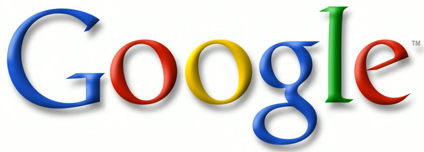
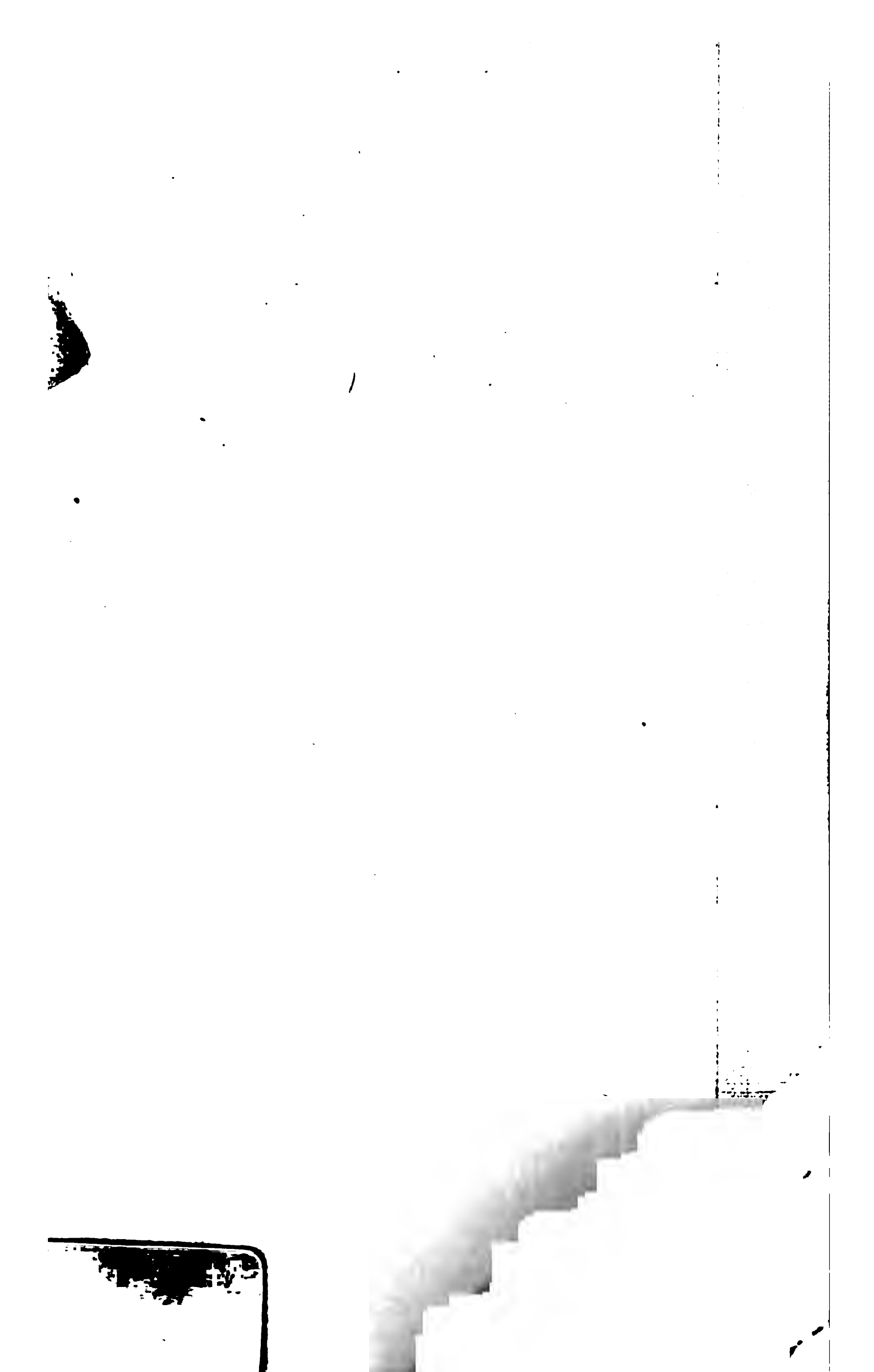

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 06738554 6

Det

danske Sprogs Historie

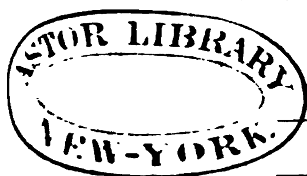
i

Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland.

Af

C. F. Allen.

Med fire Sprogkaart.

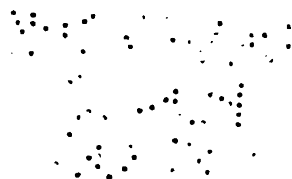
Andet Bind.

Kjøbenhavn.

Forlagt af C. A. Reitzels Bo og Arvinger.

Thieles Bogtrykkeri.

1858.

Holsatici vero, Danis vicini, sed ab eis australes, sapientiores se putantes, naturali qvadam ambitione eis præesse laborant; prohibiti autem, aut non admissi, gravi eos odio persequuntur.

D. e. Holstenerne, de Danskes Naboer mod Syd, troe, at de ere klogere end de Danske, og have en medfødt Lyst til at ville herske over dem; men naar de møde Modstand og ikke faae Lov dertil, forfølge de de Danske med et bittert Had.

Chronica Erici Olai, Decani Upsaliensis. Scr. Rer. Suec. Medii Ævi. Tom. II. p. 102.

Indhold.

Side

I.

Folkesprogenes Grændser og indbyrdes Forhold ved Overgangen til det 19de Aarhundrede. Haderslev faaer, istedenfor tre Gange dansk Prædiken om Ugen i Byens Sognekirke, een ugentlig Froprædiken i Hospitalskirken. I Aabenraa og Tønder og flere Steder tydsk Psalmesang til dansk Gudstjeneste. Kirkesproget og Talesproget i Flensborg. G. H. Overbecks Bestræbelser for at faae Dansk optagen som Underviisningsgjenstand i Flensborgs lærde Skole; han møder alvorlig Modstand. Blandingssprog af Høitydsk og Dansk paa Svansø. Det Frisiske viger for det Danske paa Vestkysten. Fremskudte tydske Poster i Nordslesvig. Lygumkloster: tydsk Gudstjeneste for tre Kirkegjængere, som endda ikke komme i Kirke. Tydske Vidnesbyrd om det danske Sprogs Sydgrændse.

Ligesom vi ved Midten af det 18de Aarhundrede gave en Udsigt over Folkesprogenes indbyrdes Grændser med Oplysninger om Forholdene paa de enkelte Steder, for saavidt disse havde nogen særdeles Mærkelighed, saaledes skulle vi ogsaa nu, ved Overgangen til det 19de Aarhundrede angive, hvorledes Folkesprogene forholdt sig i Rummet til hverandre, og oplyse de særegne Forhold, som fandt Sted i Kjøbstæderne og paa enkelte andre Punkter. Vi skulle derved tillige meddele adskillige Oplysninger, for hvilke der ingen passende Plads fandtes i de foregaaende Afsnit, og som ogsaa bedst sees i deres Betydning, naar de tages i Sammenhæng for et større Tidsrum.

Vi ville først betragte Kjøbstæderne.

Om **Ærøeskjøbing** gjælder endnu hvad vi tidligere have bemærket, at det var den eneste slesvigske By, der heelt gik fri for Tydsk i Kirke og Skole, fordi den med Hensyn til Bestyrelsen af disse stod under danske Kancelli.

I **Haderslev** prædikedes der under Christian den Sjette 3 Gange Dansk om Ugen i Byens Kirke, nemlig til Froprædiken og Aftensang om Søndagen, og desuden en Fredagsprædiken; tillige prædikedes to Gange, Søndag og Torsdag, Dansk i Hospitalskirken; men derimod holdtes der, skjøndt til kjendelig Misfornøielse for den tydske Provst og Amtmand, kun to Gange tydsk Prædiken, nemlig til Høimesse om Søndagen og en Onsdagsprædiken [1]). Provsten besørgede den tydske Gudstjeneste; den danske var deelt mellem Archidiakonus og Diakonus. Med Kirkesproget foregik imidlertid i en forholdsviis kort Tid en mærkværdig Forandring, der gjorde det danske til et knapt taalt Sprog, og det tydske til det næsten eneherskende i Kirken. Det første Skridt skete 1746, da Provst **Tychsen** fik sat igjennem, at den danske Aftensangsprædiken hveranden Søndag ombyttedes med en tydsk. Saaledes vedblev det en Tid; men det synes ikke at have varet længe, inden det Tydske fik Overvægten ved Aftensangsprædiken. Rhode bemærker i Aaret 1775 om Diakonus, som besørgede Gudstjenesten om Eftermiddagen, at han forrettede den paa Tydsk eller Dansk, „ligesom ham lyster“ [2]). Hovedforandringen skete 1806; fra dette Aar ansaae man det for overflødigt at have en egen dansk Præst i den danske By; Archidiakoni Embede blev fra den Tid ikke

---

[1]) Se 1 Deel S. 167—68. 246—47. Jfr. Jensen Kirchl. Statist. S. 146—47.

[2]) Rhode, Haderslev Amts Beskrivelse, S. 230. Jfr. S. 96. 217.

mere besat, og den danske Prædiken ophørte i Byens Kirke; den forvistes til Hospitalskirken, hvor der om Søndagmorgen Klokken 7 holdtes en dansk Prædiken; ogsaa blev der holdt en dansk Bedetime for de Syge og Vanføre i Hospitalet. Dette forrettedes som hidtil ved Diakonus, der ogsaa besørgede en Deel af den tydske Gudstjeneste. Dette var den Forandring, som foregik fra 1746 til 1806: istedenfor 3 ugentlige Prædikener i Byens Kirke og to paa Hospitalet, var den danske Gudstjeneste bleven indskrænket til en Froprædiken i Hospitalskirken og en Bedetime for Hospitalslemmerne![1]). Og dette skete i en By, hvor der ikke var en eneste Indfødt, hvis Modersmaal jo var Dansk. Men man kan finde et Sidestykke til et saadant Forhold i noget andet Land, som har en national Regjering? — At hele Skoleunderviisningen baade i Borgerskolerne og den lærde Skole var tydsk i Haderslev, forstaaer sig af sig selv, og ivarer til det Øvrige[2]).

Under saadanne Forhold i Haderslev kan man finde det nogenlunde forstaaeligt, at ellers forstandige Mænd bleve heelt forvirrede og næsten øre, naar de skulde sige, hvad der var Indvaanernes Modersmaal. Saaledes yttrer Rektoren ved Byens latinske Skole C. F. Wiegmann i et Program fra 1774 Følgende:

„Ich weiß nicht, was ich bey uns Hadersleben die Muttersprache nennen soll; deutsch oder dänisch. Eine große Hinderniß in beyden Sprachen ist es vor manchen, daß eine

---

[1]) Jensen, Kirchl. Statistik, S. 146—47. Aagaard, Beskrivelse over Tørning Lehn, S. 50.

[2]) Se 1 Deel S. 246. „Die Kinder lernen in den Schulen nichts als Deutsch".

andere Sprache **in der Schule**, eine andere **zu Hause** geredet wird, und zwischen beyden sich doch eine große Aehnlichkeit in Wörtern und Wortfügungen findet, welches eine nicht geringe Verwirrung verursachet. Doch will ich hier **unter der Muttersprache** diejenige verstehen, die **in der Schule** die herrschende ist" [1]).

Han kunde for den Sags Skyld ligesaa gjerne have bestemt sig for at kalde Latin „die Muttersprache" i Haderslev.

At man alligevel i Haderslev nok vidste, at man stod nærmere ved Jydsk end ved Tydsk, viser den Avis, som udkom i Byen sidst i forrige Aarhundrede med Tittelen: **Den Jydske Fama** [2]).

I **Aabenraa** bestode de samme Forhold ved Slutningen af 18de og ind i det 19de Aarhundrede, som vi ovenfor have beskrevet. Den fornemste Gudstjeneste, Høimessen, var Tydsk, Frobrædiken eller (om Vinteren) Aftensangen Dansk. Det gamle Uvæsen med tydsk Psalmesang til dansk Gudstjeneste holdt sig endnu. Skoleundervisningen var tydsk. General-Superintendent Adler bemærker i sin Visitatsberetning 1794: „die Nachmittagspredigt in Apenrade, wo der größte Theil der Einwohner **Dänisch** spricht, wird sehr stark besucht".

I **Tønder** — „diesem dänischen Orte" — som Byen kaldes af Provst B. Petersen, og hvis Danskhed var saa stærk, at den efter Provstens Mening gjorde egen Under-

---

[1]) C. F. Wiegmann, Der Umfang so genannter lateinischen Schulen, Hadersleben 1774, S. 13.

[2]) Der udkom ogsaa i denne By „Haderslevsk Maanedsskrivt til almeennyttige Kundskabers Udbredelse", 1793 og 1794, se **Korbes** Schriftsteller-Lexikon S. 31.

viisning i Dansk unødvendig for de herværende Seminarister, ere Forholdene nu de samme, som tidligere, eller om Forandringer ere foregaaede, saa er det til det Værre. Den danske Gudstjeneste var henviist til Froprædiken og besørgedes ved en Diakonus; Provst og Archidiakonus prædikede Tydsk til Høimesse og Aftensang. Hele Skoleunderviisningen i Byen var tydsk [1]). Ved den danske Gudstjeneste lode fremdeles tydske Psalmer. Dette, som saa mange andre tydske Urimeligheder stødte General-Superintendent Adlers sunde Sands; han androg paa en Forandring heri baade i Tønder og Aabenraa; men Overkonsistoriet paa Gottorp skjød dette Forslag fra sig og ud til Fremtiden: det fandt det „zweckdienstlichst, daß die Gewohnheit bei den dänischen Predigten Deutsch zu singen fortdauere bis zur Vollendung und Einführung des neuen dänischen Gesangbuchs" [2]). Dette yttrede Overkonsistoriet 1794; men indtil 1850 havde hverken Overkonsistoriet eller den senere indrettede slesvig-holsteenske Provindsial-Regjering fundet Leilighed til at indføre en dansk Psalmebog, og denne Gjerning maatte derefter overlades til Andre.

Ihvor tydske alle Embedsmyndigheder end vare i Tøn-

[1]) I Danske Atlas 7 B. S. 276, som udkom 1781, synes at antages, at der var en dansk Skole i Tønder; det hedder nemlig: „der læres i Kirken og Skolen for den tydske Menighed og Ungdom Høitydsk, og for den danske Menighed, som er temmelig talrig, reent Dansk". Men dersom derved sigtes til andet end den danske Landsbymenigheds Skole i Emmerslede, saa er det en Feiltagelse. I Struensees Visitatsberetning af 31 Okt. 1777 siges nemlig: „In der Stadt wurden die Kinder in teutscher Sprache, auf den eingepfarreten Dörfern aber in dänischer Sprache unterwiesen". Dette fremgaaer desuden ogsaa til Overflødighed af det, som ovenfor er bemærket om Seminaristernes Underviisning i de tydske Skoler.

[2]) Overkonsistoriums Erklæring til tydske Kancelli af 13 Mai 1794.

der, saa gjorde dog Hensynet til Modersmaalet og Ønsket om at blive forstaaet af Indvaanerne i denne danske By sig saa uafviseligt gjældende, at man af og til ikke kunde undlade at rette sig derefter. Det lader til, at offentlige Bekjendtgjørelser ikke saa sjældent have maattet udstædes paa Dansk, uagtet Tydsk ellers var det almindelige Forretningssprog, da man ganske tilfældigt, ved at gjennemblade gamle Akter, kan støde paa Forordninger affattede paa Dansk. Endogsaa fra Gottorpernes Tid forekommer en saadan, nemlig en Kirkeforordning for Tønder Amt af 22 Mai 1706 [1]), ved Siden af den ligger en Oversættelse paa Tydsk. Fra Aar 1774, 12 August, haves en Bekjendtgjørelse angaaende Markeders Holdelse fra „Borgemester og Raad udi Tondern“, der, saavidt vides, alene er udgaaet paa Dansk [2]). At der ogsaa fra andre danske Egne findes Exempler paa, at Bekjendtgjørelser fra Øvrigheden eller Regjeringen ere udgaaede i det Mindste med dansk Text ved Siden af den tydske, er tidligere bemærket [3]).

Da hele Skoleunderviisningen var tydsk i Tønder, kan man ikke vente at finde megen dansk Læsning i denne By, og overhoved læste vel Folket i den Tid kun lidet; men charakteristisk er det, at naar der engang udkom et Skrift, som gjorde Opsigt og vakte Indvaanernes Nysgjærrighed, maatte det oversættes paa Dansk [4]).

---

[1]) Den begynder saaledes: „Efftersom det i en langsommelig Tied noksom har udviist sig, at“ o. s. v.

[2]) De første Linier lyde: „Hans Kongel. Majest. haver under den 22 Juni h. a. Allernaadigst bevilget: at udi Staden Tondern, foruden de hidindtil sædvanlige Markeder, maae holdes aarlig trende Markeder, saasom et Heste=Marked“ o. s. v.

[3]) Se 1 Deel S. 216—17. Anm. 3.

[4]) I det Tønderske Intelligenzblatt, 1813—14, bekjendtgjøres, at „Christ=

Om **Sønderborg** er kun at bemærke, at Forholdene ere forblevne uforandrede; Indvaanerne maatte lade sig nøie med dansk Froprædiken; Skoleundervüsningen var Tydsk.

I **Byen Slesvig**, hvor det danske Folkesprog efter Ulrik Petersens ovenfor anførte Yttring endnu holdt sig i den nordlige Deel af Byen i den første Halvdeel af 18de Aarhundrede, var det nu ved at forsvinde som Talesprog. Om det plattydske Tungemaal, som efterhaanden fik Overmagten, bemærkes endnu 1827 af en tydskskrivende Forfatter: „Sie hat zwar noch Einiges von den Eigenthümlichkeiten der dänischen Sprache beibehalten, aber auch dagegen eine gewisse, dieser Sprache angehörende Weichheit gewonnen“ [1]).

I Byens offentlige Skoler gaves naturligviis ingen Underviisning i Dansk; men mange Forældre ansaae Færdighed i dette Sprog for vigtig nok til, at de ad privat Vei søgte at skaffe deres Børn Kundskab og Øvelse deri [2]).

I **Flensborg** traf den, der kom søndenfra, den første danske Kirke, nemlig Hellig Geistes. Til denne Kirke alene, som egentlig kun var et Kapel og ogsaa ofte kaldes saaledes, var den danske Menighed henviist siden 1669, da dansk Prædiken i Marie og Nikolai Kirken afskaffedes [3]). De Bestemmelser, der ved samme Leilighed bleve trufne for at forebygge, at den danske Præst skulde gjøre Indgreb i de tydske Præsters Rettigheder, havde ikke forhindret, at disse

---

liche Gedanken über die Gräuel- und Trauerscenen in Br....., der vielen Nachfragen halber“, vare at faae „in dänischer Sprache“.

[1]) J. von Schrøder, Gesch. und Beschreib. der Stadt Schleswig. S. 17.

[2]) Christian Paulsen, Dannevirke 31 Jan. 1839, S. 134, Anm.

[3]) Se 1 Deel S. 248—50.

jo i den følgende Tid bestandig klagede over, at den danske Præst tiltog sig Forretninger, som ikke tilkom ham, hvorved de lede Skaar i deres Indtægter. Denne Kiv endtes omsider ved en kongelig Resolution af 1 Oktob. 1782, der ophævede den Forpligtelse, der siden 1669 paahvilede den danske Præst til at prædike Tydsk til Aftensang skifteviis i Marie og Nikolai Kirke; han skulde herefter alene prædike i den danske Hellig Geistes Kirke, og didhen skulde ogsaa den Skriftestol flyttes, som han hidtil havde havt i Mariekirken. Han turde vel konfirmere og tage til Alters, men ikke vie eller døbe eller kaste Jord paa Liig; og for at forebygge fremtidige Overgreb paa det tydske Omraade, forbødes det ham i sin Embedsvirksomhed at betjene sig af andet end det danske Sprog [1]). Saaledes havde den danske Menighed i Flensborg vel en dansk Præst; men af den Maade, hvorpaa Sagerne nu våre ordnede, fulgte det, at naar nogen af Menigheden skulde vies, foregik denne kirkelige Handling med en tydsk Tale og tydsk Psalmesang, Børnene døbtes paa Tydsk, og ved Begravelser lød tydsk Liigtale. Den danske Gudstjeneste i Flensborg udmærkede sig ellers fordeelagtigen fra Tønders og Aabenraaes derved, at man dog havde danske Psalmer. Menigheden var ret talrig, da den i Aaret 1799 talte omtrent 1000 Medlemmer [2]), og det danske Sprog var overhoved saa udbredt i Byen, at Büsching (1752) i denne Henseende stiller den ved Siden af Tønder [3]). Men allige=

[1]) Resolutioner af 13 Febr. 1781, 3 Mai og 1 Oktob. 1782 i Slesv. Min. Ark. Jfr. Jensen, Kirchl. Statistik, S. 888.

[2]) P. Rivesell, Beschreib. der Stadt Flensburg 1817; S. 591 bemærkes, at en ny dansk Psalmebog indførtes 1805; smstds. S. 592 om Menighedens Størrelse og Skolevæsenet.

[3]) Büsching ans. St. S. 104.

vel var der ikke en eneste offentlig dansk Skole i Flensborg; det maatte derfor ofte hændes, at danske Børn kom ilet forberedede til Præsten for at konfirmeres, uden at denne kunde vise dem hen til en Skole for at søge en bedre forberedende Underviisning. Skjøndt det Offentlige ikke gjorde noget for Underviisning i Dansk, var dog Trangen dertil i Flensborg saa stor, at en Privatskole sidst i 18de eller i Begyndelsen af dette Aarhundrede optog det som Underviisningsgjenstand [1]). Dette var godt nok for de Velstaaende, som kunde betale Skolepengene; men de fattige danske Drenge og Piger kunde ingen Underviisning faae i deres Modersmaal.

Byen Flensborg er kommen i et slemt Vanrygte for sit Talesprog, saavel det danske som det tydske. Allerede fra Reformationstiden lyder Christiern Pedersens Ord, at det „Flensborgis Danske" intet duer [2]). Rigtignok vise danske Prøver, som vi have fra Flensborg fra Reformationstiden, at Skriftsproget har været hverken værre eller bedre, end man sædvanligen træffer det ogsaa andre danske Steder paa hiin Tid [3]); men der maa dog have været Noget ved Talesproget, hidrørende deels fra Eiendommeligheder i det sønderjydske Landskabsmaal og dets særegne Udtale, deels fra Indflydelsen af det Plattydske, der i den livlige Handelsstad fandt Ud-

---

[1] Christian Paulsen, Ueber Volksthümlichkeit im Herzogth. Schleswig, S. 51 (Samlede mindre Skrifter, 2 B. S. 416) Jfr. Dannevirke 31 Jan. 1839, S. 134.

[2] Han taler om daarlige Oversættelser og siger: „Hvad skulle vi giøre med disse Bøger, vi forstaa dem icke, det er Flensborgis Danske, thi man taler der Danske og Tydske tilhobe". Danske Mag. 1 B. S. 43.

[3] Se 1 Deel S. 45. Anm. 2. 3.

jo i den følgende Tid bestandig klagede over, at den danske Præst tiltog sig Forretninger, som ikke tilkom ham, hvorved de lede Skaar i deres Indtægter. Denne Kiv endtes omsider ved en kongelig Resolution af 1 Oktob. 1782, der ophævede den Forpligtelse, der siden 1669 paahvilede den danske Præst til at prædike Tydsk til Aftensang skifteviis i Marie og Nikolai Kirke; han skulde herefter alene prædike i den danske Hellig Geistes Kirke, og didhen skulde ogsaa den Skriftestol flyttes, som han hidtil havde havt i Mariekirken. Han turde vel konfirmere og tage til Alters, men ikke vie eller døbe eller kaste Jord paa Liig; og for at forebygge fremtidige Overgreb paa det tydske Omraade, forbødes det ham i sin Embedsvirksomhed at betjene sig af andet end det danske Sprog [1]). Saaledes havde den danske Menighed i Flensborg vel en dansk Præst; men af den Maade, hvorpaa Sagerne nu vare ordnede, fulgte det, at naar nogen af Menigheden skulde vies, foregik denne kirkelige Handling med en tydsk Tale og tydsk Psalmesang, Børnene døbtes paa Tydsk, og ved Begravelser lød tydsk Liigtale. Den danske Gudstjeneste i Flensborg udmærkede sig ellers fordeelagtigen fra Tønders og Aabenraaes derved, at man dog havde danske Psalmer. Menigheden var ret talrig, da den i Aaret 1799 talte omtrent 1000 Medlemmer [2]), og det danske Sprog var overhoved saa udbredt i Byen, at Büsching (1752) i denne Henseende stiller den ved Siden af Tønder [3]). Men allige-

[1]) Resolutioner af 13 Febr. 1781, 3 Mai og 1 Oktob. 1782 i Slesv. Min. Ark. Jfr. Jensen, Kirchl. Statistik, S. 888.

[2]) P. Rivesell, Beschreib. der Stadt Flensburg 1817; S. 591 bemærkes, at en ny dansk Psalmebog indførtes 1805; smstds. S. 592 om Menighedens Størrelse og Skolevæsenet.

[3]) Büsching anf. St. S. 104.

vel var der ikke en eneste offentlig dansk Skole i Flensborg; det maatte derfor ofte hændes, at danske Børn kom ikke forberedede til Præsten for at konfirmeres, uden at denne kunde vise dem hen til en Skole for at søge en bedre forberedende Underviisning. Skjøndt det Offentlige ikke gjorde noget for Underviisning i Dansk, var dog Trangen dertil i Flensborg saa stor, at en Privatskole sidst i 18de eller i Begyndelsen af dette Aarhundrede optog det som Underviisningsgjenstand [1]). Dette var godt nok for de Velstaaende, som kunde betale Skolepengene; men de fattige danske Drenge og Piger kunde ingen Underviisning faae i deres Modersmaal.

Byen Flensborg er kommen i et slemt Vanrygte for sit Talesprog, saavel det danske som det tydske. Allerede fra Reformationstiden lyder Christiern Pedersens Ord, at det „Flensborgis Danske" intet duer [2]). Rigtignok vise danske Breve, som vi have fra Flensborg fra Reformationstiden, at Skriftsproget har været hverken værre eller bedre, end man jævnligen træffer det ogsaa andre danske Steder paa hiin Tid [3]); men der maa dog have været Noget ved Talesproget, hidrørende deels fra Eiendommeligheder i det sønderjydske Landskabsmaal og dets særegne Udtale, deels fra Indflydelsen af det Plattydske, der i den livlige Handelsstad fandt Ud-

[1]) Christian Paulsen, Ueber Volksthümlichkeit im Herzogth. Schleswig, S. 51 (Samlede mindre Skrifter, 2 B. S. 416) Jfr. Dannevirke 31 Jan. 1839, S. 134.

[2]) Han taler om baarlige Oversættelser og siger: „Hvad skulle vi giøre med disse Bøger, vi forstaa dem icke, det er Flensborgis Danske, thi man taler der Danske og Tydske tilhobe". Danske Mag. 1 B. S. 43.

[3]) Se 1 Deel S. 45. Anm. 2. 3.

bredelse ved de mange tydske Kjøbsvendes Tilstrømmen og Ophold, som stødte de Danskes Øren, naar de kom hertil fra andre Landskaber, og fremkaldte den ugunstige Dom om Sproget. Men hvorledes det hermed end forholder sig, saa er det vist, at det i denne Henseende ikke er gaaet det tydske Sprog et Haar bedre; man finder ligesaa uforbeelagtige Domme gjentagne Gange og lige til den nyeste Tid yttrede om det Tydske, som tales i Flensborg, og baade Slesvigere, selv indfødte Flensborgere, og fremmede tydske Forfattere ere lige enige herom.

Slesvigeren **Danckwerth** siger (1652): „Es ist der Flenßburger Teutsch und Dänisch eines so gut wie das ander, diejenige Personen außgenommen so gestudieret oder gereiset haben“ [1]).

Den lærde Flensborger **Hans Møller** anfører (1691) en Yttring af Ole Borch, som gaaer ud paa, at Flensborgerne tale hverken reent Tydsk eller reent Dansk, og Møller tilstaaer, at han ikke tør benægte Rigtigheden af denne Paastand [2]).

Flensborgeren **Christian Paulsen**, der ved sin Opdragelse i Tydskland (Schnepfenthal), havde faaet Øre for Forskjellen mellem det ægte og det eftergjorte Tydske, en Evne, som mange selv tydske Slesvigere aldeles fattes, bemærker i et Skrift fra 1832:

---

[1]) Caspar Danckwerth, Newe Landesbeschreibung S. 105.

[2]) Johannis Molleri Flensburgensis Isagoge ad hist. ducat. Slesv. et Holsat. Pars III et IV. 1691. p. 271: „Borrichius istis verbis eum (sermonem Flensb.) perstringit: „Nostri Flensburgenses inter Danicam et Germanicam Linguam ambigunt, neutri propemodum similes, quia utrique. Quod et ad omnia Nationum diversarum confinia solenne“. Adversus quam accusationem, veri fortasse aliquid habentem, uti civibus meis...... neqveo patrocinari, ita“ etc. Derimod synes Jo. Henr. a Seelen i sine memorab. Flensb. p. 87 ikke godt om, at Hans Møller er saa enig med Ole Borch.

„Noch immer spricht der Flensburger und Angler das deutsche, der dänischen Sprache fremde, sch und z nicht aus, gebraucht die Vorsetzsylben her und hin nicht, bildet die zukünftige Zeit wie im Dänischen mit skal, so nun mit soll, braucht Vorwörter als Nachwörter...... Was ist das für Deutsch: komm ein; lauf aus; geh mit ihr durch und bring sie dann um; ich weiß da nichts von; ich kann da nichts vor; ich länge sehr u. s. w." [1]).

Med Paulsen stemmer den bekjendte tydske Reisende Kohl aldeles overeens i de Bemærkninger, han (1847) gjør om det Tydsk, som han hørte i Slesvigs nordlige Kjøbstæder [2]).

En ret mærkelig lille Episode i den slesvigske Sproghistorie danner det Forsøg, som en Lærer ved den latinske Skole i Flensborg sidst i forrige Aarhundrede gjorde paa

1) Christian Paulsen, Ueber Volksthümlichkeit, S. 37 (Samlede mindre Skrifter 2 B. 401). Det er ikke vanskeligt at forøge Prøverne paa „Flensborger-Tydsk"; Forfatteren har selv i Flensborg hørt Tydsk som dette: „Ich soll auf und sehen um die Kinder", og efter Sigende af Andre, som længe have opholdt sig i Byen, kan man høre Vendinger som disse: „Er wohnt gerade gegenüber vor"; „ist das ein Wetter und gehen aus in".

2) J. G. Kohl, Bemerkungen über die Verhältnisse der deutschen und dänischen Sprache und Nationalität im Herz. Schlesw. 1847. S. 213, om Sproget i de nordlige Byer, S. 215 om Udtalen af Bogstaverne. Han bemærker overhoved om de fortydskede Slesvigeres Sprog: „Uebrigens muß ich gestehen, daß sie von allen Niederdeutschen diejenigen sind, welche das am wenigsten angenehme Deutsch reden". Som Prøver paa det Høitydsk man kan høre i Slesvig, anfører han bl. A.: „Ich kann Sie unter Zeiten nicht verstehen". — „Es ging dort in Besonderlichheit flott zu". — — „Unsere hierseienden Mitbrüder." — „Das soll ich noch thun" (Det skal jeg nok gjøre). — „Das ist nicht werth nnd fangen an". — „Ich blieb außen vor". — „Ich möchte im Vorwege bemerken". — „Ein Paar rasche Mädchen" o. s. v.

at faae Dansk optaget i Skolens Underviisning, og den Modstand, han herved mødte. Det var Slesvigeren G. H. **Overbeck**, Kantor og tredie Lærer ved Skolen, den samme, der ved en anden Leilighed i saa smukke og hjertelige Ord udtalte den Kjærlighed, han nærede til sit tilsidesatte danske Modersmaal [1]). Da General-Superintendent Struensee i Aaret 1779 var paa Visitats i Flensborg, overgav Overbeck ham et Andragende, hvori han bemærker, at han ved sin Stilling som Lærer ved den Latinske Skole, var bleven opmærksom paa en Mangel i Skolen, hvilken i høi Grad havde stødt ham, der følte sig saa lykkelig ved at være en dansk Mand, nemlig:

„daß in unserer Schule, die doch dem Allergnädigsten Monarchen der Dänen unterworfen ist, gleichwohl die dänische Sprache gar nicht gelehret wird. So sehr dieses jedem dänischen Unterthan fremde dünken könnte, so wenig kann es mir gleichgültig seyn, zumahlen da ich einen ziemlichen Theil meiner bisherigen Lebenszeit auf die Erlernung dieser so angenehmen Sprache verwandt habe".

Han ønsker derfor især for de unge Menneskers Skyld, der engang skulde beklæde geistlige Embeder i Slesvig, at der maa gives ham „ein höherer Befehl, künftig sowohl bey dem Unterricht im Christenthum als bey den übrigen zu meinem Amte gehörigen Lectionen die dänische und deutsche Sprache wechselsweise zu treiben. In Ermangelung aber eines solchen Befehls wage ich es nicht hierin eine Aenderung anzufangen, da ich nichts weniger als neuerungssüchtig seyn oder scheinen wolte".

Dette Andragende sendtes til Skolens Rektor, den

---

[1]) Se 1 Deel S. 420—21. Han var født i Lygum Kloster.

lærde Flensborger Ole Henrik Møller, Søn af den ovenfor omtalte Hans Møller, for at han kunde yttre sin Mening om Forslaget. I sin Betænkning bemærker han Følgende:

„Da die dänische Sprache den Predigern, Rechtsgelehrten und Aerzten im Herzogthum Schleswig, wie auch allen, welche in der vaterländischen Geschichte mit einiger Grundlichkeit arbeiten wollen, schlechterdings nothwendig ist, so wäre es freylich zu wünschen, daß bey einer jeden Schule ein Lehrer seyn möchte, der würklich im Stande wäre in derselben, etwa in privat Stunden, den nøthigen Unterricht zu ertheilen. Weil es aber bey den meisten Schulen an einem dazu tüchtigen subjecto, welches meiner Meinung nach ein geborner Däne seyn müste, fehlen dürfte, so glaube, es würde von einem besondern Nutzen seyn, wenn auf der Universität Kiel den studiosis daselbst zur Erlernung dieser angenehmen und nützlichen Sprache Gelegenheit gegeben werden könte“ [1]).

Saaledes yttrede Rektoren Professor O. H. Møller sig; heelt anderledes Flensborgs Magistrat, der ogsaa blev hørt. Det var, om vi tør bruge et Udtryk, der er noget plat, men som fuldkommen betegner det, det skal, det var som om Overbeck ved sit Tilbud om Underviisning i Dansk havde stukket Borgemester og Raad en Brand i Næsen. De yttre sig om Overbeck og hans Forslag paa følgende Maade:

„Er will ja wol dadurch ein Stück seiner Talente bekannt machen, welche man ohne Beurtheilung kann dahin

[1]) Der blev netop det næste Aar (1781) ansat en Professor Olivarius ved Kiels Universitet for at holde Forelæsninger over dansk Ret og dansk Sprog, og det er vel ikke usandsynligt, at de oven anførte Yttringer af Ole Henrik Møller, der nød megen Anseelse og havde mange Forbindelser i Kjøbenhavn, have givet Stødet til denne Foranstaltning.

gestellet seyn lassen. Wenn er aber sothanen umwechselnden Gebrauch (der dänischen und deutschen Sprache), da er sonderlich Grammaticam Latinam lehren, und dabey die Jugend nach Erforderung der Schulgesetze Art. 12 zu einem reinen Deutsch bringen soll, in Vorschlag bringt, so deucht uns, daß solches ihm als einem Schulmanne wenig Ehre mache. Wenigstens ist sein Vorschlag berufswidrig, allein auch, wie ein jeder Vernünftiger, auch Unstudierter, gar leicht begreift, höchst schädlich und verderblich".

Hvad der gjorde Borgemester og Raad saa pirrelige og ømtaalige i denne Sag, var det ærgerlige Ny, hvori Flensborg var kommet for sit Talesprog; de henviste til Ole Borchs ovenanførte fortrædelige Yttringer; og medens Erfaringen allerede viste, hvor vanskeligt det var, at bibringe de unge Mennesker „eine anständige Aussprache", „oder aber ihnen ein reines Deutsch einzuflößen", saa kom nu Overbeck og vilde lære dem Dansk, og saaledes aldeles fordærve deres Tydsk. Borgemester og Raad maatte derfor paastaae, at

„dergleichen Vorschlag einer gesunden Informations-Methode gänzlich zuwider, und lediglich als ein verderbliches Mittel anzusehen sey, die der Jugend einzuprägende einfache und deutliche Begriffe nur zu verwirren, und was hie und da etwa ungleich seyn mögte, noch viel ärger zu machen".

Til Slutning gjøre de dog en gnaven Indrømmelse:

„Könnte aber der Cantor am Mittwochen oder Sonnabend, ohne Nachtheil der Schule und seiner sonstigen Obliegenheit, mit seiner angegebenen dänischen Sprachkunde der Jugend oder andern Leuten dienen, so bleibet ihm solches unverwehret; sonsten muß man ihn mit solchem unweisen Vorschlag abzuweisen Allerunterthänigst gebeten haben".

Overkonsistoriet paa Gottorp yttrede sig i sin Beretning til tydske Kancelli aldeles overeensstemmende med Flensborgs Magistrat, og i Henhold hertil afgaves 28 April 1781 gjennem tydske Kancelli den kongelige Resolution, at paa Overbecks Andragende „ist nur in so fern Rücksicht zu nehmen, daß ihm erlaubet werde, mit der Jugend des Mitwochens und Sonnabends ohne Nachtheil der ihm vorgeschriebenen Schulstunden den Unterricht in der dänischen Sprache zu treiben" [1]).

Den hæderlige Overbeck lod sig hverken ved den Karrighed, hvormed Tilladelsen var given ham, eller ved den Misnøie og Uvillie, hvormed han vidste Stadens Borgemester og Raad vilde betragte hans Gjerning, afholde fra i den indrømmede Tid at udbrede Kundskab og Kjærlighed hos sine Disciple til det Sprog, der var ham selv saa dyrebart. I en Beretning om Underviisningen i Skolen, som 1794 indgaves til General-Superintendent Adler, bemærkes det om Overbeck, at han lod Børnene i Overklassen læse „den patriotiske Tilskuer", ligesom han ogsaa lærte Børnene i Mellemklassen Dansk; Underviisningen indskrænkede sig ikke til Læsning alene, han lod ogsaa Børnene undertiden skrive danske Afhandlinger [2]).

I de øvrige Byer, som findes i Slesvig foruden de nævnte, var Folkesproget plattydsk, Kirke- og Skolesproget høitydsk. — En ny tydsk Kommune („Gemeindeort") er kommen til i det Tids-

---

[1]) De vedkommende Akter, Overbecks Andragende af 18 Mai 1779, Professor O. H. Møllers Betænkning af 4 Febr. 1780, Flensborgs Magistrats Erklæring af 3 April 1780, Overkonsistoriets Beretning af 2 Febr. 1781 og den kongl. Resolution af 28 April 1781, findes i Slesv. Min. Arkiv.

[2]) Provste-Arkivet i Flensborg.

afsnit, vi her betragte, Kolonibyen **Christiansfeldt**, som de mähriske eller hernhuttiske Brødre i Aaret 1773 fik Tilladelse til at anlægge i det nordlige Slesvig mellem Haderslev og Kolding. Denne tydske Koloni ved Nørrejyllands Grændse er ogsaa bleven en Planteskole for det Tydske i Slesvig, og har navnlig yttret sin skadelige Indflydelse paa Omegnen, da den drev Skoleunderviisning og Opdragelse som en Næringsvei, og Mange fra den nærmeste Egn sendte deres Børn derind for at gaae i Skole. Ved de mange danske Familier, som efterhaanden ere indflyttede i Byen, og ved det danske Tyende fra Omegnen begynder imidlertid nu det tydske Sprog i Christiansfeldt stærkt at opløses.

Paa **Landet** var der ingen stor Forandring foregaaet i Folkesprogenes Grændser. Dansk var Folkets Sprog nu som tidligere mod Nord til Nørrejyllands Grændse, mod Syd til Slien og til en Linie fra Slien til Husum; mod Vest gik Dansk i den nordlige Deel af Landet til Havet, sønden for Hvidaaen mødtes det paa denne Kant af det frisiske Folkesprog; men Grændsen var her svævende, da det Frisiske stedse veg mere tilbage.

Mod Syd fuldendtes den eneste virkelige Erobring, som Tydsken har gjort fra det Danske: i **Svansø** udslukkedes det danske Tungemaal i Begyndelsen af dette Aarhundrede, og gav Plads for Plattydsk, som allerede længe havde gjort sig gjældende ved Siden af det. Jensen bevidner i Aaret 1841, at Dansk endnu i Mandsminde taltes i Svans i nogle Landsbyer ved Slien, og hermed samstemme andre Vidnesbyrd [1]). Hvad det var, som qvalte det danske

---

[1]) Jensen, Kirchl. Statistik S. 1384: „Noch bei Menschengedenken wurde in einigen Dörfern an der Schlei Dänisch gehört". Jfr.

Sprogs Liv i Svans have vi ovenfor oplyst [1]). Man vil imidlertid let forstaae, at det Sprog, som traadte istedenfor det danske, skjøndt det kaldes Plattydsk, ikke egentlig er Plattydsk; det er en kunstig Frembringelse af de besynderlige Forhold, som herskede her, og derfor forskjelligt fra alt andet Plattydsk i Verden, undtagen det, som for en Deel bruges paa den ligeoverfor liggende nordre Bred af Slien, hvilket Blandingssprog dog ligger det danske endnu nærmere. Det er i det Væsentlige det danske Folkesprog i den sønderjydske Dialekt, opblandet med en Deel høitydske Ord og Gloser, som Befolkningen tilegnede sig gjennem Kirken og Skolen eller lærte af sine tydske verdslige Embedsmænd; til dette kom noget virkeligt Plattydsk, som ved Samqvem med Syden eller Hidbringelse af holsteenske Livegne paa de Adeliges Godser bragtes i Gang i Svans. Da Folkesproget er af denne Beskaffenhed, kan der næppe være nogen Tvivl om, at hvis dansk Skoleunderviisning indførtes i Svans, vilde det danske Sprog i kortere Tid end en Menneskealder leve op igjen; da dette Slags Plattydsk uimodsigeligt staaer det

Danske Atlas VII. 750. — Dette bekræftes ved en skriftlig Yttring af en Mand, der i sin Barndom har havt Leilighed til at blive bekjendt med Forholdene paa et Gods i Svans; han forsikkrer, at der i Begyndelsen af dette Aarhundrede taltes Dansk af Bønderne paa Godset. I fuldeste Overeensstemmelse hermed bemærker en unavngiven tydskskrivende Forfatter, der skrev 1813 (Reise durch einen Theil von Sachsen und Dänemark, Altona 1813, S. 299): „Die Landschaft auf der südlichen Seite der Schley heißt Schwansen .... Die Einwohner sind hier ebenfalls ächte Dänen, wenn auch ihre Mundart von einem Kopenhagener oder Norweger nicht leicht verstanden wird .... Jetzt hört die dänische Sprache auch beym Landvolke auf, und die plattdeutsche tritt ausschließlich in deren Stelle".

[1]) Se 1 Deel S. 236.

Danske meget nærmere end det Høitydske, vilde det være ulige lettere at bringe Befolkningen til at forstaae en dansk Prædiken, end en høitydsk.

Det er en mærkværdig Kjendsgjerning, at det danske Tungemaal bestandig vinder større Grund paa Vestsiden paa det frisiske Sprogs Bekostning. Sognene **Svesing** og **Olderup** i Husum Amt, **Sjolde** og **Hjoldelund** i Bredsted Amt, der alle antages oprindelig at have været frisiske, ere allerede i ældre Tider gaaede over til Dansk. Ligesaa har mod Nord Sognet **Aventoft** allerede for flere Menneskealdre siden været udelukkende Dansk, saa udelukkende, at Sognepræsten sammesteds i Aaret 1780 erklærede, at Sprogforholdene i Aventoft vare aldeles de samme som i Ubjerg og Humdrup, og ønskede at det høitydske Sprog, som brugtes ved Gudstjenesten og skulde bruges ved Skoleunderviisningen, maatte afløses af Dansk. Dette Ønske kom ogsaa ind for Regjeringen; men dennes tydske Organer, Overkonsistoriet paa Gottorp og tydske Kancelli i Kjøbenhavn, havde naturligviis intet Øre for et saadant Andragende. Det blev afslaaet[1]). Men desuden udbredte det Danske sig med saa stor Kraft i Sognene Nykirke, Rodenæs, Læk, Klægsbøl og Enge, at det lod sig forudsee, at det Frisiske her efterhaanden vilde aldeles forsvinde. I vort Aarhundrede har det Danske været i stadig Fremgang i disse Sogne; desto mere maa man undre sig over, at ved den sidste Ordning af Srogforholdene (1851) ikke alle disse Sogne, navnlig ikke Rodenæs. og Nykirke[2]), bleve regnede til de blandede. Ere de ikke blandede, saa maae de være danske, thi frisiske ere de ikke længer, og tydske have de aldrig været; og dog

---

[1]) Se 1 Deel S. 310. 318—19.

[2]) Og vel ogsaa Enge, hvor Provst Prahl allerede 1811 foreslog at indføre Dansk.

have begge den Dag i Dag udelukkende høitydsk Gudstjeneste og høitydsk Skoleunderviisning; og Hjoldelund, Fjolde og Aventoft, hvor Dansk er det almindelig brugelige Sprog, have blandet Kirkesprog! Det sidste er da for Resten Tilfældet med en Mængde andre reent danske Sogne i Slesvig. — Der gives andre frisiske Sogne, hvor det Danske vel ikke har vundet saa megen Grund som i de nævnte, men hvor det dog har en ikke ringe Udbredelse og stedse vinder større, som Nybøl, Klangsbøl, Stedesand eller som Beboerne kalde det, Strøsand, Drelstrup [1]).

Det er altid sørgeligt at see et Folkesprog gaae tilgrunde, fordi tillige med dette ogsaa den Folkeaand udslettes, som har skabt og baaret Sproget og i dette fundet Udtrykket for sin Eiendommelighed; men det maa vel erindres, at naar det danske Sprog har udbredt sig og endnu udbreder sig hos Friserne, saa skeer det saa at sige af sig selv, uden nogensomhelst Medvirkning fra det Offentliges Side gjennem Lovgivning eller Bestyrelse. Hvad Tydskerne med saa stor historisk Fripostighed, men med en saa fuldkommen Mangel paa Sanddruhed, have paastaaet om det Tydske i Slesvig, at det har udbredt sig paa en naturlig Maade, ved Forholdenes egen Magt, uden nogensomhelst Tvang af Love og administrative Foranstaltninger: dette gjælder i fuldeste Maade om det danske Sprog i Forhold til det frisiske. Ja — hvad mere er — det danske Tunge-

[1]) Sprogforholdene paa den frisiske Vestkyst berøres i Danske Atlas VII. 318. 321. 323. 421. 793, og for en lidt senere Tid i Outzens Priisskrift om Sproget i Hertugdømmet Slesvig S. 98—99, og endelig nærmere vore Dage af Jensen i hans Kirchl. Statistik paa flere Steder. Dennes Vidnesbyrd, som ingen Tydsker kan vrage, ville vi siden faae Anledning til nærmere at betragte.

maal har vundet sin store Udbredelse hos Friserne, **paa samme Tid som det høitydske Sprog har været det herskende Sprog i Kirke og Skole og i hele den offentlige Bestyrelse hos dette Folk.** Dette er visselig en mærkværdig Omstændighed, som blot behøver at nævnes, for at det kan være indlysende for Enhver, at her ikke i nogen Maade kan være Tale om Overgreb fra dansk Side. For at forklare dette mærkelige Fænomen har man henviist til den Kjendsgjerning, at der jævnligen indvandrede Folk fra de nordligere danske Egne, der toge Tjeneste hos Friserne som Arbeidere og Tyende. Denne Omstændighed har vistnok ikke været uden Betydning, men den er langtfra tilstrækkelig til at forklare det Hele. Den Indflydelse, som en Deel danske Tjenestefolk, af hvilke kun et mindre Tal fæstede stadigt Bo i Landet, kunde øve paa Sproget, er kun for lidet at regne mod den Virkning, det Høitydske maatte have, da hvert frisisk Barn fra det 19de Aarhundredes Begyndelse daglig lærte dette Sprog i Skolen og det forud var det herskende i Kirken, for Retten og i hele det offentlige Liv. Herved maatte Indflydelsen af det Danske aldeles lammes, saafremt der ikke hos det frisiske Tungemaal selv, naar det ikke længer var istand til at bevare sin Selvstændighed, fandtes en i dets sproglige Væsen og Natur grundet Tilbøielighed til at gaae over til Dansk, hellere end til Høitydsk. Desuden har den samme Overgang til dansk fundet Sted i de sydlige Sogne, Olderup, Svesing, Fjolde, Hjoldelund, der ligge afsides, langt fra de dansktalende nordlige Egne, og ved Heder adskilte fra de østlige; det er fattige Sogne med magre Jorder, hvis Eiere have ondt ved at ernære sig selv og ikke trænge til fremmede Arbeidere. Man maa derfor fastholde som den væsentlige og afgjørende Grund til, at

Frisisk gaaer over til Dansk, at der imellem dette Tungemaal og Frisisk er et nærmere Slægtskab og større sproglig Overeensstemmelse end mellem Høitydsk og Frisisk [1]).

I **Eidersted** taltes endnu i den sidste Deel af 18de Aarhundrede det gamle frisiske Folkesprog i det Mindste ved Siden af Plattydsk [2]). Det veg imidlertid her, ligesom Dansk i Svans, tilbage for det Tydske; men det herved i Eidersted fremkomne saakaldte Plattydsk var, ligesom det i Svans, meget forskjelligt fra det Plattydsk, som findes der, hvor det er fremvoxet paa sin naturlige Grund [3]).

Det tredie Folkesprog i Slesvig, det oprindelige Plattydske, taltes mod Syd til Holsteens Grændse, og mod Nord, naar vi regne Erobringerne i Eidersted og Svans med, indtil Slien og til en Linie fra Slien over til Husum.

Men indenfor det danske Folkesprogs Omraade paa Landet var der, foruden de store Strøg, som vi udførligen have omtalt, største Delen af Tønder Amt, Dele af Husum og Bredsted Amt og hele Angel, i hvilke Folkesproget var fordrevet fra Kirken, adskillige enkelte Punkter, hvor det Tydske havde listet sig ind midt imellem den danske Befolkning og i Egne, hvor ellers efter de gjældende Regler Dansk skulde bruges i Kirke og Skole. Paa slige Steder herskede det Tydske enten udelukkende, eller, om det endnu

---

[1]) Vi skulle senere komme tilbage til Forholdet mellem Dansk, Frisisk og Høitydsk.

[2]) Se Overkonsistoriets Yttring i Betænkning af 31 Mai 1765, anført 1 Deel S. 275.

[3]) Schröder i sin Topographie des Herzogth. Schleswig, første Udgave, 1 B. S. 20, bemærker endnu i Aaret 1837: „auch im Eiderstedtischen .... sind noch Ueberreste derselben (der friesischen Sprache) vorhanden."

taalte det Danske ved Siden af sig, stod det rede og rustet til ved første gunstige Leilighed at gjøre sig til Eneherskeren og aldeles fortrænge Folkesproget. Disse det Tydskes fremskudte Poster give os en Forestilling om, hvorledes det i tidligere Dage i mange Tilfælde, om hvilke vi savne nærmere Oplysning, er gaaet til med det Tydskes Fremtrængen mod Nord. Meest oplysende ere i denne Henseende de 4 Sogne i Sundeved, **Satrup, Ullerup, Nybøl, Broager,** som vi ovenfor udførlig have omtalt, og hvor den tydske Gudstjeneste omsider ophørte 1783. Ligesaa **Lygumkloster** tæt ved Grændsen af Haderslev Amt, hvor Gottorperne 1681 havde indført tydsk Gudstjeneste skifteviis med Dansk, hvilken Uskik ved denne Tid endnu holdt sig. Der var imidlertid gjort Forsøg paa at blive det Tydske qvit. Præsten **Niels Windekilde** indgav nemlig strax efter sin Ansættelse 1760 en Ansøgning om, at den unyttige tydske Gudstjeneste maatte afskaffes. Ved en kongl. Resolution af 9 Marts 1761 blev det vel Windekilde tilladt at „holde den tydske Prædiken paa Dansk", men heller ikke meer, som det sees af følgende indskrænkende Tillæg: „jedoch mit dem ausdrücklichen Beyfügen, daß, wie hiebey bloß aufs Predigen gesehen worden, also es in Ansehung der Kirchen-Gesänge (!) etc. bey dem seitherigen Gebrauche verbleiben, auch übrigens diese Erlaubniß keineswegs auf des Supplicanten künftigen Amtsfolger erstreckt werden müsse"! Det mærkeligste er imidlertid, at denne kongelige Resolution slet ikke kom til Udførelse, uvist af hvilke Grunde; thi tolv Aar efter, 21 Jan. 1772, indgiver Windekilde en ny Ansøgning, hvori han beder om, at det maa være ham tilladt kun hver 5te eller 6te Søndag at holde tydsk Gudstjeneste. Det vilde netop nu, siger han,

være den meest passende Leilighed til at gjøre en saadan Forandring:

„da af de 4 eller 5 Personer her i Flækken, som forhen vare saa meget porterede for Tydsk Prædiken, 1 er død, 1 gaaet fra Menigheden, og de øvrige her endnu værende Tydske, sat sapienti, ikke mere end 2 à 3 Gange desværre heele Aaret igjennem komme i Kirken“ [1]).

Paa denne Ansøgning fulgte nu et Reskript til Visitatoriet i Aabenraa af 25 Mai 1773, hvori det hedder: „In Ansehung des in dem Flecken Lygumkloster wechselsweise in dänischer und deutscher Sprache zu haltenden Gottesdienstes genehmigen Wir den von Euch geschehenen Vorschlag dahin, daß von nun an jeden vierten Sonntag daselbst in deutscher Sprache geprediget, gesungen und das Abendmahl gehalten werden solle“. — Aaret efter blev Windekilde forflyttet til et andet Kald; men det fremgaaer af senere Beretninger fra Præsterne i Lygumkloster, at denne kongelige Befaling dog er bleven overholdt, saa det vel maa være en Feiltagelse, naar Overkonsistoriet paa Gottorp endnu i Aaret 1811 taler om tydsk Gudstjeneste i Lygumkloster hver tredie Søndag. Først efter 1848 forstummede den tydske Prædiken og Psalmesang aldeles i Lygumkloster [2]). Det fortjener at bemærkes som betegnende for Tilstanden i Nordslesvig, og stemmende med hvad vi ellers vide derom, at Windekilde er den eneste Præst i Lygumkloster, der har ført Kirkebøgerne paa Dansk og betjent sig af dette Sprog i Embedspapirer og Indberetninger. Alle de øvrige skreve

[1]) Det har sagtens været Amtsforvalteren og Birkefogeden med nogle af deres Kontorfolk, der have været saa „porterede“ for tydsk Prædiken.

[2]) I en Beretning fra Kirkevisitatoriet i Aabenraa (Amtmand Chr. Stemann og Provst Rehhoff) i Aaret 1846 omtales Reskriptet af 25 Mai 1773 med Beklagelse over, at „die deutsche Sprache auf diese Weise an Terrain verloren hat“.

Tydsk lige til 1840, da Christian den Ottendes Reskript gjorde det til Pligt for de Uvillige at bruge det ukjære danske Sprog.

Paa **Augustenborg** var der stadig tydsk og paa **Graasteen** to Gange tydsk mod een Gang dansk Gudstjeneste. I den adelige Kirke Kliplev (Lundtofte Herred) prædikedes hver tredie Søndag Tydsk; Psalmesangen i denne Kirke afgav tillige Exempel paa begge Sprogs „Ligeberettigelse"; thi ved samme Gudstjeneste sang en Deel af Menigheden tydske, en anden danske Psalmer [1]). I Nordborg paa Als var der tydsk Prædiken hver fjerde Søndag. Om den i det Foregaaende (1 Deel S. 242) omtalte tydske Gudstjeneste i Sognet **Ringenæs** i Sundeved er vedbleven eller ikke, savnes Oplysning om; derimod skal den tydske Gudstjeneste i **Asbøl** i Hertugen af Augustenborgs sundevedske Besiddelser (se 1 Deel S. 243) være ophørt inden Aarhundredets Udgang [2]).

Vi skulle til Slutning tage det danske Sprogs Sydgrændse, som den vigtigste, noget nærmere i Øiesyn, og med Vidnesbyrd, som Tydskerne ikke kunne vrage eller forkaste, fordi de her, som ogsaa ellers i dette Skrift, ere enten hentede fra tydske Embedsmænds officielle Beretninger, eller aflagte af tydskfødte eller tydskskrivende Forfattere, godtgjøre, at den Grændse, vi ovenfor have angivet, er den rigtige.

---

[1]) Jensen, Kirchl. Statistik S. 1442. Jfr. S. 24.

[2]) Om Asbøl og Graasteen hedder det i Schl.-Holst. Prov. Berichte 1792, 1 B. S. 333: „Diese Gemeine ist in zwei Theile getheilet, für welche der Gottesdienst in der Schloskirche zu Gravenstein und in der Kirche zu Azbüll, an dem letztern Orte in dänischer, zu Gravenstein hingegen in deutscher Sprache gehalten wird. Zum Besten derjenigen, die der deutschen Sprache nicht genug kundig sein mögten, wird hier jeden dritten Sontag dänisch geprebigt."

Først henvise vi for Angels Vedkommende til de Oplysninger, vi i det Foregaaende have meddeelt [1]) om Forholdene i en Mængde Sogne, deels efter Indberetninger fra Præsterne, deels efter Vidnesbyrd, som findes i Jensens Beskrivelse af Angel. Det fremgaaer heraf, at i Hyrup, Sterup, Husby, Runtoft, Gelting, Esgriis, Glücksborg, Siversted, hvortil efter Gudes og Degnen Petersens tidligere Vidnesbyrd endnu kan føies Munkebrarup og Nykirke, Sogne, der ligge deels i Nørre-, deels i Sønder-Angel, **forstode Børnene sidst i 18de og først i 19de Aarhundrede intet andet end Dansk**, hvorfor Præsterne havde deres store Nød med dem, og Skolelærerne, for at vænne dem til at tale Tydsk, pryglede dem, naar de talede Dansk. Det fortjener herved særligen at udhæves, at i Aaret 1794 havde Forældrene endnu ikke i de sydlige Egne begyndt at tale Plattydsk, saa godt de kunde, med Børnene, for at lette dem Underviisningen og frie dem for Straf [2]).

De øvrige Vidnesbyrd om Sproggrændsen i sidste Deel af 18de og Begyndelsen af 19de Aarhundrede ere efter Tidsordenen følgende:

Tydskeren C. A. Gebhardi skriver 1770:

---

[1]) Se 1 Deel S. 343—45. Det Samme, som hine Vidnesbyrd udsige om Sprogtilstanden i Angel, ligger ogsaa i en Erklæring fra Konrektor Dircksen ved Slesvigs lærde Skole af Aar 1780, naar han med Hensyn til Disciplenes Tydsk yttrer: „Ich habe Gelegenheit zu bemerken, wie schwer es unsern jungen Leuten wird sich von plattdeutsch-, und, *da wir an Angeln grenzen*, auch von dänisch-artigen Ausdrücken und Wortfügungen zu entwöhnen“ (Konrektor Manicus i Steenstrups Dansk Maanedskrift, 3 B. S. 195—96).

[2]) Se Erklæringen fra Præsten Harries i Siversted, anført 1 Deel S. 344.

„Man findet in (der Stadt) Schleswig selbst und ferner in grader Linie bis Husum, daß daselbst (gegen Süden) die dänische Sprache völlig unbekannt und ungewöhnlich sey, **allein gleich in dem nächsten anglischen Dorfe redet der gemeine Mann blos die dänische Sprache**" [1]).

J. F. **Hansen** yttrer sig i sit bekjendte Værk over Hertugdømmet Slesvig i Aaret 1770 i følgende Udtryk om Sprogforholdene:

„Im **Amte Gottorf, so weit es nordwärts der Schley liegt**, und im **Amte Flensburg** wird von den **Bauern** gemeiniglich **Dänisch** geredet, obgleich der Gottesdienst **bloß** in hochdeutscher Sprache gehalten wird" [2]).

Ditmarskeren J. A. **Bolten** bestemmer 1777 Sproggrændsen paa følgende Maade:

„Noch heutiges Tages ist es auch an der Sprache merklich, wie weit vormals die Dänen und Sachsen gewohnet; **indem nach Norden der Schley alles, wenigstens auf dem Lande, dänisch redet**, nach Süden aber nichts als deutsch gehöret wird" [3]).

H. O. **Scheel**, en født Rendsborger, yttrer i et Værk, som han forfattede paa Tydsk, og som siden blev oversat paa Dansk, i Aaret 1785 Følgende:

„At Jylland (Nørre- og Sønderjylland) altid har været en gammel cimbrisk og altsaa dansk Provinds, beviser ey allene **det danske Sprog, som bliver talt lige til Sleyen** og

---

[1]) L. A. Gebhardi Gesch. des Königreichs Dänemark und Norwegen. Halle 1770, 1 Th. S. 398. Anm.

[2]) J. F. Hansen, Vollständigere Staatsbeschreibung des Herzogthums Schleswig. Flensburg 1770 S. 40.

[3]) J. A. Bolten, Beschreibung und Nachrichten von der Landschaft Stapelholm. Wöhrden 1777 S. 113.

ovenanførte sønderjydske Grændser, men ogsaa Anlægget af Volden Dannaværk" [1]).

Werner Abrahamson, født i **Byen Slesvig**, erklærer i Aaret 1790, at „**den danske Hovedstats Sprog** gjælder fra Nordkap til **Sliefjord**" [2]).

A. Niemann, en Holstener og Professor i Kiel, beskriver i Aaret 1799 i et topografisk-statistisk Værk om Slesvig, som udkom i Hamborg, Sprogforholdene i Angel paa følgende Maade:

Om Flensborg Amt siger han:

„Die Volkssprache ist **Dänisch**, die Kirchensprache aber durchgehends **Deutsch**".

Om Gottorp Amt hedder det:

„Die Bewohner sind ursprünglich Dänen; in den **östlichen, im Lande Angeln liegenden**, Harden wird von dem größten Theile der Einwohner unter einander meistens nur eine **Mundart der dänischen Sprache**, das sogenannte Wurzeldänisch, geredet. Doch ist ihnen das Deutsche nicht minder geläufig" [3]).

---

[1]) O. H. Scheel, Krigens Skueplads 1785. S. 318.

[2]) W. Abrahamson, Anmærkninger til Stykket i Minervas Januar 1790, S. 12.

[3]) A. Niemann, Landeskunde des Herzogth. Schleswig. S. 396. 417. Om den vestlige Deel af Gottorp Amt bemærker han sammesteds: „An der westlichen Seite spricht man zum Theil Deutsch, zum Theil, und vorzüglich da, wo unter dänischen Einwohnern sich deutsche Kolonisten angesiedelt haben, vermischt. In Kirchen und Schulen ist die deutsche Sprache allein gebräuchlich". Med Hensyn hertil maa det erindres, at den vestlige udenfor Angel liggende Deel af Gottorp Amt bestaaer af Treia og Arens Herreder, i hvilke de tydske Koloni-Anlæg findes, og af Krop Herred, der tilligemed en Deel af Arens Herred ligger søndenfor Sproglinien

En unavngiven, men med Forholdene særdeles nøie bekjendt tydsk Forfatter skriver 1799:

„Ich will nun noch die Gränze zwischen beiden Völkerschaften angeben. **Diese macht die Schlei und der Weg von Schleswig nach Husum. Angeln an der Schlei ist durchaus dänisch, und alle Einwohner an der nördlichen Seite des Weges zwischen den beiden genannten Städten und die welche daran wohnen, sind es gleichfalls.** Diejenigen welche zunächst auf der südlichen Seite dieses Weges wohnen, sind nicht alle Deutsche, sondern meistens eine Vermischung aus beiden Nationen" [1]).

I Aaret 1801 udkom en „Schleswig-Holsteinischer historischer Kirchen- und Schul-Almanach", trykt i Byen Slesvig. Den udgaves i Forening af Brødrene **Didrik** og **Jasper Boysen**, af hvilke denne var Præst i Byen Slesvig og hiin Præst i et Sogn i Sønder-Angel; de maatte derfor vel vide, hvorledes Sprogforholdene vare. Om Flensborg Provsti sige de (S. 31):

„In der gantzen Propstey wird der Gottesdienst in deutscher Sprache gehalten, **obgleich die Mutter- und Umgangs-Sprache in den Landgemeinen fast allein die dänische ist**".

Om Gottorp Provsti yttre de (S. 47):

„In der Stadt, wie in den Landgemeinen, wird der Gottesdienst durchgängig in deutscher Sprache gehalten, **obgleich auf dem Lande allgemein fast nur dänisch gesprochen wird**".

---

mellem Slesvig og Husum. (Wurzel-Dänisch, som forekommer ovenfor, skal betyde „Bonde-Dansk", fordi Bønderne bringe Rødder og Roer til Torvs).

1) Schl.-Holst. Blätter für Polizei und Kultur. Jahrg. 1799. 2 B. 8tes Stück. S. 193—94.

Disse Vidner turde være tilstrækkelige til at bevise, at det danske Folkesprog ved Overgangen til det 19de Aarhundrede strakte sig mod Syd til Slien og til en Linie vestlig fra Slien til Husum. Ingen Tydsker kan gjøre nogen Indvending mod disse Vidners Gyldighed, thi de ere deels tydskfødte Forfattere, deels tydskskrivende Slesvigere, som paa det Nøieste kjende Stedforholdene og have gjort dem til Gjenstand for egen Undersøgelse. Vi skulle siden nærmere vore Dage vende tilbage til Sproggrændsen, og med lignende Vidnesbyrd godtgjøre, at den i det Væsentlige har holdt sig uforandret.

II.

Frederik den Sjette antager sig det undertrykte danske Modersmaal i Slesvig. Forordninger udgaae ikke længere alene paa Tydsk; og ved en Række af Foranstaltninger søger Kongen at betrygge Slesvigerne mod Ansættelse af Embedsmænd, som ikke forstaae deres Sprog. — Ved Reskriptet af 15 Dec. 1810 erklærer Frederik den Sjette det for sin Villie, at Dansk skal bruges i Kirke og Skole, for Retten og i hele det offentlige Liv overalt i Slesvig, hvor det er Folkets Sprog, og paalægger det slesvig-holsteenske Kancelli at gjøre de fornødne forberedende Skridt hertil. Beretninger om Sprogforholdene fra de slesvigske Embeds-Myndigheder: Provst Prahl i Tønder Provsti velvillig mod det Danske, anbefaler Indførelsen af dette Sprog i Kirke og Skole; Amtmand Bertouch derimod hælder til det Tydske og finder Vanskelighed, hvad Retssproget angaaer. — Kirkevisitatorerne i Aabenraa Provsti foreslaae Afskaffelsen af den tydske Gudstjeneste i Aabenraa By, og det tydske Skolesprog sammestebs afløst af Dansk; den hjemmetydske Magistrat giver modstræbende efter. Amtmand O. Stemann i Aabenraa og Lygumkloster Amter finder ingen Vanskelighed ved at indføre dansk Retssprog, naar dertil gives en Frist af eet eller høit to Aar. — Amtmand K. W. Ahlefeldt i Haderslev Amt erklærer Vanskelighederne for uoverstigelige, og finder, at som Sagen nu er

ordnet, er det godt nok. Magistraten i Haderslev By bemærker, at mod Forandringen af det tydske Retssprog „thürmen sich Hindernisse entgegen“, ihvorvel „die Einführung einer den Partheien verständlichen Sprache“ ikke var „unzweckmäßig“. — De underordnede Retsbetjente i Sundeved, paa Als og Ærø erklære sig rede til strax eller om føie Tid at holde Retten paa Dansk; men Amtmand Linstow vil beholde det Tydske, af Frygt for at Retsbetjentene ikke skulde kunne godt nok Dansk. Tydsk Gudstjeneste i Nordborg for 5 Kirkegjængere. Magistraten i Sønderborg ønsker den tydske Gudstjeneste afskaffet og Dansk indført i Skolerne. — Det indrømmes, at man taler Dansk i hele Angel; men efter Provsters og Amtmænds Forsikkring er det „ein höchst unästhetischer Patois“ og „verdorbenes Dänisch“ — ligesom i Haderslev og Aabenraa. Justitiarius Jaspersens Vidnesbyrd om Sproget paa de adelige Godser i det sydlige Angel; hans sunde og praktiske Bemærkninger om Indførelsen af dansk Kirke-, Skole- og Retssprog i denne Egn. Lignende Yttringer fra mange Godseiere i Slie-Egnen. — Amtmand Levetzows Vidnesbyrd om Sproget i Sognene Hjolde, Hjoldelund, Svesing og Olderup; han tilraader Indførelsen af Dansk i Kirke og Skole og for Retten. — Gen.-Superintendent Adlers Betænkning: det danske Sprog strækker sig til Byen Slesvig. Provst og Konsistorialraad Boysen holder sin Haand over det Tydske i den sydlige Deel af Mellemslesvig, men anbefaler Indførelse af Dansk i det øvrige nordligere liggende; i Haderslev, Aabenraa, Tønder, Sønderborg bør Dansk „ohne weiteres“ indføres i Skolerne, Tønder Seminar være Dansk o. s. v. Overkonsistorium og Overretten paa Gottorp tilraader for en betydelig Deel den af Frederik den Sjette tilsigtede Forandring i Kirke- og Skolesproget; med Hensyn til det tydske Retssprog er den mere tilbageholdende, men erkjender dog en Forandring for ønskelig og anbefaler at gjøre forberedende Skridt dertil.

Der fattedes vel i den sidste Menneskealder ikke paa Kjendetegn til, at en ny Retning i Betragtningen af Modersmaalets Forhold til Kirkens og Skolens og hele det offentlige Livs Sprog arbeidede sig frem; og at den Anskuelse begyndte at vinde nogen Grund, at Tilbageførelsen af Folkesproget i Kirken, Skolen og den offentlige Bestyrelse var en nødvendig Betingelse for Udviklingen af et oplyst og christeligt Folkeliv

og vilde blive til Velsignelse for de kommende Slægter. Vi have nævnt den slesvigske Præst Fabricius som den første bestemte og uforbeholdne Talsmand for denne Retning. Adam Struensee vedblev imidlertid, saa længe han levede, i sin blinde tydske Iver at storme løs mod Folkesproget. Han efterfulgtes af den besindige Adler. Hvor uhyggelig denne i den første Tid følte sig berørt af Forholdene, og hvor ondt han i Begyndelsen havde ved at begribe, at man var paa den rette Vei i Slesvig, naar man søgte at fremme Christendom og Folkeoplysning ved at prædike Tydsk for Folk, som ikke forstode Tydsk, ved at underviise danske Børn paa Tydsk og oplære de danske Skolelærere paa et tydsk Seminar, er ovenfor fortalt. Adler søgte at tilveiebringe en Forandring i nogle af disse Forhold; men han blev snart træt af de Vanskeligheder, han mødte; og de indgroede tydske Anskuelser, der fra gammel Tid herskede hos dem, han skulde samvirke med, det gottorpske Overkonsistorium og den høiere slesvigske Geistlighed, øvede deres Magt paa ham, saa meget mere, som han med sin tydske Dannelse kun var lidet skikket til at modstaae slige Indflydelser eller bevare et frit og uhildet Blik paa de forvirrede Forhold. Af de bittre Klager, som vi ovenfor saae en Mængde Præster i Angel føre over de fordærvelige Følger af den tydske Skoleunderviisning, der gjorde ellers velbegavede Børn ganske „dumme", tør man vel antage, at i det Mindste Nogle have indseet, hvad der vilde være Lægemidlet for dette Onde, om de end ikke som Fabricius havde Mod og Drift til at udtale det. Folket fortsatte under alt dette sin stille, men saa betydningsfulde Protest mod det Tydske, derved at det vedblev at tale sit Modersmaal.

Om man imidlertid end kan see sundere Anskuelser hist og her bryde frem, formaaede de dog ingensteds at skaffe sig Magt og Gyldighed. I Begyndelsen af det 19de Aarhundrede var Tilstanden uforandret den samme som tidligere. Men nu fik omsider Danmark en Konge i Frederik den Sjette, der med et dansk Hjærte forbandt en levende Retfærdighedsfølelse og et sundt naturligt Blik for det Rigtige og Sande. Han stod derhos ved sit jævne fordringsløse Væsen sit Folk nær, og dets Savn og Klager fandt ikke blot let Adgang til hans Øre, men ogsaa til hans Hjærte. Hans Forgjængere paa Thronen havde forsømt Meget med Hensyn til Slesvig; han forsøgte at oprette en Deel af det Forsømte, saavidt han kunde. Christian den Femte havde havt det rette Greb i det Politiske, men han formaaede ikke at hævde sin Stilling ligeoverfor de Vanskeligheder, der mødte ham fra Udlandet. Frederik den Fjerde seirede i det Politiske; men han forsømte uforsvarligen at knytte Slesvig til Danmark gjennem det folkelige og nationale Baand. Christian den Sjette gjorde et Forsøg paa at hævde det danske Tungemaals Ret i Slesvig, der mislykkedes, fordi det fra først til sidst skulde gjennemføres ved Tydskere, og fordi Kongen selv var saa svag. Under Frederik den Femte og Christian den Syvende styredes Slesvig af Johan Hartvig Ernst og Andreas Peter Bernstorff efter tydske Anskuelser. Derefter kom Frederik den Sjette til Roret. Vi skulle see, hvorvidt denne Konge, der var enevældig og besad de Hjærtets og Sjælens Egenskaber, vi have nævnt, formaaede at trænge igjennem med sin Villie ligeoverfor de tydske Elementer, som fandtes i Regjeringen og fra hvilke Modstand maatte være at vente, naar der blev Spørgsmaal om at indskrænke det Tydske og hævde det Danske.

Det synes, at Frederik den Sjette under sine gjentagne langvarige Ophold i Holsteen fra 1803 og følgende Aar, medens han endnu som Kronprinds styrede Staten, har havt Leilighed til at gjøre sig nærmere bekjendt med de slesvigske Sprogtilstande, og at hans Opmærksomhed den Gang er bleven ledet hen paa den store Fortrykthed, hvorunder det danske Modersmaal led i Slesvig. I det Mindste gjorde han det første Skridt i denne Sag strax efter, at han var kommen tilbage til Kjøbenhavn fra sit sidste længre Ophold i Holsteen. Dette Skridt var ikke blot vigtigt som det første, men ogsaa i sig selv betydningsfuldt. Det var nemlig en Ophævelse af det Aag, som lige siden de Tider de holsteenske Grever først kom til Magten i Slesvig, havde hvilet paa alle danske Slesvigere, at Regjeringens Love og Forordninger forkyndtes dem ikke i Modersmaalet, men i et Sprog, som de ikke forstode. Han tilkjendegav nemlig den 3 Dec. 1807 samtlige Kollegier, at „alle for Hertugdømmerne udgaaende Forordninger, Patenter og Befalinger" skulde forfattes baade paa Dansk og Tydsk, og begge Texter trykkes jævnsides i to Kolonner; Kronprindsen tilføier, at dette skulde skee „deels til Bedste for Indvaanerne i den Deel af Hertugdømmerne, hvor det danske Sprog allerede er brugeligt, deels for mere at udbrede Kundskab til dette Sprog i Hertugdømmerne" [1]). Der er den Mærkelighed ved denne Befaling, at medens den er bleven efterlevet af alle de Kollegier, som havde deres Sæde i Kjøbenhavn, vedblev derimod den

[1]) „Alle für die Herzogthümer ergehenden Verordnungen, Patente und Verfügungen". ..... „theils zum Besten der Bewohner desjenigen Theils der Herzogthümer, unter welchen die dänische Sprache bereits üblich ist, theils um die Kenntniß dieser Sprache in den Herzogthümern mehr auszubreiten".

øverste Regjerings-Autoritet i Slesvig, Overretten paa Gottorp, fremdeles at bruge sit udelukkende tydske Sprog, hvad enten Reskriptet ikke er blevet den meddeelt, eller den siden har vidst at erhverve sig Fritagelse for at efterfølge det [1]). En anden mislig Omstændighed ved Udførelsen af denne Befaling var det, at kun Forordningernes tydske Text fik Kongens Underskrift, og derfor betragtedes som den, der alene havde den fulde Gyldighed. Dette blev først forandret under Christian den Ottende.

Efterat nu dette første Skridt var gjort, fulgte Slag i Slag en Række af Forordninger og Foranstaltninger, der alle paa en eller anden Maade bidroge til at værne om det danske Sprogs Ret i Slesvig og navnlig betrygge Folket mod Ansættelse af Embedsmænd, der ikke forstode dets Sprog. Den 2 Dec. 1809 lod Kongen samtlige Kollegier og Departementer tilkjendegive, at det var hans Villie, at alle Bestallinger uden Undtagelse herefter skulde udfærdiges paa Dansk. Kongen vidste vel, hvormeget Slesvigerne havde lidt under Embedsmændenes Vankundighed i det danske Sprog, og gjorde derfor snart efter et forberedende Skridt til at afhjælpe dette Onde. Dette skete derved, at han (23 Okt. 1811) paalagde Kollegierne i deres Indstillinger til Besættelse af Embeder i Slesvig og Holsteen udtrykkelig at anføre, hvorvidt enhver af de ansøgende Kandidater var det danske Sprog mægtig, „da han var sindet under ellers lige Omstændigheder at tage fortrinligt Hensyn til de Kandidater, som ogsaa besade Færdighed i Dansk". At de vordende Embedsmænd ikke skulde savne Leilighed til at

[1]) Christian Paulsen, Ueber Volksthümlichkeit des Herz. Schleswig, S. 44 (Samlede Skrifter, 2 B. S. 408).

lære det danske Sprog, havde Kongen sørget for ved samme Aar den 5 Januar at ansætte Baggesen som Professor i dansk Sprog og Litteratur ved Kiels Universitet. I den Skrivelse, hvorved Baggesen meddeeltes sin Beskikkelse til denne Post, yttrede Kongen: „Da Vi ansee Sproget som et af de naturligste og sikkreste Midler til at grundfæste og vedligeholde National-Eenheden, saa vil Du deraf skjønne, hvor megen Værd Vi lægge paa den Post, Vi saaledes agte allernaadigst at anbetroe Dig" [1]). Ved den kongelige Erklæring af 23 Okt. 1811 var Færdighed i Dansk hos de tilkommende Embedsmænd kun betegnet som noget Onskeligt og som Noget, Kongen under ellers lige Omstændigheder ved Beskikkelsen til Embedet vilde tage fortrinligt Hensyn til; et Skridt videre gik Frederik den Sjette næste Aar, idet han gjorde det til Pligt for Alle, som ansøgte om Embeder, at godtgjøre, at de vare det danske Sprog mægtige. Dette skete ved en kongelig Kundgjørelse af 7 Sept. 1812, som udstædtes gjennem det tydske Kancelli, hvorved det paalagdes enhver Kandidat, der søgte nogetsomhelst Embede i Slesvig eller Holsteen, ved Indgivelsen af sin Ansøgning at godtgjøre, at han forstod Dansk og havde lært at læse og skrive det. Ved en Bekjendtgjørelse af 5 Juni 1813 udvidedes denne Forpligtelse ogsaa til dem, der søgte om Bestalling som Advokater.

Det bør med Hensyn til de tre sidst omtalte kongelige Befalinger erindres, at der ved dem i det Hele ikke indførtes noget Nyt i Slesvig: de vare kun en Fornyelse, Udvidelse og nærmere Bestemmelse af allerede længe bestaaende Forordninger. Allerede Christian den Sjette havde ved

[1]) Jens Baggesens Biographi ved August Baggesen, 4 B. S. 45.

Reskripter af 9 Nov. 1739 og 23 Mai 1740 til Tønder og Flensborg Provstier, og ved almindelig Forordning af 9 Nov. 1739, jfr. Resolution af 26 Okt. 1739, fastsat, at der af dem, som for Fremtiden beskikkedes til Præste- og Lærer-Embeder over hele Slesvig, skulde kræves Færdighed ligesaa vel i Dansk som i Tydsk. Disse Forordninger ere aldrig siden blevne ophævede, og have forsaavidt endnu Gyldighed; men de vare aldrig blevne efterlevede [1]). Frederik den Sjette kaldte nu Christian den Sjettes Forordninger paany til Live, udvidede Bestemmelsen ogsaa til andre Embedsmænd end Præster og Skolelærere, og tilføiede, hvad Christian den Sjette havde forglemt, den Fordring, at Vedkommende skulle skaffe Beviis for, at de virkelig besade den Færdighed i Dansk, som krævedes. Vi skulle siden see, hvorvidt Frederik den Sjettes Villie blev efterlevet.

I samme Aand som hine Anordninger var den kongelige Kundgjørelse af 5 Nov. 1811, der fastsatte, at theologiske Kandidater, der havde taget Examen ved Kjøbenhavns Universitet skulde være fuldt berettigede til Ansættelse i Slesvig (og Holsteen). I denne Bestemmelse var der for Slesvigs Vedkommende endnu mindre noget Nyt end i hine nysanførte, der gjorde Færdighed i Dansk til Betingelse for Embedsansættelse. Thi fra gammel Tid af havde theologiske Kandidater, der havde bestaaet Examen ved Rigets Universitet, Adgang til geistlige Embeder i Slesvig, og et Reskript af 6 April 1739 havde paa given Anledning udtrykkeligen hjemlet denne Ret. Dette blev siden overholdt, og som ovenfor udførligen viist, gjentagne Gange stadfæstet ved

---

[1]) Se 1 Deel S. 388. Anm. og S. 176. 186—87.

kongelige Reskripter [1]). Det Nye og fra den ældre Tid Afvigende i Kundgjørelsen af 5 Nov. 1811 var egentlig, at hiin ældre Bestemmelse udvidedes til Holsteen, og at der fastsattes Gjensidighed ikke blot mellem Slesvig og Danmark, men tillige mellem Holsteen og Danmark, hvorfor det ogsaa gjordes den Ansøgende til Pligt at godtgjøre, at han besad Færdighed i den Egns Sprog, i hvilken han ønskede Ansættelse. At ogsaa danske Seminarister ved Bekjendtgjørelse af 4 Sept. 1820 fik Adgang til Ansættelse i Slesvig, ligeledes under Forudsætning af Gjensidighed, var meget velgjørende for Slesvig og i fuldkommen Overeensstemmelse med de Grundsætninger, som gik igjennem de tidligere Forordninger. Men det vil ikke undre os, naar vi siden see, at Bestemmelserne i Forordning af 5 Nov. 1811 og 4 Sept. 1820, uagtet de baade i sig selv vare retfærdige og havde deres Rod i Forhold, der havde bestaaet i hundrede Aar og længre, vare en Torn i Øiet paa det slesvigholsteenske Parti, og at det i Stænderne rettede sine hadefulde Angreb imod dem [2]).

---

[1]) Se 1 Deel S. 389—90. 399—400.

[2]) Kundgjørelserne af 3 Dec. 1807, 2 Dec. 1809, 23 Okt. 1811 findes i Chronol. Samlung 1807 S. 214, 1809 S. 342, 1811 S. 285; de følgende af 7 Sept. 1812, 5 Juni 1813, 5 Nov. 1811 i Systemat. Sammlung 4 B. S. 653—54. Patentet af 7 Sept. 1812 indskjærpedes 15 Jan. 1825 (smstds. S. 655), da man mærkede, at det oftere blev tilsidesat. — For Fuldstændigheds Skyld kan endnu erindres, at Frederik den Sjette som Kronprinds i Aaret 1806 nedsatte en Kommission for Udarbeidelsen af en ny Lovbog for Slesvig og Holsteen, for hvilken Christian den Femtes Danske Lov skulde lægges til Grund. Der gjordes et meget betydeligt Forarbeide, men Sagen gik siden i Staae. Saa ønskelig en ny Lovbog, hvilende paa den gamle danske Lovgrund, kunde være for Slesvig, var dog Fælledskabet med Holsteen altfor farligt,

Retfærdigheden af alle disse Foranstaltninger for Slesvigs Vedkommende indlyser ved sig selv, ligesom man ogsaa maa finde dem hensigtsmæssige og i flere Henseender vel egnede til at værne om den danske Befolknings og det danske Tungemaals længe tilsidesatte Rettigheder. At de ogsaa udstraktes til Holsteen, var en næsten uundgaaelig Følge af den Sammenblanding af Holsteen og Slesvig, af den holsteenske og slesvigske Embedsstand, som idelig fandt Sted. Dette var en gammel Skade, som havde groet i Aarhundreder og havde sin Rod i den tydske Bestyrelse, Slesvig saa længe havde været undergivet, og den fremmedes ved den Omstændighed, at Holsteens tydske Universitet i Almindelighed var den fælleds Dannelsesanstalt for holsteenske og slesvigske Studerende, og at hine ikke mindre end disse ved at tage Examen i Kiel berettigedes til Ansættelse i Slesvig [1]).

til at man kan andet end glæde sig over, at dette Forsøg døde i Fødselen — ikke at tale om, at Holsteen ikke kunde være tjent med at faae sin tydske Ret omstøbt efter en Lovgivning, der tilhørte en anden Nationalitet (Jfr. Staatsb. Mag. 3 B. S. 165).

[1]) Falck i Kieler Blätter 2 B. S. 119 flg. billiger (i Aaret 1816) Bestemmelsen af 3 December 1807 om Udstædelsen af Love og Forordninger paa Dansk ligesaavel som paa Tydsk, og finder det endog urigtigt, at den samme Regel ikke gjaldt for den gottorpske Overrets Kundgjørelser, og at Retten ikke pleiedes paa Dansk i de danske Egne. Derimod udtaler han sig mod, at Bestallinger for Embedsmænd i Holsteen ogsaa skulde affattes paa Dansk; men denne Bestemmelse, der finder sin Forklaring i den da raadende Heelstats-Anskuelse, og seet fra denne er ganske forsvarlig, er dog kun et underordnet Punkt af ringe praktisk Betydning, og næppe værd at nævne ved Siden af den store i Livet dybt indgribende Uret, som Slesvig har lidt. For Resten blev baade denne og hiin Bestemmelse for Holsteens Vedkommende hævet af Christian den Ottende ved Kancellistrivelse af 15 Juni 1840. — Med Bestemmelserne om Embedsmændenes almindelige Forpligtelse til at godtgjøre, at de besade Færdighed i Dansk, er Falck ilde tilfreds, og mener, at det kunde

Men af langt større Betydning end nogen af de Befalinger af Frederik den Sjette vedkommende Sprogforholdene i Slesvig, vi allerede have anført, er hans mindeværdige **Reskript af 15 December 1810.** Dette Reskript, der gik ud paa endelig engang at tilbagegive det danske Tungemaal i Slesvig i det fulde Omfang dets længe for-

være nok, naar denne Forpligtelse kun gjaldt for dem, der søgte Ansættelse i det danske Slesvig. For at vurdere disse Yttringer af Falck, maatte man først vide, hvad han forstaaer ved det danske Slesvig; men naar man fik dette at vide, er der stor Fare for, at man blev aldeles uenig med ham. Men at, selv om denne Vanskelighed ikke var, en saadan Indskrænkning som den, Falck foreslaaer, vilde være høist mislig, saalænge Slesvig vedblev at staae under en tydsk Bestyrelse, og saalænge Holstenere vedbleve at have Adgang til Ansættelse i Slesvig og Kiel vedblev at være det fælleds Universitet, trænger ikke til nogen Udvikling. Meest forunderligt er det, at Falck, en født Slesviger og en Kjender af Historien, for at bevise Unødvendigheden af disse Frederik den Sjettes Foranstaltninger, i Aaret 1816 kan paastaae og 1847 gjentage det (Archiv 5 B. S. 289) at „die Erfahrung mehrerer Jahrhunderte hat gezeigt, daß es zur Besetzung dänischer Pfarren niemals an tauglichen Subjecten gefehlt hat". Erfaringen og Historien viser tværtimod det Modsatte, eller i det Mindste at man ikke har brugt „die tauglichen Subjecte", som Falck vil vide der ingen Mangel har været paa. — Med Hensyn til Frederik den Sjettes Foranstaltninger i disse Aar maa det endnu bemærkes, at Slesvig-holstenerne jævnligen have søgt at udbrede et falsk Lys over dem og underlægge dem falske Bevæggrunde, ved at slaae dem i Hartkorn med Frederik Høegh-Guldbergs Forsøg paa at skaffe det danske Sprog en større Udbredelse i Holsteen, end der efter dette Lands Nationalitet var Anledning til, eller som man har kaldet det, at „danisere" Holsteen. Da i Aaret 1806, efterat det tydske Rige var blevet opløst og saaledes deelt og sønderlemmet, at det aldrig syntes mere at ville kunne groe sammen til et heelt Legeme, og den tilsyneladende preussiske Stormagt efter Slagene ved Jena og Auerstädt var bleven henveiret som Avner for en Stormvind, det forrige tydske Rigs-Len Holsteen indlemmedes i det danske Mo-

holdte Rettigheder, er den mærkværdigste kongelige Befaling, der nogensinde er udgaaet i den slesvigske Sprogsag, og den, som i Tiden havde de betydeligste Følger. Vigtig i sig selv, har den en heel mærkværdig Historie.

Dette Reskript, der som sædvanlig, naar Frederik den Sjette skrev umiddelbart til det tydske, eller som det fra

narki, indsaae Gulbberg, at det forskjellige Sprog vilde være en væsentlig Hindring for at dette Landskab, saaledes som han meente det burde, kunde gaae aldeles op i Riget og blive et virkeligt Led af det som en af de andre Provindser. Denne Hindring paatog han sig i en god Mening, men med en ilde betænkt Iver, at arbeide paa at rydde af Veien. Dette skulde skee derved, at enhver dannet Holstener (Slesvig-Holstener), for at fremme et saa smukt og vigtigt Formaal, betragtede det som en indlysende Pligt, ved Siden af sit „sædvanlige Sprog" at lære Dansk fremfor andre Sprog, som Fransk og Engelsk, der angik ham langt mindre. Videre gik egentlig Guldberg ikke; men han talte dog om, at der eengang kunde komme en Tid, da det om Danmark og Holsteen ikke længer hed: „og dog forskjellige i Sprog og Sæder"; og naar han fralagde sig videre gaaende Hensigter, skete det undertiden i Udtryk, der just ikke vare meget egnede til at gjendrive hans Anklagere. Saaledes benægtede han engang kun Rigtigheden af deres Beskyldninger, naar de gaves den Form, at hans Mening skulde være, „daß die Schleswigholsteiner sogleich das Deutsche ganz ablegen, und die dänische Sprache allein einführen sollten". (Fortalen til hans Dänisches Lesebuch, 1809, S. XXVIII Anm.). Den saarede tydske Nationalfølelse tiltroede ham ikke mindre, end at han tragtede efter til Bedste for „Heelstaten" at faae Holstenernes Modersmaal aldeles udryddet, og da han var vel anseet ved Hoffet og Lærer i Dansk hos Kronprindsesse Karoline, tillagde man hans Ytringer og Bestræbelser en langt større Betydning, end de i sig selv havde. Hvorvidt Frederik den Sjette personlig nogensinde har deelt Guldbergs Anskuelser, og i hvilket Omfang, maae vi lade staae uafgjort; hælbede han maaskee dertil i Aaret 1806, da han nedsatte hiin ovenomtalte Lovkommission, saa kom han snart bort derfra; og vist er det, at Kongen aldrig ved sine Foranstaltninger i Sprogsagen har overskredet de rette Grændser eller lagt for Dagen, at han deelte slige Anskuelser. Retfærdighed mod det undertrykte danske Sprog i

1806 kaldtes, slesvig-holsteenske Kancelli, var affattet paa Dansk, er saaledes lydende:

„Under Vort Hertugdømme Slesvig ere foruden nogle af Øerne ogsaa størstedelen af Amterne og Districterne paa Fastlandet beboede af dansktalende Folk. Paa disse Øer og i disse Amter, hvor det danske Sprog er Almeenmands Sprog, er det Vor Allerhøieste Villie, at det tydske Sprogs Brug ved Gudstjeneste, Skoleundervilisning og Rettergang skal ophøre og det danske Sprogs Brug træde i sammes Sted. Denne for det Hele særdeles gavnlige og vigtige Forandring ønske Vi vel at see iværksat saasnart muligt; men Vi ville dog herhos, at Iværksættelsen skal skee efterhaanden, som Omstændighederne bedst tillade det, især-

---

Slesvig var hans Ledestjerne. Heller ikke hos det danske Folk har Guldbergs Iver nogensinde fundet Understøttelse. Saavidt Forfatteren bekjendt, har aldrig nogen dansk Mand ført Ordet for hans Planer. Og det kunde ikke let være anderledes; thi der ligger ret egentlig noget Slesvig-Holsteensk i dem, nemlig en Stræben efter for politiske Øiemeds Skyld at trænge Modersmaalet og Nationaliteten tilbage. Mærkeligt er det ogsaa, at Guldberg, da senere den store Sprogstrid opflammede, forholdt sig aldeles taus, uden Tvivl i Følelse af, at han tidligere havde forløbet sig, og at hans Deeltagelse i Striden ikke kunde være til Gavn. Naar forresten Danskeren Guldberg har maattet høre saa meget Ondt for sin Sprogiver, fortjener det at erindres, at Hannoveraneren G. H. Müller, der i en tidlig Alder kom til Holsteen og tilbragte sin meste Tid der som Embedsmand, begynder sin Fortale til den tydsk-danske Ordbog, han udgav i Kiel 1807, med følgende Ord: „Für Dänen, welchen die Sprache und Schriften des zahlreichen und ehemals mächtigen Deutschen Volks, dessen Name allmählig aus der Geschichte zu verschwinden beginnt, nicht gleichgültig scheinen, — für nordalbingische Deutsche, denen es von Tage zu Tage mehr Pflicht wird, die Sprache ihres, sie vor allen Völkern Europens beglückenden, Souverains zu erlernen und zu verstehen — habe ich dieses Buch geschrieben“.

deleshed med Hensyn til, hvorvidt de i Function værende Embedsmænd ere det danske Sprog mægtige. Da imidlertid forskjellige Forberedelser samt en vis forudbestemt Plan for den successive Forandring er fornøden, saa paalægge Vi herved allernaadigst Vort Slesvig-Holsteenske Cancelli at tage denne Sag under Overveielse og derefter gjøre Os allerunderdanigst Forestilling om Alt, hvad Samme maatte ansee nødvendigt til at forberede og i muligst kort Tid at fremme en successiv Indførelse af det danske Sprogs Brug i alle offentlige Anliggender i Vort Hertugdømme Slesvigs forskjellige Amter, Districter og underliggende Øer.

Befalende Eder Gud!

Givet i Vor Residentsstad Kjøbenhavn den 15 December 1810.

Frederik R.

Denne kongelige Befaling meddeelte nu Kancelliet den 19 Jan. 1811 til den gottorpske Overret og paalagde den at indsende Beretning om Forholdene, ledsaget af Betænkning over, hvorledes de bedst kunde ordnes i Overeensstemmelse med Kongens udtalte Villie. Ifølge heraf forlangte Overretten paa Gottorp gjennem en Omgangsskrivelse, der gjentog Hovedindholdet af det kongelige Reskript, Beretning og Betænkning fra samtlige Embeds-Myndigheder i Slesvig, som herved kunde komme i Betragtning, baade de geistlige og verdslige, General-Superintendenten, Provsterne, Amtmændene, Byøvrighederne, de Distriktsdeputerede for de adelige Godser o. s. v.; og de høiere Autoriteter lode sig igjen meddele Oplysninger fra de dem underordnede Embedsmænd.

De Beretninger og Betænkninger, som paa denne Maade fremkom, sprede meget Lys over de slesvigske Sprogtilstande

saavel som over Embedsmændenes Stemning mod det danske Sprog. Der gives vel adskillige Undtagelser, men i det Hele taget er den tydskdannede Embedsstand ogsaa tydsk-sindet, indtagen imod det Sprog, som Kongen vilde beskytte, og heel vankundig i det. Det maa derfor ikke undre os, om vi nu atter ligesom i Christian den Sjettes Dage komme til at høre om „eine verworrene dänische Sprache“, der er meget forskjellig fra det rene Skrift-Dansk eller fra det sjællandske Sprog, om „Sprachgemisch“, „Jargon“, „Patois“ og „Rabendänisch“, og hvad de øvrige skjønne Titler hedde, hvormed det danske Landskabsmaal i Slesvig beæres. Vi vide, hvad vi skulle dømme om slige Yttringer; vi kjende af mange Erfaringer, hvilken Indsigt de tydske Sprogdømmere sædvanlig have lagt for Dagen i Bedømmelsen af det danske Sprog, og hvor skikkede de især have viist sig at være, til med Sagkyndighed og Uhildethed at bedømme en dansk Folkedialekts Forhold til det brugelige Skriftsprog. Og at de nuværende ikke staae tilbage for hine, fremgaaer allerede deraf, at de fælde den samme Fordømmelsesdom over Folkesproget i de nordlige Egne, hvor Kirkesproget paa Landet er og altid har været udelukkende dansk og i Kjøbstæderne blandet, saasom Høier, Slaugs og Lundtofte Herreder, Kjøbstæderne Haderslev, Tønder, Aabenraa og Sønderborg, som over Sproget i de sydligste Egne af Angel. Alligevel er det mærkværdigt at see, hvorledes Sandhedens Magt dog er saa stor, at den paa flere Punkter gjennembryder de tydske Fordommes tykke Skal, og at der fra de tydske Autoriteter udgaaer Forslag til Forandringer, der skjøndt de langt fra ikke indrømme det danske Tungemaal det, som en retfærdig og indsigtsfuld Bedømmelse

vilde kræve, dog tilstaae langt mere, end man efter Omstændighederne kunde vente.

Vi skulle gjennemgaae disse Akter, for saavidt de endnu ere tilstæde [1]), og deraf meddele hvad der tjener til Oplysning af Sprogforholdene, saavel som Andet, der i en eller anden Henseende charakteriserer Tilstanden.

En af de meest velvillige mod det danske Tungemaal er den Beretning, som indgaves om Tønder Provsti af Provst Prahl [2]).

Det bemærkes, at i Høier, Slaugs og Lundtofte Herreder, samt i Sognet Abild i Tønder Herred og den til Tønder By hørende Landsbymenighed Emmerskede taler Folket overalt Dansk og Gudstjenesten forrettes ogsaa i dette Sprog. I saadanne Menigheder, hvor Prædikenen er Dansk, skulde Skolesproget ligeledes være Dansk; og dette er ogsaa her for saavidt Tilfældet, som „die deutsche Sprache hauptsächlich nur beim Rechnen gebraucht wird, weil man fürs meiste bloß deutsche Rechenbücher hat. Auch trifft man wol in solchen Schulen eine deutsche Fibel und etwa ein deutsches Evangelienbuch". I nogle danske Skoler give Lærerne ogsaa paa egen Haand Børnene Underviisning i Tydsk.

---

[1]) Af den 1 Deel S. 118—119 angivne Grund ere ikke faa forkomne; de her benyttede findes samtlige i det Slesv. Min. Arkiv.

[2]) Den er tillige underskreven af Amtmand Bertouch; men da der gaaer en ganske anden Aand igjennem dennes Betænkning om Indførelsen af dansk Retssprog, og han tillige i den siger, at det havde været hans Mening at indgive en særskilt Betænkning om Kirke- og Skolesproget, men at han indgav den i Forbindelse med Provsten, fordi det var befalet, at det saa skulde være: saa er man beføiet til at betragte denne Beretning som nærmest hidrørende fra Provst Prahl.

Om **Kjær Herred** hedder det: „In der Karr-harde ist die **dänische Sprache**, einzelne Gemeinen, **oder viel mehr Dörfer**, ausgenommen, wo man Frisisch spricht, durchgängig die Muttersprache, und dies ist auch in **Uberg** in der Tonder-Harde der Fall. Aber hier so wie dort wird immer der **Unterricht** in den Kirchen sowol als in den Schulen **außschließlich auf Deutsch ertheilt**. Ehedem hat man freilich hie und da, wie z. B. in **Carlum**, bisweilen auch Dänisch gepredigt; dieses aber geschieht nun seit vielen Jahren überhaupt nicht mehr, und alles dänische Reden oder Predigen beschränkt sich in dieser so wie in den übrigen Gemeinen der Karr-harde auf äußerst einzelne Fälle, z. B. Copulationen, Parentationen u. d. gl., die in dänischen dort wohnenden, aber neulich da ansäßig gewordenen Familien Statt finden. Doch weil auch solche Familien es sich zur Ehre rechnen Deutsch zu verstehen, und das Gegentheil als einen Beweis der Unwissenheit ansehen, so soll auch dieses äußerst selten von dergleichen Familien verlangt werden. **In den Schulen wird kein dänisches Wort gelesen oder geschrieben.**

Die jetzigen Prediger in der Karr-Harde so wie auch zu Uberg verstehen, wenn man die Prediger zu Humtrup und Stedesand ausnimmt, alle Dänisch, und haben auch — so viel wir wissen — bald alle Dänisch gepredigt. Ihnen würde es also nicht sehr schwer fallen können auf Dänisch zu unterrichten und auch in derselben Sprache alle sonstige Amtsgeschäfte zu verrichten. Allein dies ist in Ansehung der gegenwärtigen Schullehrer nicht der Fall, denn wenn wir etwa ein Paar ausnehmen, so verstehen die übrigen nicht so viel Dänisch, daß sie darin zu unterrichten im Stande sind, welches doch unumgänglich nothwendig sein

würde. **Selbst unter den an den dänischen Schulen stehenden Lehrern** befinden sich — wir müssen dies wiewol höchst ungern gestehen — Mehrere, deren Kenntnisse der dänischen Sprache nur dürftig sind, und mancher sonst gewiß nicht ungeschickter Schulmann unter ihnen ist kaum im Stande einen ordentlichen, correcten dänischen Brief zu schreiben. **Dies wie jenes ist aber ganz natürlich**; denn einerseits wird ja in den Bildungsanstalten künftiger Schullehrer sowohl hier in **Tondern** als in **Kiel** der Unterricht auf **Deutsch** ertheilt. Im hiesigen Institut erhalten die Zöglinge freilich einige Anleitung zur dänischen Sprachkenntniß, aber bey weitem nicht hinlänglich um in dieser Sprache zu unterrichten, wenn der Zögling selbst kein geborner Däne ist; in Kiel dahingegen bekümmert man sich wenigstens bis jetzt um die dänische Sprache wol gar nicht? Andererseits legen sich solche Jünglinge, die künftig Schullehrer seyn wollen, aber keine seminaristische Bildung erhalten und in deutschen Gemeinen gebohren sind, gar nicht auf die dänische Sprache; und die aus den dänischen Gemeinen behandeln ihre Muttersprache als Stiefkind und ziehen derselben die deutsche vor, indem sie diese für die Hauptsprache ansehen, und dies zwar aus dem Grunde, weil in dieser Sprache bisher alle gerichtliche Verhandlungen geschehen, alle obrigkeitliche Befehle u. desgl. in derselben ausgefertigt wurden und in allen vornehmern gesellschaftlichen Cirkeln, selbst in den Häusern ihrer Prediger [1]), der auf dem Lande wohnenden Königl. Beamten, ja im Hause eines jeden, der mehr als ein gewöhnlicher Bauersmann seyn will, immer

---

[1]) Man erindre, at Talen her tillige er om de Sogne, hvor Sproget i Kirke og Skole efter de gjældende Regler skulde være danskt!

Deutsch gesprochen wird. Und außerdem wähnt auch wol Mancher, daß er die dänische Sprache schon hinlänglich verstehet, weil er sie in der hiesigen Mundart verständlich sprechen kann; und also bekümmert man sich wenig um eine richtigere und gründlichere Kenntniß derselben. Wenn aber diese Sprache — dem Allerhöchsten Willen Ew. Königl. Majestät gemäß — eingeführt werden soll, so wird doch unbezweifelt damit in den Schulen der Anfang gemacht werden müssen. In dieser Rücksicht aber ist es durchaus erforderlich, daß die Lehrer der Schulen selbst diese Sprache richtig verstehen, und auch in derselben ihre eigene Bildung erhalten. So lange aber der seminaristische Unterricht noch immer auf Deutsch ertheilt wird, werden auch — wie wir befürchten — die in dieser Rücksicht sonst gemachten Versuche, wo nicht ganz vergeblich seyn, so doch schwerlich den erwünschten Erfolg haben.

Wir gestehen es gern und zwar nach unserer vollkommensten Ueberzeugung, **daß man es für eine wahre Wohlthat ansehen müßte**, wenn die dänische Sprache beym Gottesdienst und beym Schulunterricht nicht allein in Uberg sondern in der ganzen Karrharde — wenn wir Stedesand und ein Paar Dörfer der Enger Gemeine ausnehmen, wo Frisisch gesprochen wird — eingeführt werden könnte; denn der ausschließliche Gebrauch der deutschen Sprache in Kirchen und Schulen legt dem Fortschreiten dieser Dänisch sprechenden Kinder große Hindernisse in den Weg, und verursacht den armen Schullehrern eine unsägliche Mühe, indem die Kinder, so bald sie aus der Schule sind, nur Dänisch — nämlich in der dortigen Mundart — sprechen, zu Hause überhaupt kein deutsches Wort hören, und manchmal, wenn sie zuerst zur Schule kommen, auch kein

deutsches Wort verstehen. Selbst Prediger beklagen sig darüber, daß es ihnen schwer falle, solchen Catechumenen, welche nur wenig zur Schule gehalten werden, die nothwendigen Begriffe beyzubringen, **und solche Kinder sind oft auch nicht einmal im Stande das Gelernte und ihnen Erklärte mit eigenen Worten wieder zu sagen.** Sie verstehen an sich weder Deutsch noch Dänisch. Bei dem Allen würde sich aber das Volk, das diese Veränderung als einen Eingriff in seinen alten Rechten ansehen würde, gewiß aus allen Kräften gegen die Einführung der dänischen Sprache beym Gottesdienst und beym Schulunterricht sträuben; und — wir dürfen es nicht verschweigen — es würde, wenn man nicht dabey äußerst vorsichtig zu Werke gienge, nicht ohne einen demjenigen ähnlichen Lerm, welcher bey dem Versuch der Einführung der Schleswig-Holsteinischen Kirchen-Agende entstand, ablaufen; wobey man auch zuerst und insonderheit nicht allein die Schullehrer, sondern auch die Prediger, würde einen Unwillen empfinden lassen".

I Overeensstemmelse med disse Yttringer tilraader Provsten Indførelse af Dansk i Kirke og Skole i alle Sogne i Kjær Herred — alene med Undtagelse af det frisisktalende Stedesand — og i Ubjerg Sogn i Tønder Herred, og for at dette kunde skee og Forandringen blive varig, anbefaler han, at der ved fremtidige Besættelser af Præste- og Skolelærer-Embeder nøie sees paa, at Vedkommende ere det danske Sprog fuldkommen mægtige. Den bedste og hensigtsmæssigste Maade at gjøre Overgangen paa, var efter hans Mening at begynde med skifteviis at prædike Dansk og Tydsk.

Om Indførelse af dansk Retssprog i Tønder Amt indgav Amtmand **Bertouch** sin Betænkning. Hvilken Evne

denne Mand besad til at bedømme et dansk Folkesprog, eller hvordan hans Stemning var imod det, uagtet han havde undertegnet Provst Prahls Erklæring og endnu i denne sin egen Betænkning siger, at hiin var at betragte som Grundlaget for denne, kan man skjønne, naar man erfarer, at han betegner Sproget, som tales i Tønder, Høier, Slaugs og Lundtofte Herreder som „verdorbenes Dänisch" [1]), uagtet det er vitterligt nok, at der i den Egn tales det selvsamme Sprog som i hele den vestlige Deel af Nørrejylland, og uagtet de tre sidstnævnte Herreder havde og bestandig have havt dansk Kirke- og Skolesprog. Ved Indførelsen af dansk Retssprog finder han store Vanskeligheder, eftersom ikke alle Retsbetjente forstode ordentlig Dansk; nogle Herredsfogeder og Skrivere forstode det rigtignok, men andre ikke. Værst var det imidlertid med Advokaterne; thi de fleste af disse i Tønder Amt vare tydskfødte, og ikke mindre end syv havde tilstillet ham skriftlig Erklæring om, at de ikke kunde udtrykke sig rigtig paa Dansk.

Om Forholdene i Aabenraa og Lygumkloster Amt og By haves Beretning af Kirkevisitatorerne Bernth, Præst i Varnæs, og Amtmand Otto Johan Stemann, saavidt Kirke- og Skolesproget angaaer, og om Retssproget en Betænkning af Amtmand Stemann.

Sprogforholdene paa Landet give ikke Anledning til mange Bemærkninger, da Kirkens og Skolens Sprog overalt var det samme som Folkets, nemlig Dansk. Kun Flækken Lygumkloster gjør en Undtagelse, for saavidt her hver

[1]) Dette Udsagn er endog gaaet over i Werlauffs Priisskrift, S. 111. Anm. r.

tredie Søndag prædikedes Tydsk [1]); dette foreslaae Kirkevisitatorerne afskaffet; Skolen i Lygumkloster er dansk. Forresten fortjener det at udhæves, at de bemærke, at man af Skolelærerne paa Landet krævede, at de skulde forstaae at læse og skrive Tydsk, og at Lærerne paa enkelte Steder paa egen Haand gave Underviisning i Tydsk.

Meget mærkelige ere deres Yttringer om Forholdene i Byen Aabenraa. Det hedder herom:

„Im Kirchspiel Apenrade, wozu einige Amtsdistricte gehören, wird in der Stadtkirche die Hauptpredigt in teutscher, die Nachmittags-Predigt in dänischer Sprache gehalten; wobey zu bemerken, daß selbst bey der letzten Teutsch gesungen wird, welche (auch selbst bey der itzt bestehenden Verfassung) auffallende, oft allen Nutzen der Predigt und der übrigen Unterweisung aufhebende oder doch immer schwächende Anomalie, durch Anschaffung der neuesten Auflage des Pontoppidanischen Gesangbuchs billig gehoben werden müste. Auch hier ist die Volkssprache **unbedingt die dänische**, und es mag kein Eingepfarrter sein, der nicht eine dänische Predigt vollkommen verstände; auch die Kirchenbediente sind der dänischen Sprache hinreichend gewachsen, und da gerade die Hauptprediger-Stelle vacant ist, auch bey Besetzung derselben auf einen Mann Rücksicht genommen werden kann, welcher dieser Sprache mächtig ist, so **leuchtet die Noth-**

[1]) Besynderligt nok sige Kirke-Visitatorerne, som dog nøiagtigen maatte kjende Forholdene, at der hver tredie Søndag prædikedes Tydsk i Lygum Kloster, uagtet, som tidligere bemærket, det Kongl. Reskript af 25 Mai 1773 bestemte, at det kun skulde skee hver fjerde. Man fristes derved til at antage, at hiint Reskript, som ifølge Præsternes Vidnesbyrd i den første Tid overholdtes, senere dog igjen er gaaet i Glemme. Jfr. ovenfor S. 25.

wendigkeit des teutschen Gottesdienstes nicht ein, und dieselbe kann, sobald es befohlen wird, eingeführt werden. Nachtheilig für die Jugend ist aber sicher, daß die Catechisation teutsch ist; denn wenn freylich auch in dieser Sprache der Schulunterricht gehalten wird, so ist den Kindern, welche in ihrer Familie nur Dänisch hören und sprechen, diese ihnen die geläufigste, die verständlichste und der ihnen in dieser Sprache bey der Catechisation und der Vorbereitung zur Confirmation ertheilte Religions-Unterricht weit faßlicher. Wollte man etwa die **fremden Gesellen** und höchst **einzelne Personen** berücksichtigen, die sich hier aufhalten möchten, könnte jeden zweiten Sonntag Nachmittag eine teutsche Predigt und Communion gehalten werden".

Efter saaledes at have yttret sig om Kirkesproget, meddele de ogsaa nærmere Oplysning om Sproget i Skolerne. De bemærke herved, at Byens Magistrat, som udgjorde den ene Deel af Skolebestyrelsen, allerede for sig havde indgivet Betænkning herom, men at de dog ogsaa som Medlemmer af Bestyrelsen fandt Anledning til at udtale sig. Deres Yttringer lyde:

„In den Stadtschulen, welche sämmtlich Elementar-Schulen sind, ist die Hilfs (Haupt?) Sprache die Teutsche, oder in dieser werden die Lehren vorgetragen. Aus dem oben wiederholt Angeführten möchte aber zu Genüge erhellen, daß es weit zweckmäßiger wäre, wenn auch hier die dänische Sprache eingeführt würde. **Es ist beym Unterricht kein geringes Hinderniß, welches die Fortschritte sehr erschwert, daß die Jugend erst mit der deutschen Sprache** — worin sie sonst keine Uebung als blos in der Schule erhält — **bekannt gemacht werden muß, ehe sie von dem Vorgetragenen einigen Nutzen haben kan.**"

Der gives ogsaa, bemærke de videre, en høiere Skole her i Byen, den saakaldte Kantors Skole; og man kunde maaskee mene, at man her burde beholde det Tydske, da de, der skulle studere, forberedes i denne Skole. Men da den ikke sender disse Disciple umiddelbart til Universitetet i Kiel, men kun forbereder dem til at gaae over i en lærd Skole, saa er der ingen Anledning til her at gjøre en Undtagelse, saa meget mindre, som det største Antal Lærlinge udgjøres af dem, der siden anbringes ved Handelen, i Haandværksstanden eller Søfarten. „Wenn daher hier", sige de, „so wie in den Schulen der übrigen dänischen Provinzen, auf Verlangen Lehrstunden in der teutschen Sprache gegeben würden, so könnte füglich der sonstige Unterricht auch hier in dänischer Sprache ertheilt werden". Lærerne have ogsaa erklæret sig istand til at undervise paa Dansk, og kun ønsket, at Overgangen af Hensyn til de ældre Disciple, som fandtes i Skolen, maatte skee efterhaanden, hvilket Visitatorerne finde rigtigt.

Borgemester og Raad i Aabenraa indgave imidlertid ogsaa, som sagt, en Betænkning; den var i en heel anden Tone. Borgemester og Raad vilde paa ingen Maade give Slip paa sit tydske Sprog; thi „die Sprache, die **das Kind** mit der Muttermilch eingesogen, worin **der Knabe** die ersten Töne gelallt, worin **der Jüngling** zu denken gelernt hat, ist **dem Manne** so werth und theuer, daß er sich von Allem losgerissen fühlt, wenn ihm diese genommen, wenn er gezwungen wird in seinem nicht mehr biegsamen Alter eine ihm fremde Sprache zu erlernen" (der var da heller Ingen, som forlangte, at disse „Unbiegsame" igjen skulde sættes i Skole). Efterat Aabenraaes hjemmetydske Borgemester og

Raad paa denne Maade have givet deres oprørte Følelse Luft, og endnu tilføiet, at „die Gebildeten" tale Tydsk, og de øvrige „ein Gemisch", blive de dog mod Slutningen lidt rimeligere. Naar en Forandring endelig skal skee, kan den efter deres Mening hensigtsmæssigen skee saaledes, at der ved Udnævnelsen af nye Embedsmænd tages fortrinligt Hensyn paa deres Kundskaber i Dansk, og at det gjøres dem til Pligt at betjene sig af dette Sprog i deres Forretninger; Begyndelsen kunde skee ved Besættelsen af det nu ledige Embede som Hovedpræst i Byen, hvortil burde beskikkes en Mand, som var det danske Sprog fuldkommen mægtig; og ham kunde det paalægges at prædike ligesaa ofte Dansk som Tydsk og at undervise Konfirmanderne paa Dansk; ligesaa skulde det gjøres Skolebestyrelsen (d. e. Borgemester og Raad selv tilligemed Kirkevisitatorerne) til Pligt, at vaage over, at de Skolelærere, som i Fremtiden ansattes, underviste Børnene paa Dansk: „Auf diese Weise würde allmählich und unvermerkt und ohne daß es dazu eines ausdrücklichen Befehles bedürfte, die dänische Sprache als Haupt- und Geschäftssprache hieselbst eingeführt werden." Dersom Kongen alligevel skulde ville have, at det skulde gaae hurtigere, bede de om, at de i det Mindste maae faae en en Frist af 5 Aar til at forberede sig i.

I den Betænkning, som O. J. Stemann indgav i Egenskab af Amtmand over Aabenraa og Lygumkloster Amter, gjentager han deels hvad han i Forbindelse med den anden Kirkevisitator havde yttret om Skolens og Kirkens Sprog, deels fremsætter han sine Tanker om den hensigtsmæssigste Maade at indføre dansk Rettergangssprog paa i de ham betroede Amter. Han yttrer:

„Höchst wünschenswerth ist diese intendirte Veränderung für die hiesige Gegend. Der Bauer versteht die Sprache nicht, worin alle gerichtliche Verhandlungen betrieben werden, er versteht nicht die ausgefertigten Befehle, die er befolgen soll; gerichtliche Urkunden, vor Gericht übernommene Verbindlichkeiten, sind ihm auch der bloßen Sprache wegen unverständlich".

Vanskeligheden ved at iværksætte den saa nyttige og retfærdige Forandring, at Folkets Modersmaal herefter blev Rets- og Bestyrelsessprog, laae deri, at de fleste Embedsmænd og Advokater, om de end ved Øvelse bragte det saavidt, at de kunde forstaae Menigmand og gjøre sig forstaaelige for ham, dog ifølge deres indsendte Erklæringer ikke havde saa megen Færdighed i Dansk, at de i deres Embedsforretninger kunde betjene sig af dette Sprog. Som et Middel til for Fremtiden at afhjælpe dette Onde, foreslaaer han, at der i de latinske Skoler skal gives Underviisning i Dansk, og en Professor i dette Sprog ansættes ved Universitetet i Kiel [1]), og tilføier han: „jedem Studierenden, der im Herzogthum Schleswig als Beamter oder Advocat angestellt zu werden wünschte, oder überhaupt jedem, der eine Anstellung in den Herzogthümern sollte ambitioniren wollen, möchte es dann unmaßgeblich zur Pflicht und unabläßigen Bedingung zu machen seyn, bey einer künftigen Anstellung, auf der Universität einen Cursum über gedachte Sprache zu hören, und da die Geschäftssprache mehr oder weniger von der Sprache des gemeinen Lebens verschieden ist, würde dem Lehrer aufzugeben seyn in der letzten Hälfte

[1]) Dette var skeet, kort før Stemann afgav sin Betænkning, ved Baggesens Beskikkelse til Professor i Kiel.

des Semesters schriftliche Uebungen über gerichtliche Gegenstände zu halten".

Skjøndt Amtmand Stemann angav Midler, der, om de end i sig selv vare ganske hensigtsmæssige, saalænge Kiel vedblev at være Fælleds-Universitet, dog først kunde vise deres Virkning efter længere Tids Forløb, saa var det dog langt fra, at han ansaae det nærværende Øieblikś Vanskeligheder for større, end at de i en forholdsviis kort Tid kunde overvindes, saafremt blot god Villie var tilstæde hos Embedsmændene. Herom bemærker han følgende:

„Wenn sich von dem Pflichteifer der Herren Officialen sicher erwarten läßt, daß sie sich alle Mühe geben werden, sich mit der dänischen Sprache bekannt zu machen, so möchte der Zeitraum eines Jahres unmaßgeblich die kürzeste Frist seyn, die vorzuschreiben seyn möchte, nach deren Verlauf auch bei Geschäften und gerichtlichen Verhandlungen die dänische Sprache einzuführen wäre. So wünschenswerth wenigstens in diesen beiden an die übrigen Provinzen des dänischen Staats so nahe angrenzenden Aemtern die völlige Einführung dieser Sprache ist, so würde es meines unvorgreiflichen Dafürhaltens dennoch zweckmäßiger seyn, eine Frist von 2 Jahren zu bestimmen, nach deren Verlauf oftgedachte Sprache als Geschäftssprache zu gebrauchen wäre, wobey zugleich ein bestimmter Termin zu setzen seyn möchte".

Beretningen om Kirke- og Skolesproget paa Landet i Haderslev Amt, som indgaves af Provst Strodtmann og Amtmand Ahlefeld, indeholder intet videre oplysende [1]);

---

[1]) At der imidlertid i dette Amt er forefaldet mange Besynderligheder, kan man ikke tvivle om, naar man erindrer, at Holsteneren Provst Strodtmann i sine første Embedsaar slet ikke kunde Dansk,

det udhæves, at St. Severins Landsbymenighed, som hørte til Byen Haderslev, har dansk Kirke- og Skolesprog. Desto mærkeligere er Amtmanden **Kai Werner Ahlefelds** Betænkning om Indførelsen af dansk Rets- og Forretnings-sprog i dette Amt. Man skulde mene, at Kundskaben til Dansk ikke var mindre i Haderslev Amt end i Aabenraa og Lygumkloster Amter, og at derfor Amtmand Ahlefeld ikke vilde have fundet Vanskelighederne ved den paatænkte Forandring større her, end Amtmand Stemann fandt dem hos sig. Men det Modsatte er Tilfældet. Amtmand Ahlefeld finder ikke blot Vanskelighederne store og uovervindelige ved at gjøre Folkets Modersmaal til det offentlige Sprog, men finder ogsaa, at saadan som det nu er indrettet, er det godt nok, og at der ikke behøver at gjøres mere for Folket, end der allerede gjordes.

Han bemærker: „Die Beamte fertigen Contracte, Vergleiche, Aussage-Acten, zum Theil auch Prioritäts-Urtheile, kurz alle Acten, welche der Unterthan in die Hände erhält und deren Inhalt er verstehen und zu erfahren für ihn von Nutzen seyn kann, in dieser (dänischen) Sprache aus. Nur (!) allein bei den gerichtlichen Verhandlungen, den Eingaben der Advocaten und deren Verhandlung, bei Bescheiden und Berichtserstattungen bedient man sich der deutschen Sprache... **Für den nur dänisch redenden Unterthan scheint genug zu geschehen, wenn Contracte u. s. w. in dieser Sprache ausgefertigt werden**". Amtmanden meente altsaa, at det for den Mand, som kun talte Dansk, var noget ligegyldigt,

og siden kunde det maadeligt, og naar man erfarer, at ved hans Embedsjubilæum 1835 hilsedes han som „ein gefeyerter Jubelgreis" med en tydsk Tale af en Præst fra den danske Landsbymenighed Øsby.

om den Sag, hvorpaa maaskee hans Liv, Ære og Velfærd beroede, forhandledes for Retten i et Sprog, han ikke forstod, at de Forklaringer, som afgaves paa Dansk under Forhørene, oversattes og toges til Protokols paa Tydsk, at ligeledes Vidnernes Udsagn oversattes og førtes til Protokols paa Tydsk, uagtet i begge Tilfælde en Misforstaaelse af et enkelt Ord, Udtryk eller Vending kunde have den meest afgjørende Indflydelse paa Sagens Udfald. Og dette finder Amtmanden ligegyldigt, uagtet Dommerne, Retsbetjentene, Advokaterne **ikke kunde tilstrækkeligt Dansk**. At dette var Tilfældet oplyser han nemlig selv udførligt baade for Retsbetjentenes og Advokaternes Vedkommende. Han siger: „Von den gegenwärtig hier vorhandenen **Advocaten** würde **kaum einer** alle Eingaben in dänischer Sprache abzufassen so wie die mündlichen Vorträge in dieser Sprache ohne große Mühe und Zeitverlust zu halten im Stande, **Mehrern aber dieß ganz unmöglich** seyn. Auch mehrere der hiesigen **Beamte** könnten **durchaus nicht** Berichte, Urtheile und Bescheide in dänischer Sprache abfassen, und andere, welche der dänischen Sprache mächtiger sind, würden darauf wenigstens zuerst weit mehrere Zeit verwenden müssen, als ihnen ihre Geschäftsführung übrig läßt". — At Herredsfogeder og Retsbetjente talte Tydsk til Folket, medens Præsterne dog tiltalte det paa Dansk, maa han have tænkt sig, at Nogen maaskee kunde finde paafaldende; thi han imødegaaer dem, der muligen meente, at der ikke burde være en saadan Dobbelthed i det offentlige Sprog, og at Retsbetjentene ligesaa godt kunde tale Dansk som Præsterne, ved at bemærke, at med Præsterne var det en heel anden Sag; thi „sie haben eine ganze Woche Zeit sich vorzubereiten" og „sie haben kein gebildetes Publicum vor sich"; det havde

vel Herredsfogeder og Advokater heller ikke, eftersom deres Publikum var det samme som Præsternes, men de havde dog „ein gebildetes Publicum“ i Overretten, naar Sagens Akter indsendtes til denne; og heraf meente Amtmanden, det var indlysende, at om man end kunde kræve af Præsterne, at de skulde prædike Dansk for Bønderne, saa kunde man dog umulig forlange af Advokater og Dommere, at de skulde pleie Retten paa Dansk.

Som Følge heraf indstiller Amtmand Ahlefeld, at „es müßte sein Verbleiben behalten“ med den hidtilværende Indretning. Skulde der skee en Forandring, saa kunde den maaskee (etwa nur erst alsdann) indtræde, naar der eengang kom et heelt nyt Sæt af Advokater og Embedsmænd, som havde lært Dansk i Skolerne og ved Universitetet.

Betænkningen fra Borgemester og Raad i Haderslev indeholder ikke faa Snurrigheder. Byens Sprog er rigtignok Dansk, men det er dog egentlig kun „ein Jargon des Dänischen“, og „bei nahe Jeder versteht und die gebildete Klasse spricht auch Deutsch“. Borgemester og Raad bemærke endvidere, at der hos denne Byes Indvaanere har udviklet sig en ganske eiendommelig og heel mærkværdig Sprogfærdighed, nemlig: „beide Sprachen sind den Meisten so geläufig, daß mancher eine Periode in der einen Sprache anfängt, und sie in der andern endigt — ohne sich dessen bewußt zu seyn“. Naar man undtager dem, der høre til St. Severins Landsbymenighed, saa er Skolesproget ellers i hele Byen Tydsk — „und das halten wir für äußerst zweckmäßig“. Imod en Forandring af det tydske Retssprog „thürmen sich Hindernisse entgegen“. Deriblandt en, som er af „äußerster Wichtigkeit“, nemlig: „da unsere Jurispru-

denz deutsch ist, so sind es auch alle Kunstausdrücke der Wissenschaft, und die dänische Sprache hat durchaus keine Worte für manche Gegenstände derselben". Dog indrømme Borgemester og Raad, at „bei mündlichen und schriftlichen Vorträgen vor den Untergerichten wäre freilich die Einführung einer **den Partheien verständlichen Sprache** nicht unzweckmäßig"; men hvorledes det tydske Sprog ikke skulde være „eine verständliche Sprache" i en By som Haderslev med den ommeldte Sprogfærdighed, eller hvorledes man, naar man valgte Dansk som „die verständliche Sprache", da skulde komme ud af det med de omtalte „Kunstausdrücken der Wissenschaft": det oplyse Borgemester og Raad i Haderslev os ikke om.

Igjennem de Beretninger, som indkom fra de underordnede Embedsmænd paa Als (Sønder-Herred og Nørre-Herred) og Ærø samt Nybøl-Herred i Sundeved, der stode under een Amtmand, gaaer der en mere dansk Luftning end igjennem de fleste andre, hvilket uden Tvivl har sin Grund deri, at Disse i geistlig Henseende stode under Fyns Stift og vare underlagte det danske Kancelli.

Kirke- og Skolesproget paa **Landet** var overalt stemmende med det danske Folkesprog.

Med Hensyn til Retssproget forholdt det sig paa Als og Ærø omtrent som i Haderslev Amt, nemlig at der i Kontrakter, Testamenter, Skjøder o. desl. (jurisdictio voluntaria, Udenrets-Sager) brugtes Dansk, men ved Rettergangen og alle egentlige Retsforhandlinger Tydsk; i Nybøl-Herred i Sundeved brugtes Tydsk ved alle Leiligheder.

De fleste Retsbetjente erklærede imidlertid, at de vare istand til og rede til **strax** at holde hele Retten paa Dansk, og en af dem, Herredsfoged **Jürsen** paa Nordborg, havde

endog begyndt derpaa strax efter at han havde modtaget Overrettens Omgangsskrivelse angaaende Reskriptet af 15 Dec. 1810, uden at oppebie videre Befaling fra Amtmand eller Andre.

For Ærøes Vedkommende erklærede Landfoged **Carstens** og Aktuarius **Schrader**, at „bei allen öffentlichen Angelegenheiten kann die dänische Sprache ohne Hinderniß eingeführt werden, besonders da die gegenwärtigen Beamten ihrer mächtig sind, ja die Zollbeamten gar sich besser in dieser als der deutschen Sprache auszudrücken vermögen.

Zur allgemeinen Einführung der dänischen Sprache bei allen Angelegenheiten auf der Insel Arroe fehlt sonach **nichts weiter als der desfällige Befehl Ew. Königl. Maytt**".

Herredsfogeden og Amts- og Toldforvalteren i Sønderherred paa Als (Ahlmann og Manthey) gjorde heller ingen Vanskeligheder. Kun foreslaaer Ahlmann for Advokaternes Skyld, at „der Mitgebrauch der teutschen Sprache" endnu maa tillades; ligesom han ogsaa henstiller, om ikke Rettens Kjendelser, ligesom Tilfældet var med de kongelige Anordninger, burde gives paa begge Sprog.

Herredsfoged Fürsen i Nordborg Herred paa Als bemærkede i sin Beretning, at alle civile Embedsmænd i hans Distrikt med Undtagelse af en Enkelt, der var 70 Aar gammel og snart kunde ventes at ville gaae af, vare det danske Sprog fuldkommen mægtige og strax kunde begynde at udføre alle Forretninger i dette Sprog. Hvad ham selv og hans Skriver angik, da havde de gjerne for længe siden begyndt derpaa, hvis de ikke havde frygtet for at skabe deres Efterfølgere i Embedet Forlegenheder. Men dette Hensyn havde nu, efterat de vare blevne bekjendte med Overrettens

Skrivelse, tabt sin Betydning, og derfor havde de strax begyndt med Dansk i alle Sager. Angaaende Advokaterne bemærker han: „Ich zweifle nicht, daß die bei den hiesigen Gerichten auftretenden Anwälde meinem, in gleicher Eigenschaft, bereits seit einigen Jahren bei den Gerichten des Amts Sonderburg und Augustenburgschen Bezirks geübten Beispiele, **die mündlichen Vorträge Dänisch zu fassen,** folgen werden".

I Flækken Nordborg var der en af disse Tydskhedens Pleieanstalter, hvoraf, som tidligere bemærket, flere fandtes oprettede paa forskjellige Punkter af Slesvig for at opelske Tydskhed midt blandt den danske Befolkning. I Nordborg holdtes hver fjerde Søndag tydsk Gudstjeneste. Om denne tydske Pleieskole, der siden de ploenske Hertugers Tid førte en vantreven, men seig Tilværelse, bemærker Herredsfoged Fürsen Følgende:

„In der Kirche könnte die teutsche Sprache wohl gänzlich wegfallen, **da mir höchstens nur 5 Mitglieder** der Gemeine bekannt sind, welche nicht ebenso gut dänische Predigten und Gesänge als teutsche verstehen, auch zudem bei der teutschen Gottes-Verehrung der Uebelstand ist, **daß vielleicht 9 Theile der Anwesenden Nichts zu fassen im Stande sind,** und daher gar viele vom Schlummer überwältigt werden". For at Ingen skulde have Noget at klage over, foreslaaer han dog, at til Bedste for „den sogenannten teutschen Mitgliedern der Gemeine" hver 8de Uge Nadveren uddeles paa Tydsk.

Erklæringen fra Borgemester og Raad i **Sønderborg** er mærkelig for den Modsætning, den danner til Magistratens i Haderslev og Aabenraa, hvor dog Sprogforhol-

dene vare aldeles de samme som i Sønderborg [1]). Deres Ord ere:

„Die eigentliche Volkssprache hieselbst ist Dänisch, und es gewährt einen einleuchtenden Beweis von der Schwierigkeit, wo nicht Unmöglichkeit, eine Sprache durch deren öffentlichen Gebrauch zur herrschenden machen zu wollen, daß hieselbst seit Jahrhunderten Deutsch unterrichtet, geprebigt und öffentlich verhandelt, und doch im Allgemeinen Dänisch geredet wird. Hieraus entsteht besonders in den Schulen eine Hauptschwierigkeit, und oft haben wir die Lehrer klagen gehört, daß ihnen der Umstand, daß manche Kinder kein Deutsch verstehen, den Unterricht sehr erschwere". De foreslaae derfor, at Dansk efterhaanden indføres i Skole og Kirke [2]).

---

[1]) Netop paa samme Tid indeholdt Schl.=Holst. Prov. Berichte for 1811, S. 573 flg. en Skildring af Skolevæsenet i Sønderborg, hvis unævnte Forfatter med meget Eftertryk udtaler sig mod det tydske Skolesprog i Sønderborg. Han yttrer bl. A.: „Soll der Lehrer in Absicht der Sprache sich nach der Gemeine oder die Gemeine sich nach dem Lehrer richten? Das erstere scheint vernünftig, das letztere blanker Unsinn zu sein. Daß die Büchersprache gemeint sei, versteht sich von selbst. Wäre demnach der Gebrauch der dänischen Sprache in Kirchen und Schulen Dänisch sprechender und größtentheils nur Dänisch verstehender Städte nicht zweckmäßiger? Man würde sich ja, und, wie es scheint, nicht mit Unrecht, in den Deutsch sprechenden Städten der Herzogthümer, wie in Schleswig, Husum, Friedrichsstadt u. a. beklagen, wenn die Kirchen= und Schulsprache Dänisch sein sollte. Es würde ein solcher Widerspruch Erwachsene und Kinder verwirren und verdummen. Was aber dem Einen Recht ist, das muß dem Andern auch werden".

[2]) I samme Retning gaaer i det Hele ogsaa Kirkevisitatoriets Yttring. Imod aldeles at afskaffe tydsk Gudstjeneste i Sønderborg anfører det dog den Ulempe, dette vilde have for „die manchen deutschen

Dersom man nu troede, at ifølge disse gunstige Erklæringer vilde der Intet være i Veien for, at Kongens Villie kunde skee Fyldest og det offentlige Sprog i disse Egne blive Eet med Folkets Modersmaal, saa vilde man tage meget Feil: vi have endnu ikke omtalt Amtmandens Erklæring. Naar den gode Villie fattes hos en høiere Embedsmand til at gjennemføre en offentlig Foranstaltning, komme Vanskelighederne af sig selv, og selv de meest modsatte Midler kunne bruges til at lægge Hindringer i Veien for en Forandring, som man betragter med Ugunst og Misnøie. Amtmand Stemann i Aabenraa og Lygumkloster Amter, som var velvillig for en saa retfærdig Foranstaltning som den, Kongen tilsigtede, fandt Vanskelighederne ikke uoverstigelige, men forlangte kun en Frist af et, høit to Aar, uagtet flere af de ham undergivne Embedsmænds Færdighed i Dansk var mangelfuld; derimod Amtmand Ahlefeld i Haderslev erklærede, at Forandringen først kunde skee i en fjærn Fremtid (hvis man ikke helst vilde lade det blive ved den nuværende meget tilfredsstillende Indretning), eftersom flere Advokater og Retsbetjente i Amtet havde indmeldt, at de ikke kunde tilstrækkelig Dansk; og F. A. Linstow, der var Amtmand i det Distrikt, vi her omtale, yttrer sig imod Forandringen, uagtet de ham undergivne Embedsmænd Alle paa een nær tilkjendegave, at de havde tilstrækkelig Færdighed i Dansk og strax kunde begynde at bruge dette Sprog i alle offentlige Forretninger. Han blev nemlig betagen af en saadan Nidkjærhed for det danske Sprog, at han netop

Handwerker, die sich gewöhnlich in den Städten sammeln". Ogsaa bemærker det: „es giebt in Sonderburg Beamte und andere Honoratioren, denen die deutsche Sprache geläufiger ist als die dänische".

derfor vilde beholde det tydske. Han var nemlig overbeviist om, at naar disse Embedsmænd sagde, de kunde Dansk, saa var det en Indbildning hos dem; de kunde det ikke rigtig. det vidste han bedre; og det var anmassende af dem, at sige, at de kunde Dansk, og vilde holde Ret paa Dansk, naar Amtmanden meente, at de ikke kunde Dansk — En havde endog paa egen Haand begyndt med dansk Retspleie! Herredsfoged Fürsen fandt ingen Naade hos den kritiske Amtmand. Han siger i sin Betænkning til Overretten om Fürsen: „Er hätte besser gethan es beym Alten vorläufig bleiben zu lassen, weil er der dänischen Sprache gar nicht mächtig ist“ (og dog havde Fürsen i flere Aar procederet paa Dansk som Advokat ved Retterne i Sønderborg og paa Augustenborg). Uagtet Landfoged Carstens og Aktuarius Schrader paa Ærø havde erklæret, at alle Embedsmænd paa Øen kunde Dansk, og Nogle bedre Dansk end Tydsk, og blot ventede paa en kongelig Befaling for at begynde med dansk Rettergang, saa finder Amtmand Linstow det dog „sehr zweifelhaft“, om dette vilde være rigtigt, „so lange nicht alle dortige Beamte eine hinlängliche Kenntniß der dänischen Sprache haben“. Med Herredsfoged Prehn i Nybøl-Hereed, som havde erklæret, at han endnu ikke var det danske Sprog mægtig, er Amtmanden derimod meget fornøiet: „Ich finde die offenherzige Aeußerung des Haus- und Hardesvogts Prehn zu Broacker, daß er der dänischen Sprache nicht gehörig mächtig sey, um darin schriftliche Aufsätze zu verfassen, sehr vernünftig und lobenswerth“. Dog havde Prehn — hvad Amtmanden undlader at bemærke — tilbudt efter Forløbet af 3 Aar at udføre alle Forretninger paa Dansk, og erklæret, at han følte sig saa meget mere forpligtet til at erhverve den dertil fornødne Færdighed „als

solches nicht nur dem Allerhöchsten Willen, aber auch der herrschenden Sprache des Districts angemessen ist".

Betænkningen fra Amtmand **Feldmann** i **Flensborg** Amt om Forandring af Retssproget er kort og afvisende; han vilde gjerne have udbredt sig videre om denne Sag, hvis ikke Lægens Forbud „und die Schwäche meiner Augen und Denkkraft mich daran behinderten". - Uagtet sin dobbelte Svaghed er han dog istand til at meddele en interessant Oplysning om det danske Sprog saavel i Slesvig som i andre Landskaber, der muligen kan blive til Nytte for Sprogforskerne og derfor ikke bør forholdes dem. Han ytrer nemlig Følgende: „Die Provinzial-Sprache in Dänemark ist so verschieden, daß die Einwohner exempli gratia von West- und Ost-Jütland einander nicht verstehen, und von Fühnen und Seeländern noch mehr abweichen. Wie sollte denn da, wo Deutsch und gar Friesisch mit unterläuft oder gar als Landessprache gilt und ein wahrer jargon jetzt herrscht, ein reines Dänisch zu introduciren und in Urkunden etc. aufzunehmen seyn".

Til Amtmandens svarer ganske den Erklæring, som Provsten i Flensborg Provsti, **G. Jacobsen**, afgav. „Das übliche Dänisch", siger han, „was von dem gemeinen Volke gesprochen wird, ist ein widerlicher, übelklingender, höchst unästhetischer Patois". Folket troer rigtignok det taler Dansk; men det er en slem Indbildning, thi det er ikke „die wahre dänische Sprache" (das gemeine Volk, obgleich es Dänisch zu reden glaubt .... versteht durchaus nicht die wahre dänische Sprache).

Naar det nu, uagtet den æsthetiske Provsts Forsikkringer, er vitterligt, at Folkesproget i Angel er Dansk, og naar vi vide, at Præsterne ifølge deres egne talrige ovenfor med-

deelte Erklæringer, ved Overgangen fra det 18de til 19de Aarhundrede havde deres bittre Nød med de Børn, de skulde forberede til Konfirmation, fordi Børnene, naar de kom i Skole ikke kunde andet end Dansk, og naar de gik ud af den, ikke havde lært Tydsk: saa er det en sørgelig Oplysning og en bitter Klage over Slesvigs tydske Bestyrelse, Provsten fører frem, naar han tilføier, at:

„Unter den 32 Predigern dieser Probstey nach ihrer eigenen Erklärung kaum 3, und unter den 80 Schullehrern vielleicht kein einziger der dänischen Sprache in dem Grade mächtig ist, daß er darin unterrichten und öffentliche Lehrvorträge halten könnte“ [1]).

At det ikke vilde gaae Sønder-Angel bedre end Nørre-Angel, eller Aabenraa By, Haderslev By, Høier, Slaugs og Lundtofte Herreder, om hvilke Steder de tydske Autoriteter have givet os den Forsikkring, at Folkesproget var „ein höchst unästhetischer Patois“, „verdorbenes Dänisch“, „ein Sprach-Gemisch“, „ein Jargon“: maa man være forberedt paa, og vil finde det bekræftet ved den gottorpske Amtmand **Jørgen Ahlefeldts** og Provst **Boysens** Yttringer. Vi skulle paa dette Sted ikke opholde os ved det meget Vrange, Vankundige og Taabelige, som findes i de tydske Sprogdommeres Yttringer om dansk Folkesprog; en bedre Leilighed vil siden gives, naar vi komme til at tale om selve Beskaffenheden af Folkesprogene. Men vi kunne dog her ikke tilbageholde den Bemærkning, at der er en Sødskendelighed mellem de Beretninger, som for 70 Aar siden afgaves til

[1]) Enkelte Præsters Erklæringer ere bevarede. Præsten Sievers i Husby siger: „ich bin der dänischen Sprache ganz unkundig“, og lignende Erklæringer gives af Præsterne i Vandrup, Sterup og Eskriis. Disse ere de eneste, som endnu findes ved Akterne. Den tidligere anførte Erklæring fra Pastor Lützen i Nørre-Hagsted kjendes kun, fordi den er indført i Præstens Embedsbog.

Christian den Sjette og dem, der nu fremkaldtes ved Frederik den Sjettes Befaling. De tydske Autoriteter blive sig altid lige, naar de skulle dømme om Dansk i Slesvig. Ligesom hine vide ogsaa disse at tale om „eine verworrene dänische Sprache“; ligesom hine dvæle disse ved den Forskjel, der findes mellem det slesvigske Landskabsmaal og det danske Skriftsprog, og overdrive denne Forskjel, medens de til samme Tid — ligesom hine — aldeles ikke mæle et Ord om den Forskjel, der findes mellem Plattydsk og det høitydske Skriftsprog, uagtet denne Forskjel baade i Almindelighed er langt større, og i Særdeleshed i Slesvig, hvor det Plattydsk, som tales, er opvoxet paa en dansk Grund og heelt gjennemvævet med Bestanddelene af det Sprog, i hvilket det snyltede sig ind, med danske Ord, Former og Vendinger. Om denne dybtgaaende Forskjel mellem det slesvigske Plattydsk og det høitydske Skriftsprog og om de Vanskeligheder, som derved voldtes Befolkningen, naar den i Skolen, Kirken, for Retten og i det offentlige Liv kun maatte høre det høitydske Tungemaal: derom bevare Sprogdommerne baade fra Christian den Sjettes og Frederik den Sjettes Tid en dyb og haardnakket Taushed. Ikke et Ord ymtes derom; det maatte helst blive en slesvigsk Hemmelighed; det var aldrig værd at give Kongerne, som vilde nærne om Folkets danske Modersmaal, Oplysning om Sligt; det kunde jo maaskee føre til, at Kongen befalede, at man skulde bruge det Sprog, som var det naturligste og letteste for Folket. Det er derhos ganske mærkeligt — og kaster Lys paa hiin Fortielse — at først naar vi komme til de oprindelig plattydske Egne, hvor det plattydske Tungemaal, om end fjærnt nok fra det høitydske, dog stod dette meget nærmere, end i de danske Egne, da fremkommer i Beretnin-

gerne Tilstaaelsen, at den plattydsktalende Befolkning **næppe kunde forstaae det høitydske Sprog**, som brugtes i Kirke og Skole og alle offentlige Forretninger. Her var ingen Grund til at fortie, thi Ingen tænkte paa at indføre Dansk i disse Egne.

Ifølge den gottorpske Amtmands og Provst Erklæring [1]) tales i den vestlige Deel af Gottorp Provsti, nemlig i St. Michaelis Landsbymenighed, Hadeby, Hollingsted og Krop, ikke Dansk (om Hollingsted og Krop som oprindelig frisiske og plattydske Egne burde naturligviis ingen Tale være, og hvad der siges om den til St. Michaelis i Byen Slesvig hørende Landsbymenighed, er usandt; Forfatteren har i Aaret 1856 talt Dansk med flere Folk i denne Menighed, baade Ældre og Yngre; rimeligviis er Bemærkningen om Hadeby ogsaa falsk). „Blos in Treya wird bisweilen etwas Dänischartiges gehört". — „In den 20 östlichen Kirchspielen dieser Probstey, dem Gottorfschen Angeln, wird (mit Ausnahme des Kirchspiels Arnis, wo kein dänisches Wort gehört wird) noch etwas Dänisch gesprochen. Aber dies ist, wie wir es selbst auch sehr gut wissen, ein so sonderbares Gemisch vom Dänischen, Plattdeutschen und Friesischen [2]), das auch noch

[1]) Ved selve Formen af de Spørgsmaal, som de paalagde Præsterne at besvare, røbe de allerede deres Stemning mod det danske Sprog, og lægge saa omtrent Præsterne det Svar i Munden, som de vilde have. Spørgsmaalene løde saaledes: 1) ob in der Gemeinde die Dänische Sprache beständig im täglichen Umgang und Leben auch mit Kindern gesprochen werde? 2) ob die Eingepfarreten auch die ächte (!) Dänische Sprache verstehen, und sich auch Dänischer Erbauungsbücher (!) bei der häuslichen Andacht (!) bedienen? 3) ob Pastor, Küster und Schullehrer der Gemeinde die Dänische Sprache verstehen und fertig sprechen?

[2]) Ved at bringe Frisisk ind i Angel vise Amtmand Ahlefeldt og Provst Boysen en Sprogkundskab, der gjør dem værdige til at stilles ved Siden af den geniale Sprogmester Feldmann i Flensborg, som vi nys have talt om.

auf eine so wunderliche Art ausgesprochen wird, daß kein Däne darin seine Sprache erkennen kann". Der er dog en heldig Omstændighed, som gjør, at man tør haabe engang at blive fri for dette styggę og ubeleilige Sprog, nemlig: „Die Aeltern sind nach und nach zu der Erkenntniß gekommen, daß durch die verdorbene dänische Sprache, die sie ehedem außer dem Plattdeutschen mit den Kindern redeten, der Erfolg des Schulunterrichts, die Verstandes- und Herzens-Bildung (!) der Kinder gar sehr erschwert werde; sie reden daher fast allgemein mit ihren Kindern nur Plattdeutsch". Derpaa støtte Provst og Amtmand den Forventning: „das Dänische wird demnach wahrscheinlich mit der gegenwärtigen Generation in Angeln ganz aussterben".

Med Præsternes og Skolelærernes Kundskab til Dansk er Forholdet det samme i Gottorp som i Flensborg Amt. Der er kun een Præst, som fuldkommen forstaaer Dansk, og et Par enkelte Skolelærere.

Vi kunne ifølge det oven Anførte ikke tillægge de tydske Autoriteters Dom og Mening om dansk Folkesprog nogen synderlig Vægt; men særdeles uheldigt træffer det sig desuden for Amtmand Ahlefeldt og Provst Boysen, at foruden dem ogsaa andre Autoriteter i disse Egne bleve hørte, nemlig Besidderne af de adelige Godser og Retsbetjentene sammesteds. Gjennem disses Erklæringer gaaer der i det Hele en anden og venligere Aand mod Folkesproget end gjennem Provstens og Amtmandens, og de vise, at de paa en langt sundere og rigtigere Maade vidste at opfatte Forholdet mellem Folkesproget og Skriftsproget eller mellem den menige Mands og de Dannedes Tale. Godsøvrigheden var i sig selv ogsaa langt bedre skikket til at dømme om Folkesproget, da den stod i daglig Berørelse med Folket, medens

Amtmand og Provst kun saae Befolkningen saa at sige i dens Sondagsklæder. Vi skulle ogsaa anføre nogle af disse Yttringer. Justitiarius Jaspersen bemærker Følgende om Forholdene paa Runtofte:

„Auf dem Gute Rundhof ist, wie in ganz Angeln, die eigentliche uralte Volkssprache die dänische, und zwar eine Mundart derselben, die weit mehr Aehnlichkeit mit der Sprache, welche in Jütland, als mit der, die in Seeland gesprochen wird, hat. Diese Sprache sprechen die Erwachsenen immer unter sich, wenn nicht ein Deutscher, der die dänische Sprache nicht versteht, unter ihnen ist und an dem Gespräch Theil nimmt. Mit Ausnahme einiger wenigen alten Leute, können auch Alle Plattdeutsch, weil dies die gemeine Sprache des Verkehrs in den umliegenden Städten, besonders in Schleswig ist, auch fast immer von den Pächtern, Verwaltern auf dem Hofe Rundhof u. s. w. gesprochen worden ist. In der letztern Zeit haben sie daher durchgehends angefangen mit ihren Kindern Plattdeutsch zu reden, und diese sprechen denn auch oft bei ihren Spielen unter sich diese Mundart. Obgleich die hochdeutsche Sprache ja schon seit Jahrhunderten die einzige Lehr- und Schriftsprache ist, so **habe ich doch bei vielen Vorfällen bemerkt**, daß sie den alten Landleuten **nur höchstens halbverständlich ist**, und daß sie nicht im Stande sind, den Sinn einer zusammenhängenden Rede oder eines Dokuments im Allgemeinen, ohne vieles Erklären und Uebersetzen in die andern obgedachten ihnen bekannten Mundarten, zu fassen. Mit den Jüngern, die einen bessern Schulunterricht genossen haben, verhält es sich nicht ganz so; wenigstens können die Gescheutern unter ihnen eine populäre Rede oder Schrift in hochdeutscher Sprache im Ganzen richtig verstehen.

Die Einführung der dänischen Sprache als Lehr- und Schriftsprache würde also in Beziehung auf das Volk wohl nicht viele Schwierigkeit finden; wenn demselben auch erst eine Rede in gebildeter dänischer Sprache fremd klingen und nicht gleich ganz verständlich seyn sollte, so würde es doch bald die größte Aehnlichkeit dieser Sprache mit seiner eignen Mundart bemerken und sie verstehen lernen. Bei den Jüngern wäre ja auch, wenn nur dänische Lehrer vorhanden wären, durch einigen Unterricht, etwa an den Nachmittagen des Sonntags, im Lesen und Schreiben dieser Sprache, sehr leicht nachzuhelfen, und die Verlegenheit beim Uebergang zu derselben größtentheils wegzuräumen.

Wenn auch die Bauern zuerst gegen diese Veränderung, wie gegen jede Neuerung, etwas mißtrauisch seyn sollten, so zweifle ich doch nicht daran, daß sie sehr bald die ihnen dadurch zu Theil gewordene allerhöchste Wohlthat empfinden und erkennen würden.

Größer scheinen mir die Schwierigkeiten bei dieser Veränderung in Beziehung auf die Schullehrer, Prediger und Beamten im Allgemeinen und auch hier zu seyn. Von den drei Schullehrern auf dem Gute Rundhof ist keiner, der die dänische Büchersprache ordentlich verstehet oder sprechen und schreiben kann, und nur einer von ihnen spricht die hiesige dänische Mundart".

For at Kirkens, Skolens og Rettens Sprog inden altfor lang Tid kunde komme i det naturlige Forhold til Folkesproget, foreslaaer han 1) at der for Fremtiden kun ansættes Embedsmænd, der kunne Dansk ligesaa vel som Tydsk 2) at de yngre Embedsmænd opfordres til at lære Dansk 3) at de ældre Embedsmænd efterhaanden — men dog inden et vist Aaremaal — forflyttes til tydske Egne.

dog uden derved at lide noget Tab i Indtægter, eller afstediges. Naar Brugen af Dansk som offentligt Sprog var forberedt gjennem Kirken og Skolen, burde det ogsaa indføres ved Retten og i alle offentlige Sager. Til Slutning siger han, at han forudsætter, at herefter enhver Studerende og Seminarist lærer Dansk, og saa vil Sagen uden Vanskelighed kunne ordnes paa den af ham foreslaaede Maade.

Hvad han har yttret om Forholdene paa Runtofte Gods, gjælder i Et og Alt, bemærker han i en anden Erklæring, om Godserne Dyttebøl og Østergaard.

Eierinden af Godset Farensted, Baronesse Gersdorff, giver følgende Erklæring:

„Auf meinem adelichen Gute Fahrenstedt wird bei den erwachsenen Persohnen überhaupt die sogenannte Angler-Dänische Sprache allgemein geredet. Dahingegen die Kinder mehrentheils Teutsch sprechen, weil die Teutsche Sprache in den Schulen gelehrt wird; jedoch können letztere zum Theil auch die Dänische Sprache reden und verstehen, welches ich hiedurch pflichtschuldig und allergehorsamst anzuzeigen nicht ermangle".

Chr. A. Rumohr, Besidder af Godset Drült, bemærker:

„Da das Gut Drült in Hinsicht der Gerichtshalterschaft, wie auch in den übrigen sich auf die vorstehende Angelegenheit beziehenden Umständen, mit Rundhof in völlig gleichen Verhältnissen steht, so darf ich mich lediglich auf den von dem Herrn Gerichtshalter Jaspersen über das adliche Gut Rundhof abgestatteten Bericht beziehen, dem ich in allen Puncten beipflichten muß".

Af Besidderen af Godset Buckhagen, v. Motz, der tillige var Over-Inspektor paa Godset Røst, haves følgende Yttringer:

„Da wo es Wille und Wunsch der Regierung ist ein nach verschiedenen Provintzen bestehendes — verschiedene

Sprachen und Mundarten redendes Volk zu einer Nation zu verschmelzen, da scheint allerdings die Sorge: daß allenthalben nur ein Idiom — nur eine Sprache geredet werde, das zwar langsam, jedoch am kräftigsten würkende Mittel zur Erreichung dieses Endzweckes zu seyn.

Wahrscheinlich sind auch zu seiner Zeit die Herzoge von Schleswig-Holstein von diesem nehmlichen Grundsatze ausgegangen, indem sie gestrebt haben durch Schulunterricht und Predigt die deutsche Sprache an Ortschaften einheimisch zu machen, wo bis jetzt noch ein plattes Dänisch neben der plattdeutschen Sprache geredet wird. Diese Bemühungen sind bis an die Schley hin kenntlich, indem dieser Strom die Grenzlinie bildet, wo die plattdeutsche Mundart sich von der plattdänischen gänzlich absondert".

Han tilraader en gradviis Fremskriden i Udførelsen af Regjeringens Hensigt. Med Hensyn til hans Ytringer om Gottorperne behøver det vel knap at bemærkes, at Forskjellen er stor, og at der snarere er en Modsætning end en Lighed mellem dem og Frederik den Sjette: hine vilde paatvinge Folket et fremmed Sprog og udrydde dets Modersmaal; Frederik den Sjette vilde løse Folket fra det fremmede Tungemaals Aag og tilbagegive Modersmaalet sin Ret.

Besidderen af Godset Toftrup, H. Cordes, yttrer:

„Ich verfehle nicht allerunterthänigst anzuzeigen, daß in dem Theile von Angeln, wo mein Gut Toestorf liegt, unter den gemeinen Landleuten gewöhnlich die Angelsche Sprache geredet wird, obgleich sie der deutschen Sprache ebenfalls mächtig sind".

I Erklæringen fra Godseier Iversen paa Svensby bemærkes, at det vilde være ønskeligt, „wenn die Kinder in den Schulen Gelegenheit erhielten neben der deutschen auch die dänische Sprache zu lernen; allein damit sieht es noch

weitläuftig aus, so lange auf den Schullehrer-Seminarien der Unterricht blos in der deutschen Sprache ertheilt wird".

I flere andre Erklæringer, som f. Ex. fra St. Johannes Kloster i Slesvig, der havde Gods beliggende ved Slien, omtales Angel-Dansk som Folkets endnu brugelige Tungemaal, ofte med tilføiet Bemærkning om, at det afviger fra det dannede danske Sprog, hvilket da forstaaer sig af sig selv. Nogle henvise til de skadelige Følger, som de gjentagne Forbud fra Overkonsistoriet paa Gottorp sidst i forrige Aarhundrede — navnlig det oftomtalte „allerheilsamste" Reskript af 12 April 1768 fra Struensees Tid — mod Folkesprogets Brug i Skolen have medført for dette.

Beretningen om Forholdene i Husum og Bredsted Amter fra Amtmand Levetzow er saa lydende:

„Von den 9 Kirchspielen des Amts Bredstedt ist die Volkssprache in 7 Friesisch, sehr mit Dänisch untermischt, in allen Dörfern der beiden Kirchspiele Viöl und Joldelund aber ganz jedoch etwas verdorbenes Dänisch; ebenfalls sind die 2 Kirchspiele Olderup und Schwesing im Amte Husum ganz Dänisch, ungeachtet aus damahlen politischen jetzt aufgehörten Absichten seit mehr als Hundert Jahren Gottesdienst, Schulunterricht, gerichtliche Bescheide und alle öffentliche Angelegenheiten den Eingesessenen dieser 4 Kirchspiele Deutsch gegeben worden sind, wovon auch diese Stunde die Mannspersohnen wenig, die Frauenspersohnen aber zum Theil gar nichts verstehen. Höchst billig und ganz der Gerechtigkeitsliebe Seiner Majestät angemessen würde es daher meines Bedünckens sein, wenn die allerhöchste Verfügung getroffen würde, daß diese 4 Kirchspiele sogleich dänischen Gottesdienst, Schulunterricht und dänische Bescheide in ihren Angelegenheiten erhielten, welches sie verstehen könnten, und

hvorved auch ihr jetziger Dialect gereiniget und gebessert werden würde".

Fra Embedsmændenes Side, bemærker han derpaa, kunde der ingen Vanskelighed være, da de fleste af disse, baade de verdslige og geistlige kunde Dansk; kun om det ogsaa var Tilfældet med Præsten i Hjoldelund, var han ikke ganske vis paa; men hvis denne enten ikke forstod Dansk, eller ikke inden en vis Tid kunde tilegne sig det, saa maatte man raade Bod paa dette ved at forflytte ham til en tydsk Egn. Derefter vedbliver han:

„Was die genannten 7 Kirchspiele im Amte Bredstedt, die Friesisch sprechen, so wie die 2 Kirchspiele Schobüll und Hattstedt im Amte Husum, so wie die Halligen der Landschaft Pellworm betrifft, wo ebenfalls meist Friesisch gesprochen wird, so dürfte die nachgerade Einführung des Dänischen, als doch mehr wie die deutsche verwandte Sprache, nicht sehr schwierig seyn."

Det ligger udenfor vort Formaal at gaae nærmere ind paa Beretningerne fra de oprindelig plattydske Egne; men dog ville vi ikke undlade at bemærke, at man i disse leilighedsviis kan støde paa Yttringer som denne: „Das Plattdeutsche ist die Nationalsprache der hiesigen Eingesessenen, und viele verstehen kaum das Hochdeutsche, obschon keine andere Sprache beym Gottesdienst, dem Schulunterricht und gerichtlichen Handlungen Statt findet" [1]).

[1]) Sidst anførte Yttring forekommer i en Beretning fra Amtmand Müller paa Femern af 9 Februar 1811. De øvrige i det Foregaaende paaberaabte Beretninger og Betænkninger, der samtlige findes i Slesv. Min. Arkiv, have følgende Datum: Provst Prahls 30 Marts 1811; Amtmand Bertouchs 31 Marts; Amtmand Stemanns 10 April; Stemanns og Bernths 17 Febr.; Aabenraa Magistrats 6 April; Amtmand K. W. Ahlefeldts 9 Marts;

Ellers er iblandt de Beretninger, som indkom fra de plattydske Egne — eller i dette Tilfælde egentlig en frisisk Egn — den ganske mærkelig, som Borgemester og Raad i Husum indgav (27 Marts 1811). Det hedder heri: „in hiesiger Stadt sind so wenige der dänischen Sprache kundige vorhanden, daß wir uns oft bey eintretenden Fällen in nicht geringer Verlegenheit befinden, und daß wir durch die Erfahrung zu dem Wunsche gelangt sind, daß Ew. Königl. Majestät es pro futuro unter Bestimmung eines termini a quo zur Regel machen möchten, daß hinführo alle sich den öffentlichen Aemtern widmende Personen, Proben von den Fortschritten in der dänischen Sprache ablegen müßten, und wenn nur erst die Prediger, Schullehrer, Advocaten und andere Beamten der dänischen Sprache mächtig wären, so würde zu einer allgemeinen Einführung wenig übrig bleiben".

Ogsaa General-Superintendent **Adler** indgav (1 Marts 1811) en Beretning om Sprogforholdene over hele Slesvig. Angaaende Sproget i Mellemslesvig, som her nærmest kommer i Betragtning, yttrer han:

„Von Tondern und Apenrade erstreckt sich die dänische Sprache noch längs der Ostküste des Herzogthums Schleswig bis nach Schleswig hin. Die Karrharde, Amts Tondern, ist mit Ausnahme der beiden friesischen Kirchspiele Enge und

---

Ahlefeldts og Provst Strodtmanns 10 Marts; Haderslev Magistrats 10 Febr.; Amtmand Linstows 10 April; Herredsfoged Prehns 22 Febr.; Herredsfoged Fürsens 18 Febr.; Carstens's og Schraders 5 Febr.; Ahlmanns 28 Febr.; Sønderborg Magistrats 6 April; Amtmand Feldmanns 8 April; Provst Jacobsens og Amtmand Feldmanns 22 April; Provst Boysens og Amtmand J. Ahlefeldts 28 Marts; Justitiarius Jaspersens 2 April; Godseier Rumohrs 3 April; Baronesse Gersdorffs 29 Marts; Godseier Motzes 22 Marts; Godseier Cordes's 11 Marts; Godseier Iversens 6 Marts; Amtmand Levetzows 1 Febr. 1811.

Stedesand, ganz dänisch; in der Uggelharde und Wiesharde des Amtes Flensburg, besonders in Bau, Hannewitt, Nordbackstedt, Wanderup, Sieverstedt wird mehr Dänisch als Deutsch gesprochen; auch in beiden Angeln, dem Flensburgischen sowohl als dem Gottorfschen wird Dänisch geredet"; men derefter kommer da den uundgaaelige Bemærkning, at det er et slet og fordærvet Sprog. Grændserne for det frisiske Sprog angiver han saaledes, som det almindelig steer. Ved Sognet Aventoft bemærker han: „hier wird mehr Dänisch geredet"; og ligesaa ved Omtalen af Bredsted Amt siger han: „in Drelsdorf, Joldelund und Viøl wird Dänisch und Deutsch geredet, und zwar in Joldelund mehr Dänisch als Deutsch". Derefter gjør han sine Bemærkninger om Kirkesproget: „In allen diesen Districten ist aber die kirchliche Sprache die deutsche. So zweckmäßig dies nun auf der ganzen Westseite des Herzogthums ist, wo die deutsche oder friesische Sprache gilt, so auffallend ist es allerdings auf der Ostseite, wo dänisch die Muttersprache ist". Men paa Grund af det ofte omtalte fordærvede danske Sprog i Angel mener han dog, det var ikke værd at gjøre nogen Forandring her; men derimod vel i Kjærherred med Undtagelse af Enge og Stedesand, i Sognet Aventoft i Hvidingherred, og i de nævnte Sogne i Flensborg Amt, Bau, Hanved, o. s. v. „wo dem Volke ein dänischer Vortrag verständlicher ist als ein deutscher".

Men General-Superintendent Adler fik bagefter Skrupler, eller snarere Andre bibragte ham dem. I en Betænkning, som han indgav 22 Mai 1811, slaaer han betydelig af paa det, han tidligere havde indrømmet. Han finder nu, at „die Angelschen Districte, sowohl Flensburgischen als Gottorfschen Antheils, und die einzelnen Kirchspiele in den

Aemtern Flensburg, Bredstedt und Husum, wo eine gemischte Volkssprache zum Theil noch üblich ist, schwerlich zu denjenigen Distrikten gerechnet werden können, in welchen Dänisch geredet wird". — Einige Ausnahmen möchten nun, **meiner Erfahrung nach**, wohl Statt finden; so würde man z. B. im Kirchspiel Bau, Amts Flensburg, wo meines Wissens noch jetzt zuweilen ein dänischer Vortrag gehalten wird, und wo es in einem entfernten eingepfarrten Dorfe eine ganz dänische Schule giebt, eine dänische Predigt, wo nicht besser, doch gewiß eben so gut, als eine deutsche verstehen; und ein Paar andere Kirchspiele möchten vielleicht in demselben Falle sein. **Aber die Flensburgischen Kirchenvisitatoren** (den før omtalte æsthetiske Provst Jacobsen og Amtmand Feldmann med den originale Sproglærdom) erinnern dabei, daß die Einführung der dänischen Sprache in einzelnen Kirchspielen noch größere Hindernisse finden möchte, als welche sonst mit Ausführung der Sache schon unvermeidlich verbunden sind" [1]).

Derfor mener Adler nu, at det er bedst at lade det blive ved „die Karrharde" og det tilstødende Sogn Ubjerg i Tønderherred, dog i første Herred med Undtagelse af de frisiske Sogne Stedesand og Enge (ihvorvel, som tidligere viist, der taltes Dansk i det meste af sidstnævnte Sogn, og kun frisisk i et Par Landsbyer); og man maatte gaae

[1]) At blandt disse Sogne Nørre-Hagsted beholdt sit Tydsk, maa man da ogsaa finde billigt, da vi have Pastor Lützens Forsikkring fra 1811 for os, at „die deutsche Sprache hierselbst vom Anfang der christlichen Religion bis jetzt gebräuchlich ist". — Det er ellers beklageligt, at Pastor Lützen i Tidsbestemmelsen udtrykker sig noget utydeligt, saa man ikke ret veed, om det var paa Christi eller paa Ansgars Tid, at Nørre-Hagstederne begyndte at tale Tydsk.

meget gradviis frem, deels for de store Bekostninger, som Anskaffelsen af danske Bøger, vilde medføre, deels fordi Beskolkningen, „freilich thörigter Weise", ansaae en tydsk Prædiken for bedre end en Dansk. Ligesom i sin første Betænkning foreslaaer han tillige Afskaffelsen af den tydske Prædiken hver tredie Søndag i Lygumkloster, og tydsk Psalmesang ved den danske Gudstjeneste i Tønder og Aabenraa.

Provst Boysen gav foruden sin særlige Beretning om Gottorp Provsti, ogsaa som Medlem af Overkonsistoriet en almindelig Betænkning (25 Mai 1811). Vi kjende af hans tidligere Ytringer hans Stemning mod det danske Tungemaal. Særdeles vel beregnet er det, naar han i denne Betænkning henviser til Forordningen fra Overkonsistoriet paa Gottorp af 12 April 1768 — hiin tidtomtalte mærkværdige Forordning, som Brandenborgeren Adam Struensee og Hannoveraneren J. H. E. Bernstorff satte igjennem. Herved, bemærker Boysen, havde jo Regjeringen selv tilkjendegivet, at den vilde have det danske Tungemaal fortrængt baade fra Angel og andre Egne, og gjort det til en streng Pligt for Præster og Skolelærere at arbeide for dette Øiemed; og det vilde være altfor inkonsequent af Regjeringen, om den nu paa een Gang vilde vise saa megen Omsorg for dette Sprog, og nedrive hvad man med saa megen Møie ved Hjælp af den tydske Underviisning havde faaet opbygget. — Da der nu ifølge Reskriptet af 15 Dec. 1810 syntes at være saa stor Fare for den hele tydske Sprogbygning i Slesvig, søger Boysen at frelse i det Mindste en Deel. Dette kunde bedst skee ved at gjøre Indrømmelser til Nordslesvig og en Deel af Mellemslesvig. Derved er han derfor ikke saa sparsom: han foreslaaer ikke blot at Dansk indføres i Sognet Ubjerg og i Kjærherred („wo die Jugend

unsägliche Mühe hat mit dem Deutschen in der Schul weil sie außer derselben nichts als Dänisch hört"), men o saa at det danske Sprog i Kjøbstæderne Haderslev, Tønde Aabenraa og Sønderborg ikke skal være udelukket fra Hovet gudstjenesten, Høimessen, men denne skistevils holdes pa Dansk og Tydsk, og danske Psalmer bruges ved den dansk Gudstjeneste. End vigtigere er hans Forslag om Skole sproget: „In Ansehung der dänischen Volksschulen und de Bürgerschulen in diesen Städten wäre meinem Bedünke nach ohne weiteres zu verfügen, daß der ganze Schul unterricht, und zwar wenn die Lehrer nur dazu fähig sind sogleich in dänischer Sprache ertheilt werden solle". Me han holder sin Haand over Flensborg: „eine eigene dänisch Schule", siger han, „scheint mir da ganz unnöthig zu sein" Vigtig er ogsaa hvad han ytrer om Seminarierne; han fordrer, at der baade ved Kiels og Tønders Seminar ansættes en Lærer i Dansk, og at det gjøres enhver Seminarist til Pligt at lægge sig efter dette Sprog — ja han tilføier: „Im Tonderschen Seminar könnte wohl füglich der ganze Unterricht Dänisch ertheilt werden". Han tilraader tillige, at der i de tydske Kjøbstæder og Flækker i offentlige Timer gives Undervisning i Dansk, ikke blot i de lærde Skoler, men ogsaa i Borger- og Folke-Skolerne, saasnart man fik kyndige Lærere dertil; og han vil blot af Hensyn til de praktiske Vanskeligheder ikke tilraade det Samme for Landsby-skolerne. Forresten anbefaler han Ansættelsen af en Professor i Dansk ved Kiels Universitet, (hvilket allerede var skeet), og at de theologiske og juridiske Kandidater baade i Holsteen og Slesvig ved deres Examen underkastedes en Prøvelse i deres Færdighed i Dansk.

Naar disse Forslag af Boysen toges til Følge, kunde man sige, at der var gjort ikke saalidet for det Danske i Nordslesvig og en Deel af Mellemslesvig, eller i det Mindste, at nogle af de værste Uretfærdigheder og Urimeligheder vare afskaffede — men tillige var det øvrige af Mellemslesvig — Sønder- og Nørre-Angel, Resten af Flensborg Provsti og Byen Flensborg, de danske Sogne i Bredsted og Husum Provsti — bevaret for Tydskheden.

Efterat alle disse Beretninger og Betænkninger vare indkomne til Overretten og Overkonsistoriet, afgav den selv den 20 August 1811 sin Betænkning til Kancelliet. Den holdt sig herved hvad Kirke- og Skolesproget angaaer fornemmelig til General-Superintendentens og især til Provst Boysens Erklæring. Som Følge heraf tilraadede den i Hovedsagen kun Forandringer for Nordslesvigs og en Deel af Mellemslesvigs Vedkommende, og for at retfærdiggjøre Vedligeholdelsen af den hidtilværende Tilstand i de øvrige Egne, giver den en meget mørk Skildring af det danske Talesprog i Sønder- og Nørre-Angel, i de andre Herreder af Flensborg Amt og i de danske Dele af Bredsted og Husum Amter — naturligviis uden at gjøre opmærksom paa, at det Plattydsk, som tildeels taltes, var langt fjærnere fra det høitydske Skriftsprog, end den danske Folketale fra det danske Skriftsprog. Den foreslaaer da 1) at den tydske Prædiken hver tredie Søndag i Lygumkloster aldeles afskaffes; 2) at det tydske Skolesprog i Flækken Graasteen strax afskaffes [1]); 3) at dansk Kirke- og Skolesprog efterhaanden

[1]) Beretningerne fra Hertugen af Augustenborgs Godser ere ikke tilstede; men man seer af denne Yttring af Overretten, at det Tydske ogsaa havde snyltet sig ind i Skolen i Graasteen. Det tydske Skolesprog afskaffedes her først ved Befaling af 30 Dec. 1850, alt-

indføres i Ubjerg Sogn i Tønderherred og hele Kjærherre med Undtagelse af de to tidtnævnte Sogne; 4) at d danske Tungemaal stilles paa lige Fod med det tydske ve Gudstjenesten i Kjøbstæderne Haderslev, Tønder, Aabenra og Sønderborg, og at danske Psalmer bruges ved den dansk Gudstjeneste; den tydske Gudstjeneste betegnes tillige som No get, man maaskee blot foreløbig burde beholde i disse Byer 5) at det tydske Skolesprog i disse fire Kjøbstæders Borger og Folkeskoler strax (sofort), eller snarest muligt, forandre til dansk; 6) at der paa Seminarierne ansættes en Lærer Dansk, og at Tønder Seminar, saaledes som Provst Boysen havde foreslaaet, helst forandres til et heelt dansk Seminar 7) dennes Forslag tiltræder Overkonsistoriet ogsaa ganske hvad angaaer Underviisning i Dansk i de lærde Skoler o i de tydske Stæders Borger- og Folkeskoler, saa snart ma blot fik Lærere, Ansættelse af en Professor i Dansk ve Kiels Universitet og Prøvelse af de theologiske og juridisk Kandidater i Dansk, naar de underkastede sig Embeds-Examen; dette kunde imidlertid først virke efter en Tid Forløb; men 8) som Noget, der strax kunde bringes i Ud-førelse, anbefaler Overkonsistoriet, at man ved Besættelsen a ledige Embeder burde tage fortrinligt Hensyn til, om Ved-kommende besad Færdighed i den Egns Sprog, i hvilken han søgte Ansættelse; og at man opfordrede yngre Præster, Skolelærere, Embedsmænd og Advokater til at lægge sig efter Dansk, „wenn sich Zeit und Gelegenheit dazu finden sollte“.

Med Hensyn til Rets- og Bestyrelsessproget holder Overretten sig i sin Betænkning til de Beretninger, som vare mindst gunstige for det Danske og havde reist de

. saa 39 Aar efter at Overretten havde andraget paa, at det strax maatte blive afskaffet!

største Betænkeligheder og Vanskeligheder ved dets Indførelse. Den dvæler ved „die Verschiedenheit der (Rechts) Verfaßung", der gjorde det vanskeligt at betjene sig af et andet Tungemaal end det tydske; men især udhæver den den Vanskelighed, som reiste sig deraf, at saa mange Embedsmænd ikke kunde tilstrækkelig Dansk, og dette var endnu i høiere Grad Tilfældet med Advokaterne. „Letzteres gilt", hedder det, „vorzüglich von den Advokaten, von denen vielleicht kein Einziger (!) im Stande sein dürfte, sofort alle Eingaben in dänischer Sprache abzufassen, und die mündlichen Vorträge in dieser Sprache ohne große Mühe und Zeitverlust zu halten". Som Følge heraf „würde die Allerhöchst beabsichtigte Einführung der dänischen Sprache in den Gerichten und bei allen öffentlichen Angelegenheiten, so wünschenswerth sie auch für den dänischredenden Landmann ist, **weil er die Sprache, in der gegenwärtig alle gerichtlichen Verhandlungen betrieben werden, im allgemeinen nicht versteht**, nicht auf einmal oder binnen wenigen Jahren, sondern nur successive geschehen können, und das hiezu Erforderliche durch zweckmäßige Veranstaltungen und Einrichtungen vorbereitet werden müssen. Bis diese die erwartete Wirkung zeigen, würde es unserer unmaaßgeblichen Meinung nach bei der jetzigen Einrichtung, vermöge welcher in einigen Distrikten, wo die Volkssprache dänisch ist, z. B. im Amte Hadersleben, in der Süderharde Amts Sonderburg, im Amte Norburg, auf den Gütern Gramm und Rübel, auf der Insel Arroe, alle zur freiwilligen Gerichtsbarkeit gehörige Handlungen in dänischer Sprache verfaßt, zum Theil auch Prioritäts-Urtheile in dieser Sprache abgesprochen werden, vorläufig sein Bewenden haben können, und dieses Verfahren auch den übri-

gen der dänischen Sprache mächtigen Beamten zur Pflicht zu machen sein. In einem kleinen District, nämlich auf der Insel Arroe, würde jedoch dem allerhöchsten Willen sofort in allen Stücken nachgelebet werden können, da nach der Aeusserung des dortigen Landvogts Carstens zur allgemeinen Einführung der dänischen Sprache bei allen Angelegenheiten auf Arroe bloß der desfällige Königliche Befehl erforderlich ist".

III.

De slesvigske Embeds-Myndigheders Beretninger og Forslag indkomme til det slesvig-holsteenske Kancelli. Priisspørgsmaal om det danske Sprogs Historie i Slesvig; Slesvig-Holstenernes Forbittrelse [1]. Lang Forventning om, at Reskriptet af 15 Dec. 1810 vilde vise sine Frugter. Det slesvig-holsteenske Kancellies Færd: Kancelliet undlader at sætte Frederik den Sjette i Kundskab om de indkomne Beretninger og de af Overretten og Overkonsistoriet paa Gottorp gjorte Forslag, og resolverer om Sagen og alle dens Akter: „Wegzulegen". Papirerne forsvinde fra Kancelli-Arkivet. Frederik den Sjette udsteder senere tre andre Sprogreskripter: Kancelliet undlader i 10 Aar at aflægge nogen Beretning til Kongen i Henhold til disse Reskripter; Frederik den Sjette døer, uden at have modtaget nogen Beretning fra sit Kancelli. Følgerne af og det tunge Ansvar for at have tilsidesat Kongens Villie. I Nordborg paa Als, som staaer under danske Kancelli, skeer Kongens Villie Fyldest. De tydske Skolelæreres Pryglesystem, anvendt paa Børn, som talede Dansk, tager et nyt Opsving, da Frederik den Sjettes Reskript af 15 Dec. 1810 bliver bekjendt.

Var end den Betænkning, som Overretten og Overkonsistoriet paa Gottorp afgav i Anledning af Frederik den Sjettes Reskript af 15 Dec. 1810, hvad Spørgsmaalet om Afskaffelsen af det tydske Retssprog angaaer, ikke synderlig

[1]) Som det forstaaer sig, bruges i nærværende Skrift Udtrykket „Slesvig-Holstenerne" kun som Betegnelse for et politisk Parti.

lovende for Slesvigs danske Befolkning, og var det end denne Autoritets Mening, at det Meste af det danske Mellemslesvig var bedst tjent med at beholde det tydske Sprog i Kirke og Skole og den offentlige Styrelse, saa vilde der dog være gjort et saare betydeligt Skridt fremad, naar dens Forslag for det øvrige danske Slesvig toges til Følge. Og hvad Kirke og Skole i Mellemslesvig angik, saavel som Retssproget baade i Nord- og Mellemslesvig, da var der endnu ingen Grund til at mistrøste sig; thi Sagen skulde endnu drøftes og gjennemgaaes af en høiere Embeds-Myndighed, det slesvig-holsteenske Kancelli, til hvilket derefter ogsaa alle Sagens Akter bleve indsendte. Det var at vente, at dette Kollegium vilde huske paa Adskilligt, som den gottorpske Overret og Overkonsistoriet reent havde glemt, og at den vilde veie og vurdere ligesaa vel de Beretninger, der vare gunstige for en Forandring til Bedste for det Danske, som dem, der stivt holdt fast paa det bestaaende Tydske. Man maatte vente, at dette Kollegium vilde mindes, at der var et dansk Sogn Aventoft, der ganske var gaaet tabt i Overkonsistoriets Betænkning, og at det vilde tage Hensyn til Amtmand Levetzows Beretning om de andre danske Sogne paa Vestsiden, Olderup, Svesing, Fjolde, Hjoldelund, til hvilke fire General-Superintendent Adler endnu havde føiet et femte, Drelstrup, Provst Jacobsens Bemærkninger om det uæsthetiske Danske i Nørre-Angel og Amtmand Feldmanns i samme Anledning for Dagen lagte Sprogkundskab, vare ikke af den Beskaffenhed, at man kunde antage, at de vilde være afgjørende for Kancelliet, især da General-Superintendent Adler i det Mindste for en Deel stillede sin Erfaring imod Provst Jacobsens Erklæring. Vel gav Adler i sin anden Betænkning efter

for Provst Jacobsen; men han paaberaabte sig dog selv her den Erfaring, han havde gjort, at en dansk Prædiken i en Deel af disse Sogne var mere forstaaelig end en tydsk, og han gav kun efter for de Beqvemmelighedshensyn, som Provst Jacobsen gjorde gjældende. Ligesaa lidet kunde det undgaae Kancelliets Opmærksomhed, at der var en mærkelig Modstrid mellem Provst Boysens samt Amtmand Ahlefeldts Beretning om Sønder-Angel, og de Erklæringer, som flere Godseiere og Retsbetjente i det sydlige Angel havde indgivet. Blandt disse maatte især den med saa megen Aabenhed, Maadehold og Indsigtsfuldhed forfattede Betænkning af Justitiarius Jaspersen, en Mand, der nød en almindelig Agtelse og var saa fortrolig med Forholdene, være af en ganske fortrinlig Vægt hos Kancelliet. Der var heller ingen Grund til at antage, at de Erklæringer, som afgaves af Amtmand Stemann i Aabenraa og Lygumkloster Amter og af flere Embedsmænd paa Als, Ærø og i Sundeved, i hvilke Vanskelighederne ved Indførelsen af dansk Retssprog ikke fremstilledes større, end at det paa nogle Steder kunde skee strax og paa andre om et eller to Aar, skulde mindre komme i Betragtning end Amtmand Ahlefeldts i Haderslev Amt eller Amtmand Bertouchs i Tønder Amt, der taarnede Vanskelighederne op til Bjerge. Til disse Forudsætninger om Kancelliet ere vi berettigede, naar vi betænke, at det var den øverste Autoritet, hvis Opgave det maatte være, at betragte Sagerne fra et friere og almindeligere Synspunkt, end man ofte kunde vente hos de lokale Embedsmænd, der let hildes af det Vanemæssige og ere udsatte for at give Beqvemmelighedshensyn for megen Vægt hos sig, naar det gjælder om at gjøre Forandringer i det Bestaaende. Men en langt større og mere afgjørende Grund have vi til at

domme saaledes deri, at Kancelliets Medlemmer vare Mænd, hvem Kongen skjænkede en udmærket Tillid, som han havde betroet høie Poster og stillet i sin Nærhed, for at de skulde være ham behjælpelige ved Udførelsen af hans Villie. Og denne Sag betragtede Kongen som særdeles vigtig, og han havde utvetydigen udtalt det som sin Villie, at det danske Tungemaal i Slesvig skulde tilbagegives sine længe krænkede Rettigheder. Hvad var da Andet at vente, end at disse Mænd vilde svare til den Tillid, Kongen viste dem, at de med Oprigtighed, Ærlighed og Redebonhed vilde udføre deres Konges Villie, og gjøre Alt deres til, at det danske Sprog i Slesvig, som laae Kongen saa meget paa Sinde, ogsaa maatte skee sin Ret i fuldeste Omfang — og om der skulde røre sig stridige Følelser i deres Bryst, om tydske Sympathier skulde vaagne hos dem, at de da af Pligtfølelse vilde trænge disse tilbage og underordne dem deres Herres, den danske Konges, Villie. Hvis dette er rigtigt, da maa vi vente, at der nu vil skee noget Stort og Betydeligt for det danske Folk i Slesvig, at man ikke vil blive staaende ved Overrettens og Overkonsistoriets indskrænkede Forslag, men gaae meget videre, og at nu omsider det vil blive oprettet, som Frederik den Fjerde saa sørgeligt forsømte. Vi skulle see.

Overrettens og Overkonsistoriets Betænkning tilligemed de til Sagen hørende Akter indkom til Kancelliet den 3 September 1811. Nu hengik der en rum Tid, uden at man hørte Noget til Sagen; men det var ogsaa en vidtløftig Sag, man maatte have Taalmodighed. Man ventede.

Man ventede — men man glemte ikke. Det er smukt, at den Sag, for hvilken Kongen havde stillet sig i Spidsen,

ikke blev uden Deeltagelse fra Folkets Side, at Kongens Stemme ogsaa mødtes af en Røst fra Folket. At dette vigtige Anliggende ikke betragtedes som en Sag, der alene vedkom Regjeringen, viste en fædrelandssindet dansk Mand, Etatsraad Scavenius, Eier af Giorslev, idet han i Aaret 1815 udsatte en Priisopgave, der krævede Besvarelse af følgende Hovedspørgsmaal: 1) hvor vidt har i ældre Tider det danske Sprog været udbredt i Slesvig? 2) naar og hvorledes er dette Sprog efterhaanden blevet indskrænket? og 3) hvordan er nu for Tiden Forholdet mellem Dansk og Tydsk i Slesvig, hvilke Ulæmper følge af den nærværende Tilstand, og „hvilke ere Midlerne, hvorved det danske Sprog, som Landets ældste almindelige Tungemaal, tillige kunde blive det almindelige, offentlige Underviisnings-, Forhandlings- og Rettergangs-Sprog, og Sønderjylland saaledes i Henseende til Sproget blive, hvad det forhen har været, en dansk Provinds?"

Men denne Priisopgave, især dens tredie Punkt, og den Fremstilling af de ældre bekjendte historiske Forhold, hvormed den havde været indledet [1]), vakte en Storm hos de første politiske Slesvig-Holstenere, som netop ved denne Tid begyndte deres uheldbringende Virksomhed i Kiel. Deres Forkjæmper Falck taug ikke. Han skrev strax efter, at Priisspørgsmaalet var blevet bekjendt, en Afhandling i de af „einer Gesellschaft Kieler Professoren" udgivne Kieler Blätter, 2 B. 1816, i hvilken det gik ud baade over Opgaven og dens Stiller: han havde blandet sig i Ting, der ikke kom ham ved og lagt an paa at vække Tvedragt. „Wir mögen dem gedachten Patrioten", siger Falck (S. 138), „und seines Gleichen den Wunsch nicht verhehlen, daß sie künftighin Sr. Maje-

[1]) I Statstidenden for 1815 Nr. 99, og flere Blade.

stät dem Könige und denjenigen Richtern, deren Obhut die Herzogthümer anvertraut sind, die Maaßregeln in Betreff der Landessprachen überlassen, und daß sie sich um Dinge nicht bekümmern wollen, die außer dem Könige und Seinen Räthen nur die Herzogthümer, aber Niemand anders angehen. — „Die Preisaufgabe hat leider schon," hedder det fremdeles, „so weit die Erfahrung des Verfassers bis jetzt darüber reicht, allgemein eine höchst unangenehme Sensation gemacht. — Kann denn das Zwietracht nährende Geschrei eines beschränkten und krankhaften Nationalismus niemals verstummen und der Stimme des Rechts und der Billigkeit weichen, statt sie übertäuben zu wollen? Soll es denn der Leidenschaft immer gelingen, den Verstand zu verblenden und das Urtheil über einfache Thatsachen zu verwirren?" o. s. v. o. s. v. Falck fik et Echo fra Kjøbenhavn fra en Mand, som vilde blive „ungenannt und unerkannt". Denne Ubekjendte var endnu langt hæftigere end Falck, han skummede over af Gift og Galde [1]). Falck optog hans Afhandling

[1]) Nogle Yttringer af denne Afhandling ville vise det. Forfatteren udtrykker først det Haab, at en „upartisk" Lærd vil paatage sig denne Undersøgelse, og „daß ihm Wahrheit und das Wohl des Vaterlandes mehr gelten werde, als eine Belohnung von 150 Species für die einseitige Darstellung, mit merkwürdiger Freimüthigkeit in Hinsicht des Zweckes geboten". Men derefter faaer han dog Frygt for det Modsatte. Efterat han nemlig har sjunget den gamle Vise om „Dänischer Patois" og bemærket „diesen Jargon heißt man gleichwol gewöhnlich Dänisch", siger han: Wie leicht könnte nun ein feiler Scribent, bei dem deutlich an dem Tag gelegten Wunsche des Preis-Ertheilers, alle diese Gegenden glattweg der Dänischen Sprache zuschreiben!" Videre: „Es zeigt die größte Unvorsichtigkeit, wenn nicht etwas ärgeres, jetzt, da wir in Liebe und Eintracht daran arbeiten sollen, die schweren Wunden zu heilen, aus der Hauptstadt Dännemarks mit einer Maske wissen-

som et Tillæg til sit bekjendte slesvig-holsteenske Skrift fra 1816 om Slesvigs Forhold til Danmark.

Scavenius havde ikke stillet sit Priisspørgsmaal forgjæves. Der indkom tre Besvarelser. Den ene, som vandt den udsatte Priis, var af Konferentsraad Werlauff, der med sin sædvanlige Lærdom havde oplyst sit Emne; anden Priis

---

schaftlicher Untersuchung zu verkünden, daß man im Ernst auf Mittel denke, einer großen Anzahl unserer Mitbürger ihre Muttersprache (!) zu rauben, die einen so erhabenen Standpunct unter den cultivirtesten Sprachen des cultivirten Welttheils einnimmt". — Dersom de Danske „sich vom Hochmuthe verleiten ließen, Eroberung auf fremdem Gebiete machen zu wollen", saa skal allehaande Ulykker times dem. — „Sie (die deutsche Muttersprache des Schleswigers) ist ihm Gemeingut mit seinem unzertrennlichen, fast nicht von ihm zu unterscheidenden, Zwillingsbruder, dem Holsten (undersigt, at de siamesiske Tvillinger siden kunde gjøre saa megen Opsigt, da man dog havde Exemplarer af slige Naturmærkværdigheder saa nær ved Haanden).... sie macht ihn zum Inhaber einer Litteratur, mit welcher an Freiheit, an Erhabenheit, an Tiefe und an Gründlichkeit in jedem wissenschaftlichem Fache keine des Erdbodens zu vergleichen" (!). — Til Grund for Priisopgaven ligger „eine insolente Absicht". — „Verlaßen wir also lächelnd", hedder det videre, „die aufgeblasene Prätension, dem Schleswiger Deutscher Zunge seine Sprache entreißen und dem Herzogthume das Brandmal einer eroberten Dänischen Provinz auf die Stirne setzen zu wollen". Tilsidst henviser han haanende de Danske til de gamle Provindser hiin Side Sundet og raader dem der at indføre det danske Sprog — „wenn ihr das Gelüste nicht zähmen könnt". — Vi have her en Prøve paa en høierestillet kongelig tydsk Embedsmands Følelser og Stemning, naar han under Anonymitetens Skjul uden Forbehold kunde give dem Luft; og al den Galde var kommen i Bevægelse, blot fordi der var blevet Spørgsmaal om at undersøge det danske Tungemaals Historie i Slesvig og paavise dets Ret til at gjælde som offentligt Sprog. Vi skulle snart faae Leilighed til at dømme, om den Stemning, som herskede hos de Mænd, der havde den øverste Styrelse af Slesvig, var meget forskjellig fra hiin Forfatters. De

tilkjendtes den slesvigske Præst Outzen i Breklum (Bredsted Amt); hvis Arbeide vel ikke savnede Lærdom, men især udmærkede sig ved Forfatterens nøie Kjendskab til de stedlige Forhold. En tredie Besvarelse indkom fra Holsteneren Kruse; det Historiske heri var temmelig løst behandlet, saa at endog saadanne historiske Urimeligheder kunde forekomme, som at det tydske Sprog havde været brugt norden for Slien i Kirke og Skole over 400 Aar! Hvad det tredie Punkt angaaer, ved hvilke Midler det danske Tungemaal

---

vogtede sig vel for mødtigt Mundsveir og overilet Tale; men de havde andre langt mere praktiske, sikkrere og bedre til Maalet førende Veie til at lægge deres Stemning for Dagen paa. — Falcks kjøbenhavnske Echo havde villet være „ungenannt und unerkannt": han blev hverken det ene eller det andet. I C. Dirckinck Holmfelds Skrift: Danmark, Slesvig og Holsteen, Kbhvn. 1844, S. 7 oplyses det, at Forfatteren til hiin Afhandling var den for ikke længesiden afdøde Konferentsraad Lehmann, der i lang Tid var første Deputeret i et af de høie Regjeringskollegier. Ifølge en mig tilhænde kommen Meddelelse, hvis Rigtighed jeg dog ikke kan hjemle, skal de berygtede „zwölf Fabeln in den nordschleswigschen Mundarten, gesammelt von Dr. Gottlieb, bevorwortet von Dr. C. Heiberg", ikke have anden Forfatter end den samme Konferentsraad Dr. M. C. Gottlieb Lehmann. Hensigten med dette Skrift var som bekjendt at vise, at det danske Folkesprog i Slesvig ikke var Dansk, hvilket absurde Forsøg rigtignok endte med en meer end almindelig Prostitution. — Det fortjener at erindres, at endnu 1840 omtales hiint Prisspørgsmaal med samme Forbittrelse af Hertugen af Augustenborg og Advokaterne Storm og Gülich (Schlesw. Ständezeit. 1840. 2 Beilagenh. S. 298—99), uagtet den Besvarelse, som vandt Prisen, ikke havde omtalt eller kunde omtale nogle af Slesvig-Holstenernes værste Synder, og uagtet den var forfattet med saa megen skaansom Tilbageholdenhed, man kunde næsten sige Blyhed, at den syntes at maatte afvæbne enhver Vrede. Men Slesvig-Holstenerne kunne ikke taale Historien. Den er dem altfor ubeqvem; de kunne derfor ikke bruge den, uden de maae have Lov til at forvanske den.

igjen kunde indføres som offentligt Sprog i Slesvig, stillede Kruse sig i det Hele i Opposition til Opgaven; derimod angav han med Upartiskhed det danske Folkesprogs daværende Grændser. Det tredie Punkt var iøvrigt næsten ladet uberørt af Werlauff.

Der gik imidlertid tre og fire og flere Aar, uden at man mærkede til nogen Foranstaltning som Følge af det kongelige Reskript af 15 Dec. 1810, og det var dog bekjendt nok, at Erklæringer og Beretninger vare blevne krævede af alle Embedsmyndigheder i Slesvig, og at den verdslige og geistlige Overbestyrelse paa Gottorp for længe siden havde indsendt disse tilligemed sin Betænkning til Kancelliet; dette maatte dog i disse Aar have havt Tid nok til at drøfte Sagen og forelægge Kongen en Plan, hvorefter den vigtige Foranstaltning, han havde besluttet, paa en hensigtsmæssig Maade kunde bringes i Udførelse. Man undrede sig og kunde ikke begribe, hvorledes det hang sammen; tilsidst blev man noget utaalmodig. Nu blev der oftere i offentlige Skrifter mindet om hiint Reskript og udtalt den Forventning, at man dog vel engang vilde see Frugter af det; tilsidst rigtignok i Udtryk, der kun vidnede om et svagt Haab.

Den første, der offentlig bragte det i Erindring var den slesvigske Præst **Knud Aagaard** i hans i Aaret 1815 udgivne Beskrivelse over Tørning-Len, i hvilken han taler mangt varmt Ord til det undertrykte danske Tungemaals Bedste i Slesvig [1]). Han bemærker (S. 62): „Behageligt

---

[1]) Dette Stykke af Aagaards Skrift var allerede blevet trykt i Maihæftet 1815 af C. Molbechs meget læste Tidsskrift Athene, endnu før Scavenius udsatte sin Priisopgave, hvilket først skete i Efter-

er det at erfare, at Overretten i Gottorf har under 19 Jan. 1811 tilkjendegivet samtlige Øvrigheder og Autoritæter i Hertugdømmet Slesvig, at det er Hs. Majestæts Villie, at det danske Sprog i Fremtiden efterhaanden skal indføres ved Gudstjenesten, Skoleunderviisningen, Rettergangen og alle offentlige Anliggender i de Distrikter, hvor det tales. Det er ved den Leilighed paalagt Øvrighederne..... at afgive deres Betænkning over Maaden, hvorpaa Hs. Majestæts Hensigt snarest og beqvemmest kan iværksættes.

Det følgende Aar 1816 udtalte Falck, som rigtignok med stor Bidskhed var faret op mod Priisspørgsmaalet, fordi der fandtes Noget deri, som ubehageligt berørte hans separatistiske slesvig-holsteenske Ideer, men dog endnu den Gang meente „die Wiedereinführung der Landessprache bei allen öffentlichen Angelegenheiten ist eine gerechte Forderung des Volks", sin Forventning om, at Noget ret snart vilde skee. Han var i Aaret 1811 Kontorchef i det slesvig-holsteenske Kancelli, og kjendte Sagen. Hans Ord ere:

„Nachdem bereits durch ein Reskript d. d. Gottorf den 19ten Jan. 1811 die nöthigen Nachrichten und ausführliche Vorschläge eingefordert sind, darf man nächstens die ferneren Vorbereitungen in dieser wichtigen Angelegenheit erwarten" [1]).

---

aaret 1815, og det har saaledes maaskee bidraget til at fremkalde den.

[1]) Kieler Bläter 2 B. 1816, S. 122. Geheimeraad L. U. v. Scheel i sine Fragmenter 2 H. S. 183 er aldeles paa Vildspor, naar han i Anledning af Reskr. af 15 Dec. 1810 siger: „det hele Anliggende endtes ved Cancelliepatentet af 23 Octbr. 1811, ifølge hvilket Kundskab i det danske Sprog blev gjort til Pligt for de tiltrædende Embedsmænd". Thi for det Første hørte Patentet

En Deel Aar senere (1832) bemærkede Slesvigeren Christian Paulsen under Henviisning til Falcks nysanførte Ord: „man ist vielleicht, wenn eine Vermuthung geäußert

af 23 Okt. 1811 med i den Række af Foranstaltninger, som vi tidligere have omtalt, der begyndte længe før Reskr. af 15 Dec. 1810 og fortsattes længe efter det; hine Foranstaltninger hvile alle i Heelstatsanskuelsen og fik kun middelbart Betydning for Slesvig som Deel af Heelstaten; de begyndte 1806 efter Holsteens Inkorporation med Nedsættelse af en Kommission for at udarbeide en Lovbog for Holsteen og Slesvig efter Christian den Femtes Danske Lov; derefter kom 1807 Befalingen, at Forordninger for Holsteen og Slesvig skulde bekjendtgjøres baade paa Dansk og Tydsk; derpaa Bestemmelsen om alle Bestallingers Udfærdigelse paa Dansk, derpaa i de følgende Aar indtil 1813 de forskjellige Lovbud om alle Embedsmænds Færdighed i det danske Sprog og Ansættelse af en Professor i Dansk ved Kiels Universitet; derimod var Reskriptet af 15 December 1810 en særlig slesvigsk Foranstaltning, fremkaldt ved dette Landskabs eiendommelige Forhold og dybt og grundigt indgribende i disse. Men for det Andet kunde Falck, der var Kontorchef i det slesvigholsteenske Kancelli 1811 og selv netop har conciperet Patentet af 23 Okt. 1811, og som kjendte Reskriptet af 15 Dec. 1810 og de indkomne Akter, men var forbleven uvidende om, hvad Kancelliet i Hemmelighed havde besluttet om disse, ikke, som ovenanført, i Aaret 1816 udtrykke sin Forventning om, at man „nächstens" vilde see Frugter af Reskriptet af 15 Dec. 1810, hvis Alt var afsluttet med Patentet af 23 Okt. 1811. Og for det Tredie maatte man, som allerede Geheimeraad A. S. Ørsted, skjøndt i en modsat Retning, har bemærket, vente, at hvis Patentet af 23 Okt. 1811 skulde være afsluttende, vilde der i den Forestilling, som Kancelliet i Anledning af Udstædelsen af dette Patent indgik til Kongen med, findes angivet eller antydet de Grunde, hvorfor man nu helst burde blive staaende herved og stille det Øvrige i Bero. Men i denne Forestilling — den er af 18 Okt. 1811, og altsaa afgiven halvanden Maaned efter, at Kancelliet havde modtaget den gottorpske Overrets og Overkonsistoriets Betænkning og Forslag — findes der ikke et Ord, ikke den fjerneste Antydning i denne Retning; ja Reskriptet af 15 Dec. 1810 nævnes end ikke.

werden darf, **den wohlwollenden Plänen Sr. Majestät des Königs nicht recht entgegen gekommen"**, wahrscheinlich aus dem Grunde der im Allgemeinen geringen Kenntniß der dänischen Sprache unter dem Beamtenstande; **und die gute Sache ist in Stocken gerathen.** Han kommer ofte i den følgende Tid tilbage til dette Reskript [1]).

Ja Sagen var visselig gaaet i Staae, og mere end det. Akterne indkom, som sagt, til Kancelliet den 3 Sept. 1811. Derefter blev Sagen, som man maa antage, gjennemgaaet og drøftet af Kollegiet, for at derefter Forestilling kunde afgives til Kongen; thi saaledes var det Kongens med meer end almindelig Omstændelighed i hans Reskr. af 15 Dec. 1810 personlig udtalte Villie: „Da forskjellige Forberedelser jamt en vis forudbestemt Plan for den successive Forandring er fornøden, saa paalægge Vi herved allernaadigst Vort Slesvig-Holsteenske Cancelli at tage denne Sag under Overveielse, og derefter gjøre Os allerunderdanigst Forestilling om Alt, hvad Samme maatte ansee nødvendigt til at forberede og i muligst kort Tid at fremme en successiv Indførelse af det danske Sprogs Brug i alle offentlige Anliggender i Vort Hertugdømme Slesvigs forskjellige (danskatalende) Amter, Districter og underliggende Øer". Saadan var Kongens Villie. Men der foregik noget næsten Utroligt i det slesvig-holsteenske Kancelli, noget heelt Uhørt. Kancelliet drøftede og forhandlede vel Sagen, og for saavidt fyldestgjorde det Kongens Villie; men derefter tog det den

[1]) Chr. Paulsen, Ueber Schleswigs Volksthümlichkeit, 1832, S. 39—40 (samlede mindre Skrifter 2 B. S. 403). Jfr. Saml. m. Skrifter 1 B. S. 247. 306. 313. 2 B. S. 440—41. Brage og Idun 1840, S. 419—20. Ogsaa J. C. Lange, Skildring af sex jydske og slesvigske Stæder, 1833, S. 34—35, minder om Reskriptet.

Beslutning, **at lægge Sagen og alle dens Akter hen, uden at gjøre nogen Forestilling om den til Kongen.** Kancelliet resolverede **„Wegzulegen“**[1]).

Altsaa Kongen befaler sit Kancelli: Undersøg denne Sag, indhent Beretninger, som kunne tjene til at oplyse den, drøft den derpaa vel, og fremlæg for mig en Plan, hvorledes den efter Eders Skjøn hurtigst og bedst kan fremmes; saa er min Villie. Beretninger indkomme fra alle Slesvigs Amter, Provstier, Kjøbstæder og Sogne, og Betænkninger fra alle Autoriteter. Kancelliet modtager dem, overveier dem, og betænker, hvad Følger disse Beretninger og Betænkninger maatte have, naar Kongen blev bekjendt med deres Indhold; og da det slesvig-holsteenske Kancelli vel har overveiet alt dette, saa beslutter det, at det Hele skal blive en skjult Ting for dets Herre og Konge — det beslutter om Sagen og alle dens Akter sit tørre **Wegzulegen.** Frederik den Sjette blev aldrig bekjendt med den.

Og Kancelliet gjæmte Akterne saa vel, at de aldrig siden bleve fundne. Det slog ikke blot Sagen ihjel, men det begrov ogsaa hemmelig den Dræbte. Selv Frederik den Sjettes originale Skrivelse af 15 Dec. 1810 er sporløst forsvundet. Den er kun til i sidemeret Afskrift fra Kabinettet[2]).

---

[1]) I Kancelli-Journalen er Sagen opført med sit Nummer som indkommen 3 Sept. 1811; derefter er tilført Journalen Resolutionen „Wegzulegen“, medens det skulde have lydt, hvis Referat til Kongen var besluttet, R. R. Pr. 1 (Referatur Regi Protoc. 1). Til Overflødighed kan man ved at gjennemgaae Kabinettets Registrant over indkomne Referater overtyde sig om, at ingen Forestilling er indkommen til Kongen.

[2]) Som ovenfor viist, 1 Deel S. 118—19 Anm., er det kun gjennem Duplikaterne, som sandtes i Overrettens Arkiv paa Gottorp, og som

Det er ikke det eneste Tilfælde i den slesvigske Sprogsag, i hvilket det slesvig-holsteenske Kancelli har viist en Adfærd imod sin Konge, som man har vanskeligt ved at betegne med sit rette Navn. Frederik den Sjette havde ved Reskript af 3 Febr. 1829 paalagt Kancelliet at indgive Beretning om, hvorledes det gik med Underviisningen i Dansk i Kjøbstædskolerne i Slesvig. Beretninger og Betænkninger vare ogsaa strax indhentede og indkomne; **men Kancelliet havde i ti Aar ladet dem henligge, uden at gjøre nogen Forestilling til Kongen.** Ved en Leilighed blev Frederik den Sjette opmærksom paa dette, og paalagde nu Kancelliet (Reskr. af 2 April 1839) **i en Frist af fjorten Dage** — eller næsten ligesaa mange Dage, som Kancelliet havde brugt Aar til at overveie Sagen i — at oplyse, hvoraf denne Forsømmelse kom. Kancelliet gjorde nu en heel Hob Undskyldninger. Det bemærkede, at det havde udbedet sig Kongens Tilladelse til at afgive Betænkning over Reskr. af 3 Febr. 1829 i Forbindelse med en beslægtet Sag, som Kongen ogsaa havde krævet dets Erklæring over — (men denne nye Sag var kun et Par Maaneder yngre, nemlig tilsendt Kancelliet ved Reskript af 23 Mai 1829); og saa var der kommet et senere Reskript om samme Emne — (men dette Reskript var udstædt allerede 20 Juli 1830); og saa kom Stænderne med deres Sprogpetitioner — (men imellem Stænderne og hine Reskripter laae 6 Aar, i hvilke Kancelliet ikke gjorde nogen Forestilling til Kongen om de tre Reskripter) — først Stænderne af 1836, og saa Stæn-

under Oprøret fandt Vei til Insurgent-Arkivet i Kiel og derfra bragtes til Kjøbenhavn, at denne Sag har kunnet oplyses i sin Sammenhæng.

derne af 1838, og saaledes vare de ti Aar gaaede. Desuden, bemærkede Kancelliet fremdeles undskyldende, havde det i al den Tid dog ikke været aldeles ligegyldigt for det danske Sprog i Slesvig; thi da efter dets Forslag den hidtil særskilte Examen for slesvigske theologiske Kandidater var bleven ophævet, og et fælleds slesvig-holsteensk Examens-Kollegium oprettet for holsteenske og slesvigske Kandidater, havde man ikke undladt i det derom udstædte Patent (15 Mai 1834) at optage Bestemmelse om, at Kandidater, som søgte Ansættelse i den danske Deel af Slesvig, skulde godtgjøre, at de besade tilstrækkelig Færdighed i det danske Sprog. Nu skulde imidlertid Kancelliet uopholdelig indkomme med Forestilling til Kongen om alle tre Reskripter. Frederik den Sjette døde 8 Maaneder efter, og saae naturligviis aldrig nogen Forestilling fra sit slesvig-holsteenske Kancelli.

Det er bekjendt nok, hvorledes Tydskerne, især i den senere Tid, naar man fra dansk Side klagede over det danske Sprogs skammelige Undertrykkelse i Slesvig, gjerne have villet vælte Skylden derfor over paa den danske Regjering selv og de danske Konger; de skulle bære Ansvaret derfor; thi de have tilladt, at Folkets danske Modersmaal fortrængtes, og givet deres Minde til Regjeringsbefalinger, hvorved det høitydske Sprog blev paatvunget Befolkningen. Kunne nu end visselig de tidligere danske Konger ikke frikjendes for al Skyld, navnlig ikke for megen Svaghed og Mangel paa Agtpaagivenhed: saa maa dog derved, som i det Foregaaende viist, Tydskernes store Paatrængenhed tages med i Betragtning, hvorved de vidste at bane sig Adgang til de høieste Embeder i Slesvigs verdslige og geistlige Bestyrelse og i det tydske Kancelli i Kjøbenhavn. Denne

Paatrængenhed var det ikke let at modstaae, da foruden den Styrke den i sig selv havde, de Nyankomne fik en Støtte i de allerede tilstæde værende, og den ulykkelige administrative Forbindelse mellem det tydske Holsteen og det danske Slesvig altid holdt Porten aaben for de indtrængende Tydskere. Naar disse paa denne Maade først vare komne ind i de vigtigste Grene af Slesvigs Bestyrelse, dannede de ligesom en Muur mellem Kongen og dette Landskab. Kongen fik ikke Andet at vide om Forholdene, end hvad de høie tydske Embedsmænd vilde han skulde vide, og enhver Sag, der kom for ham, maatte han see i det Lys, hvori de fremstillede den. Saaledes kunde det skee, at den danske Befolknings Modersmaal paa det Uretfærdigste undertrykkedes af de tydske Embedsmænd i Slesvig, tilsyneladende med den danske Konges Minde, men i Virkeligheden kun fordi Kongen af den tydske Overbestyrelse i Kjøbenhavn holdtes i Uvidenhed om Tingenes sande Sammenhæng. Det maa derhos heller ikke glemmes, at de lokale Autoriteter i Slesvig undertiden vildledede Regjeringen i Kjøbenhavn ved falske Fremstillinger. Lader der sig saaledes sige Meget til Undskyldning for de tidligere Konger, saa fik Danmark i Frederik den Sjette en Konge, som ikke behøver nogen Undskyldning i denne Sag. Hans Øie var skarpt nok til at see, hvad der laae bag det Forhæng, som de tydske Embedsmyndigheder i saa lang Tid havde draget mellem Kongerne og Slesvig. Han indsaae fuldkomment, hvilke store Feil Fortiden havde gjort sig skyldig i med Hensyn til Slesvigs Bestyrelse, det var hans Beslutning at bøde paa disse Feil, hans ædle retfærdige Villie, at det længe Undertrykte skulde opreises, hævdes og holdes i Ære. Hvis var Skylden, at det danske Sprog i Slesvig alligevel under Frederik den

Sjette ikke skete sin Ret? Kongens eller det tydske, slesvig-holsteenske Kancellies? De tidligere anvendte Midler forsloge ikke længer; der maatte noget Overordentligt til for at lamme en saadan Villie. Hvilken Konge kan sikkre sig Udførelsen af sin Villie, naar hans høieste Embedsmænd, hans meest betroede Mænd, bære sig ad som de slesvig-holsteenske Kancelliherrer gjorde det mod Frederik den Sjette?

Der er flere Handlinger af vore tidligere Konger med Hensyn til Slesvig, som en Dansk ikke har let ved at forstaae: maaskee ville de blive forstaaelige, naar man finder flere Oplysninger til det tydske Kancellies hemmelige Historie.

Paafaldende er det imidlertid, at Frederik den Sjette aldrig mærkede Noget til, hvorledes Kancelliet i denne Sag havde baaret sig ad imod ham. Nogen Forklaring giver det imidlertid, at der i de følgende Aar efter Reskriptet af 15 Dec. 1810 vedblev at udkomme adskillige mindre Forordninger vedrørende Sprogsagen, der kunde siges at være forberedende Skridt til den store Foranstaltning, som forestod, og let kunde lede til, at Hovedsagen glemtes over Forberedelserne, især naar de Mænd, der havde med disse Sager at gjøre, istedenfor at lede Kongens Opmærksomhed derpaa, søgte at vende den derfra. Dette kunde saa meget lettere skee, som i de nærmest paafølgende Aar Fædrelandets politiske Stilling blev altmere og mere truende og snart store Ulykker brøde ind, der gjorde Krav paa hele Kongens Opmærksomhed og gave ham fuldt op at tænke paa. En anden meget forklarende Oplysning er den, at der den Gang i Kabinettet ikke førtes nogen Restance-Registrant over de Sager, som Kollegierne havde undladt i rette Tid at besvare. En saadan indrettedes først i Aaret 1817. Til alt dette kommer endnu, at det laae

saa fjærnt fra Kong Frederik den Sjettes Tanker, som nogen Ting i Verden, at Nogen af hans Undersaatter, end sige hans svorne Embedsmænd, ja hans høieste Embedsmænd, som stode i et personligt Forhold til ham, som han jævnligen saae og talte med, skulde vove at byde ham det, som hans Kancelli i dette Tilfælde havde tilladt sig.

Som Følge af det slesvig-holsteenske Kancellies Fremfærd skete aldeles Intet i Slesvig af det, som Kongen havde villet, hverken det, som Overretten og Overkonsistorium havde været fuldt enige om at indstille til Udførelse, endnu mindre noget af det Videregaaende, som forskjellige Embedsmænd havde foreslaaet til Bedste for det danske Sprog. Man vedblev fremdeles at pleie Retten paa Tydsk lige til udenfor Portene af Koldingby; i Lygumkloster prædikedes til 1850 hver tredie eller fjerde Søndag Tydsk for den Menighed, som ikke forstod andet end Dansk, og i Aabenraa og Tønder klingede ligesaa længe den tydske Psalmesang til den danske Gudstjeneste. Vi ville ikke tale om det Større og Vigtigere, som Overret og Overkonsistorium havde været enige om at foreslaae, og som burde have været det første Skridt af alle, Tønder Seminars Forvandling til en dansk Læreanstalt, eller om hele Kjærherred, hvor man fra Prædikestolene vedblev at tale Tydsk til Folk, som ikke forstode Tydsk, og hvor de danske Børn fremdeles „mit unsäglicher Mühe“, som Provst Boysen siger, maatte lære Tydsk, naar de kom i Skole, eller om Borger- og Folke-Skolerne i Haderslev, Tønder, Aabenraa og Sønderborg, hvor Børnene vare i samme Tilfælde. Det slesvig-holsteenske Kancelli maatte først opløses og afskaffes, og et blodigt slesvig-holsteensk Oprør først kues, før der kunde lyses Fred over det danske Tungemaal i Slesvigs Egne.

Her paatrænger sig den Tanke uimodstaaeligt Enhver, hvilket forfærdeligt Ansvar hine Mænd dog have taget paa sig ved at handle som de gjorde, ved at lamme deres Konges ædle og retfærdige Villie. Dersom denne Villie var bleven udført i sit fulde Omfang, i det Omfang, som ikke blot Overretten og Overkonsistoriet, men de mange med Forholdene nøie bekjendte Embedsmænd, erklærede det muligt: altsaa at inden ret mange Aar det danske Tungemaal over den hele danske Deel af Slesvig var kommet til sin Ret i Kirke og Skole og hele det offentlige Liv, og Embederne efterhaanden besatte med Mænd, der ikke vare fremmede for dansk Sprog eller dansk Sind: kan man da antage, at hiint forfærdelige Oprør havde været muligt, det Oprør, som havde sin Rod deri, at Folkets Sind var blevet forvendt og forvansket ved den tydske Underviisning, saa det vænnedes til at søge sit Fædreland i Holsteen og Tydskland, og af sine tydske Lærere og Embedsmænd opdroges til Had mod sit sande Fædreland. I Sandhed et svært Ansvar, tungt at bære, hvad enten vi lade Tanken glide hen over den blodige Valplads fuld af Døde og Lemlæstede, eller fæste den paa den øvrige Elendighed, som dette Oprør bragte over hele Landet og utallige Familier. Men selv om vi antage, at Kongens Villie kun var bleven udført paa den mere indskrænkede Maade, som Overretten og Overkonsistoriet foreslog, saa vilde der dog derved i en meget betydelig Deel af Slesvig — over det Halve — været sørget for, at Modersmaalet i den følgende Tid kunde pleies og den danske Folkeaand og Fædrelandsfølelse faae Lov til igjen at udfolde sig; og herved vilde der allerede være dannet et Bolværk, imod hvilket det slesvigholsteenske Oprør havde maattet bryde sig, og aldrig havde

kunnet vinde den Styrke og det Omfang, som det fik. Selv under en saadan Forudsætning er Ansvaret ikke synderlig lettere.

Vi maae berigtige en Yttring, vi ovenfor brugte, at der slet Intet skete; der var dog eet Punkt, hvor der skete en Forandring i Overeensstemmelse med Kongens Villie, nemlig i Sognet **Nordborg** paa Als, hvor vi kjende Forholdene af Herredsfoged Fürsens ovenanførte Skildring; men derved maa vel erindres, at dette Sogn med Hensyn til Kirkevæsenet ikke stod under det **flesvig-holsteenske**, men under det **danske** Kancelli. Da den hidtilværende Sognepræst var død 1821, blev det ved en kongelig Resolution af 10 April paalagt den tiltrædende Præst „herefter alle Søndage og Festdage **uden Undtagelse** at holde Gudstjeneste paa Dansk"; og siden tillod en kongelig Resolution af 18 December, „at, saafremt Sognepræsten dertil maatte være villig, maatte der 6 Gange om Aaret holdes tydsk Gudstjeneste og Kommunion.... dog at de ved den tidligere Resolution befalede danske Prædikener paa Søndage og Festdage **uden Undtagelse** holdes". Dette Exempel er mærkeligt; thi det viser, hvorledes Frederik den Sjette vilde have sin Villie udført, og hvorledes den vilde være bleven udført, dersom Sagerne vare gaaede gjennem det danske og ikke det tydske Kancelli: nemlig med en bestemt Hævdelse af det danske Tungemaals Ret og dog en varsom Hensyntagen til de tydske Elementer, som der kunde være [1]).

Frederik den Sjettes Reskript af 15 Dec. 1810 havde iøvrigt en Følge, som han mindst af Alt kunde tænke sig

---

[1]) Fogtmanns Reskriptsamling for 1821, S. 105. 369.

eller formode. Istedenfor, som han tilsigtede, at berede Slesvig en Velgjerning, blev det paa mange Steder Anledning til nye Plager for den opvoxende Ungdom. De tydske Provster, Præster og Skolelærere havde paa de fleste Steder, om end just ikke ikke slaaet sig til Ro, saa dog kun gaaet jævnt frem med deres Fortydskningsarbeide, idet de meente, der var Fred og ingen Fare for det Tydske: naar man kun arbeidede stadigt, tænkte de, saa skred det nok frem og eengang kom man vel til Maalet. Men de bleve opskræmmede af deres Tryghed ved dette Reskript, og saae med Skræk, at det dog ikke var saa aldeles vist, at de beholdt det kjære Tydske; der var Fare, selv hvor man mindst ventede, selv for Angel. Een Følge heraf var, at Provster og Præster i deres Indberetninger afmalede det danske Sprog, som Folket talte, med de værste Farver de kunde finde; en anden var, at de med fornyet Iver og Anstrængelse arbeidede paa at udrydde det Sprog, der altid havde været dem til saa megen Uleilighed, men nu tillige uventet blev dem farligt. Hvor man før ikke havde talt Tydsk i Skolen, skjøndt Forordningerne bøde det og Skolebøgerne vare tydske, begyndte nu Lærerne pludselig at tale Tydsk, saa godt de kunde; og hvor man før vel havde talt Tydsk, men seet igjennem Fingre med Børnene, naar de talte deres Modersmaal, blev det nu et gjennemført System, at al dansk Tale, i Skolen og udenfor Skolen, naar man kom efter det, straffedes med Prygl. „Kinder, nun sollen wir Deutsch sprechen": med disse Ord traadte Skolemester Adolphsen omtrent ved Paasketid 1811 ind i Skolen i Dollerup, Grumtofte Sogn i Angel. Kort forud, den 13 Marts 1811, var Sprogreskriptet gjennem den oftnævnte æsthetiske Provst Jacobsen blevet meddeelt Sognet. Adolphsen havde

aldrig før talt Tydsk og kunde det yderst maadeligt, hvorfor han heller ikke i Længden var istand til at udføre sit gode Forsæt. Derimod Degnen Petersen i Kirkebyen Grumtofte (som for Resten i sin Familie bestandig talte Dansk) kunde Tydsk, og ligesaa Diakonus Peter Michelsen; og disse to anstrængte sig af yderste Evne for at faae Børnene til at tale Tydsk (Plattydsk), og straffede uden Skaansel enhver dansk Tale med Prygl. Det samme System overførte Michelsen til Sognet Steenbjerg, hvorhen han forflyttedes 1818, som Bønderne sammesteds endnu vide at berette [1]). Ved samme Tid bleve Børn i Sognet Solt i Angel straffede, vel ikke med Prygl, men med at sidde over og lære lange tydske Psalmer udenad, naar de i Skolen havde talt Dansk [2]). I Oversø Sogn var der en gammel Degn, som ikke kunde Tydsk; her hjalp man sig, kort efter at Reskriptet var blevet bekjendt, ved at skaffe ham en tydsk Seminarist til Medhjælper; denne pryglede Børnene, naar de talede Dansk; derimod Præsten sammesteds, Mathiessen, som kom i Begyndelsen af 1814, var mere overbærende og talte Dansk i sin Familie og med sine Sognefolk, hvilket Sidste da ogsaa var temmelig nødvendigt.

---

[1]) Det, som er anført om Skolemester Adolphsen, Degnen Petersen og Diakonus Michelsen i Dollerup, Grumtofte og Steenbjerg hidrører fra samtidige Vidner, der selv have været underkastede deres Tugt og Undervisning.

[2]) Jævnfør Hagerup i Nyt Hist. Tidsskr. 6 B. S. 281. „I lille Solt fortælle Folk paa omtrent 40 Aar, hvorledes de i deres Skoletid bleve tvungne til at tale Plattydsk i og ved Skolen, og hvor megen Glæde det vakte, naar en endnu levende gammel Mand bankede paa Døren som Skoleforstander og derpaa ved sin Indtrædelse erklærede med en Ed, at saalænge han var der, kunde Børnene frit tale Dansk.

C. v. Wimpfen, der var Herredsfoged i Viesherred og nøie kjendte Forholdene, bemærker i sin slesvigske Historie, efterat have omtalt Frederik den Sjettes Reskript af 15 Dec. 1810 og hans andre Anordninger i lignende Retning: „Jene Verordnungen förderten nicht allein die dänische Sprache wenig, sondern es ward vielmehr zu gleicher Zeit im südlichen Schleswig aufs eifrigste an die völlige Ausrottung der dänischen Sprache gearbeitet ..... Der Eifer der Schullehrer ging manchmal so weit, daß sie die Schulkinder tadelten, ja selbst züchtigten, wenn sie erfuhren, daß selbige außerhalb der Schule Dänisch gesprochen hatten [1]).

Ogsaa Christian Paulsen yttrer sig om dette System at bringe Børnene til at tale Tydsk (Plattydsk) paa. Han siger — i Modsætning til Tydskernes Forsikkring om, at det Tydske er kommet ind i Slesvig af sig selv og paa en heel naturlig Maade — „saa lidt som en Skole og en Stok ere Naturgjenstande, saa lidt kan kunstige Midlers Anvendelse nægtes, da det f. Ex. endog er forekommet, at den tydske Skolelærer har pryglet Børn, forbi de udenfor Skolen indbyrdes havde talt deres danske Modersmaal; herfor haves en fuldkommen paalidelig Hjemmelsmand, der selv er oplært under saadan Tugt“ [2]).

Paulsen angiver ingen bestemt Tid, men den maa vel falde først i Aarhundredet. Forøvrigt fortsattes dette System længe efter og lige til Oprørets Udbrud. Endnu i Aaret 1842 klages i offentlige Blade i Slesvig over, at Børn underkastedes legemlig Tugtelse af deres tydske Skolemestre,

---

[1]) Geschichte und Zustände des Herzogt. Schleswig oder Südjütland, S. 318.

[2]) Christian Paulsens mindre Skrifter 1 B. S. 230—31 (Dannevirke 3 Jan. 1839, S. 115).

naar de talte Dansk [1]). I Skolen i Langballe, Grumtofte Sogn, holdt dette Pryglesystem sig ved Magt lige til 1850, da der omsider blev lyst Fred over Børnenes Modersmaal. Ligesom man straffede Børnene, naar de talte Dansk, saaledes undlod man ikke at formane Forældrene til dog at tale Tydsk med deres Børn. Dette skete idelig af Præsterne, stundum ogsaa af Amtmand og Provst, naar de kom paa Visitats [2]). — At den slesvigske Kirkehistoriker og Statistiker, Præsten Jensen, finder, at Pryglestraffen er et ganske hensigtsmæssigt og forsvarligt Middel for at bringe Børnene til at aflade med deres danske Tale, er ovenfor bemærket.

Saadan var Begyndelsen og Udgangen af Kong Frederik den Sjettes Reskript af 15 December 1810.

---

[1]) C. Hinrichsen, Udsigt over de separatistiske Partibevægelser i den danske Stat, 2 Udg., 1847, S. 8.

[2]) I en Beretning fra den meget bekjendte Amtmand Warnstedt og den ikke ubekjendte Provst Volquardts i Flensborg Provsti over Visitatsen i Nørre-Hagsted 1843 forekommer den Yttring: „wie denn auch die anwesenden Aeltern gebeten wurden zur Beihülfe der Lehrer mit ihren Kindern im Hause statt des corrumpirten Dänisch, Deutsch zu sprechen". Det maa være blevet et forskrækkeligt Sprog, der er kommet frem, hvis nogen af Nørrehagstederne have fulgt Provsts og Amtmands Opfordring og forsøgt at tale Tydsk med deres Børn, hvad enten det nu skulde være Plat- eller Høi-Tydsk.

IV.

Sprogforholdene under Frederik den Sjette efter 1811. Skoleforordninge af 24 Aug. 1814. Kongeligt Reskript af 3 Febr. 1829, som kræver Oplys ning om Underviisningssproget i Borger- og Almueskolerne i Kjøbstæderne Af 51 Skoler er der kun to, som have dansk Underviisningssprog, o disse to ere egentlig Landsbyskoler. Overkonsistoriet mener, „daß e bei dieser Einrichtung fernerhin zu lassen sey". Hjemmetydskerne Aabenraa. Det slesvig-holsteenske Kancelli afgiver ikke den be falede Betænkning til Kongen om dette Reskript. — Reskript a 23 Mai 1829 angaaende Tilsidesættelsen af Skoleforordningens Bu om Underviisning i Dansk i de lærde Skoler. Beretninger fra de for skjellige Skoler. Lærerne ved Flensborg lærde Skole bemærke, a mange af Disciplene „sehr gegen unsern Wunsch" kunne bedre Dans end Tydsk. Det vedgaaes, at Disciplene i Slesvig Domskole, skjønd de have de befalede Timer i Dansk, dog Intet lære, forbi Læreren e aldeles uduelig. Tilstanden i de holsteenske Skoler. Det slesvig holsteenske Kancelli undlader at afgive den befalede Betænkning til Kongen om dette Reskript. — Kongeligt Reskript af 20 Jul 1830 om en Prøve i Dansk, som skulde gaae forud for Embedsexamen m. m. Kongen faaer ingen Betænkning fra det slesvig-holsteenske Kancelli om dette Reskript, saa længe han lever.

At det slesvig-holsteenske Kancelli havde skjult de Akter, der skulde give Oplysning om Sprogforholdene i Slesvig, og derved unddraget Kong Frederik den Sjette, og med det Samme ogsaa hans Efterfølger paa Thronen, den fornødne Kundskab om disse Forhold, blev — foruden at det strax i Fødselen qvalte den store Omdannelse af det Bestaaende, som Kongen havde tilsigtet — i den følgende Tid ikke uden store skadelige Følger for det danske Tungemaal i Slesvig, ligesom ogsaa den fjendske Aand mod det Danske, som røber sig i hiin Handling, fremdeles vedblev at regjere i det Kollegium, som umiddelbart under Kongen styrede Slesvig. Dette lagde sig paa en sørgelig Maade for Dagen, da den

længe bebudede Skole-Anordning omsider udkom 24 August 1814. At Slesvig her er slaaet sammen med Holsteen, lader allerede ikke vente noget Godt; og en Betragtning af Lovens Bestemmelser om det danske Sprog vil give en ny Stadfæstelse paa den Sandhed, som vi allerede saa ofte have seet bekræftet, at Omsorgen for det danske Tungemaal i Slesvig og den tilvoxende Slægts Opdragelse i dansk Aand kun var i slette Hænder, naar den var betroet til Mænd, der ved Byrd eller Dannelse vare fremmede baade for dansk Sprog og dansk Folkelighed.

Hvad de lærde Skoler angaaer, da forudsættes det som Noget, der forstaaer sig af sig selv, at Underviisningssproget var Tydsk, men der skal dog ifølge § 16 gives Underviisning i Dansk og Fransk, og Underviisningen i Dansk skal gaae igjennem alle Klasser. Hvilke Frugter denne Underviisning i Dansk bar, og hvor samvittighedsfuldt Lovens Bestemmelser herom bleve overholdte, skulle vi snart, og ved meer end een Anledning, faae Leilighed til at see.

I Borgerskolerne, baade de høiere og lavere (Elementarschulen und Hauptschulen) skulde hele Underviisningssproget være tydsk, og desuden indeholder Loven Forskrifter om en omhyggelig særlig Underviisning i det tydske Sprog med Skriveøvelser o. s. v. I de lavere Borgerskoler skulde slet ingen Underviisning gives i Dansk; om de høiere Skoler hedder det korteligen i § 41, at blandt levende Sprog skal Dansk læres („von den lebenden Sprachen sind die Dänische, und wenn es seyn kann, auch die Französische zu lehren").

Overretten og Overkonsistoriet paa Gottorp, der var den Autoritet, som herved nærmest maatte komme i Betragtning, og som ingen vil kunne beskylde for nogen over-

dreven Partiskhed for det Danske, havde rigtignok i Anledning af Reskriptet af 15 Dec. 1810, andraget paa, at **hele Skoleundervisningen** i Stæderne Haderslev, Aabenraa, Tønder, Sønderborg **„ohne weiteres"** forandredes til Dansk, og det strax (sogleich) eller det Snareste, man fik **kyndige** Lærere; ja endog, at der i de Kjøbstæder og Flækker, som regnedes for tydske, i offentlige Timer skulde gives Underviisning i Dansk ikke blot i de lærde, men ogsaa i Borger- og Folke-Skoler, saasnart man ved Ombannelse af Tønder Seminar, som tillige foresloges, fik Lærere, der vare skikkede til at give denne Underviisning. Dette vidste de slesvig-holsteenske Kancelliherrer; **men Kong Frederik den Sjette vidste det ikke.**

Af megen Betydning er den Bestemmelse, som Anordningens § 68 indeholder om Sproget i **Landsbyskolerne.** Det hedder herom:

„In den Deutschen Schulen soll der Vortrag des Lehrers und überhaupt der ganze Unterricht in der hochdeutschen Mundart außschließlich geschehen. **In den Dänischen Schulen des Herzogthums Schleswig wird, wie sich versteht, blos Dänisch gesprochen".**

Det er det eneste Sted i Loven, hvor der gjøres Forskjel paa Slesvig og Holsteen. Hvilken Bestemmelse kunde ogsaa være mere naturlig, mere udspringende af selve Forholdene, og i sin Form tilsyneladende mere uskyldig og umistænkelig end den: „in den Dänischen Schulen des Herzogthums Schleswig wird, wie sich versteht, blos Dänisch gesprochen"? — Og dog indeholdt den en Snare. Det lodes nemlig uden nærmere Bestemmelse, hvilke Skoler, der skulde regnes for danske og hvilke ikke, og deraf maatte naturligviis Følgen blive, at man ved Lovens Anvendelse

gik ud fra Kirkesproget, og altsaa regnede de Skoler for tydske, der laae i Sogne, hvis Kirkesprog var tydsk, om end hvert skolesøgende Barn kun talte Dansk. Nu havde rigtignok Overretten og Overkonsistoriet paa Gottorp oplyst, at der i en betydelig Deel af Slesvig var det Misforhold, at den danske Befolkning havde tydsk Gudstjeneste, og de danske Børn fik Underviisning i et Sprog, hvoraf de ikke forstode et Ord, og havde andraget paa, at dette Misforhold snarest mulig maatte hæves; og andre slesvigske Embedsmænd havde om en endnu større Deel af Slesvig givet den samme Oplysning og gjort det samme Andragende. Dette vidste de slesvigholsteenske Kancelliherrer ret godt; men Kong Frederik den Sjette vidste det ikke; Kancelliherrerne kunde have gjort Kongen opmærksom derpaa; men derfor vogtede de sig vel. Frederik den Sjette var ikke mistænksom, og hvorfor skulde han ogsaa mistænke sine nærmeste Embedsmænd? Bestemmelsen var jo ogsaa tilsyneladende naturlig, passende og rigtig, „in den dänischen Schulen wird, wie sich versteht, blos Dänisch gesprochen“. Paa denne Maade sloges en Bestemmelse fast, der blev en ny Støtte for Slesvigs Fortydskning gjennem Skolen i en heel Menneskealder. Først efterat det slesvig-holsteenske Oprør var kuet, indtraadte en Forandring.

Der hengik nu en Deel Aar, i hvilke man Intet hører til Sprogsagen. Men Frederik den Sjette maa ved en eller anden Foranledning have faaet Mistanke om, at det ikke var rigtig fat med den danske Underviisning i Slesvigs Kjøbstæder. Han paalagde Kancelliet pludselig (3 Februar 1829), at „indsende allerunderdanigst Beretning om, hvor mange Borger- og Almueskoler der for Tiden ere i enhver Kjøbstæd i Vort Hertugdomme Slesvig, samt i hvor mange

af hver Kjøbstæds Skoler Underviisningen gives paa Dansk og i hvor mange paa Tydsk".

Kancelliet indhentede som Følge heraf Beretning fra General-Superintendent Adler. Denne gav (28 Febr. 1829) den mærkelige Oplysning, at der i Slesvigs 13 Kjøbstæder og Flækker var 51 høiere og lavere Borgerskoler, og af disse 51 Skoler havde 2 dansk Skolesprog, de øvrige tydsk. Og de to, som havde dansk Skolesprog fandtes i St. Severins Menighed i Haderslev, der var et med denne By forbundet Landsogn (Byen selv havde 3 tydske Skoler), saa at altsaa egentlig alle Kjøbstædskoler havde tydsk Underviisningssprog.

Men Kancelliet undlod i 10 Aar at give Frederik den Sjette den Oplysning, han havde forlangt. Han manede da om den (2 April 1839), men døde 8 Maaneder efter, og fik aldrig at vide af sit slesvig-holsteenske Kancelli, at af alle Slesvigs Borgerskoler havde kun to, eller egentlig slet ingen, dansk Underviisningssprog.

Dette er det første Sprogreskript af Frederik den Sjette — foruden det af 15 Dec. 1810 — som Kancelliet undlod at give Betænkning om.

Kancelliet fik imidlertid denne Gang ikke strax Lov til at slaae sig til Ro; thi der kom et Par Maaneder efter et nyt kongeligt Reskript (23 Mai 1829), som ligeledes angik Sprogforholdene, og dette blev for Kancelliet en Anledning til, da det den 6te Juni 1829 forlangte Overrettens og Overkonsistoriets Betænkning over dette, tillige at udbede sig en nærmere Forklaring om den mærkelige Meddelelse, det fra Gen.-Superintendenten havde modtaget med Hensyn til det første Reskript. Kancelliet bemærkede, at Folkesproget dog vel maatte være Dansk i andre Stæder end Haderslev,

og ønskede derfor, at Overkonsistoriet vilde yttre sig om, hvilke Anstalter der vare trufne, eller i Fremtiden kunde træffes, for at „in solchen Städten die Kinder dänisch-redender Aeltern in einer ihnen verständlichen Sprache Unterricht erhielten" [1]).

Overkonsistoriet æskede nu Beretning og Betænkning fra Skolebestyrelserne (die Schulkollegien) i de fire Kjøbstæder Haderslev, Aabenraa, Tønder og Sønderborg. Erklæringerne, som efterhaanden indløb, ere i det Hele af samme Swurdeig; dog er der een, den fra Aabenraa, som er mere charakteristisk end de øvrige, og kan give en god Forestilling om, hvilket Topmaal af Uforskammenhed eller Taabelighed — hvad man helst vil kalde det — Hjemmetydskerne havde drevet det til. Den er desværre for lang til at kunne meddeles i sin Heelhed, men Begyndelsen lyder saaledes:

„Wenn wir unsere Beantwortung der uns Allerhöchst vorgelegten Frage mit der unumwundenen Erklärung anfangen, daß zwar hieselbst von mehr denn ¾ der hiesigen Einwohner Dänisch gesprochen, und dennoch in keiner einzigen der hiesigen 7 Schulen (welche in 3 Elementarschulen, 3 höheren Classen und 1 gemischten Armenschule bestehen) der Unterricht in dänischer Sprache ertheilt werde, so laden wir dadurch einen solchen Schein einer getroffenen unzweckmäßigen Einrichtung, oder einer Vernachlässigung unserer Pflichten als Vorsteher der hiesigen Schulanstalten auf uns,

[1]) Formedelst en urigtig Sammentælling af den af Adler indsendte Liste over Kjøbstædskolerne i Slesvig tales der bestandig i Akterne om 30 Skoler istedenfor 51; Hovedsummen er imidlertid i dette Tilfælde af mindre Betydning, naar det kun fastholdes, at af samtlige Skoler havde kun to, eller rettere slet ingen, dansk Undervisningssprog.

daß wir genöthiget werden, unsere thätige Fürsorge für das Wohl unserer Bürgerschulen zuerst darzuthun, und demnächst darzuthun, daß wir die bestehende Einrichtung ungeachtet ihrer scheinbaren Unzweckmäßigkeit doch für die einzig zweckmäßige halten".

Bestyrelsen udbreder sig nu udførligt over de formeentlige Forbedringer, den har indført i Aabenraaes Skolevæsen. Derpaa gaaer den over til Skolesproget. Det har været dens ledende Grundsætning, at det Sprog burde vælges, „welche (den Einwohnern) in ihrem bürgerlichen Verkehre und in ihren staatsbürgerlichen Verhältnissen die gangbare und übliche ist, und deren Erlernung sie also in den Stand setzt, ihre Pflichten als Staatsbürger am Treuesten zu erfüllen und ihren Vortheil im bürgerlichen Verkehre am Besten wahrzunehmen". Og nu var jo Lov og Rettergang og hele den offentlige Bestyrelse tydsk, og deres „Verkehr" gik mod Syden, til de tydske Stæder Flensborg, Altona, Hamborg og Riga: altsaa maatte Tydsk vælges.

Man seer, der er „System i den Galskab"; Love, Rettergang og Forretningssprog vare tydske, følgelig maatte Ungdommen ogsaa opdrages paa Tydsk; den ene Galskab avler den anden. Men saaledes havde Skolekollegiet i Aabenraa ikke kunnet ræsonere 1829, hvis Frederik den Sjettes Villie, saaledes som den udtaltes i Reskriptet af 15 Dec. 1810, var skeet Fyldest. Og heller ikke hverken kunne eller ville Aabenraaes Borgere i vore Dage tale saaledes.

Skolekollegiet beroliger sig dog ikke ved denne Betragtning, som Nogen let kunde finde, dog ikke førte til videre, end i det Høieste til at der maatte gives Underviisning i Tydsk i Skolen, men ikke at Skolesproget for den dansk-

talende Ungdom skulde være Tydsk. Det bemærker: „Indessen bleibt dennoch auffallend (!), daß an einem Orte, wo gestandenermaßen über ⅞ Theile der Einwohner Dänisch reden, dennoch in keiner Schule der Unterricht in der dänischen Sprache ertheilt wird, die Kinder also nicht in ihrer eigentlichen Muttersprache (!) unterrichtet werden". — Men den Nød kan Kollegiet ogsaa knække. Det kommer da med det gode, gamle, bekjendte, aldrig svigtende, altid brugelige men tillige intetsigende Argument om „Patois-Dänisch". „Das Patois-Dänisch, welches in Apenrade gesprochen wird, ist von der ächten und schönen, dänischen Sprache fast eben so weit als von der deutschen entfernt". Og da nu Undervisningen nødvendigviis maatte gives i det kjønne danske Sprog og ikke i hiint Patois, saa kunde man ligesaa godt vælge Tydsk som Dansk, ja langt hellere Tydsk, thi „die Kinder würden eben wegen jenes elenden Patois noch viel langsamer, ja schwerer, dahin gebracht werden, die dänische Sprache richtig zu sprechen und zu schreiben als die deutsche, in deren Erlernung ihnen doch kein verdorbenes Idiom in den Weg tritt"!!

Skolekollegiet i Aabenraa, der overhoved lægger Vind paa Grundighed, imødegaaer endelig en Indvending, som Nogen maaskee endnu vilde gjøre imod deres saa vel overveiede Indretning af Skolevæsenet. Det kunde være, at Nogen endda vilde sige: „es müßte ja doch leichter zum Verständniß führen, und dadurch der Volksbildung günstiger seyn, daß den Kindern dänischredender Aeltern zuerst in der dänischen Sprache der Unterricht ertheilt werde". Men det er meget let at gjendrive den Indvending; thi hvorledes skulde det gaae de Børn, der i Elementarskolerne blot vare underviste paa Dansk, naar de kom op i de høiere Klasser,

i hvilke, som ovenfor tilstrækkelig er godtgjort, baade „die staatsbürgerlichen Verhältnisse" og „der bürgerliche Verkehr", nødvendigen krævede, at Underviisningssproget maatte være tydsk. Skulde man altsaa ende med Tydsk — og det maatte man — saa maatte man ogsaa begynde med Tydsk. Det er indlysende.

Betænkningen fra Skolebestyrelsen i Tønder har kun den Mærkelighed, at den oplyser, at det danske Sprog end ikke var gjort til Underviisningsgjenstand i Skolerne, hvilket dog selv Skoleforordningen af 24 August 1814 bød.

Over de indkomne Beretninger afgave nu Overretten, General-Superintendent Adler og Kirkeprovst Callisen deres Betænkninger til Kancelliet, i hvilket de indkom 4 Dec. 1829. De gjengive Indholdet af Erklæringerne fra de forskjellige Skolebestyrelser, hvilke de ganske tiltræde. De forsmaae ikke den Grund, som hentes derfra, at det tydske Sprog satte Indvaanerne istand til „ihre Pflichten als Staatsbürger am Treuesten zu erfüllen, „eller at man i Aabenraa, Tønder og Sønderborg talte „ein plattes Dänisch", der var saa vidt forskjelligt fra Skriftsproget, at „ein geborner Däne" ikke kunde forstaae Indvaanerne, og de ikke ham, „ein verdorbenes Dänisch", „ein elendes Patois", eller (som Skolekollegiet i Tønder siger) „ein corrumpirtes Dänisch", „ein Gemisch aus dem Dänischen, dem Deutschen und zum Theil aus dem Friesischen". Overretten maa derfor i Overeensstemmelse med General-Superintendent Adler og Kirkeprovst Callisen „**der unvorgreiflichen Meinung seyn, daß es bey dieser Einrichtung fernerhin zu lassen sey**"; kun burde Skolebestyrelsen i Tønder have et Tilhold om at holde sig Skoleanordningen efterrettelig.

Der har i de sidste Aar mangfoldige Reisende fra Kongeriget besøgt Stæderne Aabenraa, Sønderborg

og Tønder; der har ligget danske, norske og svenske Officerer og Menige i Qvarteer i disse Byer: de ville kunne vidne, om Indvaanerne tale Dansk og forstaae Dansk, eller ikke; de ville kunne oplyse, hvad Værd man har at tillægge saadanne Domme af tydske Autoriteter over Slesvigernes danske Sprog; og mange af dem ville kunne sige os, om det ikke snarere maa vække Forundring, hvor godt det danske Sprog har holdt sig, uagtet Ungdommen i Skolen er bleven underviist paa Tydsk, og om ikke den Dialekt, som her tales, ganske er den samme som den, der bruges i Jylland, navnlig i Vesterjylland.

Der er en mærkelig Modsætning mellem den Maade, hvorpaa Overretten og Overkonsistoriet yttre sig nu, og den Maade, hvorpaa de udtalte sig 1811, da de meente, at dansk Underviisningssprog „ohne Weiteres" burde indføres i alle disse Stæder. Noget kan hertil have bidraget, at den politiske Slesvigholsteenisme i Løbet af den Tid havde udviklet sig og allerede gjort betydelige Fremskridt, men en vigtig Grund for denne Autoritet til saaledes at skifte Farve har det sikkert ogsaa været, at den maatte troe, at Kongen selv aldeles havde skiftet Sind, siden de Forslag, Overretten og Overkonsistoriet 1811 havde gjort til Bedste for det danske Sprog, slet ingen Følger havde havt. Vi vide, at Sagen ikke forholdt sig saaledes. Ved nu at kræve Beretning om Underviisningssproget i Kjøbstædskolerne i Slesvig, har Kongen uden Tvivl havt i Sinde at forberede en Forandring af de uheldige Bestemmelser i Skoleforordningen af 24 August 1814, paa hvis sørgelige Følger han maa være bleven opmærksom. Men, som alt bemærket, Kongen blev holdt aldeles udenfor Alt, hvad der nu var fremkommet i denne Sag, da Kancelliet ingen Beretning aflagde til ham.

Det er et forunderligt Forhold: en heel Mængde Embedsmænd i Slesvig, Magistraterne, Amtmændene, Provsterne i de 4 Stæder (hvilke udgjorde Skolekollegiet), Medlemmerne af Overretten og Overkonsistoriet paa Gottorp, Medlemmerne af det slesvig-holsteenske Kancelli i Kjøbenhavn, vidste alle, hvorledes Sagen stod; men Kongen, som havde befalet Indkrævelsen af Beretningerne og forlangt Oplysning — fik Ingenting at vide.

Det andet Reskript af Frederik den Sjette, til hvilket ovenfor hentydedes, og med Hensyn til hvilket Kancelliet til samme Tid (6 Juni 1829), som det forlangte en yderligere Erklæring om det første Reskript, æskede Betænkning af Overretten og Overkonsistoriet, var af 23 Mai 1829. Det var foranlediget ved en Forestilling, som nuværende Etatsraad Flor, den Gang Lektor i dansk Sprog og Litteratur ved Universitetet i Kiel, umiddelbart havde indgivet til Kongen (12 Mai). Han havde deri yttret, at han Intet kunde udrette i sin Embedsgjerning, fordi de Studerende kom til Universitetet, uden at have modtaget nogen forberedende Underviisning i Dansk. Han androg derfor paa, at der maatte drages Omsorg for, at den Befaling, som Kongen allerede for mange Aar siden (i Skoleforordningen af 1814) havde givet, at der i de lærde Skoler skulde meddeles Underviisning i Dansk, virkelig blev efterlevet. „At dette allerede er skeet i adskillige Skoler", bemærker han, „og at denne Sag der har en ønskelig Fremgang, hvilket almindeligen paastaaes, har jeg ifølge mine Erfaringer ikke den ringeste Grund til at troe.... Kun saa meget kan jeg med Sikkerhed sige, at det danske Sprog endnu ikke er optaget som Underviisningsgjenstand i den lærde Skole i Kiel, hvilket er af betydelig Indflydelse paa alle de andre lærde

Skoler, da denne Universitetsstad naturligviis betragtes som Hovedpunktet for Alt, hvad der henhører til Lærdom".

Dette Andragende af Flor sendte Kongen (23 Mai) til det slesvig-holsteenske Kancelli med Befaling „herover at nedlægge allerunderdanigst Betænkning, med især deles Hensyn paa, om det ikke kunde være at befale, at alle indfødte Slesvigere og Holstenere, førend de immatriculeres ved Universitetet i Kiel, skulde underkastes Prøve af Lector i det danske Sprog, om de forstaae dette Sprog".

Som sædvanlig indhentede nu Kancelliet Beretning og Betænkning fra Overretten og Overkonsistorium og, forsaavidt Sagen angik Kiels Universitet, tillige fra dettes Kurator Baron Brockdorff, og disse Autoriteter igjen fra de underordnede Embeds-Myndigheder. Af de indkomne særskilte Erklæringer fortjener een at udhæves, den som indgaves af Lærerpersonalet ved Flensborgs lærde Skole [1]). Det hedder deri blandt Andet:

„Wir sind vollkommen überzeugt, daß fast alle Zöglinge, die von unsrer Schule nach der Academie entlassen werden, es in der dänischen Sprache so weit gebracht haben, daß sie jedes in dieser Sprache abgefaßte Buch ohne Anstoß lesen und verstehen können, und eine solche Kentniß dürfte für solche, die auf keine Anstellung in den dänischen Provinzen

[1]) Ogsaa Skolebestyrelsen (Kollegiet) indsendte en Erklæring, som kun er mærkelig, forbi den siger, at man ikke maa gjøre for store Fordringer, da de nye Skole-Regulativer først for faa Aar siden ere traadte i Kraft. Af denne Yttring i Forbindelse med lignende i adskillige andre Beretninger maa man næsten slutte, at hvor overhoved Dansk blev gjort til Underviisningsgjenstand, skete det først mange Aar efter, at Forordn. af 24 August 1814 var udkommen; et af Regulativerne nævnes med Datum 24 April 1827.

Seiner Majestät Anspruch machen, vollkommen genügen. Viele aber unsrer Schüler können nicht blos das Dänische lesen und verstehen, sondern auch geläufig sprechen und schreiben; ja manche von unsern Schülern **sind im Dänischen geübter als im Deutschen, und zwar sehr gegen unsern Wunsch**, weil es ihnen schwer wird, theils das Deutsche auch nur grammatisch richtig zu erlernen, theils sich des einförmigen, singenden Tones, der für ein an Wohllaut und Rythmus gewöhntes deutsches Ohr so widerlich klingt, zu entäußern".

Efterat Lærerne endnu have bemærket, at hvis der var udgaaet Disciple fra Skolen, hvis Færdighed i Dansk ikke tilfredsstillede retmæssige Fordringer, saa maatte de være **Holstenere** af Fødsel og kun i øverste Klasse, hvor der blot underviistes een Time om Ugen i Dansk, have nydt denne Underviisning — hedder det til Slutning:

„Daß solche, die in den Herzogthümern geboren sind, das Dänische nicht so gut lesen, sprechen und schreiben, als die auf den dänischen Inseln Gebornen, kann ihnen so wenig verüblet werden, als **wir Deutsche** es den Dänen verargen, daß sie das Deutsche nicht so richtig und zierlich sprechen und schreiben, als **wir Deutsche** es vermögen" [1]).

Denne Erklæring er mærkelig for det Vidnesbyrd, den giver om den Færdighed i Dansk, som mange af Disciplene i Flensborg lærde Skole besade, selv imod Lærernes Ønske og til megen Fortrædelighed for disse, og for den Tone, hvori den er affattet, der viser, at Lærerne særdeles godt kjendte deres Foresatte. Disse Lærere vilde, ligesaalidet som

---

[1]) Denne Erklæring, dateret 21 Juni 1829, er undertegnet af F. C. Wolff, Francke, Strodtmann, Bahnsen.

Bestyrelsen for Borgerskolerne i Aabenraa, have vovet at yttre sig med saa megen Uforskammenhed om Dansk i Forhold til Tydsk, hvis de ikke vidste, at de med det Samme anloge beslægtede Strænge hos de høiere Autoriteter.

Om den lærde Skole i Slesvig oplyses, at der rigtignok gaves de befalede Timer Underviisning i Dansk, men at Disciplene alligevel Intet lærte, fornemmelig fordi den Lærer, der havde dette Fag, var aldeles uduelig, og derfor helst maatte fjernes fra Skolen ved at beførdres til et Præstekald.

I den Betænkning, som Overkonsistoriet (25 Sept. 1829) indgav til Kancelliet, erklærede det, at det efter de indkomne Beretninger maatte antage Flors Anker for ugrundede. Hvad den danske Lærer i Slesvig Skole angik, da maatte det henstille til Kongens egen Afgjørelse, om der skulde ansættes en anden Lærer. Iøvrigt fandt Overkonsistoriet ikke Anledning til at foreslaae nogen Forandring med Hensyn til den danske Underviisning, men kunde dog tiltræde et Forslag af Kirkeprovst Callisen, som gik ud paa, at Rektorerne i det Vidnesbyrd, de gave de afgaaende Disciple, ogsaa skulde yttre sig om, hvorvidt de havde gjort Fremskridt i Dansk.

Over det andet Punkt i Kongens Reskript af 23 Mai 1829, om det ikke var rettest, at de Studerende, førend de indskreves ved Universitetet, prøvedes af Lektoren i det danske Sprog, afgav Universitetets Kurator Baron Brockdorff sin Betænkning (8 Sept. 1829). Han henholdt sig ganske til det akademiske Konsistorium, som aldeles havde erklæret sig herimod, da Lektoren i det danske Sprog derved „zum Oberschul-Inspector hinsichtlich des dänischen Unterrichts hinaufgerückt werde"; og da det ogsaa „auf die allgemeine

Bildung der Abiturienten von geringem Einfluß sey, welches Prædicat ihnen hinsichtlich der Kenntniß der dänischen Sprache beigelegt werde"; og da det fremdeles „sich nicht absehen lasse, was es für einen Nutzen mit sich bringe, wenn der Lector der dänischen Sprache an der Kieler Universität daran Kenntniß habe, wie weit der Unterricht im Dänischen auf den gelehrten Schulen ertheilt werde". Det Høieste, det akademiske Konsistorium kunde foreslaae, var, at Lektoren opfordredes til at betragte det som sin Embedspligt, imod billig Betaling at give Privattimer i Dansk.

De holsteenske lærde Skoler vedkomme os her ikke nærmere; men da de, som dannedes i disse Skoler, ligesaa godt som de, der fik deres Underviisning i Slesvigs egne Skoler, senere kunde ansættes som Embedsmænd i Slesvig, ville vi dog bemærke, at ifølge de indkomne Beretninger var Forholdet følgende: I Glückstadt og Meldorf underviistes der i det befalede Antal Timer; i Rendsborg (der, som det forstaaer sig, er regnet til Holsteen), gaves kun ufuldstændig, og i Pløn og Kiel slet ingen Underviisning i Dansk.

Frederik den Sjette blev imidlertid aldeles uvidende baade om det Ene og det Andet og om hele denne Sags Gang; thi det slesvig-holsteenske Kancelli sad Kongens Befaling „at nedlægge allerunderdanigst Betænkning" overhørig i 10 Aar, og Kongen fik ingen Beretning, saalænge han levede. Dette er det andet af Frederik den Sjettes Sprogreskripter — foruden Reskriptet af 15 Dec. 1810 — som Kancelliet undlod at give Kongen Betænkning om.

Allerede næste Aar indkom der imidlertid et nyt og nærmere bestemt Forslag til Kongen, uden Tvivl ogsaa fra Flor. Frederik den Sjette sendte det ved Reskript af 20 Juli 1830 til det slesvig-holsteenske Kancelli med Paalæg

derom at „afgive allerunderdanigst Betænkning". Dette Forslag gik ud paa 1) at Rektorerne ved de lærde Skoler i Slesvig (og Holsteen) ikke maatte meddele nogen Discipel Vidnesbyrd om Modenhed for Universitetet, der ikke kunde læse og oversætte Dansk og forfatte en lille dansk Stiil, der var, om ikke grammatikalsk, saa dog orthografisk rigtig; og at Kiels Universitet ikke maatte indskrive Nogen som Student, der ikke kunde fremlægge et saadant Beviis; 2) at Lektoren halvaarligen maatte indsende Lister over dem, der vedbleve at uddanne sig i Sproget; 3) at ingen Student maatte stædes til Embedsexamen, med mindre han havde et Vidnesbyrd fra Lektoren i det danske Sprog, at han færdigen forstod at læse og skrive Dansk og var istand til at forfatte en temmelig feilfri dansk Afhandling.

Kun om det sidste Punkt, som angik Embedsexamen, indhentede Kancelliet Betænkning fra vedkommende Autoriteter [1]). Overretten og Overkonsistoriet paa Gottorp erklærede i sin Betænkning af 23 Dec. 1830, at den ikke fandt, der var nogen Anledning til at gjøre en saadan Forandring i de gjældende Forskrifter for Embedsexamen. Det var jo allerede bestemt, at den, der søgte om et Embede, skulde tilveiebringe Beviis for, at han besad Færdighed i Dansk (Reskr. 23 Okt. 1811, 7 Sept. 1812, 5 Juni 1813). Det var temmelig ligegyldigt, om En just besad Indsigt i Dansk paa den Tid, han underkastede sig Embedsexamen; han kunde altid siden erhverve sig denne Kundskab. Det var derfor bedst „es bei der bisherigen Einrichtung zu lassen". Men vilde man alligevel kræve en saadan Kundskab

[1]) I det Mindste forekommer der i de Akter, Forfatteren har havt Leilighed til at see, Intet om de andre Punkter.

allerede af Kandidaterne, saa maatte Overkonsistoriet dog finde det „sehr bedenklich", at Lektoren i det danske Sprog alene skulde kunne give et saadant Vidnesbyrd; som det nu var ordnet, kunde ogsaa General-Superintendenten og begge Kantslerne ved Overretten i Glückstadt og Gottorp give Embedssøgende Beviis for, at de kunde Dansk. General-Superintendent Adler yttrede: „Die vorgeschlagene Abänderung .... kann wohl dazu dienen, daß die Vorlesungen des Lectors der dänischen Sprache von den Studierenden fleißiger besucht und benutzt werden, aber der Zweck kann ohne das auch auf die bisherige Weise erreicht werden" [1]). Tiden viste siden altfor godt, hvorledes Maalet naaedes „auf die bisherige Weise". Da nemlig Regjeringen i Aaret 1840 paalagde de slesvigske Embedsmænd i deres Embedsførelse at betjene sig af det danske Sprog i de Egne, hvor dette var Folkets Tungemaal, erklærede de hobeviis, at de ikke kunde Dansk, uagtet alle de, der vare ansatte i den sidste Menneskealder (fra 1812 til 1840) havde ledsaget deres Ansøgning om Embedsansættelse med et Beviis, som en eller anden Autoritet havde givet dem om, at de kunde tilstrækkelig Dansk.

Det slesvig-holsteenske Kancelli blev sig imidlertid selv ligt; det aflagde heller ikke om denne Sag „den allerunderdanigste Beretning", som Kongen havde befalet. Dette var det tredie Sprogreskript af Frederik den Sjette — foruden Reskriptet af 15 Dec. 1810 — som det slesvig-

---

[1]) Som man kan vente, ere de fleste af Beretningerne baade om denne Sag og den foregaaende fulde af Bitterhed mod Lektoren det danske Sprog.

holsteenske Kancelli i 10 Aar undlod at give Kongen Betænkning om.

V.

Fortsættelse af Forholdene under Frederik den Sjette. Slesvigholsteinismen vinder ny Styrke og gjør et stort Fremskridt ved Forordningerne af 15 Mai 1834, der stifte en fælleds Høieste-Ret og en fælleds Regjering for Slesvig og Holsteen, og fælleds Embedsprøve for de tilkommende verdslige og geistlige Embedsmænd i begge Landskaber. Regjeringen lægger ingen videre Vægt paa, at juridiske og administrative Embedsmænd i Slesvig skulle kunne Dansk. Den kirkelige Forbindelse mellem Dele af Slesvig og Ribe og Odense Stifter, der i de tidligere Aarhundreder blev svækket ved et betydeligt Antal slesvigske Sognes Fraskillelse fra hine Stifter, løsnes i det 18de og 19de Aarhundrede derved, at mange Sager, som forhen stode under de danske Embedsmyndigheder, henlægges under slesvig-holsteenske. Det slesvig-holsteenske Kancelli fralister det danske Kancelli Bestyrelsen af Skolevæsenet i 29 danske Sogne med 3- til 4000 skolesøgende Børn. Yttringer af den separatistiske, mod Danmark fjendske Aand, som herskede hos det slesvig-holsteenske Kancelli. Forholdene paa Als. Hertugen af Augustenborg opnaaer, ved Hjælp af det danske Kancellies Føielighed, Tilladelse til selv at udnævne en Provst for sine Besiddelser og selv bestemme Regulativet for Skolerne, og faaer derved Styrelsen af Skolevæsenet paa en betydelig Deel af Als i sin Haand.

Vi have endnu at omtale nogle sørgelige Forandringer i Slesvigs Stilling, som indtraf i den gamle Konges sidste Aar, og som vise, at den slesvigholsteenske Indflydelse i den sidste Tid gjorde sig endnu stærkere gjældende hos Kongen, der tildeels var holdt i Uvidenhed om de virkelige Forhold. I Aaret 1834 gjorde Slesvigholsteinismen et mægtigt Fremskridt, idet der mellem Slesvig og Holsteen skabtes en heel

ny Forbindelse og nye Baand knyttedes, der gave den Stræben, hvis Maal var disse Landskabers nøie indbyrdes Sammenslutning og deres størst mulige Adskillelse eller fuldkomne Løsrivelse fra Riget, forøget Styrke. Rigtignok var der formedelst vore Kongers Uklogskab og Kortsynethed fra gammel Tid en fælleds Overbestyrelse i Kjøbenhavn for Holsteen og Slesvig. Frederik den Tredie forandrede dette, men hans Efterfølgere holdt ikke fast ved denne kloge og velberegnede Forholdsregel. Alligevel havde dog hvert Hertugdømme sin egen lokale Regjering og sin egen Høiesteret; Slesvig sin i Gottorp, Holsteen sin i Glückstadt, en Indretning, der selv uden Hensyn til begge Landskabers forskjellige politiske Stilling, anbefalede sig ved indlysende Hensigtsmæssighed formedelst deres Forskjel i Indbyggernes Nationalitet og Sprog, Retsforfatning og Love og i mangfoldige eiendommelige Forhold, der havde deres Rod i tidligere Tilstande. Denne Adskillelse i Bestyrelse og Retspleie havde bestaaet lige siden den Tid, Danmarks Konger ved Gottorpernes Fald bleve istand til at røre sig med Frihed i Slesvig og ordne Sagerne paa en saadan Maade, som baade Landskabets Interesser og sund Statsklogskab krævede. Frederik den Fjerde havde ordnet det saaledes, strax efter at han havde gjenforenet Slesvig med Kronen. I Aaret 1834 ophævedes det. I dette Aar skabtes der ved flere Forordninger (15 Mai 1834) en fælleds Bestyrelse for Slesvig og Holsteen, kaldet „Königliche Schleswig-Holsteinische Regierung", til hvilken overdroges „die Leitung der Administration in den Herzogthümern Schleswig und Holstein"; og en fælleds Høieste-Ret, kaldet „Königliches Schleswig-Holstein-Lauenburgisches Oberappellationsgericht", der som

sidste Instants skulde dømme i alle Sager, der indankedes fra Slesvig og Holsteen (og Lauenborg).

De, der synes at have gjort sig til Opgave at forsvare næsten enhver Handling af den tidligere Regjering og rense den for enhver Beskyldning om, ved politiske Misgreb at have forvoldt eller bidraget til de Ulykker, der siden brøde ind, have ogsaa nægtet, at der ved disse Foranstaltninger overhoved skete noget Nyt eller knyttedes noget nyt Baand mellem Slesvig og Holsteen; det var efter deres Mening kun et Slags Omsætning mellem Embeds-Myndighederne, der Intet forandrede i de virkelige Forhold. Istedenfor her udførligen at vise, at der ved disse Forordninger af 15 Mai 1834 lagdes en ny og mægtig Grundsteen for den slesvig-holsteenske Bygning, og nedbrødes en Dæmning, der hidtil dog havde ydet noget Værn mod den lurende og stille arbeidende slesvig-holsteenske Separatisme, kunne vi lade os nøie med at anføre en Mands Ord, hvis Dom maa være i denne Sag af den høieste Vægt og aldeles afgjørende: det er Præsidentens i den nye Høiesteret, Baron Brockdorffs Ord. Han vil kunne sige os, om der skete noget Nyt, og om dette Nye var en uventet og overraskende Tilvæxt af Forbindelsen mellem Slesvig og Holsteen, eller ikke. Den Tale, hvormed han første Gang aabnede Retten, begynder saaledes:

„Was unsere Altvordern sehnlich wünschten, doch nie zu erleben hoffen durften, das ist jetzt geschehen! Glänzend leuchtet die Epoche des heutigen Tages wie in der Landes- so in der Rechtsgeschichte der Herzogthümer. Ein engeres Band umschließt nunmehro die drei Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg. Sie treten von heute an in

eine Verbindung, in der sie noch nie und zu keiner Zeit gestanden" [1]).

Ved Siden af denne store Foranstaltning bliver det Andet, som skete ved samme Leilighed og i samme Retning, ihvor vigtigt den end i sig selv var, næsten af underordnet Betydning. Dertil hører, at den særskilte Examen af slesvigske theologiske og juridiske Studerende, som hidtil havde fundet Sted (for Overkonsistoriet og Overretten paa Gottorp), sloges sammen med den hidtil særskilte Examen for holsteenske Studerende (for Overkonsistoriet og Overretten i Glückstadt), idet et fælleds Examenskollegium indrettedes og sattes i Forbindelse med den nye slesvig-holsteenske Regjering (Forordning af 15 Mai 1834). Saalænge der var en særskilt Examen for juridiske og theologiske Kandidater fra Slesvig, stod det i Examinatorernes Magt, selv om ingen udtrykkelig Forskrift fandtes herom, at virke hen til, at de Kandidater, de examinerede og som for største Delen maatte antages at ville søge Ansættelse i Slesvig, lagde fortrinlig Vægt paa at erhverve de Indsigter og den Dygtighed, som Slesvigs eiendommelige Forhold gjorde Krav paa. Dette faldt bort ved den fælleds Examen for Holstenere og Slesvigere, og denne blev et nyt Stempel paa den slesvig-holsteenske Eenhed, som herefter skulde herske.

---

[1]) N. Staatsb. Mag. 3 B. S. 552. Ogsaa Oprøreren Francke vidste godt, hvad Betydning en Forbindelse mellem Slesvig og Holsteen har, selv en i Omfang langt ringere end den, der bestod før 1834, eller den, der da først kaldtes i Live, da han i Kiel 10 Jan. 1851 sagde: „Indem wir die Verbindung Schleswigs und Holsteins retten, retten wir alles andere; sie ist Grund und Quelle dieser und jeder kommenden Bewegung". Disse Ord indeholde en Sandhed, som danske Statsmænd aldrig tør lade sig gaae af Minde: at tydske skulde glemme den, er der ingen Fare for.

Der er en anden Mærkelighed ved de to Forordninger, som grundlagde denne nye Indretning. I Forordningen om den fælleds theologiske Embedsprøve findes en Bestemmelse, som sigter til at forebygge, at de Menigheder i Slesvig, der officielt regnedes for danske, ikke skulde faae Præster, som ikke kunde Dansk; men i Forordningen om den juridiske Embedsprøve findes ingen tilsvarende Bestemmelse. Da begge Forordninger udkom samme Dag (15 Mai), kan dette paa ingen Maade være tilfældigt; Udeladelsen maa være skeet med velberaad Hu. Heri ligger da en Tilkjendegivelse fra Regjeringens Side, at om det end maatte ansees vigtigt, at de Menigheder, der officielt regnedes for danske, fik Præster, der forstode dette Sprog; saa havde det ikke den samme Vigtighed at sikkre sig for, at Dommere, Retsbetjente, administrative Embedsmænd, Advokater o. s. v. kunde tale Folkets Sprog. Denne Forskjel, som Regjeringen her selv gjør, er saa mærkelig og paafaldende, at man ikke kan undre sig over, at Slesvig-Holstenerne ret snart toge den til Indtægt. Dette skete i den slesvigske Stænderforsamling 1838, hvor den talrige Minoritet (18 mod 21), der var fjendsk mod det danske Folks retfærdige Krav paa at faae Retten pleiet i sit Modersmaal, i det Minoritetsvotum, som den indgav til Regjeringen, og hvori den androg paa, at det tydske Rettergangssprog fremdeles maatte vedblive i de danske Egne, beraabte sig paa den Maade, hvorpaa Regjeringen selv nylig havde ordnet Embedsexaminerne og meente deraf at kunne slutte: „daß es von der Gesetzgebung selbst anerkannt wird, daß die Einführung der dänischen Sprache als Gerichtssprache weder ein Bedürfniß ist, noch sich erzwingen läßt". Det var ikke saa let, i det Mindste for et

slesvig-holsteenske Kancelli, at svare paa et saadant Argument [1]).

Vi have tidligere omtalt det vigtige Baand, der fra den ældste Tid bestod mellem Slesvig og det øvrige Danmark, derved at betydelige Dele af hiint Landskab i kirkelig Henseende vare underlagte Ribe og Fyns Bispestole. Vi have ligeledes seet, hvorledes denne Forbindelse, der under de nationale og politiske Forhold, som snart udviklede sig i Slesvig, var af saa stor Betydning, efterhaanden svækkedes især som Følge af Landsdelingerne, saa at tilsidst ikke mindre end 17 Sogne bleve skilte fra de nævnte danske Stifter [2]). I den følgende Tid, da Forholdene havde fastnet sig mere og een Fyrste regjerede over det Hele, gik det ikke saa godt an at flytte Stifternes Grændser; men der var en anden Vei aaben for den slesvig-holsteenske Bestræbelse. Hiin Forbindelse kunde ogsaa svækkes paa en anden Maade, derved nemlig, at man efterhaanden indskrænkede Omraadet af de Gjenstande, som hørte under de danske Embedsmyndigheders Styrelse og Afgjørelse: i samme Forhold, som dette formindskedes, i samme Forhold forringedes Forbindelsen mellem Slesvig og Danmark. Denne snigende Vei betraadte man i det 18de og 19de Aarhundrede.

Efterat Frederik den Anden i Aaret 1581 atter havde lagt Tørning-Len under Ribe Bisp og tilbagegivet ham hele den Myndighed, som hans Forgjængere fra umindelig Tid havde udøvet i denne Deel af Slesvig, udtaltes det i flere senere kongelige Reskripter (1 Okt. 1629, 26 Marts 1653, 23 Juli 1684), at dette Distrikt in rebus ecclesiasticis

---

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1838, S. 1123—24.

[2]) Se ovenfor 64—76.

skulde staae under Kongerigets Love og Anordninger. I Anledning af en Strid mellem Stiftamtmand Gabel i Ribe og Amtmand Reventlow i Haderslev om Grændserne for deres gjensidige Embedsmyndighed, udkom der et kongeligt Reskript (6 Okt. 1727), eller saakaldet sanctio pragmatica, der skulde hæve al fremtidig Usikkerhed. Ifølge dette skulde Tørning-Len med Hensyn til ministerialia, consistorialia og matrimonialia staae under Bispen og Stiftamtmanden i Ribe, og slige Sager afgjøres efter Kongerigets Love og Anordninger, men i civile og verdslige Sager under Amtmanden i Haderslev, og Sagerne behandles efter Slesvigs Love. Men hiin Bestemmelse istedenfor at klare Forholdet, gjorde det snarere forvirret, da Omfanget af hver Klasse Sager vanskelig lod sig bestemme, og det Geistlige og Verdslige i mangfoldige Tilfælde greb over i hinanden. Skjøndt Grundsætningen i Hovedsagen blev fastholdt af Regjeringen, og ogsaa senere udtalt, f. Ex. i kongeligt Reskript af 26 Jan. 1761 [1]), saa benyttede dog de slesvigske Autoriteter den Usikkerhed, der herskede, til saa meget som muligt at indskrænke Anvendelsen af Kongerigets Love.

Fattigvæsenet, der oprindelig stod under Kirkens Bestyrelse, var tidligere skilt derfra og kommet under Amtmanden i Haderslev, der bestyrede det efter slesvigske Love og Anordninger. Ægteskabssager derimod vedbleve lige til 1799 at afgjøres ved Ribe Stifts geistlige Retter efter Kongerigets Love. Men da man i Kongeriget i Aaret 1797 (Forordn. af 1 Dec.) ophævede Tamperretterne i Kongeriget og henlagde Ægteskabssager under verdslige Autoriteter, synes man ikke at have tænkt paa Tørning-Len, Als og

---

[1]) Falcks Archiv, 2 B. S. 525.

Aars. Disse Dele af Riget kom derved til at savne en Autoritet, der kunde paakjende slige Sager. Foranlediget ved en Forespørgsel fra Bispen af Fyn, indledede danske Kancelli Forhandling med det tydske om denne Sag, hvis Udgang var, at Ægteskabssager i de nævnte Dele af Slesvig skulde afgjøres af de verdslige Domstole og efter Slesvigs Love [1]). Denne Ordning af Sagen var saa meget besynderligere, som Ægteskabssager i det øvrige Slesvig vedbleve (indtil 20 Marts 1851) at behandles af geistlige Retter. Følgen af denne Afgjørelse var, at ikke blot Anvendelsen af Kongerigets Love, men ogsaa Brugen af det danske Sprog indskrænkedes; thi ved Slesvigs verdslige Retter enten brugtes allerede det tydske Sprog eller kom snart i Brug.

Men af langt mere indgribende Betydning var det, at Bestyrelsen af Skolevæsenet i Tørning-Lens 29 Sogne i Aaret 1828 gik over fra det danske til det slesvig-holsteenske Kancelli. Skolevæsenet hørte i den ældre Tid i sin Heelhed under Kirkestyrelsen, da Udgifterne dertil bestredes af Kirkens Midler, og Degnene, som holdt Skole, betragtedes som Kirketjenere. Men da senere Skolevæsenet udvidedes og Menighederne maatte yde Bidrag dertil, fik Amtmanden i Haderslev, i Forbindelse med Provsten, Deel i Bestyrelsen af den verdslige og økonomiske Side af Skolevæsenet, og slesvigske Love og Anordninger kom derved til Anvendelse; derimod Underviisningen og Alt, hvad dertil hører, vedblev udelukkende at staae under Provstens Tilsyn, og de samme Love, som gjaldt i Kongeriget, vare ogsaa gjældende i Tørning-Len, hvad denne Side af Skolevæsenet

[1]) Se Kanc. Skriv. 30 Nov. 1799 i Fogtmanns Reskr. 6 Deel, 10 B. S. 415. Reskr. af 20 Dec. 1799 i Systemat. Saml. der Verord. 4 B. S. 85.

angaaer. Naar der var Tvivl om en eller anden Sag, eller Klager reistes over Provstens og Amtmandens Foranstaltninger, var Bispen af Ribe den overordnede Instants, og han kunde, naar det gjordes nødigt, indhente høiere Afgjørelse hos det danske Kancelli [1]). Henvendelse til Kongerigets Autoriteter, der naturligviis var den haderslevske Amtmand meget imod, synes imidlertid have været meget sjælden, og da heller ikke den slesvigske Overbestyrelse for Skolevæsenet, Overretten og Overkonsistoriet paa Gottorp, kunde blande sig i tørninglenske Skolesager, synes Provst og Amtmand saa temmelig at have regjeret paa egen Haand. Saaledes kunde det hænde sig, at kongelige Anordninger om Skolevæsenet slet ikke kom til Anvendelse i Tørning-Len; og da der den 29 Juli 1814 udkom en almindelig Skolelov for Kongeriget, og 24 August samme Aar en anden for Slesvig, blev hverken den ene eller den anden bekjendtgjort eller anvendt i Tørning-Len. Men det slesvigholsteenske Kancelli var paa sin Post: her var Udsigt til at gjøre en Erobring. Hvis det danske Kancelli ikke brød sig om at gjøre Kongerigets Skolelov gjældende i Tørning-Len, som den burde være, saa kunde det slesvig-holsteenske Kancelli maaskee finde Leilighed til at overføre Slesvigs og Holsteens Skolelov paa Tørning-Len. Saaledes gik det ogsaa. Sagen kom under Forhandling 1824, men afgjordes først nogle Aar senere. Paa given Anledning erklærede Overretten paa Gottorp 20 April 1824, at saavidt den vidste, var Skoleloven af 24 August 1814 ikke bekjendtgjort for Tørning-Len, og fra Gottorp, bemærkes der, havde der i

[1]) Se Kanc. Skriv. af 12 April 1777 i Fogtmanns Reskr. Saml. 6 Deel, 2 B. S. 22.

alt Fald Intet kunnet gjøres i den Henseende, da Overkonsistoriet ikke staaer i noget Embedsforhold til Kirke- og Skolevæsenet i Tørning-Len. Det slesvig-holsteenske Kancelli forlangte nærmere Oplysning, og Overretten svarede nu (27 August 1824), efter at have indhentet Erklæring fra Amtmanden i Haderslev og Godsbestyrelsen for Gram og Nybøl, saaledes:

„Beide über die Frage vernommenen Behörden äußern sich in ihren Berichten dahin, daß die für die Herzogthümer unterm 24 August 1814 erlassene allgemeine Schulordnung in den ihnen untergegebenen Districten [1]) nicht als verbindendes Gesetz publicirt worden. Das ist auch, wie wir in Uebereinstimmung mit unserm Bericht vom 28 (20) April d. J. gehorsamst bemerken, deshalb nicht zu bezweifeln, weil von hier aus kein Austrag dazu hat ertheilt werden können, **da das Törninger Lehn in Kirchen- wie in Schulsachen bis jetzt nicht als zum hiesigen Ressort gehörig anzusehen** ist. Es scheint auch, daß eine für die Herzogthümer in Schulsachen gegebene Verordnung nicht ohne ausdrückliche Uebereinkunft mit den Behörden Dänemarks, ja **selbst nicht ohne besonderen allerhöchsten Befehl**, in gedachtem Lehn Gültigkeit erlangen könne, wenn auch die beiden Civilbehörden die Publication derselben in diesem District wirklich veranlaßt hätten..... Das Obergericht hat sich, solange es bei der bisherigen Verfassung bleibt, aller Einwirkung auf das Schulwesen sowohl in den Güterdistricten als in dem zum Amte Hadersleben gehörigen Theil des Törninger Lehns enthalten müssen; **auch fehlt es ihm fast gänzlich an Bekanntschaft mit demselben.**".

---

[1]) Talen er her naturligviis kun om Tørning-Len.

uagtet Overretten, som vel bedst maatte vide, hvad der hørte ind under dens Embedsomraade, og hvad ikke, og som desuden havde indhentet Oplysning fra de underordnede Autoriteter, havde yttret sig saaledes, og uagtet den i Aaret 1827 tvende Gange i nye Erklæringer i de bestemteste Udtryk havde fastholdt sine tidligere Yttringer: saa bevirkede dog det slesvig-holsteenske Kancelli i Begyndelsen af Aaret 1828 ved at henvende sig til det danske Kancelli en heel modsat Afgjørelse. Det skrev nemlig den 12 Januar 1828 til det danske Kancelli, at Skoleforordningen for Slesvig og Holsteen af 24 August 1814 endnu ikke var bleven bekjendtgjort i Torning-Len, men da dens Anvendelighed i dette Distrikt syntes utvivlsom, vilde Kollegiet give Befaling til dens Indførelse, men ønskede dog forinden at høre det danske Kancellies Mening om Sagen. Denne Maade at fremstille Sagen paa, indeholdt imidlertid en Uredelighed imod det andet Kollegium og en Usandhed. Det hørte nemlig til en ufravigelig og i Tingen selv begrundet Forretningsorden ved slige Forhandlinger mellem sideordnede Kollegier, at det ene meddeelte det andet Underretning om de Oplysninger, der forud vare indhentede og det Resultat, de havde ført til. Det slesvig-holsteenske Kancelli undlod ikke alene dette, men det yttrede lige det Modsatte af det Resultat, som de indhentede Oplysninger havde ført til; det fremstillede som utvivlsomt, hvad der havde viist sig at være meer end tvivlsomt, eller rettere sagt, havde viist sig utvivlsomt lige i den modsatte Retning. At Overretten endnu, kort efter at Sagen var bragt under Forhandling mellem begge Kollegier, i en Skrivelse af 22 Jan. 1828 fornyede sin tidligere Erklæring, at „dem Obergericht bis jetzt die Competenz in Schulangelegenheiten des Torningerlehns ab-

geht, es ihm auch an der Bekanntschaft mit der dortigen Schuleinrichtung fast gänzlich fehlt", forandrede ikke det slesvig-holsteenske Kancellies Holdning. Leiligheden var altfor fristende; man kunde maaskee i en Haandevending bringe Skolevæsenet i 29 Sogne med en Befolkning af omtrent 20,000 Mennesker og 3- til 4000 skolesøgende Børn under sin Indflydelse: for at naae dette Maal, kunde man nok tillade sig en lille Uredelighed imod det andet Kollegium og en lille Forvanskning af Sandheden. Forsøget lykkedes over al Forventning; det danske Kancelli gik i Snaren; det var meget let at komme ud af det med det. Det svarede med umistænksom Imødekommen det slesvig-holsteenske Kancelli den 22 Marts 1828, at det i Betragtningen af denne Sag var „aldeles enigt med Samme"! Dette Udfald af Forhandlingerne meddeelte det slesvig-holsteenske Kancelli ved Skrivelse af 10de Juni 1828 Overretten og Overkonsistoriet paa Gottorp og paalagde dem at bekjendtgjøre den for Slesvig og Holsteen gjældende Skoleforordning af 24 August 1814 i Tørning-Len. Saaledes kom det hele Skolevæsen i Tørning-Len, kun Bispens Visitationsret forbeholdt, under det særlige Tilsyn af de slesvigske Autoriteter paa Gottorp (der oven i Kjøbet fra 1834 ikke længer bleve slesvigske, men slesvig-holsteenske) og under Overbestyrelse af det slesvig-holsteenske Kancelli; og saaledes var atter et af de Baand, der knyttede Slesvig til det øvrige Rige, og som havde bestaaet fra ældgamle Tider, slappet og svækket, og et betydeligt Skridt var gjort til, ved første beqvemme Leilighed aldeles at løse det [1]). Foreløbig var det naaet,

[1]) Oprørsregjeringen lagde ved en Forordning af 10 Mai 1849 Tørning-Len i kirkelig Henseende under slesvigske Autoriteter; men Bestyrelseskommissionen hævede denne Bestemmelse igjen den 9 Okt. samme Aar.

at den Indflydelse, som det danske Kancelli udøvede i en Deel af Slesvig, og som var enhver Slesvig-Holstener saa forhadt, havde lidt et betydeligt Skaar. Følgerne af denne Forandring, der bestaaer endnu den Dag i Dag, idet Kirkevæsenet i Tørning-Len hører under den danske Kultusminister, men Skolevæsenet under det slesvigske Ministerium, vare ikke ringe. Slesvigske (eller slesvig-holsteenske) Love for Skolevæsenet bleve herefter gjældende for dette Distrikt, Forretningssproget blev tydsk, og da det siden befaledes, at der skulde gives Underviisning i Tydsk i de danske Almueskoler i Slesvig, fandt dette nu naturligviis ogsaa Anvendelse paa de tørning-lenske. Man saae de danske Bønderdrenge og Bønderpiger sidde og læse over paa deres tydske Lectie i Sognene udenfor Ribe og norden for Ribe! Det var en Følge af det danske Kancellies letsindige Føielighed mod det slesvig-holsteenske Kancellies snedige Gridskhed.

Paa det slesvig-holsteenske Kancellies Stemning mod Danmark kan man i Kancelliets Akter fra 1840 finde Beviser, som man kunde kalde overraskende, hvis man ikke ved dette Kollegiums Adfærd 1811, 1814, 1828, 1829, 1830, 1834 var saa vel forberedet derpaa, at man maa finde, at Sligt er i sin fuldkomne Orden, og snarere maatte sige, det var overraskende, om der forekom Yttringer i modsat Retning. Blandt Akterne fra 1840 findes en Fremstilling af Tørning-Lens historiske og administrative Forhold, hvilken har været brugt ved Referat i Kancelliet. Man erindrer, at Frederik den Anden, efter at han ved Hertug Hans den Ældres Død var kommen i Besiddelse af Tørning-Len, i Aaret 1581 gjenindførte den ældre Forfatning, som Hertug Hans havde forstyrret, og at Kongen heri handlede efter den fuldeste ubestridelige Ret og efter det, som den simpleste Stats-

klogskab bød. Kancelliets Forfatter dømmer anderledes; d han har omtalt Frederik den Andens Erhvervelse af den Distrikt, tilføier han: „Jetzt wäre es an der Zeit gewese das Lehn von der früheren Verbindung von Dänemark lo zu machen (!!), und seiner Eigenschaft als integrirende Theil des Herzogthums Schleswig in jeder Beziehung An erkennung angedeihen zu lassen". — Den hidtilværende For fatning i Tørning-Len, ifølge hvilken Kirkevæsenet styrede af Bispen i Ribe og det danske Kancelli; fremstiller ha som noget der mangler Lovhjemmel, som en reen faktisk Tilstand („der Zustand ist ein rein factischer geworden"). Han bemærker, at „die dänische Canzelei, wie bekannt, di Predigerstellen besetzt"; men, tilføier han, „worauf dies be ruht, habe ich nicht aussindig machen können; höchst wahr scheinlich aber bloß darauf, daß die dänische Kanzelei sich eigenmächtig in den Besitz gesetzt hat". Mon man kan sige, at der i de Følelser og den Stemning mod Danmark, som røbe sig hos det Kollegium, der havde den øverste Styrelse af Slesvig og Holsteen, fandtes noget overmaade stærkt Værn mod de separatistiske Tendentser, som allerede længe vare i Bevægelse i begge disse Landskaber og snart gik over til Oprør? [1]). Og burde ikke det danske

---

[1]) Den Aand, der gaaer igjennem de ovenanførte Yttringer om Tørning-Lens Forhold til Danmark, har fit fuldkommen tilsvarende Udtryk i nogle Bemærkninger, som Falck fremførte i Oprørstiden i det af ham udgivne Schleswig-Holsteinisches Wochenblatt (Nr. 15, 25 Juli 1848, S. 59). Med Hensyn til de da stedfindende Underhandlinger om Vaabenstilstand yttrer han om Tørning-Lens (og Alsøes og Ærøes) fremtidige Stilling til Danmark Følgende: „Es ist von großer Wichtigkeit dieses Verhältniß in seiner vollen Bedeutung zu erkennen, um bei den künftigen Friedensverhandlungen mit Dänemark aufs allerkräftigste dahin zu streben, daß die Kirchen-

Kancelli have været en lille Smule forsigtigere i sine Indstemmelser til dette Kollegium?

Med Bestyrelsen af Skolevæsenet paa Als var der faa Aar forud ligeledes foregaaet en ganske mærkelig Forandring. Sønderherred Provsti paa Als indbefattede, foruden nogle mindre Stykker, hele det augustenborgske Godsdistrikt paa denne Ø. Skolevæsenet stod under Overtilsyn af Bispen i Fyn, og bestyredes for Resten af en Provst, der, som det forstaaer sig, udnævntes af Kongen. Som Godsbesidder udøvede Hertugen Patronatet over de 7 Sognekirker, der hørte til Provstiet, og over alle Skoler, paa een nær, der laae udenfor Godsdistriktet; og paa Patronens Vegne deeltog en af hans Embedsmænd, sædvanlig Godsinspektøren,

---

hoheit in allen Theilen des Herzogthums, die jetzt zu dänischen Bisthümern gehören, für den Herzog von Schleswig (!) erworben und alle Einwirkung dänischer Behörden auf die Besetzung der Kirchen- und Schulstellen in diesen Districten ausgeschlossen werde". — Hvorledes denne Falck, der har havt — og maaskee endnu har — Venner og Forsvarere i Kjøbenhavn, var stemt imod sit danske Fædreland (han var ikke blot Slesviger, men født i en Deel af Slesvig, hvor ikke alene Folkesproget, men ogsaa Kirke- og Skolesproget altid har været Dansk, i Kirkebyen Emmerlev, som hører under Ribe Stift!) fremgaaer end ydermere af nogle Ytringer af ham om Gjennemførelsen af den Malmøeske Vaabenstilstands Betingelser, som findes i det samme „Wochenblatt" (Nr. 44, 14 Nov. 1848, S. 178). Han siger her med Hensyn til Brugen af danske Faner og Kokarder: „Es hätte folglich allen Dänen und dänischgesinnten Leuten fortwährend gestattet bleiben sollen, die feindlichen Fahnen überall im Lande aufzupflanzen? Abgesehen davon, daß die Gestattung dänischer Fahnen und Cocarden sehr leicht zu fortwährenden Reibungen und Unordnungen Anlaß gegeben haben würde, wie konnte dem schleswig-holsteinischen Volke zugemuthet werden, eine solche Schmach vor Augen zu sehen?"

med Provsten i Tilsynet med Skolerne. At Als tilligemed Ærø 1819 skiltes fra Fyns Stift, og gjordes til et eget Bispedømme, forandrede i sig selv ikke dette Forhold, da den nye Bisp fik det Tilsyn, som Bispen af Fyn hidtil havde havt, og det danske Kancelli iøvrigt vedblev at have Overbestyrelsen af Kirke- og Skolevæsen. Strax efter Oprettelsen af Bispedømmet paatænktes imidlertid en anden Ordning af Provste-Embedet og en ny og hensigtsmæssigere Indretning af Skolevæsenet. Langvarige Forhandlinger førtes derom fra 1819 til 1825. Efterat Hertugen først paa flere Maader havde søgt at lægge Hindringer i Veien for disse Sagers Fremme, indkom han pludselig den 8 Febr. 1825 med et Andragende til Kongen, hvori han forestillede, at de augustenborgske Godser udgjorde et Hele for sig og paa en Maade et afsondret Herred, og derfor bad om, at der fremdeles maatte vedblive at være en egen Provst for dette Distrikt, og at det maatte tillades ham, under kongelig Stadfæstelse, at udnævne denne Provst. Endvidere indgav han samme Dag et Regulativ, som han havde udarbeidet for Skolerne i dette Distrikt, og anholdt om kongelig Bekræftelse paa det. Over disse to Andragender forlangte Kongen under 12 Febr. det danske Kancellies Betænkning. Hertugen var imidlertid selv kommen til Kjøbenhavn og aflagde Besøg hos nogle af Kancelliherrerne. Med en ualmindelig Skyndsomhed og uden at indhente andre Autoriteters Erklæring, indsendte Kancelliet allerede den 23 i samme Maaned sin Betænkning. Denne anbefalede i det Væsentlige Hertugens, den senere Oprørers, Begjæring „med Hensyn til hans nære Slægtskab til Kongen, og den undersaatlige Hengivenhed, som udtaler sig i hans Ansøgning!“ I Følge heraf afgav Kongen samme Dag den Resolution, „at det Hertugelig Augusten-

borgske District paa Øen Als herefter skal udgjøre et eget Provstie", med den dertil føiede Tilladelse, „at H. Durchl. Hertugen vælger dette Districts Provst og meddeler ham Bestalling, hvilken indsendes til Allerhøieste Confirmation", samt at det af Hertugen forfattede Skoleregulativ skulde stadfæstes, hvilket skete d. 2 Marts 1825 [1]). Saaledes fik man i Danmark det Særsyn at see, at en blot adelig Godsbesidder (thi Hertugen af Augustenborg var blot Godsbesidder, Eier af Godser, som hans Forfædre efterhaanden havde sammenkjøbt eller faaet som kongelig Gave, og havde ikke de Særrettigheder, de tidligere Linier af det sønderborgske Huus som Kronvasaller havde været i Besiddelse af) kom til at besætte et ikke ubetydeligt kongeligt Embede, og ved denne sin Embedsmand og sit Skoleregulativ at raade for Skolevæsenet paa en stor Deel af Als — hvorledes han senere benyttede denne Magt, er bekjendt. Med det Samme forsvandt den gamle Benævnelse „Alsø Sønder-Herreds-

---

[1]) Usfings Reskriptsamling S. 71–72 og 81 flg. At den danske Synsmaade, om den end ikke formaaede at trænge igjennem ligeoverfor dens halv danske eller heel tydske Modstandere, dog ikke savnede en Talsmand i Kongens Raad og i det danske Kancelli, fremgaaer af de Yttringer, Kancellipræsidenten og Statsministeren Stemann bruger ved en senere Leilighed, da Ordningen af det blandede Forhold i geistlige Sagers Bestyrelse paa Als og Ærø var under Forhandling. Han siger i en Betænkning af 14 Nov. 1831: „Det er efter min Formening af yderste Vigtighed, ikke at eftergive det mindste af den Jurisdictions Rettighed, Danmark endnu har beholdt tilbage i enkelte Districter, og nu for Tiden aldeles utilraadelig at foretage mindste Omtuskning, ihvor principmæssig og ønskelig den end under andre Forhold torde være. Tvertimod fordrer Danmarks Politic at søge, ikke alene at vedligeholde, men endog saavidt mulig at udbrede dansk Forfatning, danske Love og dansk Sprog ogsaa i Sønder-Jylland, og at arbeide paa, at Sønder-Jyderne lære at føle, at de ere Danske og ikke Tydske".

Provsti" og afløstes af „Probstei des Herzogl. Augustenburgischen Districts", som det hed i Hertugens tydske Bestallinger („Probsten für Unseren hiesigen District"); det gamle Navn er ikke siden blevet gjenoptaget, skjøndt Leiligheden har været dertil. Frederik den Sjette synes for Resten siden at have fortrudt Oprettelsen af det alsiske Bispedømme, rimeligviis fordi han indsaae, at der var Fare for, at Bispen paa denne lille Ø kom i et Afhængighedsforhold til den mægtige omsiggribende Godsherre, medens derimod Bispen af Fyn havde en ganske anden uafhængig Stilling. I det Mindste bestemte han i Aaret 1834, at ved forefaldende Embedsledighed skulde Als og Ærø igjen forenes med Fyns Stift, og en dertil sigtende Yttring er siden og lige til den sidste Tid optagen i Bestallingerne for Fyns Bisper. Christian den Ottende lod imidlertid Leiligheden til at gjøre en Forandring, da den første Gang tilbød sig, gaae forbi [1]).

---

[1]) Forholdene paa List danne en lille charakteristisk Episode i det slesvigske Skolevæsens Historie. Som bekjendt hører denne Deel af Øen Sild til Nørrejylland, Ribe Amt. Jensen i sin Kirchl. Statistik S. 552 bemærker: „Nach Keitum als der nächsten Kirche — obgleich 3 Stunden entfernt — hält sich auch, ohne eigentlich eingepfarrt zu seyn, und ohne in weiterer Verbindung mit dem Kirchspiel zu stehen, das Dörfchen List". Folkesproget paa List er Dansk, medens der i Keitum prædikes Tydsk. Paa en Reise kom Provst Prahl i Tønder („zufällig bei Gelegenheit einer Reise") til Kundskab om, at der var en Skole paa List, hvilken ikke stod nævnt blandt de Skoler, som efter Regulativet af 1804 skulde høre under Tønder Provsti, og skjøndt der kunde være nogen Tvivl, eftersom List hørte under Ribe Amt, meente han dog, at den bedst kunde henlægges under Tønder Provsti. Efter at have modtaget Beretning herom, satte det slesvig-holsteenske Kancelli sig i Bevægelse og udvirkede, da det danske Kancelli, som nu ikke holdt

VI.

Fortsættelse af Sprogforholdene under Frederik den Sjette. Følgerne af det slesvig-holsteenske Kancellies Pligtovertrædelse med Hensyn til Frederik den Sjettes Reskript af 15 December 1810. De fordærvelige Virkninger af den tydske Skoleunderviisning for danske Børn, oplyste ved Vidnesbyrd fra mange tydske Præster og Skolelærere. En Kirke, der var tom, medens der prædikedes Tydsk, bliver fyldt, da Præsten begynder at prædike Dansk. I de Skoler, der efter Bestemmelsen skulde have udelukkende dansk Skolesprog, gives der tværtimod Loven Underviisning i Tydsk, og der gjøres dermed „mehr als ein sehr guter Anfang". Ved Slien begyndte Forældrene i de første Aar af det 19de Aarhundrede at tale halvdansk Plattydsk med Børnene. Denne Skik udbreder sig langsomt videre i de nærmeste Egne. Præsten Th. H. Jensen prædiker af egen Drift Dansk for Menigheden i Bau, og giver Børnene Underviisning i Dansk. Provst Volquardts i Flensborg andrager paa, at slig Egenmægtighed forbydes Jensen, og den slesvig-holsteenske Regjering tiltræder Provstens Andragende.

Naar den Omstændighed, at det slesvig-holsteenske Kancelli undertrykkede alle de Oplysninger, der indkom som Følge af Frederik den Sjettes Reskript af 15 Dec. 1810, og undlod at give den Betænkning om Forholdene og Forslag til deres Ændring, som Kongen havde befalet, og gjentog

---

paa en enkelt Skole, ligesaa lidet som siden paa 29 Sogne, havde erklæret, at Skolen ikke stod under Ribe Biskop eller Stiftets Amtsskoledirektion, en kongelig Resolution (25 Juni 1819), hvorved Skolen henlagdes under Tønder Provsti. Den fik nu en Understøttelse fra den slesvigske Skolefond; men denne Understøttelse indbroges 1840 af den slesvig-holsteenske Provindsial-Regjering, og en Ansøgning om dens Fornyelse afsloges af samme Regjering 1 Nov. 1842, fordi „die Nebenschule zu List nicht zum Herzogthum Schleswig gehört"; en senere gjentagen Ansøgning afsloges ligeledes. I Aaret 1850 (1 Dec.) indgave Beboerne Ansøgning til den overordentlige Regjeringskommissær om Understøttelse for deres Skole; der var da tillige Anledning til, som Visitatorerne i deres Anbefaling henpegede paa, at bringe det hidtilværende tydske Skolesprog

den samme Ulydighed og Pligtovertrædelse ved Kongens senere Sprogreskripter, ikke kunde blive uden skadelig Indflydelse paa de Foranstaltninger, der ellers under denne Konge bleve trufne med Hensyn til Brugen af det danske eller tydske Tungemaal i offentlige Forhold, fordi Kongen, uagtet han havde den bedste Villie, ikke kunde træffe det Rette, da man havde forholdt ham de Oplysninger om Forholdenes virkelige Beskaffenhed, som han behøvede, og da han savnede den Veiledning og Støtte, som hans nærmeste Embedsmænd burde have givet ham: saa træder det Uforsvarlige i Kancelliets Handlemaade dog endnu klarere og

---

i Overeensstemmelse med Beboernes Modersmaal. Da Distriktet hørte under Kongeriget og Intet syntes at burde gjøres, hvoraf der kunde udledes, at det ikke længer hørte derunder, henvendte Regjeringskommissæren sig til det danske Kultusministerium med Opfordring til at tage sig af Skolen; men dette svarede (8 April 1851) med en Beklagelse over ikke at have nogen Fond til sin Raadighed, hvoraf en saadan Understøttelse kunde udredes. Derved blev Sagen stillet saaledes, at enten fik Børnene paa List ingen Skoleundervisning eller det slesvigske Ministerium maatte antage sig denne Skole, som hørte under Kongeriget. — Det er beklageligt, at der fra Kongerigets Side ikke er blevet gjort Noget for Befolkningen paa List. Det er vel kun en lille Befolkning, her er Tale om, men den har dog ogsaa Krav paa Omsorg. Der har engang været en Kirke paa List; om Kongeriget nu sørgede for Oprettelsen af et Kapel og Ansættelsen af en Kateket, der tillige kunde varetage Skoleundervisningen, vilde de dermed forbundne Udgifter være vel anvendte; Kapellet og Skolen kunde tillige være et Holdepunkt for de halvtrediehundrede Dansktalende, som findes i Keitum Sogn og hidtil ene ere henviste til den tydske Skole og Kirke. I den sidste Tid er Undervisningen paa List bleven ordnet saaledes, at Religionsundervisningen (Katechismus) gives paa Tydsk, men der skal tillige holdes dansk Bibellæsning med Børnene; Fædrelandshistorie og Geografi alene paa Dansk; Læsning, Skrivning, Regning i begge Sprog.

stærkere frem i den uudeblivelige Følge, som Tilsidesættelsen af Kongens Villie maatte have, den nemlig, at Fortydskningen **vedblev** at gaae sin ødelæggende Gang gjennem det danske Slesvigs Skoler og Kirker og Thingsteder. Kongen havde sagt til sit slesvig-holsteenske Kancelli: paa alle de Steder, „hvor det danske Sprog er Almeenmands Sprog, er det Vor Allerhøieste Villie, at det tydske Sprogs Brug ved Gudstjeneste, Skoleunderviisning og Rettergang skal **ophøre**, og det danske Sprogs Brug **træde i sammes Sted**", og han betegnede det selv som „en gavnlig og vigtig Forandring": og dog vedblev i de 28 Aar, Kongen endnu levede og regjerede, Retten at pleies næsten over hele Slesvig i det tydske Sprog, de danskttalende Børn i Haderslev, Aabenraa, Tønder og Sønderborg at undervises paa Tydsk, i nogle Kjøbstæder og mange Landsbymenigheder tydsk Psalmesang at lyde ved danske Gudstjeneste, i Lygumkloster tydsk Prædiken at bestaae ved Siden af den danske, i Tønder Seminar tydsk Underviisning at meddeles dem, der engang skulde være Lærere i danske Landsbyskoler, og endelig i en stor Strækning af Slesvig, flere Amter, tydsk Gudstjeneste og tydsk Skoleunderviisning at bestaae for danske Menigheder og den opvoxende danske Ungdom; kun i Nordborg — der stod under danske Kancelli — afskaffedes en Misbrug. Det slesvig-holsteenske Kancelli vandt en heel Menneskealder og mere (indtil 1850) for Slesvigs fortsatte Fortydskning. Det tydske Skolevæsen havde omsider efter et halvt hundrede Aars Anstrængelse vundet en saadan Skikkelse, at det fra de første Aar i det 19de Aarhundrede med Eftertryk kunde virke imod Folkets Modersmaal. Og det arbeidede troligen. Denne uhyre Sprogmaskine med de utallige Hjul og Led var i disse mange Aar i stadig Be-

vægelse for at udslette det Sprog, som under de lange skiftende Tider, skjøndt overladt til Forsømmelse og Vanrøgt af dem, der burde have pleiet det, ved sin egen Kraft havde holdt sig oppe under de haardeste Tryk og overvundet de farligste Efterstræbelser, men som nu her mødte den Fjende, der var vanskeligst af alle at modstaae eller undvige — og dette fandt Sted under den Konge, som havde sagt: det tydske Sprogs Brug skal ophøre, hvor Folket taler Dansk, og det danske Sprog træde i dets Sted, til Haan og Spot for denne kongelige Villie, men til Velbehag for det slesvigholsteenske Kancelli. At denne tydske Skoleundervisning i Forbindelse med den ældre tydske Gudstjeneste har udrettet ikke Lidet i denne Tid, kan man ikke tvivle om; men at den tillige har været en Forbandelse for Folket, en Anstødssteen for Fremskriden i christelig Oplysning og menneskelig Dannelse, at Folket har følt den Uret, det led ved i sine helligste Anliggender at unddrages Brugen af sit Modersmaal, og at dette med hele den naturlige, næsten ubetvingelige Kraft, der boer i det, har stæmmet sig ogsaa imod dette Udryddelsesforsøg: derpaa forligger der i hele denne Tid, ligesom i den foregaaende, en Mængde Vidnesbyrd, som Ingen skal kunne forkaste eller vrage paa nogen Maade. Vi skulle her meddele adskillige af dem.

Præsten i **Dalsbøl**, Flensborg Amt, Peter de Charles, skriver i en Indberetning af 1821 Følgende:

„In Ansehung der Schuljugend würde ich noch größere Hoffnungen hegen, da sie wirklich einen vortrefflichen Unterricht genießen, wenn auch gleich Manches nicht vorgenommen werden kann, weil gar zu viel Zeit hingeht, **ehe sie** so weit mit der deutschen Sprache bekannt werden, daß der Unterricht **nützlich** sein kann“.

En Skolelærer Lorensen i Landsbyen Horup, Nørre-Hagsted Sogn, Flensborg Amt, giver i en Beretning af 1815 følgende Oplysning om Sprogforholdene:

„Eine schwere Arbeit übernahm ich, denn ich stellte mir die Jugend nicht so unwissend vor, als ich sie nachher nur zu bald fand. Mit dem Deutschen besonders mußte ich manche saure Mühe anwenden, ehe ich es so weit brachte, daß wir auch nur bei der kleinsten Verstandesübung einander verständlich werden konnten. Alles mußte ihnen verdeutscht werden; „et Bord“ heißt „ein Tisch“, „en Stol“ „ein Stuhl“ u. s. w.

Dette Lærerens Vidnesbyrd danner en fortræffelig Kommentar til den Embedserklæring, Sognepræsten sammesteds Seneca Lützen afgav 1811, at i Sognet Nørre-Hagsted „die teutsche Sprache vom Anfang der christlichen Religion bis jezo gebräuchlich, oder gang und gebe, wie es heißt, gewesen und geblieben“.

Om samme Sogn beretter Præsten Paul Mumsen i Aaret 1824 Følgende til sine Foresatte:

„Was den Kirchenbesuch betrifft, so bleibt noch viel zu wünschen übrig, wenn es gleich damit vergleichungsweise hier noch nicht am Schlechtesten steht. Die Wochenpredigten in der Fastenzeit hatten ganz aufgehört, so wie sie denn in vielen Gegenden aus Mangel an Zuhöreren in bloße Catechisationen sich verwandelt haben. Auch hier fand sich im ersten Winter, die Jugend ausgenommen, fast Niemand ein, und Erinnerungen an den Zweck dieser Predigten, so wie wiederholte Ermahnungen, blieben ohne besonderen Erfolg, bis, einer vielseitigen Aufforderung zu Folge, zuweilen Dänisch zu predigen, diese Wochenpredigten dazu benutzt wurden. Nun war die Kirche auf einmal voll, wozu

vielleicht auch die nach der Predigt über die Leidensgeschichte nach dem Evangelium Johannis mit der Jugend angestellten catechetischen Uebungen viel beitrugen...... Ein großes Hinderniß für den Schulunterricht in dieser Gegend ist, daß obgleich die Kirchen- und Schulsprache deutsch ist, **von den Gemeindegliedern, alten und jungen, Nichts als Dänisch gesprochen wird**" [1]).

---

[1]) Om Anledningen til, at Paul Mumsen kom til at prædike Dansk i Nørre-Hagsted, kan efter den bedste Kilde meddeles Følgende: Da han skulde tiltræde sit Embede, kom han fra Byen Slesvig, hvor han havde været ansat som Lærer ved Domskolen; en angelsk Bonde kjørte for ham, og til denne kom han tilfældigviis, da de vare ved et Sted, hvor de Reisende sædvanlig bedede, til at sige de Ord: „hold her, og spænd Hestene fra". Angelbonden studsede over det Usædvanlige, at en Præst tiltalte ham i hans Modersmaal, og fortalte denne Mærkelighed videre. Da de kom til Nørre-Hagsted, gik det strax som en Løbeild over hele Egnen: „æ Preest" taler Dansk. Følgen heraf var, at Beboerne tiltalte ham paa Dansk og han brugte det samme Sprog til dem. Da han mærkede sine Sognefolks Forkjærlighed for Dansk, besluttede han at benytte dette til om muligt igjen at bringe Fasteprædikenerne i Gang, der næsten ganske vare ophørte, og ansøgte hos sine Foresatte om Tilladelse til at turde holde disse Prædikener paa Dansk. Dette skete paa en Tid, 1820 eller 21, da den politiske Slesvig-holstenisme endnu ikke havde bemægtiget sig baade Provster og Amtmænd, hvilket først blev Tilfældet i Trediverne, og hans Ansøgning blev derfor bevilget. Det gik endog over Forventning godt med denne lille Sproglist, han brugte for at bringe Folket til at søge Guds Huus: den tydske Prædiken havde drevet Menighed ud af Kirken, den danske bragte den igjen ind. Kirken kunde næppe rumme Tilhørerne; thi ikke blot hans egne Sognefolk kom, men ogsaa Mange fra de nærliggende Sogne Store Vie og Medelby. For at være sikker i sin Sag, spurgte Mumsen sine Sognefolk, om de nu ogsaa ret forstode den danske Prædiken, og fik et bekræftende Svar, idet dog Nogle tilføiede, at der var et enkelt Ord, som han brugte og som de ikke kjendte, nemlig „Frelser". Da Mumsen

Om Sognet **Egebæk**, der ligger deels i Flensborg deels i Gottorp Amt, giver Præsten Nissen i en Embedsberetning fra 1836 følgende mærkelige Oplysning:

„... Diesen rühmlichen Eigenschaften gegenüber will ich nun auch die Schattenseite meiner Gemeindeglieder nicht verschweigen. Dahin möchte zu rechnen sein, Simplicität des Verstandes, Willenslosigkeit, Mangel an Selbstständigkeit, mechanisches Beharren beim Alten und Hergebrachten und damit verbundener Abscheu gegen alles Neue und Bessere, Mangel an Gemeingeist, hie und da Geiz, und insbesondere sehr mittelmäßiger Kirchenbesuch. Dieser letztere mag etwa herreichen von einer üblen einmal eingerissenen Gewohnheit, **von Mangel an Bekanntschaft mit der Sprache** (es wird nähmlich in den mehrsten Dörfern Dänisch in den Häusern gesprochen), **und also an Empfänglichkeit für den Vortrag**, besonders bei dem weniger mit Platteutsch Sprechenden in Berührung kommenden weiblichen Personal, und endlich von der weiten Entfernung der mehrsten Dörfer“ [1]).

I en Beretning om Skolevæsenets Tilstand i Byerne Agtrup, Østersnadebøl og Sandager i **Læk** Sogn, som Diakonus og Skole-Inspektør sammesteds, J. L. Momsen, i Aaret 1836 indgav til Visitatoriet for Tønder Provsti, hedder det:

„Was nun den Zustand dieser Schulen überhaupt betrifft, so treten meiner Ansicht nach unter den, die geistige

---

hørte dette, betjente han sig herefter af Udtrykket „Forløser“, hvilket de strax forstode. Foruden Fasteprædikenerne holdt Mumsen ogsaa jævnlig Liigtalerne ved Begravelser paa Dansk.

[1]) De i det Foregaaende anførte Vidnesbyrd ere hentede fra Akter, som findes enten i vedkommende Kirke-Arkiver eller i Provsti-Arkivet i Flensborg.

Ausbildung der Jugend hindernden Umständen, hier hauptsächlich zwey Mängel hervor, deren Hebung freilich eben so schwierig als deren Folgen nachtheilig sind. Ich meine nemlich theils **den Mangel an Kenntniß der Unterrichtssprache in der Schule**, und theils den Mangel an zweckmäßiger Beschäftigung der Schüler außer der Schule. — Die Kinder lernen das Lesen in einer Sprache, **die nicht die Sprache des Umgangs und ihnen daher größtentheils fremd ist.** Ihre schon gesammelten Erfahrungen und Begriffe erwerben sie sich größtentheils in der dänischen Sprache, diese hören sie täglich und nur diese sprechen sie. Der Lehrer unterhält sich aber mit ihnen in der deutschen Sprache, und wenn sie nun mit saurer Mühe und nach langer Zeit eine gewisse Fertigkeit im Deutschlesen sich verschafft haben, **so kommt doch dadurch kein neuer Begriff in ihre Seele, und kein Bild einer schon gehabten Anschauung wird dadurch aus der Vergessenheit hervorgerufen, sondern es sind vielmehr nur leere Töne, die sie hersagen, und die sie nur in dem Augenblicke des Unterrichts hören.** Werden ihnen vielleicht auch die einzelnen Wörter erklärt, so geschieht dies wieder in der deutschen Sprache, deren einfachsten Wörter dem Kinde schwerlich so faßlich sind, als der Lehrer, der nur zu leicht von sich auf das Kind schließt, voraussetzt. Die Abschaffung dieses Uebelstandes gehört wol freilich fast zu den Unmöglichkeiten, und es muß daher nur daran gedacht werden die nachtheiligen Folgen desselben so viel als möglich zu vermindern, und zu dem Ende von dem Lehrer darauf hingewirkt werden, daß die Wirkungen und der Einfluß des Unterrichts mit denen des täglichen Lebens außer der Schule wenigstens in Gleichgewicht kämen. Gelingt es erst dem Lehrer, unter der Leitung einer zweck-

mäßigen Methode, einen Eindruck auf die Seele des Kindes zu machen, der sich nicht gleich verliert, sondern das Kind in den Kreis seiner Bekannten begleitet, gelingt es ihm durch eine anschauliche faßliche Darstellung Interesse für den dargestellten Gegenstand des Unterrichts zu erwecken: so wird auch schon das Bild des dem Kinde interessant gewordenen Gegenstandes und mit demselben das Wort und die Sprache, durch die es in seine Seele Eingang fand, sich dem Geiste des Kindes einpregen, und es wird nach und nach mit der Sprache des Unterrichts bekannt werden".

Om det tydske Underviisningssprogs Kamp med Børnenes Modersmaal giver Skolelærer Chr. Christiansen i Timingsted, **Karlum** Sogn, Tonder Amt, i en Beretning fra 1836 følgende Oplysning:

„Die hiesige Sprachverschiedenheit ist eins der größten Hindernisse für die Schule, dessen Beseitigung sich leider kaum hoffen läßt. Die verhältnißmäßig wenigen Schulstunden verschaffen kaum die nothdürftigste Fertigkeit und Gewandheit in der fremden Sprache; wo dem Schüler eigentliche Sachkenntniß nicht fehlt, da mangelt's ihm oft an Worten sich auszudrücken. Es ist anerkannt, wie sehr solche Unbeholfenheit in Gebrauch der Sprache alle Geistesbildung hemme. Das Lernen von Sprachregeln allein ist unwirksam, mündliche und schriftliche Uebung, namentlich viele und frühe eigentliche Sprechübungen, Gewöhnung in der Schule, und, wo möglich, auch auf dem Schulplatze, nur Deutsch zu sprechen, müssen zu gutem Schulbesuch und einiger Fähigkeit hinzukommen, um die Sprache in etwas zu bilden. Auch von Uebersetzungen, besonders mündlichen, aus der dänischen in die deutsche Sprache läßt sich einiger deutscher Sprachreichthum erwarten; und in dieser Absicht habe ich im

verwichenen Winter die Biblischen Geschichten **satzweise Dänisch vorgelesen** und von den Schülern abwechselnd **mündlich** ins Deutsche übersetzen lassen".

Det er, naar man læser denne Fremstilling, som om man selv traadte ind i et af disse Sproglavnings-Værksteder, og selv hørte og saae, hvorledes Fortydskningsarbeidet gaaer for sig.

Meget oplysende er ogsaa en Beretning, som Skolelærer C. Uedsen samme Aar indgav om Skolevæsenet i **Klægsbøl** Sogn, Tønder Amt. Han yttrer:

„Die Mängel und Hindernisse, welche hier dem Schulwesen im Wege stehen, sind nach meiner Meinung besonders folgende: 1) **Die dänische Sprache**. Eine geraume Zeit geht darüber weg, ehe und bevor das Kind auch **nur die Namen** der ihm nächst umgebenden Gegenstände mit deutschen Worten anzugeben weiß, **geschweige denn, daß es seine Gedanken auszudrücken versteht**. Bey allem Fleiß und aller Treue des Lehrers ist oft der nachtheilige Einfluß dieser Sprache nicht zu beseitigen; denn ehe manches Kind so weit gekommen ist, einigermaßen sich auszudrücken, so verläßt es für den Sommer die Schule, und die Fertigkeiten, welche gelernt waren, gehen in dieser Zeit wenigstens zum Theil verloren, und dieses ist meiner Meinung nach der vorzüglichste Grund zu der großen Unwissenheit einiger Kinder. Obgleich nun diesem Uebelstand nicht ganz abzuhelfen ist, so wäre doch viel gewonnen, wenn sehr strenge darauf gehalten würde, daß die Kinder vom 6ten bis 9ten Jahre ununterbrochen Sommer und Winter die Schule besuchen sollten. Dann glaube ich, sie würden es zu einer solchen Fertigkeit im Gedankenausdruck bringen können, daß diese

Fertigket nicht durch Versäumniß der Sommerschule verloren ginge".

Ikke meget forskjelligt herfra ytrer sig Skolelærer Ketelsen i **Brarup** Sogn, Tønder Amt, i en Beretning han, ligeledes 1836, indgav til Visitatoriet. Efter at have bemærket, at der efter hans Mening kunde vindes særdeles Meget for Underviisningens Fremme, hvis Børnene i Skolegangens trende første Aar bleve holdte til stadigen at besøge Skolen, siger han:

„In den Jahren könnte schon ein recht guter Grund gelegt werden, und besonders wäre es in hiesiger Gegend der **Sprache wegen** erforderlich, da ja die Haussprache Dänisch ist, und der Schulunterricht in deutscher Sprache ertheilt wird. Viel Mühe kostet es die Kinder dahin zu bringen, das Deutsche einigermaßen zu verstehen und sich nothdürftig darin auszudrücken. Versäumen die Kinder nun auch die ersten zwei Sommer ihrer Schulpflichtigkeit, so hat dies sehr nachtheiligen Einfluß für die Folgezeit ihres Schulbesuches, indem sie mit der Sprache nicht bekannt geworden sind und nicht verstehen können, was gelehrt wird" [1]).

---

[1]) De forskjellige ovenfor meddeelte Vidnesbyrd ere hentede fra Akter, der findes i Provste-Arkivet i Tønder. Der findes, som man let vil formode, næsten i enhver Visitatsberetning Et eller Andet om disse Forhold, men de indeholde ikke noget egentlig Nyt, kun en rigelig Bekræftelse paa det allerede Anførte. Blot et enkelt Træk af en Visitatsberetning fra Tønder Provsti fra Aaret 1838 fortjener at udhæves. Man seer nemlig, at Lærerne i de tydske Skoler i danske Egne undertiden, idet de mistvivlede om at komme nogen Vei med Børnene, naar de strax begyndte med Tydsk, have begyndt med at lade Børnene lære at stave og læse paa Dansk. Paa den anden Side blev der derimod i de danske Skoler, d. v. s. de

Hvad der her er anført ere kun enkelte oplysende Exempler; men man huske paa, for at have den rette Forestilling om Omfanget og Storheden af det ulidelige Tryk, som hvilede paa Slesvigs danske Befolkning, at som Forholdet her er skildret; saa var det i hver en Skole i hele den store Deel af Slesvig, hvor Folkesproget er dansk, men Skolesproget var tydsk. Det samme bittre aandsfordærvende Arbeide, den samme uhyggelige Kamp imellem tvende saa modsatte Tungemaal som det danske og det høitydske, udgaaede fra tvende ved dybe Naturforskjelligheder saa stærkt sondrede Folke-Individualiteter som den danske og den tydske, fandtes

---

Skoler, hvor Sproget alene skulde være dansk, givet ordentlig Underviisning i Tydsk — „in den dänischen Schulen", hedder det, „wird mit dem Deutschen mehr als ein sehr guter Anfang gemacht". En saadan Pleie af det tydske Sprog i de Skoler, der skulde være danske, var aldeles ulovlig og stridende mod Forordn. af 24 Aug. 1814; men alligevel billiges den af Visitatoriet, som ikke behøvede at frygte for, at den slesvig-holsteenske Regjering eller det slesvig-holsteenske Kancelli vilde gjøre nogen Indsigelse herimod. Det siger nemlig: „Dieses Verfahren kann auch in so fern nicht anders als gebilligt werden, wenn nur die Schulsprache überhaupt die dänische bleibt, worin im Allgemeinen unterrichtet wird". Men naar der en Tidlang var gjort „mere end en meget god Begyndelse i det Tydske i en dansk Skole i Slesvig, saa var Veien banet til at gjøre det Tydske til eneherskende, og, naar man kjender de slesvigske Forhold, kan man ikke et Øieblik tvivle om, at den første beqvemme Leilighed, der frembød sig, vilde blive benyttet dertil. Det var imod en saadan egenraadig Indførelse af Tydsk i de danske Skoler og dens uudeblivelige Følge, det Danskes stedse videre gaaende Fortrængelse, at Provst Balthasar Petersen allerede 1778 advarede Regjeringen (se 1 Deel S. 303—304). Dersom Nogen nu var kommen med en saadan Paamindelse til det slesvig-holsteenske Kancelli, vilde det sikkert være blevet taget meget unaadigt op, og i bedste Tilfælde være blevet betragtet som en Dumhed.

allevegne i Slesvig, hvor Skolesproget var tydsk og Folkesproget dansk. Overalt søgte man at qvæle Børnenes danske Modersmaal til Bedste for det høitydske Sprog, skjøndt man allevegne var sig bevidst og indrømmede, at det skete til ubodelig Skade for Underviisningens Fremme og den opvoxende Slægts Dannelse til christne og oplyste Mennesker: at man skulde have havt Øie for hvad Skade denne Underviisning for Resten anrettede, netop naar den lykkedes, eller juntes at lykkes, ved at forvanske, forstyrre og forvirre den oprindelige Natur, ved at frembringe et kunstigt Menneske, der hverken havde hjemme her eller der, det er mere end der kan ventes eller forudsættes. Det siges atter og atter i de anførte Vidnesbyrd, at det var umuligt at komme ud af denne sørgelige Tilstand, at der ingen Udvei gaves, ad hvilken man kunde komme til en Underviisning, der var frugtbringende for Børnene: og dog laae der et Middel saa nær ved Haanden, at Ingen kunde undgaae at see det, naar han vilde see det, nemlig **at vende tilbage til Folkesproget.** Men heri laae Hemmeligheden, man vilde ikke det, thi **Slesvig skulde fortydskes**: saaledes vilde den slesvigholsteenske Regjering og saaledes vilde fremfor Alt det slesvig-holsteenske Kancelli — Landets Konge havde rigtignok en anden Villie; men han vidste ikke, hvad der skete.

Som en Følge af den Iver, hvormed den tydske Skoleunderviisning dreves, begyndte nu ogsaa efterhaanden Forældrene, opfordrede og tilskyndede af Provster og Amtmænd, Præster og Skolelærere, hvor de kunde det og saa godt de kunde det, for at lette Børnene Underviisningen i Skolen, at tale Tydsk til dem hjemme, det vil da sige Plattydsk, og saadant Plattydsk, som en Slesviger alene kan tale det, et Sprog, hvori det dansk-slesvigske Landskabsmaal

er blandet op med en Deel høitydske Ord og Talemaader, som Skolen og Kirken har givet, tilligemed en Slump plattydske Udtryk, som ad forskjellige Veie have fundet Indgang, og dette Sprog fremført med den Tone og Modulation, som er den danske Slesviger egen. Man kan med nogenlunde Sikkerhed forfølge denne Vanes Udbredelse i Tiden og Rummet. At Forældrene i det sydlige danske Slesvig i Aaret 1794 endnu ikke havde begyndt at tale dette halvdanske Plattydsk til deres Børn, derom haves et afgjørende Vidnesbyrd i den ovenanførte Erklæring af Præsten i Siversted, i hvilken han udtaler det inderlige Ønske, at Forældrene dog i det Mindste vilde tale Plattydsk til Børnene[1]). Men i det sydlige Angel maa denne Skik være begyndt i de første Aar af dette Aarhundrede, thi i Beretningen om Gottorp Provsti fra 1811 bemærker Provst Boysen, at Forældrene nu vare blevne saa fornuftige, at de talte Plattydsk med Børnene. Efterhaanden trængte denne Uvane længere nord paa; i det mellemste Angel fandt den Indgang omtrent 1815—20, i Nørre-Angel 1820—30. I Fjolde begyndte Forældrene først 1836 at tale Plattydsk til Børnene, og i Landsbyen Nordsted i samme Sogn ikke før 1846, og det foranledigedes derved, at Skolen fik en ny Lærer, som drev Tydsk med større Iver end den forrige. I Nørre-Hagsted, hvor desuden Læreren i Skolen først begyndte at tale Tydsk 1809, vide vi, at Forældrene endnu ikke 1843, i det Mindste ikke almindeligt (og det af gode Grunde), talte Plattydsk til Børnene, siden Amtmand Warnstedt i dette Aar fandt det fornødent at formane Forældrene dertil, for

---

[1]) Se 1 D. S. 344.

at de kunde hjælpe deres Børn paa Gled i Skolen [1]). I Sognet Bau, Flensborg Amt, havde Forældrene endnu ikke antaget denne Vane i Aaret 1840, om de nogensinde kom dertil [2]). Overhoved i de vestlige Herreder af Flensborg Amt og i hele den Deel af Tønder Amt, som havde tydsk Skolesprog, vandt denne Uskik aldrig nogen Udbredelse, fordi Beboerne i de allerfleste Tilfælde havde den lovligste Undskyldning for ikke at tale selv slesvigsk Plattydsk [3]). Mærkeligt er det desuden for Angels Vedkommende, at det hos Beboerne i denne Deel af Slesvig (og vel endnu mere andre Steder), var en herskende Anskuelse, at det plattydske Sprog kun var et Barnesprog, der passede sig saalænge man gik i Skole; efter Konfirmationen skulde man tale de Voxnes Sprog. Saaledes var det over den største Deel af Angel, hvor man indtil 1848 fulgte det tidligere anførte Mundheld, Drengen taler Tydsk, men Karlen har Lov til at røge sin Pibe og tale Dansk; men i hiint Aar skete et mærkeligt Omslag; da blev det Særkjendet for en ægte Slesvig-Holstener at tale Plattydsk, og saaledes er det for en stor Deel endnu.

I de oftere omtalte saakaldte blandede Sogne i Kjær Herred, Tønder Amt, blev der undertiden holdt en dansk Prædiken, dog ikke engang i alle; netop det Sogn, som i det 18de Aarhundrede havde været saa heldigt i lang Tid at have en Præst, der jævnligen, eller

[1]) Se ovenfor S. 109. Anm. 2.

[2]) Se Præsten Jensens Vidnesbyrd længre frem S. 162.

[3]) De ovenanførte Tidsbestemmelser støtte sig paa Oplysninger meddeelte af Mænd, der selv have oplevet Forandringen, og tildeels selv prøvet den i deres Skoletid.

altid, prædikede Dansk, **Medelby**[1]), havde i det 19de Aarhundrede i en heel Menneskealder (1802—37) en Præst Ingver Johansen, der udelukkende prædikede Tydsk og i de mange Aar, han levede her, ikke bragte det saavidt, at han kunde tale Dansk til sine Konfirmander. I den øvrige dansktalende Deel af Slesvig med tydsk Kirke- og Skolesprog var der ikke Mange, som efterlignede Paul Mumsen i Nørre-Hagsted. Et Par kunne dog nævnes i Flensborg Provsti. Præsten Thomas Johansen i Sognet **Hanved** (1759—1809) om ikke prædikede, katechiserede dog paa Dansk, og hans Eftermand Nissen forsøgte at holde danske Prædikener[2]). Den hæderlige **Thomas Høier Jensen**, siden

[1]) Se 1 D. S. 239.

[2]) Sagnet om Th. Johansens danske Katechisationer lever endnu i Hanved Sogn. Erindringen derom knytter sig til et Tilnavn, som en derboende Familie fører. Præsten sagde nemlig engang til en Dreng, som Intet kunde svare: „Du staaer jo der stum som en Stage“; dette Ord grebe de andre Børn, det blev hængende ved Drengen og blev siden til et Familienavn. At Skolesproget var Dansk i Hanved i anden Deel af 18de Aarhundrede, stemmer ogsaa ganske med hvad vi vide om de almindelige Forhold paa Struensees Tid. — Da Nissen kom til Hanved 1810, holdt han nogle danske Prædikener. Holsteneren Kruse (Kieler Blätter 5 B. S. 23, Anm.) fortæller med stor Triumf, at Menigheden ikke syntes om den danske Prædiken, men hellere vilde beholde den tydske. Om det forholder sig saa, som Kruse paastaaer, da savner det ikke en Forklaring, som oplyser, at Sognefolkene ikke havde Uret, naar de vragede den danske Prædiken, som Nissen bød dem. Nissen kunde nemlig ikke ordentlig Dansk. Han havde tidligere været Diakonus i Aabenraa og skulde som saadan prædike Dansk; han hjalp sig paa den Maade, at han først skrev sin Prædiken paa Tydsk, og derpaa ved Hjælp af Ordbog oversatte den paa Dansk. At der af en saadan Stileøvelse, som derefter fremførtes med tydsk Udtale, kunde komme noget Uforstaaeligt ud, er begribeligt nok. Fra Hanved kom Nissen senere til Øsby i Haderslev Amt, og

1819 Sognepræst i Bau tæt ved Flensborg, af Fødsel en Tøndring, fortjener en særlig Omtale. Han var en Aandsfælle af Præsten Fabricius i Humdrup. Det gjør godt engang imellem at støde paa et saadant Lyspunkt i det mørke Billede, vi ere nødte til at fremstille for vore Læsere, en lille Grønning paa den store Hede; men det Mørke og den Ødehed, der iøvrigt hersker, bliver derved rigtignok kun mere følelig. Th. H. Jensen havde i de 20 Aar, han havde været Præst i Bau, en Menighed, der ikke talte eller forstod andet end Dansk, men hvis Kirke- og Skolesprog, som paa saa mange andre Steder, alligevel var tydsk, hvert Aar af og til holdt danske Prædikener, og udført kirkelige Handlinger, Vielser, Skriftemaal, Liigtaler paa Dansk, saa ofte Menighedens Medlemmer ønskede det; og ikke blot det, men han havde ogsaa — heri gaaende videre end Præsten Fa-

---

prædikede nu atter Dansk; han havde her det Ord paa sig, at Indholdet af hans Prædiken var godt, men Sproget rædsomt. Hvor samvittighedsfulde i at erhverve sig Færdighed i deres Menigheds Sprog de tydskdannede Præster vare, der søgte og fik Ansættelse endog i Sogne, hvor Kirkesproget skulde være dansk, derpaa giver Fr. Petersen, Præst i Uge, Forfatter til et berygtet Smædeskrift (Erlebnisse eines schleswigschen Predigers) et mærkeligt Exempel. Han siger selv i dette Skrift S. 8: „ich habe meine Antrittspredigt und mehrere spätere Deutsch niedergeschrieben und mit Hülfe eines Lexikons übersetzt"; og naar han sammesteds bemærker: „ich stand der dänischen Schriftsprache näher als die meisten Candidaten", saa faaer man en Forestilling om, hvorledes de danske Menigheder vare farne, som fik slige Kandidater til Præster. At der var Præster, ja Provster, i reent danske Egne, som slet ikke kunde tale Dansk, eller naar de gjorde Forsøg derpaa, talte det saaledes, at de vakte Latter og Forargelse, f. Ex. Provst Strodtmann i Haderslev (1797—1839), er tidligere bemærket, ligesom ogsaa at General-Superintendenter som Struensee og Callisen ikke gjorde det et Haar bedre.

bricius — af Kjærlighed til det danske Tungemaal og af Omhu for sin Menighed, hver Onsdag og Løverdag Eftermiddag givet Børnene Underviisning i Dansk. Dette fremkaldte i den første Tid, ligesom Paul Mumsens danske Prædikener i Nørre-Hagsted, ingen Modstand eller Paatale fra hans Foresattes Side. Men Tiderne forandredes i den Række Aar, Jensen sad i dette Embede; den politiske Slesvigholsteenisme løftede efter 1830 Hovedet i Veiret; nu blev der lagt Mærke til Jensens Omsorg for det danske Sprog, og det vakte en rigtig slesvig-holsteensk Forargelse. Det slesvig-holsteenske Kancelli var blevet opmærksomt paa denne Ting og paalagde (16 Mai 1840) den slesvig-holsteenske Regjering at skaffe Oplysning om, hvorledes det hang sammen; Amtmand og Provst bleve spurgte, og en Forklaring afæsket Præsten Jensen. Han yttrer i sit Svar til Kirkevisitatoriet bl. A. Følgende:

„Die Bauer ist die erste **deutsche** Landgemeinde im Herzogthum Schleswig, **das heißt aber nur**: hier wird in der Kirche und den Schulen Deutsch — denn im täglichen Leben wird durchgängig Dänisch gesprochen. Es sind nur wenige, z. B. die Fabrikanten, deren Umgangssprache die deutsche ist, und nicht viele, welche Deutsch, d. h. **Plattdeutsch**, sprechen und verstehen können. Letztere sprechen jedoch nicht Deutsch mit ihren Kindern, diese hören auch von Andern nur Dänisch, und folglich müssen sie erst in der Schule Deutsch lernen; worüber viele Zeit vergeht, ehe sie durch dies Mittel Sachkenntnisse erlangen können, weswegen sie — abgesehen von dem seltenen Schulgange im Sommer — nur langsame Fortschritte in Kenntnissen machen. Die **Meisten können daher den Confirmations-Unterricht nicht fassen**, und wenn auch, die Fragen des Predigers aus

Ungeübtheit im Deutschsprechen nicht beantworten. Haben sie auch ziemlich viel Deutsch gelernt, nach der Confirmation vergessen sie es wieder aus Mangel an Uebung, weswegen sie das, was sie in der Kirche hören — selbst die kürzesten simpelsten Anzeigen — entweder gar nicht, oder mißverstehen. Sie müssen also Langeweile in der Kirche haben, und sind nicht zu verdenken, wenn sie, wie hier und in Handewitt, jene selten besuchen, welches von langer Zeit her der Fall gewesen seyn soll. Gute deutsche Bücher, selbst Andachtsbücher werden selten gelesen, denn auch zu ihrer Benutzung fehlt das Verständniß und folglich die Lust" [1]).

Ved den Underviisning, han gav Børnene de to Eftermiddage om Ugen, de vare frie for Skolen, benyttede han en lille dansk Læsebog, han selv havde udarbeidet, og Fremgangen, bemærker han, var saa god, at Nogle „nach kaum zwei Jahren nicht allein jedes dänisches Buch lesen und verstehen, sondern sogar ziemlich gut Dänisch schreiben konnten". Sin Erklæring slutter han med de Ord:

„So wie ich mein halbes Leben hindurch vermittelst Information und Schriften zur Verbreitung der dänischen Sprachkenntniß gewirkt, so werde ich, solange meine Kräfte es erlauben, hiermit fortfahren, ohne im Geringsten der deutschen Sprache zu nahe zu treten".

Men den gode Jensen betænkte ikke, da han skrev dette, i hvilket Land og under hvilken Regjering han levede: han

---

[1]) Og dog lyder Advarselen mod at indføre dansk Kirkesprog i slige Menigheder, fordi man med det Samme vilde berøve dem „Luthers kjære tydske Bibel", den Bibeloversættelse, som Beboerne have saa kjær, skjøndt de ikke forstaae den, se Jensen, Kirchl. Statistik, S. 30. Jensen har som bekjendt ikke savnet Eftersnakkere.

var netop traadt det tydske Sprog meget for nær, ved undertiden at prædike Dansk for sin danske Menighed og ved at give de danske Børn Underviisning i deres Modersmaal[1]). Visitatoriet, hvis geistlige Medlem var den siden saa bekjendte Provst **Volquardts**, gav en Indberetning til den slesvig-holsteenske Regjering (2 Okt. 1840), hvori det androg paa: „daß die von dem Pastor Jensen eigenmächtig in einer dort nicht verstandenen Sprache (!!!) gehaltenen Kanzelvorträge, **demselben für die Zukunft untersagt werden**". Og i sin Betænkning til Kancelliet siger den slesvig-holsteenske Regjering, der dog saa godt kunde finde sig i, at der tværtimod Loven i de danske Landsbyskoler blev lært Tydsk: „Wir können nicht anders als diesem An-Antrage beitreten". I Kancelliet kom Sagen imidlertid ikke til Afgjørelse; den gamle Præst døde ikke længe efter, og Døden skaanede ham uden Tvivl for den Ydmygelse, fra sin Regjering at modtage Forbud mod fremdeles at varetage sin Kaldsvirksomhed paa den Maade, som han under en lang Embedsførelse havde troet var den rette, og hans Fornuft og Samvittighed sagde ham, var den rette.

Saa ulykkelige vare Forholdene under hele Frederik den Sjettes Regjeringstid. Af hundrede Steder var der knap eet, hvor Præsten af egen Drift ved sin private Virksomhed søgte at bøde paa de offentlige Indretningers Mangelfuldhed og Uretfærdighed, og hvo der gjorde det, var i den senere Tid vis paa at møde Ugunst og Had hos sine Foresatte; de øvrige baade Præster og Skolelærere

---

[1]) Jensen var troskyldig eller dristig nok til i samme Erklæring at bede om, at der maatte skjænkes Menigheden en Deel danske Psalmebøger til Brug ved Gudstjenesten.

bengave sig som villige og nidkjære Tjenere for det uhygge-lige Fortydskningsarbeide, skjøndt deres egne Ord fordømme det og vise dets sørgelige Følger. Vi have seet, med hvilke skjærende Træk flere af de nærmest Vedkommende have skildret den Tilstand, der fremkom. Men Alt dette vilde ikke have været muligt, hvis Frederik den Sjettes Villie var skeet Fyldest, hvis det slesvig-holsteenske Kancelli havde adlydt sin Herres og Konges Befaling, denne Befaling, der i sig selv var saa billig, saa retfærdig, saa menneske-kjærlig, hvis Udførelse var saa vigtig for Staten, og som, naar den var bleven redeligt og fornuftigt udført, vilde maaskee have forebygget, men i hvert Tilfælde betydelig for-mindsket Omfanget af de forfærdelige Ulykker, som siden kom over Land og Rige.

VII.

De mørke Udsigter for Modersmaalet i Slesvig. Til de fjendtlige Kræfter, som allerede vare i Bevægelse, kommer nu den politiske Slesvigholsteinisme, som vil have det danske Tungemaal udryddet, fordi det er det fasteste af alle Baand mellem Slesvig og Danmark. En heel ny Vending indtræder, da den danske Folkeaand vækkes til Live saavel i Slesvig som det øvrige Danmark. Den første slesvigske Stænderforsamling 1836. Forslag af Nis Lorenzen fra Lilholt om dansk Rettergangs- og Bestyrelsessprog i Nordslesvig. Forslag af Petersen fra Dalby om Undervisning i Tydsk i de danske Landsbyskoler. Tegn paa en fjendtlig og separatistisk Aand allerede i den første Forsamling.

Det trængte sig bestandig snævrere og snævrere sammen om det danske Tungemaal i Slesvig; den Tid syntes ikke at kunne være langt borte, da det vilde være aldeles qvalt. Det sidste store kongelige Forsøg paa at give det undertrykte Modersmaal sin Ret, var aldeles mislykket; Udsigterne bleve derefter mørkere og Tilstanden næsten haabløs. Tydskheden gjorde netop under denne Konge, som gjorde dette Forsøg, Fremskridt, som den aldrig tilforn havde gjort i noget ligesaa stort Aaremaal. I Aaret 1833 forstummede det danske Sprog paa de to sidste Thingsteder i Sønderjylland, hvor det hidtil havde holdt sig; Skolevæsenet i 29 danske Sogne med omtrent 20,000 Indvaanere og 3- til 4000 skolesøgende Børn, der hidtil havde staaet under dansk Bestyrelse, blev med List bragt under tydsk; i Slesvigs danske Skoler, det vil sige, Skoler hvori Undervisningssproget efter Regelen og Loven ene og alene skulde være dansk, blev der, som vi nylig have seet, gjort mere end en meget god Begyndelse med Tydsk, og de, der havde Overtilsynet med disse danske Skoler, fandt det i sin gode Orden, at der gjordes mere end en meget

god Begyndelse med Tydsk; i Slesvigs tydske Skoler, det vil sige, i de Skoler, hvor Underviisningssproget skulde være tydsk, uagtet Folkets Modersmaal var dansk, baade i Kjøbstæderne og paa Landet, ligefra Sliens Bredder og nordefter, indtil der hvor de mødtes af de saakaldte danske Skoler, arbeidede nu i en heel Menneskealder den store Sprogmaskine, som det forbedrede Underviisningsvæsen havde skabt, vedholdende og ubarmhjærtigt, det ene Aar efter det andet, bestandig forstærket ved friske Kræfter fra Tønders tydske Seminar, paa at trænge Modersmaalet ud af Livet. Og naar nu til alt dette kommer hele det øvrige Tydskhedens Væv, som i langsommelige Tider omspændte Slesvig, kan man da tænke sig nogen mere fortvivlet Tilstand; havde Udsigterne nogensinde været mørkere; maatte ikke selv den stridigste og meest haardnakkede Ting, som der er i Verden, Modersmaalet, bukke under for et saa forfærdeligt Tryk? — Og dog var det langtfra ikke Alt. Der var i den sidste Tid kommen en ny og mægtig Kraft i Bevægelse, den fjendske og løgnagtige Aand, som havde sit Udgangspunkt i Kiel, listig, bedaarende, forførende, forvirrende. Den lærte Slesvigerne, at de ikke vare Danske, men Tydske, at deres Land ikke hørte til Danmark, men til Tydskland, at det burde, og snart ogsaa kunde og skulde blive forenet med dette store Rige, at Tiden snart var forhaanden, da Danmarks Konge ikke længer skulde være deres Herre, men de skulde faae en egen Hertug, og i Forbindelse med Holsteen danne et eget Rige, der havde den herligste Fremtid for sig. Disse vare den politiske Slesvigholstenismes Lærdomme, som først udklækkedes paa den tydske Høiskole fra 1815 til 1830 og med det sidste Aar fra Skolen traadte ud i Livet. Disse Lærdomme, ændrede, læmpede, udvidede eller indskrænkede,

alt efter Behovet og Tidernes Leilighed, trængte dybt ned og udbredte sig efter 1830 med en Hurtighed, som maatte forekomme vidunderlig, hvis man ikke erindrede, hvor omhyggelig Jordbunden forud var beredet for den giftige Sæd, og hvor blinde eller upaalidelige de vare, som skulde vaage over Statens Fred og Sikkerhed, saavel i Øieblikket som i Fremtiden. Overalt i Slesvig fik disse Lærdomme deres Talsmænd, næsten hver **Embedsmand** forkyndte dem, i Landsbyer og i Kjøbstæder, fra Syd til Nord, Skolelærere og Præster, Advokater og Herredsfogeder, Provster og Amtmænd, alle Fostersønner fra Kiel og Tønder; selv i de høie Regjerings-Kollegier fandtes trofaste Tilhængere: disse talte ikke, men de handlede. Men naar man smedede Planer til Slesvigs Løsrivelse fra Danmark, fandt man en Anstødssteen i dette Modersmaal og i denne Folkefølelse, som forenede Slesvigs Indvaanere til Eet med Danmarks øvrige Folk. Den maatte ryddes af Veien. Gottorperne havde ogsaa fundet denne Steen paa deres Vei, da de tragtede efter at skille Danmark ved Slesvig: derfor hadede og forfulgte de det danske Sprog i Slesvig, og vilde have udryddet det, om de havde kunnet faae deres Villie. Nutidens Slesvigholstenere havde samme Maal som Gottorperne, de mødte samme Hindring og fulgte samme Politik for at overvinde den. Derfor skulde det danske Sprog tillige med Alt, hvad der mindede om Danmark, lægges for Had, Folket skulde lære at fornægte og foragte sit eget Modersmaal. Man søgte at indbilde dem, at det Sprog, som de talte og som de meente var Dansk, slet ikke var Dansk, men naar det skulde kaldes et Sprog, saa var det Tydsk, skjøndt rigtignok meget fordærvet Tydsk. Enhver, der tænkte paa den Stilling, han snart skulde indtage som Borger i en ny tydsk

Stat, maatte derfor lade det være sig magtpaaliggende at tilegne sig det rene tydske Sprog, og aflægge det fordærvede Patois, der desuden var saa raat og simpelt, at Ingen kunde være bekjendt at føre det i sin Mund. Slige Forestillinger havde nu et fortræffeligt Tilknytningspunkt i den tidligere omtalte allerede længe herskende Forgabelse i det Tydske, som Forholdene af sig selv havde avlet, og som førte det med sig, at man ansaae — „freilich thörigter Weise", siger Adler — det tydske Sprog for et meget bedre, eller i det Mindste uendeligt fornemmere end det danske. Dette havde imidlertid hidtil kun været en Taabelighed, som vistnok havde sine meget skadelige Følger; men man vilde dog derfor ikke slippe det Danske, man holdt paa det som Hverdagssproget, man ikke kunde eller vilde undvære; til Søndagsbrug havde man det Tydske. Men heelt anderledes blev det, hvor den politiske Forvildelse trængte ind: det tydske Sprog, som hidtil blot havde været et Tegn paa Fornemhed, en Mode, et Offer til Forfængeligheden, blev nu Særkjendet paa et oprigtigt patriotisk Sindelag, og taalte ikke det danske ved Siden af sig. Hvo der paa nogen Maade kunde det, og man kunde næsten sige, selv de, der paa ingen Maade kunde det, maatte tale Tydsk, hvis de vilde gjælde for ægte Slesvigholstenere. Jo videre derfor den politiske Separatismes Aand trængte frem, desto mere blev Modersmaalet gjort til Gjenstand for Had og Foragt; kunde det end ikke opnaaes, at den store Mængde aflagde sit tilvante Sprog, saa var der dog allerede gjort et stort Fremskridt, naar den lærte at foragte det som Raahedens og Simpelhedens Sprog, hvilket den vilde sørge for, at i det Mindste Børnene ombyttede med et bedre, og at hade det som et Baand mellem Danmark og Slesvig og en Hindring for den tilkommende Stats Herlighed. Slesvigholstenismens Førere

indsaae overmaade godt, at Modersmaalet og den i dette hvilende Følelse af Eenhed med Danmark var en af de farligste Klipper for deres Planer, og at en virkelig Eenhed mellem Holsteen og Slesvig først kunde naaes, naar det danske Sprog blev udryddet. Derfor vare deres ivrigste Anstrængelser rettede paa dette Punkt; Grunden maatte ryddeliggjøres, inden de slesvig-holsteenske Ideer kunde slaae Rod; men skete det først, saa gik det Haand i Haand. Slesvigholsteenismen fremmede det Tydske, og det Tydske befæstede Slesvigholsteenismen. Mangfoldige af Slesvigs danske Beboere, navnlig i Kjøbstæderne og i de Egne af Landet, hvor Grunden forud vel var lagt ved tydsk Skolegang og tydsk Kirkesprog, lode sig bedaare af den listige Forførelse, og Forvildelsen har efterladt dybe Spor, som det hører mange Aar til at udslette.

Sammenfatter man nu alt dette, og betænker, hvorledes igjennem Aarhundreder Grunden var bleven udhulet under det Danske, hvilke betydelige udvortes Erobringer det Tydske under Frederik den Sjettes Regjering havde gjort, hvilken frygtelig Fjende der var opstaaet for det danske Tungemaal i det forbedrede tydske Skolevæsen, der Dag for Dag nu i en heel Menneskealder i utallige Skoler gnavede paa dets Rod, og føier dertil den mægtige Forbundsfælle, som alle disse fjendtlige Kræfter fik i en politisk Agitation, der søgte at drive Modersmaalet ud fra dets sidste Tilflugtssted, Familiens huuslige Kreds, ved at fremstille det paa een Gang som en foragtelig Gjenstand og dog en farlig Hindring for Landets Haab og Ret, en Agitation, som næsten enhver Embedsmand i enhver Krog af Landet gjorde sig til et villigt Redskab for, og som snart ikke skulde savne en fyrstelig Kronprætendent til Bannerfører, en Mand, som

lignede de gamle Gottorpere i Had mod Danmark, medens hans ubetydelige politiske Magt bragte ham til, ganske anderledes end hine, at nedlade sig til de usleste Krogveie og Rænker og de laveste Midler, naar de syntes at føre til Maalet for hans Had og Ærgjærrighed: saa behøvedes der visselig ikke stor Spaadomsgave til at forudsige, at det stundede til Undergang for det danske Tungemaal i Slesvig. Det syntes for menneskelige Øine ikke at kunne blive anderledes.

Det skete alligevel ikke. Tværtimod, den mægtige tydske Bygning, som med saa megen klog Beregning og saa vedholdende Anstrængelse var bleven opført, medens den ene Slægt afløste den anden, og som i den sidste Tid havde faaet saa faste Støtter og Stiver, styrtede sammen med et frygteligt Fald, just som Bygmesterne vilde føie de sidste Stene til. Menneskenes Spaadomme og Beregninger bleve til Skamme. Hvad virkede dette Under? Det var ikke den enevældige Kongemagt; den havde gjentagne Gange viist sin Afmagt til at løse denne Opgave; det Tydske var tværtimod blevet stærkere under dens Styrelse og havde endog groet op under Thronens Skygge og i dens Nærhed; og den gunstige Leilighed, som Begivenhedernes Løb eengang havde budt, da det i Sammenligning med den følgende Tid havde været saa uendelig let at læge den Skade, der siden stedse greb videre om sig, havde den saa sørgeligen og uforsvarligen ladet gaae tabt. Det var den **danske Folkeaands Opvaagnen** til nyt Liv, der fremkaldte Kræfter, som vare stærke nok til at ryste og omsider at styrte Tydskhedens mægtige Bygning. Længe havde den slumret under Enevoldsmagtens Vinger; ingen Tanke paa Fædrelandets almindelige Anliggender kunde i denne lange Dvaletid komme til noget virk-

somt Liv hos Folket; thi disse Anliggender vare unddragne dets Indflydelse og henviste til Regjeringens Omsorg. Alt deelte sig derfor i en Mængde enkelte Bestræbelser, hver forfulgte sit Maal og søgte at gjøre sig Tilværelsen saa behagelig og nyttig som mulig, ubekymret om det Hele, som det var Regjeringens Sag at sørge for. Store Begivenheder, der rørte Staten dybt paa den ene eller anden Maade, kunde vel et Øieblik vække Følelsen af Folke-Eenhed og Deeltagelse for det Offentlige, men den slumrede snart ind igjen, fordi Folket dog ikke kunde øve nogen Virkning her, men maatte tage Tingene, som de kom, glædelige eller sørgelige, Frugter af en viis eller uforstandig Styrelse. Livet brød dog omsider igjennem, fremhjulpet ved en om end i mange Maader indskrænket Trykkefrihed, baaret frem ved livlig Deeltagelse i den almindelige europæiske Kultur, og fremskyndet ved Stødet af store Verdensbegivenheder, der føltes her saa vel som andensteds. Det vakte Folkeliv yttrede sig først og nærmest i Stræben efter politisk Frihed; men naar Folkeaanden først er vakt, er en enkelt Side af Tilværelsen ikke nok for dens Fylde, den søger at gjøre sig gjældende i Livets mangfoldige Retninger; og jo dybere et Folk bevæges under den Kamp og Stræben, som det nye frembrydende Liv fører med sig, desto stærkere vil det Oprindelige og Eiendommelige træde frem hos det, og vil gjøre Krav paa Anerkjendelse og Hævd. Folket veed med sig selv, at dets nationale Egenhed hører med til dets Liv og Væsen; derfor vil dets Sprog og Nationalitet blive det hellige og dyrebare, og ingen Priis vil agtes for høi, naar det gjælder om deres Bevarelse. Det nysvakte Folkeliv tog snart denne Retning, først i Slesvig, derpaa i Kongeriget. De friske Kræfter i Slesvig vendte sig til Kamp imod det tydske

Herredømme ikke blot for at værne om de Enemærker, det Danske endnu havde tilbage, men endog for at tilbagetage Noget af det, der var tabt. I Danmark blev man ikke ligegyldig herved. Tidligere var der vel af og til hørt enkelte Røster fra Danmark, snart klagende, snart harmfulde, snart simpelt berettende den sørgelige Historie om det danske Tungemaals Undertrykkelse i Slesvig; men nogen almindelig Deeltagelse havde der aldrig været, og kunde der ikke være; thi, som Tiderne hidtil havde været, var det Regjeringens Sag alene at tage sig af Sligt. Anderledes nu. De kjæmpende danske Slesvigere mødte fra denne Side lille Belt ikke blot varm Deeltagelse, men kraftig Understøttelse, og flere mærkelige Udbrud af den tydske Hovmod og Uretfærdighed, som indtraf i Løbet af Kampen, gjorde den slesvigske Sprogsag saa folkelig i Danmark, som nogensinde nogen Sag har været. Kampen førtes fornemmelig i Stænderne, men ogsaa udenfor dem, og tilsidst trak den sig hen paa den blodige Valplads. Sørgeligt nok, at det skulde komme dertil. Men Udgangen kunde ikke let blive anderledes, og maaskee var det det Bedste, at det gik saaledes, at Sygdommen, der saa længe havde tæret paa Livskraften og naget i alle Lemmer, omsider kom fuldkommen til Udbrud, om end frygteligt og voldsomt, for at dens Natur ret kunde kjendes, og Bod og Lægedom endelig engang ydes.

Det er dette mærkelige Tidsrum af den slesvigske Sprogkamp, vi i det Følgende skulle skildre. Nu, da Folkeaanden er vakt, gaaer det ikke længer tilbage for det danske Modersmaal, men bestandig fremad, skjøndt under bitter Kamp og under mange Vendinger.

I Aaret 1836 traadte den første slesvigske Stænderforsamling sammen. Den mødte i Byen Slesvig, Gottor-

yernes gamle Residents, hvor Sproget nu var heelt Tydsk og Stemningen slesvig-holsteensk; det var ikke faldet Regjeringen ind at vælge det loyale Flensborg, hvor Dansk endnu var Modersmaalet for en stor Deel af Indbyggerne, til Sæde for Forsamlingen. Ligesaalidet havde Regjeringen ved Bestemmelserne om Valgret og Valgbarhed gjort Noget for at fordele Styrken ligeligere mellem Nationaliteterne; ikke blot blev Forsamlingen snart fyldt med en Mængde tydske Advokater og tydskdannede Jurister og andre Embedsmænd, men selve Stænderanordningen gav det allerede stærke tydske Element en stor Tilvæxt ved den betydelige Repræsentation, den tilstod de større Godseiere, der næsten udelukkende vare tydskfindede og tydsktalende. Lægger man nu hertil den Befæstelse, som Slesvigholsteenismen havde faaet samme Dag, som Stænderanordningen udkom, ved Oprettelsen af en slesvig-holsteensk Regjering og en slesvig-holsteensk Høieste-Ret: saa vare visselig Udsigterne for den lille danske Skare Deputerede, som fandt Indgang i Forsamlingen, ikke meget lovende.

Men den tog alligevel ikke i Betænkning at begynde Kampen for Modersmaalet. Den første Gang der i Slesvig gaves Leilighed til en fri Drøftelse af offentlige Anliggender blandt folkevalgte Mænd, bragte de danske Slesvigere denne Sag frem og søgte ad denne Veie at faae den Ret, som den tydske Bestyrelse havde forholdt dem, og Kongerne hidtil ikke mægtet at skaffe dem. Det var en slesvigsk Bondemand, **Nis Lorenzen** fra **Lilholt**, som førte Ordet for Modersmaalet. Han fremsatte det Andragende: „Den slesvigske Stænderforsamling beslutter at indgive en Petition om, at det tydske og latinske Sprog i Regjerings- og Retssager maa afskaffes der, hvor Underviisningen skeer i det danske

Sprog, og at derimod det danske Sprog i enhver Henseende maa blive indført". Han bemærkede bl. A.: „Hvor i hele Verden gives der et Folk, som vilde see sine offentlige Anliggender behandlede i et andet Sprog end i sit eget? Hvad vilde f. Ex. de holsteenske Indbyggere sige dertil, hvis alle deres Embedsmænd paa eengang begyndte at skrive og tale Dansk? De vilde vist i alle tydske Tidender klage over Uretfærdighed og Undertrykkelse.... Den eneste Grund, som man, saavidt mig bekjendt, med noget Skin af Ret har anført imod min Proposition, er den derved opstaaende Uleilighed for de Herrer Embedsmænd. Men denne Grund er af saa ringe Vægt, at jeg næsten finder det overflødigt at gjendrive den. Embedsmanden er dog vel i Landet for Folkets Skyld, Folket ikke for Embedsmandens Skyld. Hvo som ikke vil paatage sig den ringe Uleilighed at lære at læse, tale og skrive Dansk, kan jo blive blandt Tydskerne. Vi ønske ikke at have ham, han bliver dog en Fremmed, har intet Hjerte for os, ingen Interesse for vore Anliggender, undtagen forsaavidt han har sin Fortjeneste derved". Til Understøttelse for Lorenzen fra Lilholts Andragende indkom der en Mængde Petitioner til Stænderne fra Beboerne i Haderslev, Aabenraa og Tønder Amt og Sundeved.

Falck, der tidligere gjentagne Gange havde udtalt, at Folket havde et retfærdigt Krav paa, at Retten pleiedes i dets eget Sprog, understøttede Lorenzen fra Lilholts Andragende; det var dog ikke ret efter hans Sind, at det Danske skulde befæstes i Slesvig, og saaledes Baandet mellem dette Landskab og det øvrige Danmark styrkes: dette Sidste var ham især imod; han vilde derfor helst have det neutrale latinske Sprog til Retssprog i Slesvig. I An-

ledning af Lorenzen fra Lilholts Fordring, at de latinske Ord og Floskler, som brugtes i Rets- og Forretningssproget burde afskaffes, bemærkede Falck: „Er müsse sich darauf beschränken, die Einführung der Dänischen Sprache anzurathen; die Abschaffung der Lateinischen Sprache halte er nicht für wünschenswerth; er mögte im Gegentheil vorschlagen, daß sie im nördlichen Schleswig als Gerichtssprache eingeführt würde, gleich wie es bei dem Deutschen Reichskammergericht gewesen sei. Wo die Sprache der Behörden und der Unterthanen nicht dieselbe gewesen, da habe man oft den Grundsatz befolgt, eine dritte als Gerichtssprache zu wählen" [1]). Falck understøttede imidlertid Forslaget om Indførelse af dansk Retssprog i Nordslesvig. Men han havde Noget i Baghaanden. Han vilde ikke give Noget for Intet. For det første skulde denne Retfærdighed ikke ydes det Danske, uden at den betaltes dermed, at til samme Tid Underviisning i Tydsk indførtes i de **danske Landsbyskoler**; for det Andet havde Falck i Sinde at andrage paa, at den holsteenske Stænderforsamling forenedes med den slesvigske. Gattes disse Forslag, eller blot eet af dem igjennem, saa havde det Danske tabt langt mere herved, end det havde vundet ved dansk — ikke at tale om latinsk — Retssprogs Indførelse. Det Tydskes Overvægt vilde herefter blive uimodstaaelig. Hiint første Forslag var fremsat (6 Mai) af **Petersen** fra **Dalby**; han var rigtignok fra Nordslesvig, men fra det Distrikt, hvor den tydske Koloniby Christiansfeldt findes. Hans Forslag gik ud paa, at Kongen vilde befale, „at alle Skolelærere, som ansættes i Hertugdømmet Slesvig, for Fremtiden skulle underkaste sig en Examen i

[1]) Slesv. Stænd. Tid. for 1836, S. 457. 530—31.

det tydske Sprog, og at der i de Distrikter, hvor Skoleunderviisningen skeer i det danske Sprog, nogle Timer ugentlig skal underviises i det tydske Sprog[4]. Han indkommede for Resten, da han fremsatte sit Forslag, at Ønsket om Indførelse af dansk Retssprog var almindeligt i Nordslesvig. Med stor Stemmeflerhed besluttede Forsamlingen at lade dette Forslag gaae til Komitee-Behandling. Men da nu Lorenzen fra Lilholt kom med sit Andragende (14 Juni) og begjærede, at en Komitee maatte blive nedsat for at prøve det, foreslog Falck, der var Forsamlingens Præsident, at man ikke skulde nedsætte en egen Komitee derover, men — uagtet Lorenzens Forslag var vidt forskjelligt fra Petersens baade i sit Øiemed og den Aand, hvoraf det var udsprunget — henvise det til det Udvalg, der allerede var nedsat om Petersens Andragende. Lorenzen fra Lilholt vedblev imidlertid sin Fordring om, at hans Forslag maatte blive prøvet af et eget Udvalg. Præsidenten lod derfor afstemme herover, og Udfaldet blev, at dette Forlangende af Lorenzen afvistes. Derimod vedtog Forsamlingen, at den samme Komitee skulde behandle begge Andragender, og at Falck skulde tiltræde denne Komitee. Saaledes var der sørget for, at selv om Lorenzen fra Lilholts Forslag gik igjennem, det Tydske fik fuldt, og meer end fuldt Vederlag. — Forslaget om, at den holsteenske Stænderforsamling skulde slaaes sammen med den slesvigske, blev som det burde sig fremsat af en af Slesvigholsteenismens ældste Fosterfædre, Falck selv, i Mødet den 29 Juni 1836. Af disse forskjellige Forslag kom der imidlertid ikke noget ud i denne Samling, da det skortede Forsamlingen paa Tid til deres Behandling, eller den maaskee forsætlig skjød dem ud, fordi Tiden syntes mindre beleilig. Dog viste den Komitee, der var nedsat i

Sprogsagen, hvad Sindelag den nærede mod Dansk og Tydsk, ved at foreslaae, at **fra nu af** skulde ingen Skolelærer ansættes i Nordslesvig, uden han ved en Prøve havde godtgjort, at han besad Færdighed i Tydsk; men først efter **Forløb af 10 Aar** skulde man kræve Beviis paa Kyndighed i Dansk af Embedsmænd, som ønskede Ansættelse sammesteds [1]).

Saaledes begyndte Forpostfægtningen mellem Dansk og Tydsk i Slesvig; Kampen fortsattes i de følgende Samlinger, og blev Aar for Aar hæftigere, indtil den omsider fandt sin Afgjørelse udenfor Stændersalen paa en Kampplads, hvor der stredes ikke med Ord, men med det dræbende Vaaben.

Den Aand og Stemning, der var overveiende allerede i den første slesvigske Stænderforsamling, lagde sig tydelig nok for Dagen i det, vi allerede have anført. Men ligesaa utvetydigt røbede Stemningen sig ved Forsamlingens Andragende til Regjeringen om, at Beregning efter dansk **Rigsbankmønt** maatte afskaffes, og afløses af Beregning efter **slesvig-holsteensk Courant**. Særdeles betegnende er det ogsaa, at under Forhandlingen om Stændertidendens Udgivelse i en ny Form, en Deputeret (Professor Hensen) turde stille det Ændringsforslag, „daß die dänische Uebersetzung der Schleswigschen Ständezeitung ganz wegfallen möge" [2]). Prindsen af Augustenborg gav under denne Forhandling en Prøve paa sin slesvig-holsteenske Patriotisme der maatte røre Enhver, som vel havde samme Sind, men endnu ikke havde hævet sig til saa høit et Standpunkt

---

[1]) Slesv. Stændertid. for 1836, S. 244. 330. 457. 531—32. 73 2083.

[1]) Slesvigske Stænd. Tid. for 1836, S. 239. 282—86. 557—6 1966—68. 741.

Han var nemlig saa om og nøieregnende over Holsteens og Slesvigs lige Ret og inderlige Forbindelse, at han saae denne truet, naar begge Landskabers Stændertidende udgaves paa forskjellig Maade. Hvis derfor den slesvigske Tidende efter Regjeringens Villie skulde udgaae baade paa Dansk og Tydsk, saa burde det Samme være Tilfældet med den holsteenske. Dette lod sig endog deducere fra „der Muttermilch". Han stillede et Ændringsforslag i den Retning, og bemærkede derhos: „Den Gefühlen eines jeden Schleswig-Holsteiners sei es kränkend (!), wenn ein solcher Unterschied zwischen den beiden Ständezeitungen Statt finde. **Mit der Muttermilch werde Jeder schon inne**, daß die Vereinigung der beiden Herzogthümer rechtlich und factisch unzertrennlich sei; um so auffallender sei eine verschiedene Behandlung derselben" [1]).

VIII.

De danske Slesvigeres kraftige Optræden fremkalder Deeltagelse i Kongeriget og virksom Understøttelse. Trykkefrihedsselskabet. Flensborgeren Christian Paulsen. Angelboen C. v. Wimpfen. Hertugen og Prindsen af Augustenborgs falske Sind og forbryderiske Stræben. Slesvig-Holsteenernes Forbittrelse over at see deres Planer hæmmede og truede ved det Liv, der var vakt i Nordslesvig.

Den slesvigske Bondes Røst, som talte Modersmaalets Sag, fandt en vid Gjenklang paa denne Side lille Belt,

[1]) Slesv. Stændertid. for 1836, S. 743: „Med Modersmælken bliver det allerede Enhver klart, at begge Hertugdømmernes Forening er retlig og faktisk uadskillelig". At Prindsen allerede som Patteglut skulde have havt en klar Forestilling om Slesvigs og Holsteens Eenhed, tør man dog tvivle om, skjøndt han forsikrer det. Men vel kan det være, at der ved hans og hans Broders Vugge allerede er blevet sjunget Viser, som gik paa en slesvigholsteensk Melodi.

og dette var egentlig det vigtigste Udbytte af den førf
slesvigske Stænderforsamling. I Kongeriget, hvor det eft
1830 vakte politiske Liv nærmest havde yttret sig i Stræbe
efter større statsborgerlig Frihed, havde hidtil Ingen ændi
de slesvigske Forhold, og næsten Ingen vidste synderl
Besked om dem. Først da Slesvigerne selv havde tag
Sprogsagen i Haand, begyndte man i Kongeriget at faa
Dinene op. Allerede Lorenzen fra Lilholts første Optræde
vakte en studsende Opmærksomhed [1]), og denne spændte
mere og mere ved Iagttagelsen af den slesvigske Forsam
lings Holdning under de fortsatte Forhandlinger. En almin
delig Stemning kaldtes dog først vet til Live og fik sit vel
talende Udtryk i et Foredrag, som nuværende Amtman
Lehmann holdt i Trykkefrihedsselskabet 4 Nov. 1836 [2])
Hans Forslag, der eenstemmig antoges, gik ud paa, a
Selskabet, hvis Formaal var Folkeoplysning, skulde udvid
sin Virksomhed til Slesvig og søge at hæve det dansk
Folkesprog af den Fornedrelse, hvori det befandt sig, ide
det blev undertrykt af det herskende Tydske og næsten ganske
var udelukket fra den danske Litteraturs Indflydelse. Som
passende Midler nævntes Udbredelse af gode danske Bøge
og Fremkaldelse af Skrifter, der oplyste Slesvigs historisk
og sproglige Forhold. Fra den Dag af blev Deel
tagelsen almindelig saavel i Hovedstaden som udenfor den

[1]) I Kjøbenhavnsposten 1 Juli 1836, S. 750, findes en Artikkel en Lorenzen fra Lilholts Optræden, som nok bliver den første Dagblad Artikkel om den slesvigske Sprogsag i dennes nyere Skikkelse. Noget senere kom der i Ugebladet Fædrelandet Nr. 107, 1836, e udførlig Artikkel om Sprogsagens Behandling i den slesvigsk Stænderforsamling.

[2]) Folkebladet, 2den Aargang S. 152. I sin Heelhed meddeelte Talen i Kjøbenhavnsposten for 28 Nov. 1836.

det blev en Almeensag og et staaende Emne for Dagpressen. Trykkefrihedsselskabet udøvede den Gang en mægtig Indflydelse paa den offentlige Mening; det talte 3000 Medlemmer, deels i Kjøbenhavn, deels i Provindserne. Hvor dyb en Gjenklang denne Sag fandt, viste sig paa en mærkelig Maade ved den pludselige Tilvæxt Medlems-Antallet fik, da den slesvigske Sprogsag var bleven optagen som en Gjenstand for Selskabets Virksomhed. Medlemmernes Antal beløb sig den 4 Nov. 1836 til 2965; i de følgende 6 Maaneder steg det til 4291; og, hvad der fortjener at lægges Mærke til, denne Tilvæxt skyldtes især Tilgang fra Provindserne; den 4 Nov. 1836 talte nemlig Selskabet i Provindserne 1621 Medlemmer; men i April 1837 ikke mindre end 2675, altsaa i 6 Maaneder en Tilvæxt af over 1000 Medlemmer; og Antallet vedblev saaledes at voxe, at Selskabet fra April til 1 Nov. 1837 fik 651 nye Medlemmer. Naar man fradrager Afgang ved Dødsfald og Udmeldelser, var Medlemstallet i eet Aar, fra 4 Nov. 1836 til 1 Nov. 1837, steget fra 2965 til 4840, eller voxet med næsten to tusinde Medlemmer [1]). Hvad Betydning Trykkefrihedsselskabets Deeltagelse for denne Sag havde, viste den Gang og senere de ivrigste Slesvig-Holsteneres, som Falcks, Droysens og Samwers, forbittrede Yttringer baade om hiin Tale og om Trykkefrihedsselskabets „Indblanding i et reent slesvigsk Anliggende" [2]). Men Intet viser heller bedre, hvor liden Opmærksomhed, man hidtil i Rigets Hovedstad havde

---

[1]) Folkebladet, 2den Aarg. S. 148. 3die Aarg. S. 17. 152.

[2]) Falcks Archiv, 5 Jahrg., S. 269—278. Droysen und Samwer, Aktenmäßige Geschichte der dän. Politik, S. 114. 117—20. Jfr. Gegensätze und Kämpfe der deutschen und dänischen Sprache, von einem Nordschleswiger, 1857, S. 50.

skjænket denne vigtige Sag, hvor ringe Kundskab man havd til Personer og Forhold i Slesvig, og hvor langt man va fra at ane, hvad de slesvig-holsteenske Partisørere egentli førte i Skjoldet, end det første Skridt, som Trykkefrihedsselskabets Bestyrelse, i hvilken der dog sad Mænd, som ind toge en fremragende Plads i det offentlige Liv, gjorde fo at imødekomme hiint Andragende: man henvendte sig nemli (Febr. 1837) til **Etatsraad Falck**! med Opfordring om a medvirke til Selskabets Formaal ved at skrive en for populær **Historie af Slesvig**. Svaret var som man burd ventet det, hvis man havde kjendt Manden og Forholdene Han undskyldte sig, og hans første Grund var, at Slesvig Historie ikke lod sig skrive uden i Fælledskab med Holsteens og „eine getrennte Behandlung" „würde überdies hier in den **Herzogthümern** leicht als ein Versuch, diejenigen Bande zu lösen, welche die Herzogthümer mit einander vereinigen, angesehen und mit dem entschiedensten Widerwillen in hiesigen Landen aufgenommen werden". I samme Skrivelse, der var stilet til Trykkefrihedsselskabets Formand, Stenersen Gad, gjennem hvem han havde modtaget Opfordringen, læser han tillige Trykkefrihedsselskabet Texten, fordi det blandede sig i Slesvigs Anliggender. „Ich vermag nicht einzusehen", siger han, „was eine Kopenhagener Gesellschaft dazu sollte berechtigen können, sich um die Angelegenheiten des Herzogthums Schleswig zu bekümmern, um Angelegenheiten, welche die Einwohner des Königreichs nicht angehen". Han vilde ansee det for „eine Anmaßung der ärgsten Art", hvis „eine Gesellschaft in den Herzogthümern", vilde arbeide paa at konservere det tydske Sprog hos de Tydskere, der leve i de danske Stæder (!), og ligesaadan maa han dømme om Trykkefrihedsselskabets Bestræ-

beljer til Bedste for det danske Tungemaal i Slesvig. Lehmanns Tale var ham „eine fanatische Predigt"; den havde „in den Herzogthümern den übelsten Eindruck gemacht", og paa ham selv havde den gjort „einen widrigen Eindruck" [1]).

Trykkefrihedsselskabet fandt imidlertid snart den rette Mand i Flensborgeren Professor **Christian Paulsen**. Allerede i den tidlige Barnealder levede der hos ham en varm Følelse for Fædreland og Modersmaal; som Mand saae han med Bitterhed og Harme den dybe Fortrykkelse og Nedværdigelse, hvori dette Modersmaal holdtes i Slesvig, og tidligere end for Andre blev det ham klart, hvilke Farer for Fædrelandets Fred og Sikkerhed der ulmede i denne Tilstand. Han besluttede at arbeide imod disse Onder og gjorde dette til en Hovedopgave for sit Livs Virksomhed, hvilken han blev tro til sin sidste Dag. Aabenhed, Sanddruhed og et redeligt uegennyttigt Sind, der ikke havde Tanke for Andet end Sagen selv, betegnede hans Færd fra først til sidst. — I Aaret 1832 udgav han det første Indlæg i den dansk-tydske Skriftvexel, „Ueber Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig", et fortræffeligt Skrift, hvori han med Klarhed og Sikkerhed oplyste baade de sproglige og politiske Forhold. Slesvig-Holstenerne fulgte den Taktik ikke at ændse Skriftet [2]), for saaledes at svække dets Virkning; i Danmark lagde man i den første Tid heller ikke synderlig Mærke til det, da man endnu ikke havde faaet Øinene op for Faren; siden blev det derimod desto mere benyttet. Efter Opfordring af Trykkefrihedsselskabet skrev Paulsen 1837 sit bekjendte lille Skrift: „Det

[1]) Falcks Skrivelse af 24 Febr. 1837, bekjendtgjort 1847 i hans Archiv 5 B. S. 269—278.

[2]) Paulsens egen Yttring i Brage og Idun, 3 B. S. 420.

danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig". Dette Skrift, der gik ud i 5- til 6000 Exemplarer, gjorde den danske Almeenhed bekjendt med Ting, som hidtil kun Enkelte havde havt en meer eller mindre indskrænket Kundskab om, det oplyste hvor skjændigen det danske Sprog i Slesvig var blevet fortrængt fra sine lovlige Enemærker, og hvilket forsmædeligt Aag der endnu hvilede paa dette Landskabs danske Beboere. Det fremkaldte en almindelig Deeltagelse i alle Rigets Egne, og, da ingen Dansk kan læse Slesvigs Sproghistorie uden Vrede og Forbittrelse, fik Deeltagelsen ogsaa en betydelig Tilsætning af disse Følelser.

Aaret forud (1836) havde Paulsen viist Intetheden af Hertugen af Augustenborgs Arvepræntensioner paa Slesvig og Holsteen i et Skrift, der gjorde saa meget Indtryk, at Hertugen selv greb til Pennen og udgav en Bog for at bevise sine formeentlige Rettigheder. Af Regjeringen, som burde have paaskjønnet Paulsens Bestræbelser, høstede han kun ringe Tak. Den Deputerede i det slesvig-holsteenske Kancelli, Höpp, gjorde ham haarde Bebreidelser, fordi han havde udgivet dette Skrift, og en Afskrift fra Regjeringens Arkiv af et Dokument, som var nødvendigt for klart at oplyse Sagen, nægtedes ham[1]). Ikke stort bedre gik det under Christian den Ottende. Han lod Danmarks Sag forsvare ved Tydskere, for dem aabnedes Arkiverne; men Mænd som Chr. Paulsen og J. E. Larsen bleve ubenyttede. Men Paulsen lod sig hverken afskrække ved Regjeringens Mis-

[1]) Antislesvig-holst. Fragmenter, 13 H. S. 3—7. Jfr. 11 H. S. 19—20. Paulsen følte den Uret, han led, og harmede sig derover, ikke for sin egen, men for Sagens Skyld. „Sandeligen," siger han, „de dansksindede Embedsmænd maatte ansee sig for sölgte og forraadte af deres Foresatte!"

forsømmelse eller dens Ligegyldighed; han vedblev at arbeide for det, han ansaae for Ret og vigtigt for Fædrelandets Velfærd; og medens han aldrig blev træt af at føre Pennen for den gode Sag i Pressen, tog han tillige virksom Deel næsten i Alt, hvad der paa denne eller hiin Side lille Belt gjordes for at værne om Danskheden i Slesvig [1]). Og Fremskridt gjordes der ogsaa allerede i det første og andet Aar efter Stændernes Møde. Trykkefrihedsselskabets Skrifter fandt Udbredelse i Slesvig, og et ikke ringe Antal Slesvigere traadte efterhaanden ind i Selskabet, skjøndt de tydsksindede Præster, navnlig i Angel, søgte baade at hindre Indtrædelse i Selskabet og Skrifternes Udbredelse [2]). Det var allerede en stor Vinding, at større Kundskab om Forholdene udbredtes og Øiet aabnedes for Faren, og at Slesvigerne nu vare visse paa Støtte og Tilhold hos de øvrige Danske: den gamle Følelse af Folke-Eenhed var atter kaldt til Live.

Blandt Slesvigernes Bestræbelser i denne Tid bør ikke glemmes den hæderlige, for tidlig afdøde C. v. Wimpfens Virksomhed. Foruden at han tidligere havde oplyst flere Punkter af Slesvigs Retsforfatning og viist dennes Sammenhæng med den almindelige danske, udarbeidede han i disse Aar en Slesvigs Historie, i hvilken for første Gang i et eget Skrift dette Landskabs Historie og nationale Forhold vare seete med et dansk Øie og fremstillede fra et dansk Synspunkt, medens det tidligere udelukkende var skeet fra et tydsk eller slesvig-holsteensk. Wimpfen var en født Angelbo [3]).

[1]) H. N. Clausen har nylig sat Christian Paulsen et Æreminde ved at skildre hans Levnet. (Foran 1 B. af Paulsens samlede Skrifter).

[2]) Christian Paulsens samlede mindre Skrifter, 1 B. S. 231.

[3]) C. von Wimpfen, Geschichte und Zustände des Herzogthums Schleswig oder Südjütland. Udkom i Flensborg i Foraaret 1839.

Vare de Danske, efterat de engang vare vaagnede, ikke ledige, saa vare Slesvig-Holstenerne det ligesaa lidet. I Spidsen for dem gik Hertugen, Christian August af Augustenborg og hans Broder Prinds Frederik af Augustenborg, sædvanlig kaldet efter sit Gods Noer. Ærgjærrige Drømme og Naget over skuffede Forventninger lode dem ingen Ro. Da Statholderværdigheden i Slesvig og Holsteen i Aaret 1836 blev ledig, gjorde de sig Haab om, at En af dem skulde faae denne Post, der var dem saa vigtig for Fremtidens Skyld; men Frederik den Sjette forbigik dem; han troede ikke disse Søstersønner, skjøndt han var langt fra at ane det hele Omfang af de mørke Planer, de rugede over. Samme Aar fik Hertugen et Stød paa sit ømmeste Sted, da Chr. Paulsen i det ovenomtalte Skrift opløste hans Arvepprætensioner i Intet. Jo mere magtesløse Hertugen og Prindsen vare, desto lavere Vaaben betjente de sig af. Da Regjeringen i Begyndelse af 1838 søgte at indføre et bedre Toldsystem i Slesvig og Holsteen, traadte de ikke aabenlyst op imod denne Forholdsregel, men Prindsen spandt paa, om det ikke var muligt, at ægge Ditmarskerne og Ridderskabet til at klage til det tydske Forbund: „Geheim muß man es aber halten", skriver Prindsen til sin Broder ved Meddelelsen af denne smukke Streg, der skulde spilles deres Morbroder, den gamle Kong Frederik. I Aaret 1837 begyndte Hertugen sin litterære Løbebane ved at skrive mod hiin Afhandling af Paulsen, og han fortsatte denne Virksomhed til 1848 ved at skrive og lade skrive en umaadelig Mængde anonyme Avisartikler, hvis Øiemed var at ophidse Befolkningen mod Danmark, at haane og spotte det danske Sprog og alt hvad Dansk var, at mistyde og forvanske Regjeringens Foranstaltninger og saaledes fremkalde almindelig Misnøie, at

fremstille sig som den utvivlsomme Arving til den indbildte Stat Slesvig-Holsteen, naar den kongelige Mandslinie uddøde, og endelig vedholdende at forfølge, haane og bagvaske enhver Mand, som han vidste var en Modstander af hans Planer eller en Forsvarer af Folkets Modersmaal. Af Haandlangere havde han en heel Kohort, hvoriblandt Mennesker af det foragteligste Slags [1]).

Medens Hertugen og Prindsen, drevne af personligt Nag og Ærgjærrighed, forberedte Oprøret og stilede Kursen mod det som den endelige Havn, vare alle Slesvig-Holstenere i fuld Harnisk over det Liv, der var vaagnet hos de Danske i Slesvig, og den Modstand, her traadte dem i Møde, og over „Kongerigets Indblanding". Det var noget heelt Nyt for dem. De havde troet, at Danskheden i Slesvig, siden den havde været saa taus, for længe siden var død; men nu talede den med høi Røst. En Bonde havde vovet at tale om sit Modersmaals Ret og Andre havde stemt i med, og fra den anden Side lille Belt lød der kraftige Stemmer, som lovede Hjælp fra Landsmænd. Slesvig-

[1]) Wegener, Hertugen af Augustenborg, S. 17—20. 118. 22—23. 120. 25 flg. Hvor utrolig fræk Hertugen kunde være, oplyser Wegener med et Exempel, smstds S. 44—45. 142. En af Hertugens tro Haandlangere var en Justitsraad Jasper. Han var i stadig Pengeforlegenhed, og det blev Hertugen tilsidst for kostbart selv at lønne sin Hjælper. Hertugen var dog ikke forlegen for Raad. Han skrev til sin kongelige Svoger, Christian den Ottende, og bevirkede, at Kongen anviste Justitsraad Jasper til til rede Udbetaling 5000 Rigsbankdaler „som Forskud paa Arbeider, han skulde udføre i Kongens Tjeneste"! Den samme Jasper, der havde været Stempelforvalter og Oversagfører i Slesvig, var nogle Aar før afsat for mislig Embedsførelse.

Holstenerne studsede, de vare overraskede, ærgerlige, forbittrede. Her syntes en Fare at dukke op for den slesvig-holsteenske Stats tilkommende tydske Herlighed, som Ingen havde anet eller taget med i Beregning, og som havde det Ængstende ved sig, at den Dag for Dag voxede i Styrke og Betydning, uden at Nogen ret kunde begribe, hvorledes, eller see, hvor Grændsen var sat. Det var som en Strøm, der vældede frem af en skjult Kilde, og daglig steg mægtigere og mægtigere; man kunde ikke standse den, thi man kjendte ikke dens Kilde, og søgte den, hvor den mindst var at finde. Forbittrelsen var imidlertid den overveiende Følelse hos Slesvig-Holstenerne; man maatte af alle Kræfter og uden alle Hensyn bekjæmpe dette Onde, søge at qvæle denne Stemning, hvor den viste sig (dertil kunde Pressen, rigtig benyttet, være et ypperligt Middel), ikke tilstaae det forhadte danske Sprog den ringeste Ret (naar man havde de Fleste paa sin Side i Stændersalen, lod dette sig jo nok sætte igjennem). De dybere seende og mere beregnende Slesvig-Holstenere meente imidlertid, at det vilde være klogere, om man gav lidt efter for de Danske, saa vilde Bevægelsen sætte sig; naar man da paa en god Maade gav Lidt med den ene Haand, og snildeligen tog Mere med den anden, blev Fordelen dog paa den tydske Side. Vilde man derimod slet ikke gjøre de danske Slesvigere nogen Indrømmelse, saa kunde de Danske fra Kongeriget saa meget lettere faae Haand i Hanke med; og dette maatte man fremfor Alt søge at forebygge.

Under saadanne Stemninger, som vi have beskrevet, og under Kamp og Anstrængelse fra begge Sider, nærmede Tiden sig til den anden slesvigske Stænderforsamling. Det

var at forudsee, at det fra den forrige Forsamling hvilende Spørgsmaal om Indførelse af dansk Rettergangs- og Bestyrelsessprog vilde blive det, hvorom Striden især vilde komme til at dreie sig, og i hvilket Partierne vilde prøve Styrke med hinanden. Forend vi imidlertid gaae over til at berette Forhandlingernes Gang og Udfald, vil det være hensigtsmæssigt at kaste et Blik paa Forholdene, saaledes som de for Øieblikket vare, og betragte, hvorledes det er gaaet til med at fortrænge det danske Rettergangssprog i det sidste Par Menneskealdre fra de Thingsteder, hvor det tidligere lød.

IX.

Det danske Rettergangssprogs Fortrængelse i den sidste Tid fra de nordlige Dele af Slesvig og Als og Ærø. Omstændighederne derved i de enkelte Retsdistrikter. Den Skikkelse Rettergangen fik, efterat det tydsk-latinske Retssprog var trængt igjennem; det Urimelige og Latterlige i Retspleiens Former. Det uforstaaelige Retssprog fremkalder Retsusikkerhed, sløver Folkets Sands for det Offentlige og umuliggjør dets Deeltagelse i Retspleien. En tydsk Dom om det Uforsvarlige i at fortrænge det danske Modersmaal i Nordslesvig fra det offentlige Liv.

Det er i det Foregaaende viist, at det tydske Retssprog, tildeels endog for lang Tid siden, havde udbredt sig i mange Egne af Slesvig, hvor Folkets Tale var dansk, senest i største Delen af Tønder og Aabenraa Amt, tidligere i de mere sydlige og østlige Egne, og paa hvilken Maade

dette er gaaet for sig[1]). Ved Høier Herred i Tønder Amt, hele Haderslev Amt, Als og Ærø, fandt imidlertid det tydske Retssprog en Grændse, hvor det, besynderligt nok, blev staaende indtil Midten af det 18de Aarhundrede, da da det ogsaa begyndte at overskride dette Skjæl. Derefter vandrede det jævnt mod Nord, indtil det efter to til tre Menneskealdres Forløb naaede Nørrejyllands Grændser. Det var, som bemærket, de tydske Advokater, der nedbrøde Gjærdet, understøttede baade til Høire og Venstre af tydskdannede Embedsmænd i den lavere og høiere Bestyrelse. Denne det danske Retssprogs Fortrængelse fra sine sidste Enemærker i Slesvig, der ligger vor Tid saa nær og tildeels er foregaaet for den nulevende Slægts Øine, lader sig paavise i det Enkelte. Det giver Fingerpeg om, hvorledes Forandringen er gaaet for sig i ældre Tider i andre Dele af Slesvig. Mærkeligst er Forholdet i Hviding og Nørre-Rangstrup Herreder (de sydligste i Haderslev Amt). Retsprotokollerne ere kun tilstæde i hiint fra 1799, i dette fra 1812 og den derefter følgende Tid; men det er ogsaa den sidste Tid, det især gjælder om, da det Danske, hvis det har holdt sig i denne Tid, endnu mere maa have været herskende længre tilbage i Tiden. Det viser sig da, at **Allemandsthinget**, eller det første ordentlige Thing i hvert Herred, fra hvilket Retsaarets Begyndelse regnes, og paa hvilket Sandemænd, Nævninger, Thinghørere o. desl. for det følgende Aar udnævnes, **er holdt paa Dansk**, og Tilførselen til Protocollen ligeledes skeet paa **Dansk — lige til Aaret 1833.** Ligesaa paa de andre eller extraordinære Thing, som sattes efter Leilighed, naar Sager forefaldt, som

---

[1]) Se 1 Deel S. 46. 91—92. 214—16. 226—27.

skulde afgjøres, foregik Forhandlingerne paa Dansk og tilførtes Protokollen paa Dansk i alle Sager, som angik Stifter, Afkald, Lovbydelser, Erklæringer o. s. v., eller overhoved Alt, hvad der forhandledes umiddelbart med Beboerne eller Parterne. Ikkun ved egentlige Processer skete Tilførselen paa Tydsk — altid naar en Advokat havde Sagen, og som oftest ogsaa naar Parterne selv mødte. At imidlertid ogsaa i disse Tilfælde **Thingsproget** har været Dansk, følger deraf, at Beboerne ikke kunde andet end Dansk. Med det officielle Retssprog foregik imidlertid en Forandring i hiint Aar, ikke mere end tre Aar, før Lorenzen fra Lilholt gjorde sit Forslag i Stænderne, og 7 Aar før Reskriptet af 14 Mai 1840 udkom: Aarsagen til Forandringen var, at disse Herreder i Aaret 1833 fik en Herredsfoged Timmermann, som ikke kunde Dansk. Fra nu af bleve ikke blot Processager tilførte Protokollen paa Tydsk, men al Tilførsel skete herefter paa dette Sprog, og det saavel paa Allemandsthinget som paa de andre Thing. Dette fortsattes til 1841, da i Anledning af Christian den Ottendes Reskript af 14 Mai 1840 Forhandlingerne paa Allemandsthinget igjen indførtes i Protokollen paa Dansk. Fra Aaret 1843 blev, med Undtagelse af Advokaternes Paastande, Tydsk slet ikke brugt i Thingprotokollen, ikke engang af Embedsmændene i Oprørstiden.

En stærk Modsætning til disse tvende Herreder gjøre de augustenborgske Godser paa Als. Disse Godser, beliggende i Sønderherred, erhvervedes i Midten af det 18de Aarhundrede og dannede et eget Retsdistrikt (en Tidlang to), kaldet det augustenborgske. Protokollerne gaae tilbage til Erhvervelsestiden, og her er Alt Tydsk lige fra Begyndelsen, saavel Processager som Politiretssager, retslige

Bekjendtgjørelser, Konkursakter, Lovbydelser, Thinglæsninger o. s. v. Kun naar Ed aflagdes, findes den indført paa Dansk, og ligesaa Formularen for Advarselen mod Meened. Selv Skifter bleve i Regelen behandlede i det tydske Sprog; dog forekommer der Undtagelser, i hvilke det danske Sprog er benyttet, og dette er endnu hyppigere Tilfældet med Kontrakter om Eiendoms Overdragelse; men disse Undtagelser ophørte efter Aaret 1786, da der kom en ny Herredsfoged, som udfærdigede Alt paa Tydsk, og i dette Sprog lod det føre til Protokols. Ikkun Skjøder paa Bonde-Eiendom bleve bestandig efter en gammel uforanderlig Formular affattede paa Dansk. Det forstaaer sig for Resten af sig selv, at selv under disse Forhold maatte Retten, naar den mundtlig forhandlede Noget med Beboerne, af Nødvendighed bruge det danske Sprog; men Alt hvad der nedskreves i Protokollen stete paa Tydsk. Og saaledes vedblev det paa de augustenborgske Besiddelser paa Als lige til 1848; thi Christian den Ottendes Reskript af 14 Mai 1840 blev her trodset og tilsidesat. — Ikke synderlig bedre gik det i den mindre Deel af Sønderherred, som beholdt sit gamle Thing. Her benyttes første Gang det tydske Sprog den 13de Juli 1737, og bruges fra den Tid sædvanlig, naar Advokater føre Sagen; men det danske Sprog benyttes dog endnu en Snees Aar næsten i alle andre Tilfælde, i Domme, Retskjendelser, Skifter, Thinglæsninger af Kontrakter, Protokollens Intimation o. s. v. Men i Aaret 1755 indtræder en Forandring, da der ansattes en ny Thingskriver. Han gjorde Alt til Tydsk, undtagen Kontrakter, som for største Delen baade affattedes til Vedkommendes Brug paa Dansk og i dette Sprog indførtes i Protokollen. Heri adskiller Sønderherreds Thing sig fra

det augustenborgske. Forholdet mellem danske og tydske Kontrakter i Sønderherred kan skjønnes deraf, at fra 1781 til 1803 udfærdigedes 217 Kontrakter paa Dansk, og 59 paa Tydsk. Fra det 19de Aarhundredes Begyndelse blive de tydske Kontrakter endnu mere sjældne, og efter 1840 findes ingen længer affattede i dette Sprog, skjøndt ellers Retsprotokollerne vedbleve at føres paa Tydsk lige til 1848.

Paa Ærø var saa godt som hele Retsplejen og alle Retsprotokoller danske indtil 1 Jan. 1774, da den nye Justitsforfatning for Øen, som paabødes ved den paa Tydsk udstædte Forordning af 18 Nov. 1773, traadte i Kraft. Nu blev saa godt som Alt Tydsk, selv Raadstue-Protokollen i Ærøeskjøbing. Dog bleve, i det Mindste i den senere Tid, Kontrakter, Testamenter, Skjøder o. desl. (skjøndt Rettens Attest om deres Thinglæsning var tydsk) affattede paa Dansk. Det bemærkes som et Fremskridt, at Havne-Protokollen og Raadstue-Protokollen fra 1830 begyndte at føres paa Dansk. Ja man begyndte endog ved Retssager at affatte Undersøgelsesprotokollerne i det Sprog, som Indvaanerne talte; men her var den slesvigske Overret paa sin Post: den standsede dette Frafald fra det Tydske, ved den 13 Juli 1835 at paalægge Land- og By-Retten paa Ærø for Fremtiden at føre disse Protokoller i det tydske Sprog, ligesom det allerede 18 Febr. 1826 var indskjærpet Aktuariatet i Ærøeskjøbing at betjene sig af dette Sprog i Protokollen [1]). Paa denne Ø blev dog Christian den Ottendes Reskript af 14 Mai 1840 taget til Følge, og dansk Retssprog indført, skjøndt Embeds-Brevvexlingen vedblev at være tydsk til 1848.

---

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1840. 2 Beilagenheft S. 317.

Nordborg Amt paa Als bestod af to Herreder, Nørre- og Igen-Herred med særskilt Retspleie; men sidst i forrige Aarhundrede sammensmeltede de, og Benævnelsen Igen-Herred fortrængtes af Nørre-Herred som Navn for det Hele. Det danske Rettergangssprog kjæmper her med det tydske, indtil dette i den anden Halvdeel af det 18de Aarhundrede faaer Overhaand. Paa Nørre-Herreds Thing udsagdes det den 6 Dec. 1731, at Tydsk og Latin som Retssprog var utilstædeligt. Det hedder i Protokollen om den Sagsøgtes Indlæg, at det „instiøndt ded var paa Dydske streven og med Latien ganske opfyldt, doch alligivel af Klagerens Mandatarius er bleven accepteret, hvilcket doch iserdelesshed hvad Latinen angar efter den Danske Lou i Duplic inter kan passere". I den følgende Tid bleve dog Processer, hvor ikke Menigmand selv, men Advokater, mødte, hyppigen førte paa Tydsk. Meddelelser fra Amtshuset vare ogsaa tydske; men man antydede en Tidlang ved deres Indførelse i Protokollen, at Brugen af det tydske Sprog var en Uregelmæssighed, idet man tilføiede, skjøndt Enhver kunde see sig til, at det var Tydsk, de Ord: „og lyder i det tydske Sprog som følger". Imidlertid vedblev dog i det Mindste Forbudelsen, Intimationen og Protokollens Slutning at være Dansk, indtil det Danske i Nørre-Herreds Thingprotokol næsten ganske forsvandt, da der 1739 kom en ny Herredsfoged; i Igen-Herred havde det dog Overhaand indtil 17[illegible], da en ny Thingskriver slog det reent [illegible]. Siden forekomme kun undtagelsesviis enkelte Sager paa Dansk; derimod aflagdes Eden jævnligen i Modersmaalet. Ved Affattelsen af Kontrakter vedligeholdt Brugen af det [illegible] Sprog sig længere, nemlig indtil 1784, da en ny [illegible] ankom, ligesaa var det med Skiftebrevene; [illegible]

vare udelukkende danske indtil 1740, siden vexlende i begge Sprog indtil 1784, da den nye Herredsfoged ogsaa her gjorde Tydsk til Regel. — Der er den Mærkelighed ved dette Retsdistrikt, at det fra Aaret 1811 fik en lille dansk Periode. Da nemlig Herredsfoged Fürsen fik Meddelelse om Frederik den Sjettes Reskript af 15 Dec. 1810, begyndte han strax den 5 Marts 1811 med dansk Retssprog, i Overeensstemmelse med Kongens Villie (skjøndt han ingen udtrykkelig Befaling havde dertil), men, som vi vide, til alvorlig Misfornøielse for Amtmand Linstow. Denne danske Periode varede kun til Udgangen af 1814, hvorefter det Tydske igjen blev herskende. Herredsfogeden maatte ogsaa have været mere end almindelig tungnæm, naar han ikke i tre Aar kunde lære, at om det endog var Kongens Villie, at Alsingerne skulde have Retten pleiet i deres Modersmaal, saa havde dog Kongens høiere Embedsmænd en anden Villie, og efter den som sine nærmeste Foresattes gjorde en Herredsfoged bedst i at rette sig.

I Frøs og Kalslunds Herreder (Haderslev Amt) haves ingen Retsprotokoller ældre end 1791. Ved denne Tid og senere benyttes i Processer begge Sprog, og altid Tydsk, naar en Advokat har Sagen. Udenfor Processer bruges i alle Sager saa godt som udelukkende Dansk indtil Aaret 1820. Fra den Tid af benyttes begge Sprog i en saa fortrolig Forening, at der findes Skiftesager, hvor det Halve er skrevet paa Tydsk og det Halve paa Dansk. Dog bleve, med ganske enkelte Undtagelser, Kontrakt-Bogerne, Gjælds- og Pante-Protokollerne bestandig affattede paa Dansk. — I Gram Herred forekommer Tydsk første Gang i Thingprotokollen i Aaret 1744, men Overgangen til Tydsk skete meget langsomt. Det Samme er Tilfældet paa Godserne Gram

og Nybøl, hvor lige til 1810 Tydsk kun brugtes, naar Advokater mødte. Fra den Tid bliver Sproget blandet, dog vedblive Kontrakter, Gjælds- og Pante-Protokoller næsten udelukkende at skrives paa Dansk.

Overalt hvor det tydske Retssprog har trængt sig ind i de dansktalende Dele af Slesvig, er det skeet ved Embedsmændenes Egenraadighed, ved Misbrug, uden nogensomhelst Lovhjemmel. Overgangen skete gjerne, naar en i Folkesproget mere vankundig Embedsmand fulgte efter en mindre vankundig. Naar derfor en Embedsmand, som den nævnte Herredsfoged Fürsen, uden nærmere kongelig Befaling igjen begyndte paa Dansk, saa var hans Handlemaade fuldkommen beføiet og velgrundet. Men selv de Embedsmænd, der i Aaret 1811 begjærede en kongelig Befaling for strax at indføre dansk Rettergang, fik den ikke. Vi vide hvorfor.

Naar man nu seer, paa hvilken Maade tydsk Retssprog er blevet indført i Nordslesvig, og veed, at Folket den Gang talte Dansk, og taler det den Dag i Dag, kommer man til at tænke paa Falcks Beviis for, at det tydske Sprog i Midten af det 17de Aarhundrede var udbredt blandt Folket i Angel. Han siger, at Ingen havde kunnet falde paa (!) at indføre tydsk Kirkesprog i Angel, hvis dette Sprog ikke forud havde været temmelig udbredt i det dagligе Liv [1]). Er den Slutning rigtig, saa maae vi ogsaa

[1]) Allerede 1816 i Kieler Blätter 2 B. S. 115 siger Falck, at Indførelsen af tydsk Kirkesprog i Angel i Midten af 17de Aarhundrede „offenbar eine ziemlich allgemeine Verbreitung des Deutschen voraussetzt"; og i det „schleswig-holsteinischen Wochenblatt", han udgav i Oprørstiden, bemærker han (22 Dec. 1848, S. 220): „Es ... auch in der Natur der Sache, daß man überhaupt auf den ... ken, die deutsche Sprache in Kirche und Schule einzuführen, ... hätte fallen können, wenn nicht der Gebrauch der deut

kunne sige, at Ingen vilde have kunnet falde paa at indføre tydsk Retssprog i Haderslev Amt, paa Als og Ærø, hvis ikke Bønderne i det daglige Liv temmelig almindelig havde talt Tydsk. Men at dette er urigtigt, behøver intet videre Beviis.

Der er i de slesvigske Sprogforhold, hvad enten man seer hen til det Tydske paa Thinge og i den offentlige Bestyrelse eller til det Tydske i Kirke og Skole hos det dansktalende Folk, Noget saa kolossalt Urimeligt, at man, selv naar man har Aktstykkerne i Hænde og Vidnesbyrdene for sig, der vise, at det forholder sig saaledes, som det er beskrevet, bestandig maa dæmpe en Vantro hos sig selv, der idelig vil reise sig og tvivlende spørge, om det da ogsaa er muligt, at det har kunnet gaae saaledes til. Man fristes undertiden til at antage hele Ordningen af Underviisning og Gudstjeneste, Rettergang og Bestyrelse i Slesvig for et Værk af vanvittige Mennesker, naar man kun ikke vidste, at de fleste af dem have været meget kloge og beregnende. Det Vrange, Ufornuftige og Uretfærdige naaede efterhaanden en saadan Storhed, at Sprogets Udtryk næsten ikke kan maale sig med det. Foruden den dybe Uretfærdighed, som øvedes mod Folket, frembyder det Topmaal af Urimeligheder, som man idelig møder i Slesvigs offentlige Sprogforhold, saa mange latterlige eller tragikomiske Sider, at det falder vanskeligt at bevare Historiens rolig fortællende Tone. Der er maaskee Ingen, som med større Fynd og Skarphed i korte Træk har skildret det tydske Rets- og Regjeringssprogs Absurditet end den slesvigske Præst Dysfel. Han siger i et Brev til en Ven:

---

schen Sprache schon in einem gewissen Maaße im gemeinen Leben sich geltend gemacht hätte". — Hvis det blot i Slesvig var gaaet efter „der Natur der Sache"! Jfr. 1 Deel S. 117, Anm.

Nordborg Amt paa Als bestod af to Herreder, Nørre- og Igen-Herred med særskilt Retspleie; men sidst i forrige Aarhundrede sammensmeltede de, og Benævnelsen Igen-Herred fortrængtes af Nørre-Herred som Navn for det Hele. Det danske Rettergangssprog kjæmper her med det tydsk-latinske, indtil dette i den anden Halvdeel af det 18de Aarhundrede faaer Overhaand. Paa Nørre-Herreds Thing udtaltes det den 6 Dec. 1731, at Tydsk og Latin som Retssprog var utilstædeligt. Det hedder i Protokollen om den Sagsøgtes Indlæg, at det „inskiøndt ded var paa Dydske skreven og med Latien ganske opfyldt, doch alligivel af Klagerens Mandatarius er bleven accepteret, hvilcket doch iserdelesshed hvad Latinen angar efter den Danske Lou i Duplic intet kan passere". I den følgende Tid bleve dog Processer, naar ikke Menigmand selv, men Advokater, mødte, hyppigen førte paa Tydsk. Meddelelser fra Amtshuset vare ogsaa tydske; men man antydede en Tidlang ved deres Indførelse i Protokollen, at Brugen af det tydske Sprog var en Uregelmæssighed, idet man tilføiede, skjøndt Enhver kunde læse sig til, at det var Tydsk, de Ord: „og lyder i det tydske Sprog som følger". Imidlertid vedblev dog i det Mindste Lovbydelsen, Intimationen og Protokollens Slutning at være Dansk, indtil det Danske i Nørre-Herreds Thingprotokol næsten ganske forsvandt, da der 1739 kom en ny Herredsfoged; i Igen-Herred havde det dog Overhaand indtil 1752, da en ny Thingskriver slog det reent ihjel. Siden forekomme kun undtagelsesviis enkelte Sager paa Dansk; derimod aflægges Eden jævnligen i Modersmaalet. Ved Affattelsen af Kontrakter vedligeholdt Brugen af det danske Sprog sig længere, nemlig indtil 1784, da en ny Herredsfoged ansattes; ligesaa var det med Skiftebreve; de

vare udelukkende danske indtil 1740, siden vexlende i begge Sprog indtil 1784, da den nye Herredsfoged ogsaa her gjorde Tydsk til Regel. — Der er den Mærkelighed ved dette Retsdistrikt, at det fra Aaret 1811 fik en lille dansk Periode. Da nemlig Herredsfoged Fürsen fik Meddelelse om Frederik den Sjettes Reskript af 15 Dec. 1810, begyndte han strax den 5 Marts 1811 med dansk Retssprog, i Overeensstemmelse med Kongens Villie (skjøndt han ingen udtrykkelig Befaling havde dertil), men, som vi vide, til yderlig Misfornøielse for Amtmand Linstow. Denne danske Periode varede kun til Udgangen af 1814, hvorefter det Tydske igjen blev herskende. Herredsfogeden maatte ogsaa have været mere end almindelig tungnæm, naar han ikke i tre Aar kunde lære, at om det endog var Kongens Villie, at Alsingerne skulde have Retten pleiet i deres Modersmaal, saa havde dog Kongens høiere Embedsmænd en anden Villie, og efter den som sine nærmeste Foresattes gjorde en Herredsfoged bedst i at rette sig.

I Frøs og Kalslunds Herreder (Haderslev Amt) haves ingen Retsprotokoller ældre end 1791. Ved denne Tid og senere benyttes i Processer begge Sprog, og altid Tydsk, naar en Advokat har Sagen. Udenfor Processer bruges i alle Sager saa godt som udelukkende Dansk indtil Aaret 1820. Fra den Tid af benyttes begge Sprog i en saa fortrolig Forening, at der findes Skiftesager, hvor det Halve er skrevet paa Tydsk og det Halve paa Dansk. Dog bleve, med ganske enkelte Undtagelser, Kontrakt-Bøgerne, Gjælds- og Pante-Protokollerne bestandig affattede paa Dansk. — I Gram Herred forekommer Tydsk første Gang i Thingprotokollen i Aaret 1744, men Overgangen til Tydsk skete meget langsomt. Det Samme er Tilfældet paa Godserne Gram

og Nybøl, hvor lige til 1810 Tydsk kun brugtes, naar Advokater mødte. Fra den Tid bliver Sproget blandet, dog vedblive Kontrakter, Gjælds- og Pante-Protokoller næsten udelukkende at skrives paa Dansk.

Overalt hvor det tydske Retssprog har trængt sig ind i de dansktalende Dele af Slesvig, er det skeet ved Embedsmændenes Egenraadighed, ved Misbrug, **uden nogensomhelst Lovhjemmel.** Overgangen skete gjerne, naar en i Folkesproget mere vankundig Embedsmand fulgte efter en mindre vankundig. Naar derfor en Embedsmand, som den nævnte Herredsfoged Fürsen, uden nærmere kongelig Befaling igjen begyndte paa Dansk, saa var hans Handlemaade fuldkommen beføiet og velgrundet. Men selv de Embedsmænd, der i Aaret 1811 begjærede en kongelig Befaling for strax at indføre dansk Rettergang, fik den ikke. Vi vide hvorfor.

Naar man nu seer, paa hvilken Maade tydsk Retssprog er blevet indført i Nordslesvig, og veed, at Folket den Gang talte Dansk, og taler det den Dag i Dag, kommer man til at tænke paa Falcks Beviis for, at det tydske Sprog i Midten af det 17de Aarhundrede var udbredt blandt Folket i Angel. Han siger, at Ingen havde kunnet falde paa (!) at indføre tydsk Kirkesprog i Angel, hvis dette Sprog ikke forud havde været temmelig udbredt i det daglige Liv [1]). Er den Slutning rigtig, saa maae vi ogsaa

[1]) Allerede 1816 i Kieler Blätter 2 B. S. 115 siger Falck, at Indførelsen af tydsk Kirkesprog i Angel i Midten af 17de Aarhundrede „offenbar eine ziemlich allgemeine Verbreitung des Deutschen voraussetzt“; og i det „schleswig-holsteinisches Wochenblatt“, han udgav i Oprørstiden, bemærker han (22 Dec. 1848, S. 220): „Es liegt auch in der Natur der Sache, daß man überhaupt auf den Gedanken, die deutsche Sprache in Kirche und Schule einzuführen, gar nicht hätte fallen können, wenn nicht der Gebrauch der deut-

kunne sige, at Ingen vilde have kunnet falde paa at indføre tydsk Retssprog i Haderslev Amt, paa Als og Ærø, hvis ikke Bønderne i det daglige Liv temmelig almindelig havde talt Tydsk. Men at dette er urigtigt, behøver intet videre Beviis.

Der er i de slesvigske Sprogforhold, hvad enten man seer hen til det Tydske paa Thinge og i den offentlige Bestyrelse eller til det Tydske i Kirke og Skole hos det dansktalende Folk, Noget saa kolossalt Urimeligt, at man, selv naar man har Aktstykkerne i Hænde og Vidnesbyrdene for sig, der vise, at det forholder sig saaledes, som det er bestrævet, bestandig maa dæmpe en Vantro hos sig selv, der idelig vil reise sig og tvivlende spørge, om det da ogsaa er muligt, at det har kunnet gaae saaledes til. Man fristes undertiden til at antage hele Ordningen af Underviisning og Gudstjeneste, Rettergang og Bestyrelse i Slesvig for et Værk af vanvittige Mennesker, naar man kun ikke vidste, at de fleste af dem have været meget kloge og beregnende. Det Vrange, Ufornuftige og Uretfærdige naaede efterhaanden en saadan Storhed, at Sprogets Udtryk næsten ikke kan maale sig med det. Foruden den dybe Uretfærdighed, som øvedes mod Folket, frembyder det Topmaal af Urimeligheder, som man idelig møder i Slesvigs offentlige Sprogforhold, saa mange latterlige eller tragikomiske Sider, at det falder vanskeligt at bevare Historiens rolig fortællende Tone. Der er maaskee Ingen, som med større Fynd og Djærvhed i korte Træk har skildret det tydske Rets- og Forretningssprogs Absurditet end den slesvigske Præst Dyssel. Han siger i et Brev til en Ven:

---

schen Sprache schon in einem gewissen Maaße im gemeinen Leben sich geltend gemacht hätte". — Hvis det blot i Slesvig var gaaet efter „der Natur der Sache"! Jfr. 1 Deel S. 117, Anm.

„Der kan intet tænkes saa unaturlig, og for en Dansk saa anstødelig, end det Herredom som det tydske Sprog har faaet i en virkelig dansk Provintse, hvor heele Almuen neppe forstaaer en tydsk Periode i Sammenhæng. Ved de Domstole, hvor endnu den gode gamle Kong Waldemars jydske Lov skulde gielde, der ageres alle Sager paa tydsk. Min Herre forestiller sig lettelig den Urimeligheb: at otte danske Bønder som Stokkemænd skal anhøre, hvad to tydske Rabulister mundhugges om paa Thinget. Hvor sørgelig vilde det være for Dem eller mig, min Herre! at anhøre vor Sag ageret og paadømt i det russiske Sprog. Forestil Dem engang, jeg beder Dem, Nysgierrighed og Taabelighed afmalet i mine Tilhøreres Ansigter, naar jeg fra Prædikestolen maa læse en tydsk Forordning, Placat eller Ordre, hvis Stylus curiæ i sine opskruede og lange Meninger er mig selv saa uforstaaelig, at jeg i Forveien maa oversætte et kort Indhold deraf paa Dansk, og efterat Originalen er oplæst, sige min Menighed i vort Moders Maal, hvad det er" [1]).

Det var i Sandhed ogsaa en besynderlig Retspleie og underlige Retsforhandlinger, der fandt Sted over hele det danske Slesvig, hvor tydske Dommere sade paa Dommersædet, tydske Thingskrivere førte Protokollerne og tydske Advokater mødte for at anklage eller forsvare. Offentlighed og Deeltagelse af Folket i Retspleien hørte med til den danske Retspleies Væsen. Nævninger (Ransnævninger) og Sande-

[1]) Dysſels Indenlandsreise 1763, S. 17—18. En anden slesvigsk Præst, Knud Aagaard, siger i Aaret 1815 i sin Tørning Lens Beskrivelse S. 54: „Dersom Vanen ikke afdrog Opmærksomheden fra vore Handlinger, da maatte en Øvrighedsperson med Forundring studse over sit eget Værk, naar han udsteder en Befaling eller Bekjendtgjørelse til en dansk Bonde ikke alene i Tydskernes, men tildeels i Romernes Sprog". Jfr. J C. Lausen, Beleuchtung der irrigen Ansichten über das schl.-holst. Verfassungswerk. Kopenhagen 1831. S. 11.

mænd udnævntes endnu, og de havde Ret til at tage Deel i Kriminal-Sagers Paadømmelse [1]). Ved Tidens Aand, der hidtil trængte Folket bestandig mere og mere tilbage fra Deeltagelse i det offentlige Liv, og ved den romersk-tydske Rets Indflydelse, der var fjendtlig mod denne Deeltagelse, tabte imidlertid denne Ret paa de fleste Steder sin Betydning, og ved det tydske Sprogs Brug blev dens Udøvelse aldeles umulig; thi hvorledes skulde de dømme i en Sag, der forhandledes i et Sprog, de ikke forstode. Retten bestod imidlertid. Deres sædvanlige Forretning var nu meest at være Retsvidner, Thinghørere, sædvanlig otte ved hvert Thing. De betragtedes som gyldige Vidner, naar Tvivl reistes om, hvorvidt Noget var foregaaet saa eller anderledes ved Retten, og skulde ved deres Nærværelse give en Borgen for, at Protokollen stemmede med de mundtlige Forhandlinger. Hvor meget de egnede sig hertil, naar disse Forhandlinger førtes i et Sprog, hvoraf de ikke forstode et Ord, indlyser af sig selv. Af denne Tilstand fulgte en dobbelt og meget alvorlig Ulempe. For det Første, savnede

[1]) C. F. Elvers, Der nationale Standpunkt in Beziehung auf Recht, Staat und Kirche, Kassel 1845, S. XXX siger, efter at have berørt den store Forskjel i Rettigheder, der fandt Sted: „es läßt sich doch im Allgemeinen so viel unterscheiden, daß in den nördlichern Harden die Sandmänner und Kansnäffninge als stimmberechtigte Beisitzer in den Criminal Sachen auftreten". Falck siger ogsaa (Schlesw. Stände Zeit. 1838, S. 609), at Sandemændene havde en uomtvistelig Ret til Deeltagelse i Dommen. Udførligt handler herom Francke, Der gemeine Deutsche und Schleswig-Holsteinische Civilproceß. Hamburg 1844, 1 Th. 2 Aufl. S. 89—90. Som en Hovedgrund til Sandemændenes Udelukkelse anfører han, „daß bisher im nördlichen Herzogthum Schleswig die Volkssprache dänisch, die Gerichtssprache aber die deutsche war." I Flensborg Amt ere Folkedommerne af den Grund blevne aldeles umælende: „Die Gerichtsbeisitzer," siger han, „sollen hier dem Hardesvogt ihr accedo regelmäßig durch Stillschweigen zu erkennen geben".

man den Betryggelse, som var tilsigtet ved kyndige Retsvidners Tilstædeværelse, og da man beholdt denne Indretning uden at sætte noget Andet istedenfor den, fulgte deraf i mange Tilfælde en farlig Retsuvished og store Uleiligheder. For det Andet blev det, der under almindelige fornuftige Forhold vilde have været en hæderlig Borgerpligt, til en ubehagelig Byrde, som man bar med Utaalmodighed og søgte at skyde fra sig, og hvad værre var, den hele Indretning blev latterlig for Folket, og dets Agtelse for Retten svækkedes. Lorenzen fra Lilholt har selv i Stænderforsamlingen skildret Følgerne:

„Han har selv engang", siger han, „hørt paa, at Advocaterne for det Meste anførte Alt, de give til Protocol, paa Latin, saa at han ikke har forstaaet et Ord, og at de gjorde alle deres Andragender paa Tydsk, blandet med Latin. Dette er saa modbydeligt for Landsfolkene, at de sjeldent bivaane de ansatte „Dinggerichte", men sædvanligt give Buddet 4 Skilling, for at han i deres Sted bestiller nogle Daglønnere, der ikke forstaae et eneste Ord af Forhandlingen, saa at det kan ansees som en Comoedie, og det er aldeles ligegyldigt, enten de ere der, eller ei" [1]).

Naar Forhør skulde optages og Vidner give deres Forklaring, gik det saaledes til: den Saggivne og Vidnerne

---

[1]) Slesvigske Stændertidende for 1838, S. 612. Ganske stemmende hermed ytter sig en anden Mand af Folket i Aaret 1836 i en Skrivelse til Christian Paulsen. Han siger: „Naar Sagen kommer til Lov og Ret og bliver forhandlet paa Thinget, beordres altid 8 Bønder til at sidde Thinge. Deres Pligt er formodentlig at høre, at Alting gaaer rigtig til, men da Sagen føres af Advokaterne paa Tydsk, hvoraf Bonden aldrig forstaaer et eneste Ord, saa kan Intet tænkes mere forunderligt (Chr. Paulsens samlede Skrifter, 2 B. S. 577).

fremførte deres Udsagn paa Dansk; disse bleve strax af Thingskriveren tilførte Protokollen paa Tydsk. Selv om nu Thingskriveren forstod tilstrækkelig Dansk — hvad vi vide ofte ikke var Tilfældet — saa var det dog vanskeligt at undgaae Feil og Misforstaaelser, naar mundtlige Ytringer i eet Sprog strax skulde oversættes og nedskrives i et andet. Men nu skulde Protokollen stadfæstes af den Anklagede og Vidnerne. At læse den op for dem i det tydske Sprog nyttede Intet. Man vidste alligevel at hjælpe sig. Retsbetjenten gjorde paa staaende Fod en mundtlig Oversættelse af den tydske Protokol. Det var altsaa en dobbelt Oversættelse, først fra Dansk til Tydsk, derpaa fra Tydsk til Dansk, og Alt gjort paa Stedet, uden at der var Tid til at veie Ord og Udtryk. Nu var Sagen i sin Orden, det hed sig, at den Anklagede og Vidnerne nu havde stadfæstet den tydske Protokol [1]). Denne afgav nu Grundlaget for Sagens videre Behandling og endelige Paakjendelse. Paa den større eller mindre Nøiagtighed af Ord og Udtryk i denne Protokol beroede ofte et Menneskes Ære og hele timelige Velfærd! Alligevel havde denne Fremgangsmaade sine Forsvarere. En af Hertugen af Augustenborgs før omtalte Haandlangere, Herredsfoged Steffens paa Nordborg, udgav 1840 et Skrift [2]), hvori han kom frem med den

[1]) Saaledes beskrives Fremgangsmaaden i selve Komiteebetænkningen i den slesvigske Stænderforsamling 1838 (se Ständezeitung S. 587) og i mange officielle Beretninger, f. Ex. i en fra Magistraten i Aabenraa, 6 April 1811.

[2]) Offene Erwiederung zur Vertheidigung gegen die Ausfälle der antideutschen Parthei auf die deutsche Gerichts- und Protokollsprache. Sonderburg 1840, (først trykt i Sønderborgs tydske Ugeblad, derpaa særskilt udgivet) S. 9. Jævnfør Chr. Paulsens Be-

juridiske Opdagelse, at Protokollens og Retsakternes Indhold slet ikke kom den Anklagede ved, men kun Dommerne; kun til Veiledning for dem og den overordnede Instants brugtes slige skriftlige Optegnelser. Denne fine Tanke er dog maaskee Herredsfoged Steffens ikke Fader til; den er uden Tvivl først udruget i hans høie Patrons skarpsindige Hjerne; Hertugen af Augustenborg sagde i det Mindste det selv Samme i Stænderne 1838 [1]). Man kunde ønske, at Herredsfoged Steffens (eller Hertugen af Augustenborg) istedenfor at sidde paa Dommersædet engang var kommen til at sidde paa de Anklagedes Bænk: han vilde da uden Tvivl have faaet en Fornemmelse af, at Protokollens Indhold ikke kunde være ham aldeles ligegyldigt, at det ikke kunde være ham ganske det Samme, om der stod i Protokollen, at han havde bekjendt dette eller hiint, og Vidnerne udsagt dette eller hiint om ham.

Dersom Nogen havde Leilighed og Lyst til at gjennemgaae Retsprotokollerne i den danske Deel af Slesvig, vilde uden Tvivl mærkværdige Ting komme frem. Saasnart blot

---

mærkninger om Sproget i Retsprotokollerne, i samlede Skrifter 1 B. S. 280—81.

1) Schlesw. Ständezeit. 1838. S. 616: „Die Committee habe als eine große Inconvenienz angeführt, daß die Verhörprotocolle in deutscher und nicht in dänischer Sprache aufgenommen würden; aber für wen wären die Protocolle, für diejenigen, welche verhört würden, oder für die Richter? Hauptsächlich doch für die letzteren". Denne Bemærkning af Hertugen udblader Dr. Steffens i sit anførte Skrift S. 9 ikke at betegne som „durchaus juristisch und richtig". Det Beviis, som Dr. Steffens fører herfor, saavel som S. 27—28 for, at Folket bør rette sig efter Rettens Sprog og ikke Retten efter Folkesproget, er et Pragtstykke af slesvig-holsteensk Logik, der fortjener at efterlæses.

en enkelt Proces bliver bekjendtgjort ved Trykken, finder man strax Exempel paa Følgerne af en Retspleie, hvis Sprog var uforstaaeligt for de Saggivne og for dem, der udgjorde en Deel af Retten [1]).

Skjøndt Mænd som Hertugen af Augustenborg, Prindsen af Augustenborg, Dr. Steffens og de tydske Advokaters

[1]) Forfatteren har et Par saadanne trykte Retssager ved Haanden. Den ene hedder: „Vertheidigung des Herrn Chr. Ludw. Walther, Pächters des adlichen Guts Gramm. Schleswig 1822". Den Anklagedes Sagfører forkastede Retsgyldigheden af hele den Undersøgelse, hvorpaa Anklagen støttede sig, forbi Thinghørerne ikke forstode det Sprog, hvori Undersøgelsen var ført. Ordene ere (S. 24): „Dazu kommt, daß während der ganzen Untersuchung Dänische Dinghörer adhibirt worden, welche nach ihrem eigenen Bekenntniß nicht genug Deutsch verstanden, um ihrer Bestimmung nach testes de veritate seyn zu können; solche Dinghører, die nur hören, aber nicht verstehen, sind bloße Figuranten, und ihre Zuziehung eine leere Form". Et andet Sted, S. 50, forekommer Følgende: „Bei meinem Erscheinen im Gericht habe ich sogleich den Herrn Justiziarius Schrader gefragt, ehe mir um etwas gefragt wurde: ob die Beisitzer der deutschen Sprache kundig wären? Worauf der Herr Justiziarius geantwortet: das wohl eben nicht, es würde ihnen aber nachher (!) verständlich gemacht". — Lignende Oplysninger findes i en juridisk Fremstilling af de Stridigheder, Hertugen af Augustenborg havde i Begyndelsen af dette Aarhundrede med sine Bønder, der klagede over, at de bleve behyrdede mod Lov og Ret (Historische Darstellung und rechtliche Prüfung u. s. w. von Kanzleisecretair Peter Lüders, Sonderburg 1832). S. 104 bemærkes, at et tydsk Indlæg, som Bøndernes egen Advokat indgav, blev til Skade for dem, forbi de ikke havde forstaaet det og derfor ikke kunde berigtige en Feil, som fandtes deri. S. 117 omtales en i denne Sag af den gottorpske Overret nedsat kongelig Kommission, „welche der dänischen Sprache nicht mächtig", „sich eines Dollmetschers bedienen mußte". S. 169—70 hedder det: „auf der andern Seite standen Landleute, ohne Rechtskenntniß und Mittel, nicht einmal der gerichtlichen Sprache mächtig". S. 171—72 bemærkes, at Bønderne ikke vare istand til at læse

store Skare i Slesvig ikke undsaae sig ved at forsvare en Ordning af Retsvæsenet, der oprørte den sunde Menneskeforstand, fordrer dog Billighed at bemærke, at der fandtes enkelte tydske Forfattere, der indrømmede det Skadelige og Urimelige i en saadan Tilstand og talte for dens Afskaffelse. Falck har, som bemærket, gjort det flere Gange, og med stort Eftertryk. Det Samme er Tilfældet med **Georg Hanssen**, tidligere Professor i Kiel, for Tiden i Göt-

„Dienstregulirungsvorschläge“, som meddeeltes dem „in einer entweder ganz oder doch zum Theil unbekannten Sprache“. — I Bladet „Dagen“, 5 Okt. 1822, findes et mærkeligt Stykke, der aabenbart hidrører fra en kyndig Haand. Det meddeler en Prøve paa de slesvigske Juristers forfærdelige tydsk-latinske Retssprog, og oplyser ved et Exempel de skadelige Følger af den tydske Retspleie i Slesvig. Forfatteren foreslaaer derpaa det, som Frederik den Sjette allerede i Hovedsagen havde villet 1810, men som først efter 1840 for en Deel blev til Virkelighed, nemlig 1) at det danske Tungemaal gjøres til Rets- og Forretningssprog i hele det dansktalende Slesvig; 2) at Rets- og andre Embedsprotokoller føres paa Dansk; 3) at ved Overretten i Gottorp Protokollerne holdes paa Dansk og Processerne føres i dette Sprog i alle Sager, som komme fra den danske Deel af Slesvig (dette opnaaedes som bekjendt ikke engang 1840); 4) at Forligelsesvæsenet, der har virket saa heldigt i Danmark, ogsaa indføres i Slesvig. Det fortjener at bemærkes, at Falck i Staatsb. Mag. 2 B. S. 834 aldeles billiger hine Bemærkninger om det tydske Retsvæsen i Slesvig og indrømmer Hensigtsmæssigheden af de gjorte Forslag. Han beklager ogsaa, at Frederik den Sjette ikke fuldførte de Reformer, han engang bebudede. Maalet kunde nu (1823) være naaet, siger han, hvis Kongen var bleven ved at arbeide for det. Heri har Falck uden Tvivl Ret; men han vidste ikke, at Skylden for Forsømmelsen laae hos ganske Andre end Kongen, eller at Frederik den Sjette i denne Sag af sine høie Embedsmænd var bleven saa ilde betjent, som det vel sjælden er hændet en Konge, og hindret i at udføre det, der vilde have været en af hans Livs bedste Gjerninger. Saaledes yttrede Falck sig 1823, og saaledes havde han yttret sig 1816

tingen. Han yttrede allerede i Forelæsninger, som han holdt 1833:

„Desto weniger ist es einem Zweifel unterworfen, daß in den nördlichen Aemtern Schleswigs billigerweise die dänische Sprache als Gerichtssprache **in ihr altes Recht wieder einzusetzen sei.** Hier werden alle öffentlichen Urkunden in einer Sprache ausgefertigt, die das Volk im Allgemeinen nicht versteht; dadurch sind nicht allein die Einzelnen in ihren eigenen Angelegenheiten den Unmündigen gleichgestellt, und allen Täuschungen und Mißverständnissen hingegeben, sondern auch die Volksgerichte sind zu leeren Formen herabgesunken, und eine wirksame Theilnahme des Volkes an der Verwaltung der Gemeindeangelegenheiten ist unter solchen Umständen nicht denkbar". — Det er stærke, men sande Ord [1]).

(Kieler Blätter, 2 B. S. 122), og saaledes tænkte han endnu 1832. Ja han var i dette Aar endog aldeles enig med Chr. Paulsen (!) i et Forslag, som denne indgav til Regjeringen om Sprogforholdenes Ordning (Paulsens Levnet ved H. N. Clausen, S. 26). Det næste Aar, 1833, yttrer han i Anledning af Paulsens Skrift, die Volksthümlichkeit in Slesvig, Følgende (N. Staatsb. Mag. 1 B. S. 401): „Zu oft ist von mir (dem Herausgeber) der Wunsch ausgesprochen worden,. daß für die Einführung der dänischen Sprache in allen gerichtlichen und rechtlichen Verhandlungen in dem dänisch-redenden Theile des Landes etwas Erkleckliches geschehen möge, als daß ich nicht den von Professor Paulsen in dieser Beziehung geäußerten Wünschen von ganzem Herzen beistimmen sollte". Men saa indgroet var det separatistiske Element af Slesvigholstenismen hos Falck, at næppe skimtede han i Hævdelsen af det danske Sprogs Ret en Fare for, at Slesvig skulde slutte sig nærmere til Kongeriget, før han glemte Alt, og overlod sig til Udbrud af den lidenskabeligste Vrede (se ovenfor S. 182—83).

[1]) Anførte i: Gegensätze und Kämpfe der deutschen und dänischen Sprache. Von einem Nordschleswiger. 1857. S. 49—50.

store Skare i Slesvig ikke undsaae sig ved at forsvare en Ordning af Retsvæsenet, der oprørte den sunde Menneskeforstand, fordrer dog Billighed at bemærke, at der fandtes enkelte tydske Forfattere, der indrømmede det Skadelige og Urimelige i en saadan Tilstand og talte for dens Afskaffelse. Falck har, som bemærket, gjort det flere Gange, og med stort Eftertryk. Det Samme er Tilfældet med **Georg Hanssen**, tidligere Professor i Kiel, for Tiden i Göt-

„Dienstregulirungsvorschläge", som meddeeltes dem „in einer entweder ganz oder doch zum Theil unbekannten Sprache". — I Bladet „Dagen", 5 Okt. 1822, findes et mærkeligt Stykke, der aabenbart hidrører fra en kyndig Haand. Det meddeler en Prøve paa de slesvigske Juristers forfærdelige tydsk-latinske Retssprog, og oplyser ved et Exempel de skadelige Følger af den tydske Retspleie i Slesvig. Forfatteren foreslaaer derpaa det, som Frederik den Sjette allerede i Hovedsagen havde villet 1810, men som først efter 1840 for en Deel blev til Virkelighed, nemlig 1) at det danske Tungemaal gjøres til Rets- og Forretningssprog i hele det dansktalende Slesvig; 2) at Rets- og andre Embedsprotokoller føres paa Dansk; 3) at ved Overretten i Gottorp Protokollerne holdes paa Dansk og Processerne føres i dette Sprog i alle Sager, som komme fra den danske Deel af Slesvig (dette opnaaedes som bekjendt ikke engang 1840); 4) at Forligelsesvæsenet, der har virket saa heldigt i Danmark, ogsaa indføres i Slesvig. Det fortjener at bemærkes, at Falck i Staatsb. Mag. 2 B. S. 834 aldeles billiger hine Bemærkninger om det tydske Retsvæsen i Slesvig og indrømmer Hensigtsmæssigheden af de gjorte Forslag. Han beklager ogsaa, at Frederik den Sjette ikke fuldførte de Reformer, han engang begyndte. Maalet kunde nu (1823) være naaet, siger han, hvis Kongen var bleven ved at arbeide for det. Heri har Falck uden Tvivl Ret; men han vidste ikke, at Skylden for Forsømmelsen laae hos ganske Andre end Kongen, eller at Frederik den Sjette i denne Sag af sine høie Embedsmænd var bleven saa ilde betjent, som det vel sjælbent er hændet en Konge, og hindret i at udføre det, der vilde have været en af hans Livs bedste Gjerninger. Saaledes yttrede Falck sig 1823, og saaledes havde han yttret sig 1816

tingen. Han yttrede allerede i Forelæsninger, som han holdt 1833:

„Desto weniger ist es einem Zweifel unterworfen, daß in den nördlichen Aemtern Schleswigs billigerweise die dänische Sprache als Gerichtssprache **in ihr altes Recht wieder einzusetzen sei**. Hier werden alle öffentlichen Urkunden in einer Sprache ausgefertigt, die das Volk im Allgemeinen nicht versteht; dadurch sind nicht allein die Einzelnen in ihren eigenen Angelegenheiten den Unmündigen gleichgestellt, und allen Täuschungen und Mißverständnissen hingegeben, sondern auch die Volksgerichte sind zu leeren Formen herabgesunken, und eine wirksame Theilnahme des Volkes an der Verwaltung der Gemeindeangelegenheiten ist unter solchen Umständen nicht denkbar". — Det er stærke, men sande Ord [1]).

(Kieler Blätter, 2 B. S. 122), og saaledes tænkte han endnu 1832. Ja han var i dette Aar endog aldeles enig med Chr. Paulsen (!) i et Forslag, som denne indgav til Regjeringen om Sprogforholdenes Ordning (Paulsens Levnet ved H. N. Clausen, S. 26). Det næste Aar, 1833, yttrer han i Anledning af Paulsens Skrift, die Volksthümlichkeit in Slesvig, Følgende (N. Staatsb. Mag. 1 B. S. 401): „Zu oft ist von mir (dem Herausgeber) der Wunsch ausgesprochen worden, daß für die Einführung der dänischen Sprache in allen gerichtlichen und rechtlichen Verhandlungen in dem dänisch-redenden Theile des Landes etwas Erkleckliches geschehen möge, als daß ich nicht den von Professor Paulsen in dieser Beziehung geäußerten Wünschen von ganzem Herzen beistimmen sollte". Men saa indgroet var het separatistiske Element af Slesvigholsteenismen hos Falck, at næppe skimtede han i Hævdelsen af det danske Sprogs Ret en Fare for, at Slesvig skulde slutte sig nærmere til Kongeriget, før han glemte Alt, og overlod sig til Udbrud af den lidenskabeligste Vrede (se ovenfor S. 182—83).

[1]) Anførte i: Gegensätze und Kämpfe der deutschen und dänischen Sprache. Von einem Nordschleswiger. 1857. S. 49—50.

X.

Drøftelsen i Stænderforsamlingen 1838 af Andragendet om dansk Rettergangs- og Embedssprog, og Forslaget om Undervisning i Tydsk i de danske Skoler. Petitionerne: „die ellenlange Petition" og den af Dr. Steffens og Hertugen af Augustenborg sammensmedede Petition. Forslaget om det danske Sprogs offentlige Brug har den yderste Møie med at trænge igjennem, hvorimod Andragendet om Undervisning i Tydsk næsten ingen Modstand møder.

I den anden Stænderforsamling, som sammentraadte i Foraaret 1838, fandt Spørgsmaalet om det danske Tungemaals Ret til at bruges som offentligt Sprog i Slesvig sin Afgjørelse, forsaavidt det beroede paa Folkerepræsentationen. Nis Lorenzen fra Lilholt gjentog sit tidligere Andragende om Indførelsen af dansk Rettergangs- og Bestyrelsessprog i de Dele af Slesvig, hvor Dansk var Kirke- og Skolesprog. Ligeledes fornyede Petersen fra Dalby sit Forslag om Undervisning i Tydsk i Skolerne i de samme Egne. Falck, som atter var Forsamlingens Formand, bevirkede, understøttet af Hertugen af Augustenborg, at disse to saa forskjellige Forslag henvistes til Behandling af samme Komitee [1]).

Man skulde synes, at i en Forsamling, hvor den sunde Fornuft raadede, kunde der ikke reises en Indvending eller komme en Modsigelse frem mod Nis Lorenzens Forslag; det var saa indlysende ved sig selv, og det Uforstandige, Skadelige og Unaturlige i den hidtilværende Tilstand, som til Overflødighed er stillet frem for Læseren i det Foregaaende, var saa kolossalt, at man maatte troe, at Skam og Und-

---

[1]) Schl. Ständezeit. 1838, S. 73—76.

seelse maatte lukke Munden paa Enhver, der kunde have Lyst til at tale for dets Vedbliven. Men saaledes var det ikke i den slesvigske Stænderforsamling. Hertugen af Augustenborg, hans Broder Prindsen af Noer, de tydske Advokater, hvoraf Forsamlingen talte mange, og nogle i deres tydske Dannelse forhærdede juridiske Embedsmænd kjendte ikke til Undseelse. De havde Grunde i Overflødighed, men de vare ogsaa derefter; paa Sandhed, Fornuft og Retfærdighed kom det ikke an, naar man blot kunde finde paa Midler, til fremdeles at holde den danske Befolkning i den tydske Trældom og kue denne Nationalfølelse, der i den sidste Tid rørte sig saa stærkt, at den maatte vække Bekymring hos Enhver, der byggede paa Staten „Schleswig-Holstein" eller „Nordalbingien", og fremfor Alle hos Hertugen, der rakte Haanden ud efter den nye Krone, og haabede vist, at den Dag ikke var langt borte, da den skulde pryde hans Hoved. Hans skarpsindige Argument, at Retsprotokollernes Indhold ikke vedkom den Anklagede, men kun Dommerne, have vi allerede omtalt og vurderet. Han viste for Resten, at han var en Mand, der ikke fattedes Mod — i det Mindste i en Stændersal — thi Mod hørte der unægtelig til, for i Nærværelse af de dansktalende Deputerede og af Falck, som saa godt kjendte det danske Sprog, at sige, at „die Sprache, welche im nördlichen Theile des Herzogthums Schleswig gesprochen werde, sei nicht die dänische". Hans Broder, Prindsen af Noer, stod ikke tilbage; han klagede over, at den „Verbrüderung", som burde herske i Landet, opløstes, naar Nordslesvig fik dansk Retssprog, og sluttede et længere Foredrag med de Ord: „Er müsse die Proposition für unnütz, zwecklos und dem Interesse der Betheiligten zuwider erachten". En Anden bemærkede, at

det vilde være urigtigt og overflødigt, at gjøre nogen Forandring i de bestaaende Forhold; thi det var klart, at naar Tingene fik Lov at gaae som de gik, vilde om føie Til Tydsk blive det herskende Sprog over hele Slesvig [1]).

Ellers hentedes de fleste Indvendinger fra den „Uret", det vilde være imod de juridiske og administrative Embedsmænd og mod Advokater og Notarier, og den Byrde, der vilde paalægges dem, hvis de, der saalænge havde været vante til at skrive og tale Tydsk til den danske Befolkning, nu skulde betjene sig af det danske Sprog. Ja det var endog, forsikkrede Prindsen af Augustenborg, en Uret ikke blot mod de nuværende, men ogsaa mod de tilkommende Embedsmænd! [2]). Bonden Nis Lorenzen fra Lilholt havde allerede 1836 herpaa givet et noget ublidt og uppyntet Svar paa sit simple danske Maal, nemlig at Folket ikke var til, for at der kunde være Embedsmænd, men at Embedsmændene vare der for Folkets Skyld; og at, naar Embedsmændene ikke vilde lære Landets Sprog, saa kunde de blive i deres tydske Hjem. For Resten bemærkedes nu — hvad der ikke lod sig sige noget Fornuftigt imod — at Dommerne jo maatte kunne Dansk, siden de optoge Forhør paa Dansk, om de end skreve dem ned paa Tydsk; og at Advokater og Notarier (disses Forretninger vare gjerne forenede i een Person) og-

---

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1838, S. 616. 618. 615. 606.

[2]) Hans Ord vare: „Er halte dafür, daß es erstens ein Eingriff in die Verhältnisse der Individuen sein würde, welche sich um Beamtenstellen bewürben. Wie das verehrliche Mitglied für Tondern (Justitsraad Dröhse) angeführt, sei die Landesuniversität eine deutsche, daher scheine die Forderung, daß jeder, der ein Amt suche, dänisch verstehen müsse, ungerecht"! Schlesw. Ständezeit 1838, S. 598.

saa maatte kunne Dansk, da de talte Dansk med Bonden for at oplyses om Beskaffenheden af den Sag, de skulde føre for ham, og desuden affattede Kontrakter og andre Retsdokumenter paa Dansk. Endvidere, at siden 1814 havde alle Studerende lært Dansk i Skolen, eller skulde have lært det; og ifølge Forordningerne af 23 Okt. 1811, 7 Sept. 1812, 5 Juni 1813 skulde alle Embedsmænd kunne Dansk; ja de allerfleste Embedsmænd og Advokater, baade de, der sade i Stænderne, og de, der vare udenfor, havde vedlagt deres Ansøgninger om de Embeder, de nu beklædte, et **Bevis for, at de kunde Dansk!** Paa Sligt havde man ondt ved at svare.

Det var især den værdige Justitiarius Jaspersen, som vi allerede kjende fra 1811, der med Varme og Grundighed førte den danske Sag, og ved sine indsigtsfulde og skarpe Bemærkninger viste de tydske Indvendinger i deres Nøgenhed og Futilitet. Hans Foredrag gjorde aabenbart et stærkt Indtryk paa alle de Medlemmer i Forsamlingen, der ikke sade der med det urokkelige Forsæt at holde Ørene lukkede for al Fornuft. Ogsaa Falck stred for Indførelsen af dansk Retssprog, naar man kun blev staaende derved, og ikke ogsaa forlangte Afskaffelse af tydsk Gudstjeneste i de Egne, hvor Folket talte Dansk; Faren ved hiin Indrømmelse var heller ikke saa stor, naar man til samme Tid fik Underviisning i Tydsk indført i de danske Landsbyskoler: efter Falcks eget Forslag toges begge Andragender under Eet og indbefattedes i samme Petition. Han var desuden bunden ved tidligere Udtalelser, og endnu havde han ikke aldeles kastet sig i Armene paa Hertugen af Augustenborg eller sluttet sig til Planer, hvis Udgang maatte blive Oprør. Dette ærgrede

Hertugen af Augustenborg og hans Venner hoiligen, der var ingen Ende paa deres Stiklerier og Spotterier over denne Stuelærde, hans Svaghed, Inkonseqvents og Upraktiskhed. Dette blev ikke skjult for Falck, og æggede ham saaledes, at han i et Møde brød løs og kom frem med adskillige Sandheder, som han hidtil havde beholdt hos sig selv, og heller aldrig yttrede siden. Han bemærkede i Mødet den 6 August, at Spørgsmaalet kun var om:

„daß die Kirchen- und Schulsprache, die das Volk verstehe, in einem Verhältnisse wieder geltend gemacht werden solle, **woraus sie durch ungebührliche Gewalt verdrängt worden sei**".

Fremdeles: „Daß die deutsche Sprache binnen Kurzem werde allgemein werden, dem müsse er widersprechen; dazu sei in den Districten keine Aussicht, wo die dänische Sprache Kirchen- und Schulsprache sei; darüber könnten **Tausende von Jahren hingehen**".

Endvidere: „Im südöstlichen Theile des Herzogthums sei **die dänische Sprache durch gewaltsame Maaßregeln verdrängt worden**".

Og til dem, som havde bemærket, at man dog fandt sig i Brugen af det tydske Retssprog, sagde han:

„Man müsse sich nur darüber wundern, daß der gesunde Menschensinn in einer Gewohnheit so befangen werden könne".

Falck talte aldrig senere om „ungebührliche Gewalt" eller „gewaltsame Maaßregeln" eller om „gesunder Menschensinn". Denne sidste havde ogsaa det særdeles Ubeqvemme ved sig, at den oprørte sig ligesaa meget over det tydske Kirke- og Skolesprog i de danske Egne som over det tydske

Retssprog. Men ved Kirke- og Skolesproget vilde Falck paa ingen Maade, at der maatte røres [1]).

Det andet Forslag derimod, Petersens fra Dalby, at de danske Bønderbørn skulde have Underviisning i Tydsk, og at alle Skolelærere for Fremtiden inden deres Ansættelse skulde prøves, om de vare dette Sprog mægtige, gik glat igjennem Forsamlingen. Der var kun nogle enkelte Medlemmer, og deriblandt Falck, der meente, det kunde være nok, naar Underviisningen i Tydsk gaves i Privattimer udenfor den sædvanlige Skoletid, og at Forældrene burde give Skolelæreren en billig Godtgjørelse for denne Uleilighed; naar man ved den foreslagne Prøve i Tydsk sikkrede sig for, at det danske Slesvig herefter fik lutter tydskdannede Skolelærere, og det gjordes disse til Pligt paa Forlangende at give Underviisning i Tydsk, saa kunde Sagen nok gaae. Men dette fandt aldeles ingen Gjenklang i Forsamlingen. Man bemærkede: „Werde dieser Unterricht nur in Privatstunden gegeben, so würde der Zweck nicht erreicht werden", og Hertugen af Augustenborg sagde: „Ein freiwilliger Unterricht in der deutschen Sprache werde zu nichts führen, weil man unmöglich von den Schullehrern verlangen könne, daß sie umsonst unterrichten sollten, und manche Aeltern es auch unterlassen würden, ihre Kinder zur Schule zu schicken [2]).

De Grunde, som førtes frem under Drøftelsen i Stændersalen, søgte baade det tydske og danske Parti at give en forøget Vægt ved at henvise til de Yttringer af Landets Stemning, som vare fremkomne uden for Salen.

---

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1838, S. 608—9.
[2]) Schlesw. Ständezeit. 1838, S. 607. 616.

Det tydske Parti fandt imidlertid her en meget svagere Støtte, end det havde gjort Regning paa. Med al Anstrængelse og al Agitation kunde de ikke tilveiebringe meer end 8 Petitioner, med forholdsviis faa Underskrifter, om Underviisning i Tydsk. Derimod fra dansk Side indkom der 18 Petitioner med Begjæring om Afskaffelse af det tydske Rets- og Bestyrelsessprog og Indførelse af dansk, og iblandt disse var der een, som i Stænderne gik under Navnet „die ellenlange Petition"; den talte omtrent 1500 Underskrifter, Papiret var 6 Alen langt og 2½ Alen bredt; det var vel den største Petition, som hidtil var fremkommet her tillands. Underskriverne bade Forsamlingen understøtte deres Ønske „at vort danske Modersmaal snarest muligt maa blive indsat i sine naturlige Rettigheder og blive gjort til **Embeds- og Rettergangs-**, og hvor dette endnu ei er Tilfældet, til **Kirke-** og **Skolesprog** i den dansktalende Deel af Hertugdømmet Slesvig. Det hedder bl. A.: „Vi erklære herved paa det Høitideligste, at ligesom vi elske den Hjemstavn vor Herre gav os, saaledes er ogsaa vort Modersmaal os kjært og dyrebart, saa at vi for ingen Priis ville bytte det mod noget andet, og at det altid har været vort inderligste Ønske, at dette vort Modersmaal maatte i alle vore Anliggender blive det offentlige Sprog .... Uagtet vi ansee det for vor uomtvistelige Rettighed som Landets Indfødte, at vort Modersmaal ogsaa bruges i alle vore offentlige Anliggender, og uagtet vor Selvfølelse krymper sig ved at trygle, hvor vi troe at have Ret til at fordre, saa vende vi os dog til Enhver især af de Herrer Deputerede bedende og bønfaldende, at de ville antage sig os som Forurettede, der saa høilig trænge til Forsvar, eller at De i det Mindste ikke ville arbeide imod, naar nogen

høihjertet Folkeven vil træde frem i Forsamlingen som vor Talsmand" [1]).

Denne Petition især syntes Slesvig-Holstenerne meget ilde om, først fordi den havde saa mange Underskrifter, og dernæst fordi den ogsaa forlangte Afskaffelse af det tydske Kirke- og Skolesprog, hvorom Ingen endnu havde vovet at tale i Stænderne. Falck dulgte ikke sin Fortrædelighed; han bemærkede: „diese **ellenlange**, die man eine **Ultrapetition** nennen könne, beschwere sich darüber, daß die Predigten und das Wort Gottes in einer fremden Sprache vorgetragen, und auf diese Weise die deutsche Sprache aufgedrungen werde", og Komiteens Ordfører, Provst Boysen, yttrede om Petitionerne: „Eine von diesen (die ellenlange) **übertreibe** die Sache allerdings sehr, und begehre so **gar**.... daß die dänische Sprache Kirchen- und Schulsprache sein solle" [2]).

Blandt Petitionerne om Indførelse af Underviisning i Dansk i Skolerne var der een, fra Nørreherred paa Als, som tillige bad om, at det med Hensyn til Rets- og Protokolsproget maatte have sit Forblivende „bei dem Alten und Wohlhergebrachten", altsaa at det maatte vedblive at være Tydsk. At et Lands Beboere bede om, at de maae blive regjerede i et fremmed Sprog, er noget saa unaturligt, at en saadan Begjæring dømmer sig selv. Et Sidestykke

---

[1]) Dannevirke, 26 Juli 1838, S. 21—22. Paulsens Skr., 1 B. S. 336.

[2]) Schlesw. Ständezeit. 1838, S. 594. 591. Provst Boysen tilføier, at Dansk allerede brugtes i Kirke og Skole „in den fraglichen Districten"; men her er en Forvanskning af Provst Boysen; Petitionerne begjærede naturligviis ikke, at Dansk skulde indføres, hvor det allerede brugtes, men, som der ogsaa staaer i Petitionen, i de danske Egne, hvor det endnu ikke var indført. Provst Boysens og Petitionens „fragliche Districte" vare ikke de samme. Jfr. Chr. Paulsens Samlede Skrifter, 1 B. S. 215—17.

hertil give kun de Petitioner, som i en senere Tid indkom fra danskstalende Sogne, om at maatte faae tydsk Gudstjeneste. Man vilde imidlertid i dette Tilfælde gjøre Beboerne af Nørreherred Uret, naar man lod Dadelen falde paa dem for denne Petition. Skjøndt den figurerede blandt de øvrige og gjorde sin Virkning i Stændersalen, var den dog kun et Værk sammensmedet af den før omtalte Herredsfoged i Nordborg Dr. Steffens, hvem Prindsen af Augustenborg meget passende kalder sin Broders „Adjutant". Sammenhængen med denne Petitions Tilblivelse oplystes i et dansk Blad. Nu greb Hertugen af Augustenborg selv til Pennen. For at bevise, at hans Adjutants Værk var ægte, **digtede** Hertugen selv en Erklæring i de Alsiske Synsmænds og Repræsentanters Navn, hvori han lod dem sige, at Dr. Steffens havde opsat Petitionen efter deres Ønske og efter deres Mening. Han fingerede, at denne Erklæring var skreven i Landsbyen Sillerup i Nørreherred, og **undertegnede den**: „Samtlige Synsmænd og Repræsentanter i Nordborg Amt i Dec. 1839"!! [1]).

Efter en haardnakket Kamp gik Nis Lorenzen af Lilholts Forslag vel igjennem, men ikke med større Stemmeflerhed, end at, hvis to havde sluttet sig til den modsatte Side, var det faldet: Stemmerne vare nemlig 21 mod 18. Og disse 18, blandt hvilke naturligviis Hertugen og Prindsen af Augustenborg indtoge den første Plads, indgave et eget Minoritetsvotum til Kongen, hvori de „ebenso dringend als allerunterthänigst" fraraade, at dansk Rets- og Embedssprog

---

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1838, S. 591. Wegener, Hertugen af Augustenborg, S. 27—28. Kjøbenhavnsposten Nr. 294, 25 Okt. 1839.

indføres i det danske Slesvig. Nis Lorenzens Forslag havde ikke blot ondt ved at trænge igjennem, men det blev endog, skjøndt det fra først af allerede var meget indskrænket, idet det ikke skulde gjælde det hele dansktalende Slesvig, men kun de Dele, hvor Kirke- og Skolesproget var dansk, ved Afstemningen paa flere Maader yderligere beskaaret. Komiteen havde indstillet, at Forandringen skulde begynde strax paa de Steder, hvor Embedsmanden kunde Dansk, og paa andre Steder **inden et Aars Frist**; og Komiteen havde efter sit Kjendskab til Forholdene herved bemærket: „Es wird damit gewiß nichts Unmögliches von ihnen verlangt". Men ved Falcks Indflydelse kom Forsamlingens Begjæring kun til at gaae ud paa, at, naar Embedsmanden ikke erklærede, at han kunde Dansk, skulde Forandringen skee „nach und nach, wie die Beamten abgehen und ersetzt werden." Komiteens Indstilling omfattede alle de lokale Embedsmænd; men ved Afstemningen undtoges Advokater og Notarier. Disse kunde altsaa vedblive i de danske Retter at holde tydske Foredrag, indgive tydske Indlæg og skrive tydske Retsdokumenter; det var saaledes temmelig uegentlig man kunde sige, at dansk Retssprog ved denne Foranstaltning vilde blive indført. Desuden skulde efter Komiteens eget Forslag, — ihvorvel den beklagede, at det paa Grund af de forhaanden værende Vanskeligheder maatte være saaledes — Overretten, Overappellationsretten, Provindsial-Regjeringen og Immediatkollegierne forblive uberørte af Forandringen, altsaa fremdeles betjene sig af det tydske Sprog. Dog havde Komiteen foreslaaet, at der af offentlige Skrivelser, Kundgjørelser og Befalinger fra disse Autoriteter, naar de angik hele Hertugdømmet Slesvig eller de danske Egne især, skulde foranstaltes en dansk Oversættelse: „dies wird auch", tilføiede den, „ohne

Schwierigkeit bewerkstelliget werden können". Men selv denne saa beskedne og billige Fordring kunde ikke trænge igjennem. Den forkastedes med 20 Stemmer [1]).

Dette var det fattige Udbytte, som de Danske tilkjæmpede sig med 3 Stemmers Majoritet; saa haardt faldt det Slesvigholstenerne at yde de Danske simpel Retfærdighed, og det uagtet at Forslaget om Indførelse af dansk Retssprog toges under Eet med Petersens Forslag om de danske Bønderbørns Underviisning i Tydsk! Det er let at forudsee, hvad Skjæbne Nis Lorenzens Forslag vilde have havt, hvis det ikke havde faaet dette Paahæng. Med stor Stemmefleerhed (37 Stemmer) besluttede Forsamlingen at andrage paa, at der for Fremtiden skulde gives tre Timers Underviisning ugentlig i Tydsk, i den sædvanlige Skoletid, og uden Godtgjørelse til Læreren; og at ingen Skolelærer herefter maatte ansættes i den danske Deel af Slesvig, førend

---

[1]) Derimod gik det igjennem, at den danske Text af Forordninger og Kollegial-Patenter skulde forsynes med Underskrift, og derved faae samme Gyldighed som den tydske. Paa Grund af Mangelen af Underskrift var nemlig hidtil den danske Text, der ifølge Frederik den Sjettes Befaling udkom siden 1807, betragtet som en privat Oversættelse, og den tydske, som den ene retsgyldige. Ligesaa antoges med Stemmefleerhed, at de, der herefter ansøgte om Ansættelse i de danske Egne, forud skulde godtgjøre, at de besade tilstrækkelig Færdighed i Dansk. Men for at det ikke skulde misforstaaes, som om Forsamlingen meente, at det var nok, at en Embedsmand, der ansattes i de Egne, hvor Folkets Sprog var dansk, alene forstod Dansk, tilsiedes udtrykkelig og som et særskilt Punkt den Begjæring, at kun saadanne maatte ansættes, som kunde begge Sprog. Og herfra gjorde man atter en Undtagelse til Bedste for Advokater og Notarier. De maatte gjerne ansættes i de danske Egne, om de end ikke forstode Dansk! Schlesw. Ständezeit. 1838, S. 620.

han ved en Prøve for Kirkeprovsten havde godtgjort, at han kunde Tydsk tilbørlig. To Medlemmer indgave et Minoritetsvotum, at Underviisningen i Tydsk skulde skee i Privattimer, og Læreren have et Vederlag af Forældrene [1].

Et Par Aar gik hen, inden den slesvigske Stænderforsamling fik Svar paa dette Andragende med den dobbelte og modsatte Begjæring, og Svaret gaves ikke af Kong Frederik den Sjette, men af en ny Konge. Den gamle Kong Frederik, saa folkegod og retfindig som nogen Konge, der har baaret Danmarks Krone, haardt prøvet i mangehaande Modgang, var i Mellemtiden bortkaldt fra Verden. Han havde villet saa Meget for Slesvigs danske Folk, men formaaet saa Lidet. Kun Faa vidste — og de, der vidste det, taug vel derom — at hans første Embedsmænd havde sønderrevet et af de skjønneste Blade i hans Historie.

[1] Schlesw. Ständezeit. 1838, S. 619—20. 1118—24. 586—88. 1115—16.

XI.

Den anden slesvigske Stænderforsamlings videre Holdning i Spørgs maal vedkommende Nationalitet og Sprog. Provst Boysen vil ha det kielske Seminarium gjenoprettet, paa det man ikke skulde sa Mænd, der kunde lære Nordslesvigerne Tydsk. Forslag om at Stænde tidenden ikke længre maa udgaae paa Dansk. Slesvig-Holstenern Forargelse over det af Trykkefrihedsselskabet udgivne Danmarks Kaa Petition om Forening af den slesvigske Forsamling med den holsteensk hvortil Retten skal skrive sig fra Grev Geerts Tider. Danmark fremmed Land for Prindsen af Augustenborg. Hertugen af Augusten borg vinder Paaskjønnelse hos Slesvig-Holstenerne for sin fjendske Fæ mod Danmark og erkjendes for deres Høvding. Peter Hjort Lorenzen Forhold til Danskheden og Slesvigholstenismen. De danske Slesv geres Virksomhed: Dannevirke, Freja og Flensburger Zeitung stiftes vinde en betydelig Udbredelse. Stiftelse af „den slesvigske Forening til Fremme af dansk Læsning i Slesvig; dens heldige og om fattende Virksomhed.

Den slesvig-holsteenske Stemning voxede i Styrke me Aarene. Den havde allerede givet sig tilkjende paa Møde for to Aar siden ved Petitionen om Afskaffelse af Beregnin efter den danske Rigsbankmønt, ved Falcks Forslag om de sles vigske Stænders Forening med de holsteenske, ved Professo Hensens Forslag om, at Stændertidenden herefter ikke skuld udkomme i dansk Oversættelse; ikke at tale om Augusten borgernes Ord og Holdning. Den nærværende Forsamlin lagde sit Sind utvetydigt nok for Dagen ved den For handling, vi i det foregaaende Afsnit have beskrevet; men den gav ogsaa andre Vidnesbyrd om sin Stemning, der vare stærkere end de, der vare fremkomne i det forrige Stændermøde, men ikke saa stærke som de, de senere Aaringer gave Prøve paa. Slesvigholstenismen, skjøndt den gik hurtigt, maatte dog stige frem ad visse Trin, gjennemløbe

visse Grader, inden den naaede sit endelige Maal, Oprøret. Man havde desuden en vis Sky for den gamle Kong Frederik, og Hertugen af Augustenborg maatte have nogen Tid, inden han kunde inddrage alle de Mænd i sit Net, som han behøvede til Redskab for sine Planer.

Mærkeligt var et Forslag, som kom fra Boysen, Provst i Gottorp Provsti, og som stod i Forbindelse med den Underviisning i Tydsk, der skulde indføres i de danske Landsbyskoler. Han foreslog nemlig at andrage paa, at Kiels Seminar, hvis Virksomhed aldeles var ophørt siden 1823, maatte blive gjenoprettet. Siden den Tid var nemlig Tønder Seminar det eneste i Slesvig og Holsteen og langt fra ikke tilstrækkeligt for alle dem, som ønskede at uddanne sig for Skolefaget. Heraf havde Følgen været, at Mange gik til danske Seminarier, især til Skaarups; men, bemærkede han, „der Besuch dieser Seminarien ist nicht als ein genügender Ersatz für den mangelnden Besuch eines **deutschen** Seminars zu erachten". Nordslesvigerne søgte næsten udelukkende til de danske Seminarier, paastaaer han; men deraf fulgte den „Nachtheil, daß sie die deutsche Sprache nicht erlernen, und nachher nicht im Stande sind in derselben Unterricht zu ertheilen". Disse Ulæmper vilde hæves, naar Kiels Seminar igjen kom i Virksomhed. Men dertil burde komme som det **Andet**, at der indrettedes en **fælleds** Examenskommission for begge Seminarier, og at de, der havde bestaaet Examen fik Adgang til Ansættelse i hele Schleswig-Holstein; og endelig som det **Tredie**, at de, der havde uddannet sig for Skolefaget „anderweitig", skulde underkaste sig Prøve for hiin Examenskommission. Det var altsaa forskjellige i hinanden løbende Øiemed, som Provst Boysen ved dette Forslag tragtede efter at opnaae: den skadelige

Indflydelse af de danske Seminarier skulde hæmmes; Indførel af Underviisning i Tydsk i danske Skoler skulde sikkres v tilstrækkeligt Forraad af tydskdannede Lærere; og endeli skulde den brede Grundvold for det slesvig-holsteenske Fælleds væsen, som Forordningerne af 15 Mai 1834 havde la ved Oprettelsen af fælleds Høieste-Ret, fælleds Regjering o fælleds Examen for Jurister og Theologer, faae et Tillæ det hidtil havde savnet, ved en fælleds Examenskommissio for Folkeskolens Lærere. I det Hele et meget praktisk For slag. Det blev modtaget med stort Bifald og gik med be tydelig Stemmefleerhed til Komiteebehandling; men Tide tillod ikke, at det kom til Forhandling i selve Forsamlingen — Senere søgte man, som vi skulle see, ad forskjellige andr Veie, at opnaae et af Hovedformaalene, Udelukkelse af d danske Seminariers Indflydelse [1]).

Den stakkels danske Oversættelse af Stændertidenden der besørgedes saa slet, maatte taale et nyt Angreb, ikke fo dens Sletheds Skyld, men forbi den overhoved kom ud Prindsen af Augustenborg aabnede Angrebet, og hans Broder Hertugen fulgte ham efter. Prindsen bragte Sagen paa Bane i et af de første Møder i Anledning af den Udvexling af Stændertidenden, som fandt Sted mellem de forskjellige Forsamlinger. De fyrstelige Brødre fandt det anstødeligt, at man sendte danske Exemplarer af Stændertidenden til den viborgske og roeskildske Forsamling, det burde være tydske. Skulde Læsernes Ønske afgjøre Valget af Tydsk og Dansk, saa burde, bemærkede Hertugen, den roeskildske og viborgske Forsamling ogsaa lade sin Tidende

---

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1838, S. 69. 173—74.

oversætte paa Tydsk; og Prindsen kom tilbage til sin tidligere yttrede Tanke, at der i denne Indretning laae et Brud paa Ligheden mellem Slesvig og Holsteen. Det kom denne Gang ikke til videre, end at det onde Lune over, at der i den danske Stændertidende forelaae et uimodsigeligt Vidnesbyrd om, at Slesvig dog endnu ikke var heelt tydsk, gav sig Luft i disse Udbrud. Men senere fremkom der fra Prindsen af Augustenborg og Grev Rantzau (til Rastorf i Holsteen), der udgjorde Fleerheden af en Komitee, som var nedsat angaaende Fordelingen af Stænderudgifterne, et formeligt Forslag om, at Stændertidenden ikke længer skulde udkomme paa Dansk. Det hedder:

„daß in Zukunft und zwar schon während der nächsten Ständeversammlung nur eine Zeitung in deutscher Sprache herausgegeben werde, **mithin die dänische Uebersetzung wegfallen solle**".

Dette Forslag fandt fra flere Sider saa levende Understøttelse ved den første Behandling, at det er tvivlsomt, om det ikke vilde være gaaet igjennem, hvis der strax var blevet afstemt. Hjemmetydskeren Petersen fra Dalby, der havde gjort Forslaget om Indførelsen af Undervisning i Tydsk i Skolerne, gjorde sig under denne Forhandling bemærkelig ved at sige, at man helst for det Første maatte beholde den danske Tidende, men „wenn man im nördlichen Schleswig erst so glücklich sein würde, Schullehrer zu haben, die Deutsch verstünden, so würde das eine Hülfe sein, das Erscheinen der dänischen Zeitung unnöthig zu machen". Imellem den foreløbige og endelige Behandling foregik imidlertid et mærkeligt Omslag. Formodentlig har et besindigere Overlæg af Sagen viist Slesvig-Holstenerne, at det vilde gjøre et altfor slemt Indtryk, og føre til et fuldkomment Brud med

Nordslesvig, hvis et Andragende om den danske Stændertidendes Afskaffelse virkelig sattes igjennem. Ved den endelige Behandling fik den danske Tidende med stor Stemmefleerhed Lov til fremdeles at komme ud [1].

Et Optrin, der falder noget i det Komiske, foranlediged det af Trykkefrihedsselskabet udgivne Kaart, hvis Tittel var „Danmark, Holsteen og Lauenborg“. Peter Hjort Lorenze fra Haderslev traadte en Dag frem i Forsamlingen me Kaartet i Haanden for at gjøre Forsamlingen opmærksom paa „dieses merkwürdige Actenstück“, og udbad sig Præsidentens (Falcks) Tilladelse til at maatte lægge det pa Forsamlingens Bord — „welches von Præsidio gerne bewilligt ward“. Nu gik man hen og besaae dette mærkværdige Stykke Papir paa alle Ender og Kanter og søgte efte „Schleswig-Holstein“, men man kunde ikke finde det, j man fandt ikke engang Slesvig, men blot „Sønderjylland“ Nu opstod der en dyb slesvig-holsteensk Forargelse. De var et skammeligt Attentat fra dansk Side paa „Schleswig-Holstein“, nu vidste man da, at der existerede en dansk Propaganda; og der var tillige Noget ret ondskabsfuldt i de Danskes Fremfærd ved denne Leilighed, thi hvorledes vilde det lyde, naar man nu skulde sige „Sønderjylland-Holstein“, eller „ein Sønderjyde-Holsteiner“. Man tillod sig ellers med det Samme en lille Forvanskning af Kaartets Tittel, idet man i Stændertidenden angav Tittelen at være: „Charte vom Königreich Dänemark, Holstein und Lauenburg“; Tittelen kunde naturligviis ligesaa gjerne have været den ene som den anden, men den lød nu eengang ikke saaledes, og det var næppe uden Hensigt, at man bragte det forhadte

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1838, S. 78—79. 98. 451—74.

„Königreich" her ind [1]). For Resten burde Slesvig-Holstenerne, inden de saaledes forivrede sig, have søgt Oplysning hos Büsching, Gaspari, Berghaus, Cannabich, Stein og andre tydske Geografer, om hvorledes det forholdt sig med dette „Südjütland" og dette „Königreich Dänemark", og de vilde da have erfaret, at Kaartet netop stemmede med de tydske Geografers Fremstillinger og med tydske Kaart, og derpaa burde de have ladet deres Vrede falde paa hine Mænd, hvis de ikke, Slesvigholstenerne til Behag, vilde omdanne Danmarks geografiske og folkeretlige Grændse [2]). — Den slesvig-holsteenske Følelse var bleven dybt saaret; man kunde ikke glemme den Sag; fire Aar efter, i den fjerde slesvigske Stænderforsamling 1842, kom man atter tilbage til det forsmædelige Kaart [3]).

I Aaret 1836 havde Falck for første Gang indbragt Forslag om den holsteenske og slesvigske Stænderforsamlings Sammensmeltning; det kom imidlertid den Gang ikke til Behandling i Forsamlingen. I nærværende Samling blev Forslaget fornyet, behandlet og med stor Stemmefleerhed antaget. Falck havde denne Gang overladt Æren for at indbringe dette Forslag til Godseier Henningsen (fra Schön-

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1838, S. 38. 55. 593.

[2]) Dette Kaart fremkaldte siden en uendelig Mængde Artikler i slesvigske, holsteenske og tydske Blade, saavelsom Flyveskrifter, hvorved det da foruden Trykkefrihedsselskabet især gik ud over Olsen og J. F. Schouw, der havde besørget Kaartet og den dertil hørende Text, og man fandt i dette Kaart omsider, hvad man saalænge forgjæves havde ledt efter, et afgjørende Beviis „von der Existenz einer dänischen Propaganda". Jfr. Schouws Danske Ugeskrift 2 R. 2 B. S. 288—91. — Den slesvig-holsteenske Vrede over Kaartets Tittel bliver dobbelt komisk, naar man veed, at Kaart, udkomne i Tydskland selv, indbefatte Slesvig under Titlen „Das Königreich Dänemark", f. Ex. „General-Charte vom Königreich Dänemark, nebst den Herzogthümern Holstein und Pommern", udkommet i „Nürnberg bey Homanns Erben" (1815).

[3]) Schlesw. Ständezeit. 1842, I. S. 1285—86.

hagen) og lod sig nøie med kraftigen at understøtte det. Hertugen af Augustenborg afholdt sig fra Deeltagelse i Diskussionen, men hans Broder førte Ordet for ham. Han understøttede iøvrigen Forslaget om Foreningen, men han fraraadede ligesaa ivrigt at tage Hensyn til den gamle „Landesverfassung" og de i den indeholdte Rettigheder. Hvad derom var sagt i Komiteebetænkningen erklærede han for „bloßer Wortschwall". Saadan Noget som Skattebevillingsret o. desl. kunde jo ogsaa let blive generende for Arvingen til Schleswig-Holstein. — Den Forening, som man ønskede fornyet, udledede man fra den holsteenske Grev Geert den Store eller Skaldede. Det hedder: „Nachdem Gerhard der Große im Jahre 1326 sich und dem Schauenburgischen Grafenhause die Herzogliche Krone Schleswigs erwarb, hat diese Verbindung fortgedauert bis auf den heutigen Tag". Disse Ord, hvormed Komiteebetænkningen begynder sin historiske Beviisførelse, bleve tilligemed den derpaa følgende Paaberaabelse paa Brevet af 1460 optagne i Petitionen til Kongen! De røbe mere Uforskammenhed end Styrke i Historien. Blandt de Faa, som stemte imod Petitionen, vare de to Deputerede fra Staden Flensborg. Den roeskildske og viborgske Forsamling indgave vel samme Aar Petition om Forening; men ligesaa naturlig og i Forholdene grundet en Forening af disse var, ligesaa unaturlig og politisk urimelig var en Forening af de to Forsamlinger, der repræsenterede Landskaber, som stode under forskjellig Statshøihed og vare forskjellige i Nationalitet og Sprog [1]). Det gamle Pergamentsbrev af 1460, som de kielske Professorer havde øvet deres Fortolkningskunst paa siden 1815, skulde være Hjem-

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1838, S. 37. 72. 669 flg. 1107.

melen — og det sagde lige det Modsatte, nemlig at hvert Landskab skulde have sin egen Landdag.

Der fremkom i denne Forsamling tvende Forslag, der gik endnu videre, nemlig et fra den Deputerede for Slesvig, Berwald, om Overdragelse af Skattebevillingsret til en forenet slesvig-holsteensk Stænderforsamling, et andet fra Peter Hjort Lorenzen fra Haderslev [1]) om Adskillelse mellem

[1]) Vi have her ligesom ved Omtalen af Kaartet med historisk Uforbeholdenhed skildret Peter Hjort Lorenzens Optræden i denne Forsamling som Slesvig-Holstener; men det hører ogsaa Historien til at oplyse, hvorledes han kom til at indtage denne Stilling, og hvorledes han igjen fandt den rette Vei. Han var en Mand, der havde en levende og fast Overbeviisning om en konstitutionel Forfatnings Fortrinlighed fremfor enhver anden, og meente derfor, at man burde arbeide paa at vinde de Goder, som høre en saadan Forfatning til. I denne Retning gik alle de Forslag, han stillede i de forskjellige Samlinger af Stænderne, hvori han havde Sæde, saasom om Stændernes Offentlighed, om Virkeliggjørelse af Trykkefriheden i Slesvig, om Forbedring i Kommunalforfatningen og Adskillelse af Retspleie og Administration, om Ophævelse af Jagtregalet og Jagtens Frigivelse til Grundens Besidder, om Skattebevillingsret og Lovgivningsmyndighed for Stænderne o. s. v. Fra Danmark holdtes han fjærnet ved Forestillingen om den uindskrænkede Kongemagt, som hvilede paa Kongeloven, hvilken Lov han troede ingen Gyldighed havde i Slesvig — en Vildfarelse, som nu havde fundet Indgang næsten hos alle Slesvigere, og endog deeltes af Mange i Kongeriget, der i det Høieste meente, at Kongelovens Arvefølgebestemmelser vare gjældende for Slesvig. Han troede derfor, at Veien til en konstitutionel Forfatning for Slesvig maatte banes ved at holde fast ved „Landesrechte" og ved at slutte sig til Slesvig-Holstenerne og Ridderskabet, der betragtedes som Indehaver og Bevarer af de gamle Rettigheder. Hertugen og Prindsen af Augustenborg toge gjerne imod det, naar P. H. Lorenzen fremførte Noget der passede for det rene slesvigholsteenske Væsen; men hans konstitutionelle Sind var dem og deres Venner ret forhadt. Hertugen især, hvem den talentfulde Kjøbmand, med det lyse hurtige Hoved og den lette Fremstillings-

Danmarks og „Hertugdømmernes“ Finantser og disses Bestyrelse ved en for Stænderne ansvarlig slesvig-holsteensk Finantsminister. Hertugen af Augustenborg var meget ublid mod begge disse til en konstitutionel Forfatning sigtende Forslag; men ellers var det fornemmelig det „Unzeitige“ og „Uebereilte“ i allerede nu at komme med slige Forslag, man lagde Forslagsstillerne til Last. Man oplyste, at den rette Methode var, at begjære først Stændernes Forening, derpaa

gave, ofte var falden ubeqvem, kunde ved flere Leiligheder ikke beherske sin Forbittrelse, og tillod sig grove personlige Fornærmelser mod P. H. Lorenzen, uden at Præsidenten Falck paatalte det. Det blev efterhaanden, og navnlig ved den Modtagelse, hans Forslag om Finantsforvaltningen fik, mere og mere klart for P. H. Lorenzen, at en Forbindelse med Slesvig-Holstenerne og Ridderskabet ikke førte til det Maal, han ansaae for det rette; og til samme Tid saae han, at der i Kongeriget rørte sig en Aand — trods Kongeloven — der vistnok snarere førte til politisk og borgerlig Frihed end „Landesrechte“ og Ridderskabsprivilegier. Han tog sig imidlertid Tid til modent at overveie Sagen. Han unddrog sig i flere Aar fra Deeltagelse i det offentlige Liv; men da han var kommen til Sikkerhed i sin Overbeviisning, fremtraadte han, i Begyndelsen af 1840, med en offentlig Erklæring, hvori han aldeles forsagede Slesvigholstenismen og alt dens Væsen; tillige tilkjendegav han, at han opgav sin Plads i den Stænderforsamling, som i Aarets Løb skulde sammentræde, da han ikke vidste, om han længere repræsenterede sine tidligere Vælgeres Anskuelser. I Aaret 1842 traadte han atter ind i Stænderne, valgt af danskfindede Vælgere i Sønderborg. Han viste sig nu som den danske Sags bjærve og talentfulde Forsvarer, og en ubøielig Bekjæmper af Slesvigholstenismen, hvorsomhelst den viste sig, tilhyllet eller aabenbar. Paa denne Vei gik han frem lige til sin Død, trodsende Slesvigholstenernes Vrede og Bagvaskelser. — Denne simple Fremstilling af de historiske Kjendsgjerninger vil uden Tvivl vise, at Peter Hjort Lorenzen bestandig har havt det samme endelige Maal for Øie, og at han, efter først at have famlet og gaaet vild i det slesvig-holsteenske Labyrinth, efterhaanden har arbeidet sig frem til Klarhed over Forholdene, samt at han har handlet saaledes som det egner sig en retsindig Mand og en samvittighedsfuld Politiker.

Finantsernes Adskillelse fra Danmark, og saa endelig Skattebevillingsret. Intet af Forslagene kom til Komiteebehandling [1]). Men de følgende Forsamlinger viste, at de nok kunde finde en Tid, da det ikke var „übereilt" at komme med slige og endnu videre gaaende Begjæringer.

I denne Forsamling hørtes ogsaa første Gang i Stænderne, at Slesvig var „ein deutsches Land", og at Slesvig-Holsteen og Danmark vare „Staaten". Dette sagdes dog endnu kun som i Forbigaaende og halvhøit, og den første Yttring blev endog tilbageviist af Falck [2]); imod den sidste havde han naturligviis Intet at indvende.

Meget betegnende baade for Stemningen og for den Person, som fremførte Ordene, var Prindsen af Augustenborgs Yttring i et af denne Forsamlings første Møder, at Danmark var et fremmed Land, dets Hovedstad „**unbedingt eine ausländische Stadt**" [3]). For nogle Aar siden vidste hans Broder, Hertugen, dog at Danmark var hans „Fædreland" [4]); nu var Danmark blevet et fremmed Land for disse Prindser, som skyldte Danmark Alt, og som uden deres Forbindelse med det danske Kongehuus Intet vilde være. Deres Fader Hertug Frederik Christian vidste ogsaa 1810, at Danmark var hans Fædreland, og han erklærede sig den

---

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1838, S. 90. 429—42. 162. 443—44.

[2]) Schlesw. Ständezeit. 1838, S. 597. 592. 600.

[3]) Schlesw. Ständezeit. 1838, S. 142.

[4]) Et Skrift, som Hertug Christian August udgav om Hesteavlsvæddeløb „mit besonderer Berücksichtigung der Pferdezucht des Königreichs Dänemark und der Herzogthümer Schleswig und Holstein", Schleswig 1829, og som han „in tiefster Verehrung" tilegnede Frederik den Sjette, begynder han med disse Ord: „Je mehr man in unserm **Vaterlande** die Wichtigkeit einer verbesserten und veredelten Pferdezucht erkennt" o. s. v.

Gang villig til, hvis dette hans Fædrelands Interesse krævede det, at afslaae en Krone [1]).

Den Hadskhed mod det danske Sprog, som Hertugen og Prindsen af Augustenborg fremfor alle Medlemmer i denne Forsamling havde lagt for Dagen, og det Fiendskab de bare til Skue mod Slesvigs Forbindelse med Danmark blev, som man kan tænke, ikke upaaskjønnet af det stats-opløsende tydske Parti. Hertugen af Augustenborg erfarede snart, at han ved den Fremgangsmaade, han havde valgt, var slaaet ind paa den rette Vei for at skaffe sine Arve-prætensioner Anerkjendelse hos Slesvig-Holstenerne. Blade og Flyveskrifter udtalte deres Paaskjønnelse af hans Færd, bade ham skride frem paa denne Vei, og lode den nord-albingiske Hertugkrone glimre for hans Øine som Belønning for hans Anstrængelser. I et Flyveskrift, som udkom i Hamborg 1839 hedder det:

„Alle aufgeklärten Schleswiger richten ihre Blicke nach Süden und wünschen deutsche Sprache und Art immer fester zu begründen. Darin sind die Glieder der Regierungs- und Richtercollegien (!) und übrigen Beamten mit den unabhän-

---

[1]) Jacob Aall, Erindringer som Bidrag til Norges Historie, 2 B. S. 683—86. Yttringen forekommer i et Brev fra Hertugen til Frederik den Sjette. I samme Skrivelse siger han ogsaa: „Førend jeg overtager Pligter mod et andet Land, tør jeg ei glemme den Pligt, som jeg er mit Fædreland skyldig, og at for Tiden ingen helligere Pligter paaligge mig end denne“. Til Kongen af Sverrig betegner han sit Forhold til Danmarks Konge med de Ord, at han er „attaché par liens d'un serment, et par tous les devoirs de la reconnaissance“. Sønnerne af denne Mand, der ogsaa vare bundne ved en Ed til Danmarks Konge, endte med aabent Oprør mod deres Konge og Fædreland.

gigen Publicisten und den entschiedensten Liberalen einverstanden.... Und auf dieser Seite steht **der einsichtsvolle Herzog von Augustenburg**, der gewiß ebenso sehr davon überzeugt ist, daß die weitere (!) Ausbildung der deutschen Nationalität im Herzogthum Schleswig dem Interesse des Volks entspricht, **als sie seinen Successionsansprüchen förderlich ist**" [1]).

De danske Slesvigere havde rigtignok vundet en Seir i Stændersalen; men den haardnakkede Kamp, det havde kostet, og den Maade, hvorpaa Forslaget om det danske Sprogs Brug i det offentlige Liv ved Afstemningen var blevet beklippet, paa samme Tid som Andragendet om Underviisning i Tydsk for de danske Bønderbørn gik saa let igjennem, viste noksom, at der var stor Fare for, at Seirens Frugter aldeles kunde gaae tabte, naar man ikke var paa sin Post og fortsatte sine Anstrængelser for den gode Sag. Hos Regjeringen var det efter de Grundsætninger, der herskede hos den øverste styrende Autoritet, det slesvig-holsteenske Kancelli, usikkert, om man kunde vente nogen Hjælp. Det var Folket, man maatte holde vaagent og oplyse om de Farer, der fremdeles truede dets bedste Goder, dets Modersmaal og dets Nationalitet. Mod dette Maal rettede nu Danskhedens Forsvarere deres Bestræbelser. Vanskelighederne vare store. Hele Pressen var saa godt som tydsk og i det tydske Partiets Haand. Ikkun i Sønderborg udkom siden 1833 et dansk Ugeblad, som ikke havde stor Betydning og senere endog blev leiet af Hertugen af Augustenborg til paa

[1]) Für Schleswig-Holstein gegen die Neuholsteiner, von Slesvico-Germanus. Hamburg 1839, S. 10—11.

Dansk at forsvare de tydske Anskuelser. Stiftelsen af et danskt Blad i Slesvig kunde man forudsee vilde støde paa alle mulige Hindringer fra de tydske Autoriteters Side. Christian Paulsen og hans tro Medarbeider Flor toge dog ikke i Betænkning at forsøge det Vanskelige. De tillige med flere patriotiske Mænd havde allerede 1837 begyndt at arbeide for denne Sag; men Regjeringen nægtede først sin Tilladelse [1]); endelig opnaaedes den, og 15 Juni 1838 udkom i Haderslev første Nummer af **Dannevirke**, saadan var Bladets smukke og udtryksfulde Navn. Det maatte i Begyndelsen friste mange Fortrædeligheder baade af forbittrede slesvig-holsteenske Enkeltmænds Rænker og af det slesvig-holsteenske Kancellies Ugunst. Politiske Efterretninger, som andre Blade uden Hindring meddeelte, bleve uden Naade strøgne i Dannevirke, Begunstigelse ved Postforsendelsen, som ethvert andet Blad nød, saavel som Ret til at optage Avertissementer, nægtedes Dannevirke. Først i Bladets andet Aar indrømmede det slesvig-holsteenske Kancelli det med træven Vrangvillighed Postforsendelsesret. Dannevirke vandt imidlertid snart Betydning: i P. C. Koch fik Bladet en ligesaa dygtig som modig Redaktør (thi Mod hørte der i hine Tider til for at forsvare den danske Sag i Slesvig), og Paulsen, Flor, Dr. Manicus, C. v. Wimpfen og Flere undlode ikke at understøtte det med værdifulde Bidrag.

Næste Aar, 1839, kom et nyt danskt Blad til, **Freia** i Aabenraa, udgivet af en fædrelandsſindet Borger i denne By, Uhrmager **Fischer**. Dette Blads Udkomme beredte

---

[1]) Sidst i forrige Aarhundrede havde dog Haderslev havt baade sin „Tydske Fama“ og sit danske Maanedsskrift. Se ovenfor S. 6.

Hjemmetydskerne i Aabenraa en ganske særdeles Ærgrelse, idet det afløste et tidligere sammesteds udkommende tydsk Blad.

Det følgende Aar, 1840, fremtraadte „Flensburger Zeitung", udgivet af Kastrup, som paa Tydsk kjæmpede for den danske Sag i Slesvigs meest betydende By, det danskfindede Flensborg.

Det var ikke noget Lidet, der paa denne Maade var udrettet; tre Aar efter hinanden udkom et nyt Blad, tvende danske og et tydsk, der arbeidede i dansk Retning. Og disse Blade fik inden faa Aar en betydelig Udbredelse; Dannevirke talte snart henved 700 Abonnenter, Freia 2- til 300, Flensburger Zeitung henved 300; dette Abonnenttal, der i de følgende Aar var i Stigen, hidrørte næsten udelukkende fra Slesvigere (Dannevirke havde kun 25, Flensburger Zeitung 5 Abonnenter i Kjøbenhavn). Dette Antal er betydeligt, baade naar man tager Hensyn til de almindelige Forhold den Gang i Slesvig, og til det indskrænkede Antal Abonnenter, som de samtidige tydskfindede slesvigske Blade havde. Det viser tillige, at den danske Stemning havde et betydeligt Hold og vandt stedse større Grund hos Menigmand i Slesvig; thi det var fornemmelig denne Stand, som holdt og læste de danske Blade [1]).

Et andet ikke mindre vigtigt Foretagende istandbragtes ved denne Tid. Det var Stiftelsen af en slesvigsk Forening, hvis Formaal var at begrunde og understøtte Læseselskaber, Almuebibliotheker og lignende Indretninger i de forskjellige Egne af Slesvig; at uddele gode danske Bøger

---

[1]) Dansk Folkeblad, 4 Aarg. S. 12. Chr. Paulsens samlede Skrifter 1 B., Paulsens Biografi ved H. N. Clausen, S. 43—47. Hinrichsen, Udsigt over de separatistiske Partibevægelser, 2 Udg. 1847, S. 71—72. Schouws Dansk Ugeskr. 2 R. 2 B. S. 404.

og aabne en let Vei for Slesvigere til at forskaffe sig saadanne danske Skrifter, som de ønskede. Stødet til denne Sag gav Generalkrigskommissær Riegels fra Nordborg, og med ham forenede sig 15 andre Mænd, alle fødte i Slesvig. Deres Opfordring til Deeltagelse fandt Gjenklang over hele det danske Slesvig, idet der fra alle Egne af Landet strax meldte sig en Mængde Mænd i forskjellige Livsstillinger, der ikke blot ønskede at være Medlemmer af Foreningen, men tillige tilbøde virksomt at arbeide for dens Formaal. Inden et halvt Aar talte Foreningen 700 Medlemmer [1]). Denne hurtige Tilvæxt, man kunde næsten sige dette Tilløb til Foreningen, godtgjorde tilstrækkeligt, at det var en dyb Trang hos Slesvigerne, den kom imøde. Dette viser os atter ret anskueligt en af de uhyggelige Følger af den tydske Bestyrelse og hele det tydske Væsen i Slesvig. Skjøndt Slesvig var et dansk Landskab og den store Fleerhed af dets Indvaanere dansktalende, var største Delen af denne Befolkning hidtil saa godt som udelukket fra dansk Litteratur, berøvet den Nydelse og den forædlende Indflydelse, som Læsningen af gode Bøger i Modersmaalet altid bringer med sig. Enten læste man slet ikke, eller man maatte tye til Bøger i det fremmede tydske Tungemaal. I de nordligste Egne af Slesvig, navnlig i Byen Haderslev [2]), var Tilstanden vel i denne Henseende ikke slet saa slem, skjøndt Forbindelse med den danske Litteratur altid havde en

---

[1]) Dannevirke 2den Aarg., 7 August 1839, Nr. 6. Schouw, Dansk Ugeskrift, 2 R. 4 B. S. 58. Fædrelandet, 20 December 1839, S. 132.

[2]) I Haderslev oprettedes 1830 et dansk Leiebibliothek, som snart var nærved at gjøre det tydske Rangen stridig; danske Aviser læstes ogsaa meget i Byen. Se Paulsens Samlede Skrifter 1 B. S. 240.

Hindring i den hele afsondrede Stilling, hvori Slesvig holdtes til Riget; men paa Landet, selv i Nordslesvig, vare danske Bøger sjældne og vanskelige at overkomme, og i Mellemslesvig fandtes der mange Mennesker, for hvem en dansk Bog alle deres Livs Dage blev en ubekjendt Ting. Og dog viste det sig strax i den Begjærlighed, hvormed Folket greb de danske Bøger, da det blev muligt at faae dem, at Trangen til dansk Læsning var meget stor. Efter en toaarig Virksomhed kunde Bestyrelsen for den slesvigske Forening (30 Sept. 1841) bekjendtgjøre Følgende: „Vi have nu i Alt kunnet sende Bøger til **tredsindstyve** Steder, og paa de halvtredsindstyve kunne vi ansee de oprettede Læseindretninger for saa vel grundlagte, at den ved dem vakte Læselyst synes at kunne sikkre deres fremtidige Bestaaen. Vi have nu sendt over til vore slesvigske Landsmænd **tretten til fjorten tusinde Bind**, hvoriblandt en stor Mængde af af vore bedste og nyeste Værker, deels af belærende og opbyggeligt, deels af underholdende Indhold .... Danske Bøger læses **nu lige op til Slien**, og der findes **i Egnen mellem Byerne Flensborg og Slesvig**, samt i de vestligere Egne, hvor Folkesproget endnu er dansk, men Kirke- og Skolesproget **tydsk**, et ikke ubetydeligt Antal Yndere af dansk Sprog og Litteratur". Det hedder fremdeles: „Hvad der endmere taler for en dybtfølt Trang til aandelig Føde hos den nordslesvigske Almue, er den yderst glædelige Kjendsgjerning, at denne Almue selv i disse to Aar har bidraget **elleve til tolvhundrede Rigsbankdaler** til Bøgers Anskaffelse" [1]).

---

[1]) Fædrelandet 2den Aarg., 1 Dec. 1841, S. 5770. Foreningens to virksomste Medlemmer vare Nis Hansen og Hasselberg.

Det heldige Udfald, hvormed begge disse Foretagender kronedes, gav et ubedrageligt Vidnesbyrd om, at Danskheden i Slesvig havde en frisk og kraftig Rod, og styrkede de brave danske Mænd, som havde stillet sig i Spidsen for Sagen, til fortsat Udholdenhed. Slesvig-Holstenernes Ærgrelse og Forbittrelse baade over de danske Aviser og de danske Bøger viste just, at man var paa den rette Vei til at modarbeide dem.

XII.

Kong Christian den Ottende. Sprogreskriptet af 14 Mai 1840. Dets Bestemmelser om Indførelse af dansk Rets- og Embedssprog. Den skadelige Bestemmelse, at Lærerne i de danske Landsbyskoler skulde kunne Tydsk, og være forpligtede til at give Underviisning i dette Sprog. De tydske Advokaters Forbittrelse over Indførelsen af dansk Rettergangssprog. Hertugen af Augustenborgs og det slesvig-holsteenske Ridderskabs Kamp mod Sprogreskriptet. Hertugen af Augustenborgs Embedsmænd trodse Loven. Regjeringens vaklende Holdning ligeover for de gjenstridige Advokater og Embedsmænd. „Advocaten-Verein". Beretning fra 1843 om Fremgangen med Sprogreskriptets Gjennemførelse. Embedsmændenes Ulydighed finder en Støtte hos deres øverste lokale Foresatte, den slesvig-holsteenske Provindsial-Regjering. Regjeringspræsident Spies Danske Embedsmænd vægre sig ved at modtage tydskaffattede Skrivelser fra de høiere slesvigske Embeds-Myndigheder. Petition fra Slaugs Herred om tydsk Rettergangssprog.

De danske Slesvigere havde nu i 4 Aar indenfor og udenfor Stændersalen ærligen kjæmpet for deres Modersmaal og imod de slesvig-holsteenske Bestræbelser, og ad den folkelige Vei allerede udrettet ikke saa Lidet; men endnu var

der ikke fra Regjeringen udgaaet nogen Yttring, der tydede paa, at den billigede eller understøttede deres Stræben; man kunde snarere slutte det Modsatte af den Utak, Christian Paulsen fik af det slesvig-holsteenske Kancelli, fordi han bekjæmpede Hertugen af Augustenborgs statsfarlige Arveprætensioner, og af de Vanskeligheder, samme Kancelli lagde Udgivelsen af Dannevirke i Veien. Med Forventning saae man hen til den nye Konge, **Christian den Ottende**, som imidlertid havde besteget Danmarks Throne. Om hans danske Sind tvivlede egentlig Ingen, og man vidste, at denne med sjældne Aandsevner begavede Konge allerede som Kronprinds med Opmærksomhed havde fulgt de slesvigske Forhold og forstod at bedømme dem efter deres sande og fulde Betydning. Derimod var man ikke saa sikker paa, at denne Fyrste besad den fornødne Villiestyrke for at overvinde de Hindringer og Vanskeligheder, som ikke vilde udeblive, hvis han vilde hævde det Danske i sin Ret, eller Kraft nok til at holde sig fri for Indflydelser, der vilde søge at drage ham til den modsatte Side. Dersom disse Tvivl vare grundede, kunde let en ulykkelig Halvhed blive det betegnende baade for de Foranstaltninger, hvorved han søgte at betrygge Slesvigs danske Sprog og Nationalitet mod Forurettelse, og dem, hvorved han stræbte at holde det statsopløsende slesvig-holsteenske Parti i Ave.

Den 14 Mai 1840 udstædte Christian den Ottende det mærkværdige Reskript, der skulde give det danske Tungemaal i Slesvig noget af den Ret, det længe havde savnet. Det var fremkaldt ved den tidligere omtalte Petition fra den anden slesvigske Stænderforsamling 1838 og sluttede sig i det Hele til den. Det bestemte, at det danske Sprog herefter skulde være Regjerings- og Retssprog i de Dele af

Slesvig, hvor det brugtes i Kirken og Skolen; Forandringen skulde for de Embedsmænd, som vare det danske Sprog tilstrækkelig mægtige, begynde fra næstkommende 1 Januar; om de Embedsmænd, som ikke havde fornøden Færdighed i Dansk, skulde Beretning indgives. Den danske Text af Forordninger og Kollegialpatenter skulde herefter have Underskrift og betragtes som lovgyldig. Ved en Kundgjørelse fra Kancelliet af samme Dag som det kongelige Reskript fastsattes tillige, at hvo der i Fremtiden søgte Ansættelse i hiin Deel af Slesvig, forud skulde godtgjøre, at han var i fuldkommen Besiddelse af Færdighed til at udtrykke sig skriftlig og mundlig paa Dansk [1]).

Den Undtagelse, som Stænderne vilde have gjort til Bedste for Advokater og Notarier, at de nemlig maatte vedblive at betjene sig af det tydske Sprog, tog Reskriptet intet Hensyn til, uden Tvivl i Erkjendelse af, at Foranstaltningen med Hensyn til Indførelse af dansk Rettergangssprog saa vilde blive nærved at være intetsigende. Den af Stænderne nedsatte Komitee havde desuden i sin Betænkning tilraadet, at Advokater og Notarier stilledes under samme Vilkaar som de øvrige Embedsmænd. Derimod beholdtes alle de andre indskrænkende Bestemmelser, som ved Afstemningen i Stænderne vare indkomne, for det Meste tværtimod Komiteens Indstilling. Uheldigt var det især, at der ikke sattes nogen bestemt Frist, efter hvis Udløb alle Embedsmænd skulde

---

[1]) Kollegialtidenden 1840, S. 553—68. — Saameget opnaaede ogsaa Nis Lorenzen fra Lilholt ved sin Kamp mod Juristernes latinske Flosker, at en kongelig Resolution af 14 Mai 1840 befalede, at baade Advokater og Underdommere skulde opfordres til i deres Udfærdigelser „at afholde sig fra alle unødvendige latinske Ord og Talemaader".

være forpligtede til at betjene sig af det danske Sprog. Derved aabnedes en Udvei til uendelige Udflugter for rænkefulde tydskfindede Embedsmænd, en Udvei, som ogsaa rigelig blev benyttet. Komiteen havde foreslaaet en Frist af eet Aar[1]). Reskriptet gjorde ingen Forandring i de høiere Autoriteters Sprog, Overappellationsrettens, Overrettens, Provindsial-Regjeringens og Immediatkollegiernes; de beholdt deres tydske Sprog, og skreve, uagtet Nordslesvig nu skulde have dansk Forretningssprog, paa Tydsk til disse Egne; der gjordes ikke engang den billige og maadeholdne Bestemmelse,

[1]) Strax ved Indkrævelsen af den første Beretning om vedkommende Embedsmænds Færdighed i Dansk viste det sig, hvor uvillige og rige paa Udflugter de tydskfindede Embedsmænd i Nordslesvig vare. Videst gik Retsbetjentene paa de adelige Godser og i Hertugen af Augustenborgs Distrikt. En af disse, Schow, Justitiarius paa flere Godser i Sundeved og tillige Borgemester i Aabenraa, kritiserede selve Sprogreskriptet saa uforskammet, at han fik en alvorlig Irettesættelse af Kancelliet. Der var imidlertid flere umiddelbart kongelige Embedsmænd, som ikke stode synderlig tilbage for hine, f. Ex. Herredsfoged Dröhse i Tønder og Høier Herred (den samme, som i Stænderne udmærkede sig ved sin overvættes Tydskhed) og hans Retsskriver Wiebing. Den Sidste fik ogsaa en Irettesættelse fra Kancelliet. Nogle gjorde sig skyldige i vitterlig Usandhed. Saaledes Krichauff, Retsskriver i Hviding og Nørre-Rangstrup Herreder, der erklærede, at han ikke kunde Dansk, medens det fremgik af en Beretning fra Herredsfogeden sammesteds, Dr. Stemann, at Krichauff maatte kunne Dansk. Ligesaadan bar Amtsforvalter Kammerjunker Krogh i Haderslev Vesteramt sig ad. Han gav først den Erklæring, at han forstod tilstrækkelig Dansk for at udføre sine Forretninger overeensstemmende med Reskr. af 14 Mai 1840; men siden søgte han ved en modsat Erklæring at unddrage sig sin Pligt. Begge disse Herrer fik en drøi Irettesættelse fra Kancelliet, som da endnu bestyredes af den alvorlige O. Moltke. Hos den slesvig-holsteenske Regjering, med Spies til Præsident, fandt al Vrangvillie og alle Slags Udflugter en villig Støtte.

som Komiteen havde foreslaaet, og hvorom den havde sagt: „dies wird ohne Schwierigkeit bewerkstelliget werden können", nemlig at hine Autoriteter skulde lade deres Skrivelser til de danske Egne oversætte paa Dansk. Og uagtet Nordslesvig skulde have dansk Rettergangssprog, maatte Akter og Indlæg, som indkom herfra til Overappellationsretten, oversættes fra Dansk til Tydsk; danske Akter sendtes uden videre tilbage [1]).

Imidlertid var der dog, naar man betænker den hidtilværende Tilstand, ved dette Reskript, ihvor indskrænket det end var, gjort et meget betydeligt Fremskridt; og naar dets Bestemmelser kun bleve kraftigen gjennemførte, maatte det erkjendes for en Velgjerning mod Slesvig. Den Deel af Reskriptet, som angik Rets- og Forretningssproget, blev derfor af de Danske modtagen med nøisom og paaskjønsom Taknemmelighed.

Det Samme var ikke, og kunde ikke være Tilfældet med den anden Deel af Reskriptet, som handlede om Underviisning i Tydsk i Skolerne. Tidligere havde man besmykket den tydske Underviisning i de danske Skoler dermed, at Rets- og Forretningssproget var tydsk, og deri søgt et rimeligt Paaskud for den urimeligste Ting. Nu skulde Rettergangen og Bestyrelsen være dansk, og alligevel petitionerede Stænderne om, at der maatte blive lært mere Tydsk end før, og Regjeringen indrømmede det. Reskriptet bifaldt vel ikke den Urimelighed, som Stænderne havde begjæret, at Underviisning i Tydsk skulde gives i den sædvanlige Skoletid [2]); men det paalagde Lærerne i Slesvigs danske

[1]) For at gjøre Ende paa dette, bemyndigede Kongen ved Resol. af 16 Juni 1843 Overappellationsretten til at antage en lønnet edsvoren Oversætter.

[2]) Den slesvig-holsteenske Provindsial-Regjering derimod (med Spies til Præsident) stod paa samme Standpunkt som Hertugen af Au-

Landsbyskoler den Forpligtelse, at underviise de Børn, hvis Forældre eller Værger ønskede det, 3 Timer om Ugen i Tydsk udenfor den sædvanlige Skoletid; denne Bestemmelse skulde for de Lærere, som havde Kyndighed i Tydsk, træde i Kraft fra næstkommende 1 Januar. De nuværende Lærere fik en Godtgjørelse af det Offentlige; de Lærere, som for Fremtiden ansattes, skulde uden Vederlag give denne Underviisning. Reskriptet gik altsaa — og det i et væsentligt og vigtigt Punkt — videre end det Minoritetsvotum, som var indkommet fra Stænderne. Deri var nemlig foreslaaet, at naar Forældrene vilde have deres Børn underviste i Tydsk, skulde de selv betale Læreren for denne særskilte Underviisning. Nu kom det derimod til den, selv naar man tager Hensyn til alle Tidens Forhold og de herskende slesvig-holsteenske Bestræbelser, mærkværdige og forbausende Ordning, **at den danske Statskasse betalte Skolelærerne i Slesvig for at lære de danske Landsbybørn Tydsk**[1]. Reskriptet bestemte endvidere,

---

gustenborg og de øvrigste Hjemmetydskere i den slesvigske Stænderforsamling. Da denne Regjering fra det slesvig-holsteenske Kancelli fik Befaling om at udføre Reskriptet af 14 Mai 1840 med Hensyn til den tydske Underviisning i de danske Skoler, indgav den en Forestilling til Kancelliet (17 Nov. 1840), hvori den foreslog, at den tydske Underviisning maatte gives i den sædvanlige *Skoletid* og uden Betaling. Kancelliet afviste dette Forslag som ligefrem stridende mod Reskr. af 14 Mai 1840.

[1] Kongl. Resolution af 25 Febr. 1842. Der var allerede i det første Aar ikke færre end *183 Skolelærere*, der gave sig i Færd med at underviise danske Bønderbørn i Tydsk. Det slesv.-holst. Kancelli androg paa en Bevilling af Statskassen paa 2196 Rdlr. til Godtgjørelse for disse Skolelærere. Men *Finantsdeputationen* modsatte sig paa det Bestemteste denne Fordring, idet den erklærede Kancelliet (28 Dec. 1841), at nærværende Tilfælde paa ingen *Maade var af den Beskaffenhed*, at der burde gjøres Undtagelse fra den almindelige Regel, at Staten ikke til Forurettelse af det

at for Fremtiden skulde Enhver, der onskede at ansættes som Lærer i de danske Skoler i Slesvig, underkaste sig en Prøve i Tydsk, og de Fordringer, der gjordes, vare ikke ringe; thi Vedkommende skulde godtgjøre, at han havde det tydske Sprog saa vel inde, at han endog kunde lære Bernene at skrive Tydsk.

Man maatte være meget kortsynet for ikke at see, at man ved denne Foranstaltning ligefrem arbeidede Slesvig-Holstenerne i Hænderne. Vi ville ikke tale om det Forunderlige i, at det Offentlige nu stillede den Fordring til Almueskolen, der ellers allevegne kun er beregnet paa at give det nødvendige Grundlag for almindelig menneskelig og religiøs Dannelse, at den skulde være istand til at skaffe Børnene Underviisning i et fremmed Sprog, eller om den Tilsidesættelse af Ligelighed, naar en saadan Foranstaltning overhoved skulde træffes, som var deri, at der ikke ogsaa af Lærerne ved de tydske Skoler krævedes en tilsvarende Færdighed i Dansk, og paa lignende Maade gaves Børnene Adgang til at lære Dansk — dette kunde dog i et dansk Landskab have Noget for sig — men vi ville holde os til det, som her er Hovedsagen, denne Indretnings indlysende Fordærvelighed og Farlighed for den danske Nationalitet. Det Farlige laae ikke i sig selv i de tre Timers ugentlige Underviisning i Tydsk, skjøndt, som man maatte vente, det snart dreves videre, og Underviisningen, hvor Præst og Skolelærere vare tydsksindede, meddeeltes ikke udenfor, men i den sædvanlige Skoletid, og i flere Timer, end der lovlig var fastsat. Kunde Præst og Skolelærer ikke selv finde paa,

---

Hele burde paatage sig Udgifter, der kun vedkom enkelte Kommuner. Alligevel udvirkede Kancelliet hiin Resolution, der bestemte en aarlig Godtgjørelse af Statskassen paa 12 Rdlr. for hver af disse Lærere.

hvorledes de uden at vække Opsigt eller Paatale kunde fordobble Timetallet for Underviisningen i Tydsk, saa havde de i en Skrivelse fra den slesv.-holst. Regjering af 29 Dec. 1840 faaet et brugeligt Vink eller rettere sagt en heel Anviisning. Det hedder nemlig heri om Tiden for Underviisningen: „Es dürfte in dieser Hinsicht zweckmäßig seyn, an den **sechs Wochentagen** die Schulzeit des Vormittags um ½ **Stunde** für die an diesem Privatunterricht theilnehmenden Schüler zu verlängern". Der var næppe nogen tydskfindet Lærer, som ikke forstod at forlænge en saadan halv Time til en heel. Men det Farlige laae ret egentlig deri, at ved den Kyndighed i Tydsk, som herefter skulde kræves af Lærerne i de danske Skoler, var Veien nu banet til at gjøre Skolelærerstanden ogsaa i Nordslesvig tydskdannet og tydskfindet. De mange slesvigske Seminarister, som havde uddannet sig paa de danske Seminarier, vilde nu i Regelen være udelukkede. Besøget af disse Seminarier vilde snart af sig selv ophøre, og den Adgang, som Bestemmelsen af 8 Sept. 1820 gav Seminarister fra Kongeriget til Ansættelse i Slesvig, blive saa godt som betydningsløs. For Enhver, der tragtede efter at blive Lærer i de danske Skoler i Slesvig, maatte det herefter blive en Hovedopgave tilgavns at lære **Tydsk**. Naar man nu tillige tager Hensyn til de bekjendte historiske Forhold i Slesvig, til den Maade, hvorpaa det tydske Væsen havde udbredt sig i dette Landskab, og til den fjendtlige tydske Aand, der herskede hos næsten alle Embedsmænd i Landet, og de Bestræbelser, der vare i Gang, paa den Tid Reskriptet kom ud: saa maa man sige, at nu var Veien og Midlet givet til at gjøre den nordslesvigske Lærerstand lige saa tydskfindet og tydskdannet som den sydslesvigske, og efterhaanden ogsaa fortydske Befolkningen.

Til at indsee dette behøvedes ikke stor Skarpsindighed. I over en Menneskealder havde man i Mellemslesvig ved de tydske Skolelærere og den tydske Skoleunderviisning arbeidet paa at udslette den danske Nationalitet, nu skulde Indledningen gjøres til det Samme i Nordslesvig, og Ødelæggelsesværket ogsaa her forberedes. Tiden vilde have viist Følgerne af denne Foranstaltning, hvis ikke Begivenheder vare traadte imellem, som Ingen kunde forudsee den Gang Reskriptet udkom.

Allerede under Forhandlingerne i Stænderne 1838 havde de tydskdannede Advokater og juridiske Embedsmænd, anførte af Hertugen og Prindsen af Augustenborg, vedholdende og hæftigt kjæmpet imod de danske Slesvigeres Fordring paa, at det fremmede Sprog engang maatte vises bort fra Retspleien og den offentlige Bestyrelse, og Modersmaalet træde i dets Sted. Denne Modstand blev ikke mindre voldsom, efterat Reskriptet af 14 Mai 1840 var udkommet, ihvor maadeholdent og indskrænket det end var i sine Bestemmelser. Havde Regjeringen gjort Regning paa at vinde begge Parter ved at gjøre halve Indrømmelser baade til den ene og den anden Side, saa tog den mærkelig Feil. De Tydsksindede, langtfra forsonede ved den Vei, der nu var aabnet det Tydske i de danske Landsbyskoler, opløftede et Skrig af Forbittrelse, som blev til et frygteligt Chor, da henved hundrede Advokater — saa mange fandtes der i dette lille Landskab paa 165 Qvadratmile — stemmede i med. Advokaterne vare for en betydelig Deel Fremmede, Holstenere og andre Tydske, alle vare de Tydskdannede, og det danske Sprog hadede de, om ikke af anden Grund, saa fordi dets Indførelse ved Retten aabnede Fare for, at Processerne herefter vilde blive ringere i Mængde og

Længde. I flere Maaneder efter Reskriptets Udkomme gjenlød de slesvig-holsteenske Blade af de hæftigste Deklamationer med saa høimælet Røst, at Gjenlyd vaktes dybt inde i Tydskland.

At Folket herefter ikke skulde dømmes eller regjeres i et Sprog, som det ikke forstod, betegnes som et Angreb paa Slesvigs eller Slesvig-Holsteens Forfatning og Selvstændighed, en Omstyrtelse af en Retsorden, der havde bestaaet i 400 Aar (!), og et truende Varsel om endnu større Ulykker. Hver Artikkel er fuld af Udraab over den „tiefen und schmerzlichen Eindruck", som det havde gjort, at Kongen ikke havde havt mere Respekt for „das vierhundertjährige Institut", uden hvilket Schleswig-Holstein truedes med at falde fra hinanden. Majoriteten i Stænderne faaer ogsaa sin Deel. Den eneste Trøst de have, er, at naar det kommer til Stykket, skal det nok vise sig, at Reskriptet aldeles ikke kan lade sig gjennemføre, og at Kongen bliver nødt til at tage det tilbage: det havde Dr. Steffens, Herredsfoged i Nordborg, oven i Kjøbet beviist i en Afhandling, som han nylig havde ladet trykke. Nogle Yttringer af Artiklerne ville tjene til at vise deres Tone: „Haben sich mithin die Nordschleswiger", hedder det et Sted, „seit **400 Jahren** beim Gebrauch der Deutschen Gerichtssprache wohl befunden, haben sie nie erheblichen Grund zur Klage und Unzufriedenheit mit derselben gehabt ..... so muß es freilich in Erstaunen setzen, wie die Schleswigsche Ständeversammlung die Einführung der Dänischen Gerichtssprache bei Sr. Majestät beantragen konnte, wie gerade die Hauptverfechter der liberalen Parthei, mit dem Präsidenten der Ständeversammlung an der Spitze, ihre Vota zu Gunsten der Petition abgeben konnten. Wie

konnten aber diese Ständedeputirten, so hört man mit Recht fragen, sich mit einmal so inconsequent werden, wie war es möglich, daß gerade die Verfechter der Landesrechte mit einem Schlage ein seit Jahrhunderten ungetrübt besessenes Landesrecht (!) aufgaben?" — Slesvigerne opfordres i den Anledning til „energische Schritte zur Wahrung ihrer Selbstständigkeit", og de danske Slesvigere i Særdeleshed til Skjønsomhed mod Tydskland; thi „die dänische Bevölkerung genießt die großen Vortheile, die ihr aus der Verbindung mit dem übrigen (!) Deutschland erwächst, folglich muß sie auch die geringen Unbequemlichkeiten, die möglicherweise aus dem Gebrauch der deutschen Gerichtssprache entstehen können, tragen". Efter Sprogreskriptet vilde der følge andre ligesaa slemme Ting: „Verwandelung des Seminars in Tondern, der gelehrten Schule in Hadersleben in dänische Lehranstalten, so wie Einführung des dänischen Unterrichts in allen Schulen des mittlern Schleswigs, das sind die Wohlthaten, die sie (die dänische Propaganda) uns zunächst aufdringen will". (Desværre lod dette „zunächst" altfor længe vente paa sig). En Artikel begynder i følgende høistemte Tone: „Tiefe Bekümmerniß, gerechte Entrüstung hat das Herzogthum Schleswig durchdrungen, nachdem es auch für den Kurzsichtigsten klar zu Tage liegt, welche Pläne und Hoffnungen die stimmführende Parthei in Dänemark mit dem Königl. Reskript an die Schleswig-Holsteinische Regierung vom 14 Mai d. J. verbindet. Freilich begreift jeder, wie es nicht allein eine Schwäche, sondern auch eine Thorheit seyn würde, wenn die Schleswiger sich der Furcht hingeben wollten, als vermöchte ein Volk von etwas mehr als einer Million Menschen Sprache und Sitte zu verdrängen der

Deutschen Nation (!), deren mächtiger Genius dergleichen Bestrebungen in stolzer Ruhe belächelt" (!) [1]).

Naar man læser al den Ordbram, skulde man troe, at der handledes om et stort og voldsomt Brud fra Regjerin-

[1]) Et Par Tirader af Advokat Heiberg fortjene endnu at anføres: „Dieses neue Rescript," hedder det, „veranlaßt eine unabsehbare Erschütterung des Rechtszustandes des Landes, giebt aber nirgends die Aussicht, daß aus dieser großen Umwälzung einer mehrere Jahrhunderte hindurch bestehenden Gerichtsverfaßung künftig größere Rechtssicherheit und innere Einheit des Landes hervorgehen wird". — „Der gegenwärtige Rechtszustand Schleswigs, die deutsche auf wissenschaftliche Bildung beruhende Cultur, ist das gewonnene Resultat aller blutigen, durch Jahrhunderte dauernden Kämpfe des Herzogthums Schleswig im Vereine mit Holstein gegen Dänemark. Dadurch hat unser Land seine Einheit und Selbstständigkeit errungen". „Diese", vedblives der, „wird nun in Folge jenes Majoritätsgutachtens (der Ständeversammlung) nicht bloß gefährdet, sondern vernichtet". Fremdeles: „Wenn man (die Majorität in der Ständeversammlung) darauf anträgt, daß die Jahrhunderte bestehende Gesetz- und Gerichtssprache unsers Herzogthums, die.... das Land als einen eigenthümlichen Rechtsverein in die Reihe der selbstständigen unabhängigen Staaten gestellt hat (!), aufgehoben werden soll, so daß also zwei verschiedene Gesetzes- und Gerichtssprachen, eine deutsche und eine neudänische in bestimmten geschiedenen Theilen desselben Herzogthums oder Landes gelten sollen, so zertheilt man so unzweifelhaft das bisherige einige Land eben so gut, als wenn man die Füße oder den Kopf von einem und demselben Körper abschlägt, als wenn man einen Theil des Landes von dem andern losreißt, als wenn man zwei Staaten begründet". Et snurrigt Argument falder ind midt imellem: Forandringen vil ogsaa skade Landets Kredit: thi, hedder det: „Glaubt man denn in der That, daß ein so halbdanisirter von den Herzogthümern abgetrennter Theil an dem Geldmarkt der Herzogthümer im Hamburg-Altona Credit finden werde"? Kun Prindsen af Augustenborg, bemærkes der, havde havt Sie for den egentlige Fare, og han faaer sin Roes derfor. (Kieler Correspondenz-Blatt 1840, Nr. 48. 49. 54. 56. 58. 61. 62). Paa samme Tid strømmede Itzehoer Wochenblatt over af lignende Udgydelser.

gens Side paa Ret og Retfærdighed, og kan næppe forestille sig, at Talen er om en Foranstaltning, **hvorpaa Standerne selv havde andraget,** og som var saa naturlig, simpel og retfærdig som den, at Dommere og andre Embedsmænd herefter skulde bruge samme Sprog som Folket. Hvad i Særdeleshed disse bestandig gjenkommende „Jahrhunderte", „mehrere Jahrhunderte" og „400 Jahre" angaaer, da have vi i det Foregaaende seet, at det tydske Retssprog først ved Midten af det 18de Aarhundrede begyndte at trænge ind i den større Deel af den Strækning af Slesvig, hvorom her er Tale, og formaaede **først for 7 Aar siden**, i Aaret 1833, at fortrænge Modersmaalet fra de sidste Thingsteder. Det var altsaa en forholdsviis ny Uret, der afskaffedes, og ikke en 400 Aar gammel Ret, som hævedes. Ja i de samme Dage, som hine Artikler skreves, bleve rundt omkring i den danske Deel af Slesvig, mange Retshandlinger af Nødvendighed eller efter gammel Vane udførte paa Dansk. Deraf følger ogsaa, at Reskriptets Gjennemførelse ingen videre Vanskelighed kunde møde, naar ikke slet og fjendtlig Villie og uredelige Kunster kom med i Spillet.

Men Advokaterne og de tydskdannede Embedsmænd lode det ikke blive ved Ordsqvalder. De lagde alle de Hindringer i Veien de kunde for Udførelsen af Reskriptets Bestemmelser om Rettergangs- og Forretningssproget, og forsøgte alle tænkelige Midler for at lamme deres Virkning. I Spidsen for Modstanden gik ogsaa her, som det sig hør og bør, Hertugen af Augustenborg og det slesvig-holsteenske Ridderskab.

Hertugen af Augustenborg indgik, snart efter at Reskriptet af 14 Mai 1840 var udkommet, med en Forestilling til det slesvig-holsteenske Kancelli, hvori han gjorde gjæl-

dende, at Reskriptet „in dessen Alsenschen und Gravenstein-schen Gütern mit Rücksicht auf die denselben zustehende Patrimonialjurisdiction und Grundherrlichkeit, so wie auf sonstige in Staatsverträgen (!) beruhende Gerechtsame nicht anwendbar sei". Et lignende Andragende indkom fra Eierne af de nærmest ved Hertugen af Augustenborgs Besiddelser liggende Godser Søgaard, Aaretoft, Skovbølgaard og Grøngrøft. Begge disse Andragender afvistes. Nu satte Deputationen for det saakaldte andet angelske adelige Godsdistrikt, der indbefattede de Godser i Mellem- og Nordslesvig, som berørtes af Sprogreskriptet, sig i Bevægelse. Den henvendte sig til „Fortwährende Deputation der Prälaten und Ritterschaft der Herzogthümer Schleswig und Holstein" med Opfordring til at tage sig af denne Sag. Forbindelsen mellem den slesvigske og holsteenske Adel har været og er en af Grundpillerne for Slesvigholsteinismen, enhver Ridder er en født Slesvig-Holstener. Man kan derfor tænke sig, at Repræsentationen for denne Korporation med Glæde og Iver imødekom en Opfordring, der gik ud paa at lægge Hindringer i Veien for en Foranstaltning, som havde den dobbelte Egenskab, at være en Retfærdighedshandling mod den danske Befolkning og at true Slesvigholsteinismen i dens Grund, ved paa et vigtigt Punkt at opreise en Dæmning mod Slesvigs fortsatte Fortydskning. Desuden var en af Hovedmændene i det følgende Oprør, daværende Provst for Preetz Kloster, Fr. Reventlou, Præses for „Fortwährende Deputation"[1]). Fra Kiel udfærdigede Deputationen 7

[1]) Denne Repræsentation for det slesvig-holsteenske Ridderskab er ikke ældre end 27 April 1775, da den ved en Resolution af kongelig Naade bevilgedes Ridderskabet; den bestaaer endnu; men kan ophæves hvad Dag det skal være, naar Regjeringen finder det tjenligt.

Juli 1841 en Forestilling til det slesvig-holsteenske Kancelli, der var sammenvævet af hovmodig Ringeagt for Folkesproget og mosbegroede ridderskabelige Paastande fra Middelalderen, i Udtrykket ofte nærmende sig Uforskammenhed. Den udtalte sin „aufrichtiges Bedauern" over, at Regjeringen havde givet denne Lov, uden først at høre „die fortwährende Deputation der Schleswig-Holsteinischen Prälaten und Ritterschaft"; en saadan Foranstaltning turde efter dens Mening ikke skee „ohne Einwilligung (!), geschweige denn ohne Vernehmung der Beikommenden"; fremdeles siger den: „Wir glauben auch offen aussprechen zu müssen, daß nach unserer Ansicht durch das Reskript vom 14 Mai 1840 wohlerworbene Rechte (!) gekränkt sind"; endvidere vilde Reskriptet udøve „den nachtheiligsten Einfluß" paa Retspleien i Slesvig, blandt Andet fordi man nu maatte betjene sig af „ein übersetztes Gesetzbuch" (Deputationen maa ikke have været meget kyndig i Slesvigs Retshistorie, thi ellers maatte den have vidst, at den danske Text af Lovbogen netop er Grundtexten, og den plat- og høitydske en Oversættelse, og at hiin, som Thingbøgerne udvise, først i den seneste Tid var fortrængt fra den danske Deel af Slesvig; den „nachtheilige Einfluß", som følger af Lovbogens Oversættelse, falder følgelig paa den tydske Retspleie). Ja Deputationen er ikke langt fra at beskylde Regjeringen for, ved Reskr. af 14 Mai 1840 at have grebet ind i Eiendomsforholdene; tidligere nemlig havde tydske Godskjøbere megen Lyst til at erhverve sig Eiendomme i det danske Slesvig, fordi de allevegne traf det hjemlige tydske Rets- og Forretningssprog; men nu maatte man vente, at denne Lyst mærkelig vilde tabe sig, naar de traf Dansk istedenfor Tydsk; der vilde altsaa blive færre Kjøbere i Fremtiden og følgelig vilde Godsernes

Værdi falde. En Frase om „die viele Jahrhunderte“ fattes naturligvis heller ikke.

Deputationen fik ifølge Resolution af Kongen af 7 Febr. 1842 et kort afvisende Svar. Christian Paulsen opløste ikke længe efter i en fortræffelig Afhandling i Dannevirke baade det Absurde og retlig Ugrundede i Ridderskabets Andragende [1]).

Den nysnævnte kongelige Afgjørelse havde ikke ringeste Indflydelse paa Hertugen af Augustenborg; han fremturede haardnakket i sin Modstand mod Reskriptet og støttede sine Embedsmænd i deres Gjenstridighed mod og uredelige Omgaaen af Loven. Det gik saavidt, at Mænd, om hvem det ikke alene var vitterligt, men som selv vedgik, at de kunde Dansk, under hans beskyttende Haand vedblede at trodse Loven. Dette var bl. A. Tilfældet med W. v. Krogh, der var Justitiarius paa Graasteen og flere Augustenborgske Godser i Sundeved [2]). Prehn, der var Herredsfoged paa Augustenborg og Justitiarius paa de alsiske Godser, brugte bestandig Tydsk. At Dr. Steffens, Herredsfoged i Nordborg, der var, om ikke Hertugens Embedsmand, saa dog som Broderen sagde hans „Adjutant“, rettede sig efter sin Pa-

---

1) Samlede Skrifter, 1 B. S. 303 flg. Smstds. S. 341 flg. findes de vigtigste Sagen vedkommende Aktstykker trykkede; de øvrige i Slesv. Min. Arkiv.

2) Wegener, Hertugen af Augustenborg, S. 45. 143—44. Han afgav i Begyndelsen af Aaret 1843 efter Overlæg med Hertugen af Augustenborg den Erklæring, at han benyttede sig af Tydsk, naar Vedkommende ikke udtrykkelig forlangte det danske Sprog — det var lige det Modsatte af den Fremgangsmaade, han skulde følge. Jfr. Chr. Paulsens Samlede Skrifter, 1 B. S. 303—304. Hertugen søgte ogsaa ved bebreidende Forestillinger at bevæge andre, af ham uafhængige Embedsmænd, der opfyldte Sprogreskriptets Bud, til at lade det være. Se Wegener, anf. St. S. 131—32.

trons Villie og i sin Jurisdiktion udførte Alting paa Ty
behøver næppe at siges. Sidst i Aaret 1844 ansøgte
Deel af Beboerne paa de Alsiske Godser Hertugen om,
deres Kontrakter, som udfærdigedes fra Herredsfogedens Kon
maatte blive affattede paa Dansk, og at ligeledes de
falinger, der udgik til dem fra Amtstuen, maatte medde
dem paa Dansk, da de ikke forstode Tydsk. Efter at h
ladet vente halvandet Aar paa Svar, gav Hertugen
September 1846 den Resolution, at Beboerne paa S
langende og mod Betaling kunde faae Oversættelse af
Dokumenter, der udfærdigedes fra Herredsfogedkonto
Samtlige Retsprotokoller i det Augustenborgske Distrikt, baa
hvad angaaer egentlige Procesjager og Politisager, og
indførte Kundgjørelser, Lovbydelser, Thinglæsninger o. s.
vedbleve lige til 1848 at føres paa Tydsk [1]). Saaled
opfyldtes Budet om dansk Rettergangs- og Forretningsspro
og saa lydig en Undersaat var Hertugen, inden han blev
Oprører.

Næst efter Hertugen af Augustenborg eller ved Sid
af ham indtoge de tydskdannede Advokater en udmærk
Plads i den systematiske Modstand mod Reskriptet. Den
Modstand baade fra Advokaternes og mange juridiske Em
bedsmænds Side kunde været brudt, naar Regjeringen havd
viist større Fasthed, og lukket Veien for de underfundigs
Udflugter ved at holde sig til den Erklæring, som Med
lemmerne af den i Stænderne nedsatte Komitee, Mænd, de
paa det Nøieste kjendte alle Forholdene, havde afgivet
nemlig at eet Aars Frist var fuldkommen tilstrækkelig fo
Embedsmænd og Advokater til at forberede sig til Udførelse

[1]) Vedkommende Retsthings Arkiver.

Forretningerne i det danske Sprog. Dette maa ogsaa hver finde aldeles rimeligt, naar man erindrer, at Talen her blot er om Embedsmænd, som ikke kunde gjøre sig forstaaelige for Beboerne uden at tale Dansk med dem, og Advokater, som ikke engang kunde lade sig overdrage en Sag, uden at forstaae og tale Dansk. Og alle havde de ...sten uden Undtagelse i sin Tid vedlagt deres Ansøgninger om Embedsansættelse Beviser for at de forstode Dansk! Men Regjeringen viste en beklagelig Vaklen, og gav derved de Ildesindede Mod til en Gjenstridighed, som dækkede sig under falske Paafund. Snart syntes Kongen at ville hævde det danske Sprog den det nu engang tilstaaede Ret, snart veg han tilbage og gjorde det Tydske Indrømmelser, som stode i Strid med Reskriptets Hensigt. Det første Brud paa Reskriptet, skjøndt endnu læmpeligt, skete ved kongelig Resolution af 4 Februar 1841 (bekjendtgjort ved Kancelliskrivelse af 9 Februar 1841), hvorved Autoriteterne bemyndigedes til indtil videre at tilstæde de allerede praktiserende Advokater, paa derom indgiven Ansøgning, ved de danske Domstole at betjene sig af det tydske Sprog ved vidtløftige og vanskelige Retssagers Udførelse, forsaavidt dette efter deres Skjøn var fornødent for at forebygge Forstyrrelse i Forretningerne. Det næste Brud skete ikke længe efter, 28 Juni 1841, da det ved kongelig Resolution (bekjendtgjort 9 Juli) tillodes i de Egne af Slesvig, hvor der var dansk Retssprog, at affatte Kontrakter og Gjældsbreve paa Tydsk, naar Vedkommende ønskede det. Havde de tydske Advokater ikke været dristige før i deres Opsætsighed mod Regjeringens Villie, saa bleve de det nu, da de mærkede denne Vakkelvornhed. Det var især Overrets-Advokaterne, der udmærkede sig ved en fjendsk Gjenstridighed; blandt Underrets-Advoka-

terne var der altid en Deel, som vilde være ved, at d kunde Dansk, og paatoge sig at udføre Sagerne paa Dansk Men nu fandt Overrets-Advokaterne paa at lamme Reskriptets Udførelse ved at nægte at føre nogensomhelst Sag fo Overretten, som ved Underretterne var ført paa Dansk Hvis dette gjennemførtes, saa maatte man enten igjen vende tilbage til det tydske Rettergangssprog, eller hele Retspleien maatte staae stille. For at sikkre sig fuldstændig Enighed denne Plan, stiftede Advokaterne en „Advocaten-Verein" der skulde omfatte alle Advokater i Slesvig og Holsteen Indbydelsen udgik fra 22 i Byen Slesvig bosatte Advokater og Statuterne vedtoges paa et Møde, som holdtes i denne By 8 Nov. 1841. Blandt Andet fastsattes, at Foreningen paa sine Møder kunde fatte Beslutninger om Anliggender som berørte hele Advokatstandens nærmestliggende Interesser de enkelte Medlemmer vare underkastede Disciplinarstraffe ifølge Domme, som affagdes af et saakaldet „Advokat-Kammer" [1]). Det er indlysende, hvilken farlig Magt et saadant organiseret slesv.-holst. Advokat-Laug, der, hvis der var forholdsviis ligesaa mange Advokater i Holsteen som i Slesvig kunde komme til at tælle to- til trehundrede Medlemmer, kunde blive saavel i andre Henseender som navnlig med Hensyn til Gjennemførelsen af Sprogreskriptet. Da Christian den Ottende fik Kundskab om Stiftelsen af denne „Advocaten-Verein" og den Hensigt, der laae til Grund for dette Skridt, blev han opirret og forbittret, og gjorde nu ved Reskript af 20 Dec. 1841 (bekjendtgjort 23 Dec.) en ligesaa ubehagelig som uventet Streg i Advokaternes Regning, idet han bemyndigede Overretten til paa Ansøgning at tillade Under-

[1]) Dannevirke, 4de Aarg. Nr. 43, 27 Nov. 1841. Foreningen talte snart 100 Medlemmer.

rets-Advokater at give Møde i Overretten og der føre de Sager, som de ved Underretten havde ført paa Dansk. Denne Forholdsregel vakte almindelig Glæde i Nordslesvig, og var vel egnet til at bryde Overrets-Advokaternes Modstand paa dette Punkt, hvis ellers Overretten gjorde en ærlig Brug af den samme givne Bemyndigelse. Men det synes næsten, som om Kongen er bleven bange for, at han var gaaet for vidt; thi et halvt Aar efter, da Joseph Reventlow Criminil imidlertid var bleven Præsident i det slesvig-holsteenske Kancelli, kom det bedrøvelige Reskript af 17 Juni 1842 (bekjendtgjort 25 Juni). Det gav den ved Reskr. af 4 Febr. 1841 gjorte Indrømmelse en meget betydelig Udvidelse, idet det nu uden nogen Indskrænkning tillodes enhver Advokat, som var i Praxis, den Gang Reskriptet af 14 Mai 1840 udkom, indtil videre at betjene sig af det tydske Sprog ved de danske Retter i Slesvig [1]. Dersom nu Nogen efter disse Reskripter af 4 Febr. 1841, 28 Juni 1841, 17 Juni 1842 kom til de danske Thingsteder med den Forventning, at høre Sagerne forhandlede i Modersmaalet, vilde han meget ofte blive skuffet. Disse

---

[1]) Denne Indrømmelse til Advokaterne er saa meget mere paafaldende, som baade den i Stænderne nedsatte Komitee og selv det slesvig-holsteenske Cancelli i den Betænkning, det afgav til Kongen 1840 (Kollegial-Tidenden 1840, S. 564) ingen Grund fandt til at gjøre nogen Undtagelse for Advokaternes Vedkommende. Og endnu den 22 Dec. 1840 tilkjendegav Kancelliet den slesvig-holsteenske Provindsialregjering, som idelig understøttede baade de gjenstridige Advokater og uvillige Embedsmænd, at der ingen Undtagelse maatte gjøres med Advokaterne, ligesaalidet som Embedsmændene, forbi Nogen yttrede Ønske derom, i de danske Distrikter maatte bruge Tydsk i deres Udfærdigelser. (Regj. Skr. af 29 Dec. 1840, Chron. Samml. Nr. 145).

vrange Indrømmelser, der vare en Frugt af Svaghed og Halvhed, bleve, som man kan tænke, ophævede efter 1850.

Saavidt om Advokaterne. Om de juridiske Embedsmænds Forhold til Sprogreskriptet giver en Beretning, som Kongen ved et Reskript til det slesvig-holsteenske Kancelli af 10 Febr. 1843 havde forlangt sig meddeelt, og som den slesvig-holsteenske Regjering, efter at have indhentet Vedkommendes Erklæringer, indsendte den 21 Oktober samme Aar [1]) interessante Oplysninger, der blive endnu mærkeligere, naar man betænker, at Embedsmændene maatte lade sig det være magtpaaliggende at stille deres Forhold i det bedste Lys i disse Erklæringer, som de vidste skulde forelægges Kongen.

Hvad først de **adelige Godser** angaaer, da bemærker Borgemester Schrader i Haderslev, der var Justitiarius paa Godserne Gram og Nybøl i Haderslev Amt, at han her har bragt Sprogreskriptet fuldstændig til Udførelse. Borgemester Schow i Aabenraa beretter, at paa Godserne Søgaard, Aaretoft, Grøngrøft, Skovbølgaard og Ladegaard, hvor han var Justitiarius, betjente han sig siden dette Aars Begyndelse (d. e. 1 Jan. 1843, halvtredie Aar efter Reskriptets Udkomme), vel selv af det danske Sprog i Rets- og Bestyrelsessager; men de Protokoller, som ved Retten førtes af en Aktuar, affattedes paa Tydsk, fordi Aktuaren var fremmed for det danske Sprog. Derfor var det **alene** paa Godset Skovbølgaard, at Reskriptet skete fuldstændig Fyldest. Prehn, der var Herredsfoged i det augustenborgske Distrikt og Justititiarius for Hertugens alsiske Godser erklærede, at Sprogreskriptet ikke var kommet til Udførelse i hans Jurisdiktion, fordi han ikke kunde saa meget Dansk, at

---

[1]) Slesv. Min. Arkiv.

han kunde betjene sig af dette Sprog, og til at lære Dansk havde han ingen Tid. Underdommeren paa de graasteenske Godser, paa Grevskabet Reventlow Sandberg og flere Godser i Sundeved (W. v. Krogh) bemærkede, at uagtet han selv godt kunde Dansk, var Retssproget dog vedblevet at være Tydsk, forbi Retsskriverne ei forstode Dansk. Der var kun Lidet han som Dommer selv udfærdigede uden Deeltagelse af Aktuarerne, egentlig ikke andet end procesledende Dekreter; og da det vilde see underligt ud, om disse vare paa Dansk, naar alt det Øvrige var paa Tydsk, saa havde han ogsaa affattet dem paa Tydsk, blot for Ensformighedens Skyld. Og hvad Kontrakter, Gjældsbreve og deslige angik, da havde han rettet sig efter Resolution af 28 Juni 1841 (Kancelliskrivelse af 9 Juli 1841), der gav Frihed til at bruge det tydske Sprog, naar Vedkommende ønskede det.

Om **Nordborg og Sønderborg Amter**, der foruden den kongelige Deel af Als ogsaa indbefattede Ærø og Nybøl Herred i Sundeved og stode under een Amtmand, oplyser denne, C. Stemann, at han selv bestandig betjener sig af det danske Sprog i alle Forretninger, som forekomme ved Amthuset, baade retlige og ikke retlige; men i flere af de ham underlagte Retsdistrikter gik det mindre villigt. I Sønderherred paa Als og Nybøl Herred i Sundeved var Udførelsen af Sprogreskriptet meget mangelfuld, idet Herredsfogederne førte baade Civil- og Kriminal-Protokollerne paa Tydsk, og udstædte Præmisserne i samme Sprog. I Nørre Herred havde alle Embedsmænd erklæret sig istand til at udføre Forretningerne paa Dansk, undtagen En, som vi saa godt kjende fra det Foregaaende: **Herredsfoged Dr. Steffens.** Han havde vel, siges der, siden Reskriptet udkom, lagt sig efter at lære det danske Skriftsprog, og, om end med Møie,

affattet flere Expeditioner i dette Sprog, men til at føre Protokollen paa Dansk i Civil- og Kriminalsager og udfærdige Domme med Præmisser i det danske Sprog, vilde Doktoren ei vel være istand. Amtmanden raader ved Ansættelse af nye Embedsmænd kun at vælge saadanne, som havde tilstrækkeligt Kjendskab til det danske Sprog. Paa Ærø, baade i Staden og paa Landet, var Sprogreskriptet kommet til Udførelse i Et og Alt, og til den af Kongen fastsatte Tid, 1 Jan. 1841. Dette maatte vi vente, efterd Carstens, som 1811 erklærede, at han kun ventede paa en kongelig Befaling for strax at begynde med Dansk, endn var Landsfoged paa Øen og Præses i Stad- og Landretten

Amtmand C. F. Krogh, i Tønder Amt erklærer, a ved Amthuset var Sprogreskriptet siden 1 Jan. 1841 brag i fuldstændig Udførelse; det Samme var ogsaa Tilfældet Lundtofte Herred; men Aktuarerne i Slaugs og Høier Herreder forstode ligesaa lidet som Herredsfogeden i Høier o Tønder Herreder (den fra Stænderne noksom bekjendte Justitsraad Drohse) tilstrækkelig Dansk, hvorfor Amtmanden tilraade deres Forflyttelse og Embedernes Besættelse med Mænd, som vare det danske Sprog mægtige. Ogsaa, bemærker Amtmanden, er det meget til Hinder, at Advokaterne ifølg Kancelliskrivelse af 25 Juni 1842 have Ret til i deres Indlæg og Foredrag at bruge det tydske Sprog.

Amtmanden i Aabenraa og Lygumkloster Amter C. L. Tillisch, beretter, at i Aabenraa Amt benyttede baade af ham selv og af Amtets øvrige Embedsmænd Herredsfogeden, Aktuaren, Birkefogeden, Hunsfogeden det danske Sprog i alle Forretninger og [illegible] kommende Bestyrelsen; men Indberet[illegible] med sideordnede og underordn[illegible]

Tydsk. I Udenretshandlinger og ved Afgjørelse af smaa Gjældssager brugtes ogsaa jævnligen det danske Sprog; men ellers var det egentlige Rettergangssprog baade i civile og kriminelle Sager i hele Aabenraa Amt udelukkende Tydsk, hvortil Skylden især maatte søges hos Advokaterne, der ved Kancelliskrivelse af 25 Juni 1842 havde faaet Ret til at betjene sig af det tydske Sprog. I Lygumkloster Amt var det endnu værre end i Aabenraa Amt; thi der var ikke blot Retssproget tydsk, men ogsaa Amtsforvalteren, Birkefogeden og de øvrige administrative Embedsmænd betjente sig i deres Forretninger nu som tidligere næsten udelukkende af det tydske Sprog! Selv Udenretshandlinger, som Affattelse af Kontrakter, Skjøder, Testamenter, skete kun paa Dansk, naar det særligt og udtrykkeligt forlangtes [1]). I Lygumkloster Amt var det altsaa, som om Sprogreskriptet aldrig var udkommet. Amtmanden gjør opmærksom paa Nødvendigheden af, ved nye Embedsbesættelser at tage tilbørligt Hensyn til Vedkommendes Færdighed i Dansk.

Johannsen, Amtmand i Haderslev Amt, giver den Oplysning, at Reskriptet efterlevedes af Amtshuset i Be-

---

[1]) Egentlig vare Forholdene i Lygumkloster endnu værre, end de her skildres. Thi Christian Paulsen (Samlede Skrifter 1 B. S. 318—320) oplyser, at Udenretsdokumenter — der dog allerede før Sprogreskriptet udkom, overalt i Nordslesvig, i det Mindste paa Begjæring, udfærdigedes paa Dansk — nu i Lygumkloster alene affattedes paa Tydsk; og denne Adfærd af Birkefogeden og Birkeskriveren faaer sig rette Farve, naar man tillige erfarer, at en derboende Advokat, som søgte om at blive Notar, med hvilken Stilling følger Ret til at udføre Udenretssager, fik Afslag paa sin derom indgivne Ansøgning, uagtet en saadan Bevilling efter de gjældende Regler og Vedtægter ikke pleiede at nægtes Nogen, der var Advokat. Men han forstod Dansk og vilde kunne udfærdige Udenretsdokumenter i dette Sprog!

styrelsessager, og ligesaa ved Udenretshandlinger, dog at man benyttede den Frihed, som Reskr. af 28 Juni 1841 (Kanc.-Skriv. af 9 Juli) hjemlede, til at bruge det tydske Sprog, naar Vedkommende ønskede det. I Hviding og Nørre-Rangstrup Herreder var man imidlertid vedbleven at føre Skyld- og Panteprotokollerne og selv Retsprotokollerne paa Tydsk[1]); og i Kalslund og Frøs Herreder var hele Retssproget Tydsk! Amtmanden tilraader, at man skulde **blive ved det tydske Sprog** i de civile Procesſager; men er dog saa fornuftig at tilføie, at, hvis dette Forslag ei fandt Bifald, maatte de ovennævnte Embedsmænd tilholdes at benytte sig af det danske Sprog.

Det mærkeligste ved det Hele er maaskee det dristige, for ikke at sige, uforskammede Forslag, som den slesvig-holsteenske Regjering paa Gottorp kom frem med i sin Beretning af 21 Oktober 1843. Den yttrede nemlig som sin Mening, at man gjorde bedst i at bruge det tydske Sprog ved alle Sager, som førtes ved de ordinære Retter (in foro ordinario), og det **fordi Sproget ellers vilde blive forskjelligt i de forskjellige Instantser, og fordi det tydske Sprog er Forretningssproget i Hertugdømmet Slesvig!**

[1]) Netop ved denne Tid foregik dog i Nørre-Rangstrup og Hviding Herreder en Forandring, uden Tvivl fremkaldt just ved denne Afæskelse af Forklaring over, hvorledes det stod til, idet Tydsk nu for største Delen forsvinder fra Protokollerne. Se ovenfor S. 191. Det var disse to Herreder, hvor det danske Retssprog havde holdt sig længst, og hvor det dog faldt saa haardt at drive det kun 7 Aar gamle tydske ud igjen! — Uden Tvivl hidrørte Modstanden især fra den i sin Tydskhed gjenstridige Retsskriver [illegible]richauff, der tidligere havde samvirket med Herredsfoged Timmermann i at fortrænge det Danske fra Thingstederne i disse Herreder. Som ovenfor bemærket blev han greben i Usandhed, da han til Regjeringen afgav den Erklæring, at han ikke kunde Dansk.

Dette mod Sprogreskriptets Hensigt grundfjendske Raad gaves af den høieste Embeds-Myndighed i Slesvig. Det viser, hvad Sindelag denne Autoritets Medlemmer [1]) nærede mod det danske Sprog i Slesvig, hvilke villige Tjenere Kongen i dem havde til at gjennemføre Reskriptet, og hvilken Ave der kunde være mod de underordnede Embedsmænds Ulydighed!

Der foreligger andre Vidnesbyrd om den Stemning, som herskede hos de øverste Regjeringsmænd i Slesvig, og den Villie, de havde til at udføre Kongens Bud. Den Mand, der stod i Spidsen for den slesvig-holsteenske Regjering, Regjeringspræsident **Spies** førte en fortrolig Brevvexling med flere tydskfindede nordslesvigske Embedsmænd i Anledning af Reskriptet af 14 Mai 1840. Disses Svar haves, og man kan med Sikkerhed fra Yttringer, de bruge, slutte tilbage til den Stemning, der fandtes hos ham, til hvem disse Yttringer ere rettede: en underordnet Embedsmand vilde ikke til sin Foresatte uforbeholdent udtale tydske Sympathier og en mod Kongens Hensigter fjendtlig Stemning, naar han ikke vidste, at dette fandt Gjenklang hos den, han skrev til. Borgemester Schow i Aabenraa var en af dem, med hvem Spies brevvexlede. Efter vidt og bredt at have udtalt sig om det Overilede og Fordærvelige i dette Reskript, som Kongen havde udstædt de danske Ultras til Behag („denn die Ständeversammlung", siger han, „tritt selbstverständlich in den Hintergrund"), yttrer Schow: „Man hofft indeß die Sache **durch die Klugheit der höhern Collegien und die Conduite der untergeordneten Beamten dahin gebracht zu sehen, daß sie allmählig sanft ent-**

[1]) Medlemmer af den slesvig-holsteenske Provindsial-Regjering vare den Gang Spies, Rist, Kraus, P. Lüders, Engel, J. J. C. Lüders, Thielsen, Heinze, Heinzelmann.

schlummere"! — Man seer, at Borgemester Schow havde den Forventning til Regjeringspræsident Spies, at han vilde besørge en ny Udgave i forandret Format af hiint „Wegzulegen" fra 1811. Heri tog han heller ikke Feil, som vi skulle see [1]).

Hiint Raad af den slesvig-holsteenske Regjering blev nu rigtignok ikke fulgt. Kongen befalede tværtimod den 11 Juli 1844 Kancelliet, at tilkjendegive de Embedsmænd, som, uagtet de besade Færdighed i det danske Sprog, dog brugte Tydsk i de Sager, der behandledes i den ordinære Proces, at de for Fremtiden ogsaa i disse Sager havde at betjene sig af det danske Sprog. Men det var kun lydende Ord, Intet meer! Embedsmændene vidste, at de ingen Fare løb ved at sidde Kongens Bud overhørige, da de i den øverste Bestyrelse, og tildeels i deres nærmeste Foresatte, havde Meningsfæller, der arbeidede ligesaa troligt som de selv for Tydskheden og Slesvigholsteenismen, og derfor nok i paakommende Tilfælde vilde holde deres beskyttende Haand over dem og dække dem for Ansvar og Straf. De fremturede derfor i deres Ulydighed, saalænge Christian den Ottende levede. Saaledes bragte Birkefogeden i Lygumkloster det først den 13 August 1847 saavidt, at han begyndte paa at skrive Dansk i Protokollerne; men Erklæringer, Kjendelser o. desl. vedblev han at affatte paa Tydsk.

---

[1]) Paa selvsamme Maade udtaler sig en anden af Spies's Fortrolige, Justitsraad Wardenburg, Herredsfoged i Riis og Sønderrangstrup Herreder. Amtmand Johannsen i Haderslev holder det under de misslige Forhold for „den besten Ausweg den Anfangstermin bis weiter aufzuschieben", og ærgrer sig meget over „die Dummheit unserer Ständedeputirten", der havde bragt Embedsmændene det danske Rets- og Forretningssprog paa Halsen.

I Hertugen af Augustenborgs Besiddelser vedblev Retssproget at være tydsk ligetil 1848, i Sønder Herred paa Als ligesaa, paa det adelige Gods Ladegaard i Lundtofte Herred førtes Retsprotokollen 1846 endnu paa Tydsk, uagtet Thingskriveren var ansat, efter at Sprogreskriptet var udkommet o. s. v. [1]).

Vi have tidligere omtalt, at de ved Kiels Universitet dannede Præster, som vare ansatte i den Deel af Slesvig, hvor ikke blot Folkesproget, men ogsaa Kirke- og Skolesproget var dansk, saa godt som uden Undtagelse betjente sig af det tydske Sprog i deres Embedsbøger, i de Erklæringer og Vidnesbyrd, de udstædte, i deres Indberetninger og Embedsbrevvexling, som om de sade midt inde i Tydskland [2]). Skjøndt nu ifølge Sprogreskriptet Forretningssproget herefter i disse Egne skulde være dansk, saa vil man dog, eftersom Sagerne stode, ikke finde det underligt, at Sprogreskriptet ikke bevirkede den ringeste Forandring heri. De tydskdannede Præster bleve ved med deres tydske Forretningssprog lige til efter 1848. Paa eet Sted gik man endog videre. Det var i Hjerpsted Sogn i Hoier Herred. Her havde man i den sidste Menneskealder, fra 1811 til 1841, ført Kirkeregnskaberne paa Dansk, men fra 1841, da Christian den Ottende befalede, at Forretningssproget skulde være Dansk, begyndte man i Hjerpsted med en udsøgt Gjenstridighed, der næsten har et komisk Anstrøg, at føre dem paa Tydsk!

[1]) Vedkommende Retsthings-Arkiver. Jfr. Mørk Hansen, Bemærkninger om det danske Folkesprog i Sønderjylland 1854, S. 44.

[2]) Om Tilstanden i de nærmeste Aar, før Sprogreskriptet udkom, se Paulsens Samlede Skrifter, 1 B. S. 216—17. Under Forhandlingerne om en ny Psalmebogs Indførelse hørte man i et Provsti med dansk Kirkesprog Forslag om at indføre den tydske slesvigholsteenske Psalmebog!

Naar man betragter den næsten utrolige Ulydighed og den gjenstridige Trods, som den tydskdannede slesvigske Embedsstand viste under Christian den Ottende, og den fuldkomne Magtesløshed af Lovbud og kongelige Befalinger, da har man en Samfundstilstand for sig, paa hvilken Heimreichs træffende Billede aldeles passer: „die Gesetze ohne Execution sein gleich den Glocken ohne Knepel". Og Følgerne af en saadan Tilstand, hvor Lovløshed hersker under Lovligheds Maske, har Hegewisch forudsagt med de Ord: „Der Verfall eines Staats ist unvermeidlich, sobald das Volk denkt: Meine Obrigkeit selbst achtet die Gesetze nicht, warum sollten wir die Gesetze achten".

Der var, som ovenfor bemærket, den Besynderlighed ved Reskriptet af 14 Mai 1840, at, skjøndt det fastsatte, at Forretningssproget skulde være Dansk i de Dele af Slesvig, hvor det var Kirkens og Skolens Sprog, paalagde det dog ikke de høiere Embeds-Myndigheder i Slesvig at bruge Dansk, naar de skreve til disse Egne, ja ikke engang at vedlægge deres tydske Skrivelser en dansk Oversættelse. Flere danske Embedsmænd stode i den gode Tro, at nu skulde der ikke være andet Forretningssprog i Nordslesvig end Dansk, idet de ikke havde været opmærksomme paa, at Reskriptets Bestemmelse kun gjaldt de „i det danske Distrikt ansatte" Embedsmænd, ikke de høiere Autoriteter; og adskillige af dem sendte derfor de tydske Skrivelser, de fik saavel fra Amtmanden som fra Provindsial-Regjeringen og andre overordnede Autoriteter, uden videre tilbage, den ene Gang efter den anden. Med Hensyn til Amtmanden vare de i deres gode Ret, men ikke saa med Hensyn til hine Embeds-Myndigheder, skjøndt de burde have været det. Flere saadanne Tilfælde, som indtraf, foranledigede, at det blev paa-

lagt Amtmændene herefter at oversætte paa Dansk de tydske Skrivelser og Kundgjørelser, som kom fra de overordnede Embeds-Myndigheder og gjennem Amthuset skulde meddeles Beboerne eller Amtets Embedsmænd; og selv skulde Amtmændene naturligviis afholde sig fra Tydsk i Skrivelser til disse [1]).

---

[1]) Det var nærmest Sognepræst Feilberg i Vester-Vedsted i det Tørning-Lenske, senere Præst i Ullerup i Sundeved, som gav Anledning til denne Bestemmelse. Han havde modtaget først et Regjerings-Cirkulære, og derpaa tvende Skrivelser fra den slesvig-holsteenske Regjering og Amthuset i Haderslev, alle paa Tydsk og uden Ledsagelse af dansk Oversættelse. I den Anledning henvendte han sig 21 Juli 1843 til Provst Matzen i Hygum, gjennem hvem han havde modtaget de sidste Skrivelser, med Tilkjendegivende af, at han ansaae en saadan Fremgangsmaade for stridende imod Reskriptet af 14 Mai 1840, der efter hans Formening „hjemlede Tiltale og Tilskrift af de verdslige Embedsmænd paa Dansk". Selv om han „til sin egen Underretning vilde lade sig nøie med Tydsk", kunde han dog ikke uden at overtræde hiint Reskript bekjendtgjøre tydske Skrivelser i Bestyrelses-Anliggender for Vester-Vedsted Sogns Beboere, ligesaalidet som han var forpligtet til at overtage en Translatørs Bestilling ved at oversætte tydske Skrivelser paa Dansk. Han forstod overhoved ikke disse Skrivelser, saa at det selvfølgelig var ham en Umulighed at publicere dem. Desuden havde han i denne Sag forespurgt sig hos sin Biskop Tage Müller, og denne havde (13 Juni) svaret, „at tydske Regjerings-skrivelser kunde ufortøvet tilbagesendes med Protest". Han lod derfor de tydske Skrivelser følge tilbage med sit Brev. Dette Brev sendte Provst Matzen til Amtmand Johannsen i Haderslev, og yttrede sig selv i samme Retning som Feilberg. Amtmanden svarede imidlertid, at Reskriptet af 14 Mai 1840 ikke havde gjort nogen Forandring i Forretningssproget for de høiere Autoriteters Vedkommende, og det maatte derfor paaligge de underordnede Embedsmænd, som stode Beboerne nærmest, at forklare for disse paa Dansk de tydske Skrivelser, der tilsendtes dem fra hine Autoriteter. Feilberg var imidlertid ikke til at bevæge. Han skrev den 18 Sept. til Provsten og beklagede sig over, „at Amtmanden i

Imod Sprogreskriptet, der var givet ene og alene til Folkets Tarv, reiste der sig Modstand hos en Deel af dette Folk selv. Dette fortjener vel at føres til Bogs og mærkes for Fremtidens Skyld, som en Prøve paa de Forvildelser, hvortil et Folk kan forledes, naar det er saa ulykkeligt at have en Bestyrelse og en Embedsstand, der i lang Tid

---

Haderslev saaledes hjemsøger ham med tydsk Administrationssprog, uagtet han unægtelig boer i et Distrikt af Hertugdømmet Slesvig, hvor Kirke- og Skolesproget er Dansk". Han sendte de tydske Skrivelser atter tilbage, og tilføiede, at hvis de tilsendtes ham tredie Gang uden autoriseret Oversættelse og med Befaling fra Provsten om at besørge dem oversatte, bad han sig underrettet om, hvem han i saa Henseende skulde henvende sig til, og om han selv eller Sognet skulde bære Omkostningerne derved. Han skrev ligeledes til Amtmand Johannsen og henviste til Bisp Tage Müllers Yttring i det anførte Brev, i hvilket Bispen tillige havde tilkjendegivet, at han samme Dag havde henvendt sig til det danske Kancelli med Begjæring om, at dette vilde foranledige, at Skrivelser fra de høiere Autoriteter, som skulde meddeles danske Menigheder eller enkelte Medlemmer i disse, maatte blive affattede paa Dansk. Det kunde jo ei vel betvivles, at Kongen jo allernaadigst „vilde tilholde den slesvig-holsteenske Regjering og andre høiere Autoriteter at vise Nordslesvigerne den samme Opmærksomhed, som han beviser dem, ved at lade sine Allerhøieste Befalinger udstæde med dansk og tydsk Text". Nu indberettede Amtmand Johannsen til den slesvig-holsteenske Regjering, at Feilberg, uagtet alle de Forestillinger han havde gjort ham, haardnakket vedblev at tilbagesende de Skrivelser, der blot vare affattede paa Tydsk, og endog havde henvendt sig til Biskoppen i Ribe, der maatte ansees for en denne Sag uvedkommende Person. I en Betænkning over denne Sag, som Regjeringen paa Gottorp afgav den 14 Oktober, erklærede den, at dens og de øvrige Autoriteters Sprog var og blev Tydsk; men da Meningen af Reskriptet af 14 Mai 1840 upaatvivlelig maatte være, at det danske Sprog skulde bruges i alle Embedsskrivelser og Bekjendtgjørelser, som i den danske Deel af Slesvig skulde bringes til Beboernes Kundskab: saa syntes det hensigtsmæssigst at overlade Amtmændene Over-

lagde an paa ikke blot at undergrave dets Nationalitet og indliste en fremmed, men derved endog gik til Værks paa den Maade, at det indgjød Folket Foragt for dets eget Modersmaal og Nationalitet, ja Had dertil som Noget, der ikke blot i sig selv var værdiløst, men en Hindring for Fremgang til det Bedre. Man behøver blot at nævne det, at et Folk ansøger om, at blive dømt og regjeret i et andet Sprog end dets Modersmaal, for at indsee, at her maa en dyb Forvildelse, en sørgelig Forvirring have vundet Rum i

---

sættelsen af slige Skrivelser. Dette bifaldtes ved en kongl. Resol. af 11 Juli 1844 (med det Tillæg: saalænge de høie Kollegier selv ei udstædte deres Skrivelser paa Dansk!) — I sin Skrivelse til den slesvig-holsteenske Regjering havde Amtmand Johannsen bemærket, at foruden Feilberg havde ogsaa Præsten Fabricius i Høierup gjort Indsigelse mod de tydske Skrivelser; men han var dog senere bleven bragt til at falde til Føie. — Men efterat ommeldte kongelige Resolution var falden, indtraf et Tilfælde, som vakte ny Uleilighed. Præsten Andkjær i Foel, hvilket Sogn hører under det adelige Gods Gram, havde vægret sig ved at paatage sig Oversættelsen af tvende tydske Skrivelser, der vare ham tilstillede fra Deputationen for det andet adelige angelske Godsdistrikt, den ene udgaaet fra den slesvig-holsteenske Regjering (12 August 1844), den anden fra General-Toldkammer- og Kommerce-Kollegiet i Kjøbenhavn! (23 August 1844). Det slesvig-holsteenske Kancelli udrededе Sagen paa den Maade, at det anmodede General-Toldkammeret om, at udstæde dets Bekjendtgjørelse af 23 August paany baade paa Dansk og Tydsk, eftersom denne hørte til de Kollegial-Patenter, der ifølge Reskript af 14 Mai 1840 (rettere Reskr. af 3 Dec. 1807) skulde udgaae i begge Sprog. Med den slesvig-holsteenske Regjerings Skrivelse af 12 August var Bryderiet større; thi Kancelliet meente, at det ikke gik an at paalægge Godsdeputationen at besørge en Oversættelse, og den slesvig-holsteenske Regjerings Sprog var jo uforanderlig Tydsk. For at komme ud af Forlegenheden bad Kancelliet dog den slesvig-holsteenske Regjering, om den vilde indtil videre lade oversætte saadanne Bekjendtgjørelser for disse adelige Distrikter.

Sjælene, en Forvanskning af de naturligste og oprindeligste Følelser og Forestillinger, som Menneskene have, og at det maa have været ganske overordentlige og længe virkende Aarsager, der have kunnet bringe et Folk, eller dog en større Deel deraf — ikke enkelte beklagelsesværdige Individer — i en saadan Tilstand, at det ønsker sig selv aandelig tilintetgjort. Her viser sig Følgen af det tydske Herredømme i Slesvig, af den syndige Bestræbelse efter at undertrykke, omskabe og vanskabe den Natur, som Gud selv har skabt, i al sin Forbandelse og Afskyelighed. Det var fra et heelt Herreds Repræsentanter, Slaugs i Tønder Amt, med dansk Talesprog og dansk Sprog i Kirke og Skole, at Begjæring indkom til Kongen, om at maatte være frie for Brugen af Modersmaalet ved Rettergangen og den offentlige Bestyrelse [1]). Den fremkom vel ikke uden Indvirkning af de tydske Embedsmænd — i sin Beretning fra 1843 bemærker Amtmanden netop, at i

[1]) Ansøgningen af 30 Juli 1840 og Afslaget af 10 Okt. s. A. i Slesv. Min. Arkiv. Til Stænderne 1838 indkom fra Nordborg Amt en Petition om Vedblivelsen af det tydske Retssprog; men den var, som ovenfor viist (S. 213—14) sammensmedet af Hertugen af Augustenborg og Herredsfoged Steffens. I den næste Stænderforsamling 1840 fremkom en lignende Petition fra Nordborg Amt (se Ständezeit. 1840, S. 58); den var uden al Tvivl ogsaa et Værk af Hertugen og Herredsfogeden, der ved saa mange Leiligheder optræde i broderlig Forening imod det Danske. I den ovenomtalte Beretning, som 1843 afgaves angaaende Udførelsen af Sprogreskriptet, anfører Herredsfogeden i Nybøl Herred i Sundeved som Undskyldning for, at han vedblev at bruge Tydsk, at dette snarere skete paa Grund af de stridende Parters Ønske end formedelst hans eget Ubekjendtskab med det danske Sprog. Hvis dette forholder sig rigtigt, saa maa der ogsaa i dette dansktalende, men tydsk regjerede Herred have været Stemning for, hellere at have et fremmed Sprog end Modersmaalet brugt ved Rettergangen. Herredsfogedens Fremgangsmaade var i hvert Tilfælde lovstridig.

Slaugs Herred var Reskriptet af 14 Mai 1840 paa Grund af de tydske Retsbetjente ikke kommet til Udførelse og tilraader derfor deres Forflyttelse — men dog i Herredsboernes Navn fra deres Sognefogeder, Sandemænd og Fuldmægtige. Hovedmanden var ellers den Stænderdeputerede Thies Steenholdt i Rapsted, der ogsaa i Slutningen af Ansøgningen taler i første Person. I Stænderne havde han rigtignok under Forhandlingerne om Sprogpetitionen sagt, at han „es mit Dank anerkennen werde, wenn die Einführung der dänischen Sprache bei den Gerichten erfolge" [1]), og han havde afgivet sin Stemme i Overeensstemmelse hermed; men i Ansøgningen siger han: „ich gestehe offen, daß ich mich getäuscht habe!" Indholdet af Ansøgningen selv har intet Mærkeligt; det er det gamle Væv af Urimeligheder, som vi saa ofte have seet: de tale rigtignok Dansk; men det er „kein ächtes Dänisch". Den Yttring fortjener at udhæves, at de ingen Ulæmper havde havt af det tydske Rets- og Forretningssprog, fordi, naar de ikke forstode det, oversatte deres Embedsmænd det for dem paa Dansk. — Som man kan tænke, afvistes denne Ansøgning.

Saa stor var den Modstand, som Sprogreskriptet mødte fra saa mange forskjellige Sider. Men efterhaanden fik Folket Syn og Sands for det store Gode, der var blevet det til Deel og lærte at sætte Priis paa det, saa at de, der havde Magten i Oprørstiden, ikke alene ikke vovede at antaste den Retstilstand, der nu bestod med Hensyn til Brugen af det danske Sprog, men endog stadfæstede den, saavel hvad

---

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1838, S. 596.

Rettergang og Bestyrelse, som hvad Kirke og Skole angaaer [1]). Og i vore Dage er der vel ikke En blandt Tusinde, som ikke anseer den 1840 grundede Ordning ikke blot for naturlig og retfærdig, men for en stor Velgjerning, og som ikke vilde betragte en Tilbagegang til den gamle Tilstand med det tydsk-latinske Rettergangssprog for en sand Ulykke. Det er vigtigt at lægge Mærke hertil; thi i en senere Tid er der fremkommet Fænomener, der have en fuldkommen Lighed med dem, der viste sig, da dansk Retssprog indførtes. Man har seet dansktalende Menigheder ansøge om, at de maatte beholde tydsk Prædiken og tydsk Skolesprog, ligesom man hiin Tid søgte om at maatte beholde tydsk Rettergangssprog. Begge Fænomener have deres Udspring af samme Kilde og det ene vil forsvinde som det andet, naar passende Lægemidler anvendes. Det sidste er ligesom det første grundet i en sjælelig Sygdom, fremavlet ved de usunde og unaturlige Forhold, under hvilke Aandslivet i lang Tid har udviklet sig; den fritager de Lidende for Tilregnelighed, men ogsaa den Sunde og Fornuftige for at agte paa den Syges Begjæringer og Raad. Slige Begjæringer tør hos en fornuftig Regjering ikke have anden Virkning, end at blive en Spore til med endnu større Iver at arbeide paa at udrydde det Onde, hvorfra Sygdommen henter sin Næring.

---

[1]) I den saakaldte „Grundgesetz", som den oprørske slesvig-holsteenske Forsamling vedtog 1848, hedder det i den 24 Paragraf: „Der bestehende Gebrauch der Sprachen in Kirche und Schule, Rechtspflege und Verwaltung ist gewährleistet".

XIII.

Den tredie slesvigske Stænderforsamling 1840. Petition om Tilbagetagelse eller Udsættelse af Reskriptet af 1840. Falck bliver taus under Sprogsagens Forhandling. Præsten Harms i Kiel, Professor Georg Hanssen i Göttingen og Henrik Steffens lade Tydskerne høre Sandheden. Forslag i Stænderne om Afskaffelse af den danske Stændertidende, og Petition om, at den kun betingelsesviis maa udkomme. Præsten Lorenzen fra Adelby. Petition om, at Ingen maa blive Præst i Slesvig, uden han er prøvet af den slesvig-holsteenske Examens-kommission. De Konstitutionelsindede i Stænderforsamlingen og Hertugen af Augustenborg samt Ridderne.

Den anden slesvigske Forsamling havde, skjøndt efter en hæftig indre Kamp, overvundet sig til at yde den dansktalende Befolkning Retfærdighed, om end denne tilmaaltes med det knappeste Maal, som vel kunde findes. Man turde derfor maaskee vente, at den kongelige Afgjørelse, der var i Overeensstemmelse med Stændernes eget Ønske, vilde blive modtagen, vel ikke med overvættes Glæde, maaskee med et Suk, men dog uden Modstand; thi den var jo retfærdig, og man havde selv bedet om den. Men der indtraf Noget, som man, alt som man tager det, kan finde vidunderligt eller i sin fuldkomne Orden. Den tredie Stænderforsamling, som traadte sammen Efteraaret 1840, sluttede sig til den Modstand, som Reskriptet af 14 Mai 1840 havde fundet udenfor den hos Hjemmetydskerne, Advokaterne og de tydskdannede Embedsmænd, og forlangte af Kongen, at han skulde enten ophæve Reskriptet eller udsætte dets Fuldbyrdelse til en ubestemt Fremtid. Det var forunderligt, da Forsamlingen, som bestod af de samme Medlemmer som den foregaaende, herved kom i Modsigelse med sig selv; men det var i sin Orden, naar man betænker, at Slesvig-Holstenerne

aldrig kunde forsone sig med Tilværelsen af dansk Sprog i Slesvig, der blev en evig Hindring for deres statsopløsende Planer; det maatte udryddes, hvad det saa skulde koste; at tale om Konseqvents, Ret eller Uret var altfor smaaligt og indskrænket, naar det gjaldt om Opnaaelsen af et saa vigtigt Maal. Man havde jo desuden i disse to Aar seet — bemærkede Ordførerne — hvad der kom ud af at give efter for de Danske; der udkom nu flere danske Aviser, og selv en tydsk, som forsvarede Danskheden og Slesvigs Eenhed med Riget; der havde dannet sig en mod Tydskheden fjendtlig slesvigsk Forening, Landet oversvømmedes af danske Bøger i tusindviis, som læstes med Begjærlighed af Menigmand; det lod sig ikke nægte, at den danske Folkeaand i Slesvig var vakt til et Liv, som man før ikke havde kjendt; og paa hiin Side Belterne stode de Danske, aldrig hvilende, altid pustende til Ilden. Dette var Frugten af hiin Eftergivenhed for hvad man kaldte Retfærdighed; blev man saaledes ved, vilde det ikke vare længe inden Smitten ogsaa udbredte sig til de sydligere Egne, saa langt det danske Tungemaal lød, og man vilde paa den Maade, istedenfor at nærme sig Tydskland, komme længre bort derfra, end man nogensinde havde været. Og hvad blev der saa af Schleswig-Holstein og Hertugkronen? Derfor bort med taabelig Eftergivenhed, det Danske maatte kues og trædes i Støvet, hvis Schleswig-Holstein nogensinde skulde blive en Stat.

Hjemmetydskeren Thies Steenholdt fra Rapsted og Justitsraad Drøhse, Herredsfoged i Høier og Tønder, med hvilke begge vi i det Foregaaende have stiftet Bekjendtskab, fremsatte paa et af de første Møder det Forslag, at Forsamlingen skulde indgaae til Kongen med en Begjæring om at ophæve

Reskriptet af 14 Mai 1840 [1]). Med stor Stemmefleerhed (32 mod 7) besluttede man Nedsættelse af Komitee. Medlemmer af denne bleve Hertugen af Augustenborg og to Advokater, en adelig Godseier, der allerede havde gjort sig bekjendt ved at foretage et Skridt for at hindre Udførelsen af Sprogreskriptet; og, for at det danske Element ikke skulde siges at være urepræsenteret, valgte man som femte Medlem den mindst betydende danske Bonde, man kunde finde i Forsamlingen. Ordfører blev Advokaten Gülich [2]). Komiteebetænkningen overgik Alt, hvad der i de tidligere Forsamlinger fra tydsk Side var bragt frem, i Paastandenes Usandfærdighed, i Forvanskning af historiske Kjendsgjerninger, i Forfalskning af bekjendte Mænds Yttringer (blandt andre Falcks) og en modbydelig Prokuratormethode, der søgte at tilhylle Sandheden under haartrukket Ordkløveri. Grev Geert den Skaldede manes atter frem for at bevise, at de danske Slesvigere skulde have tydsk Retssprog; thi Retssproget var en Deel af Retsforfatningen, og Retsforfatningen igjen en Deel af Statsforfatningen, og denne strev sig fra

---

1) Schlesw. Ständezeit. 1840, S. 11. 35. 38 flg. 475.

2) Han havde foruden sin advokatmæssige Uvillie mod Dansk, en særlig Grund dertil. Da han nemlig 1825 søgte om Bestalling som Advokat, bad han sig fritagen for at fremlægge Beviis for Kyndighed i Dansk; men dette afsloges; og han fik ikke Bestallingen, før han skaffede dette Beviis (Kancelli-Resol. af 16 April 1825 i Flensb. By-Arkiv). Han var vel en Søn eller nær Slægtning af den Advokat L. A. Gülich, som 1814 sang: „Freue dich, dänisches Volk“ (se 1 Deel S. 434—35). — Den adelige Godseier, som blev Medlem af Komiteen, var Güntzel til Søgaard, der som Distriktsdeputeret først opfordrede „die fortwährende Deputation“ til at protestere mod Sprogreskriptet som en Krænkelse af de adelige Godsherrers Rettigheder. Se ovenfor S. 247. Jfr. Paulsens Samlede Skrifter 1 B. S. 341—42.

Grev Geert, som var en Holstener; og da nu ovenikjøbet denne Statsforfatning senere var bleven bekræftet paa Plattydsk, saa maatte Retssproget ogsaa være tydsk, hvis ikke Statsforfatningen skulde omstyrtes. — Komiteen opdigtede en Forordning af Christian den Fjerde, hvorved det skulde være befalet ikke at bruge andet end den plattydske Oversættelse af jydske Lov i Slesvig; men hiin formeentlige Forordning var kun et Trykkeprivilegium og ligelydende med det, der stod foran den danske Udgave af jydske Lov, som et Par Aar forud var udkommen; den plattydske Oversættelse var blot et privat Arbeide, og den danske Grundtext vedblev, som Thingbøgerne udvise, at bruges lige til den sidste Tid overalt, hvor det danske Rettergangssprog holdt sig [1]). For at vise, hvor ubetydelig en Sag det var, det dreiede sig om, naar man vilde have, at Retten skulde pleies paa Tydsk for de danske Slesvigere, kom Komiteen frem med en Beregningsmaade, der forud havde paraderet i slesvig-holsteenske Blade (hvis Ræsonnementer overhovedet idelig gik igjen i Komiteebetænkningen). Den sagde nemlig, at man ikke maatte gaae ud fra Antallet af de dansktalende Slesvigere, men fra Antallet af dem, der førte Proces; og da dette nu kun var et ganske ringe Tal, maaskee 2000 om Aaret, saa maatte jo Enhver indsee, hvor uforsvarligt det vilde være for disse Menneskers Skyld at rokke et saa ærværdigt Institut som den slesvig-holsteenske Retsforfatning. Ordene lyde: „Und um einer so kleinen Zahl Unterthanen

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1840, 2 Beilagenh. S. 300—302. Falck fandt sig foranlediget til at modsige denne Yttring af Komiteen, Ständezeit. S. 522. Jfr. Paulsens Samlede Skrifter, 1 B. S. 295—96, og Stemanns Schleswigs Recht und Gerichtsverfassung S. 1—2.

villen, die man höchstens auf 2000 anschlagen kann, sollte das durch Jahrhunderte geheiligte Institut deutscher Rechtspflege abgeändert werden?" Det vilde være Ordspilde at vise det Absurde og Latterlige i denne Beregning; det maatte være kommet vidt med den Forsamling, som man turde byde Sligt. Disse „Jahrhunderte", „mehrere Jahrhunderte" og „länger als 4 Jahrhunderte" gjentages mange Gange i Betænkningen, ligesom ogsaa siden under Forhandlingerne (Justitsraad Dröhse: „seit Jahrhunderten" — „in allen Gerichten der Herzogthümer"). Vi vide, at Længden af disse „400 Aar og mere" beløber for en betydelig Deel af Slesvig fra syv til syvti Aar! Alle disse Taabeligheder, og mange flere, som det vilde blive for vidtløftigt at opregne, gik fra Komiteebetænkningen over i selve Petitionen til Kongen. Støttet paa slige Grunde bad man Kongen, enten ganske at ophæve Reskriptet af 14 Mai 1840 eller indtil videre sætte det ud af Kraft. Modsætningen mellem denne Begjæring og den, man for to Aar siden havde gjort, udjævnedes ved en Bemærkning om, at man den Gang „sich von einem gewissen Humanitätsgefühle leiten ließ", og at Sagen da „hauptsächlich aus dem Gesichtspuncte der Billigkeit aufgefaßt und der des Rechts nicht hinlänglich hervorgehoben ward" [1]).

Heel mærkelig var den Holdning, som Falck iagttog ved Sagens Drøftelse i Stændersalen. Forrige Gang havde han med Varme taget sig af det danske Sprogs Ret, ja med Vrede tilbageviist Modstandernes urimelige og usandfærdige Paastande. Men nu var Varmen bleven til Kulde, og Vreden havde forvandlet sig til spagfærdig Tilbage-

[1]) Schlesw. Ständezeitung 1840, 2 Beilagenheft S. 293—321. 703—742.

holdenhed: Hertugen af Augustenborg havde endelig faaet Rettet om ham og traf ham i sin Favn. Falck erklærede, da Forhandlingerne aabnedes, at han ikke vilde tage Deel i Diskussionen om denne Sag, men blot strax i Begyndelsen gjøre et Par Bemærkninger og oplyse sin Stilling til Sagen. Han begyndte da meget mandhaftigen med at sige, at han endnu i Eet og Alt holdt fast ved sine tidligere fremsatte Anskuelser om det Retfærdige i den danske Befolknings Krav paa, at dens Modersmaal brugtes ved Rettergang og i den offentlige Bestyrelse; men endte yderlig spagfærdig med de Ord: „er würde gar keinen Anstand nehmen dafür zu stimmen, daß das Allerhöchste Reskript vom 14 Mai d. J. für eine Reihe von Jahren suspendirt werden möge"! Mere ønskede Slesvig-Holstenerne ikke. Hertugen af Augustenborg loe fornøiet og noget spotsk, da han hørte disse Ord af Falck. Siden aabnede Falck virkelig ikke Munden under den hele lange Forhandling, ihvor megen Opfordring der end var dertil. — Det danske Sprog kunde aldrig komme paa Bane i Stænderforsamlingen, uden at det blev Anledning for en af de augustenborgske Brødre, stundom for begge to, til at prostituere sig. Denne Gang blev det Hertugens Lod, idet han fortalte Forsamlingen, at det var urigtigt at antage, at der var mere end eet Sprog i Slesvig, der kunde gjælde for Modersmaal. Der var kun eet „Muttersprache", og det var det tydske; thi det taltes af „alle Gebildete". Nis Lorenzen fra Lilholt blev ham ikke Svar skyldig.

Den hæderlige Jaspersen var ved Sygdom forhindret fra at møde i denne Forsamling, og Falck var taus. Det blev derfor især Nis Lorenzen fra Lilholt og Senator Nielsen fra Flensborg, der maatte bære Kampens Byrde, og

de bare den med Ære. Men Grunde hentede fra Fornuft, Ret og Billighed gjaldt kun lidet i denne Sag og denne Forsamling: Petitionen vedtoges med 33 Stemmer mod 9; otte af disse indgave et særskilt Votum, der kraftigen bestred Alt, hvad Fleertallet havde anført i Petitionen [1].

Kongen afslog vel denne Petition, men trøstede dog den tydsksindede Forsamling med, at han havde gjort adskillige Ændringer i Reskriptet af 14 Mai 1840, deriblandt at det var blevet de Advokater, der vare i Praxis, da Reskriptet udkom, tilladt at bruge det tydske Sprog ved de danske Retter (Kundgjørelse af 3 Okt. 1842).

Behøvede det noget Beviis, at det danske Modersmaal er det stærkeste af de Baand, som knytte Slesvig til det evige Danmark, vigtigere selv end de historiske og politiske, hvor betydningsfulde de end kunne være, fordi det er Naturen selv, som har tvundet det af faste Traade i Folkelivets Grund, og at derfor en Regjering, der er dansk mere end af Navn, altid frem for alt Andet maa søge at styrke

[1] Schlesw. Ständezeit. 1840, S. 521—584. 675—76. 2 Beilagenheft S. 727 flg. Under Forhandlingerne fremkom der et Brev fra Fr. Petersen, den Gang Præst i Uge i Aabenraa Amt, der siden har gjort sig saa berygtet ved sine „Erlebnisse". Han vilde hjælpe den tydske Sag med den Oplysning, at der eengang havde været tydsk Skolesprog i hans Sogn, men at dette, før hans Ansættelse var blevet fortrængt af Dansk; og Beviset skulde være, at der i Menigheden endnu fandtes tydske Abeceter, Læse- og Regnebøger o. desl. (Ständezeit. S. 582). Dette var nu et meget slet Beviis; det oplyste kun, at ogsaa i Sognet Uge en tydsk Misbrug har fundet Sted, som vi allerede godt kjende fra andre Steder, nemlig at tydsksindede Lærere i danske Skoler begyndte Underviisningen med tydske Læsebøger og gav Børnene fortsat Underviisning i Tydsk, og at ligesindede Præster saae igjennem Fingre med denne Ulovlighed eller selv fremkaldte den. Kirke- og Skolesproget har altid været Dansk i Uge.

og befæste dette Baand og med skinsyg Opmærksomhed vaage over, at det ingensinde paa nogen Maade svækkes: saa havde man det i det glubske alle Hensyn tilsidesættende Had, hvormed Slesvigholstenerne i denne Forsamling forfulgte dette Sprog.

Hjemmetydskernes trodsige Stampen mod Fornuft, Ret og Retfærdighed faaer den fulde Belysning, naar man stiller den ligeoverfor tydske Stemmer, der lidenskabsløst yttre sig om den samme Sag. Retfærdighed kræver maaskee endog, at man drager dem frem i Modsætning til hine forvirrede Raab af en blind Fanatisme, hine onde Indskydelser af en lurende Oprørsaand. Vi minde om de tidligere anførte Ord af den kielske og göttingske Professor **Georg Hanssen**, der have en særegen Vægt, forbi han ved flere fortrinlige statistiske og topografiske Arbeider over slesvigske Egne har viist, at han besidder en ualmindelig nøie Indsigt i de slesvigske Forhold:

„Desto weniger ist es einem Zweifel unterworfen, daß in den nördlichen Aemtern Schleswigs billigerweise die dänische Sprache als Gerichtssprache in ihr **altes Recht** wieder einzusetzen sei. Hier werden alle öffentlichen Urkunden in einer Sprache ausgefertigt, die das Volk im Allgemeinen nicht versteht; dadurch sind nicht allein die Einzelnen in ihren eigenen Angelegenheiten **den Unmündigen gleichgestellt** und allen Täuschungen und Mißverständnissen hingegeben, sondern auch **die Volksgerichte sind zu leeren Formen herabgesunken, und eine wirksame Theilnahme des Volks an der Verwaltung der Gemeindeangelegenheiten ist unter solchen Umständen nicht denkbar** [1])".

[1]) Ikke mindre stærkt udtaler sig en anseet holsteensk Retslærd, C. B. v. Schirach, Medlem af Overappellationsretten i Kiel, i

End kraftigere løftede Præsten Harms i Kiel, en født Ditmarsker, sin veltalende Røst mod Hjemmetydskernes Ufornuft og Uretfærdighed. Han yttrede:

„So hat man gethan, deutsche Gesetzes- und deutsche Gerichtssprache vor und mit Dänen geführt seit Jahrhunderten, und mag das noch laut sagen! So hat man gethan, die Religion und das Recht, von Gott zusammengefügt, menschenmächtig geschieden, die gute That und die Missethat, beide anders benennet als sie heißen in Gottes Wort! So hat man gethan, den armen Unglücklichen, der vor Gericht stand, schuldig oder unschuldig, nicht wissen lassen, warum es sich handele, ob er den Kopf auf den Block legen, oder ein Paar Jahre das Spinnrad drehen solle; und er konnte auch das milde Urtheil, das süße Wort Gnade, nicht in seiner Sprache vernehmen! Das soll für Cultur gelten, die auf wissenschaftliche Bildung beruht, das Resultat blutiger, durch Jahrhunderte dauernder Kämpfe seyn? Wirklich so spricht man" [1]).

---

sit Skrift: „Ueber die Reform des Strafverfahrens", Kiel 1843, S. 29, Anm. og S. 53, mod tydske Forhørsprotokoller i de dansktalende Egne. Han bemærker bl. A.: „Mir sind solche Protokolle bekannt, welche völligen Unsinn enthalten". Hans Yttringer anføres fuldstændigt i Paulsens Saml. Skrifter, 1 B. S. 325—26. Sammesteds 2 B. S. 688—89 henvises til lignende Yttringer af et andet Medlem af den kielske Overappellationsret, J. Niesen.

[1]) Kieler Correspondenz-Blatt Nr. 64—65, 22 Juli 1840, S. 263. De sidste Ord sigte til nogle taabelige Yttringer af Advokat Heiberg i et foregaaende Nummer af Bladet (anførte ovenfor S. 245, Anm. 1), nemlig at det var en Følge af Kulturens Velsignelser, at Slesvigerne havde faaet tydsk Retssprog. — Ogsaa nogle Ord af Henrik Steffens fortjene at mærkes. Hans Fader var en Tydsker, hans Moder dansk, han blev født i Norge, fik sin Opdragelse og videnskabelige Uddannelse i Danmark, virkede som Videnskabsmand og Forfatter meest i Tydskland. En Mand, hvem Livet har stillet

Den forbittrede Stemning mod alt Danſk, ſom lagde ſig for Dagen ved Forhandlingen og Petitionen om Ophævelſen af Sprogreſkriptet, aabenbarede ſig endnu ved flere Udbrud, navnlig ved twende Forſlag, det ene rettet imod den danſke Stændertidende, det andet imod Anſættelſe af danſke Præſter i Slesvig.

---

under ſaadanne Forhold, fortjener vel at høres i et Mellemværende mellem Tydſk og Danſk. Han yttrer ſig om denne Sag i ſine Erindringer „Was ich erlebte", i det 5te Bind, ſom udkom 1842, og ſom altſaa er nedſkrevet under Indtrykket af den ſidſte ſlesvigſke Stænderforſamlings Forhandlinger og den derpaa følgende Diskusſion i tydſke og ſlesvig-holſteenſke Blade og Flyveſkrifter. Han ſiger S. 240: „In den letztgenannten Gegenden (wo die däniſche Sprache nur als untergeordnete Volksſprache übrig geblieben) war nun das däniſche Volk unter einer däniſchen Herrſchaft in die ſeltſame Lage verſetzt, daß der Gottesdienſt, ſo wie die Gerichtsverhandlungen, in einer Sprache ſtattfanden, die das Volk nicht verſteht. Die Dänen beklagten ſich darüber, und dem Könige des Landes ward die Frage vorgelegt, ob die eingedrungenen Prediger, Schullehrer und Beamten däniſch, oder das noch däniſche Volk unter däniſcher Herrſchaft deutſch lernen ſollten? Obgleich es zugeſtanden werden muß, daß die Verbindung dieſer Gegenden mit den Herzogthümern, beſonders die gemeinſchaftliche Adminiſtration und Jurisdiction, Schwierigkeiten hervorruft: ſo ſcheint doch die Forderung an einen däniſchen König gerichtet, eine noch lebende, und wenn auch zurückgedrängte, doch herauszubildende Wurzel der Nationalität zu vernichten, eine völlig ungereimte zu ſein, und von Rechts wegen von dem däniſchen Volke mit Entſchiedenheit abzuweiſen". Steffens minder derpaa om, at Tydſkerne havde Grund til at ære og agte og om muligt elſke Nordens Sprog og Nationalitet, fordi i Nordens Oldſprog, Gudeſagn og ældgamle Litteratur de Skatte gjemmes, ſom Tydſkerne kunne tye til, for at bøde paa deres egen Fattigdom paa Kilder til Oplysning af deres Oldſprog og Oldhiſtorie. Diſſe Yttringer, ſom kun angaae Tydſkerne, forbigaae vi her; Tydſkerne kunne efterlæſe dem paa det angivne Sted. Kun de Ord, hvormed Steffens ſlutter, fortjene endnu at anføres: „Die Dänen haben in jenen Grenzprovinzen nicht bloß ein äußeres, mit den ge-

Advokaten Storm gjorde det Forslag, at man skulde indgaae til Kongen med en Petition om, at det danske Aftryk af Stændertidenden for Fremtiden maatte bortfalde. Forgjæves strede de danskstalende og danskfindede Deputerede imod, at der nedsattes nogen Komitee over dette Forslag; Forsamlingen vedtog Komitees Nedsættelse med 32 Stemmer mod 7. Under denne Forhandling havde Prindsen af Augustenborg den Uforskammenhed at ytte, at der ikke var mere Grund til at udgive Stændertidenden paa Dansk for de danske Slesvigere, end paa Fransk for de i Slesvig bosatte Franskmænd (die im Herzogthum ansässigen Franzosen). Komiteens Majoritet, Prindsen af Augustenborg og Advokat Storm, indstillede virkelig: „die Hochverehrliche Versammlung wolle beschließen, Se. Königliche Majestät in einer allerunterthänigsten Petition zu ersuchen, daß der dänische Abdruck der Schleswigschen Ständezeitung künftig wegfallen möge". Den Tredie i Komiteen, Nis Lorenzen af Lilholt, indgav naturligviis et Minoritetsvotum. Under den derpaa følgende Forhandling i Stændersalen stillede Hertugen af Augustenborg, der vilde gjælde for at være „ein Freund der dänischen Sprache!" det Ændringsforslag, at den danske Stændertidende dog betingelsesviis skulde have Lov til at komme ud, nemlig naar et vist Antal, mindst et halvthundrede, fra Nordslesvig subskriberede paa den, og hver af disse ikke senere end fjorten Dage efter Forsamlingens Aabning skriftlig henvendte sig til Præsidenten med Begjæring om at faae Tidenden paa Dansk. Dette vedtoges med 32 Stemmer mod 7. Mindretallet var imidlertid ikke tilfreds

---

schichtlichen Veränderungen wechselndes Recht zu verfechten, vielmehr ein geistiges, dessen Angriff zugleich den innersten Kern des nationalen Daseins verletzend trifft".

med denne Hertugens og Forsamlingens Raade; det meente, at ifølge Stænderanordningen, som bød at Forhandlingerne skulde offentliggjøres, havde Landets dansktalende Beboere, der i Antal langt overgik de tydsktalende, en ubetinget Ret til at faae Tidenden i det Sprog, de talte. Et Minoritetsvotum blev derfor indgivet til Kongen i denne Retning [1]).

Der faldt under denne Forhandlig en Yttring fra Præsten Lorenzen i Adelby, som ikke bør glemmes. Da Nis Lorenzen fra Lilholt havde holdt et dansk Foredrag, reiste Lorenzen fra Adelby sig op og sagde: „Es sei doch zu wünschen, daß die Vorträge in der Versammlung in einer den Mitgliedern verständlichen Sprache gehalten würden; er gestehe aber, daß er von dem Vortrage des Vorredners kein Wort verstanden habe". Dette sagde Lorenzen, som var Præst for Menigheden Adelby, hvor Dansk almindelig tales, og blandt hvis Medlemmer fandtes Mange, som slet ikke kunde Tydsk. At en Mand, der var Præst og Sjælesørger for en saadan Menighed, turde yttre sig som han gjorde, uden at faae en saadan Tilretteviisning, at han herefter beholdt sin Skam hos sig selv, maler os stærkere end noget Ord Beskaffenheden af denne Forsamling, der skulde repræsentere et Landskab, hvor det store Fleertal af Indvaanerne talte Dansk. Lorenzen var tillige kongevalgt Medlem; og skjøndt han i denne Forsamling havde udmærket sig paa denne Maade, valgte Christian den Ottende ham dog paany for den følgende Valgperiode. Han var paa det Røieste

---

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1840, S. 14. 45—50. 707—15. 787. 2 Beilagenheft S. 399 flg. 678 flg.

indgaaet med Hertugen af Augustenborg og et af dennes virksomste og snedigste Redskaber [1]).

For den følgende Tids Skyld fortjener det endnu at bemærkes, at Forsamlingens Præsident Falck ved denne Leilighed yttrede: „Allerdings würde es von dem Ermessen eines Jeden abhängen müssen, sich der deutschen oder dänischen Sprache zu bedienen", hvorhos han henviste til, at der tidligere var holdt danske Foredrag i Forsamlingen [2]).

Vi have tidligere omtalt Frederik den Sjettes Reskript af 5 Nov. 1811 (kundgjort 9 Nov.), der bekræftede de kjøbenhavnske theologiske Kandidaters Ret til Ansættelse i Slesvig, og gav Slesvigere en lignende Adgang til Embeder i Kongeriget, og viist, at dette Reskript ikke indførte noget Nyt, men kun stadfæstede og nærmere bestemte, hvad der fra gammel Tid af havde bestaaet [3]). Da Slesvig-Holstenernes Bestræbelse imidlertid nu bestemtere end før gik ud paa at løsne og omsider sønderrive ethvert Baand, som bandt Slesvig til det øvrige Danmark, kastede de deres Had paa dette Reskript og rettede deres Angreb imod det. Fra en Deel Præster indkom et Andragende til Stænderforsamlingen om, at den ved en Petition til Kongen vilde søge at faae Reskriptet af 5 Nov. 1811 ophævet. I Andragendet fattedes ikke en Henviisning til, at Reskriptet indeholdt en Krænkelse af „Landesprivilegien" fra 1460, „gegeben von König Christian dem Ersten, und fast von

[1]) Hvo der ønsker at stifte nærmere Bekjendtskab med ham, henvise vi til Wegener, Hertugen af Augustenborg, S. 25. 26. 38. 54. 57—58. 63. 65—66. 122. 137—38. 153—54. 156—57. 160. 166. 168. 191.

[2]) Schlesw. Ständezeit. 1840, S. 50.

[3]) Se 1 Deel S. 389. 399—400.

allen späteren Regenten dieser Lande bis auf Frederik (sic) den Sechsten herab confirmirt" (!!), men især holdt de sig til, at de vare brøstholdne i Sammenligning med kjøbenhavnske Kandidater, deels fordi der ikke fulgtes samme Charakteer-system i Kjøbenhavn som ved den slesvigske Examen, deels fordi denne formeentlig var strængere end den kjøbenhavnske [1]). Begge disse Ulæmper havde det imidlertid staaet i Slesvigernes egen Magt for Fremtiden at hæve, naar de besluttede sig til at gjøre deres theologiske Studier i Kjøbenhavn istedenfor i Kiel, hvilket navnlig for dem, der tænkte paa at ansættes i den dansktalende Deel af Slesvig, vilde være det Naturlige og eneste Rette; — og vilde de ikke det, saa maatte det være tilstrækkeligt at andrage paa en Forandring af Charakteersystemet. Men Andragendet gik langt videre. De begjærede nemlig, at Reskriptet af 5 Nov. 1811 aldeles maatte blive ophævet, og for Fremtiden Ingen, hverken en „Schleswig-Holsteiner" eller en Dansk, faae Præstekald i Slesvig, med mindre han havde underkastet sig den slesvigske Overkonsistorial-Examen. Om dette toges til Følge, er det let at see, hvad deraf vilde komme. Naar Veien til slesvigske geistlige Embeder skulde gaae gjennem den slesvigske Examenskommission (der ikke engang længre var slesvigsk, men siden 1834 slesvig-holsteensk, fælleds for Holsteen og Slesvig), vilde den være saa godt som lukket for Studerende fra Kongeriget, og derved et vigtigt Baand mellem Slesvig og det øvrige Danmark, som endnu havde holdt sig gjennem Tiderne, blive sønderrevet; og dernæst vilde den danske Deel af Slesvig — selv Tørning-Len, Als og Ærø, thi ogsaa disse Egne indbefattedes saa vel i An-

[1]) At dette ikke forholdt sig saa, oplyses af det theologiske Fakultet i Kjøbenhavn, se Ny Collegialtidende 1842, S. 763—64.

dragendet fra Præsterne i Tønder Provsti som i Forsamlingens Petition — istedenfor Præster, der vare danske af Sind og danske af Tale, endnu mere end før saae Præster, der vare tydske af Sprog og slesvig-holsteenske af Sind. Thi det er vitterligt nok, at den Prøvelse, som ifølge Loven skulde foregaae i Dansk, toges saa lemfældig, nu af Examens Kommissionen og tidligere af Overkonsistoriet, at det grændsede til Tilsidesættelse; og det er ligesaa bekjendt, at mange af de tydskdannede Præster, om de end forstode Dansk, ringeagtede dette Sprog, og ikke talte det i deres danske Menigheder, uden naar de vare nødte dertil. Var den slesvig-holsteenske Betragtningsmaade end ingenlunde skjult i Præsternes Andragende, saa blev dog det separatistiske Moment deri endnu mere fremdraget og uden Tilbageholdenhed gjort til Hovedpunktet ved Sagen af den Mand, som bragte Andragendet ind for Stænderforsamlingen og gjorde det til sit, den før omtalte Præst Lorenzen fra Adelby. Han erklærede, at Hertugdømmets „Nationalitet" stod i Fare, naar danske Præster ansattes i Nordslesvig, „dies glaube er besonders hervorheben zu müssen"! — Han tilligemed den oftere nævnte Provst Boysen og Overretsraad Grev Moltke valgtes til Komitee, og baade dennes Betænkning og selve Forsamlingens Petition til Kongen sluttede Rækken af de Grunde, hvormed Andragendet anbefaledes, med: „besonders in Betracht dessen, daß die häufige Anstellung von Dänen in den Herzogthümern auf die Nationalität einen nachtheiligen Einfluß hat"!! Det vilde være en Dumhed, dersom det ikke var en Uforskammenhed [1]).

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1840, S. 36. 153—158. 2 Beilagenheft S. 180—81. 558. Ved en kongelig Resolution af 29 Juni 1842

I denne Forsamling fattedes naturligviis ikke en Petition om den slesvigske Stænderforsamlings Forening med den holsteenske. Den vedtoges med 33 Stemmer mod 7. Derimod var Advokat Gülich ikke heldig med sit Forslag om en formelig konstitutionel „Schleswig-Holsteinische Verfaßung", der skulde indeholde ikke blot de Rettigheder, man havde Krav paa ifølge „dem Landesgrundvertrage von 1460 und dessen tapferer Verbesserung", men ogsaa dem, der fulgte af „dem 13ten Artikel der Bundesacte und den Erklärungen der deutschen Regierungen in Betreff der landständischen Rechte vom 18 Nov. 1814"; disse Rettigheder meente han nemlig, gjaldt ligesaa meget for Slesvig som for Holsteen, da Slesvig ifølge den almindelige Stænderanordning af 28 Mai 1831 efter hans Fortolkning skulde have lige Forfatning med Holsteen. Men Hertugen af Augustenborgs tro Ven, Præsten Lorenzen fra Adelby, derpaa flere Riddere og endelig Hertugen af Augustenborg selv droge saa tappert til Felts mod dette Forslag, at Gülich med al Anstrængelse af sin Veltalenhed ikke kunde vinde mere end 16 Stemmer for Komitees Nedsættelse. Forslaget faldt, ikke fordi det var slesvig-holsteensk, men fordi det var konstitutionelt [1]).

---

blev der truffet hensigtsmæssige Bestemmelser for at tilveiebringe Lighed i begge Examiners Charakteersystem. De øvrige Anker afvistes. Se Ny Collegialtidende 1842, S. 766. Jfr. Kundgjørelse til Stænderne af 3 Okt. 1842.

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1840, S. 259. — S. 206—34.

XIV.

Prindsen af Augustenborg udnævnes til Statholder og kommanderende General i Slesvig og Holsteen, og Grev Joseph Reventlow-Criminil til Præsident for det slesvig-holsteenske Kancelli og kongelig Kommissarius ved Stænderne. Den fjerde slesvigske Stænderforsamling 1842. Det statsopløsende Parti optræder dristigere end nogensinde før mod Stats-Enheden, og hensynsløsere i sin Undertrykkelse af det danske Sprog. Forslag om Slesvigs Indlemmelse i det tydske Forbund og om „eine schleswig-holsteinische Landesflagge". Peter Hjort Lorenzen erklæres for udelukket af Forsamlingen, forbi „han talede Dansk og vedblev at tale Dansk". Reskriptet af 2 Dec. 1842. Grev Joseph Reventlow-Criminil forvansker efter Aftale med Prindsen af Augustenborg den kongelige Meddelelse til Stænderne om Slesvigs statsretlige Stilling.

Saadan som vi have beskrevet den, var Tilstanden i Slesvig: gjennem næsten hele Embedsstanden gik en Gjenstridighedsaand, der bragte den til snart aabenlyst at trodse, snart ad Omveie at lamme Regjeringens Villie; et mægtigt statsopløsende Parti var i fuld Bevægelse i Pressen, i Stænderne, i Privatlivets mangfoldige Forhold, ja selv i Bestyrelsens øverste Kredse var det trængt ind; det danske Sprog, som naar alle andre Baand bristede, dog vilde danne et ubrydeligt Led mellem det danske Folk paa denne Side og hiinsides lille Belt og Kongeaaen, blev netop derfor mere end nogensinde før Gjenstand for et forbittret Had; i Spidsen for Partiet stod en rænkefuld Hertug, der Dag og Nat pønsede paa Midler til at naae en forbrydersk Ærgjerrigheds Maal, at skabe sig en Fyrstethrone paa Ruinerne af sit sønderlemmede Fædreland. Det er ikke vanskeligt at sige, hvad der under slige Forhold maatte være en forstandig Regjerings Politik: den gjenstridige Embedsstand maatte aves og bringes til Lydighed, de Ulydige fjærnes; Fyrsten, som misbrugte sin Stilling og Indflydelse til at spinde statsfarlige Rænker,

maatte iagttages og gjøres ufkadelig; det maatte læres ham, at kaldtes han end Hertug, var han dog Kongens Undersaat, saa godt som den ringeste Almuesmand; de Lovbud, som mødte Modstand, maatte netop derfor gjennemføres med urokkelig Fasthed; og den Skare af trofaste danske Mænd, som arbeidede imod Opløsningen, kjæmpede for Fædrelandet og Modersmaalet, burde hos Regjeringen finde aaben Understøttelse, Paaskjønnelse og Opmuntring.

Vi have allerede seet, at Christian den Ottende, skjøndt han ønskede at værne om Danskheden i Slesvig og fuldelig vidste, hvad Betydning dens Bevarelse havde for Staten, dog ikke fulgte en saadan Politik; et Beviis herpaa, langt stærkere selv end man, efter alt hvad der var gaaet forud, kunde vente, gav han, da han i Foraaret 1842 udnævnte Prindsen af Augustenborg til Statholder og kommanderende General i Slesvig og Holsteen. Det kom som et Lynslag fra en klar Himmel. Ingen forstod længer Kongen. Medens det var i Statens høieste Interesse at betroe den øverste Myndighed i Slesvig til en Mand, som med et oprigtigt og villigt Sind vilde værne om det danske Sprog i Slesvig og med Nidkjærhed hævde de Rettigheder, der nylig vare det tilstaaede, som vilde anvende al sin Indflydelse for at befæste Forbindelsen mellem Danmark og Slesvig, og med al sin Kraft bekjæmpe de statsopløsende Bestræbelser og sønderrive de Traade, som en snedig Arvepraetendent allevegne udspændte: saa overgav Christian den Ottende denne Magt til en Mand, som i Stænderne til det Yderste havde kjæmpet imod, at Retspleie og Bestyrelse blev dansk for de Danske, som i sex samfulde Aar med en stedse stigende Voldsomhed havde ivret imod, at Stændertidenden udkom paa Dansk, som havde kaldet

Danmark et fremmed Land, Kjøbenhavn en ubetinget udenlandsk Stad, som havde talt og stemt for Foreningen af de slesvigske og holsteenske Stænder, forsikkret, at „die Landesprivilegien der Herzogthümer" vare indgravede i hans Hjerte med uudslettelig Skrift, og som endelig var en Broder til Arvepratendenten selv, indviet i hans Planer og en utrættelig Befordrer af dem. Denne Mand, der bar Had i Hjertet og Oprør i Tanken, gav Christian den Ottende den øverste civile og militære Magt i Slesvig og Holsteen. Forblindelsen kunde ikke gaae videre. Ingen har endnu oplyst eller forklaret, hvorledes Christian den Ottende med sin klare Forstand og sin utvivlsomme gode Villie mod det Danske kunde forledes til et saadant Skridt. Tvende Ministre, Udenrigsministeren Krabbe - Carisius og Præsidenten i det slesvig - holsteenske Kancelli Otto Moltke, fandt den Vei, Kongen havde slaaet ind paa, saa fordærvelig og stridende mod deres Overbeviisning, at de nedlagde deres Embeder. I Førstnævntes Sted fik H. Reventlow-Criminil Udenrigsministeriet; til Præsident for det slesvig-holsteenske Kancelli foreslog Prindsen af Augustenborg Kongen at vælge Grev Joseph Reventlow - Criminil; Kongen fulgte dette Raad; Joseph Criminil fik Posten, og svarede baade i denne Stilling og som Kommissarius ved Stænderne, aldeles til den Tillid, Prindsen viste ham. Ja Greven gav siden endnu mere glimrende Beviser paa, hvor godt Prindsen og hvor slet Kongen kjendte sine Mænd, den Gang han som Overpræsident i Altona, til hvilket Embede han 1846 var bleven forflyttet, sluttede sig til Oprørsregjeringen i Marts 1848, og fra Altanen paa Raadhuset i Altona modtog de indrykkende preussiske Tropper med en Velkomsttale. For at gjøre Systemet fuldstændigt, foreslog Prindsen endnu, at Kongen skulde lade komme

8 eller 12 dygtige Mænd over fra Holsteen, som Joseph Criminil kunde bruge i Kjøbenhavn.

Tunge Anelser begyndte nu at fylde mange Danskes Sind; sørgelige Tider kunde ikke være langt borte fra Danmark; Mange følte det meer eller mindre tydeligt, Christian Paulsen saae det klart og udtalte det: „det ender med Oprør". Han skrev den 12 Oktober 1842: „Det er maaskee at vente, at Opretholdelsen af Rigets Tilværelse i det forestaaende Tidsrum kan fordre Anstrængelser lig dem i Borgerkrigene i det 14de Aarhundrede og dem ved det gottorpske Fyrstehuses Forbund med Sverrig i det 17de og 18de Aarhundrede.... Men hvad skal der blive af Slesvig, løsrevet af Forbindelsen med Danmark, og hvad af Danmark uden Slesvig, dette naturlige Lem? Kan det da bære sin Kongekrone? Og hvis ikke, hvorfor værnes der ikke bedre om de Riget sammenknyttende Baand? Tilværelsen af det danske Folk, som Green af den store skandinaviske Stamme, er dog i alt Fald sikkret: et Folk, som vil leve og døe for sin Folkelighed, lader Gud ikke synke, og det danske har givet Prøver i Farens Stund; vi kjende dets Fædrelandskjærlighed, af hvilken vi ogsaa føle en Gnist gløde i os" [1]).

Virkelig gjorde ogsaa den i Efteraaret 1842 sammentrædende fjerde slesvigske Stænderforsamling nogle mægtige Skridt nærmere hen imod Oprøret. Det var ikke andet, end hvad man kunde vente, naar Regjeringen selv gjorde sig skyldig i saa ubegribelig store Misgreb, naar den i sin Forblindelse selv styrede Statsskibet ind i den fraadende Brænding mod de knusende Klipper. I Forsam-

[1]) Chr. Paulsens Samlede Skrifter, 1 B. S. 643.

lingen [1]) fremkom det ene Forslag mere statsfjendsk og separatistisk end det andet. Slesvig betegnedes i den til Kongen indgivne Adresse som et tydsk Hertugdømme. Forslag gjordes om dets Indlemmelse i det tydske Forbund, dets Optagelse i den tydske Toldforening, Afskaffelse af den danske Kokarde, Afskaffelse af Dannebroge som Flag og Indførelse af „eine Schleswig-Holsteinische Landesflagge". Adskillelse af „die Herzoglich Schleswig-Holsteinischen Finanzen von den Königl. Dänischen Finanzen". Stiftelsen af et militært Akademi i Rendsborg til Uddannelse af slesvig-holsteenske Officerer; nyttige og for Landet vigtige Foranstaltninger afvistes, naar man fandt, der var noget „Danst" ved dem, o. s. v. o. s. v. Saa vidt var langtfra ingen af de tidligere Forsamlinger gaaet. Gjentagelsen af Forslaget om den slesvigske og holsteenske Stænderforsamlings Forening var nu én Smaating, som ingen videre Opmærksomhed vakte ved Siden af det Øvrige. Alle disse Forslag udtrykte det herskende Partìes Stemning og Stræben, men det beroede paa en Beregning af Omstændighederne, om et Forslag skulde føres videre frem og gjøres til Gjenstand for Petition, eller udsættes til en beleiligere Tid. Hertugen af

[1]) Med den fjerde Forsamling begyndte en ny Valgperiode. Ved de nye Valg bleve vel de fleste ældre Medlemmer gjenvalgte, men ogsaa adskillige nye kom ind, deriblandt Advokat Beseler, som tilligemed den gjenvalgte Advokat Gülich (Vicepræsident) kom til at spille en vigtig Rolle; videre Advokat Lübbes og Advokat Rönnenkamp, Landinspektør Tiedemann, Kancellisekretær Clausſen, Regjeringsraad Lüders; ogsaa Herredsfoged Dr. Steffens i Nordborg fik Plads i Forsamlingen; fremdeles Godseierne Kittel og Dr. Weber paa Rosenkrands, og Gaardbesidder Aagesen fra Gelting (istedenfor Justitsraad Jaspersen). Peter Hjort Lorenzen, som udtraadte 1840, blev efter en haardnakket Kamp valgt i Sønderborg.

Augustenborg udøvede megen Indflydelse paa Forsamlingens Taktik i denne Henseende; han gav Parolen gjennem Præsten Lorenzen fra Adelby, hans fuldtro Ven.

Dersom det ikke havde været Christian den Ottende ret klart, hvad politisk Betydning Prindsen af Augustenborgs og Grev Joseph Criminils Udnævnelse til deres høie Poster havde, saa lod Stænderforsamlingens tydskfindede separatistiske Majoritet ham ikke længe i Uvidenhed om, hvorledes den opfattede denne Handling, idet den paa et af de første Møder vedtog en Adresse, hvori den paa eengang aflagde ham sin Taksigelse for Valget af disse Mænd og med udtrykkelige Ord stemplede Slesvig som et tydsk Hertugdømme. „Wir betrachten es", hedder det, „als einen besondern Beweis der Königlichen Huld, daß Allerhöchstdieselben neuerdings an die Spitze der Verwaltung der **deutschen Herzogthümer** Männer berufen haben, welche zu **den seinigen** zu rechnen das Vaterland stolz ist, welchen die Herzen der Bewohner desselben entgegen schlagen." En Henviisning til „Landesrechte" fattedes naturligviis ikke i denne Adresse. Man maa ikke troe, at Udtrykket „Tydsk" om Slesvig uforvarende eller tilfældig kom ind i Adressen; det optoges tværtimod efter en foregaaende hæftig Debatte og ved en formelig Afstemning, der gav en Stemmefleerhed af 30 mod 9: saa stærkt var det separatistiske Parti strax fra Begyndelsen.

Falck, der ogsaa denne Gang var Forsamlingens Præsident, sank stedse dybere i Hertugen af Augustenborgs Favn. Naar tidligere Nogen leilighedsviis havde betegnet Slesvig som **Tydsk**, havde han taget til Gjenmæle og viist en saadan Betegnelse tilbage som aldeles upassende. Nu fandt han den meget passende og fremførte Grunde for at støtte

den! [1]). Der indtraf ellers et komisk Uheld med denne Adresse; Advokat Beseler, som skulde redigere den efter de mange vedtagne Ændringsforslag, glemte nemlig efter „Landesrechte" i Hastværket de vigtige Ord „in den Herzogthümern Schleswig und Holstein". Han gjorde sin Undskyldning for Forsamlingen og yttrede sin store Bedrøvelse derover, men trøstede dog sig og Forsamlingen med, at Kongen nok vilde forstaae deres Mening „aus dem ganzen tenor der Adresse".

Forhandlingen om Slesvigs **Indlemmelse i det tydske Forbund** var meget betegnende for Forsamlingen; den stod ved Dørtærskelen til Oprøret, og havde den største Lyst til at sætte Foden derpaa og træde indenfor, men savnede dog endnu Modet til at vove det afgjørende Skridt. Hertugen af Augustenborg havde endnu sine Betænkeligheder, og brugte fornemmelig Præsten Lorenzen af Adelby til at moderere og holde igjen. Advokat Beseler, der allerede havde udmærket sig under Adressediskussionen, var Bannerføreren og vakte under disse Forhandlinger en grundet Forventning om, at der i ham var Æmne til en Hovding, eller i det Mindste til en Taler, for Oprøret, naar det engang kom. Anledningen til denne Forhandling var, at Kongen havde forlangt Stændernes Betænkning om den Plan, han den Gang havde, at tilveiebringe nogen større Eenhed i Riget ved at danne en Forsamling for hele Staten, bestaaende af Udvalg fra de særskilte Stænderforsamlinger. Majoriteten i den af Forsamlingen nedsatte Komitee (Advokaterne Beseler og Gülich) fraraadede aldeles en saadan Institution, og Minoriteten (Klosterprovst Reventlow) tilraadede den ikke. Majoriteten fraraadede den, fordi den Udvikling til Rigs-Eenhed,

---

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1842, S. 97—99.

som Kongen eftertragtede, var en ganske anden, end den Slesvig-Holstenerne ønskede; de ønskede Slesvigs Eenhed med Holsteen, og for at dette saa meget lettere kunde skee, maatte man, istedenfor at tænke paa en Fællledsforfatning, have Slesvig indlemmet i det tydske Forbund. „Sollte aber", hedder det i Majoritetens Betænkning, „der Ansicht Raum gegeben werden können, daß, weil Schleswig ein nicht zu den Bundeslanden gehöriges Herzogthum sei, die Vertreter jedes einzelnen Herzogthums in abgesonderter Versammlung tagen müßten, so würde die fernere wünschenswerthe Entwickelung darin bestehen, daß Se. Majestät auch als Herzog von Schlesvig dem deutschen Bunde beizutreten die Entschließung zu fassen geruhten", hvilket Skridt, tilføies der, fra Forbundets Side neppe vilde møde den ringeste Hindring! Fremdeles: „Dazu kommt ferner, daß ein solcher Schritt unsers erhabenen Landesherrn in seinen Folgen am Mehrsten geeignet wäre die beklagenswerthe Verstimmung zwischen dem dänischen Volk und den Bewohnern der Herzogthümer zu verbannen!" Og endelig: „Das deutsche Herzogthum Schleswig würde auf solche Weise durch die Huld seines Landesherrn gemeinschaftlich mit Holstein zu dem großen Mutterlande in die wünschenswerthe Stellung gerathen, ohne daß die vollkommene Souverainität Sr. Königlichen Majestät dadurch im Allergeringsten beeinträchtigt würde"! Til Slutning tales endnu Noget om „die Kraft von vierzig Millionen Deutschen" og om Tydsklands „große Zukunft". Under Drøftelsen i Stændersalen præluderede Beseler paa Toner, som først i Aaret 1848 kom til at lyde fuldt ud, saasom: „Die Dänen hätten unsern Herzog in ihrer Mitte, darin bestände die Gefahr. Der Anschluß Schleswigs an den deutschen Bund würde

dazu beitragen, um Sicherheit zu gewähren, denn die Kräfte beider so vereinigten Herzogthümer wären der Kraft des Königreichs gleich". Kongeriget Danmark henvises til Skandinavien; men „die Zukunft Schleswigs sei sicher eine rein deutsche". Man var kommen til „die Ueberzeugung, daß die Eider nicht Deutschlands Gränze sei". Han truede ogsaa med, at Frederik Barbarossa, der skal sove etsteds i Nærheden af Bloksbjerg, vilde vaagne, naar Tydskland ikke fik Slesvig. Nis Lorenzen fra Lilholt stillede imidlertid Holger Danske imod Frederik Rødskjæg, og bad Beseler ikke tale saa høit, at han vakte Holger [1]).

Men som sagt, det større Tal i Forsamlingen, og navnlig alle de, der stode under Hertugen af Augustenborgs Indflydelse, ansaae det endnu ikke for betimeligt at andrage paa Slesvigs Indlemmelse i det tydske Forbund, og hvad der forekom i Komiteebetænkningen, gik derfor, efter Forslag af Lorenzen fra Adelby, ud af Petitionen til Kongen [2]). Meget bidrog ogsaa hertil en Erklæring fra den kongelige Kommissarius, der virkede som et dulmende Pulver til at sætte den Bevægelse, som Advokaterne havde frembragt, en Tilkjendegivelse nemlig i Kongens Navn, at Kongen hverken vilde forene Slesvig med Danmark eller indlemme det i det tydske Forbund. Det var en heel besynderlig Udtalelse

---

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1842, S. 1072. 1694—95. 2 Beilagenheft S. 127—29.

[2]) At Hertugen i Stænderne ikke talte for saadanne yderlige Forslag som Slesvigs Indlemmelse i det tydske Forbund, de „slesvig-holsteenske" Finantsers Adskillelse fra de danske o. s. v., eller endog stemte imod dem, forhindrede ham naturligviis ikke i at føre Ordet for dem i anonyme Avisartikler! Se Wegener, Hertugen af Augustenborg, S. 54 Text og Noter.

fra Regjeringens Side, idet her Slesvigs Forening med Danmark og dets Indlemmelse i Tydskland stilles sammen som ligeartede Ting; og naar man erindrer, at Grev Joseph Criminil senere i denne Forsamling ved en lignende Meddelelse fra Kongen, groveligen forvanskede dennes Ord, fristes man til den Mistanke, at det kongelige Ord ogsaa nu har lidt nogen Forvandling i hans Mund.

Om at tilbagevise de af Kongen tilbudte Stænderkomiteer var derimod næsten hele Forsamlingen enig. Hertugen af Augustenborg yttrede bl. A. Frygt for, at der af disse Komiteer kunde udvikle sig „ein aristokratisches Institut", „et Rigsraad", der kunde blive farligt ligesaavel for Regjeringens Rettigheder som for „der Freiheit des Volks". Og hans Adjutant Herredsfoged Dr. Steffens svarede hertil som sædvanlig med et Echo: „in den ständischen Ausschüssen könne er.... mit dem Durchlauchtigen Inhaber der Virilstimme nur den Keim eines Reichsraths, unseeligen Andenkens, erblicken." — Stænderkomiteer fælleds med Danmark, erklærede man Kongen i den indgivne Petition, vilde man ikke have, og det af den Grund, at det danske Monarki bestod af to ganske forskjellige Dele, der ikke havde mere fælleds end f. Ex. Ungarn og de tydske østerrigske Arvelande; thi i Danmark var lex regia Grundloven, men i Slesvig „die Wahlkapitulation von 1460 und die zwischen Dänemark und Schleswig-Holstein geschlossenen Unionsverträge", og — „im Königreiche wohnen Dänen, die Herzogthümer sind teutsch". Derimod vilde man have en fælleds Forfatning for „beide Herzogthümer", hvilende paa „die Landesrechte", og henviste Kongen til Dahlmann for at søge nærmere Oplysning herom. „Die Ständeversammlung", hedder det, „kann auf die von Dahlmanns Meisterhand ab-

gefaßte Vorstellung und Bitte von Prælaten und Ritterschaft, betreffend die Erhaltung und Stärkung der gemeinschaftlichen Verfassung und uralten Verbindung der Herzogthümer Schleswig und Holstein, an Se. Majestät den Höchstseligen König, unterzeichnet zu Kiel den 8ten Oktober 1816, sich berufen". Petitionen antoges ved 34 Stemmer mod 5 [1]).

Den samme Aand, som gaaer gjennem denne Petition, aabenbarer sig i Forkastelsen af et kongeligt Forslag om en ny Vexel-Anordning, hvortil Handelsstanden høiligen trængte, og i en Petition mod den af Kongen allerede bevilgede Oprettelse af en Filialbank i Flensborg, en Foranstaltning, hvorved ligeledes Hensynet til den slesvigske Handelsstands Tarv havde været det Bestemmende. Foruden det bidske Had, som den separatistiske og tydskfindede store Fleerhed i denne Forsamling i Almindelighed nærede mod alt Danskt, om det saa var nok saa godt og nyttigt, ledede den særligen ved denne Leilighed af sit Nag til Staden Flensborg, der især vilde have Gavn af hine Foranstaltninger. Dette Had til Flensborg lægger sig for Dagen ved mange Leiligheder, og havde sin Grund deri, at denne By var danskfindet og modsatte sig Slesvigs Forening med Holsteen. Ikke mindre charakteristisk var en Petition fra Forsamlingen, hvori den bad Kongen, at Slesvigs Kirke og Skolevæsen maatte vedblive at være aldeles adskilt fra Kongerigets med Hensyn til Bestyrelse og Lovgivning. Forslaget hertil indbragtes af den oftere nævnte Provst Boysen, der var kongevalgt Medlem, og understøttedes af Lorenzen fra Adelby, ligeledes kongevalgt Medlem. Denne

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1842, S. 1687. 1046. 1723. 1755. 2 Beilagenheft S. 983. 979.

slesvig-holsteenske Ængstelse hidrørte blot derfra, at Kongen havde tilkjendegivet de roeskildske og viborgske Stænder, at han vilde tage under Overveielse, om der ikke lod sig indrette en fælleds Overbestyrelse for hele Statens Kirke- og Skolevæsen.

De talrige Slesvig-Holstenere i den fjerde slesvigske Stænderforsamling, med Joseph Criminil til Kommissarius, Falck til Præsident, Beseler og Gülich og Hertugen af Augustenborg til Ledere, kunde uforstyrrede hengive sig til deres separatistiske Lyster og Tydskeriets værste Udskeielser; Glæden og Harmonien vilde have været fuldstændig, hvis der ikke gjennem alle Forhandlinger var løben en ubehagelig skurrende Dissonants, en Rost, der idelig mindede om det danske Sprogs og den danske Nationalitets Ret, om det danske Riges og den danske Konges Ret, en Rost, der hævede sig til Modsigelse, hvergang Slesvig-Holstenerne forsøgte at endevende Slesvigs historiske og politiske Forhold, enten dem, der havde været i Fortiden, eller dem, der bestode før Øieblikket. Den kom fra Peter Hjort Lorenzen, valgt i Sønderborg. Ligefra den Dag, Stænderne denne Gang traadte sammen, viste han sig som Slesvig-Holstenernes utrættelige Bekjæmper, følgende dem Skridt for Skridt, begyndende i Adressediskussionen og vedblivende lige til den sidste Sag, der kom for. Paa intet Punkt lod han dem i Ro, naar de kom frem med deres statsfjendske Hensigter eller søgte at fornægte Landets danske Nationalitet, eller af Had til hvad der var Dansk, modsatte sig det, der aabenbart vilde være til Landets Gavn. Under den fortsatte Kamp kom det til et voldsomt Udbrud af Slesvig-Holstenernes hensynsløse Forbittrelse mod det Danske og hovmodige Ringeagt for Andres Ret. Skjøndt denne Forsamling allerede var gaaet

vidt, saa overgik den dog ved denne Leilighed sig selv; den gjorde sig herved uforglemmelig i Slesvigs Sproghistorie.

Anledningen til Udbruddet gav et Andragende fra Dr. Gülich, understøttet af Advokat Beseler, at de Ord „Dansk Eiendom" (hvormed Skibene mærkedes, for at det i Udlandet kunde godtgjøres, at de hørte hjemme i den danske Stat og havde Krav paa de Begunstigelser, som tilkom danske Skibe) skulde udslettes og ombyttes med Ordene „Schleswig-Holsteinisches Eigenthum", og at „eine Schleswig-Holsteinische Landesflagge" „baldigst" maatte blive indført. Paaskudet gav en Petition fra nogle Skippere og Skibsredere i Aabenraa; uden Tvivl havde Gülich, der var valgt i denne By, selv foranlediget denne Petition. Peter Hjort Lorenzen tog strax til Gjenmæle mod dette ligesaa urimelige som uforskammede Andragende; Flere stemte i med, og Forslaget blev ogsaa afviist. Men Gülich bragte det ene Punkt af sit Andragende, det, som angik „Dansk Eiendom", ind igjen under en anden Sag i Form af et Ændringsforslag, og fik det nu virkelig antaget med 28 Stemmer mod 6. P. H. Lorenzen talte forgjæves derimod, advarende Forsamlingen mod, ved sin Fremfærd at stifte Ufred mellem Statens Indvaanere. Han fik kun personlige Grovheder til Svar. Dr. Gülich endte et af sine Foredrag mod Udtrykket „Dansk Eiendom" med de Ord: „Fort mit dem Stempel der Knechtschaft". Præsident Falck kaldte ham ikke til Orden herfor, ligesaalidet gjorde den kongelige Kommissarius Joseph Criminil nogen Bemærkning. Først længre hen i Debatten, da et Medlem af Forsamlingen, der ingenlunde var danskfindet, men dog mere loyal end den kongelige Kommissarius (Grev Moltke til Grünholz), havde

ytttret, at han med „dyb Indignation" havde hørt de Ord, hvormed Gülich havde sluttet, bemærkede Kommissarius: „dieser Ausdruck sei ihm entgangen; hätte er ihn aber gehört, so würde er das verehrliche Præsidium sogleich ersucht haben, den Redner zur Ordnung zu rufen". Falck havde nu en Leilighed til at yttre sig, men han forblev fremdeles taus. Forresten synes der at have været det Egne ved Kommissarii Tunghørighed, at den indtraadte, naar der faldt fornærmelige Yttringer mod Danmark; thi mange saadanne vare forekomne i den foregaaende Tid, uden at han paaankede dem. I Løbet af Diskussionen overvældede Slesvig-Holstenerne P. H. Lorenzen med de groveste personlige Fornærmelser. Falck kaldte dem ikke til Orden herfor, ligesaalidet som han havde gjort det ved mange tidligere Leiligheder, naar de i utilbørlige Udtryk udgjød deres Galde mod Danskhedens Talsmænd. Kun da En tillagde P. H. Lorenzen „unlautere Absichten" sagde han, at der ikke maatte tales om Sindelag og Motiver. Men da P. H. Lorenzen forlangte at tage til Gjenmæle mod den grove Beskyldning, En havde fremsat mod ham som Folkerepræsentant, at han gjerne, hvis han kunde det, vilde træde Landets Rettigheder i Støvet, nægtede Præsidenten ham Ordet til en personlig Bemærkning, under Paaskud af at han havde talt eengang, og Ingen turde tale to Gange under Slutningsforhandlingen [1]).

---

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1842, S. 641—55. 660 flg. 689. 664—72. En heel Maaned efter at disse Yttringer vare faldne, da Falck imidlertid havde erfaret, at hans Forhold var blevet bittert dadlet af Mænd i Kongeriget, for hvis Dom han ikke var ligegyldig, erklærede ogsaa han, at han ikke havde hørt dem — han havde været tunghør ligesom Kommissarius. Se Ständezeitung S. 1557 b.

Opbragt over det tydske Partiés stedse videre gaaende Forhaanelser mod den Nationalitet, som den største Deel af Landets Indvaanere tilhørte, og de grove personlige Fornærmelser, som Præsidenten ikke engang vilde tillade ham med et Ord at vise tilbage, besluttede nu Peter Hjort Lorenzen i Gjerningen at vise, at han agtede og vilde hævde det Sprog, som de Tydske saa haardt forfulgte, ved selv herefter i sine Foredrag at betjene sig af det. I det næste Møde (11 November), men først mod Slutningen af Mødet, for ikke at give Anledning til nogen Forstyrrelse af Forhandlingerne, tilkjendegav han den kongelige Kommissarius paa **Dansk**, at han herefter vilde betjene sig af dette Sprog, og forlangte, at hans Foredrag skulde føres til Protokols paa Dansk. Men den kongelige Kommissarius gav den mærkelige Erklæring, at han ikke rigtig forstod Dansk, og bad P. H. Lorenzen tale Tydsk! Lorenzen gjensvarede paa Dansk, og nu forstod Kommissarius ham omsider, men henviste ham til Præsidenten. Denne erklærede imidlertid, efterat den ene af Forsamlingens Sekretærer, Advokat Storm (den anden var Præsten Lorenzen fra Adelby) havde yttret, at „Sekretariatet" ikke kunde Dansk, og heller ikke vilde føre noget Dansk til Protokols, fordi **Tydsk var Forsamlingens Sprog**, at Sagen hermed maatte betragtes som afgjort, og sluttede Mødet, uden engang at ville tillade P. H. Lorenzen at fremsætte Grundene for sit Forlangende [1]).

Det næste Møde holdtes den 14 November. Her fremkom den mærkelige Oplysning, at Protokolleringen af danske

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1842, S. 718—20. 2 Beilagenh. S. 562. Den danske Sag i den slesv. Stænderforf. S. 25.

Foredrag ikke havde den Vanskelighed, som „Sekretariatet“ (de af Forsamlingen valgte Sekretærer) i sidste Møde havde foregivet; thi Hjælpesekretæren havde meget godt forstaaet P. H. Lorenzens Foredrag og ført det til Protokols i tydsk Oversættelse [1]). Spørgsmaalet havde i det foregaaende Møde dreiet sig om, at Foredrag, der vare holdte paa Dansk, ogsaa maatte optages i dette Sprog i Protokollen, og dette havde Præsidenten, efterat Sekretariatet havde afgivet sin Erklæring, afslaaet. Men nu, efterat de danske Foredrag vare tagne til Protokols i tydsk Oversættelse, gik man et Skridt videre; man paastod, at danske Foredrag hverken maatte indføres i Protokollen paa Dansk eller i tydsk Oversættelse. P. H. Lorenzen foreholdt Forsamlingen paa Dansk, hvilken ny Vilkaarlighed den vilde gjøre sig skyldig i. Selv Falck fandt, at man nu gik forvidt, og erklærede, at et dansk Foredrag i tydsk Oversættelse ikke kunde nægtes Optagelse i Protokollen; han fandt, at der var tilstrækkelig sørget for Forsamlingens Sprogreenhed, naar Protokollen heelt igjennem var tydsk. Men man gik endnu videre: man fordrede, at Præsidenten skulde **forbyde Lorenzen at tale Dansk mere** og kalde ham til Orden derfor. P. H. Lorenzen erklærede hertil, at det vilde være Vold, hvis man vilde forbyde ham at tale Dansk, og en oprørende Uretfærdighed, da Forordningen intet sagde hverken om Dansk eller Tydsk, og Dansk flere Gange uden Indvending var talt i Stændersalen; han vilde vedblive at tale Dansk,

---

[1]) Ja, som det synes af Advokat Storms Ord, var det taget til Protokols baade paa Dansk og Tydsk. Han siger nemlig: „Ein Protocoll, dessen Inhalt zum Theil in dänischer Sprache geführt, aber in die deutsche Sprache übertragen sei“. Ständezeitung S. 721.

indtil man anvendte fysisk Magt imod ham. Præsidenten afslog ogsaa de gjentagne Opfordringer, der gjordes til ham, om at forbyde Lorenzen at tale Dansk.

Men Peter Hjort Lorenzen stod ikke blot paa sin Ret til at tale Dansk, han vilde ogsaa have sine Foredrag optagne paa Dansk i Forsamlingens Protokol, og ikke lade sig nøie med, at de indførtes i tydsk Oversættelse; og for paa en formelig Maade at fjærne de Hindringer, man brugte til Paaskud for at nægte ham det, indgav han i samme Møde et Andragende til Præsidenten, som gik ud paa at petitionere Kongen om at ville drage Omsorg for, at kun saadanne Mænd herefter udnævntes til Forsamlingens Embedsmænd (Kommissarius og Protokolførere), som vare det danske Sprog fuldkommen mægtige. Men Præsidenten afslog at lade dette Andragende komme frem for Forsamlingen, fordi **det var affattet paa Dansk**. Hermed endtes Forhandlingen for denne Gang. Den kongelige Kommissarius bevarede en ubrydelig Taushed fra Begyndelsen til Enden[1]).

Samme Aften havde Hertugen af Augustenborg Forsamlingens tydsksindede Medlemmer, omtrent 30 i Tallet, samlede i sit Huus. At her Aftale er bleven gjort, om hvilke Forholdsregler man skulde tage, og at Falck har faaet en ny Instrux, hvilken han som Hertugens Klient ikke turde undslaae sig for at følge, hvor meget hans Samvittighed end ømmede sig, viste sig paa det næste Møde.

Paa Mødet den 14 November havde Falck vægret sig ved at forbyde Lorenzen at tale Dansk, og han havde som Præsident erklæret Optagelse i Protokollen af danske Fore-

---

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1842, S. 721—33. Den danske Sag i den slesv. Stænderf. S. 10—18. 25.

drag i tydsk Oversættelse for tilstædelig. Istedenfor at fastholde dette, aabnede han Mødet, som holdtes to Dage efter, med at henstille til Forsamlingens egen Afgjørelse, om den tydske Oversættelse af Lorenzens Foredrag i Protokollen maatte tages for gyldig. Forsamlingen benægtede dette med en Stemmefleerhed af 30 Stemmer. Lorenzens Foredrag udslettedes derpaa af Protokollen. Derfor finder man baade i de tidligere Møder og i dette, paa en lang Række af Sider i Stændertidenden, hver Gang Lorenzen holdt et Foredrag kun anført de Ord: „P. H. Lorenzen redete Dänisch", „P. H. Lorenzen fuhr fort Dänisch zu reden", „P. H. Lorenzen sprach abermals Dänisch" — „Peter Hjort Lorenzen talede Dansk og vedblev at tale Dansk": disse Ord ere i al deres Korthed blevne en indholdsrig Lovtale over Peter Hjort Lorenzen.

Efter Afstemningen begyndte Lorenzen igjen at tale Dansk, men Præsidenten afbrød ham, og bad ham indstændig at betænke, hvad han gjorde og holde inde i Tide, for at spare sig selv store Ubehageligheder. P. H. Lorenzen svarede: „Jeg kan ikke miskjende Præsidentens gode Hensigt; men min Beslutning er lige fast og urokkelig, og det Sprog, som er Omgangs- og Familiesprog for mere end Halvdelen af Hertugdømmets Indvaanere, skal vedblive at lyde i denne Sal, saalænge jeg er Medlem af Forsamlingen, og Kongen ikke ligefrem forbyder mig det". Efter flere Svar og Gjensvar, sagde Præsidenten: Det kan ikke tilstædes Nogen, som kan Tydsk, at tale Dansk i denne Forsamling; kun i Nødsfald, naar Nogen ikke kunde Tydsk, vilde man finde sig i, at der blev talt Dansk. P. H. Lorenzen forlangte da en bestemt og udtrykkelig Erklæring af Præsidenten, om han forbød ham at tale, blot fordi han talte Dansk? Præsi-

denten svarede da: **„Die Frage, ob ihm der Gebrauch der dänischen Sprache untersagt sei, beantworte er mit Ja, mit einem entscheidenden Ja“!**

Hermed sammenligne man den samme Mands ubetingede Erklæring for to Aar siden, da Præsten Lorenzen fra Adelby gjorde Indvending mod dansk Tale (se ovenfor S. 281):

„Allerdings würde es **von dem Ermessen eines Jeden** abhängen müssen, sich der deutschen oder dänischen Sprache zu bedienen“, og han henviste den Gang til tidligere danske Foredrag, som vare holdte. Man huske ogsaa paa, at Forsamlingens Tidende udgik saavel paa Dansk som Tydsk, at danske Petitioner idelig indkom til Forsamlingen, at det officielle Sprog i en stor Deel af Slesvig ifølge Reskr. af 14 Mai 1840 var dansk, ikke at tale om, at den Befolknings Sprog, som Forsamlingen repræsenterede, for største Delen var Dansk.

Hvergang P. H. Lorenzen i dette Møde begyndte at tale, opstod der Larmen og Skrigen, men denne voxede til en bedøvende Høide, under Raabene „zur Ordnung“, „heraus“, „heraus“! da P. H. Lorenzen selv efter Præsidentens sidste Befaling om at tie, vedblev at tale, idet han erklærede Præsidentens Fremgangsmaade for lovstridig, og vendte sig til den kongelige Kommissarius med de Ord: „Jeg opfordrer herved Kommissarius, ham, hvem Kongen har sendt til at vaage over Lovens Opretholdelse og til at beskytte den Undertrykte — jeg opfordrer ham til at gjøre sin Pligt“. Men den kongelige Kommissarius forblev taus selv efter denne Opfordring. Hvo kunde ogsaa vente, at Prindsen af Augustenborgs Udvalgte skulde tage en undertrykt dansk Mand i Forsvar? Præsidenten befalede P. H. Lorenzen at forlade Salen; men han erklærede kun at ville vige for

fysisk Magt. Da hævede Præsidenten under stor Forvirring Mødet, idet han sagde, at han i Dag ikke vilde anvende Tvang, men skulde sørge for, at den Deputerede for Sønderborg ikke oftere betraadte Stændersalen.

P. H. Lorenzen indgav en Klage til Kongen over den kongelige Kommissarii Adfærd og over den Uret, der var ham vederfaren, og bad Kongen drage Omsorg for, at Folkets danske Modersmaal i den slesvigske Stænderforsamling kunde nyde ligesaa megen Ret som det tydske Sprog. Ifølge Overeenskomst med Kommissarius og Præsidenten indfandt han sig igjen i Forsamlingen som en taus Tilhører, indtil hans Klage var bleven afgjort af Kongen [1]).

Peter Hjort Lorenzen blev i disse Dage en historisk Person. Han blev det fuldstændigste Billede paa den undertrykkede og forurettede danske Befolkning. Folkets lange Lidelseshistorie gjentog sig i disse faa Dage i hans Person. Præster og Provster, Amtmænd og Herremænd, tydske Riddere og tydske Advokater havde i Aarenes lange Række søgt at forbyde Folket at tale Dansk, ved Vold og List og Trusler søgt at qvæle Modersmaalets Ord paa dets Læber, og endelig stængt dette Ord ude fra det offentlige Liv. Det var de samme Herrer, Lærde og Læge, Geistlige og Verdslige, som vilde forbyde P. H. Lorenzen at tale Dansk, og tilsidst lukkede ham ude fra Stændersalen; selv et Billede paa de gamle Gottorpere fattedes ikke, om end i Pygmæ-Skikkelse, i den augustenborgske Hertug. Men Folket „talede Dansk og vedblev at tale Dansk", og saa gjorde ogsaa Peter Hjort Lorenzen, og dette bliver hans evige Æreminde.

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1842, S. 765—72. Den danske Sag i den slesv. Stænderf. S. 18—27.

Medens Folkets danske Modersmaal undertrykkedes i Slesvig, saae den danske Regjering ubekymret til: og saa gjorde ogsaa den danske Konges Repræsentant, Grev Joseph Reventlow-Criminil, dog med den Forskjel, at Grev Joseph Criminil var et villigt og samtykkende Dienvidne til det, der skete; men den danske Regjering var uvidende om, hvad der gik for sig, og fort bag Lyset af sine egne Embedsmænd. Disse Dages Begivenheder er den slesvigske Sproghistorie i kort Sammendrag.

Efter det store Skuespil med P. H. Lorenzen fulgte et mindre Efterspil med flere af de andre danske Deputerede, som stode paa deres Ret, og desuden i Anledning af det Forefaldne af deres Vælgere vare blevne opfordrede til ikke at tale Andet end Dansk. Saaledes erklærede bl. A. den Deputerede Posselt, at hans Vælgere havde opfordret ham til at tale Dansk, og han sagde, at han vilde gjøre det, netop fordi man vilde bandlyse Dansken fra Stændersalen. Præsidenten taug hertil. I et følgende Møde talte Nis Lorenzen fra Lilholt Dansk. Men Præsidenten reiste sig og forbød ham at tale Dansk — det var netop den samme Mand, i Anledning af hvis danske Foredrag den samme Præsident for to Aar siden havde erklæret, at „det maatte bero paa Enhvers eget Tykke, om han vilde tale Dansk eller Tydsk"! En af Forsamlingen bemærkede, at man dog nok kunde tillade Lorenzen fra Lilholt at tale Dansk, eftersom han ikke kunde rigtig Tydsk. Nu opstod en Diskussion om, hvorvidt Lorenzen kunde rigtig Tydsk eller ikke, og hvorvidt man derfor kunde tillade ham at tale Dansk eller ikke. Men Præsidenten bemærkede, at Lorenzen fra Lilholt havde ikke udbedt sig det som en Gunst af Forsamlingen at maatte tale Dansk, men krævet det som Ret. „Ja, jeg kræver det

som Ret", raabte Lorenzen fra Lilholt. Da yttrede Falck: „Bei dieser Lage der Dinge, welche höchst betrübend sei, sehe er nicht ein, daß eine Discussion weiter führen könne, und er müsse daher bitten, daß in der Tagesordnung fortgefahren werde". I et følgende Møde indlagde Lorenzen fra Lilholt Protest imod Protokollens Rigtighed, fordi hans Foredrag ikke var optaget deri. I flere Møder førtes vidtløftige Forhandlinger om Tilstædeligheden af dansk Tale af **Naade eller Ret**; de danske Deputerede bleve stedse derved, at de ikke vilde tage som Naade, hvad de kunde kræve som Ret [1]).

Omsider kom det kongelige Svar (af 2 Dec. 1842) paa P. H. Lorenzens Klage. Kongen misbilligede P. H. Lorenzens Adfærd, forsaavidt han havde vægret sig ved at underkaste sig Præsidentens Kjendelse; men tillige yttrede Kongen, at det vilde være en Krænkelse af de dansktalende Deputeredes naturlige Rettigheder, naar det skulde bero paa Forsamlingens Tilladelse, om de maatte tale Dansk eller ikke, og paalagde derfor Forsamlingen at indkomme med en Betænkning over, hvorledes Sagen kunde ordnes saaledes, at der sikkredes de dansktalende Deputerede en virksom Deeltagelse i Forhandlingerne, og sørgedes for, at deres Foredrag optoges i Protokollen i tro tydsk Oversættelse. — Det var atter en af disse halve Forholdsregler, hvoraf vi have seet flere i Sprogsagen: det danske Sprog skulde vel have Lov til at lyde i Stændersalen, men ikke nyde samme Ret som det tydske; de danske Foredrag kunde ikke uden i tydsk Oversættelse faae Plads i Protokollen. Saa eftergivende

[1]) Schleswigsche Ständezeitung 1842, S. 972. 983—85. 1049—5[illegible] 1075—83.

end Kongens Afgjørelse var, saa vakte den dog den største Forbittrelse hos Forsamlingens talrige Hjemmetydskere. Man vrængede baade i Komiteebetænkningen og selve Petitionen ad Kongens Udtryk „naturlige Rettigheder", som om naturlige Rettigheder kun hørte hjemme „im Naturzustande", og gav med taabelig Vigtighed eller slet skjult Uforskammenhed Kongen den Belæring: „natürliche Rechte und natürliche Zustände werden durch die positiven Institutionen des Staats wesentlich modificirt". Forsamlingen vedtog med 34 Stemmer mod 6 at fraraade enhver Bestemmelse, hvorved der gaves de dansktalende Medlemmer **Ret** til at benytte sig af det danske Sprog under Forhandlingerne eller faae deres Foredrag i Oversættelse optagne i Protokollen. Ja det var endog kun en Minoritet af 15 Medlemmer, som meente, at man fremdeles kunde tillade enkelte Medlemmer, naar Omstændighederne talte for det, som en Gunst at betjene sig af det danske Tungemaal. Majoriteten kjendte ikke engang til **Naade** for det danske Sprog; den indstillede til Kongen, at efter Udløbet af nærværende Valgperiode (om 4 Aar) skulde det tydske Sprog ubetinget være det eneste, som lød i Stændersalen, og de danske Slesvigere maatte derfor finde sig i (müßten sich bescheiden), ikke at vælge andre Deputerede end saadanne, som kunde Tydsk! — De danske Deputerede (deres Navne vare: P.-H. Lorenzen, Nis Lorenzen fra Lilholt, B. Jepsen, P. Nielsen og Posselt) indgave et særskilt Votum til Kongen, og fordrede naturligviis deres fulde Ret, altsaa **mere**, end Kongen havde villet indrømme. De forlangte „i de dansktalende Slesvigeres Navn", „at det danske Sprog i enhver Henseende maatte nyde samme Ret som det tydske", altsaa de danske Foredrag ogsaa optages i dette Sprog i Protokollen og derfra ordrette gaae

over i den danske Stændertidende (ikke først efter en dobbelt Oversættelse fra Dansk til Tydsk, og derpaa fra Tydsk til Dansk) [1]).

Dette foregik i det næstsidste Møde. Den følgende Dag sluttede den kongelige Kommissarius Joseph Reventlow-Criminil Forsamlingen paa en Maade, der var alt det Øvrige værdig, nemlig ved at forvanske den Meddelelse, Kongen havde sendt ham til Kundgjørelse for Stænderne. Kongen havde deri udtalt sin Betragtning af Slesvigs Stilling i Staten. Joseph Criminil meddeelte heraf Forsamlingen den Deel, som vedrørte Slesvigs Forhold til Holsteen, men det, som angik Slesvigs Stilling til Riget, nemlig de betydningsfulde Ord: „unter der Krone Dänemarks" udelod han! Istedenfor at straffe sin Fuldmægtig for hans dumdristige og forbryderiske Handlemaade, lod Kongen sig nøie med at tilkjendegive ham sin Misfornøielse. Joseph Criminil undskyldte sig da med, at han havde gjort det efter Aftale med Prindsen af Augustenborg! [2]). Denne lemlæstede og forvanskede kongelige Meddelelse blev modtagen med en uendelig Jubel af alle Slesvigholstenere. Man kaldte den „das letzte königliche Wort" (det rettedes dog i nogle Blade: „nein! nicht königliches, herzogliches Wort"), og man foreslog at præge en Medaille til evig Ihukommelse af dette Ord [3]).

---

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1842, S. 1415—17. 1951—87. 2086—87. 2 Beilagenheft, S. 561—74. 989—1007.

[2]) Schlesw. Ständezeit. 1842, S. 2098—99. Wegener, Hertugen af Augustenborg, S. 43. Anm. 73.

[3]) Proben Schleswig-Holsteinischer Preßfreiheit, 2 Theil, S. 193. 211. 213—15.

XV.

Virkningen paa det danske Folk af den slesvigske Stænderforsamlings Forgribelse paa det danske Sprog. Den nørrejydske Stænderforsamling giver Landets Stemning Udtryk og opfordrer Kongen til kraftige Forholdsregler for at værne om det danske Sprog i Slesvig og den truede Stats-Eenhed. Adresser fra forskjellige Egne af Riget udtale den samme Stemning. Stiftelse af den slesvigske Forening for Oprettelse af danske høiere Underviisningsanstalter i Slesvig. Folkefester paa Hoiskamling. Den nordslesvigske Forening stiftet af Bønder og Borgere i Slesvig. — Det sørgelige Patent af 29 Marts 1844. De dansktalende Deputerede holde sig borte fra den slesvigske Stænderforsamling. De Tyvetusindes Petition til Kongen. Andragender fra den viborgske og roeskildske Forsamling.

Dersom Slesvigholstenerne ved at bandlyse det danske Tungemaal fra Stændersalen havde haabet at tilføie dette forhadte Sprog ret et haardt Slag og kue det og dem, der talte det, samt godtgjøre for Verden, at nu var da Slesvig blevet et tydsk Hertugdømme, om det ikke havde været det før: saa havde de storligen forregnet sig. De opnaaede kun at vise Verden, at Slesvigholstenismen er uadskillelig fra Usandhed, Uretfærdighed og Undertrykkelse, og at vække dem iblandt de Danske, som endnu sov. Slesvigholstenerne begik i deres Hovmod den samme Feil, som de gjentoge 1848, at forestille sig det danske Folk langt mere svagt og taalmodigt, „dorsk og usammenhængende", end det virkelig var. Vel var det i Aaret 1840, da den slesvigholsteenske Majoritet forlangte, at den indskrænkede Ret, som var bleven tilstaaet det danske Tungemaal, igjen skulde tages fra det, blevet klart for de Fleste, at der intet Udkomme var med Slesvigholstenerne, med mindre man satte Haardt imod Haardt. Men Følelsen luede dog den Gang ikke saaledes op; det Sindelag, som lægger sig for Dagen i en Af-

stemning, gjør ikke nær det Indtryk paa den almindelige Følelse, som en personlig Handling, en i det Ydre fremtrædende Uret, øvet mod den, som man med Landsmandskabets Baand er knyttet til. Braaden blev den Gang ogsaa for en Deel brudt, da Kongen ikke gav efter for Slesvigholstenernes uretfærdige Forlangende, og man nærede endnu det Haab, at Kongen vilde have Kraft nok til at ave den frække Aand, der rørte sig hos dette Parti, der var lige fjendsk mod Rigets Bestaaen og Danskhedens Ret. Men dette Haab var blevet meget svækket siden Prindsen af Augustenborgs og Grev Joseph Reventlow-Criminils Udnævnelse i Foraaret 1842. De Efterretninger, der efterhaanden indløb om den slesvigske Stænderforsamlings Holdning efter dens Sammentræden i Efteraaret 1842, vakte bittre Følelser; men Intet beskriver den Overraskelse, Harme og Vrede, som reiste sig, da Rygtet fløi gjennem Landet og meldte om den Forhaanelse og Uret, der i Peter Hjort Lorenzens Person var overgaaet det danske Sprog og den danske Nation; det stak saa dybt, at ingen Dansk kunde lade være at ømme sig. Stemningen var almindelig, og den samme paa Landet og i Provindsbyerne som i Hovedstaden. Hvo der har oplevet det, vil ikke glemme den Tids Følelser, denne Blanding af Smerte og Vrede, denne Villiens almindelige Vækkelse til Modstand mod de Frække, som i deres indtrængte fremmede Sprog vovede at forhaane Folkets Modersmaal paa dets egen Grund, og den almindelige Taknemmelighed mod den Mand, som „talte Dansk og vedblev at tale Dansk“. Forblev Regjeringen endnu en Tidlang vaklende og ubestemt, saa var dog det danske Folk vaagent fra den Dag af — ogsaa dette giver P. H. Lorenzens Optræden sin store historiske Betydning — og holdt

sig vaagent indtil den Stund, da Oprøret omsider aabenbart løftede sit Hoved og bød de Danske at tage deres Vaaben til Modværge.

Den nørrejydske Stænderforsamling var den Gang samlet, og den svigtede ikke sit Kald, at fremføre for Landets Konge et Udtryk af den Stemning og den Villie, der rørte sig hos Folket som en Følge af Begivenhederne i Slesvig. Forsamlingens Medlem Justitsraad **With**, hæderlig bekjendt som en virksom Deeltager i sit Fædrelands politiske Udvikling lige til sin Dødedag, bragte Sagen frem. Han foreslog at indgive en Adresse til Kongen, i hvilken Forsamlingen bad ham om at gribe til kraftige Midler for at beskytte den danske Nationalitet i Slesvig og kue de statsopløsende Bestræbelser, og forsikkrede ham om Folkets Beredvillighed til ethvert Offer, som dette Maal maatte kræve. Desværre maae vi ogsaa her kalde bittre Erindringer tilbage: den kongelige Kommissarius, Geheimeraad A. S. Ørsted, modsatte sig af alle Kræfter dette Forslag som Noget, der laae aldeles udenfor Forsamlingens Virksomhed, og han betegnede den Fremgangsmaade, den slesvigske Forsamlings Præsident, Falck, havde brugt, som **findig** og **forstandig**, og troede, at den viborgske Forsamling „maatte finde det **uværdigt** at understøtte et saadant Forhold som det, der er brugt af den Deputerede Lorenzen". Slige Ord havde kunnet finde Gjenklang i den slesvigske Forsamling, men ikke i den viborgske; den kongelige Kommissarius stod ene i det danske Folk med denne Betragtningsmaade, modsagt baade af dem, der dømte efter den sunde naturlige Følelse, og af dem, der tillige med klare og slaaende Grunde traadte op imod Yttringer, der stode i en saa usforsonlig

Strid med Virkeligheden [1]. Den nørrejydske Stænderforsamling lod sig ikke lede vild eller ved den kongelige Kommissars Ord bevæge til at betragte en Begivenhed, der saa dybt vedrørte den danske Nationalitet, som sig uvedkommende, fordi Skuepladsen for den laae søndenfor Kongeaaen. Den vedtog, med 46 Stemmer mod 3, efter Withs Forslag en Adresse til Kongen, affattet i Ord, der sømmede sig for Mænd, der repræsenterede et Folk, hvem Modersmaal og Fædreland vare dyrebare [2].

Strax efter at Efterretningen var kommen til Kjøbenhavn, om hvad der var foregaaet i den slesvigske Forsamling, holdtes der et talrigt Møde, i hvilket en Adresse til Kongen vedtoges, der inden faa Dage fik henved 800 Underskrifter af Mænd i de forskjelligste Livsstillinger og med de forskjelligste politiske Anskuelser. Den var i samme Aand som den, der indgaves fra de nørrejydske Stænder. Endvidere udstædte et Antal Mænd, der stode høit i deres Medborgeres Agtelse, en offentlig Erklæring om det i den slesvigske Forsamling Forefaldne, der gik i lignende Retning som hine Adresser, og tiltraadtes af en Mængde baade i og udenfor Kjøbenhavn. Den Mand, der med saa megen Kraft og Værdighed havde hævdet det danske Tungemaals Ret til at lyde i den slesvigske Forsamling, glemtes ikke af hans taknemmelige Landsmænd. Han modtog en Mængde Adresser, der udtalte Tak og Paaskjønnelse af hans mandige Færd, og opmuntrede ham og hans lille Skare til standhaftig Udholdenhed i Kampen for Rigets Eenhed og det danske

---

[1]) F. Ex. J. F. Schouw og H. N. Clausen i Dansk Ugeskrift, 2 Række, Nr. 35.

[2]) Nørrejydske Stændertid. 1842, S. 1656—64. 1863—71. 2224—60. 2969. 3048—51.

Modersmaal. Den Adresse, han modtog fra Kjøbenhavn, havde 639 Underskrifter; fra forskjellige Stæder rundt omkring i Riget modtog han en Mængde andre. I Kjøbenhavn stillede en Deel Mænd sig i Spidsen for en Marksubskription, der skulde gaae over hele Landet i det Øiemed, deels at tilveiebringe en Hædersgave for P. H. Lorenzen, deels at danne en Fond til Understøttelse af den slesvigske Sag.

Nogle Maaneder senere (Mai 1843) skete et andet vigtigt Skridt i den slesvigske Sag ved Stiftelsen af **den slesvigske Forening**, hvis Formaal var „ved Bidrag fra Medborgere at tilveiebringe en Fond til Oprettelse af **danske Underviisningsanstalter** i Nordslesvig, samt de for Slesvig fornødne juridiske Læreposter ved Kjøbenhavns Universitet". Naar man erindrer, at Slesvig, dette Landskab, hvis langt overveiende Antal Indvaanere var dansktalende, den Gang **ikke havde en eneste dansk høiere Underviisningsanstalt**, og at de vordende juridiske Embedsmænd vare henviste til at søge deres videnskabelige Uddannelse ved Kiels tydske Universitet, der tillige var Slesvigholsteniismens Fosterskole, vil man indsee, hvilket vigtigt og nyttigt Formaal Foreningen satte sig. Som det, man burde virke for at faae i Stand, nævnes, foruden hine juridiske Læreposter, et dansk Skolelærerseminar, en dansk høiere Skole for Landbostanden og en lignende for Borgerstanden, og en dansk lærd Skole. Foreningen begyndte sin Virksomhed under lovende Varsler; thi der var allerede tilbudt Kjøbenhavns Universitet en Kapital paa henved 8000 Rdlr. til Stiftelsen af en Lærepost i slesvigsk Ret, under Betingelse af, at Regjeringen fastsatte, at juridisk Embedsexamen ved Kjøbenhavns Universitet — ligesom det allerede gjaldt om den theologiske — skulde give Adgang til Ansættelse i den danske Deel af Slesvig. Denne betydelige

Gave kom fra Etatsraad Estrup og hans Hustru, en Datter af hiin fædrelandsksindede Mand, Etatsraad Scavenius til Giorsløv, der 1815 udsatte Priisopgaven om det danske Sprogs Historie i Slesvig [1]). En Anden havde tilbudt Foreningen en Kapital paa 10,000 Rdlr., hvis Renter skulde anvendes i Overeensstemmelse med Foreningens Formaal. Der tegnedes i det Hele allerede i det første Aar Summer til Beløb af omtrent 26,000 Rdlr. fra 4809 Bidragydende rundtomkring i Riget. En af de første Frugter af Foreningens Virksomhed var Oprettelsen af Landbohøiskolen i **Rødding**. Ved Siden af denne Forening bestod den ældre slesvigske Forening, der kraftigen vedblev at virke for sit gavnlige Formaal, at tilfredsstille Slesvigernes Trang til dansk Læsning ved rigelig Meddelelse af gode danske Bøger.

Slesvigerne maatte ikke længer tale Dansk i deres Stændersal: de valgte sig nu en anden Stændersal under Guds frie Himmel. I det nordøstlige Hjørne af Slesvig findes en høi Bakke, det høieste Punkt i hele Landet, kaldet **Skamlingsbanke**. Denne Plads synes lige som skabt for en **dansk** Folkefest. Øiet glider her ud over tre danske Landskaber, mod Øst over Lille Belt til det frugtbare, smilende Fyn, mod Nord dybt ind i Jylland med dets mægtige Bakker, Dale og Fjorde, dets brune Lynghede og store Skove, mod Syd og Vest over Slesvig; fjernt mod Vest skimtes Ribe Domkirkes høie Taarn og Vesterhavets store Flade, og langt mod Syd ligger Urnehoved, hvor fordum danske Mænd samlede sig til Thinge og lod Ordet lyde frit og kraftigt. Nærmere ved Bankens Fod

---

[1]) Dansk Ugeskrift, 2 Række, 3 B. S. 117 flg. 4 B. S. 60, Anm.

brede sig veldyrkede Marker mellem skovbevoxede Skrænter, og Beltets blaae Vande snoe sig langs Stranden, paa eengang skillende og forenende de danske Landskaber; sydligere er Østersøen med sine Øer, nordligere Kattegat, der bugter sig langs Nørrejyllands indskaarne Kyst. Paa Toppen af denne Høi plantedes Dannebroge, og omkring den samlede sig, første Gang 18 Mai 1843, 6000 slesvigske Bønder. Her talede Laurids Skau i Bondekofte bevingede Ord om Fædreland og Modersmaal, der gjenlød dybt i hver dansk Mands Hjerte. Her modtog Peter Hjort Lorenzen sin Hædersgave, tilveiebragt ved en almindelig Marksubskription, et Drikkehorn, smukt udarbeidet i Sølv, med den skjønne og syndige Indskrift: „Han talede Dansk og vedblev at tale Dansk". Næste Aar, 4 Juli 1844, samledes paa Høiskamling 12,000 Mænd; 8000 Slesvigere og 4000 fra Rigets andre forskjellige Egne, der medbragte Hilsen fra Landsmænd og Løfte om Fælledskab i Last og Brast. Paulsen og Flor savnedes naturligviis ikke paa disse Møder. Saaledes vedblev det de følgende Aar, saalænge Kampen stod paa [1]).

Kort efter den første Fest paa Skamlingsbanke dannede sig (12 Juni 1843) den tredie slesvigske Forening, bestaaende udelukkende af Bønder og Borgere i Nordslesvig. Dens Øiemed var „i Særdeleshed at værne om Folkets danske Sprog og Nationalitet og hæve det til det Standpunkt i Samfundet, som de naturlige Forhold udkræve". Dens Formand blev den nordslesvigske Bonde Hans Nissen i Hammelev, en Dannemand, der var et værdigt Sidestykke

[1]) Beskrivelse over Skamlingsbankefesten 18 Mai 1843, ved Degnen Kloster, Odense 1843. Folkeblabet, 10 Aarg., Tillæg til Nr. 15—16, 26 Juli 1844. Paulsens Tale 1844 findes i hans Samlede Skrifter, 1 B. S. 327 flg.

til Nis Lorenzen fra Lilholt. Et af Foreningens første Foretagender var et Bønskrift til Kongen om, at Stænderforsamlingen maatte forlægges fra den tydskfindede By Slesvig, hvor Stemningen beherskedes af en Masse tydske Advokater, og som desuden laae i en Udkant af Landet, til det danskfindede Flensborg, der laae midt i Landet og var dets største By [1]). Paa egen Haand dannede nu Nordslesvigerne ogsaa — da Stænderne havde ladet deres Bøn om Indførelse af Forligelsesvæsen upaaagtet — frivillige Forligelseskommissioner, til stor Fortræd og Ærgrelse for de tydske Advokater, hvis Levebrød led et føleligt Skaar herved. Saadanne vare Virkningerne af Tydskernes Forgribelse paa det danske Modersmaal i den slesvigske Stænderforsamling.

Dersom den Stemning og Villie, der rørte sig hos det danske Folk, havde mødt Anerkjendelse og villig Tilslutning fra Regjeringens Side, kunde man med Tilfredsstillelse see tilbage paa hiin bevægede Tid; men hos Regjeringen var der denne Gang ikke blot Halvhed i Holdning og Handling, men en sørgelig og forunderlig Forblindelse. Da den slesvigske Forsamling ikke efter Kongens Opfordring af 2 Dec. 1842 vilde foreslaae Bestemmelser, hvorved de dansktalende Medlemmers Ret til at bruge deres Modersmaal under Forhandlingerne kunde betrygges, blev Sagen, da en ny Samling af Stænderne nærmede sig, afgjort af Kongen selv ved et provisorisk Patent af 29 Marts 1844 [2]). Dette bestemte

---

[1]) Laurids Skau har nylig givet en livlig Skildring af Hans Nissens Levnet, først trykt i Dannevirke, siden særskilt udgivet, Haderslev 1857. Det indeholder tillige mange Oplysninger om Forholdene i Nordslesvig under Sprogkampen.

[2]) findes trykt i Paulsens Skrifter, 1 B. S. 350 flg.

foreløbigen, at de Medlemmer, der ikke tiltroede sig tilstrækkelig Færdighed i det tydske Sprog, og af den Grund („aus diesem Grunde“) vilde bruge det danske Tungemaal i deres Foredrag, skulde strax i det første Møde tilkjendegive Forsamlingen deres Beslutning herom, og da skulde det uden Indvending være dem tilladt at tale deres Modersmaal. Deres danske Foredrag maatte imidlertid kun i tydsk Oversættelse optages i Protokollen, hvorfor ogsaa de af Kongen udnævnte Hjælpesekretærer til Fuldkommenhed skulde kunne begge Sprog; og skriftlige Andragender fra dansktalende Medlemmer skulde oversættes paa Tydsk for at komme i Betragtning af Forsamlingen. Altsaa — naar en Mand havde lært Tydsk, turde han ikke betjene sig af det danske Sprog, kun naar han ikke havde lært rigtig Tydsk, havde han Lov til at tale i sit Modersmaal! Og selv da skulde hans danske Foredrag, for at optages i Protokollen og faae det officielle Stempel, oversættes paa Tydsk, og herfra atter oversættes paa Dansk, for — i Oversættelses Oversættelse — at gaae over i Stændertidenden! Saaledes afgjordes Sagen af den samme Konge, som kort forud havde erklæret, at han vilde hævde de dansktalende Slesvigeres „naturlige Rettigheder“; men til de naturlige Rettigheder hører dog unægtelig det, at man uden Indskrænkning og Betingelser tør bruge sit Modersmaal i sit eget Land. Det danske Tungemaal var her stillet som et Pariasprog, en foragtelig Dialekt, som blot i Nødsfald turde lyde ved Siden af det tydske, kun undtagelsesviis bruges af dem, der ikke havde lært det bedre og mere berettigede Sprog. Og der var ikke engang en Skingrund til denne Nedværdigelse af det danske Sprog nu, da der ved selve Patentet var truffet Foranstaltning til, at danske Foredrag kunde holdes og kunde tages til

til Nis Lorenzen fra Lilholt. Et af Foreningens første Foretagender var et Bønskrift til Kongen om, at Stænderforsamlingen maatte forlægges fra den tydskſindede By Slesvig, hvor Stemningen beherskedes af en Masse tydske Advokater, og som desuden laae i en Udkant af Landet, til det danskſindede Flensborg, der laae midt i Landet og var dets største By [1]). Paa egen Haand dannede nu Nordslesvigerne ogsaa — da Stænderne havde ladet deres Bøn om Indførelse af Forligelsesvæsen upaaagtet — frivillige Forligelses-kommissioner, til stor Fortræd og Ærgrelse for de tydske Advokater, hvis Levebrød led et føleligt Skaar herved. Saadanne vare Virkningerne af Tydskernes Forgribelse paa det danske Modersmaal i den slesvigske Stænderforsamling.

Dersom den Stemning og Villie, der rørte sig hos det danske Folk, havde mødt Anerkjendelse og villig Tilslutning fra Regjeringens Side, kunde man med Tilfredsstillelse see tilbage paa hiin bevægede Tid; men hos Regjeringen var der denne Gang ikke blot Halvhed i Holdning og Handling, men en sørgelig og forunderlig Forblindelse. Da den slesvigske Forsamling ikke efter Kongens Opfordring af 2 Dec. 1842 vilde foreslaae Bestemmelser, hvorved de dansktalende Medlemmers Ret til at bruge deres Modersmaal under Forhandlingerne kunde betrygges, blev Sagen, da en ny Samling af Stænderne nærmede sig, afgjort af Kongen selv ved et provisorisk Patent af 29 Marts 1844 [2]). Dette bestemte

---

[1]) Lauribs Skau har nylig givet en livlig Skildring af Hans Nissens Levnet, først trykt i Dannevirke, siden særskilt udgivet, Haderslev 1857. Det indeholder tillige mange Oplysninger om Forholdene i Nordslesvig under Sprogkampen.

[2]) Det findes trykt i Paulsens Skrifter, 1 B. S. 350 flg.

foreløbigen, at de Medlemmer, der ikke tiltroede sig tilstrækkelig Færdighed i det tydske Sprog, og af den Grund („aus diesem Grunde“) vilde bruge det danske Tungemaal i deres Foredrag, skulde strax i det første Møde tilkjendegive Forsamlingen deres Beslutning herom, og da skulde det uden Indvending være dem tilladt at tale deres Modersmaal. Deres danske Foredrag maatte imidlertid kun i tydsk Oversættelse optages i Protokollen, hvorfor ogsaa de af Kongen udnævnte Hjælpesekretærer til Fuldkommenhed skulde kunne begge Sprog; og skriftlige Andragender fra dansktalende Medlemmer skulde oversættes paa Tydsk for at komme i Betragtning af Forsamlingen. Altsaa — naar en Mand havde lært Tydsk, turde han ikke betjene sig af det danske Sprog, kun naar han ikke havde lært rigtig Tydsk, havde han Lov til at tale i sit Modersmaal! Og selv da skulde hans danske Foredrag, for at optages i Protokollen og faae det officielle Stempel, oversættes paa Tydsk, og herfra atter oversættes paa Dansk, for — i Oversættelses Oversættelse — at gaae over i Stændertidenden! Saaledes afgjordes Sagen af den samme Konge, som kort forud havde erklæret, at han vilde hævde de dansktalende Slesvigeres „naturlige Rettigheder“; men til de naturlige Rettigheder hører dog unægtelig det, at man uden Indskrænkning og Betingelser tør bruge sit Modersmaal i sit eget Land. Det danske Tungemaal var her stillet som et Pariasprog, en foragtelig Dialekt, som blot i Nødsfald turde lyde ved Siden af det tydske, kun undtagelsesviis bruges af dem, der ikke havde lært det bedre og mere berettigede Sprog. Og der var ikke engang en Skingrund til denne Nedværdigelse af det danske Sprog nu, da der ved selve Patentet var truffet Foranstaltning til, at danske Foredrag kunde holdes og kunde tages til

Protokols i det Sprog, hvori de vare holdte. Patentet var en Indrømmelse af det værste Slags til Hjemmetydskerne og Slesvigholstenerne, da det, om end ikke med udtrykkelige Ord, saa dog i Sagen selv, gav dem Medhold i, at Slesvig dog egentlig var et tydsk Hertugdømme, og det gik ud fra samme Princip, som Slesvigholstenerne havde opstillet, at Tydsk var den slesvigske Folkerepræsentations berettigede Sprog, fra hvilket Undtagelser kun i Nødsfald kunde tilstædes. Forskjellen var kun den, at det slesvigholsteenske Parti selv vilde afgjøre, naar en Undtagelse turde finde Sted, Kongen derimod fastsatte en Regel for Undtagelsen. Sørgeligt, at en dansk Konge nogensinde skulde kunne komme til en saadan Afgjørelse, der saa dybt saarede Nationens Følelse og Modermaalets Ret.

Naar saaledes en Regjering i en kort Aarrække begaaer det ene Misgreb, den ene Statsfeil værre end den anden i en Sag, der allerede i sig selv er saa faretruende, naar de Styrende selv ere hildede og forblindede, saa de ikke see Faren, eller om de maaskee see Noget, søge at skjule det for sig selv: da er det et Varsel om, at store Ulykker forestaae Staten, det er som en Skjæbne, der trykker og fremkalder en Afgjørelse, der ikke længer kan afvendes. Veien til de Ulykker, der ramte Danmarks Rige, er som ved Milepæle betegnet ved Regjeringens Feil: Undertrykkelsen af Frederik den Sjettes Reskript af 15 Dec. 1810 (skjøndt Kongen uden Skyld i dette), Slesvigholstenismen fremhjulpen og underbygget ved Skabelsen af de nye Fælleds-Institutioner fra 1834, Regjeringens Sorgløshed under de separatistiske til Oprør stedse mere stilende Bestræbelser i Stænderne og dens Svaghed i at hævde sine egne Love, Prindsen af Augustenborgs Udnævnelse til Statholder og kommanderende

General i Slesvig og Holsteen, Grev Joseph Reventlow-Criminils Udnævnelse til Præsident i det slesvig-holsteenske Kancelli og kongelig Kommissarius i Stænderne, og endelig Nedværdigelsen af det danske Sprog ved Patentet af 29 Marts 1844. En saadan Styrelse maatte bringe bittre og sørgelige Frugter.

Det danske Folk gjorde imidlertid ad de Veie og med de Midler, som den bestaaende Statsforfatning tillod, endnu en kraftig Anstrængelse for at føre Regjeringen tilbage fra den Afvei, hvorpaa den var kommen.

Den nordslesvigske Forening indgav en Adresse til Kongen, hvori den udtalte sin skuffede Forventning og bittre Følelse over Patentet af 29 Marts 1844, og den udstædte en offentlig Bekjendtgjørelse (12 Juni 1844) hvori den erklærede, at ingen dansk Mand, der agtede sig selv og sit Modersmaal, kunde møde i Stænderne efter Udstædelsen af Patentet af 29 Marts 1844; samtlige dansktalende Deputerede fra Nordslesvig erklærede, at de ikke vilde møde i Stænderne, saalænge dette Patent stod ved Magt (den ene af de flensborgske Deputerede, Senator Nielsen, gav heller ikke Møde), og den nordslesvigske Forening udtalte offentlig sin Billigelse af denne Beslutning [1]).

[1]) Dannevirke, 6 Aarg. Nr. 99, 8 Juni 1844. Fædrelandet, 5 Aarg. Nr. 1602, 14 Juni 1844. Ved kongelig Befaling af 3 Juli, Dagen før den anden Fest paa Høiskamling holdtes, blev det den nordslesvigske Forening forbudt for Fremtiden at holde Møder og kriminel Undersøgelse indledet mod Bestyrelsens Medlemmer. En uendelig Jubel opstod herover hos hele det tydsksindede og statsfjendske Parti. Efter et halvt Aars Forløb blev imidlertid Sagen hævet ved en umiddelbar kongelig Befaling og Foreningens Virksomhed igjen tilladt. Fædrelandet, 19 Juli 1844; Laurids Skau, Hans Nissen i Hammelev, S. 53 flg. Jvfr. Wegener, Hertugen af Augustenborg, S. 166—70.

I Kjøbenhavn udgik fra 7 Mænd, der allerede længe ved deres offentlige Virksomhed havde erhvervet sig almindelig Tillid og Agtelse, en Indbydelse til deres Medborgere om at tiltræde en af dem affattet Petition til Kongen, angaaende den slesvigske Sprogsag [1]). Denne Petition mindede Kongen om hans tidligere Ord, ikke at ville tillade, at den tydsksindede Fleerhed i den slesvigske Forsamling „krænkede de dansktalende Deputeredes naturlige Ret" og bad ham med Alvor og Varme at hævde det danske Sprog „**i sin gode Ret, i sin Værdighed og Ære**", saa det i ingen Henseende sattes under det tydske. Hvor sandt og værdigt et Udtryk denne Petition var af den almindelige Stemning, viste sig ved de Underskrifter, den fik. Den overgaves til Kongen den 17 Juli 1844 med **20,069 Underskrifter** ved en Deputation af Indbyderne, for hvilken J. F. Schouw førte Ordet. Af disse 20,069 Underskrifter vare de 4,020 fra Kjøbenhavn, Resten 16,049 fra de forskjellige Provindser i Kongeriget [2]). Christian den Ot-

---

[1]) Indbyderne vare: H. N. Clausen, J. C. Drewsen, P. H. Hansen, N. L. Hvidt, J. C. Larsen, N. J. Meinert og J. F. Schouw. Indbydelsen udstædtes 4 Mai, da Patentet af 29 Marts 1844 endnu ikke var bekjendtgjort; men dets Indhold havde allerede i længere Tid været bekjendt. Otte Dage efter at Petitionen var sat i Gang, og uden Tvivl forandiget derved, kundgjordes Patentet. Dette bevægede Indbyderne til offentlig at erklære, at „Haabet, at den provisoriske Anordning ikke vil blive gjældende Lov, ikke kan opgives, hvor der er Tro paa Nationalitetens Magt i det danske Folk og Tro paa Kongens Sympathi med dette Folk", og de gjentoge Opfordringen til Underskrift, „for at den nationale Stemme kan erholde sin Indflydelse ved den endelige Afgjørelse af Sagen" (J. F. Schouws offentlige Liv af H. N. Clausen i Steenstrups Dansk Maanedsskrift, 4 B. S. 303—4; i det særskilte Aftryk S. 32).

[2]) Fædrelandet, Nr. 1570, 6 Mai 1844 og Nr. 1633, 20 Juli 1844.

tende modtog Petitionen og udtalte sin Anerkjendelse af det fædrelandske Sindelag, hvoraf den var fremgaaet; men var alligevel meget misfornøiet med den, og kunde ikke tilbageholde nogle unaadige Ord til Deputationen.

De nørrejydske Stænder vare samlede ved denne Tid, og lagde ved en Petition om den slesvigske Sag det samme kjærve fædrelandske Sind for Dagen som i Aaret 1842. J. E. Larsen indbragte paa sine egne og en Deel navngivne Medborgeres Vegne et Andragende for Forsamlingen, som gik ud paa: „at forestille Kongen den paatrængende Nødvendighed af, at saadanne Foranstaltninger træffes med Hensyn til Hertugdømmet Slesvig, at den danske Nationalitet i Hertugdømmet kan erholde den Betryggelse, som den nu aldeles savner, navnlig ved Haandhævelsen af det danske Sprogs frie Brug i alle offentlige Forhold, ved Stiftelse af danske Underviisningsanstalter og ved Omdannelse af de høiere Regjerings- og Retsautoriteter". En hermed stemmende Petition til Kongen vedtoges **eenstemmig** med 44 Stemmer [1]). Den senere hen i Aaret sammentrædende roeskildske Forsamling vedtog, ligeledes **eenstemmig** med 56 Stemmer, et Andragende til Kongen, som gik ud paa: „indstændigen at anbefale det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig til at beskjærmes og opretholdes af Hans Majestæt ved alle de Foranstaltninger, som i dette Øiemed retfærdigen og billigen kunne træffes".

---

[1]) Den fortræffeligt affattede og indholdsrige Komiteebetænkning, Viborgske Stændertid. 1844, S. 2346—66, var uden Tvivl et Værk af J. E. Larsen, og fortjener at efterlæses.

Saa mange og saa kraftige vare de Røster, der hævede sig fra det danske Folk, og saa stor var Folkets Beredvillighed til at støtte Kongen, naar han kun alvorligen og kraftigen vilde hævde det danske Sprog og den danske Nationalitet i sin fulde Ret i Slesvig. Men der var endnu en lang og trang Veie at gaae, inden der i Danmark blev fuld Samstemning mellem Folk og Regjering i denne Sag.

XVI.

Den femte slesvigske Stænderforsamling 1844. De dansktalende Deputerede holde sig borte. Ny Forestilling fra Forsamlingen mod, at der gives de danske Deputerede nogen Ret til at tale Dansk. Vedtagelse af flere Forslag i statsopløsende Retning. Petition om tydsk Gudstjeneste i Nordborg ved Siden af dansk. Præsten Fr. Petersen i Uge. Sogneraadet i Ringenæs. Gjentagelse af Petitionen om de kjøbenhavnske theologiske Kandidaters Udelukkelse fra Ansættelse i Slesvig, forbi „den dänischen Predigern die Sitten und Gebräuche des Landes fremd sind". Petition om Indførelse af Præstevalg i Haderslev Amt og Tønning-Lens Henlæggelse under det slesvig-holsteenske Kancelli med Hensyn til Præstekaldenes Besættelse. Seminariet i Tønder: Undervisningen er her aldeles tydsk, hvorfor de danske Slesvigere i Mængde søge til Kongerigets Seminarier. General-Superintendent Callisen fatter den Plan at bekjæmpe det Danske ved det Danske, og foreslaaer at udvide Undervisningen i Dansk i Tønder og derefter gjøre det til Regel, at slesvigske Skolekald alene maae besættes med Seminarister fra Tønder. Seminarieforstander Bahnsens Modstand. Stænderforsamlingen optager Callisens Plan og indgiver en Petition i den Retning, med udtrykkeligt Tilføiende, at Tønder Seminar dog skulde vedblive at være „ein durchaus deutsches", og Undervisningen gives „allein in deut-

scher Sprache". — Den sjette slesvigske Stænderforsamling 1846 overgaaer i slesvig-holsteensk Vildhed langt alle de tidligere. Den opløser sig, da den kongelige Kommissarius vægrer sig ved at modtage dens oprørske Petitioner. Professorerne ved Kiels Universitet. Skifte i Regjeringssystemet, efterat Prindsen af Augustenborg, Grev Joseph Reventlow-Criminil og flere Medlemmer af den slesvig-holsteenske Regjering ere afskedigede fra deres Embeder.

Den Retning i Slesvigholstenernes Stræben, som gik ud paa Statens Opløsning og det danske Sprogs Undertrykkelse, og som allerede i de foregaaende Stænderforsamlinger havde kundgjort sig med en stedse voxende Styrke, var omsider i den fjerde, som holdtes 1842, kommen til fuldstændig Gjennembrud. Den afgjørende Vending var gjort, og man fulgte nu den slagne Vei, som førte til Oprør. De to følgende Forsamlinger, den femte 1844 og den sjette 1846, ere kun Fortsættelser af hiin: den samme Aand og det samme Maal; kun gik man stedse yderligere og stemte bestandig Tonen høiere. Vi kunne derfor fatte os kortere om disse to Forsamlinger og lade os nøie med at udpege det, der i sproglig og national-politisk Henseende meest charakteriserer dem.

Det danske Sprog skulde nu intet Bryderi volde; det var stumt i den femte Stænderforsamling, da ingen af de danskttalende Deputerede som Følge af den Maade, hvorpaa Kongen ved sit Patent af 29 Marts 1844 havde afgjort Sprogstriden, denne Gang gav Møde; det tydske herskede heilydt og ene.

I sin Kundgjørelse til Stænderne, der meddeeltes dem ved deres Aabning (9 Juli 1844), havde Kongen i temmelig stærke Udtryk udtalt sit Mishag over den Aand, der

havde hersket i den foregaaende Forsamling. Imod dette kongelige Ord oplæste Falck i det næste Møde en Protest, som alle Forsamlingens Medlemmer vedtoge. Denne Protest var udarbeidet af Hertugen af Augustenborg og hans Fortrolige Præsten Lorenzen fra Adelby. Falck, der ved Hertugens Medvirkning igjen var bleven valgt til Præsident, var nu sunken ned til et blindt og villieløst Redskab for Hertugen, hvem han Intet turde afslaae. Han oplæste den ham meddeelte Protest i sit eget Navn [1]).

Den foreløbige Afgjørelse af Sprogstriden i Forsamlingen, som Kongen havde truffet ved Patentet af 29 Marts 1844, blev forelagt Forsamlingen til Betænkning. Skjøndt Slesvigholstenerne i deres Hjerte jublede over den Ydmygelse, der ved dette Patent var beredet det danske Sprog.

---

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1844, S. 20—22. Wegener, Hertugen af Augustenborg, S. 63—64. 166. Falck besørgede ogsaa Hertugens anonyme Avisartikler indrykkede i holsteenske Blade, og gik ligeledes Hertugens Ærinder med Hensyn til Stiftelsen af en „schleswigholsteinischer patriotischer Verein". Denne Forening, der ogsaa i sit Navn dannede en Modsætning til „Nordischer Verein", som sidst i forrige Aarhundrede paatænktes i Byen Slesvig, skulde holde den danske Forening i Nordslesvig Stangen, og Maalet skulde være Udbredelse af tydsk Sprog og Bearbeidelse af Nordslesvigerne i slesvigholsteensk Retning (Wegener, anf. St. S. 35. 135—36. 54—58. 158). Ogsaa Dr. Heiberg, Dr. Güllich o. Fl. søgte at stifte en lignende Forening; men ingen af disse tydske Foreninger havde nogen ret Fremgang (se Proben schleswigholsteinischer Preßfreiheit, 2 Th. S. 181—234. Et Følgeblad til Itzehoer Wochenblatt Nr. 17, 26 April 1844 indeholder Statuterne for Heibergs og Güllichs Forening og Opløsninger om den. Jfr. Lauridս Skau, Hans Nissen i Hammelev, S. 84). De tydske „Liedertafeln", og Optog med oprørske Faner, som ved denne Tid begyndte at grassere, fik alene nogen Betydning derved, at Autoriteterne hemmelig begunstigede dette Uvæsen. Se Laurids Skau, anf. St.

saa fordrede dog Taktikken, at de lode, som om de vare meget misfornøiede med denne Afgjørelse. Uagtet den forrige Stænderforsamling aldeles havde vægret sig ved at fremkomme med Forslag til Ordningen af begge Sprogs Brug ved Forhandlingerne, saaledes som Kongen ved Rescript af 2 Dec. 1842 havde forlangt, saa klagede man nu bittert over, at Patentet af 29 Marts 1844 var udkommet, uden at Stænderne vare hørte derom; og man besværede sig over, at Patentet dog ikke gik saa vidt, som den forrige Forsamlings Majoritet havde forlangt, nemlig at det danske Sprog skulde være aldeles bandlyst, naar nærværende Valgperiode var udløben, ja ikke engang føiede Minoriteten, som vilde, det skulde bero paa Forsamlingens Lykke, om en danskstalende Deputeret i et enkelt Tilfælde turde betjene sig af sit Modersmaal eller ikke. Forsamlingen kom derfor til den Beslutning: „abermals Ew. Königl. Majestät die Erlassung aller gesetzlichen Bestimmungen allerunterthänigst zu widerrathen, wodurch dänisch redenden Mitgliedern der Versammlung das positive Recht gegeben werden soll, sich der dänischen Sprache bei den Verhandlungen zu bedienen, so wie das Recht, daß ihre Vorträge in einer getreuen Uebersetzung zu Protocoll gebracht werden". At Modstanden alligevel kun var paa Skrømt, viste sig derved, at man tilføiede, at hvis Kongen endelig vilde give faste Bestemmelser om Brugen af det danske Sprog, saa havde man ikke Noget imod dem, der indeholdtes i Patentet af 29 Marts 1844. Kongens Raadgivere i denne Sag havde altsaa dog vidst at træffe den hjemmetydske slesvigholsteenske Forsamlings Mening! Men det Bifald, som en saadan Forsamling skjænkede Patentet af 29 Marts 1844, beviste maaskee stærkere end noget Andet, hvor velgrundet det danske Folks

Klage og Modstand var. For at Intet skulde fattes, gjentog man i Indledningen til Petitionen den samme frække Paastand, som man for to Aar siden var kommen frem med i Adressen til Kongen, at Slesvig var **„ein deutsches Land"** [1]).

Da i en af de første Forsamlinger Forslag fremkom om „eine schleswig-holsteinische Verfassung", blev Forslaget ikke alene afviist, men Forslagsstilleren høstede fra alle Sider stor Utak for sit ubetimelige og umodne Forslag. I Forsamlingen 1840 kom Forslaget igjen; men det afvistes, og Advokat Gülich, som indbragte det, vandt kun 16 Stemmer for, at det maatte gaae til Komitee. I nærværende Forsamling, 1844, kom Gülich paany med sit Forslag, og nu var der **en Stemmefleerhed af 31 mod 6** for, at det skulde gaae til Komitee. Dette var et Fremskridt. Men i Komiteen kunde de borgerlige og de ridderskabelige Medlemmer ikke blive enige, og man fandt det derfor bedst, ikke at lade Sagen komme til endelig Behandling i Forsamlingen. — Forslaget om „die Trennung der **schleswigholsteinischen Finanzen** von den dänischen" fristede i de første Forsamlinger aldeles samme Skjæbne som det nysomtalte; men 1842, da Landinspektør Tiedemann igjen bragte det ind, havde det arbeidet sig saa vidt frem, at Forsamlingen med 29 Stemmer mod 8 besluttede Komitees Nedsættelse, og kun Tidens Knaphed hindrede det fra at komme til Behandling i Stændersalen. Men i nærværende Forsamling blev ikke blot Komitee besluttet med 35 Stemmer mod 2, men Sagen

---

[1]) Schlesw. Ständezeitung 1844. 2 Beilagenheft, S. 713—25. Ved Kundgjørelse af 13 Okt. 1846 gav Kongen de foreløbige Bestemmelser i Patentet af 29 Marts 1844 stadig Lovskraft.

blev med Eenstemmighed gjort til Gjenstand for Petition til Kongen. Dette var en Seir, som Separatismen vandt. Ogsaa besluttede Forsamlingen eenstemmig at indgive Petition om kongelig Stadfæstelse paa Statuterne for den „Schleswig-Holsteinische Bank", som Tiedemann samlede Penge til. At Forslaget om Foreningen af de slesvigske og holsteenske Stænder i denne Forsamling eenstemmigen gik igjennem (paa 1 Stemme nær, formodentlig Senator Jensens fra Flensborg; den anden flensborgske Deputerede, Nielsen, der var langt mere afgjort danskfindet end Jensen, havde, som bemærket, ikke indfundet sig i denne Forsamling), forstaaer sig af sig selv. Forhandlingen er blot mærkelig derved, at den kongelige Kommissarius, Grev Joseph Reventlow-Criminil, kun gjorde den Indvending mod Forslaget, at det var ubetimeligt nu at forlange Stændernes Forening („der Zeitpunct sei nach seinem Dafürhalten jetzt kein günstiger"). Den kongelige Kommissarius modtog ved den Leilighed en ikke ufortjent Kompliment fra Advokat Beseler, nemlig at „der Königl. Herr Kommissarius bisher als ein Vertreter der Interessen der Herzogthümer in der Residenzstadt am Throne des Landesherrn betrachtet worden". Beseler og den kongelige Kommissarius vare ogsaa enige i Sagen selv; kun om Tiden var der Spørgsmaal. Fire Aar senere, da de preussiske Tropper rykkede ind i Altona, fandt Grev Joseph Reventlow-Criminil: Nu er det Tid![1]).

---

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1844, S. 106. 2 Beilag. S. 275—293. — Ständezeit. S. 43—44. 1871. 2 Beilag. S. 832 flg. — Ständezeit. S. 2372. — S. 54—56. 856. Det fortjener maaskee at bemærkes, at Grev Joseph Reventlow-Criminil almindelig havde Ord for at være, og maaskee ogsaa var, en aaben og ærlig Charakteer,

Hertugen af Augustenborgs ofte omtalte Haandlanger og lydtro Echo Dr. Steffens, Herredsfoged i Nordborg, gjorde sig i denne Forsamling bemærkelig ved at indbringe en Begjæring om, at den i Aaret 1821 i Flækken Nordborg afskaffede tydske Gudstjeneste igjen maatte indføres, saaledes, at der i det Mindste 6 Gange om Aaret holdtes Gudstjeneste i det tydske Sprog. Naar man erindrer sig Herredsfoged Fürsens Erklæring i Aaret 1811: „In der Kirche könnte die deutsche Sprache wohl gänzlich wegfallen, da mir **höchstens nur 5 Mitglieder** der Gemeine bekannt sind, welche nicht ebenso gut dänische Predigten und Gesänge als teutsche verstehen, auch zudem bei der teutschen Gottes-Verehrung der Uebelstand ist, daß vielleicht 9 Theile der Anwesenden Nichts zu fassen im Stande sind, und daher gar viele von Schlummer überwältigt werden": saa seer man, hvad Nødvendighed der var for dette Andragende. Sagen var desuden 1821 bleven ordnet saaledes, at der toges alle rimelige Hensyn. Det var nemlig blevet tilladt Præsten 6 Gange om Aaret at holde tydsk Gudstjeneste og Kommunion for dem, der ønskede det, dog uden at dette

---

og at Christian den Ottende, uagtet Grevens slesvigholsteenske Tænkemaade var ham vel bekjendt, netop i Tillid til hans Charakteers Retskaffenhed og i Overbeviisning om, at Grevens Pligtfølelse vilde seire over alle Fristelser, gav ham den vigtige Post, han fik. Men dette Exempel viser da ogsaa slaaende, hvor upaalidelig den Borgen er, som den private Charakteers Redelighed giver, naar de politiske Sympathier komme i Strid med den. Det er en Lære, som vel fortjener at lægges paa Hjerte af den danske Regjering i Nutiden og i Fremtiden, hver Gang der er Spørgsmaal om at betroe en vigtig politisk Stilling til en Mand, med hvis private Charakteer der vel Intet lader sig sige, men hvis Sympathier og politiske Synsmaader gaae i en Retning, der er fjendtlig mod Staten.

maatte medføre nogen Indskrænkning i den danske Gudstjeneste [1]). Men det fortrød netop Dr. Steffens og de andre Hjemmetydskere, at den tydske Gudstjeneste skulde holdes efter den danske; de vilde, at der ingen dansk Gudstjeneste maatte være de Dage, der holdtes tydsk, og at det ved Lov skulde fastsættes, at der skulde holdes tydsk Gudstjeneste. Vel havde de nu, bemærkede Dr. Steffens, en Præst, der hellere end gjerne prædikede Tydsk; men hvis engang det danske Kancelli faldt paa at give dem en dansk Præst, saa var „die Thür der Kirche und des Heils“ lukket for den tydske Menighed i Nordborg, „falls sie nicht das höchste Wesen in einer ihnen fremden Sprache oder doch wenigstens nicht Herzens- und Muttersprache anrufen wollen“! (Saaledes endevendes Forholdene mellem Dansk og Tydsk i Nordborg, Modersmaalet gjøres til et fremmed Sprog, og det fremmede Sprog til Modersmaal — for at de 5 mulige tydske Menighedsmedlemmer kunde faae tydsk Gudstjeneste, og den øvrige Menighed sidde og sove). Skjøndt Als i kirkelig Henseende hører under Kongeriget, og Sagen altsaa laae udenfor den slesvigske Forsamlings Omraade, vedtog denne dog eenstemmig at gjøre dette Andragende til Gjenstand for en Petition [2]).

---

[1]) Se ovenfor S. 63. 105. Hvis man kan stole paa de Oplysninger, Dr. Steffens giver (Ständezeit. S. 1077—78), saa var i Aaret 1799 efter Indbyggernes egen Begjæring den tydske Gudstjeneste i Nordborg, som hidtil fandt Sted hver fjerde Søndag, bleven indskrænket til hver ottende Søndag. For saa vidt maa derfor i det Foregaaende, hvor der efter 1799 tales om tydsk Gudstjeneste i Nordborg hver fjerde Søndag, dette rettes til hver ottende.

[2]) Schlesw. Ständezeit. 1844, S. 1076—82. 2371—72. 2 Beilagenh. S. 480 flg. Saa urimeligt Dr. Steffens's Andragende var, saa

Et Andragende, der kom ind til Stænderne om, at De, der udskreves til Militærtjeneste, ikke maatte sendes til Kongeriget, men blive liggende i Garnison i slesvigske

---

blev det dog baade i Urimelighed og Uforskammenhed overgaaet af en Petition, som indkom fra Landsbyfognet Uge i Aabenraa Amt, medens den berygtede Præst Fr. Petersen forestod denne Menighed. Heri begjæredes, at der maatte indføres tydsk Skoleunderviisning i dette Sogn, der er reent dansk og til alle Tider har havt dansk Kirke- og Skolesprog (jfr. ovenfor S. 275, Anm. og 161, Anm. og Ständezeit. 1840, S. 44. 582). Fr. Petersen erhvervede sig derved Hertugen af Augustenborgs Gunst, blev kaldet til Notmark paa Als, og blev herefter en af Hertugens faste Stok. Selv omtaler han i sine „Erlebnisse" S. 66 sin Kaldelse til Notmark med disse Ord: „Ich war dem Herzog von A. kaum bekannt; ich hatte nie einen Schritt gethan, um seine Gunst zu erwerben .... Ja der Ruf nach Nottmark kam von Gott". — Hertugen benyttede denne Præst, der i sine „Erlebnisse" forsikkrer, at han aldrig befattede sig med Politik, bl. A. ved Ordningen af den Agitation, som han ved Hjælp af besoldede Bladudgivere satte i Gang imod Statseenheden og den danske Nationalitet. Ved den Leilighed kommer Fr. Petersen engang frem med nogle Yttringer, der kaste et mærkeligt Lys paa hans tidligere Bestræbelser som Præst i Uge. Spørgsmaalet var, om det af Hertugen underholdte Blad *Lyna* skulde udgaae paa Tydsk eller Dansk. Petersen er ubetinget for at det udgives paa Dansk; thi, siger han: „Soll die Lyna unsere Sache nutzen, muß sie ein Volksblatt werden. Dies wird sie aber nur, wenn sie in der Sprache des Volkes redet; die einmal in Nordschleswig dänisch ist... Nicht indem wir die sprachliche Form ängstlich festhalten, sondern, indem wir in der Junge Nordschleswigs reden für und von unserm theuren S. H., fördern wir dessen Sache" (Wegener, Hertugen af Augustenborg, S. 196—97). Og dog skammer den samme Præst Fr. Petersen sig i sine „Erlebnisse" S. 346 ikke ved at fremføre den frække Usandhed, at det danske Sprog i Nordslesvig er „ein Patois, dem Dänischen ferner stehend, als dem Deutschen"! Men det er os intet Nyt, at disse Præster, som have tjent Oprøret, i deres private Skrivelser, som de ikke ventede skulde see Lyset, tale Sandhed, men i deres offentlige Skrifter lyve til Gavns. — Hvorledes det gik til med slige Petitioner om tydsk Gudstjeneste eller tydsk

Stæder, gav ogsaa Forsamlingen Leilighed til at lægge sit statsfjendske Sind for Dagen. Den vedtog eenstemmig at petitionere Kongen herom, men saaledes at „im Herzogthum Schleswig" forandredes til „innerhalb der Gränzen der Herzogthümer Schleswig und Holstein". Oprørstanken lurede i denne Petition, og tillige havde man i Sigte, ved Opholdet i de tydske Garnisonsstæder at faae Soldaterne for-

---

Skoleunderviisning paa reent danske Steder, lader sig oplyse ved et Exempel fra Sognet Ringenæs i Sundeved. Det var gjerne nogle enkelte Bønder eller Borgere, der vare blevne saa fornemme, at de skammede sig ved deres Modersmaal, som understøttede af de tydskfindede geistlige og verdslige Embedsmænd satte Sagen i Bevægelse. Var deres Indflydelse i Menigheden stor nok til at bringe de Øvrige til Taushed, saa havde Sagen sin Gjænge; men var dette ikke Tilfældet og de altsaa mødte Modstand, saa kom Sammenhængen for Dagen. Den 20 Mai 1844 indgav Sogneraadet i Ringenæs paa egen Haand et Andragende til den slesvigholsteenske Regjering om, at der hver fjerde Søndag maatte holdes tydsk Prædiken, beraabende sig paa, at dette i ældre Tider skulde have været Tilfældet i dette Sogn. (Jfr. 1 Deel, S. 242). Fra en stor Mængde Sogneboer indkom imidlertid faa Dage efter (25 Mai) en Skrivelse til Regjeringen paa Gottorp, hvori de erklærede, at hiint Andragende var indsendt uden Sognets Vidende og Villie, og forsikkrede, at Alle, som boede i Sognet, talte og forstode Dansk, hvorfor de haabede, at Regjeringen vilde afvise dette ligesaa ugrundede som egenmægtige Andragende fra Sogneraadet. Efterat Oplysninger vare indhentede fra forskjellige Sider, fandt den slesvig-holsteenske Regjering, at Forholdene i Ringenæs vare saadanne, at man selv med den største Lyst til at hjælpe det Tydske frem, ikke kunde finde et passende Paaskud her. Den maatte altsaa (24 Dec. 1844) afslaae Sogneraadets Begjæring, og erklære, at den danske Gudstjeneste skulde holdes som hidtil uden Forandring eller Indskrænkning. Dog tillodes det (omtrent ligesom 1821 i Nordborg) Præsten udenfor den til den danske Gudstjeneste bestemte Tid at holde tydsk Prædiken og Kommunion, naar Nogen ønskede det og han selv var villig dertil (Akter i Slesv. Min. Arkiv).

tydskede. Herredsfoged Steffens understøttede Andragendet, fordi Soldaterne paa denne Maade vilde faae Leilighed til „sich mit der deutschen Sprache mehr bekannt zu machen" [1]).

Andragendet om Ophævelsen af Reskriptet af 5 Nov. 1811 og de kjøbenhavnske Studerendes Udelukkelse fra Befordring til geistlige Embeder i Slesvig, medmindre de underkastede sig den slesvig-holsteenske Over-Konsistorial-Examen, som havde været for i Aaret 1840, og var blevet afviist af Regjeringen, blev gjentaget af nærværende Forsamling ifølge en Petition fra en Deel tydskfindede Præster. Disses Petition var affattet i en endnu mere uforskammet Tone end 1840, og fuldkommen værdig den Mand, som antog sig den og førte den frem i Stænderne, Præsten Lorenzen fra Adelby [2]). I nær Forbindelse med dette Andragende stod et andet, som gik ud paa, at Beboerne i Haderslev Amt maatte faae Ret til selv at vælge deres Præster, og at alene indfødte Slesvigere, som forstode Dansk, maatte komme i Betragtning. Det understøttedes af Provst Boysen og den nysnævnte Lorenzen fra Adelby, begge kongevalgte Medlemmer og begge Slesvigholstenere af det reneste Vand; dog havde hiin ikke saaledes som denne gjort sig til et Værktøi for Hertugen af Augustenborg. I den Petition, som Forsamlingen herom indgav til Kongen, udhæves som en „besonderer Grund": „es werden bei denselben (im Amte Hadersleben) häufig dänische Prediger angestellt und namentlich in Törning-Lehn wohl nur dänische,

---

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1844, S. 495 flg. 893—98. 976. 2 Beilagenh. S. 806 flg.

[2]) Jfr. ovenfor S. 281 flg. Kundgjørelse til Stænderne 3 Okt. 1842, Bekjendtgjørelse 22 Juli 1842. Ständezeit. 1844, S. 1069—76. 2 Beilagenh. S. 813 flg. — Andragendet kom igjen i Stænderforsamlingen 1846, se Ständezeit. 1846, S. 206.

welche meistens aus Jütland, zuweilen auch aus entfernteren Theilen der Monarchie zu ihnen kommen. Diesen dänischen Predigern sind aber die Sitten und Gebräuche des Landes fremd (!); sie sind mit den Verhältnissen desselben unbekannt" ...... Dog vilde Forsamlingen ikke anbefale, at der blot maatte vælges indfødte Slesvigere, thi derved vilde „Holsteiner und Dänen" udelukkes; det kunde være tilstrækkeligt, at det gjordes til Betingelse for Ansættelse, at Vedkommende maatte have underkastet sig den slesvig-holsteenske Overkonsistorial-Examen. Forsamlingen indstiller derpaa, at Sagen ordnes saaledes, at Visitatoriet (d. v. s. Amtmanden i Haderslev tilligemed Provsten) ved hver Embedsledighed foreslaaer 3, blandt hvilke Menigheden, efter at Visitatoriets Forslag først har været indsendt til det slesvig-holsteenske Kancelli og stadfæstet af dette, vælger En, som derpaa gjennem det slesvig-holsteenske Kancelli beskikkes til Embedet. Rigtignok stod nu hele den Deel af Haderslev Amt, som kaldes Tørning-Len og som udgjør 29 Sogne, i kirkelig Henseende under Kongeriget, og styredes af Bispen af Ribe, og Embederne besattes gjennem det danske Kancelli. Men dette var ingen Vanskelighed for Forsamlingen; det var netop Bispen af Ribes og det danske Kancellies Indflydelse man vilde have bort. Forsamlingen andrager derfor paa, at Tørning-Len ikke mindre end Haderslev Provsti stilles under Amtmanden i Haderslev og det slesvig-holsteenske Kancelli med Hensyn til Præstekaldenes Besættelse. Og som Noget, der taler for at ordne Sagen paa denne Maade, henviser Forsamlingen til, at Skolevæsenet i Tørning-Len allerede stod under det slesvig-holsteenske Kancelli — nemlig siden 1828, da dette Kancelli, som ovenfor viist, førte det

danske Kancelli bag Lyset, og snedigen tillistede sig Bestyrelsen af Skolevæsenet i Tørning-Len [1]).

Forsamlingens Petition til Kongen angaaende Seminariet i Tønder fortjener særlig Opmærksomhed. Vi vide, at Tønders Seminar, uagtet det var bestemt til fornemmelig at danne Folkelærere for den dansktalende Deel af Slesvig, fra sin første Begyndelse af var en tydsk Læreanstalt med udelukkende tydsk Underviisningssprog, og at Stifteren Provst Balthasar Petersen (1786) lod sig nøie med at henvise Seminaristerne til at lære Dansk hos Indbyggerne i Tønder, „diesem dänischen Orte". Saaledes var Forholdet endnu 1844; Tydsk var det udelukkende Underviisningssprog i Seminariet. Flere Gange havde man imidlertid indseet det Fornuftstridige i at undervise de tilkommende danske Skolelærere paa Tydsk. General-Superintendent Adler havde i sin første Embedstid (1793), da hans Blik endnu ikke var saa hildet som det senere blev, søgt at tilveiebringe en Forandring heri; men han kunde ikke overvinde den Modstand, han mødte. I Aaret 1811 havde Overkonsistoriet paa Gottorp foreslaaet Kong Frederik den Sjette at omdanne Seminariet i Tønder til en dansk Læreanstalt, paa samme Tid som det tilraadte „ohne Weiteres" at forandre det tydske Underviisningssprog i Skolerne i Haderslev, Tønder, Aabenraa og Sønderborg til dansk. Skjøndt dette kom fra en Autoritet, som Regjeringen maatte tillægge den fuldkomneste Kompetence i et saadant Spørgsmaal, og skjøndt Ingen kunde mistænke denne Autoritet for nogen overdreven Kjærlighed til det Danske: saa havde dog dette

---

[1]) Se ovenfor S. 134—39. Schlesw. Ständezeit. 1844, S. 387—92. 2054. 2 Beilagenh. S. 824—28.

Forslag slet ingen Følger, da det slesvig-holsteenske Kancelli sørgede for, at Frederik den Sjette aldrig fik nogen Kundskab derom („Weggzulegen"). Atten Aar senere, 1829, fik Seminariet et nyt Regulativ; men Tydsk vedblev fremdeles at være det udelukkende Underviisningssprog; der befaledes alene, at der skulde gives et Par Timers Underviisning om Ugen i Dansk [1]). Den første danske Timelærer, Seminariet fik efter det nye Regulativ, bekjendte siden, at det „qvælede ham" at høre Dansk tale, og den følgende, som endnu var i Embede ved den Tid, hvorom vi her tale, kunde ikke rigtig Dansk. Fraregnet denne danske Underviisning, var Seminariet i Tønder indrettet, som om det laae i Preussen eller Sachsen, og unægtelig var det langt mere skikket til at danne Folkelærere for disse Lande end for Slesvig. Da der imidlertid i Aaret 1840 paalagdes alle ny tiltrædende Lærere i de danske Landsbyskoler i Slesvig den Forpligtelse at give Underviisning i Tydsk, vare de tønderske Seminarister udmærket forberedte til at fyldestgjøre et saadant Krav, og man haabede nu tillige at have fundet et godt Middel til at tilintetgjøre den Indflydelse, som Seminarierne i Kongeriget øvede, idet Bestemmelsen af 8 (4) September

[1]) I den første Tid efter 1829 gaves der to Timer ugentlig Underviisning i Dansk i Seminariets to Afdelinger; saaledes var i det Mindste Bestemmelsen. Men det lader til, at man i Længden ikke har kunnet holde ud med at give Seminaristerne selv denne tarvelige og knap afmaalte Underviisning. I den slesvigske Stænderforsamling yttredes i det Mindste 1846, uden at Nogen modsagde det: „Auf dem Tonderschen Seminar wird wöchentlich nur Eine Stunde Unterricht in der dänischen Sprache gegeben" (Ständezeit. 1846. S. 376).

1820[1]) hjemlede dem, der vare udgaaede fra Kongerigets Seminarier Adgang til Ansættelse i Slesvig, og mange Slesvigere derfor ad denne Vei søgte at opnaae den Dannelse, de ikke kunde undvære som Lærere for et dansk Folks Børn. Men saa opstod der tillige Frygt for, at Tønder ikke skulde kunne skaffe tydskdannede Seminarister nok til det store Behov. Derfor foreslog Provst Boysen i Stænderne 1838, at der istedenfor det ældre Seminar i Kiel, der for en Deel Aar siden havde standset sin Virksomhed, maatte oprettes et nyt, saa at man, naar det behøvedes, kunde hente tydske Forstærkninger fra Holsteen. Et nyt Seminar oprettedes ogsaa i Segeberg, og begyndte sin Virksomhed 1839 [2]).

Saadan var Sagernes Stilling ved denne Tid. Hidtil havde man bestandig søgt at qvæle det Danske ved Tydsk og atter Tydsk; men man naaede ikke Maalet. Det Nødvendige, som følger af Tingenes egen Natur, er stærkere end de kunstige Bestræbelser. Det var og blev en Nødvendighed, at de Lærere, som skulde undervise dansktalende Børn, selv maatte kunne Dansk; mange slesvigske Seminarister vedbleve derfor at uddanne sig for Skolefaget paa de danske Seminarier, og, hvor tydsksindet en Provst end kunde være, turde han dog, saalænge Bestemmelsen af 8 September 1820 stod ved Magt, ikke ligefrem nægte saadanne Seminarister Ansættelse. Man maatte altsaa see at finde en anden Udvei. En saadan fandt man ogsaa, idet man heelt skiftede Taktik, og prøvede paa at bekjæmpe det Danske ved det Danske selv. Holsteneren General-Superintendent Callisen har Æren

---

[1]) For Slesvig udgik Bestemmelsen 8 September, derimod 4 September (under hvilket Datum den tidligere har været anført) for Holsteen.

[2]) Se 1 Deel, S. 333—38. 2 Deel, S. 48. 82. 84. 219—20.

for først at have angivet denne snilde Operationsplan. I sin Visitatsberetning for 1841 omtaler han udførligen Forholdene ved Tønder Seminar, og udvikler Nødvendigheden af en mere udvidet Underviisning i Dansk, for at Seminariet „auch für den dänischen Theil des Herzogthums die nöthigen Lehrer zu bilden geschickt gemacht werde, **damit wir diese nicht mehr aus den .... zu Skarup oder auf einem andern Seminar in Dännemark gebildeten Seminaristen zu nehmen nöthig haben**, wie bis jetzt meistens der Fall war". Man maatte imidlertid ikke blive staaende ved blot at udvide Underviisningen i Dansk; dertil burde endnu komme den Foranstaltning, „daß **allen Visitatoren in den dänischen Propsteien aufgegeben würde**, diese in Tondern gebildeten dänischen Seminaristen, die dort zugleich mit der deutschen Sprache, worin sie nach Königlichem Befehl allenthalben hinführo unterrichten sollen, hinreichend bekannt werden, **vorzugsweise anzustellen**". Men Callisen fandt en haardnakket Modstander af sin Plan i Forstanderen for det Tønderske Seminar, Professor Bahnsen; han vilde ikke vide af mere Dansk i Seminariet end der allerede var, og kunde eller vilde ikke fatte det Fine i General-Superintendentens Plan. I Anledning af Callisens Forslag yttrer han i en Erklæring af 22 Juni 1842: „Das tondersche Seminar ist eine deutsche Bildungsanstalt, die Lehrer sind geborne Deutsche, und mit Ausnahme des Unterrichts in der dänischen Sprache wird aller Unterricht deutsch ertheilt. Was könnte gebornen Dänen, wenn sie der deutschen Sprache nicht mächtig wären, der Besuch des deutschen Seminars nützen?" .... „Wenig oder nichts, und eine gesetzliche Bestimmung genannter Art also durchaus nicht wünschenswerth sein". Baade af denne Grund, bemærker Bahnsen fremdeles, og formedelst den i

Men allerede næste Aar, 1844, fik Callisen den Opreisning, at Stænderforsamlingen optog hans Forslag, gav det et Tillæg, hvorved det først blev ret praktisk, og eenstemmig gjorde det til Gjenstand for en Petition til Kongen. Forslaget understøttedes af Provst Boysen. Man gik ud fra, at, da de slesvigske Skolelærere ifølge Reskriptet af 14 Mai 1840 havde den Forpligtelse at give de danske Landsbybørn Underviisning i Tydsk, saa kunde de Seminarister, der havde uddannet sig i Kongeriget, ikke længer ansees for skikkede til Skolelærer-Embeder i Slesvig; men paa den anden Side maatte det indrømmes, at Underviisningen i Dansk paa Seminariet i Tønder hidtil havde været vel indskrænket; Forsamlingen androg derfor paa, at den danske Sprogunderviisning maatte udvides, men videre end til en Udvidelse af Sprogunderviisningen maatte det heller ikke gaae; thi, hedder det i Petitionen til Kongen, Seminariet maatte fremdeles vedblive at være „ein durchaus deutsches“, og „der Unterricht allein in deutscher Sprache ertheilt werden“ [1]. Naar der paa denne Maade var sørget for Seminaristerne

---

eigenes getrenntes Dänisches Schullehrerseminar für Nordschleswig zu gründen, erreicht werden möchte. Alles auch hier pflichtschuldigst dem höhern Ermessen anheim stellend, muß ich mich dabei mit dem „dixi et salvavi animam“ beruhigen, wenn die nach meiner Ansicht unausbleiblichen traurigen Folgen für das Tondersche Seminar sowohl als für das Land künftig einmal bereuen lassen sollten, diese Sache zur rechten Zeit nicht hinreichend beachtet zu haben“ (Callisen sigter i det Anførte til den i Mai 1843 stiftede Forening for at tilveiebringe Midler til Oprettelse af danske Underviisningsanstalter i Slesvig).

[1]) Dette blev under Forhandlingerne først udhævet af Provst Boysen og Falck var ikke seen med at tiltræde og billige dennes Yttringer. Ständezeit. S. 394—97.

danske Dannelse, saa burde de i Tønder dannede Seminarister altid have Fortrinet for dem, der udgik fra Kongerigets Seminarier, og dette burde formelig fastsættes ved Lov („solches gesetzlich ausgesprochen werden"), eller med andre Ord, Forsamlingen androg paa Ophævelsen af Reskr. af 8 September 1820, der gav Examen, bestaaet paa et af Kongerigets Seminarier, samme Virkning som Examen i Tønder. Denne Petition sluttede sig godt til de tidligere om Ophævelse af Reskriptet af 5 November 1811 og kjøbenhavnske Kandidaters Udelukkelse fra geistlige Embeder i Slesvig. Forsamlingen og Callisen vare fuldkommen enige; men Forsamlingen bragte General-Superintendentens Forslag i en bedre og mere praktisk Form [1]).

Christian den Ottende havde den Gang selv den Tanke, at Tønder Seminar kunde gives en saadan Indretning, at det blev en passende Dannelsesanstalt for danske Folkelærere, og paalagde i den Anledning ved Reskript af 17 Juli 1844 det slesvig-holsteenske Kancelli at indsende Betænkning om, hvorledes dette paa den hensigtsmæssigste Maade kunde sættes i Værk [2]). Men da han blev bekjendt med Stændernes Forhandlinger og Petition om denne Sag, er han uden Tvivl kommen til den Overbeviisning, at det Danske aldrig kunde trives paa en saa fortydsket Grund som det tønderske Seminar. Han grundlagde siden et reent dansk Seminar i Vonsbæk ved Haderslev-Fjord, hvilket dog aldrig kom til at træde i Virksomhed. Tidligere havde han lagt sin gode Villie for den danske Folkeundervisning i

---

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1844, S. 392—98. 1428—30. 1472. 2 Beilagenh. S. 820—24.

[2]) Schlesw. Ständezeit. 1844, S. 1428.

Slesvig for Dagen, ved (1841) at oprette et Seminar i Jellinge i den sydlige Deel af Nørrejylland, der laae beqvemt for de Slesvigere, der ønskede at uddanne sig til at blive Lærere for danske Børn.

Det fortjener at bemærkes, at, da det blev bekjendt, at Kongen havde i Sinde at grundlægge et eget dansk Seminar i Slesvig, søgte Falck, saa meget det stod i hans Magt, at hindre Udførelsen af Kongens Villie, der dog var grundet i Retfærdighed og skyldig Omsorg for de danske Slesvigere. Falck indbragte nemlig i næste Stænderforsamling (1846) et Forslag, der gik ud paa, at intet dansk Seminar maatte oprettes, uden Stænderne gave deres Samtykke dertil. Den aldeles tydsksindede Forsamling vilde naturligviis aldrig have givet et saadant Samtykke [1]).

Det vil af det Anførte være klart, at den femte slesvigske Stænderforsamling i de national-sproglige Spørgsmaal stod paa lige Linie med de nærmest foregaaende — at gaae videre i Had og Uretfærdighed mod det Danske end man allerede gjorde 1842, vilde ikke let være muligt — men at man i de politiske Spørgsmaal styrede flere Streger nærmere mod Oprøret end de tidligere Forsamlinger. Dog blev den femte Forsamling i slesvigholsteensk Vildhed langt overtruffen af den sjette, som traadte sammen i Efteraaret 1846, og var den sidste før Oprøret.

---

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1846, S. 376. Under Forhandlingerne bemærkes: „Schon heute ist von dem gelehrten Mitgliede der Universität eine Proposition vertheilt worden, des Inhalts, daß in Nordschleswig kein Seminar errichtet werden möge, bevor die Einwilligung der Stände erfolgt sei". I Stændertidenden meddeles imidlertid ikke dette Forslag, uden Tvivl fordi Forsamlingen snart efter brat opløstes.

Inden den begyndte sin Virksomhed, var der imidlertid foregaaet Adskilligt, der syntes at antyde, at Regjeringen vilde følge et nyt System, og med Alvor træde op imod det statsopløsende Parti. Kongen udstædte 8 Juli 1846 det aabne Brev, hvori han udtalte sig om Arvespørgsmaalet. Det skulde dæmpe Tvivlene og berolige Stemningen; men det slog nye Knuder, istedenfor at løse de gamle, og gjorde Spændingen stærkere. Det fremkaldte den bekjendte Erklæring fra den tydske Forbundsdag af 17 September 1846. Kiels Universitet, der havde været Slesvigholstenismens Pleiemoder og vogtet paa den i dens unge Aar, svigtede den ikke nu, da den for første Gang syntes at ville møde alvorlig Modstand fra Statsmagtens Side. **Ni af Kiels Professorer, med Falck i Spidsen**, traadte sammen og udgave et Skrift, hvori de søgte at gjendrive den historiske og statsretlige Undersøgelse, hvorpaa det kongelige aabne Brev af 8 Juli støttede sig: det var det kielske Universitets Svar paa de Ord, som Christian den Ottende under sit Ophold i Kiel det foregaaende Aar (12 Sept. 1845) havde yttret til dets Rektor og Dekaner: „Jeg kan ikke være tilbøielig til at gjøre Mere, end min Pligt nødvendig fordrer, for Universitetet, **saalænge de separatistiske Tendentser befordres af det.** Om end ikke Konsistoriet som saadant har underskrevet Adressen til den holsteenske Stænderforsamling, saa er det dog skeet af de fleste Professorer. I denne vise især de Ord: „„At man hverken frygter eller ønsker Ophøret af Forbindelsen med Danmark““, at man ikke ønsker Vedligeholdelsen af Forbindelsen med den danske Stat. De, især siden Lornsens Skrift, udbredte Unionsideer ere forkastelige. Jeg erkjender ingen Stat Schleswighol-

stein"...[1]). Men disse „separatistiske Tendentser" vedbleve derefter uhindrede at fremmes af Universitetet, indtil Opr̈øret udbrød.

Den følgende Maaned efter at det aabne Brev var udkommet, afskedigedes Prindsen af Augustenborg (18 August) fra sin Post som kommanderende General og Statholder i Slesvig og Holsteen, og derpaa fjærnedes ikke mindre end tre Medlemmer af den slesvig-holsteenske Provindsial-Regjering, der med det Samme fik en ny Indretning. Ligeledes fik Grev Joseph Reventlow-Criminil sin Afsked som Præsident for det slesvig-holsteenske Kancelli. L. N. Scheel blev Præsident for den slesvig-holsteenske Regjering og Grev Carl Moltke Præsident for Kancelliet. Det var vistnok efter Omstændighederne ret kraftige Skridt. Men paa eengang at qvæle den Oprørsaand, der saa længe havde havt frit Spillerum, var ikke let gjørligt: naar Ventilen pludselig lukkedes paa det kogende Kar, var det at frygte, at de indesluttede Dunster vilde sprænge hele Karret. Man havde i Aaret 1834 ved Ophævelsen af den særskilte Bestyrelse og den særskilte Retspleie nedbrudt de gamle Dæmninger for den slesvigholsteenske Strøm, og i Aaret 1842 ved Udnævnelsen af Prindsen af Augustenborg til Statholder og Joseph Reventlow-Criminil til Kancelli-Præsident og kongelig Kommissarius aabnet Sluserne for den: nu var det vel seent at lukke og dæmme for Strømmen, der var bleven saa voldsom og mægtig. Saa meget var imidlertid vundet, at de tvende Mænd, som nu fik den afgjørende Indflydelse paa Styrelsen af Slesvig og Holsteen, vare loyale Mænd og Hadere af Separatisme og Oprør;

---

[1]) Fædrelandet, 8 Oktober 1845. Beobachter am Sunde, 19 Oktober 1845.

og hos Grev Carl Moltke var det en af en levende Retfærdighedsfølelse udsprungen Grundsætning, at den danske Nationalitet skulde hævdes i sin Ret lige saa fuldt som den tydske [1]).

Den 21 Oktober 1846 aabnedes den sidste slesvigske Stænderforsamling før Oprøret. Den udmærkede sig fra først til sidst ved den vildeste Slesvigholsteenisme og den frækkeste Trods mod Kongen. En Maalestok for Stemningen giver, at man til Præsident valgte Beseler, den senere Høvding for Oprøret. Beseler fik 32 Stemmer; Falck, der havde været Præsident i alle de foregaaende Forsamlinger, fik kun 6 Stemmer, og til Ærespostem som Vice-Præsident ikke mere end 4 Stemmer. Skjøndt han var en saa god gammel Slesvigholstener, kastedes han bort som en Citron, man havde presset Saften af. Ved Valget til Vice-Præsident deelte Stemmerne sig lige mellem Advokat Gülich, en af Forsamlingens værste Skrigere, og den ridderskabelige Prælat Th. Reventlow til Jersbæk; hver havde 18 Stemmer; sidstnævnte, der havde den Fortjeneste, at være en af de ridderskabelige Medlemmer af den holsteenske Forsamling

---

[1]) Denne Grundsætning udtalte allerede Carl Moltke fire Dage efter sin Udnævnelse til Præsident for Kancelliet i den Tale, hvormed han 9 Sept. 1846 aabnede den nye slesvig-holsteenske Regjering. Om den nye Regjering paa Gottorp, hvis Medlemmer vare L. N. Scheel, L. G. Heinzelmann, A. C. A. Harbou, W. H. Rumohr og J. Hoepfner, yttrer derimod Christian Paulsen: „Den viser sig som Fortsættelse af den gamle; den vedbliver at taale Skolebøger som Bremers Historie og Dethleffens Geographie, hvori selv Almuens og Borgernes Børn belæres om Tilværelsen af en slesvigholsteensk Stat, og den vedbliver at udstede sine Bekjendtgjørelser for Nordslesvigerne alene paa Tydsk, medens Lovene, som komme fra Kjøbenhavn, udstedes i begge Sprog“. Chr. Paulsens Levnet, ved H. N. Clausen, S. 72 Anm. 22.

(tre Reventlower og en Bülow til Bothkamp), som Kongen paa Grund af den af dem udviste Adfærd nylig havde frataget den Virilstemme, der var dem tildeelt, seirede ved Omvalget. I det samme første Møde fremkom følgende Forslag: Forsamlingen skulde anmode Kongen om „die Administration der Herzogthümer Schleswig und Holstein in ihrer Gesammtheit, insonderheit was die Finanzen und die Militärverfassung betrifft, von derjenigen des Königreichs Dänemark zu trennen, und für die Herzogthümer eine durchaus gesonderte Verwaltung anzuordnen"; — endvidere andrage paa: „Se. Königl. Majestät wolle das gegenwärtige Regierungssystem auf eine den Forderungen der öffentlichen Moral und Gerechtigkeit entsprechende Weise ändern, den deshalb nöthigen Wechsel mit den Personen Ihrer Rathgeber vornehmen, und namentlich den Kanzeleipräsidenten Grafen Carl von Moltke baldigst aus dem Staatsdienste entlassen"; — fremdeles opfordre Kongen til „den offenen Brief vom 8 Juli d. J. wieder zurückzunehmen"; — endelig indgaae til Kongen med Begjæring om „Allerhöchstdieselben wollen die Entschließung zu fassen geruhen, auch als Herzog von Schleswig dem Deutschen Bunde beizutreten und in dieser Beziehung bei der hohen Bundesversammlung die erforderlichen Einleitungen zu treffen". Desuden foresloges en Adresse til Kongen, hvis Indhold man vil kunne slutte sig til, naar man erfarer, at Forslagsstilleren var Advokat Gülich, den samme, som havde andraget paa, at opfordre Kongen til at forandre sit Regjeringssystem saaledes, at det kom til at svare til Retfærdighedens og den offentlige Morals Fordringer.

I de nærmest følgende Møder gjordes Forslag om Indførelse af den preussiske Møntfod i Slesvig, og om „eine

schleswig-holsteinische Verfassung". Man glemte heller ikke Soldaterne: det foresloges, at Underofficerernes og de menige Soldaters Løn skulde forhøies med det Halve [1]).

Forslaget om en slesvigholsteensk Forfatning eller Fornyelse af de gamle „Landesrechte" „in zeitgemäßer Form", med Skattebevillings-Ret og lovgivende Magt o. s. v. er denne Gang mærkeligst ved den, som kom frem med det. Det var Hertugen af Augustenborg! — den samme Mand, som tidligere, i den ene Forsamling efter den anden, havde viist sig som en haardnakket Modstander af en konstitutionel Forfatning. Det er ikke vanskeligt at finde Forklaringen til denne pludselige Kjærlighed for konstitutionelle Statsformer, der var saa stærk, at Hertugen ikke engang kunde lade sig nøie med at understøtte en Andens Forslag, men selv traadte op som Forslagsstiller. Hans Broder var bleven fjernet fra Statholderskabet og kommanderede ikke længer Tropperne i Slesvig og Holsteen; og han selv havde maattet see, at det kongelige aabne Brev slog en Streg over hans Arveprætensioner. Herved fandt han sig paa den ene Side løst fra alle tidligere Hensyn, og paa den anden Side maatte han føle sig opfordret til at see sig om efter nye Støtter for sine Planer, istedenfor dem han havde mistet. En saadan Støtte kunde vindes, naar det store liberale Parti blandt Slesvigholstenerne lærte i hans Person at see en Borgen for Opfyldelsen af deres kjæreste Ønsker. Ved at stille dette Forslag sagde han saa tydeligt, at Enhver kunde forstaae det, at naar han blev deres Hertug, skulde Slesvig og Holsteen ikke blot blive forenede, men de skulde ogsaa faae den frie Statsforfatning, som de saa meget

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1846, S. 6. 9. 13. 29. 225.

ønskede — af Kongen af Danmark kunde de hverken vente det Ene eller det Andet. Tiedemann fortalte ham ogsaa strax: „der Durchlauchtige Proponent hat sich den Anspruch auf Dankbarkeit im ganzen Volke gesichert". Medens Hertugen saaledes smigrede for Folkets Lyster, vogtede han sig vel for at bryde med Ridderskabets Fordringer. Derfor skulde i den konstituerende slesvigholsteenske Forsamling, i hvilken den nye Forfatning skulde vedtages, Ridderskabet være repræsenteret ikke som nu i Stænderne ved enkelte delegerede Medlemmer, men paa en anden ikke nærmere bestemt Maade, til hvis Fastsættelse Ridderskabets Samtykke skulde kræves. Indgivelse af Petition til Kongen i Overeensstemmelse med Hertugens Forslag besluttedes næsten eenstemmigt (36 Stemmer).

Petitionen om Slesvigs Indlemmelse i det tydske Forbund vedtoges med 34 Stemmer. Den første, der talte til Understøttelse for Forslaget, var den førnævnte ridderskabelige Prælat Th. Reventlow til Jersbæk. Umiddelbart forud for ham havde en af de flensborgske Deputerede talt mod det fremmede Herredømme, hvorunder man vilde bringe Slesvig, og mindet om den Troskabs Ed, de Alle havde svoret deres Konge og Arveherre. Prælaten følte sig meget ubehageligt berørt af disse Ord [1]).

Den skjønne Harmoni, der havde hersket mellem Forsamlingen og den tidligere Kommissarius Joseph Reventlow-Criminil, var ikke længer tilstæde. Den nuværende kongelige Kommissarius L. N. Scheel modsatte sig med Fasthed de ulovlige Skridt, som Forsamlingen gjorde paa sin vilde

[1]) Schlesw. Ständezeit. 1846, S. 29 flg. 253 flg. 419. — S. 414. 104.

Bane. Først vægrede han sig ved at modtage den Adresse, som Forsamlingen vilde indgive til Kongen [1]); senere, da Forsamlingen, tværtimod den i Loven foreskrevne Orden, tilsidesatte de kongelige Forslag for at fremme de private Propositioner, og gjentagne Paamindelser til Forsamlingen om at vende tilbage til Lovens Vei, Intet havde frugtet, tilbagesendte han alle de Andragender, der grundede sig paa private Forslag, og deriblandt flere af de nævnte, der allerede i deres Indhold vare aldeles ulovlige, og imod hvis Behandling han forgjæves havde gjort Indsigelse. Men nu erklærede Forsamlingen med høie Ord, at den var krænket i den helligste af alle sine Rettigheder, Petitions-Retten, og opløste sig selv, følgende det Exempel, som den holsteenske Forsamling nogle Maaneder forud havde givet ved egenmægtig at gaae fra hinanden. For en Forms Skyld opløstes nogle Dage senere Forsamlingen af Kommissarius. Kun 6 Medlemmer vare blevne tilbage.

Da de slesvigske Stænder næste Gang samledes, var det i Forening med de holsteenske, i en **oprørsk slesvig-holsteensk Forsamling**. Eder og Pligt vare glemte, Landet stod i Vaaben mod sin lovlige Konge; med Vaaben maatte det igjen bringes til Lydighed under Loven.

---

[1]) Adressen, der, som man seer af enkelte Yttringer, for en heel Deel har dreiet sig om Arvespørgsmaalet, maa af Forsamlingen være anseet for et særdeles vigtigt og dyrebart Aktstykke; thi den besluttede ikke blot at bevare Originalen i sit Arkiv, men tillige at give Hertugen af Augustenborg en sidemeret Afskrift deraf, for at nedlægges i hans „Haus-Archiv", og en anden til den „fortwährende Deputation der Prälaten und Ritterschaft", for at gjæmmes i dens „Privilegienlade". Ständezeit. S. 202. 245.

XVII.

Christian den Ottende befaler 1840, at Oplysninger skulle indhentes om Forholdene i de Distrikter af Slesvig, i hvilke Kirke- og Skolesproget ikke svarede til Folkesproget. Historien med „Weggzulegen" fra 1811 gjentages 1840 af Præsidenten i den slesvig-holsteenske Provindsial-Regjering, Geh.-Konfr. Spies. Christian den Ottendes Reiser i Slesvig. Sognene Bov og Valsbøl. — Efter at have valgt sig nye Medhjælpere i den øverste Styrelse, forbereder Kongen flere Foranstaltninger for yderligere at beskjærme det danske Sprog i sin Ret, og lader i den Anledning i Aaret 1846 nye Oplysninger indkræve om Sprogforholdene. Beretningerne fra Flensborg Amt: Amtmand C. L. Warnstedt instruerer Præsterne om, hvorledes de skulle affatte de Beretninger, som Kongen havde befalet sig meddeelte. Præsterne Hansen i Bov og Feddersen i Nørre-Hagsted give vitterlig falske Beretninger. De tydskdannede Præsters forskjellige Grunde til at fordølge eller forvanske Sandheden. Exempler fra Sognene Store Vie, Hyrup, Egebæk, Valsbøl, Adelby; Undtagelsen i Husby Sogn.

Vi have fulgt de slesvigske Stænder fra de første Forsamlinger, i hvilke der endnu var nogen Følelse for det danske Sprogs Ret, og hvor Tydskheden og Separatismen endnu med en vis Forsigtighed og Tilbageholdenhed løftede sin Røst, indtil de sidste, i hvilke det danske Tungemaal blev nægtet al Ret og de, der talede det, givne til Priis for Haan og Vold, medens til samme Tid Oprørsaanden udtalte sine frække Sætninger, at Slesvig var et tydsk Land og en selvstændig Stat, der dannede en Eenhed med Holsteen, og at dets Forbindelse med Danmark kun var tilfældig og snart maatte ophøre, fordi Arvefølgen ikke var den samme. Vi vende nu tilbage til at betragte Regjeringens Foranstaltninger for at beskytte det Tungemaal, der var en Anstødssteen for alle dem, der vilde, at Slesvig skulde være „ein deutsches Land", Eet med Holsteen, og Medlem af det tydske Forbund.

At Christian den Ottende med en god Villie, om end ikke med den ønskelige Kraft og Fasthed, søgte at værne om det danske Tungemaals Ret, er i det Foregaaende oplyst, saavidt angaaer hans Hovedforanstaltning at gjenindføre dansk Rets- og Bestyrelses-Sprog i Nordslesvig, og hvad dermed staaer i Forbindelse. Det staaer tilbage at betragte hans Bestræbelser for ogsaa i andre Henseender og i videre Omfang at gjengive det længe undertrykte Sprog sine tabte Rettigheder. Disse Bestræbelsers ydre Fremtræden falder i Tiden for største Delen sammen med det ovenfor omtalte Skifte af Regjeringssystemet.

Det kunde vække Forundring, at Christian den Ottende, den Gang han gjengav de dansktalende Slesvigere Brugen af Modersmaalet i Retspleien og den offentlige Bestyrelse, slet ikke tænkte paa den store Deel af Slesvig, hvor Folkets Tungemaal var Dansk, medens Kirkens og Skolens Sprog var Tydsk. Men det forholder sig heller ikke saa: Kongen havde netop tænkt derpaa og taget det under Overveielse, med det Samme han ordnede Rets- og Bestyrelses-Sproget. Den 8de Mai 1840 afgav han den Resolution: „Wir ertheilen Unserer Kanzelei den Allerhöchsten Auftrag näher zu untersuchen, ob nicht in den Districten, in welchen, wie zum Beispiel in der Stadt Sonderburg, die dänische Sprache unzweifelhaft die Sprache des Volks, aber nicht zugleich ganz oder hauptsächlich die Sprache der Kirche und der Schule ist, selbige als Kirchen- und Schulsprache einzuführen sey".

Dersom de Indberetninger, der indkom 1811 i Anledning af Frederik den Sjettes Reskript af 15 Dec. 1810, ikke havde havt den Skjæbne, som i det Foregaaende er oplyst, saa havde hans Efterfølger paa Thronen ikke havt nødig at

kræve nye Beretninger; thi hine indeholdt alle de Oplysninger, som behøvedes for at ordne Sprogforholdene paa en retfærdig og fornuftig Maade. Men nu maatte Sagen begyndes forfra. Det slesvig-holsteenske Kancelli tilkjendegav altsaa Provindsial-Regjeringen paa Gottorp Kongens Villie, og paalagde den at tilveiebringe de fornødne Oplysninger. Saa nødig denne Regjering vilde det, maatte den dog tage fat paa Sagen; men i sin onde Villie besluttede den at gjøre noget **meget mindre** end det, Kongen havde forlangt. Kongen havde begjæret Oplysning om de Distrikter i Slesvig, i hvilke Dansk utvivlsomt var Folkets, men ikke Kirkens og Skolens Sprog, og som Exempel havde han nævnt Sønderborg, hvor Forholdene paa Grund af hans hyppige Besøg paa Als vare ham personlig bekjendte. Skjøndt der nu fandtes meget store saadanne „Distrikter" i Slesvig, indskrænkede Provindsial-Regjeringen sig til Byerne Haderslev, Aabenraa og Sønderborg. Der opsattes altsaa en Skrivelse til Autoriteterne i hver af disse Byer, hvori der paalagdes dem at indsende Oplysning om Forholdene. Udkastet blev derpaa reenskrevet og skulde nu underskrives. Men da betænkte Provindsial-Regjeringen sig igjen: den lod det nu ikke blive ved at gjøre **mindre** end Kongen havde befalet; men den besluttede at sidde Kongens Bud aldeles overhørig og **slet Intet at gjøre.** Papirerne lagdes hen igjen; ingen Befaling afgik til Autoriteterne i hine Byer, og altsaa kom der heller intet Svar, og Kongen fik ikke den Oplysning — hverken i større eller mindre Omfang — som han havde paalagt sine Embedsmænd at meddele sig. Man seer altsaa, at Borgemester Schow ikke tog Feil af Præsidenten i Provindsial-Regjeringen, Geheimekonferentsraad **Spies**, den Gang han i Anledning af Gjennemførelsen af Christian den Ottendes Foranstaltninger i Sprogsagen skrev til ham: „Man hofft die Sache

durch die Klugheit der höhern Collegien und die Conduite der untergeordneten Beamten dahin gebracht zu sehen, daß sie allmählig sanft entschlummere". Her behøvedes ikke engang „die Conduite der untergeordneten Beamten" — „die Klugheit der höhern Collegien" var tilstrækkelig til at lade Sagen „sanft entschlummern". Og det slesvig-holsteenske Kancelli synes ogsaa at have besiddet „Klugheit": det manede ikke Provindsial-Regjeringen om at gjøre sin Pligt, og det gav Kongen aldrig den Oplysning, som han udtrykkelig havde paalagt det at skaffe sig. Christian den Ottende saae ligesaa liden Frugt af sin Resolution af 8 Mai 1840, som Frederik den Sjette af sit Reskript af 15 Dec. 1810.

Kong Christian den Ottende havde imidlertid ved sine hyppige Reiser gjennem Slesvig, naar han om Sommeren besøgte Badene paa Føer, en Vei til at komme til Kundskab om Sprogforholdene, som hans Embedsmænd ikke kunde spærre ham. Paa en saadan Reise i Sommeren 1844 kom han gjennem Sognet Bov ved Flensborg, hvis Forhold vi kjende, tidligere fra General-Superintendent Adlers Yttringer 1811, senere (1840) fra den ovenfor meddeelte Beretning af Præsten Th. H. Jensen, der paa egen Haand af og til holdt danske Prædikener og meddeelte Børnene Underviisning i Dansk. Ved at tale med forskjellige Medlemmer af Menigheden, opdagede Kongen snart, hvorledes Sagerne stode, og gav paa Stedet Tilladelse til, at Prædikenen maatte holdes i det Sprog, som Sogneboerne helst ønskede. Jensen var forrige Aar bleven afskediget [1]), og Menigheden havde faaet en ny

[1]) Da jeg tidligere (S. 161—64) omtalte Th. Høier Jensens Virksomhed i Bov, stod jeg i den Formening, at han var død i sit Embede; men af en senere modtagen Oplysning fremgaaer det, at han virkelig er bleven Martyr for sin Kjærlighed til det danske Sprog. Han blev nemlig nødt til at søge sin Afsked, som han fik 24 Okt. 1843. (S. 161 er urigtigen brugt den tydske Form Bau). For en

Præst ved Navn Andreas Hansen. Denne holdt imidlertid ikke af at prædike Dansk, og trak Sagen ud. Som Følge deraf indgav Menigheden (20 Mai 1845) en med talrige Underskrifter forsynet Begjæring til Præsten, hvori den mindede ham om den af Kongen ifjor givne Tilladelse og bad ham snart begynde med den danske Prædiken, da „die Mehrzahl der hiesigen Einwohner der deutschen Sprache gar nicht mächtig sind". Denne Begjæring fremlagdes for Visitatoriet (Amtmand C. L. Warnstedt og Provst Volquardts), da de ikke længe efter kom paa Visitats til Sognet. I sin Beretning til den slesvig-holsteenske Regjering (4 Juni 1845) siger Visitatoriet herom:

„Daß im Kirchspiel Bau, wenngleich die Schulen alle deutsch sind, die Volkssprache großentheils dänisch ist, läßt sich nicht leugnen".

Man seer, at Provst Volquardts betydelig havde forøget sin Sprogkundskab siden 1840, da han vilde have Pastor Jensen i Bov irettesat, fordi han prædikede „in einer dort nicht verstandenen Sprache".

Visitatoriet havde derfor „unter den obwaltenden Umständen" „der Bitte der Petenten nachgegeben", og bemyndiget Præsten til „an jedem 2ten, 3ten oder 4ten Sonntage, oder so oft er es für angemessen halte, und so lange als sich eine Theilnahme dafür zeige, nach abgehaltenem deutschem Gottesdienst eine dänische Predigt zu halten, auch Beichte und Abendmahlsfeier für diejenigen, die solches wünschen möchten, dänisch zu begehen"; men dog

noget ældre Tid findes om Sognet Bov i Fortalen til en tydsk Katechismus, som Præsten sammesteds Chr. Clausen udgav 1791, den Oplysning, at Børnene „außer ihrer Fibel, Catechismus und Bibel keine Bücher kennen, und zum Theil nicht mehr Deutsch hören, als was sie darin lesen".

„Alles dieses unter der Voraussetzung und Bedingung, daß den für den deutschen Gottesdienst einmal bestimmten Stunden in keiner Weise Abbruch geschehe".

Da paa denne Maade den danske Gudstjeneste først kunde begynde, efter at den tydske var endt, altsaa ikke før henimod Kl. 12, var Tiden saa ubeqvem som mulig for Folk paa Landet, der ved den Tid sædvanlig holde Middag, og Præsten, som forud var lidet villig for Sagen, blev ikke mere villig derved, at der paalagdes ham den Byrde at holde dobbelt Gudstjeneste. Visitatoriet kunde derfor med nogen Fortrøstning om ikke at gjøres til Skamme ved Udfaldet slutte med følgende Bemærkning:

„Die Erfahrung muß zeigen, ob dem dänischen Gottesdienste eine wirkliche Theilnahme geschenkt wird, und ob nicht vielmehr die durch manche Umstände bestärkte Vermuthung sich bestätigt, daß den Urhebern der Bitte wegen Gestattung dänischen Gottesdienstes weit mehr mit einer Resolution für ihren Zweck gedient gewesen wäre, die diese jetzt einfach erfüllte Bitte abgeschlagen hätte".

Visitatoriet maatte imidlertid senere paa sin Forespørgsel til Præsten om, hvorledes det gik med den danske Gudstjeneste, som han holdt paa 16 af Aarets Kirkedage, modtage den Erklæring (19 Nov. 1845), at „der Besuch der dänischen Predigten **ist sehr zahlreich**", om der end tilføiedes, at Besøget ved den tydske Prædiken „ist doch zahlreicher" [1]).

Det i Bov givne Exempel smittede. Da Menigheden i **Valsbøl** (Flensborg Amt) saae, at det var lykkedes Sogneboerne i Bov at faae dansk Gudstjeneste, haabede

[1]) Akter i Slesv. Min. Arkiv. Visitatoriets Skrivelse af 4 Juni 1845 findes trykt i Schlesw. Ständezeit. 1853—54, Anhang S. 502—3.

den, at det Samme lod sig opnaae i Valsbøl, og anmodede sin Præst L. Paulsen, der nylig var bleven kaldet til dette Sogn, om at holde dansk Prædiken. Da han erklærede, at han ikke turde gjøre det uden sine Foresattes Samtykke, bade de ham indgive en Ansøgning derom, hvilken Opfordring han villig efterkom ved Skrivelse til Visitatoriet af 30 Nov. 1847. Han begjærede heri, at det maatte tillades ham hver 4de eller 5te Søndag at holde dansk Prædiken. Uagtet Sprogforholdene i Valsbøl vare aldeles de samme som i Bov, og uagtet Warnstedt og Volquardts, skjøndt rigtignok med den sureste Mine, havde givet deres Samtykke til dansk Prædiken i Bov, affloge de dog aldeles Ansøgningen fra Valsbøl. De viste herved end tydeligere, at det ikke var Sagens egen Retfærdighed og det Billige i Beboernes Begjæring, der havde ledet dem i hiint Tilfælde, men kun den Omstændighed, at Kongen var vidende om Forholdene, og ved personlig at give sit Minde til Indførelse af dansk Prædiken, havde givet Beboernes Ønske en Vægt, som de ikke vovede aldeles at misagte. Valsbøllerne havde ikke et saadant kongeligt Ord til deres Støtte, og at Præsten optraadte som deres Talsmand, mishagede Visitatoriet høiligen. I dets Svar (6 Dec. 1847) til Pastor Paulsen hedder det: „Der Herr Pastor haben der Vorfrage .... die einleitende Bemerkung vorausgeschickt, daß in dieser Beziehung verschiedene Anfragen und Bitten an Sie gerichtet, und man verschiedentlich Sie gebeten, sich deshalb mit einem Gesuche an das Visitatorium zu wenden. Ihre Vorfrage ist ferner mit der Bemerkung begleitet, daß Sie dieselbe gethan, **um das Vertrauen der Gemeinde nicht zu verlieren**, und um einem, wie Sie glauben, **wirklich gefühlten Bedürfniß entgegen zu kommen**". I den An-

ledning bemærker Visitatoriet, at det maa afvise Andragendet allerede af den formelle Grund, at det ikke var Menigheden selv, der fremtraadte som bedende; det kunde ikke være nok, at Præsten fremførte Begjæringen paa dens Vegne, selv om han forsikkrede, at det var hans Overbeviisning, at man ved at tilstaae det Ansøgte vilde afhjælpe en virkelig følt Trang. Men Visitatoriet havde ogsaa Grunde, hentede fra Sagen selv: en saadan Trang kunde umulig være tilstæde; thi da maatte den have yttret sig før og ikke først nu. Svaret paa denne ikke meget skarpsindige Bemærkning af Visitatoriet ligger nær ved Haanden: Trangen havde vissselig været tilstæde før, men Menigheden havde tiet, fordi der under dens tydske Præster, Provster og Amtmænd hidtil ikke havde været fjærneste Udsigt til at opnaae nogen Forandring; men da den havde faaet en ny Præst, og da den havde erfaret, at dens Naboer i Bov havde faaet Tilladelse til at høre Guds Ord i deres Modersmaal, troede den at kunne opnaae samme Gunst, og udtalte nu sit Ønske. Derefter kommer Visitatoriet frem med den Grund, som de tydske Autoriteter altid havde paa rede Haand, naar de vilde tilbagevise den danske Befolknings retfærdige Krav, den nemlig, at Folket talte „ein verderbtes Patois", som man ikke kunde kalde Dansk. Denne Paastand, en Frugt af grov Uvidenhed og ond Villie hos den tydske for Folket fremmede Embedsstand, have vi flere Gange stillet i sit rette Lys, saa vi her ikke behøve at dvæle længe ved den. „Es liegt in der Natur der Sprache", tilføier Visitatoriet, „daß dieselbe, wenn ihr die Quellen der Fortbildung abgeschnitten werden, wenn in ihr weder Rechtsgeschäfte abgemacht werden, wenn sie in Kirche und Schule nicht gehört, wenn die Kunde der Sprache

nicht durch Lecture dänischer Bücher erweitert wird, allmählig immer mehr corrumpiren muß.“ Ja, det er en ret fyldig og syndig Beskrivelse, som Amtmand Warnstedt og Provst Volquardts her give af det danske Tungemaals Kaar under den tydske Bestyrelse i Slesvig. Men det er alligevel en Kjendsgjerning, at formedelst den seige Livskraft, som er i Modersmaalet, havde det danske Tungemaal uagtet al denne syndige Undertrykkelse og Forurettelse holdt sig ikke blot i Valsbøl, men i langt sydligere Egne, og taltes af Beboerne i samme Dialekt, som bruges i Nørrejylland; er det slesvigske Landskabsmaal „ein corrumpirtes Patois“, saa er det nørrejydske (vesterjydske) det ikke mindre. Men som det var, saaledes skulde det ikke vedblive at være: de tilstoppede „Quellen der Fortbildung“ skulde atter aabnes, Modersmaalet skulde atter lyde i Kirke og i Skole og paa Retsthinget og i hele den offentlige Bestyrelse. Saaledes vilde en dansk Mand have tænkt; men Amtmand Warnstedts og Provst Volquardts Hjerte tilhørte „Schleswig-Holstein“ og „das große Vaterland“. De afviste aldeles Ansøgningen fra Valsbøl [1]).

Christian den Ottende besøgte imidlertid allerede næste Aar, 1845, Slesvig igjen paa Reisen til Føer. Ligesom forrige Gang greb Kongen overalt Leiligheden til at gjøre sig bekjendt med Forholdene ved selv at tale med Beboerne. Da hændte det sig, medens der blev holdt stille ved en Station paa Veien mellem Flensborg og Dagebøl, at han blev opmærksom paa et smukt lille Pigebarn, der stod festlig klædt ved Veien. Han talte til hende paa Dansk, men fik intet Svar; han tiltalte hende derpaa paa Tydsk, men fik heller intet Svar. Da spurgte Kongen forundret: „Hvad

---

[1]) Visitatoriets Svar til Pastor Paulsen er trykt i Schlesw. Ständezeit. 1853—54, Anhang S. 503—6.

er det da for et Sprog, man taler her?" Amtmand Warnstedt, som ledsagede Kongen, var strax tilrede med sin Forklaring; han sagde, det var et ganske forunderligt Patois, som man slet ikke kunde kalde Dansk, rimeligviis stammede det ned fra det Angelsaxiske, eller det Sprog, som Anglerne talte, den Gang de droge over og erobrede England o. s. v. Men Kongen blev tankefuld, han havde allerede ifjor skimtet Sandheden i Bov, og han besluttede at skaffe sig paalidelige Oplysninger om disse Forhold, der fra forskjellige Sider fremstilledes ham saa forskjelligt. Pigebarnet var et af disse ulykkelige Børn, som i Skolen og for Skolens Skyld lærte Tydsk, medens hun i Hjemmet kun hørte Dansk, og som nu, da hun blev tiltalt af den fremmede Mand med den usædvanlige Udtale, hverken vidste ud eller ind.

Det Indtryk, Kongen havde faaet paa sine Reiser i Slesvig, styrkedes ved de indtrængende Andragender, som baade den viborgske og roeskildske Forsamling i Aaret 1844 havde indgivet til ham. Kongen havde rigtignok udstædt det ulykkelige Patent af 29 Marts 1844, og vilde ikke tage det eengang udtalte Ord tilbage; men der var hos ham selv en levende Sympathi for den undertrykte danske Nationalitet i Slesvig, og de af hine Stænder udtalte Ønsker og Forslag fandt den stærkeste Gjenklang hos ham, skjøndt han forudsaae det store Bryderi, det vilde volde, og den stærke Modstand, han vilde møde, naar han vilde sætte sin Villie igjennem. Tanken om Oprettelsen af et dansk Seminarium i Slesvig, Forandringen af Haderslev lærde Skole fra tydsk til dansk, Afskaffelsen af det tydske Kirke- og Skolesprog i de dansktalende Egne, sysselsatte ham levende i Aarene 1845 og 1846; selv Spørgsmaalet om Oprettelsen af et juridisk Professorat ved Kjøbenhavns Universitet til

Bedste for Slesvigerne, laae ikke udenfor hans Overveielser [1]). Grundlæggelsen af et dansk Seminar i Vonsbæk have vi ovenfor berørt; Bestemmelsen, at Underviisningssproget i Haderslev lærde Skole skulde være Dansk, udkom 28 Januar 1848, faa Dage efter Kongens Død. For at komme til en tilforladelig Kundskab om Kirke- og Skole-

[1]) Falck undlod ikke at lade høre fra sig i Anledning af de af Kongen paatænkte Foranstaltninger til Bedste for det danske Sprog i Slesvig. Han yttrer sig herom i sit Archiv 5 B. S. 284 flg. Det er en Feiltagelse, naar Falck her mener, at det første Stød til Kongens Beslutning udgik fra den roeskildske Forsamlings Komiteebetænkning i denne Sag 1846. Denne Betænkning, der desuden ikke blev Gjenstand for nogen Behandling i Forsamlingen eller fremkaldte nogen Petition, afgaves først 30 August 1846 og tryktes først efter 21 September, da Forsamlingen sluttedes. Men Kongen havde allerede en rum Tid forud sat Sagen i Bevægelse, og hiin Betænkning kunde altsaa ikke give Stødet dertil. Derimod havde den viborgske Forsamlings Petition 1844 (med hvilken iøvrigt den roeskildske Komiteebetænkning 1846 ganske stemmede), havt Indflydelse paa Kongen, og tilskyndet ham til at gribe til Forholdsregler, der allerede i hans egen Sympathi for den danske Sag og i de Erfaringer, han selv havde gjort i Slesvig, havde en stærk Støtte. At det blev til Alvor med Iværksættelsen beroede paa, at han i September 1846 ved det omtalte Skifte af Embedsmænd, og navnligen ved Foranbringen i Kancelliet, fik paalidelige og villige Mænd til at udføre sine Hensigter. Denne Feiltagelse af Falck, der røber Ubekjendtskab med Forholdene, har dog ikke videre Betydning; men mærkværdig er den Bitterhed, med hvilken han nu i Modsætning til tidligere Dage udtaler sig mod Forholdsregler, som den simpleste Retfærdighed og Billighed krævede. Om Afskaffelsen f. Ex. af det tydske Kirke- og Skolesprog i de dansktalende Egne yttrer han: „Wie die Berichte der Kirchenvisitatoren der Probsteien Flensburg und Tondern gelautet haben, wissen wir freilich nicht. Daß aber eine Veränderung in der Kirchen- und Schulsprache in den hier in Betracht kommenden Districten nicht nur durchaus unnöthig ist, sondern höchst nachtheilig und verderblich wirken würde, kann keinem über die Verhältnisse unter-

sprogets Forhold til Folkesproget i den danske og frisiske Deel af Slesvig, paalagde han gjennem det slesvigholsteenske Kancelli, 3 Oktober 1846, Provindsial-Regjeringen paa Gottorp at indkræve omstændelige og nøiagtige Oplysninger fra alle Vedkommende. Provindsial-Regjeringens Befaling herom udgik 21 Okt. 1846 [1]).

richteten und verständigen Mann entgehen" (Talen er her bl. A. om den Mængde Sogne, om hvilke selv tydsksindede Forfattere bemærke, at Børnene, naar de komme i Skole, ikke forstaae et Ord Tydsk!). „Die Anträge der Rothschilder Ständeversammlung können nur einem fanatisch gesinnten Liebhaber der dänischen Sprache zusagen, und werden sicherlich bei den Tonderschen und Flensburgischen Kirchenvisitatoren keine Unterstützung gefunden haben". Dette er vel en af de stærkeste Yttringer af Falck: at man vil have, at Modersmaalet skal bruges ved Børns Undervisning, kalder han Fanatisme; men at man forlanger, at et fremmed Sprog skal benyttes dertil, det er ikke Fanatisme. Det er ynkeligt at see, hvorledes Slesvigholstenismen kan forvirre alle Begreber hos en Mand og gjøre ham saa aldeles ør. Det var ogsaa henimod Oprørets Udbrud, i Aaret 1847, at Falck skrev dette. — Imod Omdannelsen af Haderslev Skole til en dansk lærd Skole erklærer han sig ligeledes paa det Stærkeste; thi denne Skole skal nødvendigviis forberede „zum Studium auf deutschen Universitäten". Han var ikke saa meget imod Oprettelsen af et danskt Seminar, naar der kun ikke undervises paa Dansk i det („in keiner Weise ist aber einzuräumen, daß der Unterricht in den für einen Seminaristen erforderlichen Kenntnissen auf dem Seminar auch nothwendig in dänischer Sprache ertheilt werden müsse"), og naar kun ikke danskfindede Lærere blive ansatte her („wenn an der neuen Anstalt, um mit der Rothschilder Comitee zu reden, keine dänisch gesinnte Lehrer angestellt werden"). Tanken om Oprettelsen af et Professorat i Kjøbenhavn for slesvigsk Ret erklærer han for aldeles udførlig („die Unausführbarkeit des ganzen Gedankens muß Jedem auch nur halbwegs Urtheilsfähigen in die Augen leuchten"). Det har dog viist sig, at den meget godt lod sig udføre.

[1]) De Akter, som i det Følgende anføres, denne Sag vedkommende, findes i Slesv. Min. Arkiv.

Ved det sidste Skifte af de høie Embedsmænd, der skulde vaage over Udførelsen af Kongens Befaling, var den Fare fjærnet, at den kongelige Villie atter skulde lammes af det slesvig-holsteenske Kancelli som i Aarene 1811 og 1829—1830, eller af den slesvig-holsteenske Provindsial-Regjering som i Aaret 1840. Dette hindrede alligevel ikke, at Kongens Hensigt, at skaffe sig en tilforladelig Kundskab om Forholdene, ogsaa denne Gang blev tilintetgjort. Den rænkefulde, gjenstridige Aand, der tidligere havde yttret sig hos de øverste Regjeringsmænd, steg nu et Trin ned. **Raden kom nu til Amtmændene.** Den tidligere omtalte Amtmand i Flensborg, Kammerherre C. L Warnstedt, var Manden. Han kunde vel ikke resolvere et „Wegzulegen" og saaledes hindre, at Beretningerne kom til Kongen; men han kunde bruge sin Embedsindflydelse til at bevæge de ham undergivne Embedsmænd til at affatte deres Beretninger saaledes, som han fandt det meest passende for at forhindre, at Kongen gjorde den paatænkte Forandring i Kirke- og Skolesproget. I dette Øiemed ledsagede han den officielle Skrivelse, hvorved det paalagdes at indsende Beretning om Sprogforholdene, med en halv officiel halv privat Omgangsskrivelse til Præsterne, saaledes lydende:

„Das Visitatorialcirculair vom heutigen Tage, betreffend die Sprachverhältnisse, ergiebt, daß diesem Gegenstande neuerdings höheren Orts wieder besondere Aufmerksamkeit zugewendt wird. **Es liegt mir sehr daran** bei dem allgemeinen Bericht, den ich über die Sprachverhältnisse des Amts Flensburg zu erstatten habe, **mit hinreichendem Material versehen zu sein, um den Nachweis liefern zu können, daß das Dänische,** was im Amt Flensburg auf dem Lande gesprochen wird, **keinen Anspruch darauf machen**

könne, als wirkliches Dänisch zu gelten, sondern daß vielmehr die alte Volkssprache, oder jetzt eigentlich die Sprache der Alten, wie in allen Grenzländern ein corrumpirtes Sprachgemisch ist, das sich häufig in den einzelnen Dörfern und Kirchspielen ganz verschieden gestaltet hat. Es sind mir aus meiner Praxis Beispiele bekannt, daß Leute aus verschiedenen Theilen des Amts, die auf dem Amthause zusammenkamen, sich kaum in ihrer s. g. dänischen Sprache verständigen konnten [1]).

Ich wende mich in dieser Anleitung an Ew. Hochwohlehrwürden mit der Bitte, mich bei diesem Plan, die Sprachverhältnisse des Amts vollständig darzulegen, unterstützen zu wollen...... (derefter følger Begjæring om Sprogprøver o. desl.).

Ich bitte dieses Circulair mit dem Visitatorialcirculair bei den Herrn Predigern der N. N. Harde circuliren zu lassen, und unterzeichne mich

Ew. Hochwohlehrwürden
ganz ergebener
Warnstedt.

Vor Flensburg 24 Octbr. 1846."

Man kan tænke sig, hvordan Svarene efter en saadan Opfordring og Veiledning fra Amtmanden maatte falde ud.

---

[1]) Det er bekjendt nok, at den samme Folkedialekt ofte tales noget forskjellig i temmelig nærliggende Egne; men for en ikke Indfødt hører der megen Fortrolighed med Dialekten og et skarpt Øre til for at opdage de Smaaforskjelligheder, der finde Sted. Warnstedt overdriver Tingen over alle Grændser, naar han siger, at Beboerne i det samme Amt ikke kunde gjøre sig forstaaelige for hverandre. Han er ikke saa billig som Franskmanden var mod Tydskerne; han paastod vel, at det var et frygteligt Kauderwelsch de talte, men indrømmede dog, at de kunde gjøre sig indbyrdes forstaaelige dermed.

Men selv uden Hensyn hertil var der mange Omstændigheder, som maatte gjøre det meer end tvivlsomt, at det Billede af Sprogtilstanden, som det var paalagt Præsterne at give, vilde komme til at svare til Virkeligheden. Ikke at tale om, at de Færreste havde saa megen Kundskab til det danske Sprog, at de, selv om de vare tilbøielige dertil, kunde give en rigtig Skildring af Folkesproget, saa havde de næsten uden Undtagelse som Tydskdannede en naturlig Forkjærlighed for det Sprog, hvori de vare opdragne og som de havde lært i Skolen og paa Universitetet. Skete der en Forandring med Kirke- og Skolesproget, vare de visse paa, ikke at slippe for en Deel Bryderi og faae forøget Arbeide og Besvær; ja de vilde maaskee ikke være det nye Hverv voxne, og saaledes udsatte for at forflyttes eller gaae af. Alt dette fik en forøget Vægt ved den politiske Stemning, der herskede hos den lavere Embedsstand ikke mindre end hos den høiere, og som gjorde det til en urokkelig Troessætning, at der i Slesvig ikke var noget Tungemaal, der fortjente at kaldes et Sprog, uden det, som man havde tilfælleds med Tydskland, hvor man derfor burde søge saavel sit Modersmaal som sine Landsmænd og sit rette Fædreland. Det var denne Betragtning, som Advokat Heiberg i Fortalen til „zwölf Fabeln" havde givet et nøiagtigt Udtryk med de Ord: „Da die Muttersprache der Gebildeten in Schleswig-Holstein jetzt die hochdeutsche ist..... so ist auch die hochdeutsche Sprache diejenige, welche die Schleswig-Holsteiner zu einem Volke stempelt, und als solches ist es ein Theil des deutschen Volks. Wollte man hiergegen erinnern, daß die dänischredenden Schleswiger die deutsche Sprache als eine fremde lernen müßten, um zu dem lebendigen Gefühle und der Erkenntniß der schleswig-holsteinischen

Nationalität zu kommen, weil sie ihre Muttersprache nicht sei, so ist dies eben so richtig und wahr, **aber auch nothwendig, wenn sie Bürger dieser Lande bleiben wollen**".

Præsterne valgte iøvrigt forskjellige Veie for at naae det Maal, som var dem foreskrevet.

Nogle paastode ligefrem, at deres Sogne vare saa godt som reent tydske. Et af de dristigste Exempler i denne Retning er Beretningen fra Sognet **Bov** (26 Nov. 1846) fra den samme Præst A. Hansen, som vi nylig have omtalt. Han siger: „**Das Verhältniß der Dänen zu den Deutschen ist wie 1: 64**". For at dømme om Mandens Sanddruhed og Samvittighedsfuldhed, behøver man blot at erindre, at General-Superintendent Adler allerede 1811 af Hensyn til Folkesproget tilraadede at indføre dansk Gudstjeneste her; at Hansens Formand i Embedet, Th. Høier Jensen, i Aaret 1840 erklærede i en officiel Beretning: „im täglichen Leben wird durchgängig Dänisch gesprochen"; at Christian den Ottende ved sit Ophold her i Aaret 1844 overbeviste sig om Sprogforholdenes Beskaffenhed og derfor gav Tilladelse til dansk Prædiken; at Visitatorerne Warnstedt og Volquardts, da de for et Aar siden nødtvungne gave deres Minde til, at der holdtes dansk Prædiken en Deel af Aarets Søndage, gjorde det med den Bemærkning: „daß im Kirchspiel Bau, wenngleich die Schulen alle deutsch sind, die Volkssprache großentheils dänisch ist, **läßt sich nicht leugnen**", hvilken Ytring i disse to Mænds Mund sandelig ikke siger Lidet; og endelig at paa de tydske Sprogkaart af Biernatzki (1849) og Geerz (1838) Bov angives af den Første som overveiende, og af den Sidste som udelukkende Dansk. Alligevel havde Præsten Hansen den Heroisme at offre Sandheden

paa Tydskhedens Alter, og uden Undseelse sige: „**Das Verhältniß der Dänen zu den Deutschen ist wie 1: 64**".

Samme Vei som Hansen i Bov fulgte Præsten Feddersen i Nørre-Hagsted i Beretning af 28 Nov. 1846, skjøndt han snoer sig noget og ikke vil ret ud med Sproget. Folketallet i Sognet, siger han, er 885. Deraf ere „a) Deutsche, 60 „Köpfe", also etwa der 15te Theil der Bevölkerung; b) Friesen, 6 Köpfe, also der 150 Theil etwa; c) Dänische, die dänischen Schulunterricht in fremden Gemeinden genossen und einigermaßen Schriftdänisch verstehen, 5 Köpfe; d) Deutsch-friesisch-dänisch sind die Uebrigen, welche das Hochdänische — wenige Individuen ausgenommen — nicht verstehen und noch weniger sprechen, welche seit **undenklichen Zeiten** deutsche Sprache in Schulen und Kirchen und beim Gericht gebraucht haben, nur Deutsches lasen, schrieben, und auch mehr und mehr das Deutsche bei ihrem Verkehr brauchten. Nicht der hundertste (der 177ste) Theil der Bevölkerung ist also dänisch".

Saavidt Feddersen. Han har altsaa faaet ud, at Befolkningen i Nørre-Hagsted Sogn ikke er dansk, om han end just ikke ligefrem paastaaer, at den er tydsk; thi hvad disse „Deutsch-Friesen-Dänen", der efter hans eget Opgivende udgjøre 814 af Sognets 885 Indvaanere, tale for et Sprog, oplyser han os ikke om.

Først maae vi gjøre en Bemærkning ved hans „undenkliche Zeiten", i hvilke Skolesproget i Nørre-Hagsted skal have været tydsk. Disse „utænkelige Tider" (en Omskrivning af hans Formands, Pastor Lützens, naive Tidsbestemmelse: „vom Anfange der christlichen Religion") taale en ganske overordentlig Reduktion; thi foruden at General-Superintendent Struensee i Aaret 1764 udtrykkelig om Skolelærerne i Nørre-Hagsted siger: „die wenigsten sind der teutschen

Sprache dergestalt mächtig, daß sie sich darin recht exprimiren können", saa have vi i det Foregaaende oplyst, at Skolesproget baade i Nørre-Hagsted og de fleste Steder i Flensborg Amt var danst indtil Begyndelsen af det 19de Aarhundrede, da Adler iværksatte sin Omdannelse af Skolevæsenet og efterhaanden gjorde det muligt, at Skolerne kunde faae Lærere, der kunde Tydsk.

For dernæst at see Feddersens Sandhedskjærlighed i det rette Lys, og faae at vide, hvilket Sprog hans „Deutsch-Friesen-Dänen" talte, gjøre vi opmærksom paa, at det aldeles umistænkelige Vidne, den slesvigske Præst Jensen i Aaret 1841 i sin Kirchliche Statistik S. 915 om Nørre-Hagsted Sogn siger: „es wird meistens Dänisch gesprochen"; og tilbagekalde i Erindringen, at en Skolelærer i dette Sogn 1815 afgav den Erklæring: „Eine schwere Arbeit übernahm ich, denn ich stellte mir die Jugend nicht so unwissend vor, als ich sie nachher nur zu bald fand. Mit dem Deutschen besonders mußte ich manche saure Mühe anwenden, ehe ich es so weit brachte, daß wir auch nur bei der kleinsten Verstandesübung einander verständlich werden konnten. Alles mußte ihnen verdeutsch werden: „et Bord" heißt „ein Tisch" „en Stol" „ein Stuhl" u. s. w." Endvidere minde vi om, at det var i dette Sogn, at Kirken blev fuld, da Præsten P. Mumsen 1824 prædikede Danst, medens den var tom, naar der prædikedes Tydsk, og at Mumsen vidner: „von den Gemeindegliedern, alten und jungen, wird nichts als Dänisch gesprochen"; fremdeles at Amtmand Warnstedt og Provst Volquardts i Aaret 1843, tre Aar før Feddersen afgav sin Erklæring, bade Forældrene i dette Sogn om at lade være at tale Danst med deres Børn, da den tydske Skolelærer ingen Vegne kunde komme med sine danstalende

Disciple [1]); og endelig at paa de tydske Sprogkaart af Geerz og Biernatzki (1838 og 1849) angives Nørre-Hagsted som reent dansktalende.

For at Intet skal mangle til Oplysning om, hvor sandhedskjærlige de tydsksindede Præster ere i deres Beretninger om Folkesproget, maa endnu tilføies, at Pastor Feddersen i sin private Brevvexling taler ganske anderledes om Sproget i sit Sogn end i den Beretning, han indgav paa Embedsvegne [2]).

---

[1]) Jfr. 1 D. S. 271. 327 flg. 2 D. S. 149—50. 109 Anm. 2.

[2]) Denne Brevvexling førte Feddersen med den tragi-komiske Skikkelse Dr. Clement, der i sit Skrift „Das wahre Verhältnis der süderjütschen Nationalität und Sprache", selv har givet den til Priis for Offentligheden. Det hedder her S. 40: „Ein sehr geachteter und einsichtsvoller Prediger in der Wiesharde (Amts Flensburg) äußerte sich über die Mundart seiner Gegend also: „„Wenn nun gleich ein bedeutender Unterschied unsres corrumpirten Dänischen vom Hochdänischen Statt findet, so ist der Abstand unsrer Volkssprache von der deutschen doch noch größer, und ich bin der Meinung, daß ein Kind, das aus einem Hause dieser Gemeinde in eine dänische Schule käme, der darin waltenden Sprache eher mächtig würde als der deutschen, wenn es in eine deutsche Schule käme"". Men, tilføier han, alligevel „muß darauf hingearbeitet werden, daß das Deutsche zur vollen und fröhlichen Herrschaft gelange". Her i den fortrolige Brevvexling have vi altsaa Feddersens egen Tilstaaelse for, at Folkesproget i hans Sogn, det Sprog, som disse 814 „Deutsch-Friesen-Dänen" talte, var „Dänisch", og tillige, at han arbeidede paa at udrydde dette Sprog og fortydske Menigheden. At han kalder det „corrumpirtes Dänisch", og taler om „Plattdänisch" og „Hochdänisch", og længer hen betegner det som „ein unausstehliches Patois", gjør naturligviis intet til Sagen. Dette Nonsens om „Hochdänisch" og „Plattdänisch" viser kun, hvor ringe Indsigt han har i det danske Sprog. I Tydsk betegner man to forskjellige Sproggrene med „Hoch" og „Platt"; men det danske Tungemaal kjender kun til eet Skriftsprog og Folkedialekter, og disse stemme ligesaa lidet her som nogensteds i Verden med Skrift-

Det vilde blive for vidtløftigt saaledes at gjennemgaae den hele Række og i det Enkelte bevise, hvor let de tydsksindede Præster tage det med Sandhed og Samvittighed i de Erklæringer, som de afgive paa Embedsvegne, naar de paa den Maade kunne haabe at blive det forhadte danske Sprog qvit. En stor Mængde Præster have gjort sig skyldige i en ligesaa stor Sandheds Fornægtelse; men de anførte Exempler maae være tilstrækkelige, og vi skulle i det Følgende indskrænke os til enkelte Bemærkninger. I adskillige Tilfælde kan det være uvist, om det er ond Villie, eller grov Uvidenhed, eller Lyst til at imødekomme Amtmandens Ønske, der har været det virkende. At denne har havt betydelig Indflydelse, kan sees deraf, at i mange Erklæringer komme hele Sætninger af Amtmandens Omgangsskrivelse ordlydende igjen. Naar de derfor end vedgaae, at Dansk er Folkesproget, betegnes dette sædvanlig som „Sprachgemisch", „corrumpirtes Dänisch", „abscheuliches Patois", „Rauderwälsch", „übelklingender Jargon" o. s. v. At ikke en Eneste, denne Gang ligesaalidet som tidligere, naar Oplysninger indhentedes fra Embedsmændene om Sprogforholdene, finder det Umagen værd at bemærke, at dette danske Folkesprog, hvor slet de end udgive det for at være, dog

sproget. At imidlertid navnlig i Nørre-Hagsted Folkesprogets Afvigelse fra det dannede Talesprog, skjøndt Beboerne aldrig havde faaet nogen Underviisning i Skriftsproget, ikke var større, end at de godt kunde forstaae et Foredrag, der holdtes i Bogsprogets Tone, viste sig, da Mumsen begyndte at prædike Dansk. Denne Kjendsgjerning viser, hvad disse Talemaader om „Plattdänisch", „Patois", „Sprachgemisch" o. s. v. betyde. — At den „geachtete und einsichtsvolle Prediger in der Wiesharde" ikke er nogen Anden end Pastor Feddersen i Nørre-Hagsted, finder man ved at sammenligne Dr. Clemens's anførte Skrift S. 40 og 41—42 med S. 56.

stod det danske Skriftsprog meget nærmere, end disse Egnes saakaldte Plattydsk det høitydske Bogsprog, er ikke mere, end man kunde vente: den Kjendsgjerning maatte der helst drages et Slør over. Naar man imidlertid een Gang for alle veed, at det Sprog, som de tydsksindede Præster betegne med slige Benævnelser, er det danske Landskabsmaal, der tales ligesaavel i den største Deel af Nørrejylland som i Sønderjylland, saa blive mange af Beretningerne endda ret oplysende for Forholdene. Saaledes hedder det f. Ex. i Beretningen fra Sognet **Store Vie**, at Indvaanernes Antal er 866, og derefter tilføies: „Von dieser Anzahl der Einwohner sprechen etwa 800 das sogenannte Dänisch der hiesigen Gegend", derefter følger saa en Remse, hvori dette Sprog charakteriseres paa den ovenanførte Maade. Om Sognet **Hyrup** siger Præsten: „Das Dänische ist gar nicht als hier gangbar anzusehen; wohl aber sprechen die Leute unter sich einen dänisch klingenden Dialect, der aber von eigentlichen Dänen nicht verstanden, selbst von dem Dialect entfernter Kirchspiele sehr verschieden ist". Dersom denne Mand kom til et Sogn i Vesterjylland, om han saa gik lige op til Liimfjorden, maatte han ogsaa sige: „Das Dänische ist gar nicht als hier gangbar anzusehen".

Præsten Nissen i Sognet **Egebæk**, der ligger deels i Flensborg deels i Gottorp Amt, nægter vel ikke, at en stor Mængde af hans Sognefolk ere dansktalende, men alligevel erklærer han sig imod Indførelse af dansk Kirke- og Skolesprog. Og dog anførte han 1836 blandt Grundene til, at den tydske Gudstjeneste blev saa slet besøgt, „**Mangel an Bekanntschaft mit der Sprache — es wird nämlich in den mehrsten Dörfern Dänisch in den Häusern gesprochen**".

Denne Mand vilde komme i en slem Forlegenhed, naar han selv skulde vælge et Sprog, der var forstaaeligt for hans Tilhørere: 1836 forstaae de ikke Tydsk, og 1846 forstaae de ikke Dansk.

Fra **Valsbøl** afgaves Beretningen af Degnen, da Kaldet for Øieblikket var ledigt. Han opstiller en dobbelt Beregning; ifølge den ene er den langt overveiende Deel af Sognefolkene danskTalende, efter den anden, er der yderst faa, som tale Dansk. Men som vist sætter han, at der intet Ønske er i Menigheden om dansk Gudstjeneste, uden maaskee hos 10 Familier i det Høieste. Hvad Sandhed der er i den sidste Angivelse, fremgaaer tilfulde af den nysomtalte Kjendsgjerning, at Præsten næste Aar, efter Opfordring af Menigheden, og med Tilkjendegivende af, at han gjorde det „um das Vertrauen der Gemeinde nicht zu verlieren", ansøgte Visitatoriet om at maatte prædike Dansk, i det han tilføiede, at det var hans Overbeviisning, at man derved vilde imødekomme „einem wirklich gefühlten Bedürfniß". Og om den Beregning, ifølge hvilken yderst Faa, eller den, ifølge hvilken næsten Alle talte Dansk, er den rigtige, vil man let kunne skjønne, naar man seer, at Jensen i sin Kirchl. Statistik S. 912 om dette Sogn gjør den Bemærkning: „die Volkssprache ist meistens dänisch"; og at Stedets Præst i Aaret 1821 klager over, at Skolebørnenes Fremgang hindres, „weil gar zu viel Zeit hingeht, **ehe sie so weit mit der deutschen Sprache bekannt werden**, daß der Unterricht nützlich sein kann" (se ovenfor S. 148); og at Biernatzki paa sit Sprogkaart betegner Sognet som overveiende, og Geerz paa sit som **udelukkende** dansk.

Om Sognet **Adelby** hedder det i en Beretning, som afgaves af en Kandidat Nissen, der bestyrede Embedet for

den bekjendte Pastor Lorenzen: „**Es ist diese Gemeinde eine rein deutsche.** Einige wenige ältere Leute pflegen wohl unter sich das angelsche Plattdänische zu sprechen, die jüngere Generation indeß versteht dies zum Theil nicht". Meget uheldigt for Udstæderen af denne Erklæring træffer det sig imidlertid saa, at tre Aar senere en tydskdannet Kandidat, der søgte om Embede i et Sogn med dansk Kirkesprog, i sin Ansøgning beraaber sig paa, at han er født i en By i Sognet Adelby og sammesteds havde lært det danske Sprog. Det var en Kand. Petersen, som havde været Hjælpepræst i Bredsted, hvor han havde udmærket sig ved sit tydske Sindelag. Han indgav 1849 Ansøgning til Tønder Visitatorium om at blive præsenteret til det ledige Kald Skads, og bemærker deri: „Mit Beziehung auf die unterm 9 d. M. geschehene Anzeige, daß das Pastorat zu Schads erledigt sei, erlaube ich mir die Aufmerksamkeit des hohen Visitatoriums darauf hinzulenken, daß ich in Jürgensbye, einem Orte, wo die dänische Sprache großentheils Volkssprache ist, geboren und erzogen bin."

Imellem saa megen Sandheds Fornægtelse og Sandheds Forvanskning og grov Uvidenhed er det en Lise dog at kunne nævne **een** tydskdannet Præst, som gav Sandheden Æren og vidste Besked om det, han talte om. Det er Præsten Siemonsen i **Husby** Sogn i Angel. Han var tydskdannet, men havde været Præst ved den tydske Kirke paa Christianshavn og havde derved havt Leilighed til at lære, hvad Dansk var. Han var iøvrigt langt fra at være danskſindet, saa langt derfra, at han var en af de Præster, som, da det gik uheldigt med Oprøret, forlod sin Menighed og begav sig bort fra Landet; men han havde Samvittighed nok til ikke at ville forvanske Kjendsgjerninger og sige vitterlig Usandhed.

Det hedder i hans Beretning, der tillige kan tjene til at stille Beretningerne fra flere af de nærliggende Sogne i det rette Lys:

„Das Kirchspiel Husbye hat in 7 verschiedenen Jurisdictionen eine Gesammtzahl von circa 1250 Einwohnern.

Für die bei weitem überwiegende Mehrzahl der Eingepfarrten ist das Dänische als tägliche Sprache anzusehen. In etwa 22 Familien, oder (jede Familie zu 5 Personen gerechnet) von 110 Personen wird das Deutsche, d. h. die plattdeutsche Sprache, gebraucht, obgleich die meisten erwachsenen Glieder dieser Familien doch auch das hiesige Dänisch sprechen können. Zu dem auf 110 Personen angeschlagenen deutschredenden Theile der Volkszahl kommen nun noch sämmtliche unconfirmirte Kinder der dänisch redenden Eingepfarrten hinzu, weil die dänisch redenden Eltern mit ihren Kindern, sowol ehe dieselben zur Schule kommen, als während deren Schulzeit durchgängig plattdeutsch sprechen. Die Zahl der dahin gehörigen Kinder mag sich auf 350 belaufen; welche Zahl, mit den obigen 110 Personen dazu, eine Summe von 460 deutschredenden Personen giebt, also reichlich ein Drittheil der Volkszahl des Kirchspiels ausmacht. Es ist hier am passendsten zu bemerken (was aber in jener Zahlenangabe keine Veränderung hervorbringt), daß von diesen Kindern bei weitem die meisten **nach ihrer Confirmation allmälig zum Gebrauch des Dänischen übergehen**".

Saavidt om Flensborg Amt. Om Gottorp Amt ere vi fritagne for at tale, da den slesvig-holsteenske Regjering ikke fandt for godt at indkræve Beretninger herfra, uagtet Kancelliets Befaling uden Indskrænkning gjaldt hele den

Deel af Slesvig, hvor Kirke- og Skolesproget ikke var det samme som Folkesproget.

XVIII.

Fortsættelse af Beretningerne fra 1846 om Sprogforholdene. Tønder Amt: Indflydelsen af Præsternes politiske Stemning og deres Ukyndighed i Folkesproget aabenbarer sig i mange af Beretningerne. Vidnesbyrd om Trangen til dansk Prædiken og Underviisning i Medelby Sogn. Sogne med blandet dansk og frisisk Folkesprog, der have høitydsk Kirke- og Skolesprog. Præsternes Ligegyldighed for det frisiske Folkesprog. Vidtdreven Tydskhed af Præsterne i Burkal, Enstedt og Uge. — Husum og Bredsted Amt: de fire Sogne Olderup, Svesing, Fjolde og Hjoldelund. — Haderslev Amt: Christiansfeldt. Aabenraa og Lygumkloster Amt: den store Misbrug med tydsk Skoleunderviisning i Egne, hvor den efter Bestemmelsen skulde være dansk. — Kjøbstæderne Haderslev, Aabenraa, Tønder og Sønderborg. Forsvar for Brugen af tydsk Psalmesang ved den danske Gudstjeneste i Aabenraa. — Beretning om Underviisningen i Dansk i de lærde Skoler: Lovens Forskrifter blive ikkun efterlevede i een eneste Skole, og det endda kun i de to sidste Aar. Underviisningen i Flensborg Skole: Skolekollegiet og Præsten H. Peters. — I de lærde Skoler i Holsteen bliver Loven om Underviisning i Dansk ligeledes tilsidesat.

Kommer man til Beretningerne for Tønder Amt, mærkes det strax, at man er kommen udenfor Indflydelsen af Amtmand Warnstedts Cirkulære. Kjendsgjerninger forvanskes ikke længer saa ligefrem, og Sandheden trædes ikke saa hensynsløst under Fødder. Derimod træffer man vel ogsaa her ikke saa sjældent en haanlig og ringeagtende Omtale af det danske Folkesprog — endog af Præster i saa afgjort danske Sogne som Humdrup, Sønderlygum og Klægsbøl —

og Anbefaling af det høitydske Sprog som det, der bedst passede for Menighederne; det Ene grundet i den store Ukyndighed i det danske Tungemaal, som var almindelig hos de Præster, hvis Dannelse var tydsk; det Andet i den herskende politiske Stemning, der havde sit Udtryk i den Sætning: „die hochdeutsche Sprache ist diejenige, welche die **Schleswig=Holsteiner zu einem Volke stempelt**", og hvilket derfor Alle burde lære „**wenn sie Bürger dieser Lande bleiben wollen**". Vi have imidlertid allerede tilstrækkelig belyst dette, og skulle derfor blot holde os til Beretningernes Fremstilling af de faktiske Forhold, ikkun knyttende enkelte Bemærkninger dertil.

Om **Ubjerg** (Tønder Herred) hedder det: „Im Kirchspiele Uberg herrscht überall die dänische Sprache als Volkssprache, jedoch werden die Kinder in den Schulen Deutsch unterrichtet, so wie auch der Gottesdienst Deutsch gehalten wird".

Sognene i Kjær Herred:

Om **Humdrup**: „Die tägliche Umgangssprache der Eingepfarrten ist ein dänischer Dialect mit manchen eigenthümlichen Provincialismen. — Kirchen- und Schulsprache ist einzig und allein die deutsche". Præsten Jepsen søger at bevise, at det var det rigtige. Det var i dette Sogn, at A. G. Fabricius i Struensees Tid var Præst.

Om **Brarup**: „Die Umgangssprache ist Dänisch . . . Als ich Beichtreden und Parentalia anfänglich, aus Unkunde der Verhältnisse, Deutsch hielt, wurde ich darauf aufmerksam gemacht, man wäre es so nicht gewohnt, und ich habe demnach später diese und andre Casualreden Dänisch gehalten". Hver tredie Søndag holdes dansk Prædiken, men med tydsk Psalmesang.

Om **Sønder-Lygum**: „Das Kirchspiel Süd-Lügum gehört zu denen, in welchen die dänische Sprache Volkssprache ist, während die deutsche ausschließlich in den Schulen und größtentheils beym Gottesdienst gebraucht wird". Hver fjerde Søndag dansk Prædiken med tydsk Psalmesang.

Om **Ladelund**: „Das Dänische ist die Umgangs- und Familiensprache fast aller Eingepfarrten." Skole- og Kirkesproget Tydsk, undtagen at der hver fjerde Søndag holdes dansk Prædiken med tydsk Psalmesang.

Om **Klægsbøl**: „Im täglichen Leben wird meistens Plattdänisch gesprochen"... „Die Kirchen- und Schulsprache ist hier seit Menschengedenken Deutsch.... und das mit Recht". To Gange om Aaret, paa en Hverdag, uddeles Nadverens Sakramente paa Dansk.

Om **Karlum**: „Die überwiegende Zahl der Einwohner spricht im täglichen Leben den für die hiesige Gegend üblichen Jargon der dänischen Sprache; ein Theil, etwa 10 Seelen, bedienen sich aber häufig der deutschen, und etwa 8 der frisischen Sprache". Kirke- og Skolesprog er tydsk, undtagen at der hver fjerde Søndag holdes dansk Prædiken med tydsk Psalmesang.

Om **Medelby**: „Die Umgangssprache in dieser Gemeine, deren Volkszahl auf c. 1200 anzuschlagen sein wird, ist, die hiesigen Eingebornen betreffend, ausschließlich die Dänische; fremde — jüngst hier wohnhaft gewordene Familien, in welchen täglich Deutsch gesprochen wird, giebt es meines Wissens nur 2, die des Küsters und die einer Wittwe aus Bredstedt; beide Familien zusammen bestehen aus etwa 4—5 Personen". Skolesproget var udelukkende og Kirkesproget overveiende Tydsk. I forrige Aarhundrede var der prædiket Dansk ved Siden af Tydsk; men den nu-

værende Præst Christiansens Formand, der sad i Embedet fra 1801 til 1837, havde blot prædiket Tydsk. Men, bemærker Christiansen, „bald nach meinem Amtsantritt hieselbst — im Jahre 1837 — ward vielfach mir der Wunsch geäußert, ich möchte, wie seit alten Zeiten herkömmlich gewesen, mitunter Dänisch predigen; ich überzeugte mich bald, wie sehr es Noth thue, daß diesem Wunsche nachgegeben werde“. Han prædikede derefter hver fjerde Søndag Dansk. Kirkevisitatoriet (Amtmand C. F. Krogh og Provst Ahlmann) undlader i den Anledning i deres Betænkning ikke at bemærke, at „der Pastor Christiansen nicht befugt gewesen ist, selbst auf den Wunsch der Gemeine, mit der bestehenden Kirchensprache Aenderungen vorzunehmen“ [1]). Men de glemte derved at tilføie, at det var dem selv og deres Forgjængere, der havde været efterladende med at opretholde „die bestehende Kirchensprache,“ og at Christiansen kun førte det Gamle tilbage, og næppe engang i det Omfang som tidligere. At afskaffe det Danske, gik saa let og vakte ingen Paatale; men indførtes et Sted det Danske i en ringe Deel af den Ret, som tilkom det, saa saae de tydske Autoriteter suurt, og modsatte sig, hvor de kunde (jævnfør Balsbøl og Bov). Hvor stor Trangen var til dansk Undervisning, fremgaaer af nogle Yttringer i Præstens Beretning: „Nicht wenige unter den in deutscher Sprache confirmirten hiesiger Eingebornen verstehen leichter eine dänische als eine deutsche Predigt.... Es steht die

---

[1]) Allerede tidligere (i en Erklæring af 20 Nov. 1841) havde Amtmand C. F. Krogh og Provst Ahlmann andraget paa, at Regjeringen skulde give Christiansen en Paamindelse om, at han havde handlet „ohne Befugniß“ ved at fornye den danske Prædiken i Nebelby, og med det Samme havde de paa det Bestemteste fraraadet, at man gik videre med Dansk end allerede skeet var.

Sache annoch nicht anders, als daß — was etwa den 4ten Theil der jährlichen Confirmanden betrifft — diese es nicht so weit bringen, daß sie ein deutsches Buch oder eine deutsche Predigt einigermaßen genügend verstehen können; Manche, ob sie auch mit einiger Fertigkeit Deutsch lesen können, so **verstehen sie doch das Gelesene nicht**", og, tilføies der, hvis ikke den danske Underviisning bødede derpaa, „würden sie unwissend wie Heiden ins Leben gehen".

Om Sognet **Læk** hedder det i Beretningen: „Die Kirchen- und Schulsprache ist ganz Deutsch, die tägliche Volkssprache ist aber hier gemischt, theils Deutsch, Dänisch und Friesisch". Dette oplyses nærmere saaledes: „a) im Lecker Schuldistrict ist die tägliche Volkssprache größtentheils Deutsch; b) im Achteruper Schuldistrict ist die tägliche Volkssprache Dänisch; c) auf dem Lütjenhornerfelde ist die Volkssprache Dänisch; d) im Clintumer und Schnatebüller Schuldistrict ist die tägliche Volkssprache ganz Friesisch und Deutsch; e) im Stadumer Schuldistrict ist die tägliche Volkssprache theils Dänisch theils Friesisch; f) in Sandacker und Sprackebüll ist die tägliche Volkssprache Dänisch".

Foruden de nævnte Sogne i Kjærherred findes endnu tvende, af hvilke det ene, **Enge**, er blandet dansk og frisisk, det andet, **Stedesand**, overveiende frisisk. Om **Enge** hedder det vel i Præstens Beretning, at Menigheden maa betragtes som frisisk; men han bemærker dog tillige: „das hier übliche Dänische wird fast **von Allen verstanden und gesprochen**". Han kunde gjerne have udtrykt sig bestemtere; thi Jensen i sin Kirchl. Statistik S. 494 siger: „Holzacker und Knorburg sind dänisch, Söholm dänisch und friesisch gemischt, die übrigen Ortschaften des Kirchspiels friesisch", og Provst Prahl i

Tønder betragtede Sognet 1811 som saa overveiende dansk, at han foreslog at indføre dansk Kirke- og Skolesprog her. Forunderligt nok beholdt dette Sogn ved den sidste Ordning 1851 **udelukkende tydsk Kirke-** og Skolesprog: det burde aabenbart have været regnet til de blandede Sogne. — Om **Stedesand** hedder det i Beretningen: „Die Volkssprache ist ursprünglich unzweifelhaft rein Friesisch gewesen, doch nunmehr, durch Zunahme deutscher Eingesessenen, wie auch durch Einwirken naher Kirchspiele, wo die Volkssprache vornehmlich Dänisch ist — die Umgangssprache auch hier eine zwiefache und zum Theil gemischte geworden.“ Ifølge indhentede Oplysninger maa Stedesand Sogn dog betragtes som frisisk, da alle Familier, paa 8 nær, betjene sig af dette Sprog; af disse 8 Familier tale nogle Dansk, andre Tydsk.

Hviding Herred:

Om **Aventoft** siges i Præstens Beretning: „Obgleich die Gemeinde friesischen Ursprungs ist, so ist dennoch gegenwärtig die dänische Sprache die allgemeine Umgangssprache“. Dette var allerede Tilfældet i forrige Aarhundrede, og maaskee længre tilbage i Tiden. I Struensees Tid androg derfor ogsaa Præsten paa Indførelse af dansk Kirke- og Skolesprog, men naturligviis uden Virkning.

Det danske Sprog udbreder sig ogsaa stærkt i de nærmest tilgrændsende Sogne **Nykirke**, **Rodenæs** og **Klangsbøl**, saa at det kan forudsees, at dette Sprog efterhaanden vil blive det herskende Folkesprog, uagtet Tydsk er baade Kirke- og Skolesprog. Grunden til dette mærkelige Fænomen have vi ovenfor forklaret (S. 21—23).

Om **Nykirke** bemærker Præsten: „Die Volkssprache ist hier die dänische und friesische; von den hier nach der letzten Volkszählung verhandenen circa 850 Einwohnern sprechen

ohngefähr ⅙ Dänisch und ohngefähr ⅚ Friesisch". Antallet af de dansktalende er imidlertid angivet meget mindre end det virkelig er, hvad man ogsaa maatte vente af den tydsksindede Præst, som, uagtet der efter hans egen Angivelse findes 140 dansktalende Mennesker i hans Sogn, dog ikke undseer sig ved at give sin Uvillie mod det danske Sprog Luft i følgende Yttring: „Nach meiner Ueberzeugung ist für die Schullehrer hieselbst **durchaus keine Kunde der dänischen Sprache erforderlich**". Forholdet er efter indhentede nøiagtige Oplysninger følgende: Sognet tæller 157 Familier; ingen Familie har blot tydsk Omgangssprog; 7 Familier tale Tydsk og Dansk, 3 Tydsk og Frisisk; 8 Familier reent Frisisk; i de øvrige 139 Familier er Forholdet saadant, at i 52 er Familiens Sprog udelukkende Dansk, i 87 tale Forældrene indbyrdes Dansk, og med Børnene Frisisk. Den kyndige Wimpfen (Geschichte S. 318) betegner ogsaa i Aaret 1839 dette Sogn som dansk eller overveiende dansk.

I Beretningen om **Rodenæs** Sogn angives kun de dansktalende til 27, de tydsktalende til 29, Resten 467 som frisisktalende. Denne Angivelse, der staaer i stærk Strid med Virkeligheden, læmpes noget ved den tilføiede Bemærkning: „die mehrsten Friesen **verstehen und sprechen** auch die dänische Sprache." Det Sande er, at 23 Familier have udelukkende dansk, 4 tydsk Omgangssprog; 4 Familier tale Dansk og Tydsk, 4 Dansk og Frisisk, de øvrige blot Frisisk.

Og Sognet **Klangsbøl** hedder det: „Die Volkssprache ist durchgängig die friesische. Selbst in den Häusern, wo der Mann oder die Frau aus einem dänischredenden Districte gebürtig ist, wird in der Regel Friesisch gesprochen. Jedoch wird auch in diesen Häusern die plattdänische Sprache gesprochen, wie sie in der Gegend von Höjer und Tondern gangbar ist, welche die Friesen hiesigen Kirchspiels alle

verstehen und sprechen". Ifølge indhentede Oplysninger findes der 11 Familier med udelukkende dansk Omgangssprog, 1 med dansk og frisisk, 1 med tydsk; Resten taler Frisisk. Sognet er kun lille og har i det Hele 57 Familier.

I de tre omtalte Sogne, Nykirke, Rodenæs og Klangsbøl, hvor det danske Element er saa stærkt, især i de to første, og hvor Tydsk som Familiesprog næsten ingen Rolle spiller, er dog selv efter Ordningen 1851, ligesom i Sognet Enge, Tydsk vedblevet at være det udelukkende Kirke- og Skolesprog. Det er en Feil, uden Tvivl grundet i Mangel paa tilstrækkeligt Kjendskab til Sprogforholdene, at disse 4 Sogne i Aaret 1851 ikke af Regjeringen bleve henførte til de blandede.

I de to sydligste Sogne i Hviding Herred, Horsbøl og Emmelsbøl, er Frisisk det herskende Folkesprog, ihvorvel, som Præsterne bemærke, næsten Alle forstaae Dansk og Mange kunne tale det.

I alle Sognene i Bøking Herred er ligeledes Familiesproget overveiende Frisisk; dog er Færdighed i Dansk ogsaa her meget udbredt; i Nybøl og Deetsbøl er Dansk endog saa almindeligt, at disse Sogne maae betragtes som blandede, og burde have været betegnede som saadanne paa Sprogkaartet.

Af Øen Sild har den mindre nordlige Deel, List, dansk, den større sydlige Deel frisisk Folkesprog; dog er Sognet Keitum at ansee for blandet, da der findes to- til trehundrede dansktalende Beboere (se ovenfor S. 146 Anm.) Ogsaa i Sognet Vesterland er der ikke faa dansktalende Familier. I Sognet Morsum synes at være færre danske Familier end i de andre Sogne. Foruden den tidligere omtalte almindelige Grund til det danske Tungemaals Udbredelse i de frisiske Egne, kommer paa Sild og de andre

Der, hvis Hovednæringsvei er Skibsfart, den særegne Omstændighed til, at Enkerne efter de mange Mænd, som forulykke paa Søen, ofte gifte sig igjen med Danske fra Fastlandet.

Paa **Føer** og **Amrom** er Frisisk Folkesproget, dog er paa Føer Færdighed i Dansk meget almindelig.

I samtlige frisiske Sogne i Tønder Amt (blot med Undtagelse af det aldeles danskttalende Aventoft og det blandede Sogn Læk) er **Høitydsk** Kirke- og Skolesprog, uagtet det, naar man fraregner enkelte Embedsmænds Huse, ingensteds er Familiesprog. Indtil Begyndelsen af dette Aarhundrede benyttede Lærerne det frisiske Folkesprog i Skolen — det forbødes sidste Gang 1804 [1]) — men Pleie og Omsorg har dette Tungemaal aldrig nydt fra det Offentliges Side. Ligesaa lidet Hensyn tager Regjeringen nu til det i mange af disse Sogne stærkt udbredte danske Sprog, ikke engang saa meget, at der gives nogen Timeundervïisning deri i Skolen.

Mærkelig er den Ligegyldighed og Kulde, hvormed Præsterne i de omtrent 30 frisiske Sogne, som findes i Slesvig (Tønder, Husum og Bredsted Provsti), omtale det hendøende frisiske Sprog, som dog deres Menigheder elske

---

[1]) I Skoleregulativet for Tønder Provsti af 28 April 1804 hedder det i § 10: „So wie in den Schulen der Marschharden der unlängst ergangenen Allerhöchsten Verfügung gemäß der Gebrauch der friesischen Sprache nicht stattfinden darf, so soll auch überhaupt in allen Schulen der Probstei der öffentliche Schulunterricht immer in derjenigen Sprache geschehen, in welcher an dem Orte geprebigt wird." De tidligere Forbud havde altsaa endnu ikke frugtet. Af Udtrykket „unlängst" maa man slutte, at der er udgaaet et senere Forbud end de bekjendte i Reskr. af 12 April 1768 og 17 Decbr. 1777, skjøndt Forfatteren ikke har fundet Noget herom.

saa høit. Kun tvende gjøre en Undtagelse, Præsten ved St. Nikolai paa Føer og Præsten i Lindholm. Hiin omtaler med Smerte den Undergang, der øiensynlig forstaaer det ældgamle frisiske Sprog, som Havet har frataget saa Meget af dets Omraade, og som Menneskene true med aldeles at fortrænge. Denne yttrer det Ønske, at Kirkens og Skolens Lærere maatte besidde Færdighed i Folkesproget, fordi Børnene, naar de komme i Skole, slet ikke forstaae Tydsk, og selv mange af de Gamle blot kunne gjøre sig forstaaelige paa Frisisk. Det selvsamme Forhold finder Sted i mange andre frisiske Sogne; men kun denne ene Præst taler derom.

Inden vi forlade Tønder Provsti, maae vi endnu anføre et Træk af Tydskeriets Historie. I tvende Sogne i den nordlige Deel af Provstiet, hvor Kirke- og Skolesproget altid havde været dansk ligesom Folkesproget, **Burkal** og **Ensted**, havde Præsterne Claudius og Meyer ikke nok i, at der gaves Bønderbørnene 3 Timer om Ugen Underviisning i Tydsk — det var „durchaus unzureichend". De begjære, at Timetallet maa forøges, og Claudius beder tillige om, at det maa være ham tilladt nogle Gange om Aaret at holde tydsk Gudstjeneste. De slutte sig værdigen til Fr. Petersen i **Uge**, som vi tidligere have talt om.

I **Bredsted** og **Husum** Provsti findes paa Fastlandet 8 frisiske Sogne, af hvilke Skobøl er det sydligste. I Flækken Bredsted er Plattydsk bleven herskende; dette er ogsaa Tilfældet med Egnen fra Husum og sydefter, hvilket Strøg, hvortil hele Halvøen Eidersted hører, har ombyttet sit ældre frisiske Sprog med Plattydsk. Ogsaa paa Øerne Pelworm og Nordstrand er det Frisiske fortrængt af Plattydsk; men paa Halligerne har det gamle Sprog holdt sig. I dette Provsti

findes tvende Sogne, Svesing og Olderup, hvor der tales Dansk og Plattydsk, og tvende, Hjoldelund og Fjolde, hvor Dansk er det overveiende Folkesprog. Om Svesing hedder det i Præsten Jensens Beretning [1]):

„In Veranlassung des Circulairs des hohen Visitatoriums vom 11ten November d. J. muß ich bemerken, daß in der Schwesinger Gemeinde die eigentliche dänische Sprache nicht gesprochen wird, sondern daß sich hier nur eine Art Plattdänisch findet, welches mit der gewöhnlichen, eigentlichen dänischen Sprache, wohl nur entfernte Aehnlichkeiten haben mag. Dieses Patois wird im gemeinen Leben in der Regel nur von bejahrten Personen, die übrigens, wenn sie mit deutschredenden zusammen kommen, Deutsch sprechen, und zwar am Meisten in den Dörfern Ahrenviöhl, Immingstedt und Schwesing, weit seltener von jungen Leuten, von vielen wohl gar nicht gesprochen. Wie das Verhältniß derer, die sich in der Regel des Plattdänischen als gewöhnlicher Umgangssprache bedienen, zu denen sei, die gewöhnlich Deutsch sprechen, ist eine Frage, die ich nicht genau zu beantworten vermag, und ich weiß nicht, ob ich der Wahrheit nahe komme, wenn ich annehme, daß von den 1500—1600 Einwohnern der Gemeine, etwa die Hälfte in der plattdänischen Sprache conversirt". — Betydningen af „Plattdänisch" og „Patois" i de tydskdannede Præsters Mund kjende vi. Det angivne Forhold mellem de Dansk- og Tydsktalende stemmer nogenlunde med de seneste over Folkesproget optagne Lister, der kun sætte Antallet af de Dansktalende lidet høiere

[1]) Her meddeles Pastor Jensens Beretning fra 1850, der er mere oplysende end den, han indsendte 1846.

end de Tydsktalendes [1]). Svesing er det sydligste Sogn mod Vest, i hvilket Dansk tales.

Om **Olderup** beretter Præsten Otzen (10 Nov. 1846) Følgende:

„Das Kirchspiel Olderup besteht aus zwei Theilen, nemlich aus dem Kirchdorfe gleiches Namens und aus dem weiter westlich belegenen Districte Arlewatt. Bei der Volkszählung am ersten Febr. 1845 fanden sich 476 Personen, nemlich in Olderup 287, auf Arlewattheide 76 und auf Arlewattfeld 113. Auf Arlewattheide und Arlewattfeld, also in einem Districte von 189 Personen, wird mit sehr geringen Ausnahmen Deutsch gesprochen. Unter den 287 Personen im Kirchdorfe finden sich 98 Eheleute; die jüngern derselben, so wie die, welche aus rein deutschen Kirchspielen herstammen, sprechen Deutsch. Es lassen sich diese wohl auf circa ein Drittel anschlagen, so daß die zwei Drittel unter ihnen im täglichen Leben Dänisch mit einander sprechen; 19 verwittwete Personen sprechen größtentheils Dänisch; 53 unverehlichte Personen sprechen mit wenigen Ausnahmen Deutsch; 117 Kinder sprechen ohne Ausnahme Deutsch; auch wird von ihren Eltern und andern Personen aus der Gemeinde nie anders als Deutsch zu ihnen gesprochen". — Skjøndt Plattydsk i Olderup Sogn maaskee er noget mere udbredt end i Svesing, saa er dog Forholdet mellem Dansk og Plattydsk efter Sproglisterne langt gunstigere for Dansk, end det angives i denne Beretning. Paa Geerzes tydske Sprogkaart angives det danske og tydske Element som lige stærkt i Olderup.

---

[1]) I en Beretning af Pastor Hansen i Nabosognet Fjolde (12 Nov. 1846) bemærkes leilighedsviis, at i Svesing „vor dreißig Jahren die ganze Gemeinde noch Dänisch redete".

Om Hjoldelund Sogn giver Præsten S. Simonsen 2 Nov. 1846 følgende Oplysning:

„Nach der letzten Volkszählung betrug die Einwohnerzahl im hiesigen Kirchspiel ungefähr 650. — Es werden im Ganzen 4 Sprachen hier gesprochen. Ausnahmsweise wird Hochdeutsch (!) gesprochen von denen, die sich eine etwas höhere Bildung erworben haben; die plattdeutsche Sprache wird ohne Ausnahme von Allen verstanden und gebraucht; ferner das Plattdänische, eine corrumpirte Mundart des im Schleswigschen herrschenden Patois". Dette Sprogs Slethed udvikles derefter nærmere paa den bekjendte Maade. Derpaa hedder det videre: „Endlich wird auch das Friesische in vielen Familien gebraucht, namentlich im Dorfe Goldelund. Das Verhältniß, in welchem die verschiedenen Sprachen gebraucht werden, läßt sich nicht näher bestimmen."

Denne Beretning er meget langt fra at udtrykke de virkelige Forhold, ifølge hvilke Folkesproget i Sognet Hjoldelund er aldeles overveiende Dansk, og Plattydsk at betragte som heelt underordnet og forsvindende. Den trænger derfor stærkt til en nærmere Belysning. Dette faaer den i fuld Maade ved den slesvigske Kirkehistoriker Jensens Vidnesbyrd, hvem Tydskerne ikke ville mistænke for nogen Partiskhed for Dansk. Han siger (Kirchl. Statistik, udkommen 1840, S. 749): **„Die Kinder können, wenn sie zur Schule kommen, nur Dänisch."** Dette bekræftes ogsaa ganske ved de nøiagtige Lister, som i den sidste Tid ere forfattede over Familiernes Sprog. Ifølge disse er der i dette Sogn i det Høieste kun 10 tydsktalende Familier; alle de øvrige have dansk Familiesprog; og i hine 10 Huse tales desuden Dansk ved Siden af Tydsk. Paa begge de tydske Sprogkaart, baade Geerzes og Biernatzkis, er Hjoldelund ogsaa angivet som et reent dansk Sogn.

Endelig vil Ingen tvivle om, at Dansk er Folkesproget i Hjoldelund, naar han seer, at i det et godt Stykke sydligere liggende Sogn Fjolde hver Mand taler Dansk.

Dette fremgaaer af Præsten Hansens Beretning af 12 Nov. 1846 om **Fjolde**, en Beretning, der ogsaa i anden Henseende er mærkelig, idet den baade paa en særdeles tydelig Maade anskueliggjør Forholdene, og tillige yderligere og ved et bestemt Exempel stadfæster, hvad vi tidligere i dette Skrift have oplyst om den Indflydelse, som Skolevæsenets tidligere Tilstand har havt paa Folkesprogets Bevarelse. Beretningen lyder saaledes:

„Das Kirchspiel Viöl, auf einem Flächenraum von circa zwei Qvadratmeilen ungefähr 1600 Einwohner zählend, ist jetzt das am tiefsten im Süden belegene Kirchspiel des Herzogthums Schleswig; in welchem die Umgangs- und Verkehrssprache **sämmtlicher** Einwohner bis daher noch immer die **dänische Sprache** ist. — Bei meinem Amtsantritt hier habe ich es Allen ganz frei gestellt, mit mir Dänisch zu sprechen, auch wiederholt ausdrücklich dazu aufgefordert; aber theils ist es den Einwohnern des Kirchspiels Viöl eine ganz unbekannte und nie erhörte Sache, ihren Prediger Dänisch sprechen zu hören, und mit ihm in dänischer Sprache zu verkehren; theils findet eine fast vollständige Unbekanntschaft mit der dänischen Litteratur und Schriftsprache Statt..... Vor Erlassung der allgemeinen Schulordnung im Jahre 1814 und des speciellen Regulatifs für die Probsteien Husum und Bredstedt im Jahre 1825 stand das Schulwesen hier in Viöl auf möglichst niedriger Stufe. In den Sommermonaten wurde eigentlich gar keine Schule gehalten, und für die Wintermonate nahm man vorzugsweise eingeborne Viöler zu Schulhaltern an. **In dieser alten Weise lag**

die eigentliche Gewährleistung der dänischen Sprache. Diese alten Schulhalter sprachen mit den kleinen, erst in die Schule eintretenden, Kindern anfangs nur Dänisch, um sich ihnen verständlich zu machen. Während der Schulstunden ließen sie die Kinder unter sich in dänischer Sprache verkehren; und außer der Schulzeit sprachen sie selbst nur Dänisch mit den Einwohnern und Kindern. Damals war die Schule in Viöl ein Gemisch von Dänisch und Deutsch, wobei das Dänische überwiegend. Gegen diesen Stand der Schule hat mein vieljähriger Amtsvorweser, weiland Pastor Stuhr, gestorben im Jahre 1831, mit allem Ernst geeifert. Er hat durchaus nicht geduldet, daß ein Schulhalter mit den Kindern in oder außer der Schulzeit Dänisch spreche, oder daß die Kinder unter sich in den Schulstunden in dänischer Sprache verkehrten. Mein nächster Amtsvorweser, weiland Pastor Deckmann, hatte für seine eigene Person wenig mehr als gar keine Kenntniß der dänischen Sprache. So, und durch den fast täglichen Verkehr der Viöler in Husum und Bredstedt, wo nur Deutsch gesprochen wird, ist es jetzt dahin gekommen, daß die gesammte männliche Einwohnerschaft des Kirchspiels Viöl, mit Einschluß des jüngern Theiles des weiblichen Geschlechts, außer der dänischen Sprache auch geläufig Deutsch spricht (nur der ältere Theil des weiblichen Geschlechts ist der deutschen Sprache weniger mächtig), und daß es hier schon immer mehr Sitte wird, daß die Eltern zwar unter sich Dänisch sprechen, daß sie aber mit ihren kleinen Kindern nur Deutsch sprechen, damit sie der deutschen Sprache schon mächtig in die Schule eintreten mögen. Ohne Zweifel hat man bisher hier bei der Besetzung der Schulstellen an Alles, nur nicht an die dänische Sprache gedacht".

Dette tro Billede, som Hansen her giver, af den tydske Skoles Udryddelseskamp mod Modersmaalet og dettes seige Modstand, idet Dansk endnu vedblev at være „Umgangssprache sämmtlicher Einwohner", lader sig overføre paa mangfoldige Menigheder i Slesvig [1]).

[1]) Vi have i det Foregaaende anført enkelte af Dr. Jensens Yttringer i hans Kirchliche Statistik om de Sogne, hvormed vi her beskjæftige os. Da imidlertid Dr. Jensen hos Tydskerne maa gjælde for en nimodsigelig Autoritet, vil det ikke være unyttigt paa eet Sted at sammenstille samtlige herhen hørende Yttringer, som forekomme i det nævnte Værk, der udkom i Aarene 1840—41. De ere følgende. Om Ubjerg siger han S. 378: „Die Volkssprache ist dänisch, Kirchen- und Schulsprache aber deutsch. Mitunter wird indessen auch wohl dänisch gepredigt". — Om Ladelund S. 468: „Die Bewohner des Kirchspiels sind Dänen, und die Kinder verstehen kein Deutsch, wenn sie zur Schule kommen, wo deutsch gelehrt werden soll, wie auch in der Kirche deutsch gesungen und meistens deutsch gepredigt wird; doch jeden 4ten Sonntag dänisch, so wie in dieser Sprache auch jezuweilen sonstige Amtsgeschäfte vorgenommen werden". — Om Sønder-Lygum S. 471: „Die Sprache des täglichen Lebens ist dänisch; Kirchen- und Schulsprache deutsch; doch wird herkömmlich jeden 4ten Sonntag dänisch gepredigt; auch fallen viele Amtsverrichtungen in dieser Sprache vor". — Om Karlum S. 480: „Der Schulunterricht ist deutsch, wiewohl die Kinder alle dänisch sprechen. So auch die Kirchensprache in der Regel Deutsch, wenn nicht der Prediger etwa jezuweilen eine dänische Predigt halten will". Om Humdrup S. 475: „Die Volkssprache ist durchweg dänisch, Gottesdienst und Schulunterricht aber deutsch. Die meisten Kinder verstehen kein deutsches Wort, wenn sie zur Schule kommen". — Om Brarup S. 477: „Die Kinder verstehen kein deutsches Wort, wenn sie zur Schule kommen, wo deutsch gelehrt wird, wie auch in der Kirche deutsch gepredigt". — Om Klægsbøl S. 482: „Kirchen- und Schulsprache deutsch. Volkssprache meist dänisch". — Om Medelby S. 464: „Die Umgangssprache ist dänisch. Kirchen- und Schulsprache deutsch. Die Kinder verstehen kein deutsch, ehe sie zur Schule kommen. Bisweilen wird auch dänisch gepredigt". — Om Læk S. 489: „Theils Friesen, theils Dänen.... dänisch wird gesprochen in den Dörfern Stadum, Achterup, Sandacker, Sprakebüll und auf den einzelnen

Af Beretningerne fra de nordlige Amter, Haderslev, Aabenraa og Lygumkloster, indeholder den første intet Mærkeligt, da Kirke- og Skolesproget i hele Haderslev Amt var dansk ligesom Folkesproget; ikkun i Kommunen Chri-

---

Stellen, wo das Deutsche den Kindern meistens ganz unbekannt, bis sie zur Schule kommen.... Kirchen- und Schulsprache hochdeutsch". — Om Rodenæs bemærkes S. 537, at Indvaanerne ere Friser; men, tilføies der, „doch wird hier auch schon dänisch gehört", og ligesaa om det frisiske Sogn Nykirke S. 539: „hier wird auch schon viel dänisch gehört". — Om Enge hedder det S. 494: „Holzacker und Knorburg sind dänisch, Söholm dänisch und friesisch gemischt, die übrigen Ortschaften des Kirchspiels friesisch... Kirchen- und Schulsprache hochdeutsch". — Om Aventoft S. 543: „Kirchen- und Schulsprache ist die deutsche; doch sind die Gemeineglieder der deutschen Sprache meistens nicht mächtig; sondern es wird durchgängig dänisch gesprochen. Das Friesische hat sich verloren". — Om Sjoldelund S. 749: „Die Kinder können, wenn sie zur Schule kommen, nur dänisch". — Ligesom Hjoldelund betegner han ogsaa Fjolde som et reent dansk Sogn, idet han S. 747, efter at have gjennemgaaet de frisiske Sogne i Husum Provsti, siger: „es folgen nun die beiden östlichen dänischen, Joldelund und Viöl". I begge Sogne „Kirchen- und Schulsprache deutsch". Flere Bemærkninger om disse to Sogne findes S. 22. Om Nørre-Hagsted hedder det S. 915: „Es wird meistens dänisch gesprochen; Kirchen- und Schulsprache aber deutsch". — Om Valsbøl S. 912: „Volkssprache meistens dänisch (Kirchen- und Schulsprache deutsch). — Ofte glemmer Dr. Jensen særlig at omtale Folkesproget, men stundum kan man dog af en Yttring, som leilighedsviis forekommer, slutte sig til hans Mening om det; saaledes anfører han f. Ex. ved Sognet Bov et der brugeligt dansk Mundheld: „I Guds Navn bygged de Bov Kirke" (S. 904). — Ved Sognet Adelby bemærker han (S. 963), hvorledes et Bynavn lyder „in der dänischen Volkssprache". Om Strustrup, Sterup, Esgriis og Gelting har han Bemærkninger og Oplysninger, der gaae i samme Retning (S. 999, Anm. S. 1012; jfr. hans Beskriv. af Angel, S. 125. 157—58, Anm. Det her nævnte Valkerballe ligger i Gelting Sogn). Iøvrigt kan hans Bemærkninger om de enkelte Sogne fuldstændiggjøres ved den almindelige Udsigt, han i sin Kirchl. Statistik S. 19 flg. giver over Sprogforhol-

stiansfeld, der var grundet af indvandrede Tydskere, brugtes det Sprog, de havdeført med sig [1]). Den af Visitatoriet for Aabenraa og Lygumkloster Amt indsendte Beretning indeholder vel ikke egentlig noget Nyt [2]); men den meddeler udførligere Oplysninger, end man ellers nogensteds har, om det store Omfang, som Misbrugen med tydsk Skoleunderviisning havde naaet i Egne, hvor Kirkesproget var dansk, og Skolens skulde være det. Visitatoriet forsikkrer vel, at denne Misbrug i den sidste Menneskealder, og navnlig siden Skoleloven af 1814 udkom, er ophørt; men uagtet

dene. Ifølge den er hele Viesherred i Flensborg Amt med Sognene Bov, Hanved, Valsbøl, Nørre-Hagsted, Store-Vie og Vandrup, dansktalende; ligesaa Uglehered i samme Amt med Sognene Jørl, Egebæk, Siversted, Oversø, Store og Lille Solt, ihvorvel han om de sydlige Sogne i dette Herred bemærker, at det danske Sprog her efterhaanden fortrænges ved Indflydelsen af den tydske Skoleunderviisning. Lykkeligviis er denne Indflydelse hævet siden 1851. Selv om det til Byen Slesvig hørende Michaelis Landsogn, der ved Ordningen af Sprogforholdene 1851 ikke engang blev regnet til de blandede Sogne, bemærker han rigtigen S. 22, at det danske Sprog her endnu er i Live. Jævnfør hans Ytringer baade om Michaelis og Treia Sogn S. 1091.

[1]) Dog holdtes der hver Søndag dansk Frorprædiken, hvilket havde sin gode Grund deri, at det danske Sprog formedelst Forbindelsen med Omegnen og mange danske Familiers Bosættelse her, var meget udbredt. Allerede i Koloniens første Tider holdtes om Søndagen skifteviis dansk og tydsk Prædiken, og ved den danske Gudstjeneste blev der sunget danske Psalmer af en særlig dertil forfattet Samling. Se H. Holck, „De Kongelig Danske Rigers og Fyrstendømmers Stats- og Handels-Speyl for Aar 1780" S. 415 flg., hvor flere gode Efterretninger findes om Christiansfeld. Jfr. Efterretning om Brødre-Unitetet, Aalborg 1782, S. 173. Ved den danske Prædiken bedes for Kongehuset, men ikke ved den tydske.

[2]) Det oplyses, at Skoleregulativet for Lygumkloster af 26 Nov. 1833 bestemmer, at Underviisningssproget skulde være Dansk; men der skulde gives Underviisning i Tydsk i den sædvanlige Skoletid. Den tydske Prædiken hver fjerde Søndag vedblev.

denne Forsikkring tør man dog tvivle om, at det er kommet videre, end at Misbrugen i den senere Tid er bleven noget indskrænket, i Sammenligning med hvad den tidligere havde været. Til denne Tvivl beføies man, baade naar man tager Hensyn til den hos hele Kirkestyrelsen herskende Tydskhed, der gjorde den — og mindst Provst Rehhoff — lidet tilbøielig til at udrydde den tydske Suurdeig af de danske Skoler, og naar man erindrer, at i det tilgrændsende Tønder Provsti var Tilstanden saadan, at Provsten bevidner, at endnu i Aaret 1838 „wird in den dänischen Schulen mit dem Deutschen mehr als ein sehr guter Anfang gemacht" [1]). Naar der i det Foregaaende bruges Udtrykket „Misbrug", saa er det os, der kalde Tingen saaledes; det er meget langt fra, at Visitatoriet betegner den med dette Ord. Tværtimod omtale Provst Rehhoff og Amtmand Chr. Stemann med uforduligt Smerte, at „die deutsche Schulsprache in hiesiger Gegend in den letzten Menschenaltern an Terrain verloren hat". For at være sikkre i deres Sag, holde Visitatorerne sig til fem af de nærmest ved Aabenraa beliggende Sogne: Løit, Øster-Lygum, Hellevad, Bjolderup og Hjortkjær, fra hvilke de havde indhentet paalidelige Oplysninger. I disse Sogne, der ere saa danske som nogetsomhelst andet Sogn i Danmark, var Forholdet i Skolen indtil den angivne Tid efter Visitatorernes Beretning følgende: „Die Kinder brachten eine deutsche Fibel mit, aus welcher

---

[1]) Se ovenfor S. 156. Ogsaa under Stænderforhandlingerne 1840 (Ständezeit. S. 578) oplyses, at i flere Sogne, f. Ex. Ulge og Ensted, gaves der næsten daglig og i den sædvanlige Skoletid Undervisning i Tydsk, saa at Børnene efter Reskr. af 14 Mai 1840 vilde faae mindre tydsk Undervisning, end de havde før, hvilket Hjemmetydskerne fandt, var en gruelig Uret.

sie lesen lernten; dann lernten sie den kleinen Katechismus Lutheri in deutscher Sprache auswendig, auch wol, namentlich in Loit, deutsche Gesänge; dann wurde das deutsche sogenannte Evangelienbuch, und auch wol der Psalter darauf durchgemacht — und dann erst der Katechismus, früher Pontoppidani, später der Landeskatechismus, dänisch durchgemacht. Ferner wurden deutsche Rechenbücher, namentlich B. Heins, gebraucht; meistens auch (nach) deutschen Vorschriften geschrieben, und eine Menge deutscher Briefe in Handschrift gelesen und nachgeschrieben. Dabey sollen einige wenige Lehrer auch Deutsch gesprochen haben; die eigentliche Schulsprache war der hiesige Volksdialect" (denne beskrives derpaa paa den sædvanlige Maade). „Auch wird Deutsch gezählt, nämlich dörtig, vertig, föftig u. s. w., welche Zahlweise auch noch jetzt in den Schulen vorherrscht [1]). Die angeführten deutschen Schulbücher sind noch jetzt in alten, verrißenen Exemplaren bey alten Leuten vorräthig, und einige davon an uns eingesandt, wie sich auch noch einige von den in der Jugend gebrauchten deutschen Briefsamm-

[1]) Det maa gjøre adskillige tydske Lærde ondt, at en saa trofast Kampfælle som Provst Rehhoff, ved at oplyse den tydske Tællemaades Oprindelse fra de tydske Regnebøger, omstyrter et af deres Beviser for, at Sønderjyderne i Sprog og Byrd ere Afslæggere af de saakaldte „Angelsaxer". Til videre Oplysning tjener, at ældre Folk, som enten have nydt en slet Underviisning i deres Barndom, eller aldeles savnet Skolegang, ikke tælle paa denne Maade, men sige tredive, fyrgetyve, halvtredsindstyve o. s. v.; og ligesaa libet findes hiin Tællemaade naturligviis i de gamle slesvigske Love. I Flensborg Stadsret f. Ex. betegnes Aaret for dens Affattelse paa følgende Maade: „Fra wors hærræ aar thusænd wintær oc tuhundræth ﬁyrsin tiughæ oc ﬁyræ wintær". Jfr. Paulsen, Schleswigs Volksthümlichkeit S. 46—47 og Nord. Tidsskrift for Oldk. 1 B. S. 280. Anm. Paulsens Saml. Skr. 1 B. S. 134 Anm. 2 B. S. 411.

lungen vorfanden". — Saavidt kunde det gaae med dette Uvæsen i et saa nordligt Amt som Aabenraa. At noget Lignende har fundet Sted ogsaa i den Deel af Haderslev Amt som ikke hører til Tørning-Len, kan man ikke tvivle om, skjøndt ingen saa udførlige Oplysninger derom forefindes. At man i Haderslev Amts Skoler brugte tydske Regnebøger, bevidnes af Præsten Knud Aagaard [1]); og General-Superintendent Adler nævner **Haderslev Provsti** blandt dem, i hvilke der fandtes den af ham „gerügte Gewohnheit", „die Schulkinder aus deutschen Fibeln und deutschen Evangelienbüchern im Buchstabieren und Lesenlernen zu unterweisen". I Sundeved blev Uskikken, som tidligere bemærket, afskaffet ved det nye Skoleregulativ af 1803 [2]).

Inden vi forlade Provst Rehhoff, maae vi endnu omtale den Iver, hvormed han drev paa, at Skolelærerne erhvervede sig Færdighed i Tydsk, en Iver, som bragte ham langt ud over de Grændser, Reskriptet af 14 Mai 1840 havde sat. Dette foreskrev nemlig blot, at de, der vilde være Lærere i de danske Landbyskoler, inden deres Ansættelse skulde prøves i deres Færdighed i Tydsk, og naar de havde bestaaet denne Prøve, fordrede Regjeringen ikke mere. Men Provst Rehhoff opfandt **aarligt gjenkommende Prøver.** Det var Skik, at Skolelærerne aarlig maatte besvare tvende Opgaver, som tilstilledes dem fra Provsten. Hidtil var Besvarelsen af disse Opgaver som en Selvfølge altid affattet paa Dansk; men efterat Reskr. af 14 Mai 1840 var udkommet, paalagde Provst Rehhoff Skolelærerne at levere en

---

1) Beskrivelse over Tørning-Len, S. 57. Han bemærker ved den Leilighed: „de som ikke have lært dette (den tydske Tællemaade) i Skolerne, tælle efter gammel dansk Maade snesevis".

2) Se 1 Deel, S. 340, 350—51. Anm. 1.

tydsk Besvarelse af den ene af Opgaverne. Vel kunde Provsten ikke fjerne en Skolelærer fra sit Embede, om dennes Tydsk var aldrig saa slet; men han opnaaede dog det, at holde Skolelærerne i Aande og drive dem frem i det Tydske.

Beretningen om Sønderborg Provsti, der indbefattede Sognet Kegnæs paa Als og de fire sundevedske Sogne: Ullerup, Satrup, Nybøl og Broager, indeholder intet særdeles Mærkeligt. Med Undtagelse af den tidligere (1 Deel S. 351, Anm.) omtalte indskrænkede tydske Gudstjeneste i Broager, var Alt i disse Sogne Dansk. Naar vi sige, Alt her var Dansk, menes dog kun Menighederne, thi Præsterne vare det for største Delen ikke. Det er oplysende for den hos Præstestanden i reent danske Egne herskende Tydskhed at see, at af samtlige Beretninger fra disse Sogne var kun een (Præsterne Stephensens og Wollesens i Broager) affattet paa Dansk, de øvrige paa Tydsk. Og Beretningerne fra de andre tilgrændsende Sogne, Asbøl, Dyppel, Kliplev, Qværs, der ikke hørte under Provstiet, men stode umiddelbart under General-Superintendenten, ere ligeledes affattede paa Tydsk, med Undtagelse af Præsten Karstensens i Dyppel.

Ligesom fra Landet blev der ogsaa indkrævet Oplysninger om Forholdene i Kjøbstæderne Haderslev, Aabenraa, Tønder og Sønderborg. Derimod forbigik Regjeringen paa Gottorp Staden Flensborg, ligesom den ogsaa havde undladt at indhente nogen Beretning fra Gottorp Provsti, skjøndt den kongelige Befaling ingen Undtagelse gjorde. Af disse Beretninger, som afgaves af Byernes verdslige og geistlige Autoriteter, er der kun Anledning til at udhæve en og anden Oplysning. I det Hele kan bemærkes, at det gamle tydske Uvæsen i Kirke og Skole, som vi kjende fra

det Foregaaende, endnu stod i sin fulde Kraft, og selve Beretningerne ere gjennemtrængte af den krasseste Tydskhedens Aand, som det vel er muligt at forestille sig. — Fra Haderslev berettes, at man i den senere Tid, efter Indvaanernes Ønske, har begyndt paa de høie kirkelige Festdage (ikke om Søndagene) at holde skifteviis dansk og tydsk Gudstjeneste til Aftensang i Byens Sognekirke. Det var dog et lille Fremskridt: siden 1806 havde det Danske aldeles været bandlyst fra Byens Kirke; nu var man bleven saa naadig, at man tillod, at det maatte lyde paa tre Eftermiddage om Aaret. — I Sønderborg var den tydske Gudstjeneste bleven indskrænket, men uden at dette havde medført nogen Udvidelse af den danske; kun Tiden for den danske Gudstjeneste var bleven forandret. I Aaret 1817 blev nemlig den tydske Aftensangspræsts Embede inddraget, og istedenfor at der tidligere hele Aaret om var holdt dansk Gudstjeneste om Morgenen (Froprædiken), henlagdes den nu om Vinteren til Eftermiddagen. — I Tønder brugte man nu vel danske Psalmer ved den danske Gudstjeneste [1]); men til Gjengjæld

[1]) I Overkonsistoriets Beretning fra 1811 nævnes ikke, at den tydske Psalmesang ved den danske Prædiken i Tønder var bleven afskaffet, og dette Forhold er derfor i det Foregaaende omtalt som endnu bestaaende efter den Tid. Forandringen skete imidlertid 1801, da det lykkedes General-Superintendent Adler at trænge igjennem med sine gjentagne Forestillinger herom. Ved et umiddelbart kongeligt Reskript, bekjendtgjort fra Overkonsistoriet paa Gottorp d. 20 Jan. befaledes, at man fra Paaske skulde bruge danske Psalmer ved den danske Froprædiken, og at der af Øvrigheden skulde uddeles 200 Exemplarer af den danske Psalmebog til de Uformuende i Byen. Charakteristisk er det, at Visitatoriet (Amtmand Bertouch og Provst G. A. Schmidt) betænkte sig et halvt Aar, inden de offentliggjorde denne kongelige Befaling. Det skete først den 11te Juli 1801 med det Tillæg, at de „unlängst" havde modtaget Reskript herom, og istedenfor at Reskriptet bestemte, at Forandringen skulde indtræde

havde man yderligere indskrænket denne Gudstjeneste, saa den nu kun holdtes hveranden Søndag-Eftermiddag, medens der tidligere blev holdt dansk Froprædiken hver Søndag. Man betragtede altsaa med Hensyn til Gudstjenesten Tønder næsten som en aldeles tydsk By; og dog var den i Aaret 1835 ikke mere tydsk, end at holsteenske Seminarister, som kom hertil, behøvede en „Dollmetscher" for at gjøre sig forstaaelige for deres Værter [1]).

Beretningen fra Aabenraa har nogen Interesse, forsaavidt man seer, hvorledes Modet efterhaanden voxer hos de tydske Autoriteter, saaledes at de nu vove at forsvare en Indretning, hvis Absurditet og Unaturlighed var saa overvættes stor og iøinefaldende, at selv meget tydskfindede Mænd, naar de tidligere omtalte den, kun gjorde det med Undseelse

til Paaske, fastsatte de Michaelis som Begyndelsestiden. — Den danske Froprædikens Forandring til en Aftensangsprædiken skete ifølge Reskript af 23 Nov. 1835. Eftermiddagen var vistnok en beqvemmere Tid end Morgenen — og dette blev ogsaa ved denne Leilighed gjort gjældende — men med det Samme fik man Antallet af de danske Prædikener i Tønder formindsket med det Halve, idet dansk Prædiken kun skulde holdes hveranden Søndag Eftermiddag. Den tydskfindede Provst Ahlmanns Betænkning herom af 4 Marts 1835 er mærkelig, da han omtaler den danske Gudstjeneste som stærkt besøgt og tilstaaer, at Mange i Tønder slet ikke forstaae Tydsk. Ordene lyde: „Die dänische Predigt wird des Nachmittags von zahlreichen Zuhörern besucht" .... „um auch dem nicht geringen Theil des hiesigen Publicums, welcher nur der dänischen Sprache kundig ist, mehr nützlich zu werden". — Ogsaa tidligere havde den danske Gudstjeneste i Tønder et talrigt Besøg; i Aaret 1775 f. Ex. var der 1245 Deeltagere i den danske Altergang. I Aaret 1758 yttrer den tydske Præst Flor i Tønder, at den danske Menighed var saa talrig, at den fyldte hele Kirken („daß selbige die Plätze und Stände allein besetzen könne"). Jfr. 1 Deel S. 248.

[1]) Se ovenfor S. 338, Anm. 2.

og Misbilligelse, og foresloge, at den snarest muligt maatte afskaffes. Talen er om den tydske Psalmesang, som i Aabenraa lød til den danske Prædiken. Denne Indretning, der i alle tidligere Beretninger betegnes som en „Uebelstand“ og med endnu stærkere Udtryk, forsvares af Byens Autoriteter i Beretningen fra 1846 som en fornuftig og naturlig Indretning. Det hedder herom: „Diese Mischung der beiden Sprachen mag nun freilich auf den ersten (!) Blick unpassend erscheinen, und ist auch oft genug in öffentlichen Blättern von solchen, die obenhin (!) urtheilen, stark bekrittelt worden — allein bei näherer Kunde der Verhältnisse fällt das Auffallende hier weg, und ergiebt sich, daß die Sache sich natürlich gestaltet hat und noch gestaltet“. For nu at bevise, at Blandingssproget ved Gudstjenesten ikke er en „upassende“, men en ganske „naturlig“ Indretning, anfører Aabenraaes geistlige og verdslige Øvrighed, at den danske Gudstjeneste er indført for de **Fremmedes** Skyld, som ikke kunde Tydsk („aus dem durch Fremde veranlaßten Bedürfniß“). Denne Paastand, der haaner al Historie, og staaer i meget uheldig Sammenhæng med den forud gjorte Indrømmelse, at det almindelige Familiesprog i Aabenraa var Dansk [1]), idet paa den Maade noget nær alle Aaben-

[1]) Det burde egentlig være en ganske overflødig Ting at føre Beviis for, at Sproget i Aabenraa er dansk. Men for tydske Læsere turde det maaskee ikke være af Veien, at anføre nogle Yttringer, der forekomme i et Votum, som Etatsraad Kraus, Medlem af Regjeringen paa Gottorp, afgav i Aaret 1841. Sagen dreiede sig om et Andragende fra den tydsksindede Øvrighed i Aabenraa, der gjerne vilde fortrædige Udgiveren af Byens danske Ugeblad, Uhrmager Fischer, og derfor søgte at faae et tydsk Ugeblad bragt i Gang, som skulde udgives af en Dr. Neuber, der havde gjort sig bekjendt som ivrig Slesvigholstener. Blandt de mange Snurrigheder,

raaes Indvaanere bleve „Fremmede", er vel et saa slet Beviis som muligt for, at det var meest passende at synge tydske Psalmer ved den danske Prædiken; thi behøvede de „Fremmede" dansk Prædiken, fordi de ikke forstode tydsk, saa behøvede af samme Grund ikke mindre danske Psalmer. Nu lærtes der rigtignok i Skolerne Tydsk; men da man alligevel

som dette Andragende indeholder, er ogsaa den, at Øvrigheden (hvis første Medlem var Borgemester Schow) beder Regjeringen forbyde Fischer herefter at kalde Byen Aabenraa, den skulde hedde Apenrade! Etatsraad Kraus bemærker ved den Leilighed: „In frühern Zeiten kam ich oft nach Apenrade, später weniger. Damals war die dänische Sprache dort ganz vorherrschend, und das nicht allein in den untern Ständen, sondern auch bei den dortigen Honoratioren, d. i. Kaufleuten und Schiffscapitainen. Ich habe viel mal an dortigen öffentlichen Festlichkeiten Theil genommen, und die Bemerkung gemacht, daß die Conversation ganz allgemein in dänischer Sprache geführt wurde. Ob sich das im letzten Decennio aber verändert hat, kann ich nicht sagen. Wie ich das aber auch schon deshalb nicht glaube, weil den Acten zufolge das Fischersche Wochenblatt, seitdem es in dänischer Sprache erscheint, ungleich mehrere Abonnenten zählen soll, so scheint mir auch" o. s. v. Et andet Medlem af Regjeringen, den grundtydske Konferentsraad Spies, bemærker i samme Anledning: „Rücksichtlich des Factischen ist zu bemerken, daß die Sprache des täglichen Verkehrs bei den mehrsten Apenrader Bürgern, die des Deutschen keineswegs mächtig sind, die dänische ist". Vi ville endnu tilføie et vægtigt Vidnesbyrd om Sproget i Aabenraa, hvilket aflagdes af Byens Deputerede Senator Bahnsen i Stænderforsamlingen d. 3 Januar 1854. Han yttrede: „Hvad nu Kjøbstaden Apenrade angik, saa havde den som bekjendt 4100 Indbyggere, der udgjøre henimod 800 Familier eller fuldstændige Huusholdninger; af disse vare der 30 Familer, der brugte det tydske Sprog som Omgangssprog; af disse vare de 20 tydskfødte fra sydligere Egne Indvandrede; af de andre 10 vare der 5, af hvilke Manden eller Konen var tydskfødt og indvandret og hvor den ene Part rettede sig efter den tydskfødtes Sprog; derimod vare de 5 øvrige Familier indfødte Nordslesvigere, som paastode, at tydsk var deres Modersmaal, hvorfor

vedligeholdt den danske Prædiken, saa ligger deri et Beviis for, at Efterkommerne af „de Fremmede", dog ikke gjennem Skolen bragte det saa vidt i Tydsken, at de kunde forstaae den tydske Gudstjeneste, og vare følgelig lige ilde tjente med de tydske Psalmer til den danske Prædiken — ikke at tale om, at der, som Beretningen siger, bestandig vedblev at komme en Mængde „Fremmede" til Byen, som ikke kunde Tydsk. Og selv om en Deel, eller endog alle Medlemmer af den danske Menighed, til Nød forstode de tydske Psalmer, bevises vel næppe derved, at det var passende og naturligt ved en Leilighed, hvor Sjælen skulde samles og stemmes til andagtsfuld Opbyggelse, snart at tale i eet Sprog, snart i et andet, snart bruge Modersmaalets Hjertesprog, snart det tydske Tungemaal, der dog i det Mindste i denne Forsamling var et „fremmed" Sprog. Ogsaa var det, hedder det, bekosteligt at anskaffe baade en dansk og en tydsk Psalmebog — som om de, der gik til den danske Prædiken, og jo kun gik der, fordi de ikke forstode den anden Prædiken i det fornemmere tydske Sprog, havde noget Behov for en tydsk Psalmebog. Endelig bemærkes der, at denne Indretning var bleven ærværdig ved Tidens Hævd — og dog kunne de i deres Uvidenhed ikke føre den længere tilbage end til 1783. Disse Grunde af den geistlige og verdslige Øvrighed i Aabenraa, der ikke dømmer „obenhin", men

de talte det indbyrdes; imidlertid havde deres Forældre været dansktalende Nordslesvigere, med Undtagelse af den ene, som var en jødisk Familie, og som derfor var den eneste Familie i Apenrade, der med Rette kunde sige, at Tydsk var deres Modersmaal. Af alle disse 30 Familier var der kun 2, der ikke kunde tale Dansk". (Tidende for Forhandl. ved den fyvende slesvigske Stænderforf. 1853—54, S. 662—63).

seer dybt i Tingen, og afviser enhver „Bekritteln", ville maaskee næppe tilfredsstille en Tydsker, mindre en Dansk. Denne Prøve paa Hjemmetydskeri, der gaaer saavidt, at den gjør næsten alle Byens Indvaanere til „Fremmede", fordi de ikke tale Tydsk, er saa stærk, at den kun bliver forstaaelig, naar man under Beretningen seer tvende Mænds Navne, som Borgemester Schows og Provst Rehhoffs [1]).

Angaaende Underviisningen paa Seminariet i Tønder blev der ikke indhentet nogen Oplysning, uagtet denne tydske Læreanstalts Virksomhed var af den høieste Betydning under Kampen mellem Dansk og Tydsk i Slesvig; Aarsagen var maaskee, at Kongen allerede havde besluttet at grunde et reent dansk Seminar paa et andet Sted i Slesvig. Men General-Superintendent Callisen bringer selv Seminariet i Tønder paa Bane paa et Sted, hvor denne Sag ellers ikke hørte hjemme, nemlig i hans Beretning af 29 Dec. 1846 om de ham umiddelbart underlagte Sogne, for at gjentage „meinen oft ausgesprochenen Wunsch", at Sprogunderviisningen i Dansk paa Seminariet maatte udvides. Hvad Callisens Mening var hermed, vide vi af det Foregaaende.

Derimod indkrævede Regjeringen paa Gottorp (21 Okt. 1846) fra alle de lærde Skoler baade i Slesvig og Holsteen Beretning om, hvorledes det var gaaet med den danske

---

[1]) I Beretningen hedder det ogsaa, at den danske Gudstjeneste kun var lidet besøgt; hvis det har forholdt sig saa, kunde det bl. A. have sin Grund deri, at en saaledes indrettet Gudstjeneste kun kunde være meget lidet opbyggelig. Nu da det danske Sprog er stillet paa fuldkommen lige Fod med det tydske, er Forholdet omvendt. Den tydske Gudstjeneste er nu meget lidet besøgt, ja saa lidet, at der stundum slet ingen Tilhørere komme, og altsaa bliver formeligt Messefald.

Sprogunderviisning i de sidste 10 Aar. Beretningerne vise, hvor slet Budet i Skoleloven af 1814 og de følgende Bestemmelser bleve efterlevede, og vi gjøre her, som næsten allevegne, hvor der er Spørgsmaal om Virkningen af Lovforskrifter, der vare givne til Bedste for det danske Sprog, den Erfaring, at det var „Gesetze ohne Execution", hvilke efter Heimreichs Udtryk ere at ligne med „Glocken ohne Knepel". Skoleloven af 1814 fastsatte, at Underviisningen i Dansk skulde fortsættes gjennem alle Skolens Klasser, og de særskilte Skoleregulativer bestemte, at der skulde anvendes i det Hele 7 Timer om Ugen paa denne Underviisning (derimod 8 Timer paa den tydske Sprogunderviisning). Men Lovens Forskrifter om den danske Underviisning bleve tilsidesatte af samtlige Skoler paa een nær!

Bedst stod det til i Skolen i Byen Slesvig, hvor Tilstanden 1829 havde været saa slet (se ovenfor S. 123). Skolen anvendte nu de lovbefalede syv Timer om Ugen paa dansk Sprogunderviisning, nemlig 2 Timer i hver af de tre lavere Afdelinger, og 1 Time i den øverste Afdeling. Herved maa imidlertid erindres, at det var først i de to sidste Aar (siden Sommeren 1844), at Underviisningen havde dette Omfang; tidligere underviistes i Dansk kun i to Klasser, og derpaa i tre. Ogsaa antyder Rektoren, at de danske Lærers Færdighed i Dansk ikke var aldeles tilfredsstillende; den ene af dem havde, siger Rektoren, „neuerdings" med stor Flid lagt sig efter dette Fag; men dertil knytter han den Bemærkning, at det dog var meget ønskeligt, om Lærerne baade i Dansk og andre levende Sprog i længre Tid kunde opholde sig paa et Sted, hvor Sproget taltes.

Haderslev lærde Skole danner Modstykket til Slesvigs. I denne Skole, den nordligste i Slesvig, anvendtes i den

hele tre Timer om Ugen paa det danske Sprog, saaledes at de to nederste Klasser hver havde een Time og de to øverste vare fælleds om een Time. Paa samme Tid anvendte man i denne Skole ifølge Regulativet sex Timer ugentlig paa **Fransk** og otte Timer paa **Tydsk**! Skolekollegiet tilstaaer dog, at den danske Underviisning „Manches zu wünschen übrig läßt"; men det giver Anviisning paa Byens Talesprog som et Middel til at bøde paa den mangelfulde Underviisning i Skolen. Det yttrer med Hensyn herpaa: „Wir erlauben uns hervorzuheben, daß hier, wo die Volkssprache Dänisch ist, also mit wenigen Ausnahmen die Kinder unter sich Dänisch sprechen, und selbst der eingeborne Deutsche, welcher sich hier niederläßt, binnen kurzer Zeit durch die tägliche Umgangssprache Dänisch nicht allein verstehen, sondern auch sprechen lernt, das am Unterricht Mangelnde sich durch Privatfleiß sehr leicht ersetzen läßt". Det er en anden Tale end den, vi ellers maae høre, om „Plattdänisch", „Sprachgemisch", „abscheuliches Patois" o. s. v. Men den Bemærkning ligger ogsaa nær, at naar Skolebestyrelsen erkjendte Dansk for Børnenes Modersmaal, burde den ogsaa yde det den Pleie og Omsorg, som Modersmaalet fremfor ethvert andet Sprog har Krav paa.

I Husum gaves een Times Underviisning i Dansk ugentlig i hver af de 4 Klasser. Ogsaa her indrømmes, at Underviisningen „noch Manches zu wünschen übrig läßt". Frugten af Underviisningen var „daß **die besseren** Schüler ein dänisches Buch ohne Anstrengung, **die andern** aber wenigstens mit **Hülfe eines Wörterbuchs** verstehen konnten". Saa slet det nu stod til med den danske Underviisning i Husum Skole, saa har dog denne Skole den Mærkelighed, at Underviisning i det danske Sprog indførtes her tidligere

end i nogen anden Skole i Slesvig, forend det blev befalet ved Lov, og **ifølge Disciplenes egen Begjæring.** Primanerne bade nemlig i Aaret 1812 Rektoren om at faae danske Timer istedenfor de engelske, de hidtil havde havt. Det er et Træk, der fuldkommen betegner den national-politiske Stemning, som herskede i Slesvig før 1830, og stemmende med den Skildring, vi i det Foregaaende have givet deraf. Rektoren siger, at han er gaaet ind paa Primanernes Ønske „in Betracht der Zeitumstände“ [1]).

Skolen i Rendsborg havde længe været i Forfald, og den danske Underviisning havde ogsaa lidt herunder. En Tidlang anvendte Skolen i det Hele kun to Timer om Ugen paa Dansk, og saaledes var det endnu.

Mærkeligst er imidlertid Beretningen fra Flensborg lærde Skole. I de tidligere Tider havde det danske Sprog ikke kunnet glæde sig ved nogen særdeles varm Kjærlighed fra denne Skoles Bestyrelses og Læreres Side. Vi have oplyst, hvor lidet heldig G. H. Overbeck var i sine Bestræbelser for at skaffe det danske Sprog Optagelse blandt Skolens Læresag, og vi kjende de flensborgske Læreres Erklæring 1829: „manche von unsern Schülern sind im Dänischen geübter als im Deutschen, **und zwar sehr gegen unsern Wunsch**“. Det Efterfølgende vil vise, om det danske Sprog i den sidste Tid var kommet til at staae i større Gunst hos Bestyrelsen end tidligere.

Rektor Koester indsendte til Skolekollegiet en Erklæring, der indeholder adskillige særdeles mærkelige Yttringer. Han siger saaledes: „Als ich im Jahre 1841 die Leitung der hiesigen Schule übernahm, **wurde in keiner Classe ein**

[1]) Ved „Zeitumstände“ sigtes vel til Krigen med England, eller til Frederik den Sjettes Reskript af 15 Dec. 1810.

Unterricht in der dänischen Sprache ertheilt, wie dies das Programm des genannten Jahres ausweißt". Tidligere var der dog i forskjellig Udstrækning (efter nogle maadelige Lærebøger af en Holstener Lübker) givet Underviisning i Dansk. Rektor Koester indførte imidlertid igjen dette Fag, saaledes at det efter hans Angivende nu havde fem Timer, idet nederste og næstnederste Klasse hver fik to Timer om Ugen, næstøverste een Time; men i øverste Klasse gaves ingen Underviisning i Dansk. Som Grund til det Sidste angiver han, at „die Schüler es in derselben, die zum Theil ihre Muttersprache ist, schon früher zu einer hinreichenden Fertigkeit gebracht, und die dänischen Schriften, welche unsre Schulbibliothek der Gnade Sr. Majestät verdankt, ihnen hinlängliche Gelegenheit bieten, sich mit derselben und der dänischen Literatur vertraut zu erhalten". — I Henhold til denne Erklæring fra Rektoren indgav Skolekollegiet, i hvilket den bekjendte Provst Volquardts som Skole-Inspektor var et af de meest betydende Medlemmer, den Beretning til Regjeringen paa Gottorp, at der i Skolen var sørget tilstrækkelig for den danske Underviisning. Volquardts bekræftede desuden særlig Rigtigheden af hvad der var anført og tilføiede, at han som Inspektor med Fornøielse (?) havde bemærket Disciplenes Fremgang i Dansk. En Forøgelse af den danske Underviisning fraraades som Noget, der ikke vilde være „ohne Nachtheile" for Skolens Hoveddisciplinér.

Men der var en Hage ved denne Beretning. Den var ikke behandlet i noget Møde af Skolekollegiet, men opsat af Borgemesteren i Forbindelse med Provst Volquardts, og deraa sendt omkring til Underskrift, uden engang at være ledaget af de tilhørende Akter, navnlig Rektorens Erklæring. Men da den kom til H. Peters, Præst ved Mariekirken,

vægrede han sig ved at underskrive den og sendte den tilbage med skriftligt Tilkjendegivende af, at før han kunde undertegne den, maatte han „die Erklärung des Rectors erst sehen und prüfen". Uden at tage noget Hensyn til denne Indsigelse, og uden at tilføie Noget derom i Beretningen, indsendte man denne i Kollegiets Navn til Provindsial-Regjeringen. Peters lod en Tid gaae hen, inden han gjorde Noget ved Sagen; men omsider besluttede han sig til at indgive en Klage til Provindsial-Regjeringen, hvori han angiver Følgende som Anledning til, at han nu først bragte Sagen frem:

„Als im November vor. J. die Programme der dänischen Gelehrtenschulen zu mir kamen, fand ich zu meinem Erstaunen, daß auch in kleinen Anstalten der Art mit 4 Classen, wie Ripen, Horsens, Vordingborg, wöchentlich 10—12 Stunden auf den Unterricht im Deutschen verwendet wurden, und die Schüler es wenigstens bis zum Lesen deutscher Classiker, Schiller, Göthe, Tieck u. s. w. gebracht hatten, **während hier nur 3 kümmerliche Stunden der dänischen Sprache zugewendet werden.**

Dadurch wurde ich veranlaßt, eine Abschrift des am 31 Octbr. Namens des Schulcollegii erstatteten und wirklich eingesandten Berichts nebst Anlage mir zu erbitten. Meiner Pflicht gemäß darf ich nicht verschweigen, **daß bedeutende Zweifel an der Richtigkeit der dort vorgegebenen Angaben in mir vorhanden sind".**

Efter derpaa at have udhævet det forunderlige Hastværk, hvormed Sagen var dreven, idet Regjeringens Befaling var udgaaet den 21 Okt. og Besvarelsen allerede afgiven den 31 Okt., og den uformelige Fremgangsmaade, man havde tilladt sig ved ikke at behandle Sagen i noget Møde af

Skolekollegiet, slutter han med de Ord: „Die Sache an sich aber scheint mir, namentlich für Flensburg, wichtig genug, daß sie nicht in solcher Weise abgefertigt, sondern gehörig und allseitig beleuchtet und untersucht werde. Eine hohe Regierung muß ich daher bitten, die Sache von Neuem durch unpartheiische Sachkundige untersuchen zu lassen".

Skolekollegiet blev nu af Regjeringen paa Gottorp opfordret til at afgive sin Erklæring over den Klage, som Præsten Peters havde reist. Paa Besværingen over, at Sagen ikke var behandlet i noget Møde, at Beretningen var sendt til Underskrift, uden at være ledsaget af de fornødne Bilag, og indsendt til Regjeringen, uagtet et af Medlemmerne af Kollegiet under Anførelse af gyldige Grunde havde nægtet sin Underskrift: paa alt dette svarede Kollegiet med intetsigende Undskyldninger. Men hvad der er det Mærkeligste, det er, at Kollegiet ikke svarer et Ord paa Peters's nærgaaende Sigtelse for, at den til Regjeringen indgivne Beretning var usandfærdig. Peters, der som Præst i Byen og Medlem af Skolekollegiet havde et saa nøie Kjendskab til Forholdene i Skolen, havde, efterat han omsider havde faaet en Afskrift af Beretningen og Rektors Erklæring, fremført de alvorlige Ord, at han havde „bedeutende Zweifel an der Richtigkeit der dort vorgegebenen Angaben", og endnu bestemtere yttret, at i Flensborg Skole „nur drei kümmerliche Stunden der dänischen Sprache zugewendet werden", medens det i Beretningen hed, at fem Timer anvendtes derpaa (om end ingen i øverste Klasse, hvilket allerede var en Overtrædelse af Loven). Skolekollegiet i Flensborg maa have havt en meget tyk Hud, naar ikke Braaden af slige Ord kunde trænge igjennem; og der er næppe Nogen, som efter en saadan Taushed fra

Skolekollegiets Side, ikke vil dele den af Peters yttrede „Zweifel an der Richtigkeit der dort vorgegebenen Angaben“. Og hvad skal man sige om Regjeringen paa Gottorp, som efterat en agtet og med de paagjældende Forhold nøie bekjendt Mand havde sigtet en Embedserklæring for Forvanskning af Sandheden, og forlangt, at Sagen maatte undersøges, Intet foretog? Var det, fordi Sagen dreiede sig om det danske Sprog? — I Akterne findes intet Spor til, at Sagen er kommen videre [1]).

Det kunde være en temmelig ligegyldig Ting, om man i de holsteenske Skoler lærte lidet eller meget eller slet intet

[1]) Nogle Yttringer af en Deel af Magistraten og Geistligheden i Flensborg i Aaret 1844 om Underviisning i Dansk fortjene at fremhæves. De fremkom under Forhandlingerne om en udvidet Real-Underviisning eller Oprettelse af en egen Realskole, som Borgerne meget ønskede, men den lærde Skoles Rektor og Lærere meget nødig vilde gaae ind paa. Rektor Koester foreslog tilsidst Oprettelse af to nye Realklasser, i hvilke der skulde underviises een Time ugentlig i Dansk!! I et særskilt Votum fra en Deel af Magistraten og Geistligheden bemærkes i den Anledning: „für die beiden Realclassen würde hinzu kommen müssen Dänisch, weil der Realschüler diese Sprache nicht allein nothdürftig lesen, sondern auch fertig schreiben und sprechen lernen muß“. — Ligesaa stifmoderlig som Flensborgs lærde Skole behandlede det danske Sprog, ligesaa karrig, eller om muligt endnu knappere viste den sig imod Fædrelandets Historie. Tydsklands Historie var her (og ligesaa i de andre Skoler i Slesvig) „Vaterlandsgeschichte“. Derfor benyttede man sig af tydske Weltgeschichter, i hvilke Tydskland naturligviis indtog den første og største Plads; saaledes f. Ex. i Flensborg af „Dielitzes Leitfaden in der Weltgeschichte“, der om Danmark ikke meddeler stort andet, end at det ved Krigen med England er berøvet sin Velstand, at Udenrigs-Handelen er ubetydelig, den indenrigske ringe paa Grund af de slette Veie, og Industrien utilstrækkelig (se Rektor Simesens Indbydelsesskrift til Examen i Flensborgs Lærde- og Real-Skole, 1852, S. 18. 31. 39).

Dansk, hvis ikke de Disciple, der fik deres Dannelse i disse Skoler, senere kunde ansættes som Embedsmænd i Slesvig, ligesaa fuldt som de, der udgik fra de slesvigske Skoler. Derved faaer Sagen sin Betydning. Vi tilføie derfor ogsaa nogle Oplysninger om de holsteenske Skoler. De samme Bestemmelser gjaldt om disse som om de slesvigske Skoler: ifølge Loven af 1814 skulde der underviises i Dansk gjennem alle Skolens Klasser, og efter Regulativerne skulde Skolen anvende 7 Timer ugentlig paa denne Underviisning [1]. Ikke en eneste Skole fulgte disse af Regjeringen givne Forskrifter. Hvad de enkelte Skoler angaaer, da anvendtes i Meldorf 4 Timer om Ugen paa Dansk, nemlig to Timer i den næstnederste, og een i hver af de to høiere Klasser. Tidligere havde den nederste Klasse, Qvarta, ogsaa to danske Timer; men dette var 1843 „mit höherer Genehmigung" bortfaldet. Denne „Genehmigung" var dog ligefrem stridende mod Skoleloven af 1814. Desuden vare baade Lærere og Skolekollegiet enige om, at de 4 Timer, som brugtes til Dansk, langt bedre kunde anvendes paa de fysiske Videnskaber og paa „die philosophische Propädeutik und die vergleichende Grammatik". I Glückstadt underviistes hverken i øverste eller nederste Klasse i Dansk, men kun i de to mellemste, og der anvendtes i det Hele tre Timer derpaa.

---

[1]) Ikkun det særlige Regulativ for Kiels Skole har Forfatteren ikke seet; men de andre Skolers Regulativer indeholde den Bemærkning, at Bestemmelserne havde Anvendelse paa alle Skoler i Slesvig og Holsteen, og tillige gjaldt Loven af 1814; men ikke desmindre gaves i Kiel endnu i Aaret 1829 slet ingen Underviisning i Dansk, og ligesaa lidet i Pløens Skole (se ovenfor S. 124). Det Samme gjælder om Domskolen i Slesvig i Aaret 1821 og vistnok endnu senere.

Dette siger Rektoren udtrykkelig var nok, uagtet det indeholdt en grov Overtrædelse af den gjældende Skolelov. I Plon og Kiel anvendtes i det Hele 4 Timer ugentlig paa denne Underviisning; nemlig i Kiel een Time i hver Klasse, i Plon een Time for de to øverste Klasser, og to for de to nederste samlede.

Resultatet bliver altsaa, at Lovens Bud ingensteds overholdtes, undtagen i de to sidste Aar i Byen Slesvigs Skole, og at, skjøndt der i Holsteen sørgedes saa maadeligt for Underviisningen i Dansk, saa var der dog to Skoler i Slesvig, Flensborgs og Haderslevs, som havde færre Timer i Dansk end adskillige i Holsteen.

Med disse Oplysninger om Beskaffenheden af den danske Sprogunderviisning i Slesvigs og Holsteens lærde Skoler, vil man uden Tvivl finde, at Kuratoren for Kiels Universitet, J. F. Jensen, er kommen Sandheden meget nær, naar han i en Erklæring af 9 Juli 1841 siger:

„Der Unterricht, welcher auf den gelehrten Schulen der Herzogthümer in der dänischen Sprache ertheilt wird, ist, so viel mir bekannt geworden, nicht von der Art, daß die Schüler eine auch nur einigermaaßen in Betracht kommende Fertigkeit in dieser Sprache mit auf die Universität bringen können".

Meget træffende ere ogsaa nogle Yttringer, som den kyndige og med de slesvigske Forhold saa fortrolige Chr. Paulsen i Aaret 1846 fremsørte om denne Sag[1]). Han siger:

---

[1]) I en udførlig Afhandling: „Gedanken über die Eröffnung eines dänischen gelehrten Bildungsweges für Nordschleswiger", som Paulsen lod indrykke i Beobachter am Sunde, 1846, Nr. 20, dengang

„Obgleich selbst i den Umgebungen der beiden südlichsten Schulen, in Husum und Schleswig, jeder Schritt an das Dänische als alte einheimische Sprache erinnert; obgleich dieses in einem noch höheren Maaße in Flensburg der Fall ist, wo man besonders von Landleuten und Seefahrern fast mehr Dänisch als Deutsch hört, wo so gar in einer Kirche auch der Gottesdienst dänisch ist; obgleich endlich die Haderslebener Schule sich in einer dänischredenden Stadt, und mitten in einem Lande mit ausschließlich dänischer Kirchen- und Schulsprache befindet: so wird doch die dänische Sprache den schleswigschen Schülern von ihren Lehrern nicht näher gelegt als die französische [1]), in Uebereinstimmung mit den bekannten, von Seiner Durchlaucht dem Prinzen von Augustenburg, jetzigem Statthalter der Herzogthümer, in der Ständeversammlung geäußerten Ansichten: daß, sollten die Ständeverhandlungen in einer fremden Sprache gedruckt werden, dies ebensowohl in französischer als dänischer Sprache geschehen müßte! So erklärt sich die Thatsache, daß schleswigsche, selbst im dänischen Schleswig geborene Gelehrte entweder gar nicht Dänisch schreiben können, oder nicht so richtig als viele Bauern, daß ferner Schüler und Studenten, obgleich sie zum Theil künftig in

---

Christian den Ottende var betænkt paa at ombanne Skolen i Haderslev til en dansk lærd Skole. Siden optagen i Samlede Skrifter, 2 B. S. 630 flg.

[1]) Det vilde være nøiagtigere, at sige, at de fleste slesvigske Skoler anvendte mere Flid og Tid paa Fransk end paa Dansk. Ifølge Regulativet læstes der i alle Skolerne Fransk 6 Timer om Ugen; men i Haderslev og Flensborg anvendtes kun 3 Timer og i Husum 4 Timer paa Dansk, istedenfor de 7 Timer, som dette Fag efter Regulativet skulde have.

ihrem Amte sich des Dänischen bedienen sollen, dasselbe, als Sprache des niedern Volks, ohne alle Liebe, im Gegentheil mit der größten Geringschätzung betrachten".

Vi maae slutte Gjengivelsen af det væsentlige Indhold af Beretningerne fra 1846 med den samme Bemærkning, som vi have gjort ved alle de tidligere paa kongelig Befaling indhentede Erklæringer, nemlig at de ingen praktiske Følger havde, men kun have Betydning, forsaavidt de oplyse os om Sprogtilstanden og den slesvigske Embedsstands Stemning mod Folkesproget. Beretningerne indsendtes ikke af den slesvig-holsteenske Regjering før 8 Okt. 1847, kun 4 Maaneder senere døde Christian den Ottende, og ikke længe efter kom Oprøret.

XIX.

Skolebøgerne benyttes til at forføre Ungdommen, og Folkeskrifter til at forvirre Menigmand, for saaledes at bane Oprøret Veien.

Det er en Sandhed, som gaaer igjennem hele Historien om Slesvigs Fortydskning og Modersmaalets Undertrykkelse, at det er den tydskdannede og tydsksindede Geistlighed, som heri har havt den største og meest afgjørende Deel. Næsten hvert Blad af dette Skrift lægger dette for Dagen, og vi have nylig seet, hvorledes indgroede Fordomme og grov Ukyndighed i Folkesproget i Forbindelse med en politisk Theori, der, naar den blev gjort gjældende i Livet, maatte føre til Oprør og Statens Opløsning, bragte mangfoldige af disse

Præster til i deres Beretninger at give et heelt falsk Billede af Sprogforholdene, ja forledede nogle til en vitterlig Forvanskning af Sandheden. Det var især i de sidste tyve Aar, der gik forud for Oprøret, at Folkets Lærere, ved Siden af deres fortsatte Arbeide paa at fortydske Menighederne, tillige bearbeidede dem i politisk Retning for at vinde dem for de nye slesvigholsteenske Lærdomme, som de selv først havde tilegnet sig i Kiel. Et Hovedmiddel hertil vare **Skolebøgerne** og **Folkeskrifter**. Det forstaaer sig af sig selv, at ogsaa mange Lægfolk samvirkede hertil og kraftigt understøttede denne Stræben; men Lærestanden, Præster, Provster og Skolelærere, havde dog den betydeligste Deel deri. Det er et Punkt, som i høi Grad fortjener vore Læseres Opmærksomhed; thi først herved bliver det tilfulde forklarligt, hvorledes de statsopløsende Lærdomme, som Embedsstanden siden 1815 havde ladet sig indprænte paa Universitetet, kunde trænge ned i den store Masse af Folket, vinde en vidtstrakt Udbredelse og hos den menige Mand frembringe en Omvæltning i Følelser og Begreber, som man ikke skulde troe det var muligt, kunde foregaae i en forholdsviis saa kort Tid. Men dette Middel var ogsaa et af de meest kraftige og virksomme, man kan tænke sig. Den simple Mand greb slige Skrifter og læste dem med al sin Troskyldighed, med den Respekt, han er vant til at have for det trykte Ord, og med en Tillid, som var retfærdiggjort, naar det var hans Præst eller Byens Skolemester, der gav ham Bogen i Hænde og anbefalede ham den til Læsning med en Lovtale over dens Indhold. Men langt stærkere endnu maatte den Virkning være, som de efter det slesvigholsteenske System afpassede Skolebøger gjorde paa de umyndige Børn. Hos de Ældre var der dog en Modstand, som

først maatte overvindes; de tidligere Forestillinger om Konge og Fædreland, Modersmaal og Nationalitet maatte først forstyrres og udslettes, inden de nye Lærdomme kunde blive herskende; men Barnets Sjæl var som en ubeskreven Tavle, i hvilken Læreren frit kunde indpræge hvad han vilde. Barnet læste disse Bøger Dag ud og Dag ind, han lærte Sætningerne udenad, Skolemesteren gjentog dem for ham, Præst og Provst stadfæstede dem: hvor kunde han da tvivle om deres Sandhed? maatte de ikke groe sammen med hele hans Overbeviisning og staae ligesaa utvivlsomme for ham som det, han havde lært i sin Katechismus og Bibel? Traadte han fra Skolen ud i Livet, fortsattes Bearbeidelsen paa den ovenfor beskrevne Maade ved Hjælp af Folkeskrifter, der førte videre i den Kundskab, hvortil Grunden var lagt i Skolen. Saaledes kunne vi forstaae — selv uden Hensyn til alt det Meget, der til samme Tid virkede understøttende med — hvorledes en stor Deel af den Slægt, der levede i Slesvig, da Opløret udbrød, kunde hilse dette med Jubel og hengive sit Blod — den ulykkelige forførte Slægt — for de falskeste og fordømmeligste Sætninger, som Løgnen nogensinde har opfundet. Den var jo opdragen til Oprør.

Det var, som tidligere udviklet, i Aaret 1830 og de nærmest følgende Aar, at det store Omslag skete, ved hvilket de tidligere herskende loyale Anskuelser trængtes tilbage og gjorde Plads for de separatistiske Lærdomme, som vare udklækkede i Kiel. Disse gjorde sig fra den Tid af stedse mere gjældende: Forandringen med Skolebøgerne foregik til samme Tid, eller lidt senere, da der medgik nogle Aar med at faae Bøgerne forfattede og udbredte i Skolerne. Vi skulle gjennemgaae nogle af de Skrifter, der have tjent til

Grundlag for den opvoxende Slægts Forestillinger om Konge og Fædreland og de Pligter, den skyldte begge.

En af de meest udbredte Skolebøger i den loyale Tid var forfattet af en Skolelærer H. Petersen og havde til Tittel: „Das Königreich Dänemark nebst allen zu demselben gehörenden Ländern und Besitzungen“. Den udkom første Gang 1825 og oplevede i faa Aar tre Udgaver, **den sidste i Aaret 1829.** Den var tilegnet den loyale General-Superintendent Adler, der ogsaa med Forkjærlighed sørgede for dens Udbredelse. Nogle Aar senere (1840) udgav den samme H. Petersen: „Kurze Beschreibung des Dänischen Staates, mit besonderer Berücksichtigung der Deutschen Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg“. Allerede Titlerne vise, at disse to Bøger ere udgaaede, om end fra samme Mand, saa dog af en heel forskjellig Aand; men ogsaa i andre Henseender frembyde de interessante Sammenligningspunkter. I Fortalen til den første siger han, at Formaalet med hans Arbeide har været at vække og nære „Liebe zum Vaterlande“, og ved „Vaterland“ forstaaer han Danmark, andet Fædreland kjendte han den Gang ikke. Han yttrer fremdeles: „auch verdient unser geliebtes Vaterland in Vergleich mit andern Staaten, vorzugsweise unsere ganze Aufmerksamkeit. Nur wenige Länder Europas erfreuen sich so vieler und großer Vorzüge als das unsrige. Dänemark hat Ueberfluß an den nothwendigsten unentbehrlichsten Producten, eine bequeme Lage und günstige Beschaffenheit zur Schiffahrt und Handlung; treffliche Bildungsanstalten, zufriedene und ruhige Einwohner und eine vortreffliche Regierung. — Kenntniß des Vaterlandes und Bekanntschaft mit den Vorzügen desselben erfüllen nicht blos das Herz mit feuriger Liebe gegen dasselbe, sondern beleben

uns auch zugleich zum thätigen Danke gegen König und Vaterland, welchen wir nächst Gott den Genuß dieser Vorzüge verdanken". Fortalen til det andet Skrift er meget kortfattet, og vi faae her Intet at høre om Danmarks Fortrin, eller dets rolige og tilfredse Indvaanere og fortræffelige Regjering, eller om det Sind, man bør have mod Fædreland og Konge. Det fik endda at være med Taushed om disse Ting, naar der ikke var Andet i Veien. Men han fortæller her Læserne, rimeligviis for strax at betage dem enhver Fordom mod hans Bog, at han har skiftet om og skikket sig i Tiderne. Han siger: „Die **Eintheilung** des Landes, so wie dessen **Verfaßung**, namentlich der Herzogthümer, ist **nach zeitgemäßen, jetzt vorherrschenden Meinungen geformt**". Virkelig er ogsaa Petersens nye Bog, som han selv med en saa roesværdig Oprigtighed bekjender, „nach den jetzt vorherrschenden Meinungen geformt". I sin ældre Bog deler han den danske Stat i: „A. Das eigentliche Königreich Dänemark"; og „B. Die deutschen Lande". Hiint, „das eigentliche Königreich Dänemark", bestaaer igjen af „I. den Inseln der Ostsee und II. aus der Halbinsel Jütland. Letztere begreift: 1) Nordjütland oder das eigentliche Jütland, und 2) Südjütland oder das Herzogthum Sleswig". — Den anden Deel, „die deutschen Lande", indbefatter „I. das Herzogthum Holstein und II. das Herzogthum Lauenburg". Overeensstemmende hermed falder hans Beskrivelse i to Hovedafsnit, af hvilke det ene S. 1 til S. 104 omfatter „das eigentliche Königreich Dänemark", det andet fra S. 104 til Bogens Ende „die deutschen Lande", Holsteen og Lauenborg.

Heelt anderledes i den nye Bog; efter den bestaaer den Stat „aus zweien Haupttheilen":

„A. Dem Königreiche Dänemark", og
„B. Den deutschen Herzogthümern, und zwar:
I. dem Herzogthum Schleswig,
II. dem Herzogthum Holstein, und
III. dem Herzogthum Lauenburg".

Efter denne „Eintheilung" følger nu Beskrivelsen i to Afsnit, der svare hertil. Hvad „die Verfaßung" angaaer, da bemærkes i den ældre Bog S. 34, at „die Regierungsform **im eigentlichen Königreiche Dänemark**" (altsaa efter Bogens Fremstilling: Kongeriget tilligemed Slesvig) „ist eine völlig unumschränkte monarchische, welche in männlicher und weiblicher Linie erblich, und deren höchste Gewalt in den Händen eines Königes ist". Her er ingen Tanke eller Tale om en egen „Grundgesetz" for Slesvig, eller en egen Arvegang for denne Deel af Riget. Derimod om Holsteen og Lauenborg bemærkes, at de høre „zum deutschen Bunde", og derfor indtage en særegen Stilling i Staten. Men i den nye Bog, der var „geformt nach den jetzt vorherrschenden Meinungen", hedder det S. 8 om „Staatsverfassung", at Kongeloven kun gjælder i Danmark (det vil efter den nye Fremstilling sige: Danmark til Kongeaaen); men „die Verfaßung der Herzogthümer **Schleswig-Holstein** ist in dem **Grundgesetz von 1460** (als die Schleswig-Holsteinischen Stände den Dänischen König Christian 1 zu ihrem Herzoge und Grafen erwählten) begründet". — I Fortalen til sin nye Bog omtaler og anbefaler Petersen ogsaa „eine Wand-Schulkarte", som han selv havde tegnet og udgivet. Dette Kaart, der havde til Tittel „Karte des Königreichs Dänemark und der deutschen Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg", var almindelig udbredt i Skolerne, endog paa Landet. Det var tilegnet Kong Christian den Ottende,

uns auch zugleich zum thätigen Danke gegen König und Vaterland, welchen wir nächst Gott den Genuß dieser Vorzüge verdanken". Fortalen til det andet Skrift er meget kortfattet, og vi faae her Intet at høre om Danmarks Fortrin, eller dets rolige og tilfredse Indvaanere og fortræffelige Regjering, eller om det Sind, man bør have mod Fædreland og Konge. Det fik endda at være med Taushheden om disse Ting, naar der ikke var Andet i Vejen. Men han fortæller her Læserne, rimeligviis for strax at betage dem enhver Fordom mod hans Bog, at han har stiftet om og stikket sig i Tiderne. Han siger: „Die **Eintheilung** des Landes, so wie dessen **Verfaßung**, namentlich der Herzogthümer, **ist nach zeitgemäßen, jetzt vorherrschenden Meinungen geformt**". Virkelig er ogsaa Petersens nye Bog, som han selv med en saa roesværdig Oprigtighed bekjender, „nach den jetzt vorherrschenden Meinungen geformt". I sin ældre Bog deler han den danske Stat i: „A. Das eigentliche Königreich Dänemark"; og „B. Die deutschen Lande". Hiint, „das eigentliche Königreich Dänemark", bestaaer igjen af „I. den Inseln der Ostsee und II. aus der Halbinsel Jütland. Letztere begreift: 1) Nordjütland oder das eigentliche Jütland, und 2) Südjütland oder das Herzogthum Sleswig". — Den anden Deel, „die deutschen Lande", indbefatter „I. das Herzogthum Holstein und II. das Herzogthum Lauenburg". Overeensstemmende hermed falder hans Beskrivelse i to Hovedafsnit, af hvilke det ene S. 1 til S. 104 omfatter „das eigentliche Königreich Dänemark", det andet fra S. 104 til Bogens Ende „die deutschen Lande", Holsteen og Lauenborg.

Heelt anderledes i den nye Bog; efter den bestaaer den danske Stat „aus zweien Haupttheilen":

„A. Dem Königreiche Dänemark", og

„B. Den deutschen Herzogthümern, und zwar:

I. dem Herzogthum Schleswig,

II. dem Herzogthum Holstein, und

III. dem Herzogthum Lauenburg".

Efter denne „Eintheilung" følger nu Beskrivelsen i to Afsnit, der svare hertil. Hvad „die Verfaßung" angaaer, da bemærkes i den ældre Bog S. 34, at „die Regierungsform **im eigentlichen Königreiche Dänemark**" (altsaa efter Bogens Fremstilling: Kongeriget tilligemed Slesvig) „ist eine völlig unumschränkte monarchische, welche in männlicher und weiblicher Linie erblich, und deren höchste Gewalt in den Händen eines Königes ist". Her er ingen Tanke eller Tale om en egen „Grundgesetz" for Slesvig, eller en egen Arvegang for denne Deel af Riget. Derimod om Holsteen og Lauenborg bemærkes, at de høre „zum deutschen Bunde", og derfor indtage en særegen Stilling i Staten. Men i den nye Bog, der var „geformt nach den jetzt vorherrschenden Meinungen", hedder det S. 8 om „Staatsverfassung", at Kongeloven kun gjælder i Danmark (det vil efter den nye Fremstilling sige: Danmark til Kongeaaen); men „die Verfassung der Herzogthümer **Schleswig-Holstein** ist in dem **Grundgesetz von 1460** (als die Schleswig-Holsteinischen Stände den Dänischen König Christian 1 zu ihrem Herzoge und Grafen erwählten) begründet". — I Fortalen til sin nye Bog omtaler og anbefaler Petersen ogsaa „eine Wand-Schulkarte", som han selv havde tegnet og udgivet. Dette Kaart, der havde til Tittel „Karte des Königreichs Dänemark und der deutschen Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg", var almindelig udbredt i Skolerne, endog paa Landet. Det var tilegnet Kong Christian den Ottende,

og Læren om „die deutschen Herzogthümer" fik saaledes endog Udseende af at have Hjemmel i det kongelige Navn, som stod paa Kaartet [1]).

Hvilken umaadelig Forskjel maatte det ikke gjøre, om den Slægt, som forlod Skolen for at træde virkende ind i Livet, havde dannet sine Forestillinger om de offentlige

---

[1]) En besynderlig Modsætning til dette slesvigholsteenske Skolekaart over „das Königreich Dänemark und die deutschen Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg" gjøre de Kaart, som tidligere og senere udkom i Tydskland selv over Danmark. I Tydskland brøde Geografer, Statsretslærere og Kaartudgivere sig ikke det Ringeste om de slesvigholsteenske Opfindelser før henimod Oprøret og under selve Oprøret, men fulgte Historien og Folkeretten. Saaledes f. Ex. har det Kaart over Danmark, som udkom 1837 og udgjør Nr. 68 i det bekjendte Meyers Atlas, følgende Titel: „Dänemark mit Holstein und Lauenburg. 1837. Gez. von Art. Pr. Ltn. Renner". Det siges at være Staalstik „aus der Schweinfurter Geographischen Graviranstalt des Bibliographischen Instituts zu Hildburghausen, Amsterdam und New-York". Det har ogsaa aldeles rigtige og uslesvigholsteenske statistiske Angivelser om den danske Stats Bestanddele. „Dänemark" indbefatter nemlig 1) „den dänischen Archipelagus" og 2) „die Halbinsel Jütland": denne bestaaer igjen af a) „Nordjütland" og b) „Südjütland oder das Herzogthum Schleswig". Derimod til „die deutschen Länder" henføres 1) „das Herzogthum Holstein" og 2) „das Herzogthum Lauenburg". Dette kan være et Tillæg til de mange tidligere anførte Yttringer af tydske Geografer og Fremstillinger af tydske Kaartudgivere. Et lignende Tillæg til de stærke Yttringer af Misbilligelse af den ligesaa uhistoriske som for Slesvigerne krænkende Uvane at gjøre Slesvig til en Deel af Holsteen og Slesvigerne til Holstenere, som vi have anført 1 D. S. 352 flg., findes i „Schleswig-Hollsteinisches Magazin", 1 B. 1 Th., der endog er udkommet i en holsteensk By, Glückstadt 1757. Her hedder det S. 155 i en Anmeldelse af Camerers Sechs Schreiben von einigen Merkwürdigkeiten der hollsteinischen Gegenden (under hvilken Benævnelse han ogsaa indbefatter slesvigske Egne) saaledes: „Zum voraus aber müssen wir anzeigen, daß er sowol auf dem Titelblatt,

Forhold efter Petersens første eller efter hans sidste Bog? Alene i de to Aar 1840—41 udkom der tre Oplag af denne Skolebog. — Skolelærer Petersen havde i sin sidste Bog gjort det selvsamme Omslag, som hans daværende General-Superintendent Callisen havde foregaaet med Exempel paa, da han i anden Udgave af sin „Anleitung für Prediger" vendte sig fra den gamle og historisk begrundede Betragtning af de offentlige Forhold, som herskede i første Udgave, og ganske slog sig til den nye slesvigholsteenske Lære[1]). Intet Under derfor, at Callisen ogsaa, i Modsætning til sin Forgjænger Adler, var en ivrig Fremmer af Udbredelsen af Skolebøger, der førte separatistisk Lærdom.

Den samme H. Petersen havde, nogle Aar efter at hans først omtalte Bog var udkommen, i Forbindelse med tvende andre Skolelærere, H. J. Jacobsen og H. Schlüter,

als auch an den mehresten Orten, der in hiesigen Ländern ziemlich stark eingerissenen, obgleich irrigen Gewohnheit, folget, vermöge welcher das Herzogthum Schleswig gemeiniglich unter dem Namen Hollstein begriffen wird. Schleswig ist eine besondere Provintz für sich, gehöret zum Königreiche Dänemark, ist einige Jahrhunderte eher als Hollstein ein Herzogthum gewesen, hat auch ganz andere Rechte als das zu Deutschland gehörige Hollstein, und muß also nicht mit dem Letztern verwechselt werden". Paa samme Maade ytrer sig den bekjendte tydske Lærde J. Chr. Adelung i en Oversættelse af et engelsk Arbeide af J. Williams (Ursprung, Wachsthum und gegenwärtiger Zustand der Nordischen Reiche, 1ster Theil, Leipzig 1779). Da Forfatteren et Sted (S. 169) havde indbefattet Slesvig under Benævnelsen Holsteen, tilføier Adelung i en Anmærkning følgende Berigtigelse: „Der Verfasser verstehet hier unter Holstein, einem auch in Deutschland nicht seltenen Misbrauche nach, die beyden Herzogthümer Schleßwig und Holstein obgleich der Ausspruch, daß Holstein jetzt erst mit Dänemark vereynigt sey, nur allein von Schleßwig gilt".

[1]) Se 1 D. S. 410—11. 445.

ogsaa udgivet en Fædrelandshistorie, hvis Tittel var „Geschichte des Königreichs Dänemark und der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg, zum Gebrauche in Volksschulen und für den Bürger und Landmann". Der hersker i denne Bog en fuldkommen fædrelandsk og loyal Tone. Som Prøve herpaa er det nok at anføre, at Grev Geert og Niels Ebbesen skildres som det, de i Sandhed vare, den ene en fremmed Tyran, den anden „ein Befreier des Vaterlandes", at Bestemmelserne i Freden til Frederiksborg og de Akter, som sluttede sig dertil (om hvilke Slesvigholstenerne saa nødigen tale, naar de ikke maae forvanske dem) udtrykkelig ere fremhævede, o. s. v. Men denne Bog udkom 1835, og det var en slem Anachronisme. Den blev snart Gjenstand for Modsigelse, Haan og Forfølgelse, og fik næppe nogen synderlig Udbredelse. Men H. Petersen tog sit Parti: han skrev 1842 en lille „Welt- und Vaterlandsgeschichte"; den var naturligviis „geformt nach den jetzt vorherrschenden Meinungen" og havde den ønskelige Fremgang[1]).

Men H. Petersen blev ikke ene paa Markedet med fine efter slesvigholsteensk Tilsnit afpassede Bøger for Folkeskolerne og for Borgere og Landmænd. Den ene Medbeiler fremstod efter den anden. De Bøger, der saaledes fremkom, have alle det tilfælleds, at de skildre Slesvig som „ein deutsches Herzogthum", som forbundet med Holsteen til en selvstændig Stat „Schleswig-Holstein", hvis Arvefølge er en anden end Kongerigets; og Tiden, da Kongen af Danmark ophører at være „unser Herzog" siges at være nær forestaaende; i disse Bøger er ikke Danmark, men „Schleswig-Holstein", „das Vaterland"; men desuden har enhver Slesvigholstener et

[1]) Beobachter am Sunde 1846 Nr. 6, S. 22.

andet Fædreland, „das große Vaterland"; Danmark omtales kun for at stille dets Konger og Regjering i det ugunstigste Lys; Gottorperne berømmes og fremstilles bestandig som de Forurettede; de Begivenheder og Statsakter, der godtgjøre, at Slesvig er en Deel af det danske Rige, enten forbigaaes med Taushed eller forvanskes. Ogsaa det havde disse Bøger tilfælleds, at de høiere geistlige og verdslige Embedsmænd med faderlig Omhu sørgede for deres Udbredelse, og sædvanlig med desto større Iver, jo mere separatistisk Bogen var.

I Aaret 1842 udgav en H. Detlefs en „Neues Lesebuch für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Volksschulen". Den Deel deraf, som afhandler Geografien, begynder med en Fremstilling af Tydsklands geografiske Forhold, og som det første Landskab i Tydskland beskrives **Slesvig**; derpaa fortsættes Tydsklands Geografi, indtil den ender med Fyrstendømmet Lichtenstein. Derefter følger som den anden europæiske Stat **Danmark**. Denne Prøve af denne Bog turde være tilstrækkelig.

En meget udbredt Skolebog var „Der Bildungsfreund", hvis Forfatter var en Heinrich Burgwardt, Lærer ved en Skole i Altona og senere i Flensborg, og hvoraf første Oplag udkom 1843 med Tittel: „Der Bildungsfreund in den Oberclassen deutscher Volksschulen". Skjøndt den selv angav sig som en Læsebog for „tydske" Folkeskoler, blev den dog ved Autoriteternes Gunst indført i de slesvigske Skoler [1]). Det var ogsaa en meget brugbar Bog for dem, der vilde lære de slesvigske

---

[1]) I Gelting f. Ex. indførtes den 1846 med General-Superintendent Callisens Bifald, se Fr. W. Valentiner, Das dänische Kirchenregiment, S. 87.

Børn, at de vare Tydskere, og indpode dem slesvigholsteenske Grundsætninger; thi tydsk i Aand var den fra Begyndelsen til Enden, og allerede første Udgave har en meget antagelig Tilsætning af Slesvigholstenisme. Bogens anden Deel begynder med et Afsnit om „das Vaterland“. Det første Stykke heri er et Digt, „Mein Vaterland“, der har det Omqvæd:

„Von der Königsau' und Koldinger Bucht
herunter bis zur Elbe Strand
streckt Schleswig-Holstein sich:
mein Vaterland!“

Derefter følger et Digt til Eideren, der kaldes „Nordens Rhein“. Det begynder saaledes:

„Du Strom aus deutscher Quelle,
Du unsres Nordens Rhein,
Laß, Eider, deine Welle
Nie unsre Schranke sein!“

Derpaa kommer et Digt, hvori hvert Vers begynder med den Linie:

„Hört Brüder wir sind Deutsch.“

Derefter et Par Digte til Berommelse af „die biedern Deutschen“, og deres mange skjønne Egenskaber.

Senere følge Stykker, der handle om „Einführung des Christenthums in Schleswig-Holstein“, om „Gerhard der Große“, der kaldes „Schleswigs Retter“, om „Verlauf der Vereinigung Schleswigs und Holsteins“, om „das Haus Gottorf“, om „der letzte Landtag“, Alt naturligviis i reen slesvigholsteensk Aand. Afsnittet om „das Vaterland“ slutter med en Vise „an Schleswig-Holstein“.

Skjøndt nu denne Bog kunde synes at tilfredsstille alle billige Fordringer, viste dog anden Udgave, som udkom 1849, at den var istand til at modtage Forbedringer og Udvidelser

i slesvigholsteensk Retning. I den første Udgave havde Forfatteren ikke aldeles kunnet frigjøre sig fra de gamle Traditioner. Han havde saaledes ikke faa Stykker, i hvilke Holsteen bestreves for sig, og Slesvig for sig. Dette Misgreb rettedes i den nye Udgave. Den ældre Udgaves Stykker om „Holsteins Lage und Größe“, „Holsteins Gewässer“, „Holsteins Klima“, „Holsteins Mineralien“, „Holsteins Pflanzenreich“ o. s. v., og de særskilte Beskrivelser af „das Herzogthum Schleswig“ forvandles i den nye Udgave til „Ein Blick auf **Schleswig-Holstein**“, „Die Meere **Schleswig-Holsteins**“, „**Schleswig-Holsteins** Flüsse und Landseen“, „**Schleswig-Holsteins** Klima“ o. s. v. o. s. v. Overskriften „der letzte Landtag“, forvandledes til den bedre klingende „Schleswig-Holsteinische Verfassungsgeschichte“, og Indholdet modtog tidsmæssige Forbedringer. Ogsaa Bogens Tittel forandredes; den kom til at hedde: „Der Bildungsfreund, ein vaterländisches Lesebuch, zunächst für Schleswig-Holstein“. Stykkerne, der handle om Tydsklands Historie, udgjorde i den første Udgave knap 20 Sider; men i den nye Udgave indtage de næsten et Par hundrede Sider. Dette store Tillæg af „deutsche Geschichtsbilder“ havde ogsaa et vigtigt Formaal; thi de skulde, siger Forfatteren i Fortalen, „dazu dienen, daß **das nationale Leben in Schleswig-Holstein**, in jeder unserer Communen, in jeder unserer **Volksschulen**, nur ein Pulsschlag des einen deutschen Nationalherzens sei“. Arndts bekjendte Vise: „Was ist des Deutschen Vaterland“, er ogsaa kommen med i denne Udgave[1]). Bogen slutter med

[1]) Om Arndts „Vaterland“ bemærker selv en Tydsker (Rosenkranz: Göthe und seine Werke. 2 Aufl. Königsb. 1856) ret træffende: „Wir wandern bis wo am Belt die Möwe fliegt. Was hält uns auf über das Meer zu segeln und auch im Missisippithal unter den deutschen Auswandern unser Vaterland zu suchen?“

tre Digte af Herwegh, det ene: „Dem deutschen Volke", det andet: „An das Haus Hohenzollern", og det tredie: „An den König von Preussen". Dette begynder saaledes:

„Die Sehnsucht Deutschlands steht nach Dir,
Fest, wie nach Norden blickt die Nadel;
O Fürst, entfalte Dein Panier!" o. s. v.

Prisen for alle slesvigholsteenske Folke- og Skolebøger bærer dog uden Tvivl Advokat J. Bremers berygtede Skrift. Det udkom 1844 under Tittel: „Kurzgefaßte Beschreibung und Geschichte von Schleswig-Holstein für den Bürger und Landmand und zum Gebrauche in Schulen. Eine gekrönte Preisschrift". Bogen havde et værdigt slesvigholsteensk Fadderskab. Den fremkaldtes ved en Priis af 200 Rdlr. Kour., som Advokat Beseler udsatte i Aaret 1841; Priisdommerne vare Etatsraad Falck, Provst Rehhoff og Advokat Heiberg; og Priisvinderen var Advokat Bremer, en Svigersøn til Pastor Lorenzen i Adelby; baade Opgavens Stiller, Beseler, og Prisens Vinder, Bremer, bleve Medlemmer af den Regjering, som dannede sig, da Opr̄øret faa Aar efter brød ud [1]). Den nød en større Gunst hos de slesvigholsteenske Autoriteter end nogen anden af det Slags Bøger, og dens Udbredelse fremmedes saa ivrigt, at det endog hed sig i Bladene, at den var autoriseret af Regjeringen, hvilket dog næppe maa forstaaes bogstaveligt. Men at ikke engang den nye Regjering, som oprettedes 1846, fandt sig foranlediget til at forbyde Skolebøger som Burgwardts, Detlefs eller Bremers, er ovenfor bemærket (S. 345, Anm.). Af Bremers Bog bebudedes

[1] Hinrichsen, de separatistiske Bevægelser, 2 Opl. S. 30. Anm. Beobachter am Sunde 1846, Nr. 7, S. 25—26, og 1847, Nr. 48, S. 190.

og forberededes endog en dansk Oversættelse, for at skaffe dens Lærdomme Indgang ogsaa i Nordslesvig. Det vilde føre til for stor Vidtløftighed, her at gaae ind paa selve Bogens Indhold, men Læserne maae holde sig forvissede om, at denne Bog er en Pragtprøve paa Slesvigholstenernes Færdighed i den historiske Digtekunst, at der ikke savnes en eneste Sætning, som behøvedes for at støtte det slesvigholsteenske System, at historiske Beretninger og historiske Aktstykker forvanskes og fordreies, eller forbigaaes med fuldkommen Taushed, naar de vise Danmarks Ret, at intet Middel er sparet for at vække Had og Foragt hos Læserne — Skolebørn og det troskyldige menige Folk — for Danmark, dets Folk og Regjering [1]).

---

[1]) Foruden Bremers Bog fremkaldtes ved hiin Priisopgave et Skrift af en Skolelærer J. Greve, der var forfattet i samme Aand og med samme Øiemed som hiint. Det blev ligeledes trykt, og Falck ledsagede det med en Fortale. Heri siger han ligesaa træffende som naivt: „In gewisser Beziehung können wir die beiden Schriften des Herrn Ober- und Landgerichtsadvocaten Bremer und des Herrn Schullehrers Greve als die Anfänge einer neuen Art der vaterländischen Litteratur ansehen". Det er en stor Sandhed. — I Beobachter am Sunde 1846, Nr. 7, S. 25—26 findes omtrent en Snees Sætninger i Bremers Bog prøvede og stillede i det rette Lys. Ogsaa J. F. Schouw har i Dansk Ugeskrift, 2 R. 7 B. S. 243—44 udpeget en Deel af Bremers falske statsretlige og geografiske Lærdomme. — At oversætte Bremers Bog paa Dansk blev vel opgivet, forbi man troede at kunne opnaae det Samme ved en slesvigholsteensk Historie paa Dansk, som en Dr. Markus udgav 1844. For at indsmugle den slesvigholsteenske Lære hos Nordslesvigerne, nævner han i Fortalen flere umistænkelige Historikere, som han siger han har støttet sin Fremstilling paa; selv mit Navn maa tjene ham til Skjærmbræt. Ikke meget forskjelligt var det Kunstgreb, som Falck brugte i den tydske Oversættelse, han udgav af min Haandbog i Danmarks Historie. Han udelod — uden at sige det i Fortalen — Alt hvad der stred mod den slesvig-

Man skulde ikke troe, at en Regnebog med sine tørre, partiløse Tal skulde kunne bruges som et Middel for politisk Agitation og tjene til Udbredelse af statsfjendske Lærdomme. De opfindsomme Slesvigholstenere have dog ogsaa forstaaet den Kunst. Bogen hedder: „Zweites Uebungsbuch fürs schriftliche Rechnen, von J. B. Saß." De tidligere Udgaver indeholdt intet Anstødeligt, men i det sjette Oplag, som udkom 1850, dukker ikke blot ved forskjellige Leiligheder Staten „Schleswig-Holstein" op; men Bogen har tillige faaet et Tillæg af en „Geschichte Schleswig-Holsteins" (S. 482—92), affattet i den værste Partiaand, og — heri bestaaer netop det Fine af Sagen — Regnebogen var saaledes indrettet, at Børnene nødtes til atter og atter at gjennemlæse eller lære udenad denne „Geschichte Schleswig-Holsteins" for at kunne besvare Regnebogens Opgaver! Saaledes var der af en Regnebog gjort en formelig politisk slesvigholsteensk Katechismus [1]). Saasnart Regjeringen

holsteenske Lære, og lod den saaledes forvanskede og lemlæstede Bog udgaae med mit Navn som Flag for en Fremstilling, der kunde læses med Opbyggelse af enhver Slesvigholstener.

[1]) For at gjøre denne Bogs Indretning mere forstaaelig, bemærkes, at der paa forskjellige Steder, f. Ex. S. 154 flg. S. 499 flg. findes fremsat en Mængde Spørgsmaal af Slesvigs og Holsteens Historie, sædvanlig saaledes indrettede, at de give Anledning til nogen Regning med at trække fra eller lægge sammen; men undertiden ogsaa uden det, blot for at indprænte et eller andet Punkt af Historien. Efter hvert Spørgsmaal staaer der et eller flere Tal, som henvise til det Afsnit af „Geschichte Schleswig-Holsteins", der giver Barnet den Oplysning, som det behøver for at besvare Spørgsmaalet. For Ex.: „Wie viele Jahre war Nordalbingien unter der Herrschaft der Dänen gewesen, als es durch die Schlacht bei Bornhöved von derselben befreit wurde, und wie viele Jahre nach derselben wurde der holsteinische Graf Gerhard der Große Reichsverweser in Dänemark? 63, 64 u. 75". — Eller: „Wie viele Jahre nach dem Aussterben des Stammes des Herzogs Abel

opdagede dette Kunstgreb, blev denne Regnebog naturligviis forbudt i Slesvig [1]).

Ligesaa opfindsomme som Slesvigholstenerne viste sig med at indsmugle deres politiske Lærdomme paa Steder, hvor man mindst skulde vente det, ligesaa fløgtige vare de med at skaffe deres politiske Piecer, Flyveskrifter og separa-

wurden die holsteinischen (schauenburgischen) Grafen erblich mit Schleswig belehnt, und so Holstein und Schleswig vereinigt? 77". — Eller: „Wie viele Jahre hindurch hatte sich von Zeit zu Zeit der Kampf um eine selbständige Stellung Schleswigs erneuert? 72". — Eller: „Wie viele Jahre nach Errichtung der Waldemarischen Constitution wich man durch die Erwählung des dänischen Königs zum Herzog von Schleswig und Grafen von Holstein von derselben ab? 75 u. 81." — Eller: „Wie lange nach den von dem ersten Oldenburger ertheilten Landesprivilegien, wonach Schleswig und Holstein ewig ungetheilt zusammen bleiben sollen, sprach Friedrich VII. die Trennung beider Lande aus? 81 u. 112". o. s. v.

[1]) Da Forlæggeren C. Th. Schlüter i Altona, der ogsaa havde forlagt Burgwardts Bildungsfreund og flere Skrifter i samme Aand, erfarede dette, gjorde han et hurtigt Sving=Om, foranstaltede et nyt Optryk af Bogen, hvori han udelod alt det Anstødelige, og bekjendtgjorde en „Anzeige für die Lehrer Schleswigs", hvori han anbefalede Bogen i dens nye Skikkelse. Heri siger han, at i det nye Optryk „findet sich von dem in der 6ten Auflage enthaltenen Politischen auch nicht die geringste Spur"; og bemærker, at det derimod ligesom de ældre Udgaver indeholder: „Belehrung über das dänische Münz-, Maaß- und Gewichtssystem" og Øvelsesopgaver „zur Berechnung des Reichsbankgeldes" og „der königlichen Abgaben"; ja meddeler endog mere herom end Udgaven af 1847. Man seer, at denne Schlüter er vel skikket til at tjene Tiderne, naar han derved tillige kan tjene sin Fordeel. Desværre fremviser Tydskland i den sidste halve Snees Aar ikke faa Schlütere baade blandt Forfattere og Forlæggere. Cannabichs Geografi, der tidligere havde en rigtig Fremstilling af Danmark geografiske og statsretlige Forhold, er i de nyeste Udgaver bleven aldeles slesvigholsteensk. Brockhaus's Konversations-Lexikon, der tidligere ved at fremstille de danske Forhold fulgte Historien, følger nu Slesvigholstenerne. Paa de bekjendte Weilands Skolekaart henførtes

tiskiske Folkeskrifter den størst mulige Udbredelse og bringe dem i Hænderne paa Menigmand, uden at denne enten søgte dem eller ventede at finde dem. At sende dem til ethvert Sogn og faae dem indlemmede i Sognebibliotheket, røbede vel Virksomhed; men det var et ganske simpelt Middel, som ogsaa andre end Slesvigholsteneře kunde falde paa; desuden var dette Middel ikke sikkert; Menigmand vilde maaskee hellere læse opbyggelige Skrifter, eller Bøger, som handlede om Landvæsen, eller Historier og Fortællinger. Man fandt derfor paa den fiffige Udvei at sye de politiske Piecer ind bag i de Bøger, som Almuen meest læste, enten det nu var Andagtsbøger, eller landøkonomiske Skrifter, eller Romaner og Noveller. Naar en Mand da havde læst Bogen, kom han tilsidst til den politiske Afhandling, og man kunde vente, at han, om ikke af andet, saa af Nysgjærrighed, vilde gjennemlæse den. Nærmere kunde man ikke komme det.

Slesvig, ligesom paa alle andre Kaart baade i Tydskland og andenstebs, til Danmark; men under Oprøret fandt Udgiverne paa at henlægge Slesvig under Tydskland. Siden ere Udgiverne igjen komne til Besindelse og have tilbagegivet deres Erobring; nu henføres Slesvig paa de weilandske Kaart, i det Mindste paa de Exemplarer, som komme her til Landet, atter til Danmark. Flere nye Skolebøger, hvoriblandt adskillige udkomne i Meklenborg, vise en komisk Standhaftighed i at foredrage den slesvigholsteenske Lære for deres unge Læsere. — Et af de meest storladne Exempler paa litterære Krumspring og Trældom under Tiderne frembyder den ynkelige Dr. Clement. Medens han nød Understøttelse af den danske Regjering, kunde han ikke finde Ord stærke nok til at berømme det danske Folk som det første i Verden; siden da Oprøret brød ud og Understøttelsen hørte op, var intet Skjældsord ham grovt nok for at nedværdige dette Folk. Han er lige taabelig og lige latterlig, hvad enten han roser eller dadler. Nærmere Oplysning om ham og hans Skrifter findes i en Afhandling af Forf. i den hos Lorck i Leipzig udkomne Norbischer Telegraph Nr. 36—37. 1849 (paa Dansk i Schouws Tidsskrift Nr. 15, Juli 1849).

Hvad der her er oplyst om, hvorledes Slesvigholstenerne i en Række af Aar bearbeidede Børnene ved Skolebøgerne og de Voxne ved Folkeskrifter, vil maaskee borttage en Deel af det Gaadefulde, som der endnu kan være for Mange deri, at en stor Deel af Slesvigerne kunde bringes til at ringeagte deres Modersmaal, fornægte deres Fædreland, bilde sig ind, at de vare Tydskere, og tilsidst, uagtet de styredes af en mild og human Regjering, og uagtet Handel og alskens borgerlig Virksomhed trivedes og under lykkelige Aaringer spredte Velvære og Velstand til alle Landets Kanter — kunde løfte Vaaben mod deres Konge og lovlige Regjering og styrte sig ind i et Oprør, der evig vil staae brændemærket i Historien.

XX.

Den tydskdannede og slesvigholsteenskſindede Geistligheds Forhold til Opløret, baade i Almindelighed og i det Enkelte. Den samme Geistlighed i sin Virksomhed som Sjælesørger og Ordets Forkynder.

Ingen kan nægte, at det Middel, som den tydskdannede og slesvigholsteensk-sindede Geistlighed valgte for at forberede Oprøret, Ungdommens Forførelse gjennem Skoleunderviisningen og den voxne Slægts gjennem allevegne udbredte Folkeskrifter, hvis Virkning understøttedes ved mundtlig Belæring og Indøvelse, var meget praktisk. Men der er noget, der er endnu mere praktisk end dette, det er **Gjerningen og Exemplet**, den personlige Deeltagelse i Oprøret. Ogsaa til denne yderste Grændse er denne Geistlighed gaaet, den har fyldt Bægeret til Randen. Om ikke i Andet, saa har den i dette Punkt ladet sine Gjerninger svare til sine Ord og sin Lære. Her behøves ingen lang Beviisførelse;

hvorsomhelst vi vende Blikket hen, springe Kjendsgjerninger i Mængde os imøde: de skulle tale.

Først møder os den af Oprørsregjeringen beskikkede Superintendent Nielsens uhyggelige Skikkelse, der altid har Guds Ord tilrede for at besmykke Oprør og Meened. Hans Navn knytter sig for bestandig til det Hyrdebrev eller den Proklamation, som han udstædte til Svar paa den kongelige Proklamation af 16 Mai 1848. Kongen havde selv været ovre i Slesvig og besøgt de forskjellige Egne af Landet for at virke paa det vildledte Folk og ved sin Nærværelse vise, at det var et Paafund fostret af Løgn og det foragteligste Hykleri, naar Oprørets Ledere i den Proklamation, hvormed de aabnede deres Regimente, fortalte Landet, at Kongen var en ufri Mand, og at man, ved at gribe til Vaaben imod ham, netop kjæmpede for ham. Til de oprørske Soldater kunde han kun tale gjennem det skrevne Ord. Efter sin Tilbagekomst udstædte han en Proklamation til Soldaterne, der vare forførte til at svige deres Fane. Heri forekom disse Ord:

„Officiere, Unterofficiere und Soldaten! Seid eingedenk des Eides, den Ihr geschworen, erinnert Euch der Treue, die Ihr, unter Anrufung Gottes und seines heiligen Worts, gelobt, und besudelt nicht Eure Waffen mit dem Schandflecke des offenbaren Verraths!.... jenseits vor dem ewigen Richter werden die, die den Namen des Herrn gemißbraucht haben, für ihren verrätherischen Meineid zur Verantwortung gezogen“.

Det var alvorlige Ord, vel egnede til at røre Samvittigheden hos dem, der ikke vare aldeles forhærdede. Oprørsregjeringen frygtede dette Indtryk, og dens Tjener Nielsen, den Gang Præst i Byen Slesvig og Provst for Hütten

Amt, var strax færdig med et Hyrdebrev til „die Schleswig-holsteinischen Krieger“, som skulde lamme Virkningen af Kongens Ord. Det var et Mesterstykke af slesvigholsteensk Jesuitisme. Dersom Nielsen ligefrem havde opfordret Soldaterne til at bryde deres Ed, ligesom han selv havde gjort, maaskee med Tilføielse af nogle Ord om „Kränkung der Landesrechte“ eller desl., da vilde dette hverken have været værre eller bedre end saa meget Andet, der skete i Oprørstiden. Men Nielsen lærte Soldaterne, at de gjerne kunde føre Vaaben imod deres Konge, og endda ikke bryde deres Ed. En saadan Lærdom kan kun føres af den, der fornedrer sig til en modbydelig Legen med Sandheden og giver sig den meest raffinerede Jesuitisme i Vold [1]). Han vover endog at henvise Enhver til at raadføre sig med Gud og sin Samvittighed i denne Sag, og saa at vælge. Men han har forud givet en saa kløgtig beregnet Fremstilling af de Grunde og Hensyn, som burde bestemme Valget, at dette umuligt kunde være tvivlsomt for dem, hvis Forestillinger om Edens Hellighed allerede vare blevne rokkede ved Alt, hvad de havde seet foregaae omkring sig, og som i det Hele havde for ringe Kundskab til de virkelige Forhold og for liden Færdighed i at prøve sofistiske Grunde, til at kunne indsee, at Løgnen her havde iført sig Sandhedens og Frombedens Klædebon. Han tiltaler til Slutningen de udkaarne Offre for sin Forførelse med disse Ord: „Wenn Ihr dann gewiß werdet, Ihr seid an ihm (Gott) **am 24sten März** nicht eidbrüchig geworden, dann verleihe Euch der Gnädige

---

[1]) Han har selv meddeelt sin Forklaring af, hvorledes man godt kunde bryde sin Ed, og dog ikke blive Meeneder, i sine „Materialien zu einer Appellation“, S. 29—33.

und Barmherzige einen freudigen Muth, um für die Sache, die so Gottes Sache ist, Gut und Blut zu wagen. Damit wird der Name des Herrn nicht gemißbraucht, wie die Proclamation Euch ängstlich machen will, sondern im Gegentheil wahrhaft geehrt, und Ihr habt nicht, wovor Ihr gewarnt werden, „Verantwortung zu fürchten für verrätherischen Meineid", sondern Gnade zu hoffen zu der Zeit, da Euch Hülfe Noth ist. Diese Gnade sei mit Euch und erhalte Euch männlich und stark".

Denne Meenedens Apostel blev ikke ubelønnet; Oprørsregjeringen udnævnte ham taknemmelig til Superintendent for Sydslesvig.

Ikke blot Kirkens høiere Embedsmænd, de i det Foregaaende oftere nævnte Provster Rehhoff, Volquardts, Boysen og Ahlmann, og ligesaa den ikke tidligere nævnte Provst Harries i Husum, men den allerstørste Deel af den menige tydskdannede Geistlighed i Slesvig sluttede sig til denne Veileder og Anfører [1]). Dette viste sig bl. A., da disse Geistlige næsten allevegne efterkom den Befaling, som den saakaldte provisoriske Regjering (13 Mai 1848) udstædte, at der ikke længer fra Prædikestolen maatte bedes for Kongen

[1]) Provst Harries i Husum brugte færre Omsvøb end Superintendent Nielsen, i det han i Mai 1849 i Forbindelse med en Deel Indvaanere i Husum underskrev en Opfordring til Øvrigheden om paa Byens Vegne at erklære, „der König von Dänemark Friedrich VII habe sich der Herzogkrone verlustig gemacht, und es möge die Personalunion mit dem ihnen befeindeten Dänenvolke für alle Zukunft aufgehoben werden". Fra Prædikestolen opfordrede han Soldaterne af en Insurgentbataillon, som laae i Husum, til Tapperhed i Kampen mod Danmark, og blandede overhoved idelig saaledes Politik i sine Prædikener, at selv slesvigholsteensksindede Indvaanere i Byen fandt, at det dog var for grovt.

og Kongehuset, saaledes som Brug havde været i umindelige Tider, i det Mindste siden Kirkeordinantsen af 1542, og som senere Love og Forordninger foreskreve [1]), men at Præsterne skulde bruge den tvetydige Formular: „Velsign vor Fyrste og enhver Øvrighed". Ja, da det følgende Aar den imidlertid indsatte lovlige Regjering ophævede hiin Befaling af Oprørsregjeringen, og paalagde Præsterne at vende tilbage til den gamle Kirkebøn, erklærede de samme Geistlige (15 Okt. 1849), med ganske faa Undtagelser, at det stred imod deres Samvittighed (!) at bede for Kongen, men at derimod den af den provisoriske Regjering foreskrevne Formular aldeles stemmede med deres Standpunkt! („Wir sind vor Gott in unserm Gewissen gebunden, uns und unsern Gemeinden die zugemuthete Veränderung im Kirchengebete in keiner Weise aufdrängen lassen zu dürfen, und erklären unsern wohlüberlegten Entschluß, dieß auch nicht zu wollen, hiermit öffentlich und vor Jedermann". — „Die von der provisorischen Regierung vorgeschriebene Fürbitte ist der unserm Standpuncte völlig entsprechende Ausdruck") [2]).

---

[1]) Om de ældre Forhold med Kirkebønnen, se 1 D. S. 146. Anm. 3. S. 145—48.

[2]) Mærkeligt er det iøvrigt, at man undertiden endog hos Præster, der havde sluttet sig til Oprøret, kan træffe Ytringer, der vidne om, at de dog ikke ganske have kunnet undertrykke Følelsen af det Uhyggelige i den Sammenblanding af Politik og Christendom, som brød ind tilligemed Oprøret. I Kirchen- und Schulblatt für die Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg, som udgaves af Archidiakonus C. Versmann i Itzeho, hedder det, 3 Januar 1849, S. 3: „Das Interesse für die Kirche nahm, wie Alles, eine politische Färbung an. Das Kirchengebet, welches bis dahin für eine große Zahl in den Gemeinden zu wenig Bedeutung gehabt hatte, wurde in jenen Wochen Gegenstand der allgemeinen Auf-

Ved den i Berlin 10 Juli 1849 sluttede Vaabenstilstand blev det som bekjendt fastsat, at Slesvig skulde bestyres i Kongen af Danmarks Navn ved en dansk og en preussisk Kommissar i Forbindelse med en engelsk Fuldmægtig, der skulde være Voldgiftsmand ved indtrædende Meningsforskjel mellem hine. Denne Bestyrelseskommission var nu altsaa Slesvigs eneste lovlige Regjering og traadte i Virksomhed den 25 August 1849. Men just som den skulde tiltræde sin Virksomhed, tre Dage forud, den 22 August 1849, bekjendtgjorde Superintendent Nielsen i Forbindelse med flere Geistlige fra Byen Slesvig, en Erklæring, som var tiltraadt næsten af alle de tydskdannede Geistlige i Landet[1]). Efter en Indledning, hvori de bemærke, at først den provisoriske Regjering af 24 Marts 1848 „mit ihrem Auftreten diesen unsern getreuen Unterthanen-Gefühlen den Ausdruck gab", og at Tydsklands „Centralgewalt", efterat den saakaldte Fællesregjering en Tid havde styret Landet, dernæst havde givet dem Statholderskabet, erklære de:

„Für unsere rechtmäßige Obrigkeit können wir, da der definitive Friedensschluß nicht erfolgt ist, nach wie vor ledig-

merksamkeit. Man fragte nicht, ob ein Geistlicher Christum, den Gekreuzigten, predige; man fragte nur, ob er noch für den König bete oder für die provisorische Regierung" o. s. v.

[1]) Denne Optræden i Masse var Noget, som forud var beregnet og overveiet af Lederne. I Kirchen- und Schulblatt für die Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg læstes den 4 August 1849, to til tre Uger før Erklæringen udstædtes, en Opfordring til „die Prediger des Herzogthums Schleswig", hvori Hensigten aabenlyst udtaltes. Det hedder bl. A.: „Vereinigen wir uns, entschieden allen Maaßregeln entgegen zu wirken, welche auf die Trennung der Herzogthümer gehen, so imponiren wir den Gewalthabern durch unsere Haltung, machen unsere Absetzung unmöglich, und helfen das Vaterland erretten". Bestyrelseskommissionens Virksomhed blev virkelig ogsaa derved betydelig vanskeliggjort.

lich die ebengedachte Statthalterschaft anerkennen, und sind entschlossen dieser denjenigen Gehorsam in jeder Hinsicht zu beweisen, den der Christ nach Gottes Wort seiner Obrigkeit schuldig ist".

Derimod Bestyrelseskommissionen, som regjerede i Kongens Navn, vilde de ikke betragte anderledes end som „eine factische Regierungsgewalt."

Dagen efter at Præsterne havde udstædt denne Erklæring, gav Statholderskabet den sit Supplement ved en Kundgjørelse af 23 August 1849, hvori det erklærede sig for Landets eneste lovlige Regjering, men tillod Embedsmændene, saalænge Bestyrelseskommissionen faktisk havde Magten, at fortsætte deres Forretninger „so lange und so weit sie solches mit ihrer Pflicht und ihrem Gewissen zu vereinigen im Stande sind", for Resten trøstende dem med: „die Rüstungen werden fortgesetzt".

Senere hen, 29 Januar 1850, udstædte Geistligheden en ny Erklæring, der gik i samme Retning som den forrige, og kun adskilte sig fra den derved, at Udtrykkene vare endnu mere vilde og trodsige.

Som Øiemed for disse Erklæringer angive de: „ob wir etwa einerseits unseren Gemeinden einen Fingerzeig durch die bevorstehenden Wirrsale, andererseits den Trägern der factischen Gewalt einen Wink über die Gränzen ihrer Gewalt geben möchten";

og de tilføie:

„So sehr uns das Erste, zu unserer großen Freude, gelungen ist, so vollständig ist uns das Zweite leider mißlungen" [1]).

---

[1]) Geistlighedens Erklæring af 15 Okt. 1849 og den af 22 Aug. s. A. findes i Nielsens Materialien zu einer Appellation, S. 34—42. Er=

Dette var altsaa Meningen af den tydskdannede Geistligheds Erklæringer: at dens tro undersaatlige Sølelse havde fundet deres Udtryk i den oprørske Regjerings Optræden 24 Marts 1848; at den af den samme Regjering foreskrevne Kirkebøn for „Fyrsten" ligeledes var det sande Udtryk, der svarede til dens „Standpunkt", medens det stred mod dens Samvittighed at bede for „Kongen"; at det af Tydsklands Centralmagt indsatte Statholderskab var Hertugdømmet Slesvigs retmæssige Øvrighed, medens den i Kongens Navn regjerende Bestyrelseskommission kun var en faktisk Myndighed; og at den tilegnede sig Æren for ved sit „Fingerzeig" at have været Hovedaarsagen til den oprørske Gjenstridighed, som i den følgende Tid viste sig hos en stor Deel af Befolkningen, fornemmelig i Angel.

Dens Gjerninger svarede til dens Ord. Den nægtede at bekjendtgjøre Bestyrelseskommissionens Befalinger og Forordninger og viste den meest halstarrige Trods mod ethvert af dens Bud. Dette nødte de tre Fuldmægtige (Eulenburg, Hodges og Tillisch) [1]) til at afsætte en Deel af disse gjen-

klæringen af 29 Januar 1850 i Esmarchs „Das Herzogthum Schleswig und die Landesverwaltung im Jahre 1850", S. 72 flg.; Navneunderskrifterne findes under alle tre. Statholderskabets Proklamation af 23 Aug. 1849 kan læses hos Esmarch, „Das Herzogthum Schleswig im Jahre 1849", S. 1—2. — Den Erklæring af Geistligheden, hvorved den nægtede at publicere Bestyrelseskommissionens Kundgjørelser, hvilket, da Lovene kun bleve gyldige ved Publikationen i Kirkerne, var et Middel til at umuliggjøre al Regjering, findes ligeledes i Nielsens Materialien, S. 42, Anlage I. Den havde samme Datum, 15 Okt. 1849, som den om Kirkebønnen.

[1]) De oprørske slesvigske Geistlige tilgave aldrig den preussiske Fuldmægtig Eulenburg de Ord, han skrev til deres Formand, Superintendent Nielsen: „Um Gottes und des Gewissens Willen Aufruhr zu predigen, kann ich nicht anders auffassen, als Christus zum Sündendiener zu machen". Se Nielsens Materialien, S. 55—56.

stridige Embedsmænd, ligesom ogsaa selvfølgelig de af den oprørske Regjering indtrængte Embedsmænd maatte gjøre Plads for de tidligere lovlige Besiddere af Embederne. Næste Aar om Foraaret og Sommeren, da Alting tydede paa, at det vilde tage en sørgelig Udgang med Oprøret, forlod en anden betydelig Deel Embedsmænd, der havde gjort sig skyldige i Troskabsbrud, drevne af deres onde Samvittighed, selv deres Embeder og Menigheder, og begave sig til Tydskland, hvor de ogsaa i de fleste Henseender langt mere havde hjemme end i Danmark. At slutte fra den Beredvillighed, hvormed ikke faa af Tydsklands Fyrster have taget meensvorne og oprørske Embedsmænd i deres Tjeneste, maa man næsten antage, at disse Fyrster gaae ud fra den Anskuelse, at det, at en Embedsmand har opført sig troløst i Danmark, indeholder en Borgen for, at han vil blive en tro og redelig Embedsmand i Tydskland. Blot ikke engang nye „Märztage“ i Tydskland vise, at man har taget feil.

Hvad der er anført, turde være tilstrækkeligt til at vise, hvorledes den tydskdannede og slesvigholsteensksindede Geistlighed i Almindelighed har forholdt sig til Oprøret. Vi skulle nu med nogle Exempler nøiere og i det Enkelte oplyse, til hvilke Yderligheder i at træde Ed og Pligt under Fødder Mænd kunde gaae, hvis Kald det netop var, at være Veiledere for de Svage, oplyse dem, som fore vild, og foregaae Alle med det gode Exempel; som altid skulde stride imod Løgnen og stræbe at skaffe Sandheden Magt, og som efter deres Herres og Mesters Ord aldrig turde glemme, at det Rige, som de skulde arbeide paa at bygge og grundfæste, var et **Rige, som ikke var af denne Verden.** Hvor skammelig slet har hiin Geistlighed i Slesvig, baade i dens

Heelhed og naar man betragter de Enkelte, røgtet det christelige Kald, der var den betroet [1]).

Archidiakonus F. J. Heynsen i Tønder var ikke blot en fanatisk Slesvigholstener, der saa ivrig som Nogen arbeidede i Oprørets Tjeneste, men hørte tillige til det 1848 opdukkende demokratiske Parti, der meente, at Tiden nu var kommen til at afskaffe enhver anden Statsform end den republikanske. Han søgte overalt at bearbeide Borgerne og Menigmand for sine Ideer, og var derfor et virksomt og veltalende Medlem af de tvende Foreninger „Bürgerverein" og „Handwerkerverein", som dannede sig i Tønder strax efter Oprørets Udbrud. Han var Medlem af en Deputation, som i Juni 1848 afsendtes til Frankfurt til den tydske „Centralgewalt" med en Adresse, i hvilken denne opfordredes til kraftigen at fortsætte Krigen mod Danmark. Tilbagekommen fra denne Sendelse, spillede han en fremragende Rolle ved den Hyldingsfest, som 6 August 1848 blev holdt i Tønder for den tydske „Reichsverweser", Erkehertug Johan; først holdt han en politisk Tale fra Prædikestolen, derpaa gik han ud paa Torvet og besteg en der opreist Tribune, fra hvilken han med dyb Pathos beskrev den forsamlede Mængde, hvilken Herlighed der var i den tydske „Eenhed", og hvor nødvendigt og ønskeligt det var, at Slesvig sluttede sig til denne. Ved en anden Leilighed formanede han fra Prædikestolen de tydske Tropper, som laae i Garnison i Tønder, til Udholdenhed i Kampen mod de Danske. Han bragte saa jævnlig Politikken paa Prædikestolen, at ikke blot Borgerne i Almindelighed misbilligede

[1]) Akterne, hvorpaa det Følgende støtter sig, findes i Slesv. Min. Arkiv.

det, men selv afgjort slesvigholsteenskfindede Personer tilsidst vræmmedes derved. I en Forsamling af de Geistlige i Tønder Provsti, som holdtes 20 December 1849 for at drøfte det Spørgsmaal, om man ikke istedenfor det af den provisoriske Regjering i Kirkebønnen foreskrevne Udtryk „Fyrste", atter skulde optage Ordet „Konge", gav Præsten Heynsen et Votum, som charakteriserer ham. Det lyder saaledes: „Ich stimme freilich für den Ausdruck „Fürst", **wenn er denn überall gebraucht werden soll"**.

Den 29 April 1849 indgav en Deel Beboere i Sognet Risum, Bøking Herred, Tønder Amt, et Andragende til „Landesversammlung", hvori de erklære, at de holde det „für ihre heilige Pflicht, sich gegen die Hohe Landesversammlung dahin auszusprechen, daß nach ihrem Dafürhalten ein Friedensschluß für unser Vaterland nur dann in Wahrheit auf die Dauer ein solcher sein, und daß er in seinen Folgen nur unter der Bedingung von nachhaltigem Segen begleitet sein werde, wenn durch denselben Schleswig, mit Holstein verbunden, in das deutsche Reich aufgenommen, **und der Dänenkönig Friedrich VII seiner Herzogskrone verlustig erklärt wird"**. De tilføie, at det maa være „einleuchtend" for enhver „Vaterlandsfreunde", „daß der Dänenkönig Friedrich VII ferner nicht unser Herzog sein kann, wenn wir für unser Staatsleben ein Haus bauen wollen, das nicht auf Sand gebaut ist". Dette Andragende er undertegnet af Stedets Præst. **Denne Præst sidder endnu i sit Embede.**

Hvilke Grunde en slesvigholsteensk Præst troede, der burde komme i Betragtning som Anbefaling til Befordring til et Embede, der gav en friere og mere udvidet Leilighed til Evangeliets Forkyndelse og Guds Riges Udbredelse, end

det han hidtil havde, seer man af en Ansøgning til „die provisorische Regierung“ af 7 Mai 1848 fra Diakonus i Tetenbøl i Eidersted. Han siger: „Ich kann es mir nicht versagen noch zu bemerken, daß ich bei der Kunde von einer Invasion der Dänen in Eiderstedt, mein Leben nicht zu theuer gehalten habe, um den drohenden Feind kräftig zurückzuweisen, noch mehr aber durch das göttliche Wort des Evangeliums die hiesigen Freischaaren mit Muth und Begeisterung zur Vertheidigung der heiligen Rechte des deutschen Vaterlandes zu erfüllen gesucht habe“. Han udtrykker derpaa sin „frohe Zuversicht“, „auch durch ein solches Verhalten in dieser ernsten und verhängnißvollen Zeit mich des ehrenvollen Vertrauens einer hohen provisorischen Regierung nicht unwerth erwiesen zu haben“. Den fromme Gudsmand ender derpaa sin Ansøgning med følgende Ord, der ikke ere uden Salvelse: „Und so lege ich denn mein unterthänigstes Gesuch in dessen Hand, der die Herzen der Menschen lenket wie Wasserbäche, und komme zu ihm mit dem angelegentlichen Gebete, daß meine ausgesprochenen Wünsche in irgend einer Weise in Erfüllung gehen mögen, damit meine jetzige Noth ein Ende nehme, und ich wieder mit ungetrübter Freudigkeit für das Reich Gottes (?) möge wirken können.“ Denne Krigsmand i Præstekjole, denne Prædikant for „Freischärler“, sidder endnu uden Ulempe i sit Embede.

Fra tvende Sogne i Eidersted og nogle Indvaanere i Frederiksstad indkom der et Andragende til „Landesversammlung“, dateret 18 Marts 1849, hvori man bad om, at alt Samqvem med Nørrejylland, baade Indførsel og Udførsel, maatte blive forbudt. „Wir wünschen“, hedder det, „keinen Verkehr und keine Zufuhr von unsern Feinden, wir

wünschen den Dänen zu zeigen, daß wir sie und ihre Producte für unsere Existenz nicht bedürfen, und daß wir überall keine Verbindung mit ihnen wollen. Der Jütländer mag alsdann sein Vieh mit seinem angeblich überflüssigen Korn selbst mästen, er mag es den Inseldänen zusenden, oder es direct nach England ausführen". De bede derfor „die Landesversammlung" at foranledige, „daß die Grenze nach Jütland hin unverzüglich gesperrt und jeder Verkehr mit dem Feinde ausdrücklich verboten werde". Blandt dem, der saaledes forlangte Interdikt udtalt over det jydske Qvæg, og erklærede de Danske for Fjender, med hvem alt Samqvem burde afbrydes, som om de vare lyste i Band, vare ogsaa twende Kirkens Tjenere, Præsten i Koldenbüttel og Præsten i Wigworth, af hvilke den første rømmede bort fra sin Menighed, den anden endnu sidder i sit Embede. For Resten var Andragendet forfattet og egenhændig skrevet af den daværende Stadsekretær i Frederiksstad, som senere opnaaede at blive Amtmand i Gottorp, fra hvilket Embede han dog for ikke længe siden er bleven fjærnet.

Et udmærket Exemplar af en slesvigholsteensk Præst fra hiin Tid, en Mand, der uden Skam kan stille sig ved Siden af de to, vi først omtalte, Præsterne i Risum og Tetenbøl, er Præsten i Breklum, Bredsted Amt. Der var en Tid, da denne Mand skrev Sange til Christian den Ottende, hvori han bl. A. forsikkrede: „auch in unsern Herzen brennt des Dankes heil'ge Flamme, es gedeiht auch hier die Treue in dem alten Friesenstamme"; men da Oprøret udbrød, skiftede han baade „Treue" og Gjenstand for sin Sang, skjøndt den endnu henvendte sig til en Konge, nemlig: „An Friedrich Wilhelm IV". „Hast Du nicht", siger han til Preussens Konge, „Dein Wort verpfändet,

Schleswig-Holsteins Recht zu schützen? — Sah'n wir nicht am Ostermorgen Deiner Preußen Schwerter blitzen?" o. s. v. Da Linieskibet Christian den Ottende var blevet ødelagt af Oprørerne, høitideligholdt denne Præst Skjærtorsdagen ved at skrive et Digt „Gründonnerstag", hvori han jubler over den Ulykke, der var ramt „dem Erbfeinde". Man kan tænke sig, hvilket Evangelium denne Mand forkyndte for sin Menighed; det handlede næppe om Fred og Kjærlighed og Troskab. Han selv har hævet al Uvished herom, ved at lade trykke en af sine Prædikener. Den gaaer i det Hele ud paa at vise, at det ikke var Slesvigholstenerne, der brøde deres Troskabsed, men Kongen, der brød sin Ed. „Ihr kennt alle", hedder det, „den Eid, welchen Christian I als Herzog über Schleswig-Holstein, in feierlicher Zusage für sich und seine Nachfolger auf ewige Zeiten unserm Vaterlande geschworen hat. **Der jetzige König von Dänemark hat diese feierliche Zusage, welche auch die seinige gewesen ist, gebrochen** In der Verblendung seines Herzens, vom Rathe falscher und gewissenloser Diener geleitet, hat er die im Jahre 1460 feierlich beschworenen Rechte unsers Landes mit Füßen getreten" (man seer, at Manden havde lært sin Lectie ved Universitetet i Kiel, og nu fra Prædikestolen gjorde en frygtelig praktisk Anvendelse af det Lærte). „Darum seid getrost, meine Brüder", siger han videre, „von gebrochenem Unterthaneneid kann unter uns die Rede nicht sein". Han taler ogsaa om det meget udgydte Blod; men „die Blut- und Thränensaat wird zur Freudenernte emporwachsen. Gelobet sei der Herr der Heerschaaren, wir sind nicht als solche erfunden, die wider seinen gewaltigen Arm streiten. Mit unsern Waffen ist der Sieg. Unser Weg ist sein Weg". Han slutter saaledes: „Auf dem betretenen

Wege wollen wir fortwandeln; dem wollen wir den Ausgang anheimstellen, der da recht richtet. Darum fürchten wir uns nicht, ob auch die Welt unterginge und die Berge mitten ins Meer sänken".

I Begyndelsen af Aaret 1850 (15 Jan. 1850) gik han til Kiel som Formand for en Deputation, der skulde overbringe „Landesversammlung" en Adresse fra Flækken og Amtet Bredsted. Han skildrede baade Forsamlingens Præsident og Statholderskabet Landets sørgelige Tilstand, der ikke længer var til at udholde; men Sværdet kunde hjælpe; derfor havde Adressens Underskrivere erklæret deres Beredvillighed til „unserer Sache mit dem Schwerte zu verfechten". Ved sin Tilbagekomst gav han dem, der havde udsendt ham, den Trøst, at baade Præsidenten og Statholderskabet vare stemte for „energische Schritte", skjøndt Tiderne rigtignok vare vanskelige, og at Hæren, saa snart det var muligt, skulde gaae over Eideren.

Da Freden var sluttet mellem Danmark og Tydskland, havde Præsten i Breklum endnu ikke faaet nok af Blod. Han skrev i „Husumer Wochenblatt" et Opraab paa Vers „An die Landesversammlung", hvoraf de sidste Linier lyde saa:

„Ruft: Schwert heraus nun! Blank die Schneide!
Wir schütteln ab das Dänenjoch
Und unser Schmerz wird Siegesfreude!"

Denne Forkynder af Christi Evangelium sidder endnu i sit Kald i Breklum, og uddeler Herrens Nadvere med den Haand, der har nedskrevet Linier, som aande vild Blodtørst.

Det er uhyggelige, vederstyggelige Billeder, vi føre frem for Læserne. Vi vide det, og det er os ingen lystelig Gjerning at tegne den slesvigholsteenske Geistligheds Medusa-

hoved. Men det er os en uomgjængelig Nødvendighed, at vise, hvad der laae paa Bunden af de tidligere Bestræbelser for at fortrænge det danske Sprog fra Slesvig, og derfor i sit fulde og sande Lys at fremstille den Stand, der i de rolige Aar brugte sit hellige Kald til at fordærve Slesvigs Folk, forvirre og forvanske dets Natur, lære det Foragt for Modersmaal og Fædreland, og som, da Følgerne af dens lange Arbeide aabenbarede sig, ved sine Gjerninger viste, at Oprør og Statens Opløsning virkelig var det Maal, den ved sin tidligere Virksomhed havde sigtet efter, Gjerninger, som Ingen vilde have troet, kunde være mulige, hvis de ikke vare aabenbare. Historieskriveren kan undertiden ikke unddrage sig for den samme Pligt, som ofte paahviler Lægen, at maatte røre ved de meest modbydelige, væmmelige og stinkende Ting. Vi blive ved.

Hvor vidt en Præst, naar han først havde gjort det store Skridt, at bryde den Ed, han havde svoret sin Konge, og slutte sig til et baade efter guddommelige og menneskelige Love fordømmeligt Oprør, kunde gaae i at forvanske Skriftens Ord og misbruge sit geistlige Embede, derpaa giver Præsten i Sognet Vesterland paa Sild et mærkværdigt Exempel. Menigheden, der havde Penge staaende i offentlige Kasser, havde, efterat Ordenen var gjenoprettet i Nordslesvig, hævet Renterne af disse Penge hos den lovlige Regjeringsautoritet, og for at kunne dette, forpligtet sig til at betale deres Skatter til samme. Men den Anerkjendelse af Kongens Regjering, som heri laae, forargede Præsten i Vesterland. Han udstædte 9 April 1850 et „Hirtenbrief an die Gemeindeglieder in Westerland auf Sylt“. I Indledningen siger han, han taler til dem „als Botschafter an Christi Statt“. Derpaa hedder det: „Ihr wisset, lieben Freunde, daß es meine aus Gottes Wort geschöpfte und begründete

Ansicht ist, ihr habt darin unrecht, **sündlich** gehandelt, daß ihr bei eurer letzten Zinshebung stillschweigend die Verpflichtung eingegangen seid, eure Steuern nach **Flensburg** zu zahlen, da die von Euch Allen als rechtmäßig anerkannte Regierung zuvor gesagt hatte, wir sollten das nicht mehr thun, **sondern ungesäumt sie nach Rendsburg einsenden**". Brøden forøgedes derved, at de havde gjort det, siger han, „obwohl ich Euch am Sonntage zuvor öffentlich **von der Kanzel warnte**". Dersom de imidlertid angrede deres Synd og søgte at gjøre den god igjen, kunde de vente Tilgivelse, „denn wir haben ja Gottlob einen Hohenpriester, der Mitleid hat mit unsern Schwachheiten" o. s. v. Men dersom de bleve halstarrige i deres „Sünde", da bleve de evig fordømte — „das verdammt uns sicherlich; dafür giebt es bei Gott keine Vergebung". Dette belægges med Steder af det Gamle og Nye Testamente. Derpaa raader han dem, hvad de skulde gjøre: de skulde deponere Pengene, og derpaa gaae til den kongelige Landsfoged og sige, at de protesterede mod enhver Forpligtelse til at bringe deres Skatter og Afgifter til Flensborg istedenfor til Rendsborg; vilde han saa have de udbetalte Rentepenge, saa kunde han faae dem. Men for at ikke Kjærligheden til deres Penge skulde gjøre dem tvivlraadige, og maaskee bevæge dem til at risikere Præstens Trusel om evig Fordømmelse, tilføier han beroligende: „Was gilt's, er wird Euch das Geld lassen, denn er darf nicht anders; und Ihr habt Euch ein vollkommen gutes Gewissen bewahrt". For end mere at tilskynde dem til at vælge denne nømme Maade til at undgaae den evige Fordømmelse paa, stiller han dem Judas's Exempel for Øie! thi han angrede, og kom og gav Ypperstepræsten Pengene tilbage; men denne vilde ikke tage imod dem, og det

vil saavidt Landfogeden paa Sild heller ikke gjøre („ich sehe es voraus, der Landvogt würde Euch mit den Hohenpriestern antworten: Was gehet das mich an, da sehet Ihr zu!“) — Men dersom de ikke vilde gjøre som han sagde, da erklærer han dem paa det Høitideligste, **at han herefter aldrig vil række dem Nadverens Sakramente: — „Aus meiner Hand werdet Ihr es nun und nimmermehr empfangen, kein Mensch, keine Erdenmacht soll mich bewegen, das Werkzeug zu Eurem ewigen Untergange zu werden“.**

Denne Mand, der fra Prædikestolen lærte, at det var Synd imod Gud at vige tilbage fra Oprøret og igjen vende sig til Lydighed imod sin Konge, der nægtede dem, der ikke vilde understøtte Oprørsregjeringen, Adgang til Kirkens Naademidler, og i sin gudsbespottelige halv vanvittige Tale truede dem, der ikke vilde følge samme Politik som han, med evig Fordømmelse — **sidder endnu i sit Embede** [1]).

En saadan Langmodighed viser den danske Regjering imod Mennesker af den Beskaffenhed, som vi have skildret, imod Mennesker, der baade i borgerlig og kirkelig Henseende have forbrudt sig saa haardt. En Dansk maa kalde det Langmodighed, hvis han ikke vil kalde det Svaghed. Men i Tydskernes Sprog hedder det „Härte und Unversöhnlichkeit“. Hvorledes mon Preussens og Østerrigs Regjering behandler Mennesker, der gjøre sig skyldige i slige Forbrydelser? Ja derpaa faaer man maaskee Svar, naar man spørger Fængsels-

[1]) Fra hans egne Sognefolk overgik der ham dog den Ydmygelse, at han, da man truede med at bringe Sagen for Regjeringen, maatte udstæde en Tilbagekaldelse af Alt, hvad han havde yttret, og ved en Omgangsskrivelse af 10 April 1851 til samtlige 27 Mænd i Sognet, imod hvem hans „Hirtenbrief“ havde været rettet, bede om Forladelse, for hvad han havde sagt og gjort.

vogterne og Bøblerne i Tydskland, Østerrig, Ungarn og Lombardiet [1]).

Endnu et Par Exempler fra Angel.

Præsten Göze i Tumby og Strustrup udmærkede sig allerede i de Aar, som gik nærmest forud for Oprøret, ved den Iver, hvormed han greb enhver Leilighed for at ind-

[1] En af disse lumpne Bagvaskere af den danske Regjering, som henimod Oprørets Slutning veg bort fra Slesvig, Holsteneren Dr. M. Baumgarten, Præst ved Michaelis i Byen Slesvig, har ikke ladet sig nøie med at fortælle Tydskland sine Fabler, men ogsaa bragt dem til Torvs i England, hvor han dog næppe vil finde saa aabne Øren, da man der er mere vant til at undersøge, før man dømmer, medens i Tydskland for Tiden enhver Løgn troes, naar den kun tjener til at nedsætte Danmark. Denne Baumgarten kan dog for Resten ikke, som han gjør, i Tydskland gjøre sig til af at være en Martyr for Oprøret, et Offer for den danske Regjerings „Härte und Unversöhnlichkeit"; thi han søgte selv sin Afsked hos Oprørsregjeringen, og fik samme den 25 Juli 1850, netop den Dag, da Slaget ved Isted stod. Men indtil den Tid tjente han rigtignok Oprøret trolig. Som Præst i Byen Slesvig stod han ved Superintendent Nielsens Side og var altid blandt de Første, som underskrev de Erklæringer, hvorved denne søgte at puste Oprørsgløden til Flamme og fremstille Deeltagelse i Opstanden som en christelig Pligt. En af Baumgartens Fortjenester i den senere Deel af Oprøret var Overbringelsen af en krigerisk Adresse til „Landesversammlung", 5 Nov. 1849. Adressen forlangte, at „schleunigst möglich der Krieg wieder aufgenommen werde, und zwar allein von den Herzogthümern", hvis „der Landesfeind" ikke vilde indrømme Alt, hvad man forlangte. Baumgarten var Ordfører for Deputationen, og da han har langt større Færdighed i det Gamle Testamentes krigerske Billedsprog, end i det Ord, som tilhører Fredens Evangelium, skilte han sig meget godt ved dette Hverv. Han selv var i det Mindste saa tilfreds dermed, at han strax skrev en Bog om denne Begivenhed (Die Ueberreichung der schleswig-holsteinischen Adresse an die Landesversammlung am fünften November 1849). Heri meddeler han sin Tale, men tillige griber han Leiligheden til ordentlig at læse

prænte Børn og Menigmand de slesvigholsteenske Lærdomme. Kortefter at Oprøret var blevet proklameret, deeltog han i en stor Forsamling, som Lederne af Oprøret i Angel havde sammenkaldt i Sønderbrarup, og hvor det blev besluttet, at Befolkningen skulde væbne sig som Landstorm for at bekjæmpe de kongelige Tropper, naar de viste sig. Paa et senere Møde, der holdtes i Strustrup Kro for at sætte hiin Beslutning i Værk for hans egne Sogne, deeltog han selv i Ledelsen af Forretningerne og viste sig meget virksom for at skaffe Vaaben til Veie, deels fra Arsenalet i Rendsborg, deels fra Smedene, der leverede Spyd og Landjer. I

Tydsklands Fyrster Texten, forbi de ikke længer kraftigt nok understøttede Schleswig-Holsteins Sag, og istemmer en temmelig demokratisk Tone: „Ihr Fürsten auf den hohen goldenen Thronen, was ist es, daß Ihr wiederum so sicher und stolz herumschauet? Das Heer ist es, auf welches Ihr Euch verlasset, das Heer, das mit Gold und Ehre an Euren Thron gekettet, denselben umstehet als eine Trabantenschaar. „Aber alles Fleisch ist Gras, und alle seine Herrlichkeit wie des Grases Blume“. Das habt auch Ihr erfahren im März des vorigen Jahres. Wo waren Eure hohen Generäle, wo waren Eure stolzen Reuter, als die großen Volkslawinen sich heranwälzten gegen Eure Residenzen und Palläste?“ o. s. v. Den meklenborgske Regjering fandt, at en saadan Mand ikke burde være ubelønnet, og udnævnte ham til Prof. i Theologi ved Universitetet i Rostock. Senere synes der imidlertid at være opstaaet nogen Betænkelighed hos den meklenborgske Regjering, om det ogsaa kunde være fuldkommen tjenligt for Stat og Kirke, at Baumgarten opdrog de unge Geistlige i de samme Grundsætninger, hvorefter han selv havde handlet under det slesvigholsteenske Oprør. Og da Baumgarten som Medlem af den theologiske Examenskommission gav de theologiske Kandidater skriftlige Opgaver til Besvarelse, der efter hans eget Sigende gik ud paa „eine Schriftlehre über die Berechtigung einer gewaltsamen Revolution zu gewinnen“, blev Selvopholdelsesdriften hos den meklenborgske Regjering saa stærk, at den 1856 fjernede Dr. Baumgarten fra al Deeltagelse i den theologiske Examen. (Efterat dette er skrevet, seer jeg af de tydske Aviser, at den meklenborgske Regjering omsider har fundet sig foranlediget til i Januar

Sogneregnskabet findes ogsaa rigtig opført: „angeschafftes Pulver“ og „ditto Blei“. Selv anskaffede den tappre Præst sig en drabelig Landse, som han havde staaende i sit Studerekammer til Brug i fornødent Tilfælde. Da den danske Hær efter Kampen anden Paaskedag 1848 trak sig tilbage, lod han ringe til Storm med Kirkeklokken i Tumby. Da nu Sognefolkene i Mængde forsamlede sig udenfor Præstegaarden, gik Pastor Göze ud til dem, og sagde, nu var det Tid at marschere og slaae løs paa de kongelige Tropper; han udpegede tillige en Bro, som han troede det var vigtigt at besætte. Hans Opførsel i den følgende Tid af Oprøret svarede til denne Begyndelse. Han bad i Kirken for Oprørshærens Seir, og dem af hans Sognefolk, der ikke vilde svige deres Konge, kaldte han slette Mennesker og angav dem for Oprørshærens eller de tydske Troppers Officerer som mistænkelige og farlige Personer. — Mere end Pastor Göze har ydet, kan da selv en Slesvigholstener ikke forlange af en Præst.

Præsten Karl Schmidt i Grumtofte er allerede noksom bekjendt for den Reise, han gjorde i September 1849 „an das Hoflager des Königs von Preußen“, i det landsforræderiske Øiemed, hos denne Konge at søge Hjælp mod sin egen Konge for nogle oprørske Sogne i Angel. Hvorledes ellers hans Forhold har været i Oprørstiden, derom haves paalidelig Oplysning i en Besværing af 19 August 1848, som

---

1858 aldeles at afsætte Dr. Baumgarten fra hans Embede som Universitetslærer, deels fordi han førte Vranglære, deels fordi han hermed forbandt farlige politiske Lærdomme, eller som det hedder i det storhertugelige Reskript: „Wir können Euch den Beruf eines academischen Lehrers der evangelisch-lutherischen Theologie um so weniger anvertrauen, als Ihr mit Euren theologischen Lehrabweichungen zugleich politische Lehren der bedenklichsten Art verbindet, (und) beziehungsweise aus den ersteren ableitet“.

hans Sognefolk indgave over ham til den saakaldte provisoriske Regjering. De vare meget opbragte over, at deres Præst aldeles unddrog sig for Deeltagelse i de Byrder, som Krigen førte med sig, hvilket de fandt ubilligt, da Anstrængelserne jo gjordes til Bedste for alle „Schleswig-Holsteinere", og altsaa ogsaa for Præsten, og saa meget ubilligere, som „der Hauptprediger mindestens eine jährliche Einnahme hat von 1200 Rthlr. Courant". De bede derfor den provisoriske Regjering at paalægge Præsten, herefter at dele det Onde ligesaa vel som det Gode med sin Menighed. Derefter tilføie de:

„Was die Gemeinde besonders befremdet, ja wir wollen es offen gegen die provisorische Regierung aussprechen, entrüstet hat, ist aber noch die Art und Weise, wie der Herr Pastor Schmidt sich während der hiesigen politischen Wirren geäußert, wie er gesprochen und gehandelt hat. Keiner hat so kräftig, oder wenigstens kräftiger für den Schleswigholsteinismus, keiner kräftiger gegen den Danismus gesprochen und geeifert wie er. Schön und überzeugend — das muß wahr sein — sprach er bei jeder Gelegenheit seine Ansichten aus, und forderte auf zur allgemeinen Theilnahme an der Vertheidigung des Vaterlandes, sei es durch die eigne Person oder durch sonstige Beihülfe. Alle für Einen und Einer für Alle, das war der Wahlspruch, **und bethätigte der Hauptprediger sich auch sogar persönlich beim Landsturm.** — Anfangs beschämte der Herr Pastor Schmidt oftmals die Gemeindeglieder durch seine patriotischen Reden und Aufforderungen; denn Mancher dachte engherzig daran, wenn es nur nicht zu viel Kosten gebe, aber Keinem kam es in den Sinn, daß er selbst sich mit irgend etwas zurückziehen, nicht Alles leisten werde. So aber, wie angegeben, hat es geen-

det, so zeigt sich die Vaterlandsliebe, wenn es was kostet, und nochmals sagen wir, die Gemeinde ist sehr unzufrieden mit dieser Handlungsweise".

Imod Præsten Hansen i **Sørup** indgav Menigheden en lignende Besværing; dog bemærkes der udtrykkelig, at han ikke havde opmuntret til Landstorm. Den Gang havde han vel altsaa ikke sluttet sig til Oprøret; senere fulgte han Strømmen.

Med Præsten Zorn havde Menigheden i **Sterup** samme Kiv som Sørupperne og Grumtofterne med Schmidt og Hansen. I en Klage, som Menigheden 19 August 1848 indgav til den provisoriske Regjering hedder det: „Der Prediger weigert sich nach Verhältniß seiner Pastoratländereien, die zur außerordentlichen Pflugzahl zu $\frac{5}{16}$ Pflug angesetzt sind, zu den Kriegsfuhren und sonstigen Leistungen und Lieferungen aus eignen Mitteln seinen Beitrag zu leisten, sondern will solche der Gemeine aufbürden...... Es ist aber billig im höchsten Grade, wenn Herr Pastor Zorn seinen Theil mitträgt zu den Kriegskosten, denn er kann es besser vielleicht wie Alle, jedenfalls wie die mehrsten pflugzähligen Eingesessenen des Kirchspiels. Er lebt mit kleiner Familie auf der schönen Pfarre zu Sterup, die ihren Mann gewiß gut ernährt." — Derefter bemærke de:

„Am Unangenehmsten aber findet sich die Gemeine berührt, weil der Herr Pastor vordem bei jeder Gelegenheit, privatim und in Versammlungen, der Schleswig-Holsteinischen Sache kräftig das Wort redete, weil er aufforderte zum gemeinsamen Kampfe gegen den gemeinsamen Feind. Keiner, hat er oft gesagt, müße in dieser Sache ein Opfer scheuen, jeder müße darbringen auf den Altar des Vaterlandes, was er vermöge, keiner dürfe sich zurückziehen. Alle können Vieles, und das Zusammenhalten Aller besiege den Feind,

bringe den Sieg. So hat er gesprochen zu uns viel und oft; und wer ist derjenige, der sich zurückzieht, der nicht leistet zu den Kriegsfuhren und Lieferungen? Es ist der Herr Pastor".

Senere optagne Forhør, foranledigede derved, at det holsteenske Ministerium, til hvilket Zorn havde indgivet Ansøgning om Ansættelse, forlangte Oplysninger om hans Forhold, bare stadfæstet, at han ofte holdt oprørske Taler „von der Kanzel", og endvidere givet den Oplysning: „er habe die Schuljugend zum Exercieren angehalten, und derselben 2 schwarzroth-goldene Fahnen geschenkt", og ligesaa den: „der Pastor Zorn sei der Zeit dem Trunke ziemlich ergeben gewesen". Han maatte flere Gange bæres af Vognen, naar han kom tilbage fra Drikkelag med de fjendtlige Officerer.

Kongen af Bayern har lyksaliggjort en Menighed i Rhin-Pfalz ved at give den til Sjælesørger denne Mand, der kan være et lysende Exempel paa christelige og undersaattelige Dyder.

Man seer iøvrigt af det Anførte ogsaa, at om end de slesvigholsteenske Præster elskede baade „das Vaterland" og Oprøret, var der dog Noget, som de elskede endnu høiere — deres Penge.

Naar man seer, at de slesvigholsteenske Præster, uagtet de ifølge deres Kald vare satte til at styrke og støtte alt hvad Sandt og Godt og Helligt var, glemte, foruden meget Andet, Edens Hellighed, og toge det saa let med at bryde den deres Konge svorne Troskabsed, som om Eden kun var et Mundsveir, en Klang af Ord, der ingen Betydning havde: saa vil det ikke undre Nogen, at man iblandt disse Præster kan træffe Exempel paa, at de ere gaaede et Skridt videre, og have forført en anden Konges Undersaatter til ogsaa at blive Meenedere. Et saadant Exempel giver en

Præst i Sundeved. Der var en preussisk Soldat, som, da den Hærafdeling, hvortil han hørte, skulde drage hjem, fik i Sinde at desertere og tage Tjeneste i Oprørshæren. Men han vaklede endnu, han havde svoret en hellig Ed, han kunde ikke overvinde sine Skrupler. Men da traf han i et Lag en slesvigholsteensk Præst, som klarede hans Tvivl og viste ham, hvorledes han skulde forstaae Samvittighedens Røst: den bibelfaste Mand havde strax et Sprog tilrede af den hellige Skrift, som viste, at Meened ingen Synd var. Preusseren udførte sit Forsæt og deserterede. Han var Student; men de preussiske Studenter havde selv fra et blot verdsligt Synspunkt en heel anden Mening om Eden, end den slesvigholsteenske Præst. Studenterforeningen i Berlin, til hvilken Desertøren hørte, udstødte ham af deres Samfund, „weil wir den Eidbruch dem Ehrenwortbruch gleichstellen müssen". Dette fandt nu Desertøren var meget borneret tænkt og gjort af de berlinske Studenter, og saa meente uden Tvivl Præsten i Sundeved ogsaa [1]).

Hvad vi have anført er kun Exempler, men de kunne, om det skal være, mangfoldigen forøges.

Men vi ville nu vende os bort fra det Politiske, fra det aabne Brud paa den svorne undersaattelige Troskabsed, fra Nægtelsen af at bede for Kongen og Kongehuset, fra

[1]) Dette Træk er taget af en nylig udkommen Bog, der er tilegnet Hertug Ernst II. af Sachsen-Coburg-Gotha „als Ausdruck der Hochachtung und Dankbarkeit", og har til Tittel: „Von einem verlorenen Posten, von Bernhard Endrulat, Hamburg 1857", S. 163—64, 168—71, 176, 179. De to eller tre Præster i Sundeved, hvorom her kan være Tale, ere, saa vidt vides, ansatte i Preussen, hvis Soldater de forførte til Meened. Vedkommende har saaledes rimeligviis ikke fulgt den Regel, han gav Soldaten efter Jesu Sirach IV, 32—33: Diene einem Narren in seiner Sache nicht und siehe seine Gewalt nicht an, sondern o. s. v.

den trodsige Ulydighed med den lovlige Øvrighed, fra Petitionerne om at afsætte Kongen, fra Opfordringen fra Prædikestolen til at gribe til Vaaben mod Kongen, fra Opmuntringstalerne til Freischärlerne og den personlige Deeltagelse i Landstormen, fra den præstelige Opfordring: „Schwert heraus, blank die Schneide", fra Udelukkelsen fra Kirkens Naademidler og Truselen om evig Fordømmelse, naar Menigheden ikke vilde følge den politiske Anviisning, som Præsten gav, o. s. v. o. s. v., vi vende os bort fra Alt dette, og ville nu kaste Blikket paa de slesvigholsteenske Geistliges egentlige præstelige og kirkelige Virksomhed, paa deres Levnet og Vandel i Menigheden, paa deres Virksomhed som Folkelærere, Sjælesørgere og Ordets Forkyndere, og vi ville tillige see, hvilke Frugter denne Virksomhed frembringer rundt omkring i Menighederne. Naar Sagen sees fra denne Side, saa aabner sig maaskee et heelt andet Syn, saa bliver maaskee Alt skinnende og herligt, og de slesvigholsteenske Geistlige staae med Palmer i Hænder som ustraffelige og nidkjære Herrens Tjenere, ualmindelig dygtige i deres Gjerning, ikke ligegyldige eller skjødesløse, men samvittighedsfuldt ihukommende de alvorlige Fordringer, deres hellige Kald gjør til dem; og maaskee vil det skjønne christelige Liv, som blomstrede i deres Menigheder, give dem et Vidnesbyrd, der er bedre end ethvert andet. Ja saaledes maa det vel være, og saaledes er det, naar vi høre, hvad Petersennerne, Valentinerne, Baumgartnerne og mange Andre, baade navngivne og unavngivne, have fortalt os i de sidste Aar om de „schleswigholsteinischen Landesgeistliche", som ikke blot havde „einen guten", men „einen **ausgezeichneten** Namen in ganz Deutschland"; i hvis Midte der var „**eine ganze Reihe**" „durch Wissenschaft und practische Tüchtigkeit bewährter Pre-

diger", hvilket erkjendtes ikke blot i deres Menighed, men „in weiteren Kreisen". Ifølge de samme Hjemmelsmænd kan man heller ikke let nævne et andet tydsk Land, hvor de theologiske Konferentser bleve besøgte „so zahlreich", og hvor de religiøse Spørgsmaal bleve drøftede „so gründlich und gewissenhaft". Deres Tjeneste tilhørte „einem Könige, deß Reich nicht von dieser Welt", og „ungeistliche Dinge anekelten sie" — og hændte det sig alligevel, at de ikke kunde holde Politikken fra sig, saa blev „das Verhältniß zu der Gemeinde durch jenes Einmischen in politische Dinge, wie unsere Widersacher unser Verhalten nennen, so wenig gestört, das es vielmehr durch dasselbe nur noch mehr befestigt und verinnerlicht ward". Om deres Samvittighedsfuldhed i al deres præstelige Gjerning og deres Ængstelse for ikke at gjøre deres Kald Fyldest, deres uafladelige „Flehen und Beten", kan man nu slet ikke have nogen Tvivl, da der næsten ikke er et Blad i de udkomne Skrifter, hvor de ikke give os en Forsikkring herom. Stundum faae vi ogsaa at vide, hvad der foregaaer i deres Lønkammere; vel siges det ikke altid ligefrem, men en fiin Vending lader Læseren ane alt det Skjønne, som her øves; vi erfare bl. A., at de her i al Hemmelighed bede for deres Fjender. (Betingelsen for at bevare alle disse skjønne Egenskaber, er imidlertid, at man vedbliver at være slesvigholsteensksindet; naar en Præst, der ellers havde alle Anlæg til at blive noget Fortræffeligt, underkastede sig den lovlige Regjering, saa gik strax „das heilige Salböl des Geistes" aldeles forloren; derpaa haves flere paafaldende Exempler [1]). Præster som disse skabte naturligviis omkring sig et Menighedsliv, der svarede til deres egen Fortræffelighed: Kirkerne vare propfulde; under

[1]) Se Baumgartens Schreiben an den Earl von Shaftesbury, S. 15.

Ledelsen af de slesvigholsteenske Præster — „die würdigen und tüchtigen Diener Gottes“ — bragtes Slesvigerne til at blive „fromm und kirchlich gesinnt“; der herskede „ein schönes und reiches kirchliches Leben“, „ein blühendes Gemeindeleben“. Var der nogen Egn i Slesvig, som i denne Henseende kunde gjøre de øvrige Rangen stridig, saa maatte det være Angel; thi ligesom „das Ländchen Angeln allem wilden politischen Treiben fremd war“, saa fandtes ogsaa her et ægte christeligt Menighedsliv, fjærnt fra alt udvortes Væsen.

Nu kunde man rigtignok indvende mod denne Skildring baade af Præsterne og Menighederne, at de slesvigholsteenske Præster rose sig selv og bære Vidnesbyrd i deres egen Sag; men dette forhindrer dog alligevel ikke, at det kan være sandt. Det har idetmindste ingen Hindring været for Tydskland; Tydskerne have med troende Hjærte og umistænksomt Sind modtaget Vidnesbyrdet, der ikke havde anden Hjemmel end Forsikkringer, som gaves af Mænd, hvem en ond Samvittighed havde drevet i Landsflygtigheden, eller som havde mistet deres Embeder paa Grund af Lovbrud, der maae fordømmes i ethvert Land, hvor ikke Loven er et tomt Ord. Men ville vi nu end ikke lade os bevæge til Tvivl om disse Mænds Sanddruhed ved den overstrømmende Selvroes, som gaaer igjennem deres Yttringer, eller fordi de optræde som Vidner i deres egen Sag: saa er der dog en anden Omstændighed, som vækker en uovervindelig Tvivl hos os: det er de **grove og haandgribelige Usandheder**, de tillade sig imod deres Modstandere. Medens de skildre sig som Lysets Engle, afmale de de danske Præster som Mørkets Børn, uden Tro, uden Kundskab, uden Redelighed, uden Anelse om Betydningen af det hellige Kald, som de have søgt af de smudsigste og laveste Bevæggrunde, og som de føre med

det samme Sind, med hvilket de søgte dem; de have ikke blot ikke den særegne Art af Tro, hvoraf nogle af de slesvigholsteenske Præster gjøre sig til af at være i Besiddelse, men de have slet ingen christen Tro, de ere rene Hedninger, værre end Hedninger; frygteligt seer det derfor nu ud i Slesvig med det christne Liv, efterat de slesvigholsteenske Præster have forladt det. Og hvor kan det være anderledes? De danske Præster komme jo fra **Danmark**. Og i Danmark staaer det ikke bedre til med Christendommen end i Frankrig i forrige Aarhundrede, da Revolutionen lukkede Kirkens Døre; ja ikke engang saa godt; thi i Frankrig varede det dog ikke saa længe („der christliche Theil von Frankreich hat so viel nicht tragen können damals, als dort auch, wie in Dänemark, die Revolution der Hauptstadt, nachdem sie die Monarchie zerschlagen, die christlichen Kirchen schloß. Der Herr fuhr früher dazwischen als in Schleswig, und ließ die Kirchen Frankreichs der Predigt von Christo wieder aufgethan sein"). Stakkels ulykkelige Slesvigere, siger derfor Valentiner, „aus Dänemark kommt Euch **keine Bibel, keine Taufe, kein Abendmahl, kein Christus, keine Seligkeit.**" — Men naar de slesvigholsteenske Præster, der have faaet „das heilige Salböl des Geistes", tillade sig saa massive Løgne mod deres Modstandere, naar de ikke tage i Betænkning med største Frimodighed at udslynge Bagvaskelser, hvis Usandhed er vitterlig for Alle, der have den ringeste Kundskab om Forholdene: saa maa der opstaae den meest grundede Tvivl om, at de fare med Sandhed, naar de vidne om sig selv og deres Virksomhed. Denne Tvivl har bevæget os til ogsaa om dette Punkt at raadføre os med Akterne, for at see hvad disse og andre gyldige Vidnesbyrd berette os om den tydskdannede og slesvigholsteensksindede Geistligheds

præstelige Vandel og Virksomhed i de nærmeste Aar før Oprøret og under det.

Om Præsten L— i Glücksborg, tidligere i Sørup i Angel, hedder det i Akterne, at allerede i Aaret 1835 maatte det siges om ham, „daß er alle Achtung in der Gemeine verloren habe, und daher nicht mit Erfolg in seinem Amte wirken könne". Ni Aar senere, 1844, bemærkes der: „die seitdem verflossenen Jahre haben mehr und mehr bestätigt, daß das Verhältniß des Pastors L— zu seiner Gemeine ein höchst trauriges sei. Die Kirchlichkeit liegt gänzlich danieder, das Schulwesen ermangelt geeigneter Aufsicht, die Casse und Rechnungsführung, welche dem Prediger oblag, hat ihm entzogen werden müssen; der Zustand der Gemeine wird als ein verwilderter und demoralisirter bezeichnet". Han blev afsat 1845.

Om Præsten F— i Valsbøl i Flensborg Amt hedder det i Visitatoriets Protokoller, 1840—43, at han udmærker sig ved „Starrsinn, Rohheit und Grobheit", og at han er Skyld i „der Unkirchlichkeit der Gemeinde, des Leerstehens der Kirche". I Protokollen for 1844 siges der: „Bei der diesjährigen Kirchenvisitation wurden die Kinder zum Erbarmen unwissend gefunden". „Die Gemeindevorsteher führten Beschwerde, daß die Predigten des Pastors so unverständlich seien, daß der Kirchenbesuch aus diesem Grunde immer mehr und mehr abnehme" ..... Visitatoriet bemærker endvidere, at Degnen i samme Sogn var en uforbederlig Drukkenbolt, og tilføier i sin Beretning til Regjeringen den Oplysning, at i den vestlige og nordlige Deel af Flensborg Amt fandtes „eine Reihe von Predigern", om hvem det ikke kunde siges, at de virkede „segensreich" i deres Menigheder [1]).

[1]) Præsten F— i Valsbøl forsvarede sig imidlertid eftertrykkeligt. Han paastod, at han ved sin Embedstiltrædelse havde forefundet

Præsten Hansen i Bov i Flensborg Amt undlod at skaffe et sygt Fattiglem i hans Sogn den fornødne Lægehjælp. Det blev ham derfor af Amtmanden betydet, inden en bestemt Frist og under Trusel af en Bøde paa 100 Rdlr., at sende den dødssyge Fattige en Læge; men han lod rolig Fristen udløbe og den Fattige døe, uden at skaffe nogen Lægehjelp (August 1847). Han blev derpaa idømt den nævnte Bøde [1]). Foruden dette Charakteertræk, som vi her lære at

„die Gemeinde in der größten Verwilderung"; „Rohheit, Ungebundenheit, blutige Raufereien bei öffentlichen Gelagen hatten tief um sich gegriffen", og Kirkegangen var ogsaa tidligere kun daarlig. Hvad Uforstaaeligheden af hans Prædikener angaaer, da anfører han herfor i det Mindste en Undskyldning, som det var umuligt at tilbagevise; han siger — efter først at have bedet om Tilgivelse for den „Freimüthigkeit", hvormed han kom frem med en Oplysning, som han vidste vilde være hans høie Foresatte kun lidet behagelig — at „nicht wenige, insonderheit alte Leute, die in ihrer Jugend nur dürftigen Unterricht erlangt haben, kein Deutsch verstehen". Derefter gjør han det for Warnstedt, Volquardts og Callisen vanskelig besvarlige Spørgsmaal: „Wie ist es nun möglich, auch solchen verständlich zu werden?" — Visitatoriets Anke over Skolevæsenets Tilstand imødegaaer han ikke særlig; men Ingen, der kjender de Oplysninger, vi i det Foregaaende have meddeelt om Sprogforholdene i dette Sogn, vil et Øieblik tvivle om, at, om end Præsten maaskee ikke var uden Skyld, saa var dog Hovedgrunden til, at „die Kinder zum Erbarmen unwissend gefunden wurden", baade her og andenstedes ingen anden end den, at Underviisningen ikke meddeeltes dem i deres Modersmaal, men i et Sprog, som de først skulde lære, naar de kom i Skole. — Præsten F— døde i sit Embede et Par Aar efter.

[1]) Haardhed imod de Fattige og Ringeagt for dem hører til de Træk, man oftere støder paa hos de slesvigholsteenske Geistlige; Storbønderne viste de derimod megen Opmærksomhed og stode sig i Almindelighed godt med dem (dog ikke altid, navnlig ikke, naar Pengespørgsmaalet kom i Bevægelse, som vi have seet i de angelske Sogne Sterup, Sørup, Grumtofte). Som et saadant Træk kan man nævne, at disse Præster paa flere Steder undlode baade at følge Fattiges Liig til Jorden og forrette Jordpaakastelsen paa

tjende, have vi tidligere stiftet Bekjendtskab med en anden af Pastor Hansens moralske Egenskaber. Det var nemlig den samme Mand, som i en Embedsberetning til Regjeringen 1846 erklærede, at i hans Menighed var Forholdet mellem Danske og Tydske som 1: 64, i det selv samme Sogn Bov, om hvilket — for alene at nævne dette — to saadanne Mænd som **Warnstedt** og **Volquardts** have afgivet den Erklæring: „daß im Kirchspiel Bau, wenngleich die Schulen alle deutsch sind, die Volkssprache großentheils dänisch ist, läßt sich nicht leugnen“ [1]). Vi skulle træffe denne Mand endnu engang i det Følgende.

Præsten H— i Nybøl i Sundeved blev ved Dom af 6 Marts 1845 afsat paa Grund af Hoer.

Præsten R— i Welt i Eidersted, som afgik 1852, var overbeviist om et lignende utugtigt Forhold.

Præsten S— i Mildsted i Husum Amt, som fik Afsked 21 Sept. 1851, var forfalden til Drik. Den føromtalte Præst Zorn i Sterup i Angel havde samme Lyde.

Nu kan man vel sige, at den Enkelte maa svare for sig selv, og Hver bære sin Byrde; men man maa dog spørge, om der ikke maa være slemme usunde og urene

---

dem. Dette var f. Ex. Tilfældet med Pastor Lorenzen i Sognet Adelby. Han lod stadigen paa denne Maade de Fattige føle, at Forskjellen i Stand og Formue ogsaa strakte sig ud over Jordelivets Grændser. Ikke meget christeligt. Og dog regner allerede den gamle Kirkeordinants Præstens Deeltagelse i Jordfæstelsen blandt „de werke der Barmherticheit“, som han ingenlunde maa foragte, men han skulde „datsulue flitliglick helpen mit uthrichten“ (Kercken Ordeninge fol. Hiiij). Det vakte derfor ogsaa i slige Menigheder en glad Overraskelse, da de danske Præster fulgte saavel de Fattiges som de Riges Liig til Jorden og kastede Jord paa dem.

[1]) Nærmere Oplysninger om Sprogforholdene i Bov findes ovenfor S. 365.

Vædsker i et Legeme, paa hvilket saadanne fæle Bylder bryde ud? Og tør man vel tale i saa høie Toner, som vi have hørt, om den slesvigholsteenske Geistlighed, naar der hos dens enkelte Medlemmer findes saa store Brøst?

Om de almindelige sædelige, religiøse og kirkelige Forhold i Slesvig, medens Menighederne ledede af slesvigholsteensksindede Geistlige, findes et Vidnesbyrd af en slesvigsk Præst i Kirchen- und Schulblatt für die Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg, 5 Jahrgang 1848, S. 357—58. Det stemmer rigtignok ikke med det, som de slesvigholsteenske Præster siden, da de vare vegne bort fra deres Menigheder, fortalte om disses „blühendes Gemeindeleben", „reiches kirchliches Leben", „Kirchlichkeit und Frommheit". Men da det uden Modsigelse blev optaget i hiint kirkelige Tidsskrift, som forfægtede Oprøret, maa man vel den Gang have fundet, at det var et sandt Vidnesbyrd, imod hvilket der Intet lod sig indvende, ihvor lidet smigrende det end var for de slesvigholsteenske Geistlige, og lidet egnet til at vække høie Tanker om det, som disse „durch Wissenschaft und practische Tüchtigkeit bewährten Prediger", udrettede ved deres præstelige Virksomhed. Det hedder her blandt Andet:.

„Deine Kirchenbücher (man fragt nicht viel nach ihnen), wie siehts aus darin? **Ehen**: viele zu viele, weil leichtsinnig, nothgedrungen, nicht im Himmel geschlossene, nur auf Erden berechnete darunter sind in großer Zahl, in größerer noch sein mögen! Welcher Jammer!? Ehestand = Wehestand. — **Geburten**: uneheliche zu viel, denn das wäre Eine schon fürs ganze Land; nur ehelich geboren nicht wenig. Welche Erziehung!? — **Confirmationen**: reife selten, unreife in Masse. Welche Erndte!? — **Sterbefälle**: im Alter

wenige, das Leben war nicht darnach; im Herrn und in paulinischer Scheidenslust seltene; in Unglauben und unter dem Zwange der Natur die meisten. Welches Gericht!? — **Communionen**: abergläubige zuweilen, gewohnheitliche mitunter, ungläubige hoffentlich seltener, rechtgläubige wohl leider am seltensten. Welche Verantwortung!?"

„Es würde anders, besser stehen, als es mit Grund anscheint, stünde es besser im Lande **ums Gotteswort. Aber die Kirchen stehen leer, der Altar verödet, die Bibel ist zum Märtyrer geworden, das Gebet den schwachen Geistern überwiesen, die Predigt wird geduldet nur.** Steht's anders? bei diesem, jenem nicht, nein, nein, im Lande und beim Volke in Masse? Die Höheren, Vornehmen, hervorragend aus dem Volke, leuchten sie ihm vor mit gutem Beispiel, was das Gotteswort und sein Hören anlangt? Nein, was die Mehrzahl betrifft. Lehrt die Mutter ihr Kind beten, hält der Vater Hausandacht? Nein, wie eben".

Om de kirkelige og religiøse Tilstande i Slesvig og Holsteen i Oprørstiden berettede Pastor Nievert fra Altona paa et Præstemøde, som holdtes i den preussiske Rhinprovinds i August 1849 bl. A. følgende [1]):

„Ich komme aus einem Lande, in dem Gottes Wort jetzt nicht so reichlich zu finden ist wie hier.... Es wird Euch nicht unangenehm sein, aus einem Lande etwas zu vernehmen, das, Vielen früher dem Namen nach kaum bekannt, jetzt durch die Zeitungen, oder wenn auch nur durch das bekannte Lied: „Schleswig-Holstein, meerumschlungen",

---

[1]) Efter de i Barmen udkommende „Stimmen aus und zu der streitenden Kirche", Oktoberhæftet 1849, optaget i det ovennævnte Kirchen- und Schulblatt, 1850, S. 177 flg. med Forsøg paa en Gjendrivelse.

das man ja auf allen Straßen hören kann, eine wenig erfreuliche Berühmtheit erlangt hat. Dies Schleswig-Holstein ist äußerlich ein gar liebliches Land, namentlich an der Ostküste.... **aber einen traurigen Anblick bietet es in geistlicher Beziehung.** Es giebt da viele Kirchen, in denen seit Jahresfrist kein Gottesdienst gehalten worden ist, weil sie zu Lazarethen oder zu Einquartierungen benutzt worden; **in anderen Gegenden konnte kein Gottesdienst gehalten werden wegen der traurigen Spaltung in den Gemeinden, oder zwischen Prediger und Gemeinden, die alle Verbindung zerrissen hat".** Mærkeligt er især det, som han anfører om Skolelærerne: „Bei uns ist es leider **die Volksschule**, die den Saamen des Evangelii unterdrückt; **es sind der Lehrer nicht wenige, die sich's mit großer Mühe zur Aufgabe machen, den kleinen Kindern schon die Ideen von Demokratie und Volkssouveränität beizubringen.** Unter den 600 Lehrern, die unser Land zählt, sind vielleicht kaum 10, die das Evangelium glauben und bekennen" [1]).

Baade om Præsternes Virksomhed i Kirke og Skole og om Menighedernes Tilstand give fremdeles Visitats-Protokollerne paalidelig Oplysning. Vi skulle af disse Protokoller meddele adskilligt fra 1841 og de følgende Aar indtil Oprørets Udbrud til Sammenligning med det, som de slesvig-holsteenske Præster senere have berettet baade om deres egen strænge Pligtiver og om de fulde Kirker, det skjønne Menighedsliv, Fromheden, der var fri for alt udvortes Væsen. Vi

---

[1]) Denne stærke Yttring finder sin Forklaring i den Kjendsgjerning, at de Skolelærere, som udgik fra Seminariet i Tønder, vare dannede i afgjort rationalistisk Retning.

medtage tillige et og andet Træk, der oplyser Sprogforholdene og charakteriserer disse Præsters Virksomhed i denne Retning.

Af Protokollen for 1841 indsendt med Beretning af 20 Nov. 1841:

Sognet Oversø i Angel: „Der alte Pastor Matthiesen klagte über **schlechten Kirchenbesuch** und über **die Unkirchlichkeit** der Gemeine“.

Sognet Hyrup i Angel: „Wenn auch in diesem kleinen sehr wohlhabenden Kirchspiel **äußere Kirchlichkeit** vorherrscht und die neue Feiertagsordnung genau befolgt wird, so ist doch zu beklagen, daß die zwischen den Gemeinemitgliedern durch geringe Gegenstände herbeigeführten Streitigkeiten ein Zeugniß ablegen, wie das Wort Gottes in den Herzen der Eingepfarrten nicht mächtig geworden ist“.

Sognet Estrup i Angel: Her klages over „**die Streitsucht**, die in der Gemeine herrscht“.

Sognet Qvern i Angel: „Die **äußere Kirchlichkeit** der Gemeine geht ununterbrochen fort“.

Sognet Adelby i Angel: „**Die Kirchlichkeit** der Gemeine hat sich nicht gehoben“.

Sognet Grumtofte i Angel: „An die Wegräumung der Mittelstände haben die Gemeindeglieder nicht wollen... Je weniger bei dieser Veränderung in den Kirchen Angelns die Rechte Einzelner verletzt werden, desto lieber wäre es dem Visitatorio, wenn die Königl. Regierung einen Befehl ergehen ließe, dem sich die Angler gewiß gehorsam unterwerfen würden, während sie jetzt von Einzelnen verleitet sich **trotzig den freundlichen Worten entgegen stellen und ihr Geld sofort den Advocaten zutragen**“.

Sognet Valsbøl: „**Die Unkirchlichkeit** der Gemeine währt noch fort, und wenn auch der größte Theil der Ge-

meine 2 Mal im Jahre communicirt, so sind doch Sonntage, an denen außer dem Prediger und dem Küster **kein Glied der Gemeine** sich in der Kirche findet".

Af Protokollen for 1842 indsendt med Beretning af 14 Dec. 1842:

Sognet Nørre-Hagsted: „Es steht nicht zu bezweifeln, daß die Gemeine in ihrer christlichen Erkenntniß sehr wachsen würde, wenn der Prediger seine Zeit und seine Kräfte ganz derselben widmete". (Det er Præsten Feddersen; om han nu end ikke har været en meget samvittighedsfuld Sjælesørger, saa har han dog været en saa meget kløgtigere Regnemester; det var ham, der, som vi have seet, udsandt, at der i hans danske Sogn ikke vare flere end „fünf dänische Köpfe").

Sognet Esgrus i Angel: „Es wird dem würdigen Prediger seine Amtsführung sehr erschweret durch die Streitsucht der Gemeindeglieder, die mit dem steigenden Wohlstande sich mehrt. **Dabei bleibt äußere Kirchlichkeit**".

Sognet Adelby i Angel: Om Skolen i St. Jørgensby hedder det:

„Im Dänischen lasen die Kinder das Dänische mit recht guter Aussprache, und übersetzten mit Geläufigkeit". (I denne By fandtes nemlig undtagelsesviis en Skole, hvor der gaves Underviisning i Dansk).

I Protokollen for 1843 indsendt 23 Oktober 1843 hedder det om

Sognet Vandrup: „Der Zustand der Schule ist im Allgemeinen sehr unbefriedigend .... Im (Deutsch) Lesen fehlte die Sicherheit. Ueberhaupt merkte man, daß die Schüler hier wenig Uebung im Sprechen haben". (Ellers er man vant til at tænke sig, at Børnene, naar de komme

i Skole, allerede kunne tale; men saaledes var det ikke i Slesvig, thi Børnene skulde i Skolen tale i et fremmed Tungemaal).

Protokollen for 1844, indsendt 18 Sept. 1844.

Sognet Adelby i Angel: „Zu wünschen wäre, das der sonst so reich begabte Prediger (den berygtede Pastor Lorenzen) nicht durch seine anderwärtige Beschäftigung mit den Ständeangelegenheiten, die ihn sehr interessiren, von seinen Amtsgeschäften abgezogen, und daß derselbe künftig der alleinigen Sorge für seine Gemeine, welcher seiner ganzen Thätigkeit bedarf, wieder gegeben würde“.

Sognet Grumtofte i Angel: „Pastor Schmidt ertheilt der Gemeine das verdiente Lob einer großen und in unsern Tagen seltenen Kirchlichkeit..... Möge unter diesem Glänzenden manches Unächte seyn; aus Allem gehe doch hervor, daß das Christenthum in Achtung stehe. Freilich habe das Christenthum auch hier mit Hindernissen zu kämpfen; dahin hören der bei Vielen herrschende Dünkel auf äußere Ehrbarkeit und Rechtlichkeit, die nicht selten anzutreffende pharisäische Eigengerechtigkeit, die das Evangelium zu einem Gesetze macht, die übertriebene Schätzung irdischer Güter, bei Manchen zu Geiz und Knickerigkeit geworden, die Engherzigkeit, die nur die materielle Interessen vor Augen hat“. (Efter denne Skildring maa Pastor Schmidt have været meget nøisom med sine Fordringer til „Kirchlichkeit“). Som vi have seet, blev dette „schöne Gemeindeleben“ afbrudt ved en Disharmoni; Menigheden gjorde for store Fordringer til sin Præst og lod sig ikke nøie med, at Pastor Schmidt „sich sogar persönlich beim Landsturm bethätigte“, den forlangte ogsaa, at han skulde give Penge til.

Sognet Egebæk: Her klages over „Unkirchlichkeit“.

I Protokollen for 1845, indsendt 3 Nov. 1845 hedder det om

Sognet Vandrup: „Mit dem Lesen kann man um so zufriedener seyn, in so fern auch die dänische Sprache mehr und mehr abnimmt (!) (Over flet Læsning føres jævnlig Klage, og Grunden var naturligviis, at det danske Modersmaal lagde den tydske Læsning Hindring i Veien; Visitatoriet bekjender her ogsaa ganske oprigtigt, at Fremgang i tydsk Læsning og Modersmaalets Tilbagetrængen gjensidig betinge hinanden. Vi have tidligere seet, at Visitatoriet i Aaret 1843 opfordrede Forældrene i Nørre-Hagsted til at lade være at tale Dansk med deres Børn, for at de bedre kunde lære Tydsk i Skolen).

Protokollen for 1846 indsendt 28 September 1846:

Sognet Bov: „Besonders hält der Prediger darauf, daß die Kinder, die im 6ten Jahre stehen, in die Schule aufgenommen werden, **weil diese Kleinen leichter die deutsche Sprache sich aneignen**". (Sagde end Pastor Hansen en stor Usandhed, da han berettede, at kun $\frac{1}{61}$ af Befolkningen i Bov var Dansk, saa seer man dog, at han ærlig stræbte efter, at det engang kunde blive en Sandhed).

Sognet Adelby i Angel: Om Præsten Lorenzen hedder det igjen: „Unstreitig würde dieser Mann bei seinen ausgezeichneten Talenten und Gaben bedeutender als Prediger hervortreten, wenn derselbe nicht durch die seit einer Reihe von Jahren ihn sehr beschäftigenden Ständeangelegenheiten von dem Amte und dem theologischen Studio abgezogen wäre, was den Näherstehenden nicht entgeht, und was den mit unterzeichneten Probsten, auf die Vergangenheit zurückblickend oft schmerzlich berührt und bewegt hat. Möchte doch dieser Mann recht bald Geschäften entnommen werden,

für die er gewiß sehr geeignet ist und die ihn auch sehr anziehen, um ganz seinen Eifer für das Predigtamt und namentlich für die Seelsorge in der großen Gemeine vorwalten zu lassen. Die Kinder bestanden in der Prüfung sehr mäßig, selbst die Confirmanden konnten nicht die erwarteten Antworten geben, worüber der Probst seine Unzufriedenheit äußerte und in dem Schlußworte zur thätigeren Theilnahme an dem Seelenheile der Jugend die Eltern und Lehrer aufforderte".

Atter det følgende Aar i Beretning af 10 Sept. 1847, kommer Visitatoriet tilbage til Pastor Lorenzen og Tilstanden i hans Menighed Adelby. Han havde i længere Tid været fraværende for at varetage de politiske Interesser, og i den Tid var Embedet blevet bestyret ved en theologisk Kandidat. Men, bemærker Visitatoriet, „die Thätigkeit dieses jungen Mannes konnte sich aber nur auf die Verrichtung der Amtsgeschäfte beschränken; bei der Unbekanntschaft mit der Gemeinde wurde die specielle Seelsorge zurückgestellt". Da Lorenzen kom tilbage, lagde Konfirmandundervisningen, og, under den indtrædende Dyrtid, Fattigvæsenet Beslag paa hans Tid. „Unter diesen Umständen", siger Visitatoriet, „möchten wohl die Schulen nicht so in Obacht genommen worden, als erforderlich war.... Der Probst fand die Kinder mit Ausnahme einiger Confirmanden höchst unwissend, und konnte fast keine Antwort herausbringen, je mehr Mühe er sich auch gab, die Frage einfach und faßlich zu stellen. Es war also der Rückschritt, den wir im vorigen Jahre wahrgenommen, noch weiter gegangen; daher wir uns veranlaßt fanden, dem Prediger über dieses Resultat der Prüfung schriftlich unser Bedauern zu erkennen zu geben, und ihn zu bitten auch diesen Hauptgegenstand des Unterrichts sorgsam zu achten

und dem Wachsthum in der christlichen Heilserkenntniß förderlich seyn zu wollen. Hoffentlich wird unser Wunsch in Erfüllung gehen, da der Prediger, sobald sein Eifer für sein Amt wieder erwacht, in diesem Jahre durch anderweitige Geschäfte nicht abgezogen wird" [1]).

I samme Protokol hedder det om

Sognet i Nylskov i Angel: „Beim Lesen im Gesangbuche hatten nur die jüngeren Kinder eine Fertigkeit,

---

[1]) Ogsaa Kirkebogen i Adelby giver det samme Vidnesbyrd som Visitatoriet, at „der Rückschritt" Aar for Aar „weiter ging". I Aaret 1845 havde Pastor Lorenzen 654 Kommunikanter; det næste Aar 1846 formindskedes det med omtrent 100 (udgjorde 562); det følgende Aar 1847 atter en Aftagelse af 100 (udgjorde 468) og i de derefter følgende Aar sank det saaledes, at der 1850 ikke var flere end 203 Kommunikanter, og det uagtet Sognet Adelby er et af de største i Landet med et Folketal af 4000 Mennesker. Under den danske Præst har Forholdet forbedret sig; Kommunikanternes Antal er i de sidste Aar steget indtil 496. Pastor Lorenzens Mangel paa Nidkjærhed i sit Embede som Sjælesørger, som Visitatoriet i de ovenfor meddeelte Erklæringer i Almindelighed dadler og beklager, yttrede sig ogsaa særlig deri, at naar der havde meldt sig et Antal Kommunikanter, som ikke syntes ham stort nok, saa holdt han slet ikke Altergang (en Lunkenhed og Magelighed, som han iøvrigt havde tilfælleds med mange slesvigholsteenske Præster), uagtet Patentet af 17 Juli 1779 udtrykkelig fastsætter, „daß in den Landgemeinen hinführo an jedem Sonntage das heilige Abendmahl gehalten werde." En anden Uskik, som Pastor Lorenzen havde, og som maatte betage den religiøse Handling meget af dens Opbyggelighed, var, at han oftere holdt Skriftemaal hjemme i sin Stue; og ligeledes hjemme i sin Stue uddeelte Alterens Sakramente, uagtet Forordningerne (4 Sept. 1744 sammenholdt med dens Limitation 31 Juli 1747) vel tillode privat Skriftemaal og Altergang, men dog forordsatte, at de holdtes i Kirken („an denen Sonn- und Feyer- auch andern Predigt-Tagen vor oder nach dem Gottesdienste"). Saadan var denne Perle blandt de „schleswigholsteinischen Landgeistliche" i sin Virksomhed som Præst og Sjæle-

während die Konfirmanden anstießen und einzelne Wörter unrichtig angaben". (Stemmer med den bekjendte Erfaring, at Børnene, naar de vare konfirmerede, aflagde det tillærte tydske Sprog; kun lader det til, at de her i Nylskov allerede have gjort Begyndelsen, medens de gik til Konfirmation).

Om Sognet Hyrup i Angel: „Durch den Neubau im Innern der Kirche ist unter den Gemeindegliedern eine Uneinigkeit entstanden, die wirklich zu beklagen". (Det var Rangstridigheder mellem Huusmændene og Gaardmændene om Pladserne i Kirken. Huusmandsfamilierne, som skulde sidde paa Pulpituren, kom en Tidlang af den Grund slet ikke i Kirke. En skjøn Kirkelighed! [1]).

---

sørger, han, som visselig skal regnes blandt de Geistlige, som ifølge Dr. Baumgartens Forsikkring til Earl Shaftesbury „in ganz Deutschland" ikke blot havde „einen guten", men „einen ausgezeichneten Namen", og som utvivlsomt hører med til den „ganze Reihe durch Wissenschaft und practische Tüchtigkeit in ihren Gemeinden (!) und in weiteren Kreisen bewährter Prediger". — Den hannoveranske Regjering har gjort Lorenzen fra Adelby til Præst og Superintendent i Lyneborg. Da man jo bør formode, at den forinden har skaffet sig Oplysning om, hvorledes han tidligere har røgtet sin Gjerning som en christen Menigheds Lærer og Sjælesørger, er det vanskeligt at forklare sig denne Politikers Ansættelse i et saadant Embede, naar man ikke vil antage, at den hannoveranske Regjering har troet, at en Forandring af Luften kunde gjøre den Virkning paa Lorenzen, at han i Lyneborg blev en tro Hyrde for sin Menighed og en omhyggelig Tilsynsmand for de ham undergivne Præster, skjøndt han i Adelby forsømte sine Pligter som Præst og lod Menigheden skjøtte sig selv, medens han med Travlhed og Nidkjærhed røgtede Hertugen af Augustenborgs politiske Ærinder.

[1]) Sognet Gelting, der som staaende under adeligt Patronat ikke hørte under Provstiet, men var underlagt Gen.-Superintendentens Tilsyn, er ikke omtalt i de ovenanførte Visitatsprotokoller; men da Præsten i dette Sogn, Fr. W. Valentiner, i den sidste Tid ved de Bagvaskelser, han af sit smudsige Væld udgyder ikke blot med

Om de slesvigholsteenske Præsters „Dygtighed" og Tilstanden i deres Menigheder skulle vi endnu meddele et Vidnesbyrd, som, skjøndt det ikke er slet saa glimrende som det, de aflægge om sig selv, dog hverken de eller nogen Anden skal kunne forkaste. Det er nemlig afgivet af Kirkeprovst Nielsen, som af Oprørsregjeringen blev udnævnt til Super-

---

den danske Regjering og det danske Folk i Almindelighed, men ogsaa mod enkelte Mænd, Præster i Slesvig, har vundet en Navnkundighed, som dog ingen Anden end Fr. Petersen i Saarbrück kan misunde ham, har jeg anseet det for Umagen værd lidt nærmere at undersøge Forholdene i Gelting Sogn i hans Embedstid. I sit Smædeskrift „Das dänische Kirchenregiment" S. 13—14 anfører han en Lovtale af en anden Mand, hvis Ord han gjør til sine, over det skjønne Kirkeliv og den Sædernes Ærbarhed, der herskede i de slesvigske Menigheder, medens de havde slesvigholsteenske Præster til Sjælesørgere. Der siges bl. A. „die Gemeinen sind zahlreich, wo kein einziges Glied ist, das sich ausschlösse von der kirchlichen Gemeinschaft, wo keiner, oder selten einer sich findet, der an der Abendmahlsfeier nicht Theil nähme". Fremdeles: „es giebt Gemeinen, wo man seit Jahren von keinem Verbrechen gehört hat, wo in Jahren kein uneheliches Kind geboren..... überhaupt Sittlichkeit og Sittsamkeit herrschen, und man mit Ernst darnach trachtet, ein stilles und geruhiges Leben zu führen in aller Gottseligkeit und Ehrbarkeit". Men al denne Herlighed, denne strænge Kirkelighed, denne Fromhed, denne Sædelighed, den er — forfærdeligt at skulle sige det — i Bund og Grund tilintetgjort, da „über diese Schleswiger jene Dänen losgelassen wurden". — Om nu hiint skjønne Billede i Almindelighed svarer til Virkeligheden, derom ville Læserne selv kunne dømme af de Oplysninger, vi fra Visitatsprotokollerne have meddeelt om en Mængde Sogne i Flensborg Provsti, og i dette Provsti, navnlig den store Deel af Angel, som hører hertil, var dog ifølge Superintendent Nielsens uomstødelige Autoritet den kirkelige Tilstand bedst. Om Billedet passer paa Gelting Sogn, i den Tid Fr. W. Valentiner var Præst her, ville vi strax see. Før Valentiner 1845 tiltraadte Embedet, under hans Formand Pastor Jensen, udviser Kirkebogen aarlig omtrent 1200 Kommunikanter. Men i hele den Tid Valentiner var Præst, af-

intendent. Der er ingen Grund til at antage, at han skulde bedømme sine politiske Meningsfæller, sine ligesindede Brødre og trofaste Medstridere i Kampen mod den lovlige Øvrighed, med utilbørlig Strænghed. I hvert Tilfælde gjælder hans Vidnesbyrd ligesaa meget som det, de aflægge om sig selv. I en Beretning, som han den 5 Februar 1849 ind-

---

tager Antallet Aar for Aar, og hæver sig først et Aars Tid efter hans Suspension. Dog begyndte han med 678 Kommunikanter, medens hans Embedsfælle, den anden Præst Schmidt kun havde 289 (eller i det Hele 967, altsaa henved halvtredie hundrede færre end i Jensens Tid); men i Aaret 1847 har Valentiner kun 593, 1848 har han 448, og han ender med som Hovedpræst i en Menighed paa 3400 Mennesker kun at have 349 Skriftebørn! — Og nu de „uneheliche Kinder", som høre til store Sjældenheder i de slesvigske Menigheder, hvor slesvigholsteenske Præster vaage over „die Sittlichkeit und Sittsamkeit". Valentiner skulde dog ikke have talt om „uneheliche Kinder"; thi medens han var Præst i Gelting, udviser Kirkebogen, at hvert niende Barn, som døbtes, eller elleve pro Cent af de Døbte, vare nægte Børn. Hvad fremdeles angaaer „die Verbrechen", hvorom man ikke hører tale „seit Jahren", da er det desværre ikke saa, at Forbrydelser ere Sjældenheder i Gelting; blot i en enkelt Maaned bleve nylig 4 Personer anklagede for Tyveri; og dog have baade disse og de, der fødte de elleve pro Cent nægte Børn, samt Fædrene til disse elleve pro Cent, været optugtede af oprigtige slesvigholsteenske Præster. Men alligevel er det de danske Præster, som jage Gudsfrygten paa Døren, gjøre Kirkerne tomme og Alteret øde. Lad os da endnu til Slutning gjøre en Sammenligning mellem Benyttelsen af Kirkens Naademidler i et Sogn, f. Ex. det her nævnte Gelting, der havde udelukkende tydsk Kirkesprog og tydske Præster, som vare valgte af Menigheden, og et andet Sogn i Angel, f. Ex. Grumtofte, der havde vexlende dansk og tydsk Kirkesprog og Præster ansatte af den danske Regjering; vi vælge dertil de Aar, som alene kunne bruges til Sammenligning, 1851—55 (efter den Tid er Sprogreskriptet blevet gjennemført i Gelting). Gjennemsnitstallet for Kommunikanterne har disse Aar i Gelting været 945 (1851 — 792; 1852 — 845; 1853 — 884; 1854 — 1252; 1855 —

gav til det slesvigholsteenske Regjeringskollegium, meddeler efter sin personlige Erfaring sin Dom om de slesvigske Geistliges „Dygtighed". Han gjennemgaaer hele den Deel af Slesvig, hvori Kirke- og Skolesproget var tydsk (den danske Deel stod under Superint. Rehhoff). Han erklærer, at han blandt **Flensborg Provsties** 33 Geistlige havde forefundet **tyve**, som han ikke kunde regne for dygtige; blandt **Eidersteds** 23 Geistlige **nitten**, som ikke kunde henføres til de Dygtiges Klasse; blandt **Tønder Provsties** 31 Geistlige **en og tyve**, som han ikke kunde ansee for dygtige; blandt **Bred-**

953); men i Grumtofte har Gjennemsnitstallet været over totusinde (1851 — 2179; 1852 — 2177; 1853 — 2066; 1854 — 2078; 1855 — 2078), og dog er Folketallet i Gelting Sogn 1100 Mennesker større end i Grumtofte Sogn; i hiint er det 3400, i dette 2300. — Slige Kjendsgjerninger tale: det er ikke saadanne løse Ord, som Valentiner og hans Medbrødre i deres Bagvaskelses Begeistring henkaste uden Beviis. Hvad vi have anført, støtter sig paa selve Akterne, og de slesvigholsteenske Præster maae erkjende dem, om de saa briste af Harme. Fr. Petersen, om hvem vi tidligere have oplyst, at han nok kan sige Sandheden i sine private Skrivelser, men siger det Modsatte, naar han skriver offentlig, har i et af sine sidste Smædeskrifter talt om en umaadelig stor Altergang i Gelting (400—600 Personer) hvert Aar paa Skjærtorsdag, og forsikkret det endog efter „eigener Anschauung"; men Kirkebogen med sine ubønhørlige Tal vidner imod ham og hans „Anschauung". Valentiner i Leipzig, Baumgarten i Rostok, Fr. Petersen i Saarbrück og hvad det hele Lag hedder, ere Virtuoser i at bygge Pyramider af Løgne, hver Gang de gribe deres smudsige Penne for at bagvaske danske Præster og hvadsomhelst Dansk er; men de synes ikke at have betænkt, at Løgnens Rundsveir, saa let det falder, heller ikke varer længere, end til det mødes af Sandheden. Saa brister Boblen. (Om Fr. Petersen fortjener at efterlæses Mørk Hansens Bidrag til Bedømmelse af Sønderjyllands Sprogforhold, 1857, der er en Anmeldelse af Petersens „Erlebnisse", og oversat paa Tydsk; som ogsaa et tydsk Modskrift mod Petersen, med Tittel: „Wider das Anathema aus St. Johann Saarbrücken", von Christiansen, Pastor zu Erfde in Südschleswig, Flensburg 1857).

stedø Provstieø 11 Geistlige vare de syv ikke at henregne til de dygtige; af Hütten Provstieø 12 Geistlige kunde Halvdelen ikke betragteø som dygtig; i Gottorp Provsti fandteø blandt 22 Geistlige tolv, som ikke kunde henføres til Dygtige; af Husum Provstieø 18 Geistlige vare de fjorten ikke at henregne til de Dygtige; paa Femern fandteø kun to af 7 og i de adelige Distrikter kun fem af 16, der kunde kaldeø dygtige[1]).

Ogsaa om „Kirkeligheden" i de forskjellige Dele af Landet udtaler han sig efter indhentede Beretninger paa følgende Maade i sin Skrivelse til Regjeringen:

„Endlich die kirchlichen Zustände in den Districten anlangend, so habe ich, den erhaltenen Mittheilungen zufolge, im Allgemeinen die Bemerkung machen müssen, daß es um diese am Schlimmsten in den größeren Städten steht, wie denn in Bezug auf Flensburg der Probst Volquardts in der fraglichen Rücksicht wahrhaft erschreckende Klage führte; aber auch in Husum ist Kirche und Altar nicht sonderlich besucht; Schleswig und Tönning, nach Verhältniß der Seelenzahl, geradezu schlecht; in Eckernförde und Garding noch schlechter, während es in Tondern wohl am Besten schon immer gewesen ist und auch geblieben sein soll. Unter den ländlichen Gemeinden zeichnen sich die Angelschen, Flens-

[1]) Ordene i Nielsens Beretning lyde saaledes: „Mit tüchtigen Geistlichen wohl ausgerüstet ist mir am meisten die Probstei Flensburg vorgekommen: 13 unter 33; am wenigsten Eiderstedt: 4 unter 23. — Zwischen diesen beiden dürften die übrigen in dieser Beziehung sich ebenso stellen: Tondern: 10 unter 31; Bredstedt: 4 unter 11; Hütten: 6 unter 12; Gottorff: 10 unter 22; Husum: 4 unter 18; die adlichen Distrikte: 5 unter 16; Fehmarn: 2 unter 7". Det er iøvrigt ikke Flensborg Provsti, men Hütten, der viser det gunstigste Forhold.

burger Antheils, besonders aus; die des Gottorfer, nur theilweise. Im Westen des Herzogthums, namentlich in Bredstedtschen, erklärten sich die Geistlichen im Ganzen befriedigt; im Südost ist es wohl leidlich gut, im Südwesten nicht so".

Altsaa i Flensborg Provsti, navnlig den angelske Deel, er Tilstanden bedst. Dette giver os et Begreb om, hvilken Maalestok der er anlagt for Bedømmelsen, og gjør os det muligt derfra at slutte tilbage til Tilstanden i de øvrige Provstier, hvor det ikke stod saa godt til med det kirkelige Liv. De Oplysninger nemlig, som vi ovenfor af Visitatsprotokollerne fra 1841 til 1847 have meddeelt om Menighedslivet og Præsternes Virksomhed, angaae netop Flensborg Provsti og den dertil hørende Deel af Angel. Og her var Tilstanden bedst![1]).

[1]) Som bekjendt, gjøre de slesvigholsteenske Præster, der i de sidste Aar have ført Ordet paa Prænt, Krav paa at være i Besiddelse af en særdeles „Rechtgläubigkeit", der er saa stor, at ligeover for den blegner de danske Præsters Christendom og bliver til purt Hedenskab. Hine Geistlige maae selv bedst vide, hvad de troe, vi ville ikke gjøre dem Rettroenhedens Monopol stridigt, skjøndt de have viist, at deres Troes Viinstok kan bære Torne og Tidsler. Men da Ordførerne ikke lade sig nøie med at vidne om sig selv, men ogsaa bære Vidnesbyrd for „die schleswigholsteinische Landesgeistlichkeit", som om den i det Hele var særdeles orthodox, kunne vi dog, skjøndt det ligger udenfor vort Øiemed nærmere at gaae ind paa den Sag, ikke lade være at nævne et Par Punkter, der i denne Henseende have vakt noget Tvivlsmaal hos os. Forvaltningen af Kirkens Naademidler i Overeensstemmelse med Stifterens Ord pleier at regnes med som en nødvendig Deel af Orthodoxien; men nu finde vi i den Schleswig-Holsteinische Kirchen-Agende blandt flere Formularer, som foreskrives ved Nadverens Forvaltning, ogsaa een, hvori Christi Indstiftelsesord ere gjengivne saaledes: „Nehmet hin und esset, das ist mein Leib, der für euch stirbt. Genießt es zu meinem Gedächtniß! Auf gleiche Weise reichte er

Saavidt om den tydskdannede og slesvigholsteenskfindede Geistlighed, dens Evner og Gjerninger og Frugterne deraf for Menighederne. Hvad vi i de to sidste Afsnit have

---

ihnen nach dem Mahle auch den Kelch, und sprach: Trinket alle! das ist mein Blut, vergossen für meine Religion! Trinket zu meinem Gedächtniß!" — Og en anden, hvor Slutningen af Indstiftelsesordene lyder saaledes: „So esset, so trinket oft, und thut es, so oft ihr diese feierliche Handlung wiederholt, thut es zu meinem Gedächtniß"! Dette synes ikke meget orthodox. — Den almindelig brugte „schleswigholsteinische Landeskatechismus", som Præster og Skolelærere lagde til Grund ved Ungdommens Underviisning i Christendom, begynder med følgende Sætning: „Wir Menschen wünschen alle vergnügt und froh zu seyn". Dette klinger ikke meget christeligt. Det synes snarere en Indledning til Epikurs end til Christi Lære, og det har sikkert været en af Epikurs Disciple, der har forfattet denne Veiledning til Christendom. — De danske Præster benytte Olearii bekjendte Agende med dens skriftmæssige Formularer, der stemme med den danske Alterbogs, og hiin „Landeskatechismus" have de, efter paa Begjæring at have erholdt Regjeringens Tilladelse, ombyttet med en christelig Lærebog. Dette tyder ikke paa Hedenskab. Men Valentiner raaber Vee over Slesvigerne; thi „aus Dänemark kommt Euch keine Bibel, keine Taufe, kein Abendmahl, kein Christus, keine Seligkeit!" — Heller ingen Bibel? Nei, siger Valentiner, „keine Bibel"! Bibelen har dog bl. A. den Egenskab, at den er en Bog, og forsaavidt en materiel Ting, som man kan tage og føle paa, saa det synes, der ikke kunde disputeres om det Punkt. Da Valentiner alligevel gjør det, skulle vi ved at anføre nogle Tal og fremsætte nogle Kjendsgjerninger, give hans Nei en Belysning. Der bestod tidligere et saakaldet „Schleswig-Holsteinische Landes-Bibelgesellschaft" (eller med en Ændring af Navnet, som fandt Sted efter Oprørets Undertrykkelse, „Landes-Bibelgesellschaft für die Herzogthümer Schleswig und Holstein"), hvis Formaal var at sørge for Udbredelsen af den hellige Skrift i Slesvig og Holsteen. Hvor iøvrigt eller hvor heldigt dette Selskab har virket for at udbrede den hellige Skrift i de danske Slesvigeres Modersmaal, sees af dets 36te Aarsberetning (1858) S. 5—6. Af den Oversigt, som her gives, fremgaaer det, naar man tager Gjennemsnitstallet for

meddeelt om denne Geistligheds Virksomhed i Kirken og Skolen, i Politikken og i Felten, turde være tilstrækkeligt til at begrunde en Dom om den, og til at vise, hvad Lid

de 22 Aar, ved hvilke der angives, hvor mange danske Bibler og N. Testamenter man har afsat, at Selskabet ikke har forsynet den danske Deel af Slesvig med mere end 260 Exemplarer af de bibelske Skrifter om Aaret, og tillige at Selskabets Virksomhed i denne Retning har været i bestandig Aftagen, idet de følgende Aar stedse vise et ringere Tal end de nærmest foregaaende. Dette Selskab, som havde viist, at det fattedes enten Villie eller Evne til at virke for den hellige Skrifts Udbredelse i det Sprog, som tales af Slesvigs danske Befolkning, og som i en af sine Aarsberetninger, istedenfor at holde sig til sin fredelige christelige Gjerning, uden al Tilbageholdenhed havde ført Ordet for Oprøret (eller, som Bestyrelsen senere overmaade eufemistisk betegnede det, brugt „einem Bibelbericht unbekommende Ausdrücke") blev for Slesvigs Vedkommende ophævet 1858. Hvor fattig og utilfredsstillende dette Selskabs Virksomhed har været for at imødekomme de danske Slesvigeres Trang til Læsning af den hellige Skrift, viser sig allerbedst, naar man sammenligner den med den Virksomhed, som udfoldedes af de danske Bibelselskaber, der snart dannede sig i Slesvig. I Haderslev stiftedes 1852 et Bibelselskab, som kraftigen understøttet af Bibelselskabet for Danmark i Kjøbenhavn, i de fire Aar af dets Bestaaen (1852—56) har udbredt 3915 danske Bibler og N. Testamenter, eller næsten 1000 om Aaret, medens det slesvigholsteenske Selskab kun bragte 260 om Aaret ud blandt Folket. Dets Virken var fornemmelig rettet paa Haderslev Provsti, men dets Skrifter søgtes ogsaa i sydligere Egne, f. Ex. i Angel. Foruden dette dannede der sig et Bibelselskab for Aabenraa og Sønderborg Provsti, og senere et for Tønder. Desuden bestod fra ældre Tid et Bibelselskab i Haderslev, som vedblev at virke ved Siden af det nye, og ligesaa et ældre Bibelselskab i Løit i Aabenraa Provsti, der ogsaa fortsatte sin Virksomhed. Igjennem disse forskjellige Selskaber, som alle fandt virksom Understøttelse hos Bibelselskabet for Danmark, blev der i Aaret 1856 i det Hele udbredt i Slesvig 3375 Bibler og N. Testamenter i det danske Sprog, eller over 3000 flere end „Landes-Bibelgesellschaft" aarlig afsatte, den Gang det havde paataget sig Omsorgen for at skaffe

man bør fæste til, hvad den fortæller Verden om sig selv eller Andre.

---

de danske Slesvigere de hellige Skrifter i Modersmaalet. Regjeringen har ogsaa een Gang skjænket 2000 danske Bibler og 2000 N. Testamenter til Uddeling, og siden gjentagne Gange tilstaaet Kommuner og andre Samfund Pengemidler for at lette de mindre Formuende Anskaffelsen af de hellige Bøger (se 37 Beretning fra Bibelselsk. for Danmark 1852, S. 22—23, 38 Beretn. 1853, S. 25—30, 41 Beretn. 1856, S. 24—25, 42 Beretn. 1857, S. 24—26, og 36 Jahresbericht der Landes-Bib.-Gesellsch. 1853, S. 18—19). — I Aaret 1856 dannede der sig ved Biskop Boesens Bestræbelser et almindeligt Bibelselskab for Hertugdømmet Slesvig, der holdt sit første Møde i Flensborg 13 Nov. 1856. I Løbet af faa Maaneder fik det 797 Medlemmer fra de forskjelligste Egne i Slesvig, og Pengebidrag tegnedes til Beløb af 1892 Rdlr. Det fortjener at bemærkes, at Skolebørnene i Sterup Sogn i Angel sammenskjøde en lille Sum til Bibelsagens Fremme, og at et andet Sogn i Angel, det lille Rylskov, sendte en i Forhold til Sognets Størrelse meget betydelig Gave til Selskabet. Dette almindelige Bibelselskab for Slesvig, til hvilket de særlige tidligere bestaaende nu slutte sig, har begyndt sin Virksomhed med Anskaffelsen af 2520 danske og ligesaa mange tydske Bibler og N. Testamenter (se Første Beretn. fra Bibelselsk. for Slesvig, S. 24, 29—30, og 42 Beretn. fra Bibelselsk. for Danmark, S. 19—21). — Saadanne ere Kjendsgjerningerne; men naar disse gjengives i det slesvig-holsteenske Sprog, hvis Ordbog synes at være indrettet saaledes, at naar man slaaer op paa Sandhed, saa finder man Ordet Løgn, hedder det: „aus Dänemark kommt keine Bibel"! og hvad den øvrige Remse siger.

XXI.

Oprørstiden. Den nationale Stemning. Nordslesvigerne. Det slesvigholsteenske Ridderskab. Oprørsregjeringens Forhold til Sprogsagen. Det danske Sprogs Ret erkjendes i Ord, men undertrykkes i Gjerning. Den tydske Text af Love og Forordninger erklæres for Original, den danske for Oversættelse, der ingen Retsgyldighed har. Beskaffenheden af Sproget i den danske Oversættelse. Kirke- og Skolevæsenet i Tørning-Len. I Haderslev Skole forvandles Undervisningssproget til tydsk; i Flensborg Skole skulle alle danske Timer afskaffes. „Volkskalender in dänischer Sprache, aber in deutschem Sinne“ o. s. v.

Ved i de foregaaende Afsnit at skildre den Stand, der har været mere virksom end nogen anden til at forberede Oprøret, og som, da det udbrød, blev en af dets fasteste Støtter, ere vi komne over i selve Revolutionens Tid. At skildre Oprørets Historie, ligger udenfor vor Opgave; vor Sag bliver det kun, at fremhæve de Punkter, der kaste Lys paa den nationale Stemning eller umiddelbart vedrøre selve Sprogforholdene.

Hvilken Betydning Sprogsagen havde for Opføret, og hvilken Brug der gjordes af de falske Forestillinger om Sprogforholdene, som man saa længe med kjæk Usandfærdighed, i Stænderne og udenfor Stænderne, i Indland og Udland, havde søgt at udbrede, viste sig paa den første tumultuariske Forsamling i Rendsborg, 18 Marts 1848, da man ved en rask Forsikkring om, at Slesvig fra Ende til anden og i Bund og Grund var tydsk, vilde retfærdiggjøre eller besmykke et af Landsforræderiets første og groveste Brud, Slesvigs Indlemmelse i Tydskland. En af Oprørets Ledere erklærede freidigen:

„Schleswigs Incorporation in Deutschland darf nicht länger aufgeschoben werden. Schleswig ist darauf vorbereitet,

sein Volk fordert dies; **denn seine Sprache ist deutsch, deutsch sind seine Sitten und Gebräuche; deutsch ist es von der Königsau bis zur Eider.** Ich selbst habe mich von der Wahrheit dessen überzeugt (!), indem ich das Land bereist habe; es finden sich in Nordschleswig nur einige wenige dänische Propagandisten" [1]).

Forsamlingen i Rendsborg forlangte Slesvigs Indlemmelse i Tydskland; Oprørsregjeringen af 24 Marts 1848 lod det være et af sine første Foretagender hos Forbundsdagen i Frankfurt at andrage paa Slesvigs Optagelse i Forbundet; den ulovlige saakaldte „vereinigte schleswig-holsteinische Ständeversammlung" stadfæstede i det første Møde den holdt, 3 April 1848, med 74 Stemmer mod 2 dette Skridt af Regjeringen; og denne meddeelte derpaa Forsamlingen, at Andragendet hos Forbundsdagen i Frankfurt havde fundet „die freudigste Aufnahme" [2]).

Det fortjener at erindres, at selv i hiin vilde Forsamling i Rendsborg 18 Marts 1848 fattedes ikke en Repræsentant for Danskheden og Lovligheden. Det var en af disse gjæve nordslesvigske Bønder, af hvilke vi have nævnt flere i det Foregaaende, **Krüger fra Beftofte.** De øvrige danskfindede Deputerede havde ikke villet indfinde sig i den Forsamling — og det var ikke vanskeligt at retfærdiggjøre, at man blev borte fra Oprørernes Stævnemøde — men Krüger besluttede at møde alene. Han var den Eneste, som talte **Dansk** i denne Forsamling, og den Eneste, som gjorde Indsigelse mod Oprør og Landsforræderi.

---

[1]) Krügers Beretn. i Schlesw. Ständezeit. 1853—54, S. 758.

[2]) Bericht über die Verhandl. der vereinigten Ständeversammlung 1848, S. 34. 64.

Det er et Vidnesbyrd af en enkelt Mand, men han udtrykte den Stemning, som herskede hos hele den Befolkning, der ikke havde ladet sig forføre af politiske Præster eller meensvorne verdslige Embedsmænd. Vil man have et almindeligt Vidnesbyrd om Nordslesvigs Trofasthed mod Danmark, dets Afsky for Oprøret og Forbittrelse mod dem, der vare dets Ophav og Støtter, da er et saadant meddeelt fra en Side, fra hvilken man ikke let skulde ventet det, nemlig fra selve de oprørske Embedsmænd i Nordslesvig. Det har derfor en Vægt og Paalidelighed, der ikke kan forlanges større; enhver Skygge af Tvivl maa her svinde, enhver Indsigelse forstumme. Det findes i en Adresse fra disse Embedsmænd til „die gemeinsame Regierung", Marts 1849[1]). Efter en Indledning, hvori Adresseskriverne bl. A. sige, at de fleste af dem i 10 til 20 Aar have virket som Embedsmænd blandt Nordslesvigerne og derfor tilbunds kjende denne Befolkning, hedder det om den sidste Tids Begivenheder og Forhold:

„Wir haben gesehen, wie in März und April v. J. die hiesige Bevölkerung auf erhaltenen Ruf ihre dienstpflichtige Mannschaft in die Reihen der dänischen Linie stellte und sich inzwischen durch dänische Emissäre zum Landsturm gegen die erwarteten deutschen Truppen und Vagabonden organisiren ließ. Wir haben gesehen, daß zu jener Zeit auf das Geheiß dänischer Behörden deutschgesinnte hiesige Beamte

[1]) Adressen trykkes i en daarlig dansk Oversættelse i de oprørske Embedsmænds Organ, Nordslesvigske Tidende, 17 Marts 1849; i Originalsproget meddeeltes den i Schleswig-Holsteinische Zeitung Nr. 66, 20 Marts 1849. Morsom er den Bemærkning, som findes i Begyndelsen af Adressen: „Der nordschleswigsche Volksstamm ist ein gemischt-sächsisch-friesischer"!

unter Beihülfe oder unter dem Beifall der eigenen Untergehörigen als Hochverräther aus dem Lande geschleppt und nach Dänemark abgeführt, so wie daß andere Anhänger der Schleswig-Holsteinischen Sache unablässigen Vexationen, Denunciationen und selbst lebensgefährlichen Nachstellungen immitten der hiesigen Bevölkerung ausgesetzt gewesen sind".

„Es ist notorisch, daß die deutschen Truppen während des Feldzuges im vorigen Sommer überall im nördlichen Schleswig von dänischen Spionen sich umgeben gefunden, und die Bewohner auf mannigfachen Collusionen mit der dänischen Armee, insonderheit die Küstenbewohner auf heimlichen Signalisirungsversuchen betroffen haben" [1]).

„Es ist ferner Thatsache, daß zu der deutschen National-Versammlung in den nordschleswigschen Aemtern entweder keine Wahlen versucht, oder die angestellten Wahlen doch nur von wenigen Wählern frequentirt worden".

„Die Theilnahmlosigkeit an den Wahlen zur schleswig-holsteinischen Ständeversammlung ging in den nördlichensten Wahldistricten so weit, daß von circa 2000 Wählern nur etwa 20 bis 30 erschienen, und zwei der Districte gänzlich unvertreten blieben".

„Gegen die Aufhebung der Verbindung mit Dänemark sind eine Menge Petitionen in Umlauf gesetzt und mit zahlreichen Unterschriften bedeckt nach Kopenhagen eingesandt worden".

„Für die Incorporation in Deutschland haben auf dem flachen Lande Nordschleswigs sich keine, für die Aufrechthaltung der Real-Union mit Holstein verhältnißmäßig nur sehr wenige Petenten erhoben".

„Die Theilnahme des Volks an dem Succeß der dänischen Sache thut sich durch mannigfache Symptome, in-

[1]) Signalisering til de danske Krigsskibe fandt ogsaa Sted i Angel, især i Steenbjerg Sogn.

sonderheit aber durch die Geneigtheit zur Aufnahme und Verbreitung der abgeschmacktesten Gerüchte über die Erfolge und die Macht der dänischen Armee, sowie über Unfälle und Zwiespalt der Gegner, jedem Unbefangnen kund".

„Als Criterien der Abneigung gegen Deutschthum und Schleswig-Holsteinismus müssen wir die Unempfänglichkeit der Bevölkerung für die Erlasse der provisorischen wie der gemeinsamen Regierung und den passiven Widerstand gelten lassen, der gegen die Publication der schleswig-holsteinischen Verordnungen, gegen die Wirksamkeit deutschgesinnter Prediger, gegen die Steuer-Erhebung und gegen die Aushebung zum Militär-Dienst mehr oder minder ausgedehnt und mehr oder minder hartnäckig hervorgetreten, ja neuerdings sogar in thätliche Widersetzlichkeit gegen das zur Eintreibung der Steuern ausgesandte Militär-Commando übergegangen ist".

„Es sind dies Erscheinungen, die keinen Zweifel darüber lassen, daß die dänische Nationalität in Nordschleswig stark vertreten ist, und daß die dänische Sache hier auf viele innige Sympathien Rechnung machen kann".

Det er det Skudsmaal, som de oprørske Embedsmænd give Nordslesvigerne.

En mærkværdig Modsætning til den Stemning, som fandtes hos det menige Folk i den betydelige Deel af Slesvig, hvor de politiske Præsters forførende Lærdomme ikke havde formaaet at udrydde den fra det danske Modersmaal uadskillelige danske Nationalfølelse eller bringe den fra Fædrene arvede og i hele Tænkemaaden rodfæstede Troskabsfølelse mod Konge og Fædreland til at vakle, danner den Adfærd, som vistes af den store og mægtige Korporation i Landet, der er bekjendt under Navnet det slesvigholsteenske

Ridderskab, og de med dette forbundne større Godseiere. Modsætningen, sige vi, er mærkværdig, thi med Begrebet af Adel og Ridderskab pleier man gjerne i Tanken at forene Forestillingen om særdeles Troskab mod Fyrsten, om Beredvillighed til Opoffrelse for hans Sag og om Udholdenhed i den til det Yderste. Og ikke alene pleier man at tænke sig det saaledes, men Ridderskabet gjør ogsaa Fordring paa at besidde disse ædle Egenskaber i udmærket Grad, langt anderledes end det simple Folk, de menige Borgere. De ere derfor, forsikkrer man, Thronens fødte Støtter, de ere det truede „monarkiske Princips" djærve Værger; naar nogen Fare bryder ind, da ile de paa deres Plads, ved Thronens Fod. Men de ere ikke blot Thronens Støtter, de ere ogsaa det rette „konservative Element" i Landet; de store Interesser, som kun kunne trives under Fred og Orden og jævn Udvikling, de lovlige, velerhvervede Rettigheder, der gives til Priis, naar Lovens Baand løses, have i dem deres modige Forsvarere og kjække Talsmænd. Naar derfor Samfundsordenen stædes i Fare, naar den store Mængde oprøres af vilde Lidenskaber, glemmer Alt og nedbryder Alt, saa staae Ridderne faste som Klipper i et oprørt Hav, som en ubrydelig Dæmning mod det truende Chaos. Og medens dette gjælder om al Adel og Ridderskab, saa kom hertil for det slesvigholsteenske Ridderskabs Vedkommende endnu en stor Taknemmelighedspligt. Dette Ridderskab kan ikke nægte, at det skylder Danmarks Konger Meget. Vore Konger have overøst de slesvigholsteenske Riddere med Æresposter og Ærestegn, de have med Tilsidesættelse af Landets Børn betroet dem Statens anseeligste og meest indbringende Embeder; den slesvigholsteenske Adel har til sine Tider regjeret Danmarks Rige. Hvilket Hof i Europa har ikke i Rækker

af Aar seet slesvigholsteenske Riddere som Danmarks Repræsentanter? Hvilke høie Embedsstillinger ved Hoffet eller i Statsstyrelsen kan man nævne, som ikke have været overfyldte af slesvigholsteenske Adelige? Det var derfor umuligt, at det slesvigholsteenske Ridderskab skulde gjøre sig skyldigt i noget Masкepi med Demokratiet, i Brud paa den svorne Troskabsed, i Landsforræderi og Oprør — det var umuligt; thi det forbød den nedarvede ridderskabelige Troskabsfølelse, det forbød den konservative Stilling, som er uadskillelig fra Adel og Ridderskab; det forbød den Taknemmelighedsgjæld, hvori de fra Slægt til Slægt stode til Danmarks Konger. Ja, saaledes skulde man mene; men Virkeligheden er anderledes. Da Oprørsregjeringen, hvori allerede en af Ridderskabets meest fremragende Medlemmer, Fr. Reventlou-Preetz, indtog den første Plads ved Siden af Advokaten Beseler, den 24 Marts 1848 havde udstædt sit Manifest, dette forunderlige Sammensurium af tilhyllet Løgn og Hykleri og aabent Landsforræderi, da holdt det slesvigholsteenske Ridderskabs Korporation et Fællesmøde, i hvilket det vedtog at anerkjende **Oprørsregjeringen**, og anerkjende den **paa Grundlag af hiint Manifest**, med dertil føiet Tilsagn om, paa enhver Maade at ville understøtte „die Landessache" [1]). Faa Dage efter indtoge ogsaa rigtigen Ridderskabets og de adelige Godseieres Udsendinge deres Plads i den ulovlige „vereinigte schleswigholsteinische Ständeversammlung", som sammentraadte i Rendsborg 3 April 1848. Her møde vi saadanne bekjendte og tildeels gamle

[1]) Altenstücke zur neuesten Schleswig-Holsteinischen Geschichte, zweites und drittes Heft, Leipzig 1852, S. 635. Jfr. Droysen und Samwer, Aktenmäßige Geschichte der dänischen Politik, S. 343. Chr. Paulsens Samlede Skrifter, 2 B. S. 563.

adelige Navne som Ahlefeld til Lindau, og Landraad Ahlefeld, Buchwaldt til Pronsdorf, Baudissin til Borstel, Bülow, Klosterprovst til St. Johannis, Grev Moltke, „Verbitter" for Itzeho Kloster, Grev Hahn til Neuhaus, Grev Reventlow til Altenhof, Grev Reventlow til Jersbæk, Grev Reventlow til Farve, Grev Ranzau, Provst for Uetersen Kloster, foruden adskillige Navne af yngre Datum, som Neergaard til Oevelgönne, Henningsen til Schönhagen, Hirschfeld til Groß-Nordsee, en Schwerdtfeger og en Arnemann o. fl. Samtlige disse Mænd deeltoge ikke blot i det Votum, hvorved Forsamlingen tilkjendegav Oprørsregjeringen sin Tak og sin Samstemmen med den; men de deeltoge ogsaa samtlige, uden at Samvittigheden rørte sig hos en Eneste, i det Votum, hvorved Forsamlingen stadfæstede det landsforræderske Andragende, som den provisoriske Regjering havde gjort til Forbundsdagen i Frankfurt om **Slesvigs Indlemmelse i Tydskland.** Blandt de Mænd, der saaledes den 3 April 1848 i Rendsborg voterede Slesvig ind i det tydske Forbund, var der flere, som kort i Forveien havde ledet Danmarks Diplomati ved Europas vigtigste Hoffer — man kan tænke, i hvad Aand og med hvad Troskab. Der var saaledes Grev Eugen Reventlow, der til 1846 var Gesandt i Berlin; Grev Hahn, Attaché ved Gesandtskabet i Wien; Grev O. Ranzau, indtil for to Aar siden Gesandt i Petersborg; Baron Adolf Blome til Falkenberg blev forsinket en Dag eller to, saa han ikke kom til at tage Deel i hiin Afstemning, men siden var han Medlem af denne Forsamling, der var fremgaaet af Oprør og hvilede paa Oprør; han havde indtil 1844 været dansk Gesandt i London. Saadanne Repræsentanter havde Danmark hos 4 af Europas

Stormagter paa Tider, da der dreves Underhandlinger af den dybeste Betydning for Statens Fremtid [1]).

Som Ridderskabet begyndte, saaledes fortsatte og vedblev det til Enden. Medlemmer af det have havt Sæde i de forskjellige Regjeringer, der afløste hinanden under Oprøret, som i den provisoriske saaledes i den „gemeinschaftliche", der fortsatte hiins Værk [2]), og i Statholderskabet; Ridderskabet fattedes ligesaalidet Repræsentanter i Landesversammlung" som i „Vereinigte Ständeversammlung"; de høiere Embedsmænd, der hørte til Ridderskabet, have næsten alle

---

[1]) Samwer und Droysen, Aktenmäßige Geschichte der dänischen Politik, S. 343, Anm. Bericht über die Verhandlungen der vereinigten schlesw.-holst. Ständeversammlung 1848, S. 5—7. 65. 105—07. 19—20. 34.

[2]) Den „gemeinschaftliche" Regjering, hvoraf bl. A. Grev Reventlow til Jersbæk var Medlem, kom kun istand ved et skamløst Brud paa de i Vaabenstilstanden i Malmø 26 August 1848 vedtagne Bestemmelser og et snedigt Rænkespil mellem den provisoriske Regjering, Nationalforsamlingen og Centralmagten i Frankfurt og den preussiske Regjering. Den „gemeinschaftliche" Regjerings Handlemaade svarede til den Maade, hvorpaa den var bleven til. Før den traadte i Virksomhed, sagde den danske Regjering om den, at der blandt de Medlemmer, hvoraf den skulde bestaae, ikke fandtes en eneste, som havde den danske slesvigske Befolknings Sympathi (Aktenstücke zur neuesten Schl.-Holst. Gesch. 2—3 H. S. 548), og den Tilstand, som fremkom under dens Bestyrelse, skildrer den danske Regjering i en Note til de udenlandske Magter saaledes: „Die Herzogthümer Schleswig und Holstein seufzen noch unter dem Joch der insurrectionellen Partei. Die Sicherheit der Bewohner ist bedroht; ihre bürgerlichen Rechte werden mit Füßen getreten, die Hülfsquellen des Landes vergeudet. Die dänische Bevölkerung von Schleswig findet sich ohne Schutz gegen schmähliche Bedrückungen und erhebt Jammerrufe, denen Se. Maj. ihr Ohr nicht verschließen kann, und welche wiederhallen in dem Herzen jedes Dänen". Se Schleswig-Holsteinische Zeitung Nr. 57, 9 Marts 1849, hvor Noten findes meddeelt.

meer eller mindre ledet Oprøret eller tjent under det[1]); Ridderskabet og Godseierne som Korporation har ogsaa efter Marts 1848 strevet Adresser til „provisorische Regierung“ med de hadskeste og usandfærdigste Udfald mod Danmarks Regjering, og til „Erzherzog-Reichsverweser“ med Bøn om hans Hjælp for „Schleswig-Holstein“[2]).

Atter i vore Dage er det slesvigholsteenske Ridderskab i Bevægelse. Om dets travle Reiser til Berlin, Wien og Frankfurt betyde, at det vil give Danmark nye Prøver paa den „Holstentreue“, den Respekt for „Rechtsboden“, den Omhed for det „monarkiske Princip“, som det lagde for Dagen 1848—50, det vil vel den nærmeste Fremtid give os klar Oplysning om, forsaavidt det ikke allerede nu skulde være tydeligt[3]).

---

[1]) Jfr. Christian Paulsens Saml. Skrifter, 2 B. S. 564.

[2]) Adressen til den provisoriske Regjering af 25 Sept. 1848 findes i de nysanførte Aktenstücke zur neuesten Schl.-Holst. Geschichte, 2—3 Heft, S. 635—37. Adressen til „Erzherzog Reichsverweser“ af Jan. 1849 er meddeelt i Vollständige und ausführliche Gesch. der schl.-holst. Erhebung, 2 B., Altona 1855, S. 134 flg.

[3]) Frederik den Sjette skal i Aaret 1815, i Anledning af Holsteens Indlemmelse i det tydske Forbund, have havt den Plan at hæve dets Forbindelse med Slesvig og opløse det slesvigholsteenske Ridderskabs Korporation. Dersom det forholder sig saa, kan det aldrig nokſom beklages, at denne Plan ikke kom til Udførelse; det vilde have givet Tingenes Gang i den følgende Tid en heel anden Vending. Ridderskabet frygtede, at det vilde skee, og henvendte sig gjennem sit Organ, „fortwährende Deputation“, den 22 August 1815 med en Forestilling til Kancelliet, i hvilken der forekommer Yttringer, som fortjene at anføres, fordi Ridderskabet ved sine Gjerninger i Aaret 1848 har givet en Kommentar til sine Ord i Aaret 1815, der viser, at hvis Ridderskabet 1815 havde sagt lige det Modsatte af hvad det sagde, saa var det blevet i Sandheden. Det hedder om den befrygtede Adskillelse mellem Slesvig

At Slesvigholsteenismens Fostermoder, Kiels Universitet, ikke stod tilbage i Troløshedens Væddeløb, forstaaer sig af sig selv: dets Studenter gik i Felten, og dets Professorer skreve Adresser „an die hohe Centralgewalt".

Naar de vigtigste Korporationer i Landet, i Besiddelse af den Indflydelse, som Rigdom, Dannelse og en fremragende Stilling i Samfundet give, foregik med Exemplet paa Oprør, naar saagodtsom den hele Embedsstand, baade den geistlige og verdslige, i en Aarrække havde bearbeidet Folket for at forberede Oprøret, og efter at det var udbrudt, paa alle Maader støttede og fremmede det: maa man da

og Holsteen: „Es ist aber die Nothwendigkeit einer so umfassenden und in die innersten Verhältnisse plötzlich eingreifenden Umgestaltung der Dinge um so weniger einleuchtend, als das Herzogthum Holstein durch seine Wiedervereinigung mit dem deutschen Reichsverbande in keine ungewohnte Lage eintritt, sondern lediglich ein Verhältniß wieder anknüpft, welches nur auf wenige Jahre abgebrochen war, und welches den vollen Königlichen Rechten über Schleswig nie Eintrag gethan hat; dahingegen diese enge Verbrüderung der Schleswiger mit den Holsteinern wohl von jeher nicht wenig dazu beigetragen hat, und ferner dazu beitragen dürfte, letztere, wiewohl sie ein Glied des deutschen Reichs machen, in jener unverbrüchlichen Anhänglichkeit und innigen Ergebenheit gegen die dänische Herrschaft zu befestigen, welche sie seit lange ausgezeichnet" (Paulsens Saml. Skr. 2 B. S. 561—62). Virkningen af Slesvigs Forbindelse med Holsteen har været den omvendte af hvad her siges: Slesvig har ikke draget Holsteen til Danmark, men Holsteen har været nær ved at drage Slesvig fra Danmark til Tydskland, og Ridderskabet har derved ikke været mindst virksomt. — At Frederik den Sjette ved en anden Leilighed (5 Dec. 1818) truede Ridderskabet alvorligen med, at den „fortwährende Deputation", som af kongelig Naade var dem bevilget 1775, „so fort und ohne Weiteres" vilde blive opløst, fortjener i vore Dage at bringes i Erindring. (Paulsen anførte Sted, S. 563).

ikke snarere undre sig over, at en saa betydelig Deel af Folket dog blev sin Konge tro og Loven lydig, end derover, at en anden Deel blev fortumlet i Hovedet og i sin politiske Forvildelse overlod sig til Udbrud, der i Regelen vare modbydelige, men ikke sjældent ogsaa fik en stærk Islæt af det Latterlige [1]).

Sprogsagen var naturligviis en Gjenstand, hvis Vigtighed Oprørsregjeringen ikke kunde oversee. Vilde man skride frem paa samme Bane, som de slesvigske Stænderforsamlinger havde fulgt siden 1840 ved at nægte den danske Befolknings Modersmaal enhver Ret og Anerkjendelse, og aldeles forlade den Vei, som den danske Regjering i de sidste

[1]) Som f. Ex. naar Slesvig Byes Borgere føle sig kaldede til at lægge deres betydningsfulde Stemme paa Vægtskaalen ved Spørgsmaalet om det tydske Keiservalg. I en Adresse af 16 Jan. 1849 fra disse Borgere til den tydske Rigsforsamling hedder det: „Die Einheit, Freiheit, Größe und Macht Deutschlands bildet Gegenstand und Zielpunkt unserer feurigsten Wünsche. Nach unserm Dafürhalten bedarf es aber dazu eines kräftigen erblichen Kaiserthums, dessen Krone keinem andern Herrscherstamme übertragen werden möge als dem mächtigsten, dem deutschen Hause Hohenzollern, das glorreich wie einst die Hohenstaufen, deren gewaltigsten Fürsten vor sieben Jahrhunderten (temmelig længe siden) ein Dänenkönig Lehenspflicht gelobte, das deutsche Scepter in die Hand nehmen wolle". Og mindende om, at de „in den Märztagen die Bestätigung der drei Fundamentalrechte Schleswig-Holsteins durch Preußens hochgesinnten König mit Jubel vernommen", spørge de: „Wer wird es denn nicht natürlich finden, daß wir Preußen an Deutschlands mächtigem Steuer zu sehen und Friedrich Wilhelm IV auch als unser künftiges kaiserliches Oberhaupt zu begrüßen wünschen. Ihm vertraue die hohe Versammlung die oberste Leitung des deutschen Reichs!" (Vollständige Gesch. der schl.-holst. Erhebung, 2 B. S. 141). Det er meget heldigt, at det Latterlige saa ofte gaaer jævnsides med det Modbydelige i det slesvigholsteenske Oprørs Historie; derved bliver den taalelig at læse.

Aar havde slaaet ind paa i Sprogsagen, saa var det indlysende, at man derved vilde forøge den danske Befolknings Afsky for det nye Regimente og ægge den til stærkere Modstand mod Oprøret. Denne Befolkning maatte derfor fremfor Alt beroliges i dette Punkt, og der maatte træffes nogle Foranstaltninger, i det Mindste paa Papiret, der egnede sig til at fjærne Frygten i denne Henseende; derved løb man ikke stor Fare, thi Alt kom an paa Udførelsen, og i alt Fald lod det danske Sprog sig jo ogsaa bruge til at forkynde Oprøret med og virke for dets Fremme. Fire Dage efter at Oprørsregjeringen havde tilrevet sig Kongens Magt, udstædte den fra Rendsborg, 28 Marts 1848, en Proklamation til „Hertugdømmet Slesvigs dansktalende Indvaanere“, fuld af smukke og honningsøde Ord. Den forsikkrede: „Vi have den alvorlige og faste Villie at værne om samtlige Landets Indvaaneres naturlige Rettigheder, og vi ville stedse ansee det som vor helligste Pligt paa ingen Maade at forstyrre de af vores Medborgere, hvis Modersmaal er det danske Sprog, i Brugen af samme, men derimod at overlade Sprogforholdene til deres ubehindrede naturlige Udvikling, og paa ingen Maade at indvirke paa samme fra det Offentliges Side. Vor Bøn til Eder, kjære Landsmænd! er derfor, at I fuldkommen ville beroelige Eder i denne Henseende, og at I ville komme os imøde med Tiltro, og holde Eder overbeviist om, at enhver af Landets Indvaanere uden Hensyn til, om han taler det tydske eller det danske Sprog, i lige Maade kan forvente sig beskyttet af Regjeringen i sine Friheder og Rettigheder. Laaner derfor heller ikke Øret til dem, der søger at bibringe Eder den falske Formening, at I skulde undertrykkes af Eders tydsktalende Medborgere.“

I Mødet den 8 Sept. 1848 besluttede „Landsversammlung", at den saakaldte „Staatsgrundgesetz" skulde oversættes og bekjendtgjøres paa Dansk, og ligesaa den Protokol, der indeholdt Diskussionen om samme; og næste Dag vedtoges, at Forsamlingens Forhandlinger ogsaa skulde udgaae paa Dansk [1]).

Selve „Staatsgrundgesetz" indeholder i Afsnit III, Art. 24 følgende mærkelige Bestemmelse:

„Der bestehende Gebrauch der Sprachen in Kirche und Schule, Rechtspflege und Verwaltung ist gewährleistet."

Det var et Svar, og et betydningsfuldt Svar, paa de slesvigske Stænders forbittrede og larmende Modstand mod Christian den Ottendes Foranstaltninger i Sprogsagen, paa de høie Raab om „Kränkung der Landesrechte," „Erschütterung des Rechtszustandes," „Umsturz des durch vier Jahrhunderte geheiligten Instituts deutscher Rechtspflege," hvormed Jurister og Advokater skrege sig hæse 1840 og følgende Aar, og som bevægede mangen blandt Tydsklands 40 Millioner Patrioter til at løfte Hænder og Øine mod Himmelen af Forfærdelse over de Uretfærdigheder, en dansk Konge turde tillade sig mod sine tydske Undersaatter. Nu i Aaret 1848, da den tydske Begeistring svulmede i topmaalt og overvættes Fylde, fandt den Regjering, som havde løftet Vaaben imod den danske Konge, og den Forsamling, der hadede Dansk, og vilde være tydsk, at de tidligere Bestemmelser, som de danske Konger havde givet om Brugen af dansk Sprog i Kirke og Skole, i Retspleie og Bestyrelse, vare retfærdige og rigtige og burde staae ved Magt.

---

[1]) Protokolle der constituirenden Schl. = Holst. Landesversammlung 1848, S. 34—35.

Men at man alligevel ikke var tilsinds at give det danske Sprog lige Ret med det tydske, og ikke tog i Betænkning at fratage det en Deel af den Ret, som det lovlig havde nydt siden 14 Mai 1840, viste sig allerede ved den anden Sætning i den samme Artikkel 24. Heri bestemmes nemlig, at **Lovenes Sprog skal være tydsk**; men for de Egnes Skyld, hvor Kirke- og Skolesproget er dansk, **tilføies** en bekræftet **dansk Oversættelse**. Ordene lyde: „Die Gesetze werden **in deutscher Sprache erlassen**; denselben wird für diejenigen Districte, in denen die dänische Sprache Kirchen- und Schulsprache ist, eine beglaubigte dänische **Uebersetzung** hinzugefügt[1]).

Siden Reskriptet af 14 Mai 1840 havde den danske Text af Love og Forordninger faaet **Underskrift** ligesaa vel som den tydske; begge betragtedes som Originaler og havde den fulde Lovgyldighed. Dette havde ikke været Tilfældet i Tiden fra 1807 til 1840, da der vel udkom en dansk Text, men uden Underskrift, hvorfor den kun gjaldt som en Oversættelse, der, saasnart der reiste sig noget Tvivlsmaal om Lovens Mening, maatte vige for den tydske Original og fra den hente sin Forklaring. I den første Tid af Oprøret

---

[1]) Den nedsatte Komitee havde rigtignok foreslaaet Ligeberettigelse for det danske og tydske Sprog i en Paragraf, der lød saaledes: „Den dänischredenden Landeseinwohnern ist die Gleichberechtigung ihrer Sprache, so weit deren Gebiet reicht, in Kirche und Schule, Rechtspflege und Verwaltung gewährleistet". Men dette Forslag blev forkastet med 61 Stemmer imod 36, hvorefter Regjeringens ovenanførte Forslag næsten eenstemmigt antoges (Protokolle der constituirenden Landesversammlung S. 20). Iøvrigt var, som man let seer, det Udtryk, som brugtes i Komiteens Forslag — „so-weit deren Gebiet reicht" — under de stedfindende Forhold af en farlig og meget betænkelig Ubestemthed

fulgte den provisoriske Regjering den bestaaende Retsorden og undertegnede sædvanlig ligesaavel den danske som den tydske Text; men det varede ikke længe, inden den danske Lovtext i Regelen udkom uden Underskrift, og senere tilføiedes paa den danske Text, at det var en **Oversættelse**, hvis Rigtighed en Kontor-Embedsmand bevidnede! Herved var man vendt tilbage til Tilstanden før 1840. Den danske Text var vel ikke reent privat, den fik ved hiin Attest af Kontor-Embedsmanden et Slags officielt Præg; men saasnart der opstod nogen Tvivl, maatte Retten og Bestyrelsen følge den tydske Originaltext; thi hiin Embedsmand havde ingen Beføielse til at være Lovens Fortolker, og „Grundgesetz“ sagde, at Lovsproget i Landet var **tydsk**, og at den danske Text var en **Oversættelse** [1]). Men selv om dette ikke havde

---

[1]) Hvorledes Regjeringen betragtede Forholdet mellem den tydske Originaltext og den danske Oversættelse, uagtet denne havde hiin Paategning om, at den var rigtig, fremgaaer tydeligst af en Skrivelse fra det slesvigholsteenske Regjeringskollegium til Departementet for det Indre af 11 Mai 1849. Spørgsmaalet var, om det var rettest at lade den danske Oversættelse udgaae for sig, eller i Forbindelse med den tydske Original, trykt paa samme Ark. Dette sidste havde hidtil været brugt og for dette erklærede Kollegiet sig; thi, hedder det: „Dieses Verfahren erreichte, den, seitdem nur eine dänische Uebersetzung, nicht aber ein dänisches Original emanirte, unstreitig wichtigen Zweck, daß man bei jedem Exemplar Uebersetzung zugleich das Original mit vorlag. Dieser Zweck dürfte auch jetzt nicht aus den Augen zu lassen sein. Ein Abdruck der dänischen Uebersetzung auf besonderem Bogen dürfte nemlich der Besorgniß Raum geben, daß in den dänischredenden Districten nur die Uebersetzung in Gebrauch verbliebe, das Original aber bei Seite gelegt würde, und es dürften dadurch möglicher Weise in der Anwendung eben solche Nachtheile zu Wege gebracht werden können, die durch die Beseitigung zweier Originaltexte haben vermieden werden sollen“.

været, saa vilde det have været aldeles umuligt at bruge den danske Oversættelse som retsgyldig Text, formedelst det næsten utrolige Sjudskeri, hvormed det danske Sprog behandledes i de Love, Forordninger og officielle Bekjendtgjørelser, som udgik fra Oprørsregjeringen. Mage til Mishandling af et Sprog som den, der i hiin Tid overgik det danske, skal man vanskelig kunne finde [1]).

---

[1]) Nogle Exempler grebne aldeles paa Maa og Faa udaf den vrimlende Mængde, og derfor maaskee ingenlunde de værste, ville vise det: „En Indgivelse af 21 Præster, en Indgivelse af Borgerforeningen i Hamborg"; — „de bestaaende Bestrænkninger blive i Kraft medens Freden"; — „den Civilliste, Fyrsten trækker"; — „Flækkensborgerne skulle ikke anholdes til at aflægge Borgered"; — „at regle Bankvæsenet og Papiirpenges Udgivning"; — „de to Krigsdampskibe bleve slaaet i Flugt"; — „Disciplinarstraffevældens Anvendelse have de høiere Befalingsmænd at overvaage"; — „Bekjendtgjørelse angaaende Forbudet af Qvæg-, Flesk- og Kjød-Transporten af (aus) Hertugdømmernes Østersø-Havne, saasom af disse Artiklers Udførsel til Danmark til Lands" (for at begribe Meningen af dette Galimathias, maa man vide, at „saasom" skal være det samme som det tydske „so wie"), — „denne mod Landets Ret fiendtligt optrædende Adfærd bliver herved paa det strengeste undersagt"; — Politiøvrighederne ere anviiste at forfare med Eftertryk imod de Personer, som skulle overtræde dette Forbud"; — „men af vore Medborgeres lovmæssige Sindelag tør vi haabe, at de ikke ville bortrives til ulovlige Skridt"; — „de Personer, som i Tjenesten for Landets Forsvar ved Saarelse bliver udskikket til Arbeide, skal efter Grundsætninger, der med Stænderne nærmere bliver at beraade, understøttes"; — „til det tydske Lands Regjering og Forvaltning tør kun tydske Statsborgere tiltrækkes"; — „Lovgivningen fastsætter de Fornødenheder, som Anerkjendelsen af deres Ægthed udkræver"; — „alle Sovnene i Slesvig"; — „Landet er betruet af Fjenden; Tidsrummet er afløbet; Ulovligheden Aand, der vilde have givet vores elskede Fædreland Priis for indvortes og udvortes Fjender"; — „men vi stole paa Eders prøvede Sind for Ret og Orden" o. s. v. o. s. v. Dersom Sles-

Forbindelsen mellem Kongeriget og Slesvig med Hensyn til Bestyrelsen af Kirke og Skolevæsenet i Tørning-Len og paa Als og Ærø havde altid været Slesvigholstenerne inderlig forhadt, fordi dette fra gamle Tider levnede Forhold dannede et Baand mellem Kongeriget og Slesvig, der havde sin store Betydning i national og sproglig, som ogsaa i politisk Henseende. Det var en Torn i Øiet for enhver oprigtig Slesvigholstener [1]) og havde været en Hadets og Forargelsens Gjenstand for det slesvig-holsteenske Kancelli, der ogsaa havde gjort hvad det kunde for at svække det, og som vi have seet (ovenfor S. 132—141) ikke været uheldig i sin Bestræbelse. Oprørsregjeringen brød omsider ganske dette Baand for Tørning-Lens Vedkommende; ved en Anordning af 10 Mai 1849 erklærede Statholderskabet: „Behörden des Königreichs Dänemark haben in Bezug auf die kirchlichen Angelegenheiten im Törninglehn fortan keine amtliche Wirksamkeit"; Styrelsen af de geistlige Sager i denne Deel af Slesvig henlagdes under insurrektionelle Autoriteter. At denne Forholdsregel ikke udstraktes til Als og Ærø, kom ingenlunde af Mangel paa Villie, men af Mangel paa

---

vigerne talte et saadant dansk Sprog som det, deres selvbeskikkede Regjering og Øvrighed i denne Tid skrev til dem, saa maatte man give de tydske eller tydskdannede Præster Ret, naar de kaldte Slesvigernes danske Tungemaal „eine verworrene dänische Sprache", „Sprachgemisch", „abscheuliches, unästhetisches Patois"). Men den raaeste Bondekarl i den danske Deel af Slesvig taler et Sprog, der i Rigtighed og Reenhed staaer uendelig høit over det Sprog, som Oprørsregjeringen og dens Embedsmænd brugte, naar de toge sig for at skrive Dansk.

[1]) Falcks charakteristiske Yttringer om denne Sag og hans Iver for, at „der Herzog von Schleswig" alene maatte udøve Kirkehøiheden i de omspurgte Dele, findes ovenfor berørte S. 140—41, Anm. 1.

Evne; Statholderskabet havde ingen Udsigt til eller Haab om at kunne udstrække sin Indflydelse til disse Øer; men Sagen havde oftere været paa Bane hos Medlemmerne af de forskjellige Regjeringer, og det var vedtaget, at, kunde det ikke skee før, saa skulde det skee, naar Freden sluttedes mellem „Schleswig-Holstein" og „Dänemark", idet det skulde gjøres til en ufravigelig Fredsbetingelse, at den kirkelige Forbindelse mellem Kongeriget og disse Dele af Slesvig hævedes. Da Forholdene i Nordslesvig, især naar Tørning-Len skulde tages med, krævede Indsigter og et Bekjendtskab med mange Ting, som man ikke altid turde forudsætte hos en Sydslesviger eller Holstener, og saaledes ofte paa en ubehagelig Maade maatte binde Regjeringen i Valget af en Superintendent, foretog allerede den provisoriske Regjering en Deling af Slesvig i et sydslesvigsk og et nordslesvigsk Superintendentur: det første gaves til den ovenfor omtalte Kirkeprovst Nielsen, den store Mester i Fortolkningen af Eder; det nordslesvigske blev givet en anden ligeledes meget fortjent og tro Mand, Kirkeprovst Rehhoff i Aabenraa, ihvorvel det i Indstillingen bemærkedes, at „seine Ernennung, der von ihm bisher bethätigten politischen Gesinnung wegen, in einem großen Theile von Nordschleswig zur Zeit wenigen Beifall finden mögte".

Oprørsregjeringen havde ogsaa den Betænksomhed, at den lod sig det være magtpaaliggende at sørge for, at Nordslesvigerne ikke skulde savne dansk Læsning, omendskjøndt denne Omhu hos den utaknemmelige Befolkning aldrig fandt den Paaskjønnelse, som Regjeringen uden Tvivl meente, den havde fortjent. Flere patriotiske Medlemmer af „Landesversammlung", Herredsfoged Thomsen i Haderslev, F. Mommsen, J. Feddersen o. fl., ansøgte Regjeringen om

Privilegium til Udgivelse af „Volkskalendern in dänischer Sprache“, eller, som det nærmere bestemmes i Ansøgningen, „in dänischer Sprache, aber in deutschem Sinne“. I den Betænkning, som det slesvigholsteenske Regjeringskollegium afgav om Ansøgningen, hedder det:

„Die Kalenderform macht es möglich kurze Darstellungen über verschiedene Gegenstände in gemeinfaßlicher Weise auch dem weniger gebildeten Leser zugänglich zu machen. Der von den Petenten beabsichtigte Kalender würde daher die Gelegenheit bieten, manche Gegenstände, namentlich auf dem Gebiete der **Politik** und der **Geschichte**, auf eine Weise zu besprechen, die geeignet wäre, bei **der ländlichen Bevölkerung des nördlichen Schleswigs**, manche Irrthümer zu berichtigen, manche Zweifel zu zerstreuen und Einsicht in Verhältnisse zu verbreiten, die seither unbekannt geblieben oder nur mit Mißtrauen aufgefaßt worden sind. Dieser Nutzen, der durch das in Frage stehende Unternehmen in Aussicht gestellt wird, redet der Förderung desselben das Wort“. Dog maae de tillige gjøre opmærksom paa den beklagelige Omstændighed, at Aaret er saa vidt fremrykket (November 1848), at ingen Kalender kan komme ud for 1849, og denne Elixir af slesvigholsteenske Urter saaledes ikke udskjænkes for Nordslesvigerne paa en Tid, da de meest trængte til den. Ansøgerne fik imidlertid under 10 Nov. 1848, „in Anerkennung der Zweckmäßigkeit dieses Unternehmens“, den begjærede Tilladelse. Men for 1849 udkom der af den anførte Grund ingen Kalender, og senere toge Begivenhederne i Slesvig en saadan Vending, at det ikke blev muligt at udgive Folkekalendere „in dänischer Sprache, aber in deutschem Sinne“.

Derimod bragtes en Tidlang under Oprørsregjeringen en dansk Tidende i Gang i Nordslesvig (Nordslesvigsk Tidende). Den indeholdt officielle Bekjendtgjørelser, Uddrag af Forhandlingerne i „Landesversammlung" o. s. v., og forkyndte desuden paa Dansk det tydske Oprørs Lærdomme og Løgne, Alt naturligviis i det meest forhutlede Sprog.

Om nu den provisoriske Regjering havde Agtelse for det danske Sprog og virkelig, som den sagde, vilde sikkre dets naturlige Rettigheder, eller om den kun søgte ved smukke Talemaader at berolige den forbittrede danske Befolkning, og siden dette lede Tungemaal nu eengang var der, nærmest havde til Øiemed at benytte det til at udbrede Oprøret paa Steder, hvor det tydske Sprog ikke slog til: dette turde af hvad der allerede er anført, være temmelig klart. Og hvorledes skulde det ogsaa være anderledes? Hele den foregaaende Tids Historie lige indtil den Dag, da Oprøret brød ud, viser jo, at Slesvigs Forbindelse med Holsteen har ført til det danske Sprogs Udryddelse, Fortrængelse og Nedværdigelse, og i stedse høiere Grad, jo nøiere Forbindelsen blev. Kunde Oprøret mod Danmarks Konge og Forsøget paa at stifte en Stat „Schleswig-Holstein" maaskee frembringe den modsatte Virkning?[1]) Vi skulle anføre et Par Kjendsgjerninger endnu fra Oprørstiden.

---

[1]) Det er ret mærkeligt at see, at Holsteen ogsaa i de enkelte Tilfælde, hvor det har havt umiddelbar og særlig Opfordring til at vise Agtelse for det danske Sprog og Omsorg for dem, der talte det, albeles har ladet det mangle paa disse Egenskaber, og trodsigen eller følesløst sat sit tydske Sprog istedenfor det danske. Saaledes f. Ex. var der i Kiel, uagtet nordslesvigske Studerende ved et Lovbud vare tvungne til at opholde sig her i to Aar for at studere, ingen Leilighed til at høre dansk Gudstjeneste. Og den Ringeagt, som Holsteen tidligere har viist for dansk Sprog, viser

Christian den Ottende havde som bekjendt besluttet at fyldestgjøre det retfærdige Krav, som Slesvigerne havde paa, at der i det Mindste var een høiere Dannelsesanstalt, i hvilken det danske Modersmaal var Underviisningssproget, og fastsat, at Underviisningen i Haderslev lærde Skole skulde gives paa Dansk. Bestemmelsen herom udkom faa Dage efter Kongens Død i Regulativet af 28 Januar 1848. Men Oprørsregjeringen havde ikke tre Dage været i Besiddelse af den ranede Magt, førend den benyttede den til at tilintetgjøre denne Retfærdighedshandling. Den 27 Marts 1848 udkom en Anordning fra den, hvorved hiin kongelige Bestemmelse hævedes, og det befaledes, at der skulde undervises paa Tydsk i Haderslev Skole, uagtet Byens Sprog er dansk, og ligesaa hele Landbefolkningen i Byens Omegn fjærnt og nær er dansktalende. Dagen efter, den 28 Marts 1848, var det at Oprørsregjeringen udstædte hiin skjønne Proklamation til sine „Kjære Landsmænd" de dansktalende

---

det endnu, hvor det kan. I Døvstumme-Institutet, der er vedblevet at være fællebs for Slesvig og Holsteen, er der ikke sørget for dansk Underviisning eller Religionsdannelse; i Daareanstalten, der ogsaa er fællebs, ere de dansktalende Syge udelukkede fra præstelig Omsorg og Opbyggelse i deres Modersmaal; i Tugthuset i Glückstadt, der ligeledes er en Fællebsanstalt, gaaer det de dansktalende Fanger ikke bedre, de høre ingen dansk Prædiken, og kunne ikke nyde godt af Præstens Henvendelse til de Enkelte, naar han ved Samtaler søger at vække Samvittigheden og føre den Vildfarende tilbage paa den rette Vei, fordi de ikke forstaae hans Sprog. Dette sidste Forhold bragte Christian Paulsen allerede paa Bane 1839 og opfordrede til at gjøre en Forandring heri, „medmindre", tilføiede han bidende, „det ogsaa skal være en af Grundene, hvorfor Nordslesvigerne skulle lære Tydsk, at de kunne have Gavn af den tydske Præst, ifald de skulde komme i Tugthuset". (Paulsens Saml. Skrifter, 1 B. S. 250—51).

Indvaanere i Hertugdømmet Slesvig, og bad dem have Tiltro til sig, den vilde holde deres danske Modersmaal i Hævd, det kunde de være visse paa; det var slette Mennesker og Urostiftere, som sagde Andet.

Der er et andet Træk, som viser, om ikke Oprørsregjeringens, saa dog det herskende Parties Stemning og Sindelag mod det danske Sprog under Oprørsregimentet. Det er Flensborg lærde Skole, fra hvilken vi tidligere have hentet saa mange charakteristiske Træk til Sprogets Historie, der atter her byder os Exemplet. I September 1848 holdtes i Rendsborg en almindelig Forsamling af Lærerne fra „Schleswig-Holsteins" Skoler; den provisoriske Regjering havde nemlig, ligesom den ophævede de særlige Bestemmelser om Haderslev Skole i Skoleloven af 28 Januar 1848, indtil videre sat samme Lov ud af Kraft for de øvrige Skolers Vedkommende, i den Mening at lade den afløse af en anden. Paa hiin Lærerforsamling i Rendsborg overdroges det derfor et Udvalg af Lærere at udarbeide en ny „Gymnasialordnung für die Herzogthümer Schleswig-Holstein." Dette Udvalg udarbeidede Skoleplaner, som sendtes til de enkelte Skoler, for efter foregaaende Overveielse af Skolens Lærere og mulige Ændringer at lægges til Grund for Underviisningen. En saadan Overveielse fandt Sted i Flensborg af Skolens samtlige Lærere med Rektoren Dr. Lübker i Spidsen, og den Plan, som de anbefalede, fastsatte for den danske Underviisning i Skolen ingen Timer, ikke en eneste! men for Tydsk 8 Timer ugentlig i nederste Klasse, og for de andre Klasser i Gjennemsnit nærmest tre Timer ugentlig; eller hele Aaret om, 1200 Timer. Tolvhundrede Timers Underviisning

om Aaret i Tydsk i Flensborg Skole, i Dansk ingen Timer! [1]).

Saadanne vare det danske Sprogs Vilkaar under Oprørsregjeringen.

Den 25 Juli 1850 knækkedes dette Regimente. Det ugudelige Oprør udæskede selv en Gudsdom ved den forvovne Bøn, dets Ledere (22 Juli) dristede sig til at opsende til den retfærdige Dommer: „daß wenn wir Unrecht haben, Gott uns fallen lasse, daß wenn wir Recht haben, Er uns nicht verderben möge." Det fik den Dom og Afgjørelse, som det begjærede, tre Dage efter paa Isted Sletter.

Vi forlade nu denne Tid fuld af Forbandelse og Uretfærdighed, Lovbrud og Meened, for at vende os til Betragtningen af den Tilstand, som indtraadte, efterat den lovlige Orden var bleven gjenoprettet.

---

[1]) De øvrige Lærere i Skolen, foruden Dr. Lübker, vare: Konrektor Schumacher, Subrektor Dr. Dittmann, Kollaborator Dr. Jessen, 5te Lærer Dr. Mommsen, 6te Lærer Dr. Gidionsen, 7de Lærer Kühlbrandt, 8de Lærer Schnack. Se Rektor Simesens Program for Flensborg Skole 1852, S. 21—23.

XXII.

Folkesprogenes indbyrdes Forhold og Grændser ved Midten af det 19de Aarhundrede. Tydske Forfatteres Vidnesbyrd herom fra 1801 til 1847. Kriminaltabellernes mærkelige Oplysninger. De tydske Sprogkaart.

Da den nye Ordning af Sprogforholdene, som begyndte med Aaret 1850, hvilede, eller i det Mindste burde hvile, paa disse Forholds virkelige Beskaffenhed, saa vil det være hensigtsmæssigt, inden vi beskrive selve denne Ordning, at give en Skildring af Sprogtilstanden i Slesvig ved Midten af det nittende Aarhundrede, paa samme Maade som vi tidligere have angivet Sprogenes Tilstand og Grændser ved Midten af det attende og i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede. Vi ville herved følge den samme Fremgangsmaade som tidligere, idet vi bevise hvad vi sige, støttende os paa Hjemmelsmænd, som selv den meest noieregnende Tydsker, naar han ikke vil være aldeles ufornuftig, ikke kan vrage: de offentlige Akter og Vidnesbyrd af **tydske** Forfattere, tydskfødte eller tydskskrivende. Først naar ved disse Grunden er lagt, Kjendsgjerningerne slaaede fast og Grændsepælene nedrammede, skulle vi tillade os til yderligere Oplysning i det Enkelte at beraabe os paa andre Hjemmelsmænd, der vel ikke have den Egenskab at være Tydskere, men hvis Vidnesbyrd dog ingen Fornuftig vil tage i Betænkning at skjænke Tiltro. Da selve Vidnesbyrdene maae anføres, og der maa gaaes ind paa mange Enkeltheder, kan det ikke være andet, end at Fremstillingen maa blive temmelig udførlig; men det er et vigtigt Punkt, og vi haabe, at de Læsere, for hvem denne Bogs Æmne ikke er en ligegyldig Sag, ikke ville trættes ved en Vidtløftighed, som er en

Følge deels af Sagens egen Beskaffenhed, deels af Modstandernes Haardnakkethed.

Vi meddele Vidnesbyrdene efter Tidsfølgen, Aar for Aar, som de ere fremkomne:

Aar 1801: Aarhundredet aabnes med et Vidnesbyrd, der er af megen Betydning, da det hidrører fra tvende særdeles sagkyndige og med Stedforholdene bekjendte Mænd, Brødrene Didrik og Jasper Boysen, der begge vare Præster i Angel, hiin i Sønder-Brarup og Loit, denne i Byen Slesvig ved Frederiksberg Kirke. De udgave i Forening „Schlesw.-Holst. historischer Kirchen- und Schulalmanach auf das Jahr 1801". Heri sige de om Sproget i Flensborg Provsti (S. 31):

„In der gantzen Propstey wird der Gottesdienst in deutscher Sprache gehalten, **obgleich die Mutter- und Umgangssprache in den Landgemeinen fast allein die dänische ist**".

Om Gottorp Provsti, der foruden de mere vestlige Dele indbefatter hele Sønder-Angel, bemærke de (S. 47):

„In der Stadt wie in den Landgemeinen wird der Gottesdienst durchgängig in deutscher Sprache gehalten, **obgleich auf dem Lande allgemein fast nur dänisch gesprochen wird**".

Aar 1811: I dette Aar afgaves de officielle Beretninger, som vi i det Foregaaende udførlig have gjennemgaaet[1]). Her udhæve vi kun med Hensyn til Vestgrændsen, at Provst Prahl i Tønder foreslaaer at indføre **dansk** Kirke- og Skolesprog i samtlige Sogne i Kjær Herred (ogsaa i **Enge**) alene med Undtagelse af Stedesand; med Hensyn til

[1]) 2 Deel, S. 46 flg. (S. 50. 76. 72—76. 78).

Sydvestgrændsen, at Amtmand Levetzow erklærer Sognene Fjolde, Hjoldelund, Olderup og Svesing for **aldeles danske**; og med Hensyn til Sydøst og Sydgrændsen, at Justitiarius Jaspersen paa Runtofte siger, at Folkesproget paa dette Gods, „wie in ganz Angeln", er **dansk**, og tales i en Dialekt, der har langt større Lighed med den nørrejydske end den sjællandske; lignende Yttringer fremføres af de tildeels tydske Besiddere af Godser ned imod Slien (Drült, Buckhagen, Røst, Tøstrup) og af Bestyrelsen for St. Johannes Kloster for dets Godser ved Slien; og General-Superintendent Adler siger: „Die dänische Sprache erstreckt sich noch längs der Ostküste des Herzogthums Schleswig bis nach Schleswig hin".

Aar 1813: I en tydsk Reisebeskrivelse af en unavngiven Forfatter („Reise durch einen Theil von Sachsen und Dänemark"), som udkom i Altona 1813, hedder det S. 299 saaledes:

„Die Landschaft auf der **südlichen** Seite der Schley heißt Schwansen.... Die Einwohner sind hier ebenfalls ächte Dänen, wenn auch ihre Mundart von einem Kopenhagener oder Norweger nicht leicht verstanden wird". Efterat Forfatteren derpaa har gjort en Bemærkning om Egernfjord, der ligger inderst ved den Fjord, som omgiver Svans mod Syd og skiller det fra Dänischwald, siger han: „Jetzt" — jetzt hört die dänische Sprache auch beym Landvolke auf, und die plattdeutsche tritt ausschließlich an deren Stelle".

Aar 1815: den slesvigske Præst Knud Aagaard yttrer sig i sin 1815 udkomne Beskrivelse over Tørning-Len paa følgende Maade om Sprogforholdene S. 47—48 [1]):

---

[1]) Forfatteren tør vel uden at beskyldes for Letsindighed opføre Knud Aagaard jævnsides med de øvrige Hjemmelsmænd, skjøndt han

„Antages Hertugdømmets Længde fra Kongeaaen [illegible] Eideren for 17 Mile, saa strækker sig det danske Sprog i daglig Tale gjennem de 14, og det plattydske gjennem 3 Mile. En Linie mellem Dansktalende og Plattydsktalende maatte tænkes dragen tvers over Landet, omtrent fra Husum lidet norden forbi Slesvig til Slien, hvilken Fjord [illegible] Skjellinien ud imod Østersøen. Paa Vestkanten, naar [illegible]serne undtages, tales det danske indtil Husum, f. Ex. [illegible] Svesing, men i Husum, Mildsted, Ostenfeld og Holling[illegible] det tydske. Paa Østkanten tales det danske i Angeln [illegible] til Slesvig, f. Ex. i Helligbæk paa Grændsen af G[illegible] Amt 1½ Miil fra Slesvig; i Idsted, den nærmeste [illegible] sondenfor, begynder det tydske [1]). Sønden for Sliefjord[illegible]

hverken er tydskfødt eller tydskskrivende, eftersom han, da han [illegible] sin Bog, i 9 Aar havde været Præst i Slesvig, var nøie be[illegible] med Stedforholdene og havde gjort et eget Studium af Landets historiske, nationale og sproglige Forhold. Han siger desuden [illegible] Andet, end hvad saa mange tydske Forfattere have sagt.

[1]) Det vil da sige, at Tydsk her begynder at bruges som Folk[illegible] ved Siden af Dansk; thi at der tales Dansk i Idsted den Dag [illegible] Dag veed Forfatteren af personlig Erfaring; ogsaa i den [illegible] sydvestligere liggende By Gammellund, der ligesom Idsted [illegible] en Deel af det med St. Michaelis Kirke i Byen Slesvig [illegible]bundne Landsogn, høres meget Dansk, og saaledes flere Steder i dette Sogn. Hermed stemmer, hvad Pastor Fr. Helweg [illegible] (Dannevirke, 14 Aarg., 6 Dec. 1851): „Den forrige Præst [illegible] Michaelis Kirken i Slesvig, Baumgarten, har i sin Embeds[illegible] givet mig Ret i, at der i flere af de Landsbyer, som hører [illegible] Michaelis Kirken, ogsaa tales Dansk" (jvfr. Forhandl. paa de[illegible] første Skandinaviske Kirkemøde, udg. af F. Hammerich, Kbhvn. 1857, S. 158—59). — Jeg har derfor ovenfor S. 70 [illegible] det var en Usandhed, naar Visitatoriet for Gottorp [illegible] i sin Beretning af 1811 paastod, at der slet ikke taledes Dansk i Michaelis Landsbymenighed, og paa denne min Ytring [illegible] jeg fundet en Bekræftelse i et Aktstykke, paa hvilket jeg tidligere ikke havde været opmærksom. I en Kancelli-Extrakt af [illegible]

i Schwandsen tales det tydske. Naturligviis er det danske Sprog i Angeln ikke reent Dansk, men noget blandet, hvortil det meget bidrager, at al Underviisning meddeles ikke i dansk, men i tydsk Sprog, og at ingen lærer at læse i en dansk Bog". — Som dansktalende angiver Aagaard ogsaa Rutbøl og Frederiks Kog sønden for Høier, samt List paa Sild.

Aar 1817: Den Afhandling, som Dr. **L. Chr. Kruse** forfattede til Besvarelse af det af Etatsraad Scavenius udsatte Priisspørgsmaal om det danske Sprogs Historie i Slesvig, og som siden blev trykt i Kieler Blätter 4—5 B. („Ueber das Verhältniß der Dänischen Sprache zur Deutschen in dem Herzogthum Schleswig. Von C. C. Kruse, Prediger in Neumünster"), indeholder vigtige Vidnesbyrd om det danske Tungemaals Udbredelse i Slesvig. Vi lægge Vægt paa disse Ytringer; thi de komme fra en Mand, der maa erkjendes for at være meer end almindelig sagkyndig, og fra en Mand, der ingenlunde var partisk for det danske Sprog, men snarere det modsatte: han havde gjort Sprogets Historie til Gjenstand for en egen Undersøgelse, han var af Fødsel en **Holstener** og gjennem hans Afhandling gaaer en uvillig Stemning imod det Danske, saa at han navnlig ikke vil, at Dansk skal indføres som offentlig Sprog

---

gerne fra 1811 siges der nemlig lige tværtimod Visitatoriets Erklæring — rigtignok med den Terminologi, som tydske Autoriteter altid bruge, naar Talen er om dansk Sprog i Slesvig — „in der St. Michaelis Landgemeine und den Kirchspielen Haddeby, Hollingstedt, Kropp und Treia wird bisweilen etwas Dänischartiges gehört". Uovereensstemmelsen kommer sikkert deraf, at Extrakten er gjort ikke blot af Visitatoriets Beretning, men tillige efter Erklæringerne fra de enkelte Sogne. Disse særskilte Beretninger fra Sognene høre nu til de forsvundne Sager!

„Antages Hertugdømmets Længde fra Kongeaaen til Eideren for 17 Mile, saa strækker sig det danske Sprog i daglig Tale gjennem de 14, og det plattydske gjennem 3 Mile. En Linie mellem Danskttalende og Plattydsktalende maatte tænkes dragen tvers over Landet, omtrent fra Husum lidet norden forbi Slesvig til Slien, hvilken Fjord gjør Skjellinien ud imod Østersøen. Paa Vestkanten, naar Friserne undtages, tales det danske indtil Husum, f. Ex. i Svesing, men i Husum, Mildsted, Ostenfeld og Hollingsted det tydske. Paa Østkanten tales det danske i Angeln næsten til Slesvig, f. Ex. i Helligbæk paa Grændsen af Gottorf Amt 1½ Miil fra Slesvig; i Idsted, den nærmeste By søndenfor, begynder det tydske [1]). Sønden for Sliefjorden

hverken er tydskfødt eller tydskskrivende, eftersom han, da han udgav sin Bog, i 9 Aar havde været Præst i Slesvig, var nøie bekjendt med Stedforholdene og havde gjort et eget Studium af Landets historiske, nationale og sproglige Forhold. Han siger desuden ikke Andet, end hvad saa mange tydske Forfattere have sagt.

[1]) Det vil da sige, at Tydsk her begynder at bruges som Folkesprog ved Siden af Dansk; thi at der tales Dansk i Isted den Dag i Dag veed Forfatteren af personlig Erfaring; ogsaa i den noget sydvestligere liggende By Gammellund, der ligesom Isted udgjør en Deel af det med St. Michaelis Kirke i Byen Slesvig forbundne Landsogn, høres meget Dansk, og saaledes flere Steder i dette Sogn. Hermed stemmer, hvad Pastor Fr. Helweg siger (Dannevirke, 14 Aarg., 6 Dec. 1851): „Den forrige Præst ved Michaelis Kirken i Slesvig, Baumgarten, har i sin Embedstid givet mig Ret i, at der i flere af de Landsbyer, som høre til Michaelis Kirken, ogsaa tales Dansk" (jvfr. Forhandl. paa det første Skandinaviske Kirkemøde, udg. af F. Hammerich, Kbhvn. 1857, S. 158—59). — Jeg har derfor ovenfor S. 70 sagt, det var en Usandhed, naar Visitatoriet for Gottorp Provsti i sin Beretning af 1811 paastod, at der slet ikke taledes Dansk i Michaelis Landsbymenighed, og paa denne min Yttring har jeg fundet en Bekræftelse i et Aktstykke, paa hvilket jeg tidligere ikke havde været opmærksom. I en Kancelli-Extrakt af Beretnin-

i Schwandsen tales det tydske. Naturligviis er det danske Sprog i Angeln ikke reent Dansk, men noget blandet, hvortil det meget bidrager, at al Underviisning meddeles ikke i dansk, men i tydsk Sprog, og at ingen lærer at læse i en dansk Bog". — Som dansktalende angiver Aagaard ogsaa Rutbøl og Frederiks Kog sønden for Høier, samt List paa Sild.

Aar 1817: Den Afhandling, som **Dr. L. Chr. Kruse** forfattede til Besvarelse af det af Etatsraad Scavenius udsatte Priisspørgsmaal om det danske Sprogs Historie i Slesvig, og som siden blev trykt i Kieler Blätter 4—5 B. („Ueber das Verhältniß der Dänischen Sprache zur Deutschen in dem Herzogthum Schleswig. Von E. C. Kruse, Prediger in Neumünster"), indeholder vigtige Vidnesbyrd om det danske Tungemaals Udbredelse i Slesvig. Vi lægge Vægt paa disse Yttringer; thi de komme fra en Mand, der maa erkjendes for at være meer end almindelig sagkyndig, og fra en Mand, der ingenlunde var partisk for det danske Sprog, men snarere det modsatte: han havde gjort Sprogets Historie til Gjenstand for en egen Undersøgelse, han var af Fødsel en **Holstener** og gjennem hans Afhandling gaaer en uvillig Stemning imod det Danske, saa at han navnlig ikke vil, at Dansk skal indføres som offentlig Sprog

---

gerne fra 1811 siges der nemlig lige tværtimod Visitatoriets Erklæring — rigtignok med den Terminologi, som tydske Autoriteter altid bruge, naar Talen er om dansk Sprog i Slesvig — „in der St. Michaelis Landgemeine und den Kirchspielen Haddeby, Hollingstedt, Kropp und Treia wird bisweilen etwas Dänischartiges gehört". Uovereensstemmelsen kommer sikkert deraf, at Extrakten er gjort ikke blot af Visitatoriets Beretning, men tillige efter Erklæringerne fra de enkelte Sogne. Disse særskilte Beretninger fra Sognene høre nu til de forsvundne Sager!

i Kirke og Skole, Bestyrelse og Rettergang, i de Dele af Landet, hvor han selv siger, det er Folkesprog. Til de mere mærkelige Ytringer af ham om Sprogets Grændser høre:

(4 B. S. 373) „Uebersieht man nun alles bisher Gesagte noch einmal, so wird es deutlich, das Gebiet der dänischen Sprache ist seit den älteren Zeiten, d. i., in welchen der Norden und Süden von Europa, und Dänemark und Deutschland mit einander in nähere Berührung kamen, und es hell wird in der Geschichte unserer Gegenden, oder mit andern Worten, zu den Zeiten Carls des Großen und seiner nächsten Nachfolgern — NB extensiv — nicht beschränkt worden. Es wurde damals, sowie noch jetzt, durch die Widau, Treene, Schley und das Danewirk begrenzt [1]). Aber intensiv hat es merklich verloren, d. i., es wird in der Gegend, wo in den ältesten Zeiten von allen Einwohnern bloß dänisch gesprochen wurde, jetzt von dem gebildeteren Theile derselben mehr deutsch wie dänisch gesprochen, und das Deutsche ist in einem vormals ganz dänischen Lande in Kirchen, Schulen, Gerichten und bei allen öffentlichen Verhandlungen die einzige gültige Sprache geworden".

Fremdeles (4 B. S. 391) „Uebersieht man alle diese Umstände, von welchen schon jeder einzelne für sich hinreichend war, eine merkliche Veränderung in der Landessprache zu bewirken, und hält man sie alle neben einander, so darf man sich wahrlich nicht darüber wundern, daß in einem von Dänen bewohnten Lande eine fremde Sprache,

---

[1]) Kruse antager, at Treuen har været kaldt Eider og dannet Grændsen mellem Danmark og Tydskland.

die deutsche, vorherrschend geworden ist. **Aber herob muß man staunen, daß,** ungeachtet des Zusammentreffens so vieler der dänischen Sprache nachtheiligen Umstände, hier überhaupt noch dänisch gehört wird, und **die Mitglieder der Familien auf dem Lande sich noch in derselben Sprache unterhalten, in welcher ihre Vorfahren vor mehr wie tausend Jahren zu einander und zu ihren Oberhäuptern redeten.** Ein starker Beweis, daß fast jede andere Sache sich leichter verändern läßt und eine andere Gestalt annimmt, wie **die Sprache**".

Om Angel i Særdeleshed bemærker han (4 Bind S. 371):

„Am stärksten aber spricht für die Einwanderung der Dänen in Angeln der Umstand, daß noch jetzt die dänische Sprache, freilich abweichend von der, welche man in den übrigen Provinzen Dänemarks hört, und durch spätere Ereignisse verdorben, in der Gegend, wo vormals ein sächsischer Stamm, die Angler, wohnte, als die eigentliche Familiensprache überall auf dem Lande geredet wird".

Om Anglerne, som Kruse mener, ere en saxisk Stamme, og om de Danske efter hines Tog til England ere vandrede ind i Angel, skulle vi her ikke drøfte; Sprogets Beskaffenhed vil senere blive oplyst; men her holde vi os til det, som staaer fast, til den Kjendsgjerning, at

„Noch jetzt (1817) die dänische Sprache — in Angeln — als die eigentliche Familiensprache überall auf dem Lande geredet wird".

Endvidere (5 B. S. 3—4): „Wenden wir das Gesagte auf Schleswig an, so zeigt es sich sogleich, daß hier das Gebiet der dänischen Sprache noch zu unsern Zeiten extensiv bei weitem größer ist, wie das der deutschen, oder

daß das Dänische als Familiensprache in einem ungleich größeren Theile des Landes herrscht, wie das Deutsche. **Nicht nur** in den nördlichen Aemtern des Herzogthums, Hadersleben, Apenrade, Tondern (mit Ausschluß der Inseln und der Marschen) ist das Dänische die allgemeine Familiensprache, **sondern auch** als solche in den mittlern Aemtern, Flensburg und Schleswig (Gottorff), vorwaltend; ja selbst in den südlichern Aemtern und Districten, Husum, Bredstedt und Hütten, fast überall verständlich. **Bis auf eine halbe Meile vor Husum**, bis in das Kirchspiel **Schwesing hinein**, erstreckt sich das Dänische als Familiensprache. Nur Eiderstedt, die nordstrandischen Inseln, Schwabstedt, das Amt Hütten und der sogenannte dänische Wald, gehören nicht mehr zum extensiven Gebiet der dänischen Sprache. Denn hier wird fast in allen Familien entweder deutsch oder friesisch gesprochen" [1]).

Endelig (5 B. S. 16—17) siger Kruse: „Eine schnelle Verwandlung der Volkssprache, oder der des Umgangs und des gemeinen Lebens, in eine andere, ist gar nicht denkbar. Dazu werden Jahrhunderte erfordert, und dennoch wird diese Verwandlung, wenn nicht ganz besondere Umstände sich vereinigen, vorzüglich wenn nicht ein sehr beträchtlicher Theil der alten Einwohner ausgerottet wird oder anders wohin sich zerstreuet, fast nie vollendet". Efter at have oplyst det med nogle historiske Exempler, vedbliver han: „Das auf-

---

[1]) Om Talforholdet mellem Danske og Tydske bemærker Kruse (5 B. S. 6), at det er vanskeligt med Nøiagtighed at bestemme det, men mener dog, at man kan antage, at det danske Sprogs Omraade er tre Gange saa stort som det tydskes („sieht man also auf das extensive Gebiet beider Sprachen, so möchte sich das der dänischen zu dem der deutschen etwa verhalten wie Drey zu Eins").

faldendste Beispiel aber, was zugleich am nächsten liegt und unmittelbar zur Sache gehört, ist, daß **in Schleswig, jenseit der Schley** (d. e. Norden der Schley), wo nun über vierhundert Jahre [1]) eine deutsche Regierung, deutscher Gottesdienst und deutscher Jugendunterricht Statt finden, **dennoch das Dänische als Volkssprache fortdauert, und das extensive Gebiet dieser Sprache im mindesten nicht hat beschränkt werden können**".

Aar 1819: Den med sit Fødelands forskjellige Tungemaal og med dets Oldhistorie saa fortrolige slesvigske Præst, **N. Outzen**, siger i sit Priisskrift „über die dänische Sprache im Schleswigschen" S. 128 Følgende:

„Allein etwas sehr Befremdendes ist es, wenn in solchen Gegenden, wo die dänische Sprache die Landes- und Muttersprache ist, wie **in ganz Angeln, im Gottorffischen und im Flensburgischen**, in den übrigen Harden des Amts Flensburg und in der Karrharde, in allem ebenso wie bey den Deutschen und Friesen, gelehrt, gerichtet, verkündigt und verlesen wird, alles auf Deutsch. Das ist fast eine ebenso auffallende Erscheinung, als wenn die Catholiken Latein singen, oder als wenn man vor den Holsteinern dänisch predigte".

Ligesom Outzen her sætter Slien som Sproggrændse mod Sydøst og betegner Folkets Modersmaal i hele Angel som Dansk, saaledes angiver han (S. 98) ved den sydvestlige Grændse de 4 Sogne Svesing, Olderup, Fjolde og Hjoldelund som dansktalende [2]).

---

[1]) Dette er, som tidligere oplyst, for meget sagt.

[2]) For at være fuldkommen nøiagtige, bemærke vi, at han om Hjoldelund, i Modsætning til Hansen, som i sin „Vollständigere Staats-

Om Beskaffenheden af det danske Sprog, saaledes som det tales paa Landet i Slesvig, siger Outzen, denne kyndige Dommer:

„Ohne diese unsre Sprache mit irgend einer andern in Vergleichung zu stellen, ohne sie von irgend einer Seite oder auf Kosten einer andern besonders herauszustreichen, oder sie gegen andre herabzuwürdigen, will ich blos dies Eine davon sagen: **sie ist unsre alte rechte Landessprache.** Denn auf dem Lande, wo man nicht so viel Gemische von fremden Leuten und fremden Sprachen hört, wo man gemeiniglich gerne beym Alten bleibt, ist die Sprache überhaupt betrachtet, **noch immer die alte, im Ganzen noch unverändert** [1]), obschon den Dialekten nach ein wenig verschieden [2]).

---

beschreibung" S. 89 syntes at antage dette Sogn for frisisk, siger: „Das Kirchspiel Joldelund ist jetzt meist dänisch, alle können dänisch, und die Wenigsten, fast nur Alte, friesisch". — Nu for Tiden høres neppe noget Frisisk i Hjoldelund.

[1]) Hvad Outzen her udtaler som en Dom af sin Sprogerfaring, har Lic. Hagerup i sit Skrift om det danske Sprog i Angel videnskabelig gjennemført.

[2]) For tilnærmelsesviis at give en Forestilling om det danske Folkesprogs Udbredelse i Sammenligning med det frisiske og plattydske, gaaer Outzen ud fra Sognetallet. Han siger (S. 121): „Wenn ich die friesischen Gemeinen auch noch so genau zähle, so kann ich doch jetzt kaum 40 herausbringen. Ganz deutsche, wo nemlich beydes deutsch gesprochen und deutsch gepredigt wird, reichlich 40. Dänische, wo deutsch gepredigt wird, ungefähr 60. Ganz dänische, wo auch dänisch gepredigt wird, reichlich 70. Zu diesen letztern zähle man noch 30 Kirchen in Törning-Lehn, die unter das Stift Ripen, wohin auch die in Lohharde und Mögeltönder- und Höyerharde gehören, 18 auf Alsen und Arröe, die unter den Bischof auf Fühnen gehören. Hierunter sind die Stadtkirchen nicht mitberechnet". Det viser sig altsaa, siger han videre S. 124, „daß die gegenwärtigen deutschen und friesischen Kirchen zusammen ge-

Aar 1824: Et ligeledes særdeles vigtigt Vidnesbyrd, og som navnlig for Tydskerne bør være overbevisende, findes i Okens Isis, Jahrg. 1824, 1 B. S. 49 flg., i en Afhandling „Ueber Sitten und Sprache der Angler und Friesen im Herzogthum Schleswig". Forfatteren er en tydsk Reisende J. H. Keller fra Rudolfstadt. Om Anledningen til Meddelelsen af sine Oplysninger siger han: „Bey einem mehrjährigen Aufenthalt in Dänemark fand ich Gelegenheit mit den Mundarten und Gebräuchen der Bewohner Schleswigs bekannt zu werden". Det er altsaa en Mand, der ledet alene af sproglig Interesse paa Stedet selv har søgt at skaffe sig Kundskab om de Tungemaal, der tales i de forskjellige Egne af Slesvig, og han er efter Fødested, Byrd og Sprog en Tydsker. Han vilde Tydskerne dog vist erkjende for et uvilligt Vidne og en gyldig Hjemmelsmand.

Som det danske Tungemaals Sydgrændse i Aaret 1824 sætter han ubetinget selve Slien, med disse Ord:

„Der Angler ruft dem teutschen Nachbar, über der Schley, fröhlich sein „Skaal!" zu, wenn er des Morgens mit dem treuen Begleiter, der Köhmflasche, in den Acker zieht, und der Teutsche schickt dafür ihm „velen Dank" zurück".

Koller meddeler Prøver saavel paa det danske Folkesprog, der tales i Sli-Egnen, som paa Slesvigs tvende andre Folkemaal, Frisisk og Plattydsk. „Ich fand es", siger han, „der Mühe nicht unwerth, mir aus dem Munde der Eingebornen Probestücke von ihren Mundarten zu ver-

nommen (80) nicht den dritten Theil vom Ganzen (258) ausmachen, und daß folglich mehr als zwey Drittheile von allen Einwohnern im Herzogthum die dänische Sprache im gemeinen Leben reden".

skaffen, und dieselben, da das Herzogthum Schleswig in Radloffs Sprachen der Germanen, Frankfurt a. M. 1817, übergangen ist, hier mitzutheilen". Den danske Sprogprøve er fra Sognet Tolk i Angel, der ligger søndenfor den af Regjeringen i Aaret 1851 fastsatte Sproggrændse, og altsaa endnu har udelukkende tydsk Kirke- og Skolesprog. Vi skulle senere meddele nogle Stykker af Kellers Sprogprøver.

Aar 1833: A. C. Gudme, en tydskskrivende Slesviger, der siden 1806 har været ansat som Embedsmand i Kiel, giver i første Bind af sit Værk „Schleswig-Holstein", „eine statistisch-geographisch-topographische Darstellung dieser Herzogthümer", der udkom i Kiel 1833, S. 83—84 følgende Fremstilling af Sprogforholdene:

„Nach den von mir auf meiner Reise gemachten Bemerkungen wird in dem nördlichen Theil des Amtes Husum, nämlich in Hattstedt und Schobüll, fast überall im Amte Bredstedt, mit Ausnahme von Viöl und Joldelund, in dem westlichen Theil vom Amte Tondern bis an die Soholmsbrücke, Klintum, Klixbüll hinauf nach Aventoft gegen Osten, und bis an die Widau gegen Norden, so wie auf den Inseln Sylt und Föhr in der Nordsee friesisch gesprochen. Auf Nordstrand wird auch von einzelnen Personen flämisch gesprochen. Das Dänische ist die allgemeine Familiensprache nicht nur in den nördlichen Aemtern des Herzogthums Schleswig, als Hadersleben, Apenrade und dem größten Theil von Tondern, sondern sie ist auch als solche in den mittleren Aemtern Flensburg und Schleswig (Gottorff), ja selbst in den südlichen Aemtern und Districten von Husum bis an das Kirchspiel Schwesing vorherrschend. In Bredstedt und Hütten kan man sich im Dänischen verständlich machen.... Nicht überall aber, wo das Dänische

gesprochen wird, wird der Unterricht in Kirchen und Schulen darin ertheilt. Es wird freilich hie und da abwechselnd deutsch und dänisch gepredigt, aber in den Schulen deutsch gelehrt".

Vi see altsaa, hvad særlig Sydgrændsen angaaer, at denne kyndige, med Slesvigs indre Forhold saa fortrolige Forfatter, der altid skrev paa Tydsk og tilbragte den meste Deel af sit Liv i Kiel, støttet paa Erfaringer, han havde gjort paa sine Reiser, i Aaret 1833 bevidner, at det danske Folkesprog tales mod Øst i det Mindste til **Slien**, og mod Vest saa sydligt som **Svesing** [1]).

Aar 1837: **J. v. Schrøder** skildrer i sin „Topographie des Herzogthums Schleswig", udkommen i Slesvig 1837, 1 Th. S. 20 Sprogforholdene paa følgende Maade:

„Die Volkssprache in einigen Districten des westlichen Theiles dieses Landes und auf einigen Westseeinseln ist noch friesisch, trägt das Gepräge eines hohen Alters, und hat sich

---

[1]) For Fuldstændigheds Skyld anføre vi endnu et Vidnesbyrd om Sproggrændsen, der findes hos J. C. Lausen i Skriftet „Beleuchtung der irrigen Ansichten einiger Holsteiner", Kopenhagen 1831, skjøndt vi forudsee, at Tydskerne ikke ville lægge synderlig Vægt paa det, da Skriftet er udkommet i Kjøbenhavn og rettet imod den Uwe Lornsenske Bevægelse. Forfatteren viser sig imidlertid at være velbekjendt baade med Slesvigs sproglige og øvrige indre Forhold. Hans Ord (S. 7—8) lyde saaledes: „Die Landessprache ist bis nach Schleswig und Husum hin, folglich in etwa Zweidrittel vom Flächeninhalt der Provinz, dänisch, so völlig dänisch, daß kaum funfzig Wörter abweichen, die sich natürlich sehr leicht durch die Nachbarschaft Holsteins, in die ursprüngliche Mundart der Bewohner einschleichen konnten; im Uebrigen unterscheidet sich die Sprache jener Zweidrittheile Schleswigs von der Sprache Nordjütlands nur durch einen verschiedenen Accent oder Tonklang und durch abweichende Ansprache einiger Selbstlauter".

besonders in der Widingharde ziemlich rein erhalten; auch im Eiderstedtischen, wo diese Sprache im 17 Jahrhunderte nach und nach in die plattdeutsche überging, sind noch Ueberreste derselben vorhanden. Im südlichen Theile von Schleswig wird ebenfalls ein Plattdeutsch gesprochen, welches dem Accente desselben in Holstein nahe kömmt; nördlich von der Schlei nähert sich die Sprache der dänischen, wird aber doch von eingeborenen Dänen nicht verstanden, weshalb man vielleicht annehmen könnte, daß einzelne Worte aus einer Ursprache herkämen; weiterhin nach Norden hat die Sprache mehr mit der dänischen Mundart gemein. In den Städten Schleswig, Eckernförde, Husum, Friedrichstadt, Sonderburg (Trykfeil for Tønning) und Garding wird deutsch, in den übrigen Städten dänisch und deutsch, und in Aerroeskiöbing blos dänisch gesprochen. Die Gerichtssprache ist deutsch, mit Ausnahme des Amtes Hadersleben, wo gewöhnlich die dänische gebraucht wird. Der Gottesdienst wird in deutscher Sprache gehalten, die auch da die Schulsprache ist, wo die deutsche und friesische die herrschenden sind, welches auch von dem Nordertheil des Amtes Gottorf, dem Amte Flensburg und einem Theile des Amtes Tondern gilt; in allen übrigen Districten ist die dänische Sprache gebräuchlich".

Altsaa ogsaa denne Forfatter sætter Aar 1837 Sproggrændsen ved Slien, forsaavidt der sønden for Slien tales Tydsk, men „nördlich von der Schlei" et Sprog begynder, som han siger „nähert sich der dänischen Sprache"; og han finder i det Mindste en Anomali deri, at der i den nordlige Deel af Gottorp Amt, hele Flensborg Amt og en Deel af Tønder Amt prædikes Tydsk for Folket i Kirken, og undervises paa Tydsk for Børnene i Skolen.

Men i hans Bemærkninger om Sproget selv hersker en besynderlig Uklarhed og Mangel paa sproglig Indsigt af samme Beskaffenhed som den, vi tidligere oftere have mødt hos tydskdannede Mænd, der selv om de ikke havde Antipathi mod det Danske i Slesvig, dog af Ukyndighed forledede til de vrangeste Domme. Mænd af sproglig Dannelse som Justitiarius Jaspersen, Dr. Kruse og Pastor Hutzen vidste, at det Danske, Angelboerne talte, var et virkeligt dansk Landskabsmaal, hvad ogsaa senere videnskabelig er godtgjort, og at det væsentlig var det samme i hele den danske Deel af Slesvig, og meest ligt den Dialekt, som Nørrejyderne tale. J. v. Schröder derimod veed nok, at det Tungemaal, som bruges ved Sliens nordre Bred, ikke er tydsk; men han troer dog, at det kun „nærmer sig" det danske Sprog, og at det ikke forstaaes af „geborenen Dänen", og i sin Forlegenhed griber han efter et „Ursprache". Schröder forfalder til den samme Vildfarelse, som for hundrede Aar siden Liflænderen Conradi og flere samtidige tydske Embedsmænd, der berettede, at Angelboerne talte „eine verworrene dänische Sprache", der ikke stemmede med „der rechten Seeländisch-Dänischen Sprache", eller med det Danske „wie es in Kopenhagen geredet wird". Vi have paa sit Sted vurderet disse Ytringer efter Fortjeneste, og ladet den lærde Slesviger Andreas Høier besvare dem med sit: „Angelboen taler godt gammel Dansk". Hvad Schröder siger om Angel, have Andre før ham og efter ham med lige stor og lige liden Føie sagt om Sproget i Haderslev, Aabenraa og hele Nordslesvig; her tales ogsaa et uforstaaeligt „Sprachgemisch". Vi have ofte nok talt derom og skulle ikke spilde flere Ord paa dette idelig gjenkommende Opkog af de tydske Sprogdommeres Uvidenhed. Hypothesen om et eget „Ur-

sprache" minder stærkt om den sprogkloge Amtmand Warnstedts Opfindelse, at det Tungemaal, Slesvigerne nu tale, snarest er at betragte som en Levning af Angelsaxisk, eller hvad det nu har været for et Sprog, som „Anglerne" talte for halvandettusinde Aar siden, inden de droge over til England. Vistnok er der et „Ursprache", som ligger til Grund for Angelboernes som for alle Sønderjyders nærværende Talesprog, det er **den gamle danske Tunge** (dönsk túnga), som taltes over al Danmarks Rige og i alle Nordens Lande, og som endnu i alle danske Landskabsmaal, og ikke mindst i det sønderjydske, blotter sin gamle kraftige Rod, ikke i „einzelne", men i mangfoldige Ord, som man forgjæves søger i Bogsproget. Men J. von Schröder er ikke den første, og bliver vel heller ikke den sidste eensidig tydskdannede Mand, for hvem slige baade sønderjydske og grunddanske Ord bleve ligesaa mange Anstødsstene, der bragte dem til at snuble paa deres Sprogforsknings usikkre Vei.

At der i Husum og Slesvig og i de endnu sydligere liggende Kjøbstæder, som Forfatteren siger, tales Plattydsk, er rigtigt nok, og der kunde dertil blot for Slesvigs Vedkommende være at tilføie den Bemærkning, som Forfatteren selv gjør i sin „Beschreibung der Stadt Schleswig" (S. 17), at det Plattydsk, som her tales, „noch Einiges von den Eigenthümlichkeiten der dänischen Sprache beibehalten hat". Men naar han om de øvrige Stæder siger, at Sproget her er „dänisch und deutsch", maa Enhver som kjender Forholdene i disse Byer, sige, at denne Betegnelse er aldeles upassende. Thi Antallet af de Indvaanere, som have lært Tydsk, saaledes at de kunne bruge det som Omgangssprog, er en aldeles forsvindende Størrelse mod Massen af Befolkningen, hvis Modersmaal er dansk. Betegnelsen passer ikke

paa Haderslev, Aabenraa, Tønder eller Sønderborg; den kan kun passe paa een af Byerne, Flensborg.

Aar 1840—41: De i Dr. Jensens „Kirchliche Statistik des Herzogthums Schleswig" mange forekommende Yttringer om Sprogforholdene, som uagtet Forfatterens tydske Sympathier ofte give værdifulde Oplysninger, have vi i det Foregaaende anført og belyst [1]).

Aar 1837—41: Dersom man vil have en stærk og afgjørende Bekræftelse paa de i det Foregaaende anførte, allerede i sig selv saa vel hjemlede Vidnesbyrd om, at det danske Folkesprog ikke blot tales ovenfor den 1850 dragne Grændse for vexlende dansk og tydsk Kirkesprog, men sønden for den strækker sig lige til Sliens Bredder gjennem en Egn, der lige til den Dag i Dag har beholdt udelukkende tydsk Kirke- og Skolesprog: da findes den i de officielle Kriminaltabeller. Foruden andre Oplysninger, som disse Tabeller indeholde, angives her i Almindelighed Forbrydernes Fødested og Sprog; og naar man gjennemgaaer dem, finder man her opført en stor Mængde Personer, uden andet Udvalg end det, Forbrydelsens Tilfældighed har gjort, fra de forskjelligste Punkter af hele det omstridte Sprogdistrikt, mod Øst fra Flensborg og sydefter til Slien, ja et enkelt Sted sønden for Slien, mod Vest fra Tønder og sydefter til Svesing, ja sønden for Svesing, om hvilke der gives den officielle Oplysning: „spricht dänisch", eller „spricht dänisch und platteutsch", eller „spricht dänisch und friesisch" [2]).

Foruden den Authencitet og fuldkomne Paalidelighed, som disse Kriminal-Tabeller, der ere udgivne af tydskdannede Jurister, have, er der andre Omstændigheder, som give de

[1]) Se især 2 Deel, S. 389—91, Anm.

[2]) De sydligste Punkter, hvor Kriminaltabellerne anføre Dansk ved Siden af Plattydsk som Forbrydernes Sprog, ere Misunde ved

Oplysninger, de meddele, en forøget Vægt og Betydning. Man maa erindre, at Forhørene i hele det Distrikt, hvorom her er Tale, den Gang altid holdtes paa Tydsk, og at Forhørsdommeren mange Gange neppe har kunnet Dansk. Protokollen førtes altid paa Tydsk, og selv om den Anklagede ikke kunde andet end Dansk, bleve hans Svar dog førte til Protokols i tydsk Oversættelse. Medens derfor Dommeren neppe synderlig har bekymret sig om at vide, om den Anklagede kunde Dansk — der findes Forbrydere fra Aarhuus og Ringkjøbing, om hvilke blot bemærkes „spricht deutsch" — saa havde den Anklagede en stærk Opfordring, ja var nødsaget til at bruge det tydske Sprog, naar han blot paa nogen Maade kunde. Naar det derfor bemærkes, at en Anklaget taler Dansk, enten alene eller ved Siden af Tydsk, kan man være vis paa, at det Danske maa have været meget fremtrædende hos ham, og at dette har været hans naturlige Sprog, hvori han alene med Lethed kunde udtrykke sig. Men naar det blot bemærkes, at den Anklagede taler Tydsk, er det derfor ingenlunde sagt, at han ikke tillige kunde Dansk. Desuden blev jo det Tydske lært i Skolen, udelukkende brugt i Kirken og hele det offentlige Liv, og Mangen kunde paa den Maade vel Tydsk, i det Mindste saa meget, at han til Nød kunde rede for sig, men uden at det derfor var hans Modersmaal. Ja, naar en Forbryder havde været straffet een eller flere Gange før, kunde det endog hænde sig, at al hans Kundskab i det Tydske skrev sig fra den Lærdom, han havde faaet hos

Ellen, Holm i Sognet Treia og Landsbyerne Nørre- og Øster-Husum ved Kjøbstaden Husum. Alle Forbrydere, som have hjemme i det Strøg, der ligger sønden for disse Punkter, betegnes i Tabellerne som udelukkende talende Plattydsk, da dette Sprog her enten herfra oprindeligt eller aldeles har fortrængt det ældre danske og frisiske Folkemaal.

Tugthuuslemmerne i Glückstadt, hvor det var en fælles Straffeanstalt for Slesvig og Holsteen. Men det Danske lærte Ingen ved kunstige Midler; talte Nogen Dansk, saa var det, fordi det var hans Modersmaal, det Sprog, han daglig hørte i sit Hjem og hos sine Omgivelser. At forudsætte, at saa godt som alle Forbrydere fra det blandede Sprogdistrikt, fremfor de andre Beboere, skulde have lært Dansk, vilde være aldeles urimeligt, og forbyder sig desuden af sig selv derved, at det sædvanligen i Kriminal-Tabellerne findes anført, at den Paagjældende taler Dansk „im Dialect seiner Heimath", „im Angler Dialect", „Anglerdänisch".

Fra Aaret 1842 begynde Tabellerne at give færre Oplysninger om Forbrydernes Sprog, maaskee netop fordi, som Amtmand Warnstedt udtrykte sig, „diesem Gegenstande neuerdings höheren Orts wieder besondere Aufmerksamkeit zugewendet wird". De daværende slesvigske Embedsmænd tænkte som Amtmand Warnstedt, og ønskede ikke, at det Sande i denne Sag skulde komme for Lyset. Det var ogsaa ved denne Tid, at den slesvigske Stænderforsamling gav sit store Exempel paa Vendekaabeti, idet den det ene Aar begjærede, at dansk Retssprog maatte blive indført i Nordslesvig, men, da Ønsket var blevet opfyldt, i sin næste Forsamling med endnu større Iver bad om, at Alt maatte gaae tilbage til det Gamle.

Vi beklage særdeles meget, at Rummet ikke tillader os fuldstændigt at meddele Uddragene af Kriminal-Tabellerne, og saaledes stille dette vigtige Sprogbeviis frem for Læsernes Øine med al den Anskuelighed og slaaende Styrke, som det faaer, naar man med den officielle Beretnings egne Ord det ene Aar efter det andet seer opregnet den ene Person efter den anden, fra Egne, hvor man haardnakket paastaaer, at Menigmand end ikke forstaaer Dansk, med

den tilføiede tørre Bemærkning „spricht dänisch" eller „spricht dänisch und plattdeutsch", eller „spricht dänisch und friesisch". Vi maae lade os nøie med først efter Aarrækken at opregne de Steder i hele det blandede Sprogdistrikt, ved hvilke en saadan Betegnelse om Forbryderens Sprog forekommer een eller flere Gange; og dernæst med lidt større Udførlighed dvæle ved det Strøg, der i sproglig Henseende er meest omtvistet.

Som Fødesteder for Forbrydere, hvis Sprog Tabellen angiver at være enten danskt alene, eller tillige plattydsk eller frisisk, forekomme følgende [1]):

Retsaaret 1837: Frørup (Oversø Sogn), Estrup (Solt Sogn) Bredebjerg (Adelby S.), Sønderup (Adelby S.), Oxbøl (Munkbrarup S.), Flensborg (syv Gange), Nørrehuulvei (2 Gange, ved Flensborg, Adelby S.), Duborg (ved Flensborg), Fischerhof (ved Flensborg, Adelby S.), Ellund (Hanved S.), Nybøl (Bøking-Herred), Nørre-Hagsted, Vandrup, Siversted.

Retsaaret 1838: Tolk (Slie-Egnen); Tumby (Gottorp Amt), Stangebæk (deels i Esttiis, deels i Tostrup S.), Runtofte (Esttiis S.), Gelting, Lille Solt, Grumtofte, Munkbrarup, Flensborg (elleve Gange), Nørrehuulvei (ved Flensborg, Adelby S.), Fischerhof (ved Flensborg, Adelby S.), Adelby, Sønderup (Adelby S.), Beirgab (tydsk Windloch! Adelby S.), Vandrup, Store Vie, Vie Kro, Sønder-Lygum, Boesbøl (Klægsbøl S.), Enge.

Retsaaret 1839: Ravnkjær (Slie-Egnen), Tostrup (Slie-Egnen), Satrup (Gottorp Amt), Falshoved (Gelting S.), Kronsgaard (Gelting S.), Sterupbæk (Sterup S.), Nybøl (Qværn Sogn?), Oversø, Langballeskov (Grumtofte S.),

[1]) Et Blik paa de til Bogen hørende Kaart vil gjøre Læseren disse interessante Forhold endnu klarere.

Hyrup, Munkbrarup, Skovsende (tydsk Schausende! Munkbrarup S.), Flensborg (otte Gange), Duborg, (ved Flensborg), Nørrehuulvei (ved Flensborg, Adelby S.), Bredebjerg (ved Flensborg, Adelby S.)., Sønder St. Jørgensby (ved Flensborg, Adelby S.), Møllebam (ved Flensborg, tildeels til Adelby S.), Adelby, Engelsby (Adelby S.), Bov, Hanved, Ellund (3 Gange, Hanved S.), Harrislsy (Hanved S.), Valsbøl (2 Gange), Lunge-Aa (Store Vie S.), Brarup (Kjærherred), Faretoft (Bøking-Herred), Stadum (2 Gange, Læk S.), Christian Albrechts Kog (Deetsbøl S., Bøking Herred), Hjoldelund.

Retsaaret 1840: Tved (Tolk S., Slie-Egnen), Tumby (Gottorp Amt), Savstrup (Nørre-Brarup S., Gottorp Amt), Sørup (2 Gange), Møllemark (Sørup S.), Hyrup, Oxbøl (Munkbrarup S.), Flensborg (sex Gange), Duborg (ved Flensborg), Søndre Huulvei (2 Gange, ved Flensborg, Adelby S.), Nørre Huulvei (ligesaa), Adelby, Trøelsby (Adelby S.), Kreuß (Adelby S.), Adelbylund (Adelby S.), Bommerlund (Bov S.), Hanved, Ellund (2 Gange, Hanved S.), Skovbøl (Store Vie S.), Sønder-Smedeby (Siversted S.), Karlum, Nybøl (Bøking-Herred), Bredsted, Okholm (Bredsted Amt), Nørre-Husum (Mildsted S.), Arksum (Keitum S. paa Sild).

Retsaaret 1841: Ravnkjær (Slie-Egnen), Bøl (Gottorp Amt), Nørrebrarup (Gottorp Amt), Flensborg (elleve Gange), Nørre Huulvei (ved Flensborg, Adelby S.), Søndre Huulvei (ligesaa), Bredebjerg (ligesaa), Tostrup (Adelby S.), Engelsby (ligesaa, 2 Gange) Tvedskov (ligesaa, 2 Gange), Ellund (Hanved S.), Medelby, Humdrup (2 Gange), Rodenæs (Hviding Herred), Nybøl (Bøking Herred), Bordelum (Bredsted Amt), Okholm (ligesaa), Bjerndrup (Fjolde Sogn).

Efter denne summariske Angivelse skulle vi noget omstændeligere meddele Kriminaltabellernes Yttringer vedkommende de Sogne, som ligge tæt indenfor Sproggrændsen af 1850—51, eller ligge aldeles udenfor den, mellem den og Slien eller mellem den og Vesterhavet, samt udhæve et Par andre Punkter, der fortjene Opmærksomhed.

Om Tumby, Gottorp Amt, tæt ved Sproggrændsen, hedder det i Tabellen[1]) 1838 Nr. 134[2] „J. F. H. aus Thumbye, spricht dänisch und deutsch"; og atter 1840 Nr. 81[2] „J. C. M. aus Thumbye, spricht deutsch und dänisch". — Om Satrup, Gottorp Amt, tæt ved Sproggrændsen, hedder det 1839 Nr. 177[1] „J. C. C. aus Satrup, spricht deutsch und dänisch". — Om Bøl, Gottorp Amt, tæt ved Sproggrændsen, 1841 Nr. 34[1] „N. J. S. aus Boel, spricht plattdeutsch und dänisch". — Om Nørre-Brarup, tæt ved Sproggrændsen, Gottorp Amt, 1840 Nr. 31[1] „A. M. F. aus Saustrup, spricht deutsch und dänisch" (Byen ligger i N. Brarup S.); og igjen 1841 Nr. 81[1] „J. H. aus Norder-Brarup, spricht plattdeutsch und etwas dänisch". — Om Runtofte, Esgriis Sogn, tæt ved Sproggrændsen, 1838 Nr. 168[1] „H. L. aus Rundhof, spricht plattdeutsch und dänisch im Angeler Dialecte". — Om Gelting, tæt ved Sproggrændsen, 1838 Nr. 189[2] „J. D. J. aus Geltingen, spricht plattdeutsch und dänisch", og atter om Falshøved i Gelting Sogn 1839 Nr. 178[2] „J. L. aus Falshöfft, spricht plattdeutsch und dänisch im Angler Dialect"; og igjen samme Aar om Kronsgaard i Gelting Sogn Nr. 179[2] „aus Cronsgaarde, spricht plattdeutsch und dänisch im

[1]) Det ved Numrene tilsatte [1] betegner Tabellens første, det tilsatte [2], dens andet Halvaar.

Angler Dialecte". — Om **Stangehæk**, der hører til Runtofte Gods og ligger deels i Esfriis, deels i Tøstrup Sogn, hvilket sidste er **udenfor Sproggrændsen**, hedder det 1838 Nr. 170[1] „H. W. aus Stangeheck, spricht plattdeutsch und dänisch im Angler Dialecte". — Om **Ravnkjær** i Gottorp Amt, **udenfor Sproggrændsen**, 1839 Nr. 38[1] „E. J. aus Rabenkirchen, spricht deutsch und dänisch"; og igjen 1841 Nr. 39[2] „J B. aus Rabenkirchen, spricht hoch- und plattdeutsch, auch dänisch". — Om **Tolk** i Gottorp Amt, **udenfor Sproggrændsen**, 1838 Nr. 46[2] „A. M. P. aus Tolck, spricht deutsch und dänisch"; og atter om Tved, (som, da Retsundersøgelsen erført ved Gottorp Amts Jurisdiktion, vel maa være det, der ligger i Tolk Sogn) 1840 Nr. 72[1] „P. H. H. aus Twedt, spricht hoch- und plattdeutsch, auch ein wenig dänisch". — Om **Tøstrup** i Gottorp Amt, **udenfor Sproggrændsen**, 1839 Nr. 236[1] „T. D. Th. aus Töstorff, spricht dänisch und plattdeutsch im Angler Dialect". — Om Byen Boesbøl i **Klægsbøl** Sogn, tæt ved den vestlige Sproggrændse, 1838 Nr. 141[2] „C. J. aus Bösbüll, spricht deutsch und dänisch". — Om Byen Stadum i **Læk** Sogn, ligeledes tæt ved den vestlige Grændse, 1839 Nr. 186[2] „Ch. Ch. H. aus Stadum, spricht plattdeutsch und plattdänisch"; ligesaa samme Aar Nr. 187[2] „C. Ch. aus Stadum, spricht plattdeutsch und plattdänisch". — Om **Enge**, Kjær Herred, **udenfor Sproggrændsen**, 1838 Nr. 2[1] „M. H. aus Enge, spricht hochdeutsch und plattdeutsch und dänisch". — Om **Rodenæs**, Hviding Herred, **udenfor Sproggrændsen**, 1841 Nr. 85[2] „N. N. aus Rodenis, spricht dänisch". — Om **Nybøl**, Bøking Herred, **udenfor Sproggrændsen**, 1837 Nr. 52[2] „M. C. aus Niebüll, spricht plattdeutsch, dänisch und friesisch"; atter 1840 Nr. 12[2]

„L. E. L. aus Niebüll, spricht plattdeutsch und dänisch"; og igjen 1841 Nr. 33[1] „B. H. aus Niebüll, spricht plattdeutsch und dänisch". — Om Christian Albrechts Kog i **Deetsbøl Sogn**, Bøking Herred, **udenfor Sproggrændsen**, 1839 Nr. 202[2] „B. C. A. aus Christian Albrechts Koog, spricht friesisch, deutsch und dänisch". — Om **Faretoft**, Bøking Herred, **udenfor Sproggrændsen**, 1839 Nr. 180[2] „M. M. aus Fahretoft, spricht plattdeutsch und plattdänisch". — Om Flækken **Bredsted**, **udenfor Sproggrændsen**, 1840 Nr. 22[1] „J. J. aus Bredstedt, spricht deutsch und dänisch". — Om **Okholm**, Bredsted Amt, **udenfor Sproggrændsen**, 1840 Nr. 47[2] „K. S. aus Ockholm, spricht dänisch und deutsch"; og igjen 1841 Nr. 59[1] „K. T. aus Ockholm, spricht dänisch und deutsch". — Om **Bordelum**, Bredsted Amt, **udenfor Sproggrændsen**, 1841 Nr. 40[2] „F. F. F. aus Bordelum, spricht plattdeutsch und dänisch". — Om Nørrehusum, **Mildsted** Sogn, Sydvest for Svesing, **udenfor Sproggrændsen**, 1840 Nr. 33[2] „P. K. aus Nordhusum, spricht deutsch und dänisch". — Om Arksum i **Keitum** Sogn paa Sild, 1840 Nr. 100[2] „B. P. G. aus Archsum, hochdeutsch, dänisch und friesisch".

Hvad **Flensborg** angaaer, da vil vel ikke længer Nogen, skjøndt Byen ved Ordningen 1850 behandledes, som om den var tydsk, troe, at Dansk er uddød her eller kun sjældent høres; men tværtimod blive overviist om, at det er meget almindeligt og fører et kraftigt Liv, naar han seer, at denne By i Kriminallisterne for Aaret 1837 forekommer **fyv Gange**, for Aaret 1838 **elleve Gange**, for Aaret 1839 **otte Gange**, for Aaret 1840 **sex Gange**, for Aaret 1841 **elleve** Gange som Hjemsted for Forbrydere, hvis Sprog angives at være enten „**dänisch**" eller „**dänisch** und plattdeutsch"; — ikke at tale om de tæt op til Flensborg liggende og nu i visse

Henseender i Byen indlemmede Punkter Duborg, Nørre Huulvei, Søndre Huulvei o. fl., om hvilke Kriminal Tabellerne have den samme Angivelse.

Mærkelige ere flere Byer, der ere Hjemsted for Forbrydere, af hvem det er øiensynligt, at Dommeren ikke har kunnet fremlokke en plattydsk Sætning, og derfor har maattet anføre „dänisch" alene som den Anklagedes Sprog, og det uagtet Skolens Sprog paa disse Steder var udelukkende Tydsk, og Kirkens med en sjælden Undtagelse ligeledes Tydsk. Saaledes anføres f. Ex. paa Tabellerne for 1841 under Nr. 9[1] en Forbryder fra **Medelby** med Betegnelsen „**dänisch**"; han var kun 19 Aar gammel; altsaa var det næppe 4 Aar, efter at han var kommen ud af den tydske Skole og var bleven tydsk konfirmeret. Lignende Betegnelse 1838 Nr. 7[2] for **Sønderlygum**, 1841 Nr. 8[2] for **Humdrup**, 1840 Nr. 34[2] for **Karlum**; ja selv udenfor Sproggrændsen, som **Rodenæs** 1841 Nr. 85[2].

Vilde man undersøge en anden Række af Kriminal-Tabellerne, f. Ex. den for Aarene 1831—36, giver den naturligviis samme Udslag som den femaarige Række 1837—41, vi have gjennemgaaet. Man finder idelig Sogne, der ligge enten tæt ved den sydlige Sproggrændse, eller heelt udenfor den ved Slien, anførte som Hjemsteder for Forbrydere, der tale Dansk saa vel som Plattydsk, sædvanlig med Tilføielse af, at det er Dansk „im Angler Dialect" [1]); det Samme er Tilfældet paa Vestsiden, hvor Betegnelsen „spricht dänisch und friesisch", eller „spricht dänisch und plattdeutsch", atter

[1]) For Exempel: Nørrebrarup Sogn, Bøl Sogn, Havetoft Sogn, Tumby Sogn, Farensted og Ølseby Sogne, Gelting Sogn, Tøstrup Sogn, Kappel Sogn, Sønderbrarup Sogn, Toft Sogn, Michaelis Landsogn, Moldened Sogn, o. s. v. De fleste af disse Sogne forekomme ikke een, men flere Gange.

og atter forekommer ved Sogne, der ligge udenfor Sproggrændsen [1]). Ligesaalidet fattes der Exempler paa, at Anklagede fra det blandede Distrikt ikke have kunnet et Ord Tydsk (og dog var Retspleie, Skole og Gudstjeneste tydsk!), og at Dommeren derfor har været nødt til at anføre dem som alene dansktalende („spricht dänisch") [2]). Men vi skulle ikke videre opholde os herved, da det Billede, som Kriminal-Tabellerne give af Sprogtilstanden, maa være tilstrækkelig klart ved det, vi have anført af den femaarige Række 1837—41. Vi finde kun Anledning til at fremdrage enkelte Tilfælde, der i en eller anden Henseende fortjene særdeles Opmærksomhed.

At det danske Sprog end ikke kan være aldeles uddød i Byen Slesvig, maa man slutte af flere Antegnelser i Kriminaltabellerne, eller man nødes til at indrømme, at Vedkommende have lært deres Dansk paa Steder, hvor man paastaaer, at der ikke tales Dansk. Fx. Ex. 1832, Nr. 98[1]: „Gebürtig aus Schleswig, Tagelöhner in Flensburg, 26 Jahre alt... spricht plattdeutsch und dänisch"; — eller 1833 Nr. 117[1]: „Gebürtig aus Schleswig, 26 Jahre alt... spricht deutsch und dänisch", Undersøgelsessted Flensborg; — eller samme Aar Nr. 36[1]: „Gebürtig aus Schleswig, 30 Jahr alt... spricht deutsch und etwas dänisch im dortigen Dialect", Undersøgelsessted Flensborg; — eller 1836 Nr. 31[1]: „Aus Schleswig, 38 Jahre alt... spricht dänisch, hoch- und plattdeutsch", Undersøgelsessted Gottorp; —

---

1) For Exempel: Nykirke, Rodenæs, Klangsbøl, Deetsbøl, Nybøl, Keitum, og mange flere Steder ikke blot i Hviding og Bøking Herreder, men selv sydligere.

2) For Exempel: Tønderby, Karlum, Læk Sogn (tre Gange) Humdrup, Brarup i Kjærherred, Sønderlygum (to Gange) Ladelund (to Gange), Søndre Haulvei ved Flensborg, Valsbøl (to Gange).

eller 1831 Nr. 180[1]: „Gebürtig aus Schleswig, 46 Jahre alt... spricht hochdeutsch, plattdeutsch und dänisch", Undersøgelsessted Kappel. Ved disse Tilfælde har man til behageligt Valg at antage, enten at Dansk endnu tales i Byen Slesvig, eller at det Danske i Flensborg, Kappel og Gottorp Amt er saa stærkt, at En, der ikke kan Dansk, lærer det her. Ogsaa ved den søndre Bred af Slien findes Dansk; saaledes anføres 1833 Nr. 50a[1]: „Hans Nicolai Thomsen, Käthner bei Messunde, spricht plattdeutsch und dänisch im Angler Dialekt".

Særdeles mærkeligt er et Tilfælde fra Bøl Sogn, Gottorp Amt (1831, Nr. 146[2]). Det hedder i Tabellen: „Johan Nicolaus Kallsen, aus Bølwesterfold, 18 Jahre alt, spricht hoch- und plattdeutsch, auch dänisch im Angeler Dialect". Altsaa: uagtet han kun for 3 Aar siden var sluppen ud af den tydske Skole og tydsk konfirmeret, og uagtet Forældrene efter den herskende Uvane havde talt plattydsk til ham under hans Opvæxt, talte han dog allerede nu det danske Folkesprog i sin Egns Dialekt; det danske Sprog maa dog vel altsaa leve i Bøl Sogn, og føre et temmelig kraftigt Liv, siden det er istand til at overvinde saa stærke Hindringer for det som de, der have fundet Sted under dette unge Menneskes Opvæxt, Skolegang og Konfirmation (Westerfold i Tabellen er Trykfeil for W. feld). Det selv Samme gjælder om et af de under Havetoft forekommende Tilfælde. Tabellen (1833, Nr. 32[2]) siger: „Jacob Rutz, gebürtig aus Havetoft, 18 Jahre alt, spricht dänisch im Angler Dialect und plattdeutsch" — og dog give alle de tydske Præster tilligemed Geheimeraad Scheel os deres Ord for, at der slet ikke tales Dansk hverken i Bøl eller Havetoft Sogn. Interessant er ogsaa det Tilfælde,

som forekommer under Bollingsted, for den Bestemthed, hvormed Dansk udhæves som det hjemlige Sprog. Hustrus Sprog. Det hedder (1832 Nr. 36[1]): „Anna Dorothea Brodersen, geboren Nielsen, Ehefrau des Vorigen, gebürtig aus Bollingstedt, Amts Gottorff, 27 Jahre alt, spricht plattdeutsch und dänisch im Dialect ihrer Heimath". Det foregaaende Nr. 35[1] lyder saaledes: „Carsten Brodersen, gebürtig aus Holm, Amts Gottorff, er spricht plattdeutsch und etwas dänisch". Holm ligger lige vestlig for Byen Slesvig ved Trene, hørte forhen under Michaelis, nu under Treia Sogn, og er vel det sydligste Punkt i denne Retning, hvor Dansk forekommer. Man kunde imidlertid sige, at Dansk maaskee dog ikke var almindeligt i Holm, da jo C. B. muligen kunde have lært „etwas Dänisch" af sin Hustru; men desto mere afgjørende er Vidnesbyrdet om, at Dansk er Modersmaalet, det almindelige hjemlige Sprog i Bollingsted i Gottorp Amt; thi den unge Kone talte „Dänisch im Dialect ihrer Heimath".

Paa Sydvestkanten fortjene at mærkes Byerne Østerhusum og Nørrehusum, i Mildsted Sogn, udenfor Sproggrændsen, sydvestlig for det sidste danske eller blandede Sogn paa denne Kant, Svesing. Ved Østerhusum bemærkes i Tabellen (1835, Nr. 78[1]) spricht dänisch, deutsch und friesisch", og ved Nørrehusum samme Aar Nr. 85[1] „spricht dänisch und deutsch", og Nr. 84[1] „spricht dänisch und etwas deutsch". De tre Personers Alder var 28, 27 og 31 Aar.

Det vil uden Tvivl erkjendes, at det er særdeles vigtige og betydningsfulde Oplysninger, man vinder ved Undersøgelsen af de officielle Kriminallister, der fremstille levende Sprogvidner fra de forskjellige Dele af det omstridte Distrikt, og disse Vidner grebne ud af Indvaanernes hele Mængde ikke

efter nogen bestemt Hensigt eller Beregning, men med Forbydelsens sproglig upartiske Tilfældighed. Dette Vidnesbyrd faaer endnu større Vægt ved det, vi ovenfor have godtgjort, at det nemlig er meer end sandsynligt, at disse Tabeller give det danske Sprog for Lidet, men det tydske for Meget. Fra tydsk Side paastaaer man stadigen, at Sproggrændsen 1850 blev rykket for langt frem; men det turde af det Anførte fremgaae, at den tværtimod ikke blev sat saa langt hverken mod Syd eller Vest, som den efter Sprogforholdenes Beskaffenhed burde have været [1]).

[1]) Som bekjendt har Geheimeraad L. N. Scheel i sine Fragmenter med stor Hæftighed yttret sig mod den 1850—51 fastsatte Grændse for det blandede Sprogdistrikt, og med megen Bestemthed paastaaet om samtlige Sogne i Gottorp Amt, som vare henførte til hiint Distrikt, at Folkesproget her var „udelukkende Tydsk“, uden nogen „dansk Tilsætning“. Slesvigholstenerne have, som man kan forestille sig, med Jubel kastet sig over disse Ord og rigeligen taget dem til Indtægt; der er næppe udkommet noget slesvigholsteensk Skrift i de sidste Aar om Sprogforholdene, uden det har stillet disse Ord først i Rækken blandt Beviserne for, at den danske Regjering øver Vold og Uret i Slesvig. Hvo vilde ogsaa fortænke Slesvigholstenerne i, at de beraabe sig paa, hvad en kongelig dansk Geheimeraad siger (om han end af Fødsel er en Holstener og af Modersmaal en Tydsker), naar de deri kunne finde en Støtte for deres Paastande. Men Enhver, der vil gaae efter Kjendsgjerninger, og ikke efter Ord, der henkastes i et lidenskabeligt Partiskrift, hvori Forfatteren giver sin personlige Animositet mod dem, der dengang styrede Tingene, frit Løb, maa sige, at Geheimeraad Scheels Paastande ikke kunne bestaae med Sandheden. Geheimeraad Scheel maatte ogsaa bedre end de Fleste kunne vide, at det ikke forholder sig saa, som det siges i Fragmenterne; thi han har selv været Amtmand i Gottorp Amt, og maatte i denne Stilling dog i det Mindste have ligesaa god Leilighed til at blive bekjendt med Sprogforholdene som Tydskeren Keller, eller endog de slesvigholsteenske Sprogkaarttegnere Geerz og Biernatzki, der give det

Det næste Vidnesbyrd om Sprogtilstanden bliver efter Tidsfølgen det, som forekommer

Aar 1843 i Firmenichs Germaniens Völkerstimmen. Det hedder her 1 B. S. 36 saaledes [1]):

»In Angeln is de Öbergang von dat Dütsche in dat Dän'sche. Süden von de Slie sprickt keen Minsch dän'sch un nohren von de Flensburger Wyk sprickt man keen Dütsch. In Angeln versteit man beide Språken un de nohrer Hälfte kan ock beide Språken spreken, utnähmen en Deel von de junge Lüde. Dägegen sind in de süder Deel man enige ole Lüde, de dän'sch spreken könen«.

Altsaa denne Forfatter, der skrev paa Tydsk og for Tydskere, og boede midt i Angel — i det Mindste siger han, at den Prøve paa Plattydsk, han meddeler, er fra Satrup — og som ved flere Yttringer viser, at han er tilbøielig til at give det Danske saa lidet Raaderum i Angel som muligt, indrømmer dog, at det danske Sprogs Sydgrændse, 1843—46, var ved Slien, og at Dansk forstodes over hele Angel. I den nørre Halvdeel, siger han, taler man begge Sprog, undtagen en Deel af de unge Folk. Disse „unge Folk" vare virkelig meget unge; det var nemlig

danske Tungemaal større Raaderum end Geheimeraad Scheel. Vidste han det ikke af Andet, maatte han vide det af Kriminal-Tabellerne, paa hvilke ikke faa Forbrydere fra Gottorp Amt anføres som dansk- og tydsktalende; og bleve ved et besynderligt Tilfælde Kriminaltabellerne ubekjendte for Amtmanden, maatte han vide det af sin Embeds-Erfaring, thi en Deel af disse Forbrydere ere dømte ved Gottorp Amts Jurisdiktion, medens han var Amtmand.

[1]) Første Bind har intet Aarstal, men udkom, saavidt vides, 1843 2det Bind har Aaret 1846.

kun Skolebørnene og dem, der gik til Konfirmation, som paa Grund af de tunstige Sprogforhold i denne „Dannelsestid" talte Plattydsk; thi efter et bekjendt og tidligere anført Mundheld i Angel hørte det „at tale Dansk og ryge Tobak" til de Prærogativer, hvorved den unge angelske Bondekarl adskilte sig fra Drengen; Tydsk, sagde man, passede sig kun for Skolebørn. Saaledes angives ogsaa udtrykkeligen Forholdet af den angelske Præst Siemonsen i Husby i hans Beretning fra 1846 og ligesaa 1840 af Præsten Th. H. Jensen i Bov (se ovenfor S. 373 og 162—63). At i den søndre Deel af Angel ikke andre end „gamle Folk" skulde kunne tale Dansk, er kun rigtigt, naar „gamle Folk" skal betyde Voxne i en modnere Alder, i Modsætning til hine „unge Folk", der nylig havde forladt Skolen.

Aar 1845: Chr. Fr. Elvers, af hvem vi tidligere have anført flere mærkelige Ytringer om slesvigske Forhold, kommer ved at omtale sit Ophold i Hanved, vesten for Flensborg, ogsaa til at ytre sig om Sprogforholdene ikke blot i dette Sogn, men i hele den sydlige Deel af Slesvig, som ligger mellem Angel og Vestkysten. Han siger [1]):

„Der Süd-Jütische Volksstamm, der hier seit der Auswanderung der Angeln wohnt, ist der Sprache und Sitteneinfalt der Väter treu geblieben. Wenngleich in dem südlichern Theile seit der Reformation die Kirchen- und Schulsprache Deutsch ist, und daher Alle Deutsch verstehen, so ist **doch selbst hier die Umgangssprache meistens Alt-Dänisch geblieben**".

At Sætningen „Alle verstehen Deutsch", indeholder en meget stor Feiltagelse, følger af en Mængde Vidnesbyrd fra

---

[1]) Der nationale Standpunkt in Beziehung auf Recht, Staat und Kirche, Kassel 1845, S. XXVIII.

de gyldigste Hjemmelsmænd, som vi tidligere have anført. Men det fortjener at lægges Mærke til, at denne kyndige og agtede Forfatter, der godt forstaaer Dansk og har tilbragt sin Barndom i Flensborg, ikke omtaler det danske Folkesprog i Slesvig paa samme Maade som de slesvigholsteenske Præster gjøre det i deres grove Vankundighed eller stundum imod bedre Vidende af politisk Had. Han kalder det „Alt-Dänisch", det er det, det er: godt gammel Dansk, et ægte dansk Landskabsmaal.

Aar 1847: Den bekjendte tydske Reisende Kohl antager, at det danske Sprog i den sydlige Deel af Angel, paa et Strøg, der strækker sig langs Sliens Bred fra Vest til Øst, er blevet aldeles udryddet. Han siger, idet han især dvæler ved det Ubetydelige i den Erobring, som det Tydske efter en saa langvarig og vedholdende Kamp, og under hvilken det dog paa saa mange Maader støttedes baade udenfra og indenfra, har gjort fra det Danske [1]):

„Das Faktum steht fest, daß die deutsche Sprache seit ihrem ersten Zusammenstoßen mit der dänischen in der Gegend der Schlei während ihres jetzt beinahe tausendjährigen Kampfes mit ihr, sie nur in einem kleinen Distrikte von kaum 9 Q.-Meilen völlig vernichtet hat.

Trotz aller Einwanderung deutscher Ritter, deutscher Prediger, trotz aller Einführung und Geltendmachung deutscher Rechtsgewohnheiten, deutscher Gesetze, deutscher Familiensitten, ist doch erst auf dem achtzehnten Theil des Areals des ganzen Herzogthums Schleswig (165 Q.-M.)

---

[1]) J. G. Kohl, Bemerkungen über die Nationalität und Sprache im Herzogthume Schleswig, 1847, S. 136, jfr. 133—34.

die deutsche Sprache ganz verbreitet und die dänische völlig ausgerottet".

De Ytringer, som Kohl hertil knytter om „die Unsterblichkeit der Muttersprache", vilde have været endnu mere grundede og hans Beundring mere berettiget, hvis han havde vidst, at det danske Sprog selv paa den alleryderste Strimmel af den saa haardt anfægtede Sydgrændse endnu var i Live og ingenlunde udryddet. Det er undskyldeligt nok, at en tydsk Reisende, der iøvrigt med Rette har Ord for at være en sandhedskjærlig Mand og meer end almindelig upartisk, under et kortvarigt Ophold paa Stedet ikke har kunnet trænge tilbunds i disse Forhold eller overvinde de Hindringer, som den Gang, da Sagen ikke havde været Gjenstand for nogen omfattende og grundig Undersøgelse, stillede sig i Veien for Sandhedens Erkjendelse [1]). Han har ladet sig lede vild ved det tydske Sprogkaart af Geerz, til hvilket han gjentagne Gange henviser, og ved de Meddelelser, de angelske Præster gave ham — og hvorledes disse Præsters Ytringer om det danske Sprog i Angel have lydt i Aaret 1847, behøver ingen Forklaring. Naar han paa denne Maade havde dannet sig en Fordom om Sproget, kunde han ikke let komme ud af den, om han ogsaa indlod

[1]) Hvorledes Kohl er bleven ført paa Vildspor enten af den gamle Tradition eller af de Meddelelser, han fik af tydsksindede Præster og andre Embedsmænd, har man et mærkeligt Exempel paa i det, han siger om Byen Slesvig. „Jetzt ist die Stadt", hedder det S. 132, schon seit langen Jahrhunderten eben so völlig deutsch wie die von Slaven gestifteten sächsischen Städte Leipzig, Dresden". Vi have (1 D. S. 235) uomstødelig beviist, at man endnu i det attende Aarhundrede talte Dansk i den nordlige Deel af Byen Slesvig.

sig i Samtale med Beboerne af dette sydlige Strøg; thi naar de tiltaltes af en velklædt Mand, og oven i Kjøbet tiltaltes paa Tydsk, saa toge de sig vel i Vare for at komme frem med deres danske Maal, men svarede paa Plattydsk; det havde deres tydske Præster og Herredsfogeder vænnet dem til. Kohl troede altsaa, at det Danske Sprog her var „völlig ausgerottet". Men naar — for blot at blive staaende ved nogle enkelte Vidnesbyrd — den tydske Reisende Keller, som opholdt sig længre Tid i Egnen, i Aaret 1824 hørte Beboerne ved Slien tale Dansk, og kunde meddele Prøver af deres Sprog; og naar Kriminaltabellerne for Aarene 1837—41 vise, at Beboere ikke blot fra den nordlige Rand af hiint Strøg, som Kohl omtaler, men fra Sogne, som ligge lige op til Slien, tale Dansk: saa kan det danske Sprog i disse Egne i Aaret 1847 ikke være „völlig ausgerottet".

Men desuden svækker Kohl selv i en betydelig Grad det, han efter Andres Beretning fortæller om Sproget i Slie-Strøget. Han meddeler nemlig et andet Sted, at Beboerne „selbst in den deutschredenden Distrikten Angelns" endnu finde stor Glæde ved de gamle nordiske Sagn og ved Fortællinger af Danmarks Historie og derfor (ligesom Nørrejyderne) paa flere Steder bruge at samle sig om en Forelæser, der læser op for dem af en Sagnfortælling eller af en gammel dansk Historiebog. Ja, naar det forholder sig saaledes, saa bliver vor Uenighed med Kohl ikke stor; men saa kommer ogsaa det Sprog, der siges „herskende", til at dele Herredømmet med det, der siges „ausgerottet" [1]).

---

[1]) J. G. Kohl, Reisen in Dänemark, 1 B. 1846, S. 134: „Auch in vielen andern Dingen soll sich noch jetzt die alte Sage, daß Dan,

Paa andre Punkter af Sydgrændsen er Kohl ganske eller næsten ganske i Overeensstemmelse saavel med den af Regjeringen fastsatte Grændse som med Sprogforholdene, saaledes som de virkelig ere. Han siger (S. 156): „Die Orte Viöl, Olderup und Treia sind wohl die südlichsten aller scandinavischen Wohnorte des ganzen großen scandinavischen Nordens“. Treia er netop det sydligste Sogn paa den Kant, hvor Dansk er indført ved Siden af Tydsk, og Olderup støder lige op til Svesing, som er det sydligste blandede Sogn paa Vestsiden.

Aar 1838—1849: I det første af disse Aar udgav F. H. J. Geerz sit Sprogkaart over Slesvig, og i Aaret 1849 udkom det af H. Biernatzki tegnede Sprogkaart. Begge findes gjengivne mellem de Kaart, som ledsage nærværende Skrift. Geerz var General-Qvarteermester for den slesvigholsteenske Hær under Oprøret; H. Biernatzki har ved mange Afhandlinger og Skrifter viist sig som en af de

---

der Urvater der Dänen, und Angel, der Urvater der Angeln, Brüder waren, bestätigen und bethätigen. So z. B. soll sich selbst in den deutschredenden Distrikten Angelns noch eine besondere Vorliebe für alte scandinavische Traditionen und für die Lectüre der alten dänischen Geschichtschreiber kund geben. Es sollen hier und da um einen alten Mann des Dorfes, der noch dänisch versteht und die alten dänischen Sagen-Bücher vorlesen kann, sich gern die Leute versammeln, um ihm zuzuhören.“ Nu tilføier rigtignok Kohl: „Wenige begreifen ihn ganz, Einige geben sich Mühe noch ihre alte Kenntniß des Dänischen wieder zu ergänzen, um seinen Vorlesungen folgen zu können, und Einige sprechen wenigstens ihr Bedauern darüber aus, daß sie nicht mehr im Stande sind, diese Dinge zu verstehen“. Men det forstaaer sig da af sig selv, og er saa indlysende som Noget kan være, at man ikke forsamler sig om En, for at høre ham læse, naar man ikke forstaaer det Sprog, han læser i.

ivrigste og grundigste Slesvigholstenere; han udgav tilmed sit Kaart paa en Tid, da den tydske Nationalbegeistring svulmede og svimlede i en Overvættesheden Fylde, der bragte mangen tydsk Patriot til at tænke sig Nordkap som Tydskhedens rette Fremtidsgrændse mod Nord; og han tilegnede Tydskhedens Vogter, Forsamlingen i Frankfurt, det slesvigske Sprogkaart („Der deutschen Nationalversammlung gewidmet von H. Biernatzki"). Det vilde nu vistnok være for Meget forlangt, at vi Danske skulde tage disse to Mænd for gyldige Dommere om Dansk og Tydsk i Slesvig, eller at vi skulde tillægge dem et saa uhildet Blik og en saa upartisk Haand, at vi maatte erkjende, at de Linier, de drage mellem begge Tungemaal paa det omtvistede Sprogomraade, ere rigtige. Vi paastaae tværtimod, at de ere urigtige. Men det er vissélig ikke for Meget forlangt, at Tydskerne skulle troe, hvad saadanne to Mænd sige, og slaae sig til Ro, naar de have faaet en Kjendelse af en saadan Jury. Men nu er der det ganske Mærkelige, at den Linie, der paa begge disse Kaart sættes som det ublandede tydske Sprogs **Nordgrændse**, paa nogle faa Sogne nær falder sammen med den Linie, som af den danske Regjering er sat som det blandede Sprogs **Sydgrændse**. Forskjellen er mod Øst kun Gelting, Bøl, Nørrebrarup og Tumby-Strustrup; mod Vest alene Sognet Svesing. Denne allerede ringe Forskjel formindskes yderligere, naar man tager Hensyn til et tredie tydsk Sprogkaart, udgivet af **Joh. Val. Kutscheit**, hvoraf andet Oplag udkom i Berlin 1848. Paa dette er tillige en Deel af Gelting Sogn, samt Bøl og Tumby-Strustrup Sogne betegnede som talende „Angelsk". Forskjellen mellem dette Kaarts og den danske Regjerings Sproggrændse er

altsaa saa godt som ingen, og Forskjellen paa de to andre Kaart høist ubetydelig.

Men alligevel — uagtet den danske Regjering har fastsat Grændsen for det blandede Sprogdistrikt paa en Maade, der ikke kunde blive synderlig anderledes, om den til Grund for sine Bestemmelser havde lagt de to Sprogkaart, hvis Udarbeidelse skyldes Mænd, som Ingen vil kunne nægte ere Slesvigholstenere baade af Navn og af Gavn — alligevel larmer Tydskland, som om den danske Regjering havde begaaet en himmelraabende Uret. Eller er det maaskee en utilgivelig Forvovenhed af den danske Regjering, at den om nogle Sogne, der dog ikke ere flere, end at man kan tælle dem paa sine Fingre, har tilladt sig at have en anden Mening end den, der findes angivet paa de tydske Sprogkaart, der ere udarbeidede af slesvigholsteenske Partimænd? Er det derfor man lader Tydskland gjenlyde af Klager over den tydske Nationalitets Undertrykkelse i Slesvig, derfor at man vedbliver at agitere den ulykkelige Befolkning i Angel, der allerede eengang har havt den Ulykke af meensvorne Embedsmænd at forføres til blodig Opstand imod sin Konge og lovlige Regjering? Naar skal dog dette Vanvid høre op, naar vil Besindelsens Tid komme for Tydskland?

Skal Kohl være en Autoritet i denne Sag, gjælder aldeles det Samme om ham som om hine Kaart. Han bestemmer Sproggrændsen omtrent som Geerz og Biernatzki og den danske Regjering, og naar han paastaaer, at der sønden for den af ham angivne Linie ikke længer tales Dansk, saa indskjærper han ikke mindre bestemt (S. 133), at der norden for denne tales baade **Dansk og Tydsk**. Kohls Ord og Geerzes og Biernatzkis Sproglinier maae da

— for Tydskerne — være et fuldgyldigt og tilstrækkeligt Svar paa de udvandrede oprørske Præsters Raab om Vold og Sprogundertrykkelse, og vise, hvor tomt det Echo er, som disse forvirrede Skrig fremkalde i tydske Blade og Flyveskrifter.

De nævnte Sogne, som paa Geerzes og Biernatzkis Kaart ere udelukkede fra det blandede Sprogomraade og betegnede som blot plattydsktalende, høre til dem, der have leveret Forbrydere, om hvilke Kriminal-Tabellerne tilføie den lakoniske, men indholdsrige Notits: „spricht dänisch und deutsch", eller „spricht deutsch und dänisch im Angler Dialecte". — Det vilde være af Interesse, om man kunde udfinde, hvilken Maalestok Geerz og Biernatzki have brugt, naar de skulde afgjøre, om et Sogn var at betegne som blandet, eller som udelukkende tydsktalende; man vilde saa kunne dømme om, med hvor megen Føie de have henført ikke blot hine Sogne, men alle de øvrige Sogne mellem Sproglinien og Slien, under Betegnelsen: udelukkende tydsktalende. Et Middel hertil giver Sognet Svesing, der paa begge Kaart er angivet som reent tydsk. Om dette Sogn vide vi, at det ifølge Beretningen fra 1811 var aldeles dansk, og at ifølge Beretning af Præsten Jensen fra 1850 Halvdelen talte Dansk, til hvilken Halvdeel ikke engang Børnene ere medregnede, skjøndt de efter Konfirmationen vende tilbage til det danske Modersmaal. Man seer, at efter en saadan Maalestok bliver der Rum for ikke saa lidet Dansk i de Sogne, Geerz og Biernatzki betegne som udelukkende tydsktalende.

Ovenfor den Linie, hvormed Geerz og Biernatzki betegne Nordgrændsen for det udelukkende tydske Talesprog, følger nu det blandede Distrikt; men dette inddele de igjen

efter meget fine Delingsbestemmelser i flere forskjellige Distrikter, som hos Geerz „Deutsch und Dänisch zur Hälfte", „mehr Dänisch als Deutsch", mehr Deutsch als Dänisch", eller hos Biernatzki: „Deutsch und Dänisch im Gleichgewicht", „Deutsch über Dänisch im Uebergewicht", „Dänisch im Uebergewicht über Deutsch"; og indenfor disse Underafdelinger kommer der igjen Sprogøer, hvis Beboere skulle tale et andet Sprog end det øvrige dem omgivende Distrikt; den samme Fremgangsmaade er ogsaa fulgt paa den vestlige, frisiske Side. Det er indlysende, hvad allerede Dr. Jensen tildeels har bemærket [1]), at naar man saaledes vil dele og underafdele et Distrikt, hvor Sprogene ere saaledes blandede, at ikke blot forskjellige Beboere tale forskjellige Tungemaal, men endog meget ofte de samme Personer tale snart det ene, snart det andet Sprog, saa undgaaer man ikke Vilkaarlighed, og idet man tilsyneladende er særdeles nøiagtig og skarp i sine Bestemmelser, bliver man netop unøiagtig og forvirrende. Dette være nu som det være vil; Hovedsagen og det, hvorpaa vi ligeover for Tydskernes Beskyldninger lægge den hele Vægt, er, at de tvende tydske

[1]) Kirchliche Statistik S. 19. Han siger ogsaa om Geerzes Kaart, at „das Gebiet der deutschen Sprache dort eine etwas zu weite Ausdehnung erhalten hat". Ved dette maadeholdne Udtryk sigter Jensen naturligviis til Geerzes Sydgrændse mellem Dansk og Tydsk, thi om Vestgrændsen mod Friserne kunde der ikke være Tale. Dersom Jensen havde kunnet ytre sig om Biernatzkis Kaart, vilde han uden Tvivl have brugt stærkere Udtryk; thi Biernatzki henfører flere Sogne, der af Geerz betegnes som udelukkende danske, til det blandede Distrikt; og Sydgrændsen drager han paa eet Punkt nordligere end Geerz, nemlig ikke som denne søndenom Treia Sogn, men tværtigjennem dette Sogn, saaledes at Kirkebyen ligger sønden for Linien, den øvrige Deel af Sognet nordenfor.

Sprogkaart, hvis Udgivere havde de personlige Egenskaber, vi have omtalt, angive, at Dansk er Folkesprog ved Siden af Plattydsk i det Distrikt, hvis Sydgrændse paa en Ubetydelighed nær falder sammen med den Sydgrændse, som den danske Regjering 1850—51 fastsatte for det blandede Distrikt. Med Nordgrændsen for dette Distrikt er det rigtignok en anden Sag; her er en meget betydelig Forskjel mellem de tydske Kaart og den af den danske Regjering dragne Grændse. Men det er en Forskjel, over hvilken Tydskerne visselig ikke ville besvære sig, medens den fra et dansk Synspunkt unægtelig tager sig besynderlig ud. Paa Geerzes Kaart findes nemlig fjorten Sogne betegnede som reent danske; og ligesaa paa Biernatzkis et betydeligt, men noget mindre Antal (i det 4 af dem ere gaaede ind under hans Afdeling „Dänisch im Uebergewicht über Deutsch") betegnet paa samme Maade (se Kaartene). Samtlige disse Sogne bleve ved Ordningen 1850 af den danske Regjering henlagte til det blandede Distrikt, og der holdes i disse efter Tydskernes egen Angivelse reent danske Sogne ligesaa ofte tydsk som dansk Gudstjeneste.

Overskuer man den hele Række af Vidnesbyrd, vi have opført ligefra Aarhundredets Begyndelse indtil Oprørstiden, troe vi, man vil indrømme, at der for den, der overhovedet vil lade sig overtyde ved Grunde, er ført et fyldestgjørende og gyldigt Beviis for, at det danske Tungemaal først finder sin Sydgrændse ved Slien. Vidnerne have været Mænd, der have gjort den omhandlede Sag til Gjenstand for eget Studium og Undersøgelse paa Stedet, og er deres Upartiskhed mistænkelig, saa er det ikke, fordi de hælde til den danske, men til den tydske Side. Strax ved Aarhundredets Begyndelse erklære tvende angelske Præster, at Dansk er

Folkesproget lige til Slien, og dette, som bekræftes ved Beretningerne fra 1811, faaer sin ubetingede Stadfæstelse af Holsteneren Kruse (1817); den sprogkyndige Slesviger Outzen siger det Samme (1819); Statistikeren og Topografen Gudme gjentager det (1833), og en anden Statistiker og Topograf, Schrøder, sætter ligeledes Sproggrændsen ved Slien (1837), om han end dømmer urigtigen om Sprogets Beskaffenhed; selv den plattydske Forfatter hos Firmenich (1843) kjender ingen anden Sydgrændse for det danske Sprog end Slien og indrømmer, at Dansk forstaaes over hele Angel. Elvers giver (1845) sit kyndige Vidnesbyrd om Beskaffenheden af det danske Sprog, som tales i Midtlandet af Slesvig. Fremmede Reisende, som komme til den sydlige Deel af Angel (1813, 1824), stadfæste, hvad de andre Forfattere have vidnet: de finde det danske Talesprog i det Mindste lige til Slien, og en af dem (Keller 1824) meddeler en Prøve paa Slie-Egnens danske Sprog. Jævnsides med hine Forfattere er at stille det vægtige Vidnesbyrd, som Kriminaltabellerne aflægge, og som alene for sig vilde være aldeles afgjørende. Vi have ved at gjennemgaae en femaarig Række (1837—1841) af disse Tabeller, uomstødelig godtgjort, at det danske Sprog lever ikke blot i det øvrige Angel, men ved selve Bredden af Slien, hvis Vande nu ere det virkelige Sprogskjæl. Hvor meget der end er gjort for at udrydde det, har det dog endnu ikke bukket under for de fjendske Forhold; det lever endnu ved Slien og venter paa den frelsende Haand, der skal føre det ud af Fornedrelsen og skjænke det Pleie. — De Indvendinger, der kunde hentes fra Geerzes og Biernatzkis Sprogkaart, og fra Kohl, der, skjøndt i stor Modsigelse med sig selv, slutter sig til Geerz, have vi tilstrækkelig belyst og vurderet.

Efterat vi saaledes have ryddet Grunden og viist, hvorledes de virkelige Sprogforhold vare, den Gang Oprøret udbrød, skulle vi fremstille, hvorledes den danske Regjering 1850 og følgende Aar har ordnet Sprogsagen i Slesvig, og dertil knytte de Bemærkninger, som Beskaffenheden af de af Regjeringen da gjorte Bestemmelser maatte give os Anledning til. Dette vil føre os til end yderligere og mere i det Enkelte ved gyldige Hjemmelsmænd at godtgjøre og stadfæste Rigtigheden af det Resultat, hvortil vi allerede førtes ved Betragtningen af de meddeelte almindelige Vidnesbyrd om det danske Tungemaals Syd- og Vestgrændse.

XXIII.

Regjeringens Bestemmelser 1850 og følgende Aar om det danske og tydske Sprogs Stilling ved Underviisningen, Gudstjenesten, Retsplejen og andre offentlige Forhold.

Grundvolden for den Omordning af Sprogforholdene, som Regjeringen begyndte 1850, dannede Frederik den Sjettes Reskript af 15 Dec. 1810. Den foregaaende Tids Historie har forklaret os, hvorledes det blev muligt, at 40 Aar kunde hengaae, inden den Villie, som Danmarks enevældige Konge havde udtalt, skete Fyldest; den har viist os, hvor stærke de tydske Elementer vare i den øverste Regjeringskreds, og hvor hensynsløs man var i Valget af Midlerne til at lamme Udførelsen af Kongens ligesaa vise som retfærdige Beslutning. Det er smukt, at de klare og syndige Ord, hvori Frederik den Sjette udtrykte sin Villie, ere stillede i Spidsen for de Love og Forordninger, ved hvilke Sprogenes offentlige Forhold i Slesvig omdannedes, og som optoges som et Tillæg til Forfatningsloven for Slesvig af 15 Febr. 1854.

„Under vort Hertugdømme Slesvig", siger Kongen, „ere foruden nogle af Øerne ogsaa Størstedelen af Amterne og Distrikterne paa Fastlandet beboede af dansktalende Folk". „Paa disse Øer og i disse Amter, hvor det danske Sprog er Almeenmands Sprog, er **det Vor Allerhøieste Villie, at det tydske Sprogs Brug ved Gudstjeneste, Skoleunderviisning og Rettergang skal ophøre og det danske Sprogs Brug træde i sammes Sted**".

Et af de første Skridt, der gjordes for at lade en fornuftigere Ordning af Forholdene træde i Stedet for den bestaaende unaturlige Tilstand, var at ophæve den skadelige og aldeles urimelige Bestemmelse i Christian den Ottendes Reskript af 14 Mai 1840 (bekjendtgjort ved Reg. Reskr. af 26 Mai) om Meddelelse af Underviisning i Tydsk for Almuesbørn i den reent danske Deel af Slesvig. Den ophævedes ved en Skrivelse fra Regjeringskommissæren af 20 Sept. 1850.

Efterhaanden ordnedes herpaa ved særlige Bestemmelser, til hvilke Forfatningslovens § 7 henviser, og hvoraf de fleste ere optagne i dens Tillæg A, **Kirke- og Skolesproget** i det Enkelte saaledes:

I Kjøbstæderne Haderslev, Aabenraa, Tønder og Sønderborg indførtes vexlende Kirkesprog, saaledes at Gudstjenesten saavel til Høimesse som til Aftensang eller Froprædiken skulde holdes skifteviis den ene Gang paa Dansk, den anden paa Tydsk; ligesom der altsaa hver Søn- og Helligdag er baade dansk og tydsk Gudstjeneste, saaledes kunne ogsaa de kirkelige Handlinger efter Vedkommendes Ønske udføres enten i det ene eller andet Sprog. Underviisningssproget i disse Byers Borger- og Almueskoler blev Dansk; men Tydsk skulde vedblive at være en væsentlig Underviisningsgjenstand.

For følgende Sogne af **Tønder** Provsti: Sønder-Lygum, Brarup, Humdrup, Ladelund, Karlum, Klægsbøl, Medelby, Ubjerg, Aventoft og Læk, bestemtes, at Gudstjenesten skifteviis skulde holdes paa Dansk og paa Tydsk og de kirkelige Handlinger udføres i det Sprog, som Vedkommende udtrykkelig ønskede. Skolesproget skulde herefter være Dansk, saaledes at dette Sprog strax traadte i Brug ved den lavere Underviisning og siden dermed fortsattes, eftersom Børnene rykkede op til Deeltagelse i den høiere Underviisning, medens midlertidig dansk Underviisning for de ældre Børn saavidt mulig fremmedes. I Tydsk skulde der gives Timeunderviisning, høist 4 Timer om Ugen, og i Flækken Læk skulde Tydsk behandles som en væsentlig Underviisningsgjenstand.

For Landsognene i **Flensborgs** Provsti gjordes de samme Bestemmelser gjældende som i de tønderske, og ligesaa for følgende Sogne af **Gottorps** Provsti: Treia, Ølsebv og Farensted, Havetoft, Satrup, Strustrup og Tumby, Vel og Nørrebrarup; samt for de fire Sogne: Fjolde, Hjoldelund, Olderup og Svesing i **Husum og Bredsted** Provsti.

Det er en Selvfølge, at det er Regel, at Konfirmationsunderviisningen meddeles og Konfirmationen holdes i det Sprog, som bruges i Skolen.

I **Flensborgby**, hvor den ældre danske Gudstjeneste var indsvunden dertil, at der om Søndagen holdtes en dansk Prædiken, men uden at Præsten turde udføre ministerielle Handlinger, hvilket var forbeholdt de tydske Sognepræster, tilstædedes Dannelsen af en ordentlig dansk Menighed, i hvilken Enhver kunde indtræde, uden at være bunden ved det tidligere Sognebaand, ligesom ogsaa Oprettelse af danske Skoler for denne Menighed tillodes (Skriv. af 10 Dec. 1850 og 17 Sept. 1851).

Ogsaa paa de enkelte isolerede Punkter, hvor det tydske Sprog havde snyltet sig ind i Skole og Kirke midt i en dansk Egn, som Graasteen, Augustenborg, Klipley, Broager, Ringenæs, Nordborg, Lygumkloster, maatte det nu vige. I **Graasteen** var Skolen under Augustenborgernes Herredømme bleven aldeles tydsk. Ved Skrivelse fra Regjeringskommissæren af 30 Dec. 1850 bestemtes, at Underviisningssproget i denne Skole fra April 1851 skulde være dansk. Det tydske Kirkesprog paa **Augustenborg** afløstes af dansk, da Hofpræsten Germer i April 1848 ifølge kongelig Resolution afskedigedes. I Flækken Augustenborgs Skole havde det tydske Sprog uden Tvivl for lang Tid siden, skjøndt uvist naar, sneget sig ind. I et Regulativ for denne Skole af 6 Febr. 1801 bestemmer § 2: „Der Unterricht wird allein in der deutschen Sprache ertheilt, auch darf diese Sprache **allein in der Schule gesprochen werden**"! („Die dänische Sprache wird, wenn es von den Eltern verlangt wird, in einer Privatstunde gelehrt"!). Dette forandredes af Administrationen for de augustenborgske Godser ved en Bestemmelse af 16 Aug. 1849, der fastsatte, at Underviisningen i Augustenborg Skole skulde meddeles paa Dansk. — Den tydske Prædiken i **Kliplev** adelige Kirke hver tredie Søndag blev først indskrænket til hver fjerde Søndag, og 1852, da Eierinden døde, aldeles afskaffet. Den Forpligtelse, der havde paahvilet Diakonus i **Broager** til ved enkelte Leiligheder at prædike og udføre kirkelige Forretninger i det tydske Sprog, hævedes ved kongl. Resolution af 2 November 1852. Den tydske Gudstjeneste, som holdtes hver fjerde Søndag i Lygumkloster, og den vexlende tydske Prædiken i Graasteen og den, som til enkelte Tider fandt Sted eller kunde finde Sted i Ringenæs (siden 1844) ophørte ved nye Præ-

sters Ansættelse eller nye Bestallingers Udfærdigelse efter 1848 [1]).

Foruden paa de augustenborgske Godser paa Als var Bestemmelsen i Reskr. af 14 Mai 1840 om tydske Sprogtimer for de danske Bønderbørn ogsaa bleven gjort gjældende i Nørre-Herred paa Als og paa Øen Ærø! uagtet disse Dele af Slesvig med Hensyn til Kirke- og Skolevæsen hørte under Kongeriget og stode under danske Kancelli. Men da denne Urimelighed var bleven afskaffet i det øvrige Slesvig ved Regjeringskommissærens Skrivelse af 20 September 1850, indkom Bispen over Als og Ærø med Forestilling om, at det Samme maatte skee paa disse Øer, idet han tillige bemærkede, at kun faa Børn havde deeltaget i denne Underviisning, især i de Skoler, hvor Skolelæreren skulde undervise uden Betaling. (Dette var Tilfældet med alle de Lærere, som ansattes efter 1840). Bispens Forslag slag bifaldtes af Kongen ved Resolution af 31 Dec. 1850 [2]).

[1]) Hvorledes Tydsk blev indført og igjen afskaffet i de glücksborgske Kirker i Sundeved, have vi tidligere fortalt. Men at det Tydske, foruden til disse og alle de ovenfor anførte Kirker, endnu har formaaet at bane sig Vei til Dybbel adelige Kirke, vise nogle Yttringer i en Erklæring fra Præsten M. H. Desenis af 14 Juni 1750. Til Besvarelse af det ham forelagte Spørgsmaal, over hvilke Texter og i hvilket Sprog der prædikedes i dette Sogn, bemærker han: „über die Evangelia und verordnete Texte, und zwar ordentlich in dänischer Sprache, außer daß dann und wann, doch nur selten, zu Beybehaltung der deutschen Sprache (!) und Erbauung der teutschen Zuhörer, teutsch gepredigt wird". Om Forholdene i Asbøl og Ringenæs, hvor det Tydske i en ældre Tid ogsaa en Tidlang havde fundet Indgang, se 1 Deel, S. 242—43 og 2 D. S. 26 og 331, Anm.

[2]) At Bønderbørnene paa Ærø og paa Nørre-Als fik Leilighed til Indøvelse i Tydsk, skyldes det danske Kancelli. Efterat Reskriptet af 14 Mai 1840 var udkommet, paalagde Kongen det danske Kancelli at tage under Overveielse, om det var hensigtsmæssigt, at

Hvad Rets- og Bestyrelsessproget angaaer, da kommer her først i Betragtning den Deel af Christian den Ottendes Reskr. af 14 Mai 1840, der gjorde Dansk til Rettens og Regjeringens Sprog i de Dele af Slesvig, hvor det var Kirkens og Skolens, og tillagde den danske Text af Love og Forordninger den hidtil savnede fuldstændige Rets-

Reskriptets Bestemmelse om tydsk Underviisning ogsaa udvidedes til Als og Ærø, og derom at afgive Betænkning. En af Vanskelighederne var Tilveiebringelsen af Penge til de Udgifter, den nye Underviisning vilde medføre. Kancelliet henvendte sig derfor til Finantsdeputationen for at erfare dens Mening om en Pengebevilling af Statskassen til Godtgjørelse for de nu i Embede værende Lærere, som paatoge sig at give Underviisning i Tydsk. Finantsdeputationen gav imidlertid (12 April 1842) det danske Kancelli samme Svar, som det tidligere havde givet det slesvig-holsteenske, da det i lignende Anledning havde henvendt sig til det (se ovenfor S. 239, Anm. 1), nemlig at den ikke fandt, der var nogen Anledning til, at Statskassen skulde bevilge Penge, for at danske Almuesbørn kunde faae Underviisning i Tydsk. Det danske Kancelli trykkede sig ogsaa noget ved at tilraade Kongen at indføre tydske Sprogtimer paa Als og Ærø. Det bemærkede vel, at det „i flere Henseender var ønskeligt", at Børnene paa disse Øer fik Leilighed til at lære Tydsk, men yttrede dog, at Modersmaalet vilde lide derunder, da det vilde føre til, at man herefter istedenfor som hidtil at tage Seminarister, der vare dannede paa Kongerigets Seminarier, valgte tydskdannede Seminarister til Ungdommens Underviisning. Men Kancelliet fraraadede alligevel ikke Sagen, men henstillede det til Kongens egen Afgjørelse, om det skulde skee, og for dette Tilfælde androg det (5 April 1843) paa, at Bestemmelserne i Reskriptet af 14 Mai 1840 om tydske Sprogtimer fra næstkommende 1 Oktober maatte gives Anvendelse paa Skolerne i Nørre-Herred paa Als og paa Øen Ærø, og at de nuværende Lærere af den kongelige Kasse maatte tilstaaes en Godtgjørelse af 12 Rdlr. aarlig for denne Underviisning. Kongen bifaldt ved Resolution af 7 April 1843 Kancelliets Forslag, dog med den Forandring, at Godtgjørelsen skulde udredes af Vedkommende Sognes Kirkekasse. Dette varede saaledes ved til 31 Dec.

gyldighed. Dette Reskript befriedes ved tvende kongelige Resolutioner (24 Sept. og 31 Okt. 1852) fra de indskrænkende Tillæg, det havde faaet i de tidligere omtalte Reskripter af 28 Juni 1841, 4 Febr. 1841 og 17 Juni 1842, ved hvilke Nerven i Sprogreskriptet var saa godt som overskaaren og dets Virksomhed næsten ganske lammet. — I Love og

---

1850, da hverken det danske eller tydske Kancelli længer regjerede i Slesvig. — Det danske Kancelli havde ved denne Leilighed ogsaa skrevet til Hertugen af Augustenborg om Gjennemførelsen af Reskriptet af 14 Mai 1840 i de hertugelige Besiddelser paa Als. Men Hertugen af Augustenborg, der, som vi vide, ved det danske Kancellies egen gode Bistand siden 1825 næsten havde gjort sig til eneraadig Herre over Skolevæsenet paa sine alsiske Godser (se ovenfor S. 141—44), gav Kancelliet et kort afvisende Svar: det vidste jo nok, at paa hans Godser gjaldt ikke Skoleforordningen af 24 August 1814, „sondern ein von mir erlassenes Schulregulativ", og „selbstverständlich wird das Rescript vom 14 Mai 1840 und die darin enthaltene Verfügung auf meine Schulen und Schullehrer eine Anwendung nicht finden". Men for Resten bemærkede han, at der i hans Skoler sørgedes for tydsk Undervisning paa en Maade og i et Omfang, som han for Øieblikket ansaae for „ausreichend", og skulde „der Wunsch der Untergehörigen" eller „sonstige Umstände und Rücksichten" føre til en Udvidelse af den tydske Undervisning, saa vilde han selv bestride de dermed forbundne Udgifter, uden at forlange Noget af den kongelige Kasse. At Hertugen af Augustenborg sørgede for tydsk Undervisning i et Omfang, der kunde ansees for „ausreichend", vil Ingen tvivle om; at han tillige herved uden videre overtraadte den kongelige Befaling, som udtrykkelig bestemte, at den tydske Undervisning skulde gives i Timer, der laae udenfor den sædvanlige Skoletid, sees af en Beretning fra samme Aar fra Biskop Tetens (22 Nov. 1843), hvori denne siger: „Jeg maa tillige anføre, at Patronen selv har udtrykkelig endvidere fastsat og anordnet for disse Skoler, at denne tydske Undervisning skal gives i selve den almindelige Skoletid, hvilket er meget stridende mod de vedkommende, aldeles ikke raadspurgte, Sognepræsters Ønske og Villie; og naar jeg tillige betænker, at en saadan Patronatbestemmelse staaer i aabenbar Mod-

offentlige Bestemmelser indtager nu den danske Text den første Plads, hvilket udtrykkelig er stadfæstet ved Forfatningslovens § 7. Heri ligger tillige det Princip, som maa gjælde for de Embedsmænd, der have blandet Forretningssprog, og navnlig for alle de overordnede fælleds Autoriteter i Slesvig, at af de tvende ligeberettigede Sprog tilkommer Forrangen det danske.

I Kjøbstæderne Haderslev, Aabenraa og Sønderborg indførtes udelukkende dansk Rets- og Bestyrelsessprog. For de øvrige Dele af Slesvig, hvor Kirkesproget er vexlende, gjordes det til Regel, at Dansk for Fremtiden kunde bruges baade i den offentlige Bestyrelse og ved Rettergang og Retspleie, ligesaa vel som Tydsk, der hidtil havde været eneherskende. I disse Egne kan derfor Enhver i Skrivelser til Bestyrelsen betjene sig af hvilket af begge Sprog han vil, og han faaer Svar i det Sprog, han har brugt; ligesaa kan i civile Retssager enhver af Parterne efter eget Valg bruge Dansk eller Tydsk under hele Sagen; Dommeren betjener sig ved civile Sagers Behandling i det første Dekret, han affiger, af Klagerens Sprog, men under Sagens videre Gang af den Indstævntes. Ved Forbrydelses- og Politisager bruges baade i Protokollen og under hele Rettergangen den Anklagedes Sprog.

De Dele af Slesvig, hvor Kirkesproget alene er tydsk, beholdt ogsaa udelukkende tydsk Rets- og Bestyrelsessprog, og det Samme kom i Hovedsagen til at gjælde for Flensborg by, uagtet her findes en dansk Menighed og mange

sætning til Landsherrens tydelig udtalte og tydelig tilkjendegivne Villie i Henseende til denne Underviisning i de øvrige nordslesvigske danske Skoler, saa vil jeg vel afholde mig fra al videre Bemærkning, som desuden paatrænger sig selv, men tilføier ikkun høist en Tankestreg — eller et Forundrings- og Udraabstegn!"

danske Elementer. Dog er det ikke klart, hvorvidt denne Bestemmelse for Flensborg har Gyldighed; den beroer paa en i Forfatningen optagen Min. Skriv. af 25 Okt. 1852, men denne staaer i Strid med Reskr. af 14 Mai 1840, som Ministeriet naturligviis ikke kunde forandre, og som desuden ogsaa er optaget i Forfatningen. I al Fald kan Bestemmelsen ingen Anvendelse have paa den danske Menigheds Kirke- og Skoleforhold og heller ikke paa de blandede Distrikter, som senere i visse Henseender ere indlemmede i Byen.

Ved den for Slesvig oprettede høieste Domstol, Appellationsretten i Flensborg, pleies naturligviis Retten i begge Sprog, paa Dansk eller Tydsk i Henhold til det Retssprog, som gjælder i det Distrikt, hvorfra Sagen indankes. I Stænderforsamlingen har, som det forstaaer sig, det ene Sprog samme Ret som det andet.

For Forstbestyrelsens Vedkommende bestemtes særligen, at Dansk skulde være Forretningssprog i Skovdistrikterne i Haderslev, Aabenraa, Lygumkloster, Sønderborg, Nordborg og Flensborg Amter, Tydsk i de øvrige.

Med de lærde Skoler og andre Underviisningsanstalter, der danne Landets Lære- og Embedsstand, foregik der ligeledes vigtige Forandringer, saavel i andre Henseender som i Særdeleshed med Hensyn til Underviisningssproget.

Som tidligere bemærket, havde Oprørsregjeringen, uagtet den ikke sparede paa Forsikkringer om, at den vilde hævde det danske Sprog i sin Ret ligesaa fuldt som det tydske, allerede 3 Dage efter at den havde sat sig i Besiddelse af sin ulovlige Magt (27 Marts 1848), ophævet den Bestemmelse, Christian den Ottende havde gjort, at Underviisningssproget i Haderslev lærde Skole skulde være dansk, og igjen forvandlet Skolen til tydsk. Ved Bekjendtgjørelse af 24 Juli

1850 blev den tidligere kongelige Bestemmelse om dansk Undervüisningssprog i Haderslev Skole paany sat i Kraft.

Angaaende Flensborgs lærde og Realskole har en kongl. Resolution af 2 Okt. 1851 bestemt, at der skal indrettes en fuldstændig Realundervüisning, „der skal være beregnet saavel for Hertugdømmets dansktalende som for dets tydsktalende Befolkning, og ved hvilken der altsaa indrømmes det danske Sprog en i Forhold dertil staaende Vægt". Dette er i de følgende Aar saaledes gjennemført, at begge Sprog hele Skolen igjennem ere stillede paa lige Fod, idet der i nogle Fag undervises paa Dansk, i andre paa Tydsk. Dette har havt den ønskeligste Fremgang, og Flensborg Skole, ligesom Skolen i Haderslev, glæder sig ved et Aar for Aar stedse tiltagende Antal Disciple, hvilket har havt til Følge, at Klasserne næsten hvert Aar have maattet udvides og Lærepersonalet forøges.

Skolen i Slesvig har beholdt tydsk Undervüisningssprog; men der sørges naturligviis nu for en ordentlig Undervüisning i Dansk, hvilket det under de tidligere Forhold ikke var muligt at sætte igjennem, hverken her eller i de andre lærde Skoler, uagtet alle kongelige Bud og Befalinger.

Vi kjende den Rolle, som Seminariet i Tønder har spillet i Slesvigs Fortydskningshistorie, og vide, at de Tydsksindede — og det ikke uden Grund — ansaae det for et af Tydskhedens Bolværker i Nordslesvig, skjøndt heldigviis netop dets afgjorte og udelukkende Tydskhed indskrænkede dets Indflydelse og drev de danske Slesvigere til at søge deres Uddannelse paa Kongerigets Seminarier. Det hidtil bestaaende Forhold i den vigtige Deel af den offentlige Undervüisning, som danner de tilkommende Folkelærere, blev forandret ved en kongelig Resolution af 17 Juli 1853, der

bestemte, at det tydske Seminar i Tønder skulde forlægges til et Sted, hvor Skolesproget var udelukkende Tydsk, og derimod det danske Seminar, der ifølge Resolution af 11 Juni 1847 skulde have været oprettet i Vonsbæk, anlægges i Tønder. Det tydske Seminar er siden flyttet til Egernfjord, og det danske traadt i Virksomhed i Tønder.

Med Hensyn til Reglerne for de Studier og Examiner, der give Adgang til Embedsansættelse, ere velgjørende Forandringer gjorte. Den Tvang, der siden Forordningen af 1 Februar 1768 og Reskriptet af 21 September 1774 i det Mindste til en vis Grad havde hvilet paa de slesvigske Studerende, at de skulde tilbringe tvende Aar ved det tydske Universitet i Kiel, hvis de vilde gjøre sig Haab om Embedsansættelse, hævedes ved Bekjendtgjørelse fra Regjeringskommissæren af 21 November 1850. Endvidere indrettedes igjen en særskilt juridisk og theologisk Examen for Slesvigere, og den Forbindelse, hvori Slesvig siden 1834 med Hensyn til disse Embedsprøver var bragt med Holsteen, hævedes saaledes atter. Foruden at Kancellipatentet af 14 Mai 1840 fastsætter, at Enhver, der søger nogensomhelst Embedsansættelse i den Deel af Slesvig, hvor Dansk er Kirke- og Skolesprog og efter 1840 ogsaa skulde være Embeds- og Retssprog, skal godtgjøre, at han besidder fuldkommen Færdighed i Dansk, ordnedes de nye Examiner saaledes, at de afgave tilstrækkelig Betryggelse for, at Enhver, som bestod dem, var i Besiddelse af Færdighed til at udtrykke sig med Lethed baade mundtlig og skriftlig paa Dansk saavel som paa Tydsk. Halvdelen af de skriftlige Opgaver gives og besvares paa Dansk, Halvdelen paa Tydsk; den mundtlige Prøve er ogsaa ligelig deelt mellem begge Sprog. For de theologiske Kandidater er

desuden fastsat, at de skulle holde en Prædiken og Katechisation i begge Sprog.

Ifølge den kongelige Resolution af 5 Nov. 1811 (bekjendtgjort 9 Nov.) have Kandidater, der have taget theologisk Examen ved Kjøbenhavns Universitet, Adgang til geistlig Befordring i Slesvig, og ligesaa slesvigske Kandidater til Ansættelse i geistlige Embeder i Kongeriget. Det Samme gjælder om Skolelærere ifølge Reskript af 8 Sept. 1820. Ogsaa med Hensyn til juridiske Embeder er den gjensidige Adgang til Ansættelse i Kongeriget og i Slesvig lettet derved, at de, der have taget den juridiske Examen i Kjøbenhavn med første eller høiere Grad af anden Charakteer, kun behøve at underkaste sig en særlig Prøve i Slesvig i slesvigsk Kriminal- og Civil-Ret samt Civil- og Kriminal-Proces, og ligesaa de, der med samme Charakteer have underkastet sig den juridiske Examen i Slesvig, kun behøve at lade sig prøve i Kjøbenhavn i de nævnte Fag af den danske Ret; dertil kommer i begge Tilfælde den sædvanlige praktiske Prøve [1]). Læger, der have taget Examen i Kjøbenhavn, have allerede fra tidligere Tid Adgang til Embedsansættelse i Slesvig (se 1 D., S. 401).

---

[1]) Se Bekjendtgjørelse af 2 Mai og 2 Juni 1856. En lignende Bestemmelse vil ogsaa være gjældende for kielske Kandidater, naar der ved Kiels Universitet indrettes en egen Prøve med tilsvarende Lettelse for juridiske Kandidater fra Slesvig og Kjøbenhavn; men dette er ikke skeet. — Allerede ifølge Patentet af 22 Nov. 1851 vare Kandidater, som havde taget den fuldstændige juridiske Examen i Kjøbenhavn, og ønskede at underkaste sig Embedsprøve i Slesvig, fritagne for at examineres i andre end de ovenanførte Dele af slesvigsk Ret. Denne Bestemmelse hævedes vel ved Patent af 26 August 1853, men er i en noget forandret Skikkelse igjen traadt i Kraft ved de nysnævnte Bekjendtgjørelser af 2 Mai og 2 Juni 1856.

Dette er det Væsentlige af de Bestemmelser, ved hvilke Regjeringen hidtil har ordnet Sprogenes Stilling i Slesvig ved Undervüsningen, Gudstjenesten, Retspleien og andre offentlige Forhold.

XXIV.

Bedømmelse af den Maade, hvorpaa Regjeringen har ordnet Sprogenes Stilling i det blandede Distrikt og bestemt dette Distrikts Omfang. Flensborg. Kjøbstæderne Haderslev, Aabenraa, Tønder, Sønderborg. — Nordgrændsen. De fjorten Sogne midt i Slesvig, som Tydskerne selv erklære for reent danskttalende. — Vestgrændsen. — Sydgrændsen. Slien det danske Tungemaals Sydgrændse, og den rette og naturlige Grændse for det blandede Distrikt paa denne Kant. Nye Vidnesbyrd for denne Sandhed. De danske Officerers Erklæringer m. m.

Ingen vil kunne nægte, at der ved de Foranstaltninger, som begyndte 1850 og fortsattes i de følgende Aar, er skeet noget meget Betydeligt for det danske Sprog i Slesvig. Der skete den Gang under store Vanskeligheder det, som med Lethed og i større Omfang havde kunnet lade sig udføre 1811, hvis Frederik den Sjette ikke var bleven lammet i Udførelsen af sin Villie, og hvad der saa at sige vilde have gaaet af sig selv 1720, hvis Frederik den Fjerde havde havt Sands for denne Sags Vigtighed. Enhver skjønsom Mand maa derfor sige, at Geheimeraad Tillisch og de Mænd, der stode ham bi ved Sprogsagens Ordning, have erhvervet sig Fortjenester af Fædrelandet, der ikke ville glemmes. Jeg udtaler dette saa meget hellere, som det kunde synes, som om jeg miskjendte dette, naar jeg i det Følgende maa udtale en bestemt Dadbel over flere af de Bestemmelser, som ere trufne.

Den første Anke gjælder den Maade, hvorpaa Forholdene ordnedes i Flensborg. Ifølge en Bestemmelse, der

dog ikke hidrører fra Regjeringskommissæren, men, som ovenfor bemærket, grunder sig paa den senere Min. Skriv. af 25 Okt. 1852, skal Bestyrelses- og Retssproget i Byen være udelukkende tydsk[1]). Den Forandring, Regjeringskommissæren foretog med Kirke- og Skolevæsenet i Flensborg, indskrænkede sig til den forudbestaaende danske Kirke, hvis Medlemmer nu først fik en virkelig Menigheds Rettigheder og Tilladelse til at have danske Skoler; men alle Sognekirkerne med deres Skoler vedbleve at være udelukkende tydske, uagtet der tidligere har været prædiket Dansk baade i Marie og Nikolai Kirke, og uagtet netop ved hiin Tid (Februar 1851) et betydeligt Antal af Byens Borgere ansøgte Regjeringskommissæren om, at der i det da ledige Kald ved Mariekirken maatte ansættes en dansk Præst. Og dog er det ikke vanskeligt at bevise, at Dansk og Tydsk netop i Flensborg gaae saaledes jævnsides som Folkesprog, at der var fuld Føie til at stille dem paa lige Fod som offentligt Sprog, langt større Føie end til at gjøre dette i de nordligere Kjøbstæder, hvor det tildeels er skeet.

For at godtgjøre dette, kalde vi tilbage i Læsernes Minde de ældre Vidnesbyrd, vi have anført om det danske Elements Styrke i Byen Flensborg, og fortsætte dem til den nyeste Tid. Ligesom Büsching i det 18de Aarhundrede regnede Flensborg til de Byer, som havde blandet Sprog, saa gjøre i det 19de baade Outzen (1819) i sin Sproghistorie S. 122, og Schrøder (1837) i sin Topografi over Hertugdømmet Slesvig S. 20, det Samme. Denne siger, at her tales „dänisch und deutsch", og hiin bemærker, at

[1]) Kun forsaavidt Duborg og St. Jørgensby med Hensyn til Bestyrelse og Retsvæsen høre under Byen, komme for disse Dele de for de blandede Distrikter gjældende Regler om Rets- og Forretningssproget til Anvendelse.

det Danske „vom gemeinem Manne fast überhaupt geredet wird". Det Vidnesbyrd, som Christian Paulsen har givet om sin Fødebyes Sprog ved det 19de Aarhundredes Begyndelse, da han var Dreng, stadfæster han som Mand for en Tid, der ligger henimod dette Aarhundredes Midte [1]). Den lærde Skole i Flensborg har, lige siden den brave Overbeck sidst i forrige Aarhundrede søgte at skaffe det danske Sprog Anerkjendelse her, gjentagne Gange, om end just ikke ganske med Vedkommendes gode Villie, givet Vidne om det Liv og den Betydning, det danske Tungemaal har i Flensborg, ikke blot hos det menige Folk, men ogsaa blandt de Stænder, som regnes for dannede. Lærerne ved Skolen erklærede 1829: „manche von unsern Schülern sind im Dänischen geübter als im Deutschen, und zwar sehr gegen unsern Wunsch;" og 1846 anførte Rektor Koester som Undskyldning for, at Loven blev overtraadt og ingen Underviisning given i Dansk i øverste Klasse, at „die Schüler es in derselben, die zum Theil ihre Muttersprache ist, schon früher zu einer hinreichenden Fertigkeit gebracht". Et tilsyneladende ubetydeligt Træk kan ofte have en stærk Beviiskraft. Da Christian den Ottende kom til Flensborg 1843 var han i Søetatens Uniform, og Folk kjendte ham ikke. Da hørte man idelig paa Gaden sige: „Hvad for En er Kongen?" „Wo is de König?" Dette

[1]) Sine Mindeord over Karl von Wimpfen (1839) slutter Paulsen saaledes: „Endnu engang vende mine Tanker tilbage til den Wimpfens Begravelse. Forunderligt greb det mig, da jeg traadte ind i Sørgesalen, at høre Ligbærerne indbyrdes tale Dansk ved den Mands Baare, der i Livet havde stræbt at værne om dette ham kjære Sprog, hvis Tilværelse ved Siden af det Tydske, selv endnu i Flensborg, endog ved denne sidste høitidelige Handling skulde vise sig!" Paulsens Samlede Skrifter 1 B. S. 249.

berettes af et i en Sag som denne aldeles umistænkeligt Vidne, et af Hertugen af Augustenborgs Kreaturer, Præsten Brag, ham, hvem det „qvælede" at høre Dansk; og heri ligger dog vel, at Dansk tales i Flensborg ligesaavel som Plattydsk[1]). Dr. Jensen, den bekjendte Kirkehistoriker, siger i et utrykt Brev af 17 Dec. 1849: „Geboren in Flensburg, einer Stadt, wo man in meiner Kindheit mit dem einen Ohr deutsch, mit dem andern dänisch hörte" — aldeles som hiint „Hvad for En er Kongen?" „Wo is de König?" — og at det gjælder endnu, derom oplyser han os ogsaa, naar han i sin Kirchl. Statistik (1840) S. 22 bemærker, at „der Bürger in Flensburg mit dem Landmann noch dänisch verkehrt, wenn der letztere bei seiner Sprache bleibt". Man seer tillige, at Landmandens Sprog („seine Sprache") omkring Flensborg er det danske. Alt dette vinder nu en afgjørende Stadfæstelse (om Stadfæstelse ellers behøves) ved

---

[1]) Wegener, Hertugen af Augustenborg, S. 152. Et Træk, der har det tilfælleds med det ovenanførte, at det tilsyneladende er meget ubetydeligt, men i sig selv meget betydningsfuldt, kunne vi anføre til Oplysning om Sproget i hele Angel. Til den Moro, som Angelboen gjerne søger, naar han kommer til Markeds, hører ogsaa det at lade sig spaae. Der er en Kone, som drager omkring med et Lykkehjul paa de forskjellige Braruppet Markeder, af hvilke det i Sønderbrarup er det vigtigste og meest besøgte. Sedlerne, som lægges i dette Lykkehjul, trykkes i Flensborg og ere paa Dansk. Heraf følger vel, at Angelboerne kunne Dansk; thi Konen vælger naturligviis det Sprog, som hendes Kunder forstaae og helst ville have. Sedlerne ere af Indhold aldeles ubetydelige; her anføres blot til Exempel en: „Du har en sand Ven i den Person, som Du nok veed; Du giver ikke Agt paa den, som Du meget ofte seer, og som mener det rigtig godt med Dig. Skjønhed og Rigdom ere ikke saa meget værd, som et godt Hjerte; derfor maa Du ikke strax blive fortrædelig over enhver Ubetydelighed og høre op med Dine Sorger og Griller; thi de forkorte Dig Dit Liv".

de officielle Kriminaltabeller. Vi have seet, at i den femaarige Række 1837—41 af disse Lister angives Flensborg 1837 syv Gange, 1838 elleve Gange, 1839 otte Gange, 1840 sex Gange, 1841 elleve Gange som Hjemsted for Forbrydere, hvis Sprog er enten „dänisch“ eller „dänisch und plattdeutsch“. Og heri ere ikke engang medregnede de mange lignende Tilfælde fra Duborg, Nørre og Søndre Huulvei, St. Jørgensby. At Nogen betegnes som alene plattydskstalende hører til Sjældenheder [1]).

Men naar det forholder sig saaledes med Sproget i Flensborg, er det da ikke baade at beklage og dadle, at Sprogforholdene i Byen ere blevne ordnede paa en Maade, der gjør Tydsk til det næsten eneherskende offentlige Sprog? Dobbelt paafaldende er det, naar man betænker, at Flensborg rundt omkring, mod Syd, Vest og Nord er omgivet af en danskstalende Befolkning — mod Øst er Havet, fra hvilket der næppe kommer noget Tydsk — og at Byen er Sædet for saa vigtige offentlige Indretninger som Stænderne og Appellationsretten, i hvilke begge Sprog have lige Ret.

Uagtet hiin vrange Afgjørelse, har dog den Magt, der altid ligger i Virkeligheden, og som hos en retfærdig og mod det Danske velsindet Regjering har mødt villig Anerkjendelse, ført det med sig, at det danske Sprog i Flensborg bestandig vinder flere faste udvortes Holdepunkter. Den danske Menighed — Frimenighed pleier man at kalde den.

---

[1]) I et Skrift af Marqvardsen: „Beitrag zur Charakteristik der Dannevirke, Hadersleben 1839“, hedder det, efterat Haderslev og Aabenraa ere omtalte, S. 23 om Flensborg: „In der Stadt Flensburg ist sogar die Zahl der deutsch Redenden ungleich größer als derjenigen, die sich der dänischen Sprache bedienen“. Selv en saadan Ytring betyder i en saa enrageret Slesvigholsteners Mund som Marqvardsens ikke Lidet.

forbi Enhver af Stadens Indvaanere uden Hensyn til Sogne-baandet, kan slutte sig til den — har siden den fik en ny Skikkelse 1850 overordentlig udvidet sig og tiltager Aar for Aar. Der hører for Tiden over trehundrede Familier til den, og den tæller altsaa flere Medlemmer, end den havde 1799 (se ovenfor S. 10). Denne Menighed fik først for nogle Aar siden en Skole; thi uagtet der fra gammel Tid var en dansk Menighed i Flensborg, havde den hidtil aldrig havt nogen offentlig dansk Skole (man maa, for ikke at finde det utroligt, huske paa, at det er om en By i Slesvig vi tale), og Trangen til dansk Underviisning har viist sig saa stor, at endnu en Skole for denne Menighed i de sidste Aar er kommen i Gang, for hvilken en betydelig Bygning ad Aare skal opføres. Der underviises nu omtrent 200 Børn i Skolerne. Endvidere findes der danske Skoler i Duborg, Huulveien og St. Jørgensby, der ere indlemmede i Byens Politijurisdiktion, skjøndt de høre til udenbyes Sogne. Disse Distrikters Skoler, der deels ere oprettede i den seneste Tid, deels tidligere have bestaaet, have dansk Underviisningssprog ifølge de for det blandede Landdistrikt gjældende Regler. Endelig er ved Underviisningen i den Skole, som især besøges af den dannede Middelstands Børn, Flensborgs lærde og Realskole, det danske Sprog stillet paa fuldkommen lige Fod med det tydske. Det kan forudsees, at under disse Forhold vil Sprogtilstanden i Flensborg inden lang Tid af sig selv undergaae en betydelig Forandring: det danske Tungemaal vil ikke som hidtil blive blot det menige Folks forsømte Sprog, der vel taltes af de Høierestillede, men ikke agtedes af dem, fordi alle de offentlige Forhold ledede dem til at indskrænke deres Agtelse til et andet Sprog; men tillige et dannet Sprog og for en stor Deel de Dannedes Sprog.

Men jo mere dette efterhaanden udvikler sig, desto mere skjærende vil Aar for Aar Modsætningen blive mellem Flensborgs virkelige Danskhed og officielle Tydskhed.

Medens man har været saa knap mod det Danske i Flensborg, har man været meget rundhaandet mod det Tydske i de nordlige Kjøbstæder, Haderslev, Aabenraa, Tønder, Sønderborg. Disse Stæder behandledes med Hensyn til Kirkesproget, som de vare halv tydske Byer, idet der bestemtes, at der skulde holdes ligesaa ofte tydsk som dansk Gudstjeneste. Hvor slet dette stemmer med de virkelige Sprogforhold, have vi i det Foregaaende overflødigen godtgjort. Den tydske Underviisning har i disse Byer ikke formaaet at tilbagetrænge, end sige at qvæle Folkets Modersmaal; tværtimod vilde den tydske kunstige Sprogplante aldrig trives i den ugunstige Jordbund, den gik enten aldeles ud i den danske Luft eller blev til en Vantrivning. For de Enkelte, paa hvem den tydske Underviisning virkelig havde havt den Indflydelse, at de ikke længer kunde forstaae deres Modersmaal, og for de fremmede Tydskere, som havde nedsat sig i disse Byer, vilde det have været aldeles tilstrækkeligt, om man som Overgang havde fastsat, at der hver fjerde Søndag skulde holdes tydsk Gudstjeneste.

Paa lignende Maade forholder det sig med en stor Mængde Sogne i Tønder og den vestlige Deel af Flensborg Provsti, og Hjoldelund og Fjolde i Husum Provsti, i hvilke tydsk Gudstjeneste skal skifte med dansk, uagtet Beboernes Omgangssprog ikke er andet end dansk, og de Fleste for længe siden have glemt alt det Tydske, de med saa stor Plage for sig og saa meget Slid for Læreren tilegnede sig under Skolegangen, medens de Andre, som have beholdt

Noget deraf, give endnu ynkeligere Prøver paa tydsk Sprogfærdighed, end man kan træffe i de nævnte Kjøbstæder — hvilket er meget sagt. At det forholder sig saaledes, have vi paa saa mange Maader og fra saa forskjellige Sider godtgjort, at der ingen Tvivl kan være, og det er derfor kun til Overflødighed, at vi henvise til en tydsk Autoritet, Geerzes Sprogkaart, der angiver fjorten Sogne som reent danske, om hvilke samtlige Sogne den danske Regjeringskommissær 1851 har givet og den danske Regjering siden hævdet den Bestemmelse, at tydsk Gudstjeneste skal holdes ligesaa ofte som dansk.

Maae vi nu end fra et dansk Synspunkt misbillige en Ordning, der giver det Tydske i disse danske Sogne ligesom i hine Kjøbstæder en længre Tilværelse end fornødent, og maae vi end betragte den Ængstelse, der her viser sig, for at gaae det Tydske for nær, som altfor overdreven, og den Skaansomhed mod Fordomme hos en Deel af disse Sognes Beboere, der gjøre, at de opbygges ligesaa godt ved en tydsk Prædiken som Katholikerne ved en latinsk Messe, som altfor øm og nænsom: saa ville vi dog udpege et Gode ved Sagen — skjøndt det maaskee er et temmelig ufrugtbart Gode — nemlig at det, lige overfor den tydske Presses idelig gjentagne Klager over den tydske Nationalitets Undertrykkelse i Slesvig, paa det Klareste godtgjør, at den danske Regjering ved Sprogforholdenes Ordning er gaaet til Værks med det meest exemplariske Maadehold, et Maadehold, som vi meget tvivle om, at Tydskerne vilde vise under lignende Forhold.

Ligesom i de anførte Tilfælde mange Sogne, hvis Folkesprog kun er dansk, ere blevne regnede til det blandede Distrikt, saaledes ere paa andre Steder Sogne, hvis Sprog virkelig er blandet, ikke henførte til det blandede

Distrikt, men behandlede som om de vare reent tydske. Dette gjælder baade om Vest- og Sydgrændsen. At paa Vestsiden Sognene Nykirke og Rodenæs endog ere overveiende danske, have vi ovenfor viist (S. 379—81), og hvad vi derom have yttret, vil formeentlig vinde en ikke ringe Styrke, naar vi dertil føie, at selv Mænd som Amtmand Reventlow og Provst Ahlmann foresloge (9 Nov. 1851) at indføre dansk Gudstjeneste, rigtignok kun hver fjerde Søndag, i disse Sogne, og Underviisning i Dansk i Skolerne[1]). Sognene Klangsbøl, Nybøl, Deetsbøl, Enge ere i det Mindste blandede. Foruden hvad vi tidligere have bemærket om Forholdene i disse Sogne, maae vi endnu udhæve det Vidnesbyrd, som Kriminaltabellerne give; thi hvor der forekommer Forbrydere fra disse Sogne, anføres der sædvanlig om dem, at de tale Dansk ved Siden af Frisisk, stundum endog alle tre Folkesprog, Noget, som iøvrigt ikke er indskrænket til disse Sogne, men strækker sig langt længere sydpaa, skjøndt det her ikke møder saa hyppigt som i den nordligere Egn. Om det Danske i et af disse Sogne faae vi endog et Vidnesbyrd fra en Kant, hvor vi mindst skulde vente det, nemlig i „Schleswig-Holsteinische Briefe von Moritz Busch", idet han (2 B. S. 35) gjør en Bemærkning om „dem gleichfalls (wie Klixbüll) viel plattdänisch redenden Geestdorfe Gath". Han mener Byen Gade i Sognet

---

[1]) Et lille Træk kaster Lys paa Tilstanden i disse Sogne. Paa en Visitats spurgte Provsten et Barn i den tydske Skole i Rodenæs: „Wie alt bist Du?" Der paafulgte intet Svar. Provsten gjentog sit Spørgsmaal; men Barnet vedblev at være taust. Da spurgte Provsten: „Hvor gammel er Du?" — „Syv Aar," svarede Drengen.

Nybøl. Uagtet alt dette have alle disse Sogne, baade de, i hvilke Dansk er det langt overveiende Folkesprog, og de, i hvilke det tales ved Siden af Frisisk og Plattydsk, ved den danske Regjerings sidste Ordning af Forholdene, beholdt **Høitydsk** som det **udelukkende** Sprog for Skolen og Gudstjenesten, et Sprog, som i disse Sogne ikke let tales af Andre end af Præsten og Skolelæreren. Der er end ikke gjort saa meget for det danske Sprog, at der gives Underviisning deri i Skolen. Og der var dog Grund til at gjøre dette endog i langt sydligere Sogne, hvor det danske Sprog, uagtet Kirke- og Skolesproget er høitydsk, af sig selv stadigen udbreder sig mere og mere, ligesom det i de nordligere Sogne, ligeledes uagtet Kirke- og Skolesproget er udelukkende tydsk, ved sin egen Magt har gjort sig næsten til det herskende Tungemaal [1]).

Vi vende os nu til Sydgrændsen. Ogsaa her maae

---

[1]) Nybøl og Deetsbøl burde, som tidligere bemærket, paa Kaartet Nr. 1 have været betegnede som blandede. Om disse to samgrændsende Sogne kan jeg fra en Mand, der boer i Nybøl og daglig færdes med Beboerne, Physikus N. Bech, meddele følgende paalidelige Oplysninger af et Brev af 29 Febr. 1856: Med Undtagelse af nogle faa Mænd, i begge Sogne tilsammen maaskee en halv Snees, kan enhver Mand forstaae og tale Dansk, omtrent det Samme er Tilfældet med Fruentimmerne. I omtrent 31 Familier tales alene Dansk (nemlig omtrent 23 i Nybøl, 8 i Deetsbøl); i 10—12 alene Tydsk (8—10 i Nybøl, 2 i Deetsbøl); i 11 Familier i Nybøl baade Dansk og Tydsk, i de øvrige Frisisk. Hr. Physikus Bech navngiver tillige en Deel andre Sogne, til hvilke han vel ikke har et saa nøie Kjendskab, som til Nybøl og Deetsbøl, men hvor han dog kan bevidne, at Færdighed i Dansk er meget udbredt, som Faretoft, Dagebøl, Emmelsbøl, Horsbøl o.s.v. Fra en ligeledes med Stedforholdene nøie bekjendt Mand,

vi beklage, at det Danske ikke er skeet sin Ret. Paa et Strøg, der i omtrent halvanden Miils Bredde strækker sig fra Byen Slesvig langs Slien til henimod dens Munding og indbefatter en halv Snees Sogne, er Kirkens og Skolens, Rettens og Bestyreliens Sprog vedblevet at være udelukkende tydsk, uagtet Landets gamle Sprog endnu ikke har overladt det indtrængte fremmede Eneherredømmet, men fører en seiglivet Kamp mod det paa denne sin nuværende yderste Grændse, en Kamp, som vilde vende sig til Seir, hvis det fra Regjeringens Side fik den Understøttelse, som det har et saa gyldigt Krav paa. Det skete ikke 1850. Det var uden Tvivl det største Misgreb, som skete ved

---

Physikus Ulrich i Tønder, er meddeelt et lignende Vidnesbyrd om Sognene i Hviding Herred (Fædrelandet Nr. 296, 19 Dec. 1855. Han siger: „Jeg kan udtale den Forsikkring, at hvad Bestyrelsen angaaer, det danske Sprog saa langt fra er skeet sin Ret, at Sproggrændsen tværtimod for Enhver, der kjender Forholdene, vil vise sig at være dragen adskillige Sogne for nordlig. De fem Sogne af Hviding Herred, tæt søndenfor Tønder og Høier, nemlig Raventofte, Nykirke, Rødenæs, Klangsbøl og Horsbøl, af hvilke kun det første ved Sprogpatentet har faaet blandet Sprog (og det er da ogsaa saa dansk som noget Sogn i hele Kongeriget), ere nemlig aldeles overveiende danske. I Nykirke, Rødenæs, Klangsbøl og Horsbøl kan ikke alene enhver Voxen, ja de fleste Børn, forstaae og tale Dansk; men i Nykirke og Rødenæs er hos de Allerfleste Familie- og Huussproget dansk, og i de to andre Sogne, mindst naturligviis i Horsbøl, er dette Tilfældet hos særdeles Mange. Ved Nykirke Sogns sydligste Skole har jeg saaledes mødt Børnene paa deres Hjemvei indbyrdes samtalende Dansk, og der er Mange i disse Sogne, som, naar Forhørsprotokollen oplæses for dem paa Høitydsk, ikke forstaae et Ord deraf, uagtet dette Sprog nu, som før Krigen, er deres Skole-, Kirke- og Retssprog". Om Rødenæs og Nykirke see ogsaa Berl. Tid. 22 December 1855.

Sprogsagens Ordning, at man ved at drage den nugjældende Sproggrændse i Angel, overlod de danske Elementer, som findes søndenfor denne, til fortsat Udryddelse ved det Tydske. Denne uheldige Afgjørelse var ingenlunde en Følge af Mangel paa Kjendskab til Forholdene; det fremgaaer tværtimod af Akterne, at Slesvigs daværende Bestyrelse baade af tidligere Erfaringer og af de Oplysninger, som der under Krigsaarene havde været saa god Leilighed til at skaffe sig, meget godt kjendte Sprogforholdene i Angel. Det er desværre kun altfor vist, at Regjeringen under de diplomatiske Vanskeligheder i dette Tilfælde som i flere andre valgte den farlige Udvei, at slaae en Deel af paa sin gode Ret, for at forsone Modstanderne, i det Haab, saaledes at faae Fred og Ro paa det indskrænkede Omraade, man forbeholdt sig. Tiden har viist, baade i denne Sag og mange andre, hvor falsk denne Politik har været: Eftergivenheden, langt fra at forsone, har gjort Modstanderne mere dristige, nærgaaende og fordringsfulde, og istedenfor Fred har man høstet en stadig Ufred. De umiddelbare Følger for denne Deel af Slesvig have været sørgelige: det Danske, som, skjøndt tilbagetrængt og fortrykt, dog hidtil har fristet Livet her, gaaer nu den visse Undergang i Møde; udelukt fra den Pleie, som Skolen skulde give, og som det efter den Mishandling, det saa længe har lidt, umulig kan undvære; berøvet Agtelsen hos Beboerne selv, som et Sprog ikke kan have, der forskydes og bortvises fra enhver Brug i det offentlige Liv, maa det døe ud, og det faaer atter her Udseendet af, at det er den danske Regjering selv, der har fældet Dødsdommen.

At det danske Tungemaal endnu ikke er fortrængt fra sin gamle Grund ved Slien, men lever her, søndenfor

Sproggrændsen, troe vi at have godtgjort ved det, vi tidligere have anført. Vi have ladet en lang Række af Forfattere fra Aarhundredets Begyndelse indtil Oprørets Udbrud, og det tydske Forfattere, med deres egne Ord aflægge Vidnesbyrd om det danske Sprogs Sydgrændse, og vi have seet, at de ere samstemmige i, at denne Grændse først findes ved Slien. Keller meddeler (1824) Prøver paa det danske Folkesprog ved Slien; og Gudme siger (1833): „das Dänische ist **die allgemeine Familiensprache** nicht nur in den nördlichen Aemtern des Herzogthums Schleswig ...... sondern sie ist auch als solche in den mittlern Aemtern Flensburg und Schleswig (Gottorff), ja selbst in den südlichen Aemtern und Districten von Husum bis an das Kirchspiel Schwesing **vorherrschend**". Selv et Par Forfattere, der stræve, efterat Stænderforfatningen var traadt i Virksomhed og Sprogspørgsmaalet havde faaet politisk Betydning (Schröder 1837 og den plattydske Forfatter hos Firmenich 1843), ihvor meget de vride og vende sig, maae dog blive staaende ved Slien og sige: **her er den Grændse, som skiller mellem det danske og tydske Folkesprog.** En Undtagelse gjør alene det Kaart, som udgaves af Geerz, paa hvilket Grændsen rykkes op fra Slien omtrent til den Linie, som siden af den danske Regjering er fastsat som Sproggrændse. Men at en Mand, der har indtaget en saadan Stilling under Oprøret som Geerz, og der ved den Maalestok, han lægger til Grund for sine Bestemmelser, viser sig som aldeles hildet, ikke er skikket til at være Voldgiftsmand i den sproglige Tvist, have vi allerede bemærket. Desuden omstyrtes aldeles hans Paastand af Kriminaltabellernes Vidnesbyrd. De godtgjøre uimodsigeligen og urokkeligen,

at Landets gamle og oprindelige Tungemaal ved Siden af det indtrængte plattydske endnu lever og lyder ved Sliens Bred, og naturligviis kraftigere og stærkere, naar man fra Slien gaaer nordefter.

Men da denne Sandhed endnu finder Modstandere — hvad enten Grunden til Modstanden er at søge i Mangel paa Villie eller Mangel paa Indsigt, enten hidrører fra den politiske Betragtning, der helst vilde have det Danske forviist til hiin Side Kongeaaen, eller den Bankundighed, som finder, at Dansk ikke er Dansk, naar det ikke lyder, som naar man læser det op af en Bog — saa ville vi endnu tilsidst underbygge den med nye Beviser, saa den vanskeligen skal kunne rokkes. Det er de Vidnesbyrd, som aflagdes af de danske Officerer, der efter Krigens Tilendebringelse i længre Tid havde ligget i Qvarteer paa forskjellige Steder i Angel under den Beleiringstilstand, som her fandt Sted i Aarene 1851 og 1852. Anledningen til, at de afgave deres Erklæringer, var en Artikkel, der fremkom i den Berlingske Tidende (8 Dec. 1855), da Scheel var holsteensk og Raasløf slesvigsk Minister, og som man efter dens hele Tone og Indhold med Grund tillagde en officiel Charakteer. Den almindelige Mening blev snart, at Kilden til denne Artikkel, skjøndt den var mærket R, var at søge ikke i det slesvigske, men i det holsteenske Ministerium. Ganske i Overeensstemmelse med hvad Geheimeraad Scheel havde yttret i sine Fragmenter, gik den ud paa at fremstille det som en Feiltagelse, at nogle Sogne („nogle smaa, vel 5 til 6 Sogne") i Gottorp Amt vare henlagte til det blandede Sprogdistrikt, og der forekom Yttringer, som tydede paa, at det nok var muligt, at Kongens Raadgivere vilde søge at faae denne „Feiltagelse" rettet. De danske Offi-

cerer, som nylig med Sværdet havde værget for Danmarks Ret og Ære, saae med Smerte, at Kampens dyrekjøbte Frugter stode Fare for at mistes ved et ministerielt Lune, eller Uvidenhed, eller hvad det nu var, og følte sig kaldede til med deres Ord at vidne for den Sag, som de havde kjæmpet for [1]). Vi skulle af disse Vidnesbyrd, der ere støttede paa den Sagkundskab, som Ophold paa Stedet selv og jævnlig Berøring med Befolkningen giver, meddele Adskilligt saavel om de Egne, der ligge udenfor og søndenfor, som om dem, der ligge indenfor og nordenfor Sproggrændsen, skjøndt Hensynet til Rummet gjør, at Udvalget maa blive indskrænket. Det er vel danske Mænd, som her bære Vidne, men vi stole paa, at de tydske Officerer (vi mene naturligviis Forbundshærens), som stode ligeoverfor dem paa Valpladsen, ville tilstaae, at det Ord, som en dansk Officeer giver under sit Navn og sin Ære, vel staaer til Troende. Og for andre Tydskere ville vi bemærke, at hvad

---

[1]) Snart efter fremkom der ogsaa fra andre Sider i Pressen en Mængde Artikler, hvori der, under energiske Udbrud af Uvillie mod den Tanke, der om end gjennem adskillige Omsvøb tydelig nok udtaltes i Artiklen R, med slaaende Kjendsgjerninger godtgjordes, at der rigtig nok var begaaet en „Feiltagelse" ved Sprogsagens Ordning, men den bestod ikke deri, at for mange, men deri, at for faa Sogne baade mod Syd og Vest vare regnede til det blandede Distrikt (se Fædrelandet 19 Dec. 1855, 4 Jan., 19 Jan., 23 Jan., 31 Jan., 6 Febr. 1856, Berlingske Tidende 22 Dec. 1855). Denne Modstand, der vel var stærkere end man havde ventet, gjorde en Virkning paa Ophavsmændene til hiin Artikel, der viste, at de ikke troede, at deres Paastand kunde udholde en offentlig Drøftelses Prøve: de forstummede saa aldeles, at, uagtet de mange indtrængende Spørgsmaal der gjordes dem, man endnu den Dag i Dag ikke har faaet at vide, hvilke de „5 eller 6 smaa Sogne" vare, de havde i Sigte.

de danske Officerer have vidnet, er det selv Samme som Kriminaltabellerne udsige om Sprogforholdene i disse Egne. Dette kunde heller ikke være anderledes: Sandheden er altid samstemmig med sig selv.

Premierlieutenant Westengaard ved 10 Liniebataillon har den Fortjeneste at have givet det første Exempel og ved dette tilskyndet andre danske Officerer til at meddele lignende Oplysninger om Sprogforholdene i det sydlige Angel efter de Erfaringer, som de havde gjort. Trediedagen efter at hiin Artikkel havde staaet i Berlingske Tidende, læstes fra hans Haand et Svar i samme Blad (11 Dec. 1855). Efterat han heri først har bemærket, at han en kortere Tid havde været ansat som Chef for et Kompagni, der kantonerede ved Kappel i det sydøstlige Angel, og derpaa i halvfjerde Maaned (fra først i Dec. 1851 til 16 Marts 1852) været Distriktskommandant under Beleiringstilstanden og havt Befalingen over et Kompagni, der var indqvarteret i Esttiis og en Deel af Tøstrup Sogne, medens han selv i den Tid havde sit Qvarteer paa Gaarden Runtofte, yttrer han dernæst om Forholdene i denne Egn, der deels ligger **udenfor**, deels tæt indenfor den af Regjeringen dragne Sproggrændse, Følgende [1]):

„I min dobbelte Egenskab som Kompagnikommandør og Kommandant i Distriktet havde jeg Meget at gjøre med Beboerne, og havde deels ifølge mine Foresattes Ønske deels af personlig Interesse min Opmærksomhed specielt henvendt paa de derværende Sprogforhold. Resultatet heraf

[1]) Af Officerernes Erklæringer blev kun Prem.-Lieut. Westengaards trykt.

var, at jeg, og jeg kan tilføie, mine undergivne Kammerater, fik den Overbeviisning, at Sprogforholdene i denne Egn i det Væsentlige ere de samme, som Pastor Hagerup senere udførligt har godtgjort, at de ere i Solt og Omegn. Jeg har i de sidste 2½ Maaned, jeg opholdt mig der, altid talt Dansk undtagen med de Dannede, og er paa meget faa Undtagelser nær bleven svaret paa dette Sprog. Jeg har saa at sige ikke truffet en eneste Bonde, som ei forstod Dansk.

Den 17de Marts 1852 blev Kompagniet forlagt til Gelting Sogn, der strækker sig heelt ned til Slien. Mit Qvarteer var i Brede midt imellem Dyttebøl og Geltinggaard. Kompagniets Mandskab var indqvarteret i Nyby, Pommerby, Gelting, Stenderup o. s. v. Efter nogle Dages Ophold, spurgte jeg en Dag Kompagniet var samlet, efter at have ladet Mandskaberne fordele sig, eftersom de vare indqvarterede, nemlig hver Byes Indqvartering for sig: „Forstode Eders tidligere Qvarteerværter og deres Folk bedre det danske Sprog end de, hos hvem I nu ere indqvarterede?"

For Byen Nybyes Vedkommende svarede den der indqvarterede Underkorporal Adolfsen og hans Korporalskab: „Nei!" „De her kunne mere Dansk; men ere mere ildefindede."

For de andre Byer og Gaarde lød Svaret, at der ikke var nogen Forskjel; Beboerne kunne her som paa Runtofte Gods godt forstaae Dansk.

Saaledes svarede mig circa 80 danske Officerer, Underofficerer, Underkorporaler, Spillemænd og Menige.

Inden jeg blev forflyttet til Gelting, havde jeg af endog meget hæderlige og loyale Mænd modtaget de be-

stemteste Forsikkringer om, at der kun var een eneste gammel Mand i Gelting Sogn, som endnu talte Dansk.

Da jeg allerede forhen mere end eengang havde seet, hvorlidet ellers troværdige tydske Mænds Erfaringer i denne Sag vare at stole paa, naar de ei vare det danske Sprog fuldkommen mægtige, og ved at tiltale Beboerne paa Dansk kunde faae disse til at vise deres Kjendskab til dette Sprog, besluttede jeg selv paa det Nøieste at ville undersøge disse Forhold og noterede mig til den Ende daglig, hvem jeg talte med, og grupperede dem da under følgende Nummer: Nr. I. de, som tale Dansk, Nr. II. de, som forstaae Dansk, og Nr. III. de, som ei forstaae Dansk. Det viste sig da, at Nr. II. kom til at omfatte **næsten alle dem**, jeg under mit udstrakte Samqvem med Beboerne traf paa — selv endog enkelte **Børn**, at Nr. I. omfattede **over en Trediedeel**, og Nr. III. **ikke en Tiendedeel.**"

Om Sognene Brarup, Bøl, Tumby, Strustrup, bemærker Premierlieutn. Westengaard, at han vel ikke er i Besiddelse af saa nøiagtige Data om Forholdene her som paa hine Steder; men han har dog besøgt alle disse Byer ligesom hele det sydlige Angel, og de Erfaringer, han gjorde om Forholdene i disse Egne, stemte næsten ganske med hvad han fandt paa Runtofte, og han hørte dem stadfæste af saa mange af sine Kammerater, at han er fuldkommen overbeviist om, at Forholdene væsentlig ere de samme her som hist. Han tilføier: „Hvis man kan bebreide de af enhver dansk Mand høitagtede Hædersmænd, der bevægede vor allernaadigste Konge til at indsætte det danske Sprog i sin Ret, Noget, da er det det, at de ei fik Sproggrændsen forlagt lige til Slien mod Syd, og mere vestligt i de frisiske Distrikter, angaaende hvilke jeg ogsaa er i Besiddelse af tilstrækkelige

Kjendsgjerninger til at bevise, at det danske Sprog heller ikke der har erholdt, hvad der tilkom det" [1]).

Deels efter Premierl. Westengaards Exempel deels ifølge hans Opfordring fremkom der nu Erklæringer fra over 40 danske Officerer, der stadfæstede, hvad han havde sagt, og gave videre Oplysninger om Sprogforholdene i hele Sliestrøget sønden for Sproggrændsen saavel som i Egnen norden for denne Grændse.

Major C. W. Dau ved 4de Liniebataillon erklærede: „Jeg har som Kommandør for den 5te Forstærkningsbataillon ligget med denne Bataillon i Kantonnement i Kappel og Omegn, navnlig i Gelting, Eskriis, Tøstrup og Ravnkjær Sogne i henved et heelt Aar, fra Mai 1851 til Mai 1852, under den da herskende Beleiringstilstand. De Indberetninger, jeg i denne Tid har modtaget fra de under min Kommando stillede Befalingsmænd, der laae indqvarterede paa Landet i ovennævnte Sogne, gik alle ud paa, at Beboerne meget godt forstode Dansk, og naar de bleve tiltalte paa dette Sprog, ogsaa i Regelen svarede paa Dansk." (De to førstnævnte Sogne ligge indenfor, de to sidstnævnte udenfor Sproggrændsen).

Af Lieutenant H. R. Bechers udførlige og meget oplysende Erklæring maae vi indskrænke os til at meddele

---

[1]) Af en anden Meddelelse af Prem.-Lieut. Westengaard udhæver jeg følgende Yttring: „I Brede mellem Dyttebøl og Geltinggaard traf jeg en Dag i Marts 1852 to Børn, begge under 12 Aar, der vare omtrent en halv Miil sydfra, jeg troer fra Nyholm. De forstode meget godt Dansk, og angave, at de havde lært det af deres Forældre". Denne Jagttagelse fortjener at mærkes, for at bedømme Tydskernes Forsikkring om, at Dansk findes i det Høieste kun hos alderstegne Folk. — Nyholm ligger tæt ved Slien.

enkelte Uddrag. Han gjorde Tjeneste som Adjutant under Beleiringstilstanden i Angel ved 1ste Militærdistrikt fra Juni 1851 til April 1852 (i den største Deel af denne Tid, September 1851 til April 1852, som Adjutant hos den Overstbefalende, Oberstlieutenant Wilster) og havde i denne Stilling rigelig Leilighed til at gjøre sig bekjendt med Sprogforholdene. — Fra Begyndelsen af Juni til midt i August 1851 var han indqvarteret paa Dollerødgaard, i hvis Nærhed ligge følgende Byer og Steder: Bedested, Dollerød-Skov og Mark, Sønderbrarup, Fovlløkke, Ravnkjær, Egenæs, Kalvetofte, Aageby, Grødersby, Arnæs, Melby, Skjæggerød (samtlige disse Steder, med Undtagelse af Skjæggerød, ligge **udenfor** Sproggrændsen tæt ved Slien i Sognene Borne, Tøstrup, Ravnkjær, Sønderbrarup, Arnæs og Kappel). — I Slutningen af August, hele September og en Deel af Oktober havde han Qvarteer i Bøl, hvis nærmeste Omegn dannes af Byerne Bølstovby, Store og Lille Bredbøl, Raaruplund, Løit og Tumby (deels tæt indenfor Sproggrændsen deels **udenfor** den). — Fra Oktober 1851 til April 1852 var Kommandoens Stabsqvarteer paa Flarupgaard, i hvis Omegn ligge Byerne Nørrebrarup, Savstrup, Fruerlund, Gangelskjæl (alle tæt indenfor Sproggrændsen).

Om samtlige disse Steder bemærker Lieutn. Becher i Almindelighed, at Sproget aldeles ingen Vanskelighed gjorde; han erindrer aldrig nogensinde at have været nødt til at gjøre Brug af det tydske Sprog: Enhver forstod Dansk. Ligesaalidet faldt det i Almindelighed Beboerne vanskeligt at tale Dansk; det, der gjorde Forskjel, var, at man paa somme Steder var mere, paa andre mindre villig til at betjene sig af dette Sprog. Om den førstnævnte Række

Byer (i Slie-Sognene) hedder det: „Alle disse Byer har jeg ofte besøgt og hver Gang indladt mig i Samtale med forskjellige Individer. Resultatet er det samme: der begyndes gjerne med et lille „wie", naar man tiltaler dem paa Dansk; men efterhaanden naar deres Tunge kommer lidt paa Gled, og de glemme, at de pligtskyldigst skulle være uvidende i Dansken, gaaer Samtalen prægtigt paa meget taalelig Dansk." Det hændtes endog ikke sjældent Eieren af Dollerødgaard, der var en stiv Tydsker, at han glemte sit Forsæt, kun at tale Tydsk, og uforvarende gled over i Dansk. Om Arnæs og Kappel bemærkes, at der „taltes meget ofte og meget godt Dansk." Dersom det blot havde været Mændene, som talte Dansk, kunde man troe, det var en Følge af disse Flækkers Samqvem med Kjøbenhavn; men det Samme gjælder for en stor Deel om Qvinderne og hele Familien; og man kan dog ikke vel antage, at en tydsksindet Skipper giver sig til at informere sin Familie i et Sprog, som han er bleven oplært til at skulle hade.

Blandt flere Enkeltheder og oplysende Bemærkninger, som forekomme i Lieutn. Bechers Erklæring, meddele vi Følgende: Om Qvarteret i Byen Bøl hedder det, at Gaardens Folk ypperlig kunde forstaaes af og forstaae de der indqvarterede Soldater; „jeg erindrer ofte at have hørt min Oppasser føre en meget levende Underholdning med Gaardens Karle og Piger, hvor der blev spurgt og svaret paa Dansk." Oberstlieutenant Wilsters Vært var det danske Sprog fuldkommen mægtig; dette var vel ikke i samme Grad Tilfældet med den Mand, hos hvem Lieut. Becher var indqvarteret; men „det lod ingensinde til at genere ham, at jeg talte Dansk til ham." I Bølskovby boede adskillige Huusmænd, som i Modsætning til Byen Bøl, hvor Stem-

ningen var tydsk, vare den danske Sag hengivne; „de talte Alle meget ordentlig Dansk, og de syntes aabenbart, at det danske Sprog faldt dem meest naturligt." — „Tætved Flarupgaard (Nørrebrarup Sogn) ligge adskillige Gaarde, hvor Bataillonens Train var opstaldet, og hvor jeg for Eftersynets Skyld kom temmelig jævnlig; hver Gang jeg kom der, talte jeg med Beboerne og da altid paa Dansk; og har jeg mange Gange været Vidne til en meget levende dansk Samtale mellem disse Folk og Bataillonens Overtrainkonstabel." — „Paa Veien mellem Flarupgaard og Raarupslund boede en Huusmand, der, da han skulde have sit Barn i Kirke, inviterede Oberstlieutenant Wilster og hans Adjutanter til Faddere .... Denne Invitation forskaffede os den Glæde at høre en god dansk Samtale mellem Manden, Konen, Børnene og nogle andre indbudne Beslægtede." — „I Gangelskjæl kjendte jeg meget nøie den for sit danske Sind og sine derfor udstandne Lidelser noksom bekjendte Gaardmand Framm. Han og hele hans Familie talte meget godt Dansk, og var det ikke en tillært Kundskab, men en i deres Inderste opbevaret og fra Fædrene nedarvet Skat, som uagtet de ydre uheldige Omstændigheder dog havde beholdt sit Grundpræg, og nu under de forandrede Vilkaar kom frem for Lyset. Framm vilde for Resten i Begyndelsen nødig tale Dansk, han undskyldte sig med, at det ikke var rigtig Dansk, „det var kun Anglerdansk," og det lykkedes først efter en Deel Forklaringer at bibringe ham Overbeviisning om, at Angler-Dansk var ligesaa godt Dansk som f. Ex. Jydsk. Denne Betragtning af det angelske Dansk som ikke værende rigtig Dansk, har jeg for Resten fundet paa mange Steder, hvilket kaster et klart Lys over

Byer (i Slie-Sognene) hedder det: „Alle disse Byer har jeg ofte besøgt og hver Gang indladt mig i Samtale med forskjellige Individer. Resultatet er det samme: der begyndes gjerne med et lille „wie“, naar man tiltaler dem paa Dansk; men efterhaanden naar deres Tunge kommer lidt paa Gled, og de glemme, at de pligtskyldigst skulle være uvidende i Dansken, gaaer Samtalen prægtigt paa meget taalelig Dansk.“ Det hændtes endog ikke sjældent Eieren af Dollerødgaard, der var en stiv Tydsker, at han glemte sit Forsæt, kun at tale Tydsk, og uforvarende gled over i Dansk. Om Arnæs og Kappel bemærkes, at der „taltes meget ofte og meget godt Dansk.“ Dersom det blot havde været Mændene, som talte Dansk, kunde man troe, det var en Følge af disse Flækkers Samqvem med Kjøbenhavn; men det Samme gjælder for en stor Deel om Qvinderne og hele Familien; og man kan dog ikke vel antage, at en tydsksindet Skipper giver sig til at informere sin Familie i et Sprog, som han er bleven oplært til at skulle hade.

Blandt flere Enkeltheder og oplysende Bemærkninger, som forekomme i Lieutn. Bechers Erklæring, meddele vi Følgende: Om Qvarteret i Byen Bøl hedder det, at Gaardens Folk ypperlig kunde forstaaes af og forstaae de der indqvarterede Soldater; „jeg erindrer ofte at have hørt min Oppasser føre en meget levende Underholdning med Gaardens Karle og Piger, hvor der blev spurgt og svaret paa Dansk.“ Oberstlieutenant Wilsters Vært var det danske Sprog fuldkommen mægtig; dette var vel ikke i samme Grad Tilfældet med den Mand, hos hvem Lieut. Becher var indqvarteret; men „det lod ingensinde til at genere ham, at jeg talte Dansk til ham.“ I Bølskovby boede adskillige Huusmænd, som i Modsætning til Byen Bøl, hvor Stem-

ningen var tydsk, vare den danske Sag hengivne; „de talte Alle meget ordentlig Dansk, og de syntes aabenbart, at det danske Sprog faldt dem meest naturligt." — „Tætved Flarupgaard (Nørrebrarup Sogn) ligge adskillige Gaarde, hvor Bataillonens Train var opstaldet, og hvor jeg for Eftersynets Skyld kom temmelig jævnlig; hver Gang jeg kom der, talte jeg med Beboerne og da altid paa Dansk; og har jeg mange Gange været Vidne til en meget levende dansk Samtale mellem disse Folk og Bataillonens Overtrainkonstabel." — „Paa Veien mellem Flarupgaard og Raarupslund boede en Huusmand, der, da han skulde have sit Barn i Kirke, inviterede Oberstlieutenant Wilster og hans Adjutanter til Faddere .... Denne Invitation forskaffede os den Glæde at høre en god dansk Samtale mellem Manden, Konen, Børnene og nogle andre indbudne Beslægtede." — „I Gangelskjæl kjendte jeg meget nøie den for sit danske Sind og sine derfor udstandne Lidelser noksom bekjendte Gaardmand Framm. Han og hele hans Familie talte meget godt Dansk, og var det ikke en tillært Kundskab, men en i deres Inderste opbevaret og fra Fædrene nedarvet Skat, som uagtet de ydre uheldige Omstændigheder dog havde beholdt sit Grundpræg, og nu under de forandrede Vilkaar kom frem for Lyset. Framm vilde for Resten i Begyndelsen nødig tale Dansk, han undskyldte sig med, at det ikke var rigtig Dansk, „det var kun Anglerdansk," og det lykkedes først efter en Deel Forklaringer at bibringe ham Overbeviisning om, at Angler-Dansk var ligesaa godt Dansk som f. Ex. Jydsk. Denne Betragtning af det angelske Dansk som ikke værende rigtig Dansk, har jeg for Resten fundet paa mange Steder, hvilket kaster et klart Lys over

en af de mange forskjellige Maader, hvorpaa man har forsøgt at udrydde det danske Sprog" ....

„I hele denne Egn (den nys omtalte, tæt indenfor Sproggrændsen) gjælder det som almindelig Regel, at den yngste Ungdom, Skoleungdommen, ikke kunde synderlig Dansk, en meget naturlig Følge af den tydske Propagandes Virksomhed; men at der dog desuagtet i Børnene var en dansk Rod, en umiddelbar ubevidst Erhvervelse af det danske Sprog, deres Modersmaal, viste den forbavsende Lethed, hvormed Børnene i de Skoler, hvor det danske Sprog kom til sin Ret, tilegnede sig det og ligesom producerede et Sprog, der laae skjult i dem. Det Samme gjælder for Resten om hele Distriktet; men jeg har anført det her, fordi det ved Indførelsen af Dansk som Skolesprog viste sig med en saa slaaende Sandhed."

Sogne, der ligge enten nordligere eller sydligere end de hidtil omtalte, kjender Lieutn. Becher ikke af et længere Ophold, men af jævnlige Exkursioner. Efter hans Erfaring vinder det danske Sprog, som man kommer nordligere, en stedse stærkere Overvægt som Familiesprog. I de sydligere Sogne, ved Sliens vestlige Deel og omkring Byen Slesvig, tales i Omgang i Almindelighed Plattydsk, „der dog er vidt forskjelligt fra det Plattydsk, der tales i Holsteen." „At det fundamentale Sprog imidlertid her endnu var Dansk, viste sig tydeligt derved, at jeg aldrig paa disse Excursioner, selv lige ned til Slesvig, har været nødt til at bruge det tydske Sprog for at blive forstaaet, og at det ofte er hændet mig at faae Svar paa godt bredt Dansk og det af Folk, som vare barnfødte og opdragne der i Egnen."

Om det Plattydsk, som høres i Angel, bemærker Lieutenant Becher et andet Sted, at det ikke blot var for-

skjelligt fra det holsteenske, men „havde overordentlig megen Lighed med Dansk" — „i det Mindste var det mig langt lettere at forstaae end ægte Kronjydsk."

„Til Slutning skal jeg kun anføre et mærkværdigt Faktum, at de Personer, der fra **hele Districtets saavel sydlige som nordlige Egne** kom til Oberstlieutnant Wilster, næsten altid kunde tale Dansk, naar de vare Supplikanter, eller havde en eller anden Brøde, hvorfor de ønskede Absolution, et Faktum, som tilstrækkelig godtgjør, at Mangelen ikke laae i Evnen, men i Villien" [1]).

[1]) Hvad Lieut. Becher her anfører, stemmer ganske med andre Erfaringer. Der er overhoved tre Tilfælde, i hvilke Angelboen, som ellers gjerne vil skjule sit danske Sprog, taler det flydende og let. Det første er, naar han har Noget at udbede sig eller søge om hos En, der helst taler Dansk. Det andet er, naar Vrede eller anden Lidenskab sætter hans Indre i Bevægelse. Det tredie er, naar Hjertet aabner sig under selskabelig Glæde, ved Gilder og andre Sammenkomster. Jeg skal anføre et Par Exempler. Der var tre unge Karle i Sørup, om hvilke en Mand, hvem det var magtpaaliggende at komme til Kundskab om Sprogforholdenes virkelige Beskaffenhed i Sognet, antog, at de ikke kunde Dansk, fordi han aldrig havde hørt et dansk Ord af dem. Da hændte det sig efter lang Tid, at disse Karle kom op at kives paa Kroen, og nu gik det saa flydende paa Dansk, som de aldrig havde talt andet. — En Kudsk kjørte for nogle Reisende i Nærheden af Slesvig; han talte Plattydsk. De Reisende indlode sig med ham om Dagens Æmne, Tydsk eller Dansk, det var et Par Aar før Oprøret. Kudsken forsikkrede, han var en Tydsker. Som han imidlertid talte og mødte Modsigelse, blev han ivrigere og ivrigere og slog tilsidst om i Dansk, idet han med stor Hidsighed til de Reisendes store Morskab paa Dansk forsikkrede, at han var en Tydsker. — Det er meget hyppigt, at man i Sogne, hvor man ellers ikke vil tale Dansk, ved Gilder og Lystigheder samtaler paa Dansk og udbringer Skaaler paa dette Sprog. Ved et Bryllupsgilde i et af de sydlige angelske Sogne faldt Samtalen mellem en

Premierlieutenant C. M. Gorm ved 14de Liniebataillon bemærker, at han som Tjenstgjørende ved 3die Forstærknings-bataillon fra 1ste Juni 1851 til Udgangen af April 1852 har ligget med Kommando til Ordens Opretholdelse i forskjellige angelske Sogne (Husby, Store Solt, Satrup, Ølseby og Farensted, Strustrup, Moldened, Kalleby), og at ikke blot de Pligter, som Militærtjenesten under de særegne Forhold medførte, men ogsaa meget udstrakte Kroquerings-arbeider, der omfattede alle af Kommandoen belagte Strækninger og hyppigt førte ham ind i Nabosognene, bragte ham i idelig Berøring med Beboerne og gjorde ham fortrolig med Forholdene. Saavel efter egne Jagttagelser, som ifølge mangfoldige Udsagn af hans Undergivne, oplyser han dernæst Følgende:

„I Husby, Store Solt og Satrup (hvilket ligefuldt gjælder om Havetofte og Hostrup) kunde ei alene enhver Voxen (maaskee med Undtagelse af en enkelt Indvandret) forstaae og tale — dog sjældent læse eller skrive — Dansk, men overalt taledes der Dansk med Huustyendet og, paa et Par Familier nær, var Omgangssproget mellem Familiens Medlemmer (selv f. Ex. i den store Lorenzenske Familie i Store Solt) Dansk, saa at de fleste Børn, der maatte lære Lektier udenad paa Tydsk til Skolen, talede Dansk hjemme. For mig som Officeer søgte de i Begyndelsen ofte at skjule dette Forhold, for Mandskabet, der deelte Stue med Familien, hos hvilken det var indqvarteret, var det umuligt."

Kone i Sognet og Præsten paa Børneunderviisningen og gik derved let over til Sprogforholdene. „Ja før 1848", bemærkede Konen blandt Andet, „kunde vi Alle tale dansk, men nu", tilføiede hun ironisk, idet hun saae hen paa Gjæsterne — „nu kan vi slet ikke".

„I Ølseby, Farensted samt Strustrup (hvilket ligefuldt gjælder om Tumby) kan enhver Voxen i Regelen baade forstaae og tale Dansk; jeg selv har — saa vidt jeg mindes — ikke truffet Nogen, som i det Mindste ikke forstod Dansk. I de nordligere Dele af disse Sogne er Omgangssproget endnu Dansk, i de sydligere derimod deelviis en Blanding af Dansk og Plattydsk; men Dansk er ubetinget det overveiende Element. Mandskabet kunde, efterat man et Par Dage gjensidigen havde vænnet sig til hinandens Udtale og Betoning, ei alene gjøre sig forstaaeligt for dem, men med største Lethed og Naturlighed føre lange Samtaler med dem paa Dansk."

Selv i de sydligste Sogne Moldened og Kalleby, tæt ved Byen Slesvig, hvor Omgangssproget var Plattydsk af den bekjendte Beskaffenhed, kunde Mandskabet efter kort Tids Forløb med Lethed gjøre sig forstaaeligt for Befolkningen paa Dansk[1]).

---

[1]) Til nærmere Oplysning om Forholdene i Havetoft Sogn kan Forfatteren efter tvende Meddelelser, der hidrøre fra Mænd, som paa det Nøieste kjende Stedsforholdene, tilføie Følgende: Blandt de gifte Personer er der omtrent 500, som tale Dansk. Med Undtagelse af en enkelt Mand i Byen Klapholt, som muligen dog kan tale Dansk, er det kun Indvandrede, som tale udelukkende Tydsk; men selv af de Indvandrede forstaae Alle, som have opholdt sig i Sognet i 10 Aar, ogsaa dansk Tale; Nogle af dem have endog ved Opholdet her i Sognet lært at tale Dansk. — I Havetoft hændtes for nogle faa Aar siden Følgende. Til Middagsmaaltidet, som holdtes i Præstegaarden efter en Kirkevisitats, vare Kirkeværger, Skoleforstandere og flere andre af Sognets Bønder indbudne; Amtmand og Provst vare naturligviis ogsaa tilstæde, og, da de noget forud havde givet den officielle Erklæring, at der i Havetoft slet ikke taltes Dansk, eller i det Mindste ikke et Sprog som andre Danske kunde forstaae, ligesaalidet som Bønderne kunde

Kapt. L. Thuraḥ bemærker Følgende om den Leilighed, han har havt til at blive bekjendt med Sprogforholdene i Angel: „Som Premierlieutenant ved den tredie Forstærkningsbataillons 3die Kompagni var jeg indqvarteret paa forskjellige Steder i Angel fra Mai 1851 til Mai 1852, altsaa et heelt Aar. Da jeg aldrig har kunnet tale det tydske Sprog, og jeg dog med meget faa Undtagelser (især hos Folk udenfor Bondestanden) ellers er bleven forstaaet allevegne i Angel, baade i det ovennævnte Aar, da min Embedsstilling bragte mig i daglig Berøring med Befolkningen, og senere da jeg to Gange har gjennemreist Angel paa kryds og tvær, saa maa jeg deraf slutte med Bestemthed, at Angelboen overhoved kan forstaae Dansk, skjøndt ikke allevegne med samme Lethed eller med samme Beredvillighed. Denne Formodning understøttes tillige af den Kjendsgjerning, at selv de meest fortydskede Beboere grebe med Begjærlighed enhver Leilighed, der tilbød sig under Beleiringstilstanden, for at aflure Officererne saavel deres Befalinger til Mandskabet som deres Samtaler indbyrdes, hvilket forudsætter, at de forstode Sproget, i det Mindste nogenledes. — Jeg har ofte hørt Angelboer erklære paa Dansk, at de ikke kunde tale Dansk; det hidrører fra, at de have hørt Tydskerne rive saa længe ned paa den jydske Mundart, som er Angelboens

fatte det kjøbenhavnske Danske, var det altsaa ikke rimeligt, at man her vilde faae dansk Tale at høre. Der var imidlertid nogle dansktalende Gjæster i Besøg hos Præsten. Disse indledede ved Bordet en Samtale med Bønderne, der snart kom paa Glid og talte flydende Dansk. Samtalen blev almindelig, og mirabile dictu — Amtmand og Provst endte med selv at stemme i og tale Dansk med Bønderne! Siden paastode de aldrig, at man ikke talte Dansk i Havetoft.

Modersmaal, at de nu selv skamme sig ved det, skjøndt man dog med langt større Føie kunde laste deres qvasi-Plattydsk som et Patois, der maa være indfødte Tydskere uforstaaeligt, da alle Konstruktionerne ere dannede efter det danske Sprogs Ordføininger [1]). Dette Angelboens oprindelige og uvilkaarlige Grundforhold til det danske Sprog hørte jeg et godt Udtryk for i Sommeren 1855; da jeg nemlig undrede mig over de store Fremskridt, som Børnene i Skolerne havde gjort i Dansk i Løbet af et Par Aar, hørte jeg, at Bønderne selv gave denne Forklaring: „„dat steckt in de Kinder"" (det ligger i Børnene). Saavidt det Almindelige.

„Det sydligste Sted i Angel, hvor jeg har været indqvarteret paa længere Tid, nemlig i Marts 1852, er Ølseby (tilligemed Farensted og nogle Landsbyer i Tumby og hosliggende Strustrup Sogne). Strax ved min Ankomst lod jeg samtlige Qvarteer-Værter sammenkalde til et Møde i Øljeby-Kro, for at gjøre dem bekjendt med deres Forpligtelser og øvrige Forhold til Indqvarteringen. Jeg læste de forskjellige Befalinger desangaaende op for dem paa Dansk med det Forord, at hvis der var Nogen, som ikke forstod Dansk, saa vilde jeg anmode En af de Tilstedeværende, som var begge Sprog mægtig, om at gjentage det Oplæste paa Tydsk. Kun to af de Tilstedeværende erklærede, at de ikke forstode Dansk; men denne deres Erklæring blev eenstemmigt modsagt af de Andre, og ved senere at tale med

---

[1]) I en anden Meddelelse af Kapt. Thurah hedder det: „Mange Bønder have sagt til mig: „„ja hvis vi kunde tale som Kjøbenhavnerne, saa var det en anden Sag"". De skamme sig ved at tale Tydsk; derfor have de altid talt mere uforbeholdent Dansk med de menige Soldater, for hvem de ikke generede sig, end til Officererne".

den Ene af dem, nemlig Gaardmand Søndergaard, der har tjent i Insurgent-Armeen, overbeviste jeg mig om Urigtigheden i det Mindste af hans Paastand." — Om Tumby Sogn, navnlig Byen Egebjerg, og Sognene Bøl, Nørre- og Sønder-Brarup yttrer Kapt. Thurah sig paa en Maade, der stemmer med det, vi have anført efter Lieut. Becher og Gorm. — „I Sommeren 1855," hedder det videre, „har jeg overværet en Provstevisitats paa Dansk i Farensted Kirke, hvor Børnene ikke blot udtrykte sig med Lethed og fremsagde Bibelsprog og Psalmevers paa Dansk, der vare lærte udenad, men forstode ogsaa at variere Udtrykket og bruge velvalgte Ord, hvilket umuligt kan vindes ved Læsebøger alene under en kort Skolegang, men forudsætter et naturligt Slægtskabsforhold til Sproget. Samme Erfaring har jeg gjort ved en Provstevisitats i Strustrup Kirke. En Sammenligning paatrænger sig her uvilkaarligt: Visitator, Hr. Provst Martens, har med kjendelig Flid lagt sig efter det danske Sprog, for at kunne opfylde sin Pligt som Visitator i de blandede Distrikter; men hos ham mangler det folkelige Grundlag, han har maattet lære Sproget som et fremmed Tungemaal: havde nu det Samme været Tilfældet med Ungdommen, saa havde det været aldeles uforklarligt, hvorledes Børnene kunde bevæge sig med større Lethed paa Dansk end Provsten, hvilket de dog gjorde." — „I Nørre-Brarup har jeg i Sommeren 1855 overværet en Katechisation paa Dansk med den ukonfirmerede Ungdom, som gik flydende, uden at Sproget viste sig at være til Hinder for Tankeudvexlingen." — Med Hensyn til Stemningen mod Sprogforandringen bemærker Kapt. Thurah, at flere Bønder i hans Paahør udtrykte deres Misfornøielse saaledes, „at de endda ikke fandt det saa ubilligt, at deres Børn skulde lære Dansk,

som at de ikke skulde dele fælles Skjæbne hele Angel over lige til Slien." „I Bredbøl (udenfor Sproggrændsen, i S. Brarup Sogn) fortalte Indvaanerne selv, at for en Menneskealder siden var der ingen der i Byen, som talte Tydsk, uden hvem der kom hjem fra Slesvig med noget i Hovedet" [1]).

„Det nordligste Sted i Angel, hvor jeg har været indqvarteret, er Rylskov og Husby Sogne (April 1852). Beboerne tale her indbyrdes Dansk, og de Ældre kunne vel næppe engang udtrykke sig ret paa Tydsk. En gammel Mand i Runmark By fortalte mig, at der i hans Ungdom havde hersket den største Uvillie der i Egnen mod Indførelsen af tydsk Skolesprog."

I Anledning af Kapt. Thurahs Bemærkninger om, hvor let og naturlig den danske Tale faldt Skolebørnene i Farensted, Strustrup og Nørrebrarup — og det gjælder ikke blot om disse Steder, men om samtlige Skoler i det sydlige Angel, hvor Underviisningssproget er Dansk — meddele vi nedenfor en Oplysning, som end mere viser, at dette er i sin fuldkomne Orden og ikke let kunde være anderledes [2]).

---

[1]) Om En, der især var bekjendt i denne Retning, sagde Beboerne: „Asmus Clausen hær vist gyr en goi Hannel i Dav, han snakker Tysk i Avten".

[2]) Vi meddele dette saa meget hellere, som General-Superintendent Struensee, medens han gav saa udførlige Oplysninger om Sprogforholdene i de øvrige Provstier, var meget knap med sine Meddelelser om Forholdene i Gottorp Provsti, hvor han selv var Provst. Det er tvende temmelig samstemmende Beretninger, den ene udateret, den anden dateret 3 Juni 1761, afgivne i Anledning af det kongelige Reskr. af 28 Marts 1761 om Skolevæsenets Forbedring af Præsten i Ølseby og Farensted J. B. Jørdening (en født Kieler). Foruden andre interessante Oplysninger om Skolevæsenets Tilstand forekommer her Følgende: „Diese Leute (die

Af Premierlieutenant Knudsens udførlige Beretning kunne vi kun meddele enkelte Uddrag. Han har fra Juni 1851 til midt i Marts 1852 som kommanderende Officeer havt Leilighed til at blive bekjendt med Sprogforholdene i en Deel af Løit Sogn samt Sognene Ulvsnæs, Brodersby, Thorsted, Kalleby og Moldened, der alle ligge i Sli-Strøget

---

Einwohner des Dorfs Stolck) ließen sich endlich begreifend machen, wie unter den meisten Kindern dieses Dorfs von 8 biß 10 Jahren eine so bejammernswürdige Unwissenheit geherrschet, daß selbige nicht nur kein Wort Deutsch verstünden, sondern auch keinen Buchstaben lesen, am wenigsten einige Gebeten, noch etwas aus dem kleinen Catechismo zu sagen wüßten. Wodurch ganz natürlich dem Prediger und Schulmeister die Unterweisung dermaßen saur und mühsahm ward, daß, wann solche Kinder nach so viel versäumten Jahren zur Schule gingen, doch dennoch 2 Jahren erforderlich, den Kindern einen Begriff von der deutschen Sprache zu machen, oder sie im Stande zu bringen von dem, was sie im Lesen, Beten und aus dem Catechismo auf Deutsch aussprechen können, eine verständliche Erklärung zu geben, welche Schwierigkeit auch unterhalten, weil die Wenigsten Eltern sich bequehmen wollen mit ihren Kindern zu Hause Deutsch zu reden, und folglich alle Erkänntniß des Christenthums lediglich auf der Unterweisung des Predigers und Schulmeisters verschoben worden". Videre havde man ikke bragt det i Tydsk i det sydlige Angel i den anden Halvdeel af det 18de Aarhundrede! — Børnene forstode, naar de kom i Skole „kein deutsches Wort". Jørdening havde vel faaet oprettet en Biskole i Stollik, hvortil Børnene bleve førte „so bald sie gehen und lallen können", og hvor de bleve „allmählich zur deutschen Sprache angewöhnt". Men at denne „Angewöhnung" har havt meget betydelige Vanskeligheder at kjæmpe med, og at den tydske Sæd er falden paa en saa haard Grund i disse Børns Hjerter, at den ikke kunde slaae Rod, seer man deraf, at endnu mod Udgangen af det 18de Aarhundrede talte Børnene Dansk, endog i Skolen selv. Dette fremgaaer af en Erklæring af en senere Præst i Ølseby og Farensted, Augustiny, indført den 11 Mai 1842 i Skole-Inspektions-Protokollen. Heri siges: „vor 50 Jahren war das Dänische die Umgangssprache des täglichen

søndenfor Sproglinien, og senere i de nordlige Sogne Store og Lille Solt og Hyrup. — Han har i Løit By, og i de til Ulvsnæs Sogn hørende Byer Steenfeld, Kiuse, Kirkeholt, Gundeby, Hestofte ført dansk Samtale baade med Bønder og Tyende, og i Ulvsnæs hyppigere end i de andre Byer; Dansk forstodes af de Allerfleste. I Brodersby Sogn fandt et lignende Forhold Sted, og selv i det ligeoverfor liggende Mjøsund paa den søndre Bred af Slien har han paa dansk Tiltale faaet dansk Svar af Flere [1]). I Brodersby kom en Deputation til Premierl. Knudsen for at bede ham ikke at paadrage Distriktet videre Ubehagelighed i Anledning

Lebens, selbst wenn der Lehrer nur Augenblicke die Schule verließ, durchaus dänisch". Men naar de, der vare Børn ved det 18de Aarhundredes Udgang, holdt saa fast ved det danske Modersmaal, at Læreren ikke et Øieblik kunde vende sig fra dem, uden de strax begyndte at tale dette forbudne Tungemaal, kan man da troe, at de samme, naar de bleve Mænd og selv fik Børn, dulgte dette Sprog som en dyb Hemmelighed for Børnene, eller maa man ikke snarere antage, at det jævnligen løb i Familiens Kreds? Saaledes faaer man en Forestilling om en fortsat Tradition, der forbinder det ikke lange Tidsrum, som ligger imellem den Tid, da Skolen var aldeles afmægtig imod det danske Modersmaal, og den Tid, da den vel var mægtig og virksom, men dog ikke formaaede at undertrykke det. Og saaledes forstaae vi, hvor naturligt og rimeligt det var, at Kapt. Thurah gjorde den Erfaring, som han gjorde i de ovenanførte Skoler — og man kan gjøre den samme i hvilkensomhelst Skole i det sydlige Angel indenfor Sproggrændsen; og naar denne Grændse rykkes ned til Slien, vil den samme Erfaring ikke udeblive i de sydligere Egne. Det danske Sprog er ved en ubevidst Tilegnelse tilstæde i Barnets Sjæl, beredt til at udfolde sig, saa snart de ydre Betingelser for en virksom Tilværelse træde til, eller som Angelboen selv saa uovertræffelig rigtigt udtrykker det: „Dat Dänische steckt in de Kinder".

[1]) Kriminaltabellerne give Vidnesbyrd i samme Retning.

af en Tumult, som havde fundet Sted. De tre Mænd, som udgjorde Deputationen, talte alle Dansk, de to vare fra Brodersby, den tredie fra Fysing. — „Hvad Thorsted Sogn angaaer, da var Forholdet i Thorsted By saaledes, at henved en Fjerdedeel af Byens Befolkning kunde tale Dansk, og saa godt som Alle forstaae det: men navnlig de større Bønder talte det kun ugjerne, fordi deres Dansk, meente de, ikke var rigtigt Dansk, og det vel ogsaa generede dem Noget at benytte dette Sprog, som de i deres daglige Liv havde opgivet at bruge; men den Undseelse, som de følte ligeoverfor en Officeer, tabte en stor Deel af sin Styrke ligeover for den menige Mand; og det er mig endogsaa bekjendt, at der i Byen var Mænd paa en Alder af omtrent 40 til 50 Aar, der til Nød forstode at læse dansk Skrift. I Aageby, der ogsaa hører til Thorsted Sogn, og er en By af Smaafolk, mindes jeg flere af begge Kjøn, som kunde tale Dansk". — „I Tolk Sogn var Forholdet i Skolderup By, der ligger tæt op til Thorsted, ganske som i denne By, og i Byerne Tved, Grumby og Tolk, der alle ligge i den umiddelbare Nærhed af den for sin Activitet under Oprøret og navnlig ogsaa i den saakaldte passive Modstandskommittee noksom berygtede Steindorffs Gaard, Grumbygaard, var der Flere selv af de største Bønder, der kunde tale Dansk, og Enkelte, som kunde læse det, og der var kun Faa, som ikke forstode en dansk Tiltale". — I Kalleby Sogn erindrer Premierl. Knudsen med Bestemthed kun at have talt Dansk med enkelte Mænd, men Mandskabet, der var indqvarteret i Skaalby i Kalleby Sogn, havde ingen Vanskelighed ved at forstaaes enten i Byen selv eller paa de næsten daglige Patrouiller ned til Slien. I Sognet Moldened, hvis Jorder strække sig lige til Byen

Slesvigs, fandt et lignende Forhold Sted. — Foruden dette tilføier Premierlieut. Knudsen som en almindelig Bemærkning, der gjælder om hele det omtalte sydlige Sliestrøg, „at der næppe fandtes en nogenlunde gammel Mand, d. e. en Mand paa omtrent 60 Aar, uden at han jo, naar han var født der paa Stedet, fra Ungdommen af kunde Dansk, og vel undertiden ikke engang havde det Tydske saaledes paa Tungen, at han jo gjerne, hvor det lod sig gjøre, benyttede sit Ungdomsmaal" [1]).

[1]) Fra flere Præster og andre Embedsmænd har jeg Meddelelser, der stadfæste og nærmere oplyse Premierlieut. Knudsens Skildring af Forholdene i Sli-Sognene. Saaledes skriver f. Ex. Sognepræst Kühnel i Ulvsnæs i Breve af 18 Juni og 16 August 1856, at han let kan navngive over 60 Personer i sit Sogn, som kunne tale Dansk, og at Tallet uden Tvivl er meget større; og at der desuden i Sognets enkelte Byer findes flere Personer, som indbyrdes ikke tale andet end Dansk, samt at saa godt som Alle forstaae Dansk. Han antager, at et lignende Forhold finder Sted i Nabosognet Borne. Om sidstnævnte Sogn forekommer der ellers et lille Træk til Oplysning af Sprogforholdene i en haandskreven Beskrivelse over Sognet af Kirkehistorikeren Dr. Jensen, som var Præst her. Ved at omtale en Forskjønnelse af Kirken, som foretoges 1847, bemærker Jensen: „Auch kamen auf diese Weise die anstößigen mythologischen Figuren, welche 1827 über dem Altarblatt angebracht waren — opfernde Genien u. d. gl. — fort. (Trold-Unger hatte sie Jemand hier im alten Angler-Dänisch scherzweise genannt)". Heraf synes at følge, at i Aaret 1847 havde „Jemand" endnu ikke glemt sit Dansk i Sli-Sognet Borne. — Pastor Mohr har meddeelt mig, at en Mand fra Svans har lært Dansk i Ulseby, og at omvendt en Kone fra Holsteen beklagede sig over, at hun ikke kunde forstaae det Sprog, man talte i Farensted. (Et beslægtet Træk kjender jeg fra Store Solt Sogn. Her hændte det sig, at en tydsk indflyttet Bonde i Kollerup beklagede sig for Præsten over, at han ikke kunde forstaae sine Bymænd, forbi de i deres „Sankelse", d. e. Sammenkomst, talte Dansk! Og det var just paa den Tid, 1852, da Sognet allerivrigst petitionerede om at faae tydsk Kirke- og Skolesprog). Fra

Følgende Yttringer fortjene endnu Opmærksomhed: „Jeg maa tillade mig at fremsætte en Bemærkning, som under min Tjenestetid gjentagende har paatrængt sig mig. Under Krigen 1850—51 gjorde jeg Forposttjeneste Syd for Slien og navnlig i det derværende St. Johannis Klosterdistrikt; i dette Distrikt var det danske Sprog kjendelig noget Fremmed. Soldaten og Bonden kunde her ikke som Nord for Slien med Lethed føre en Samtale, og ikke engang i Tidens Løb blev dette Forhold synderlig forandret; men Konversationen indskrænkede sig her, endogsaa i den sidste Tid af Krigen, til det Allernødvendigste. Derimod har jeg ingensteds Nord for Slien i de mig underlagte Distrikter bemærket noget Lignende, og den Hurtighed, hvormed Soldaten og Befolkningen her fandt sig tilrette, og i det Hele taget indlevede sig med hinanden, viste tilstrækkelig, at det danske Maal her endnu ikke var fortrængt, og om det ogsaa hist og her var noget aflægs, saa var det dog ikke noget Nyt og Fremmed, og den Hjemlighed, som ikke engang et mere langvarigt Ophold formaaede at frembringe Syd for Slien, den fandt Soldaten Nord for Slien i Regelen strax, i alt Fald meget snart."

---

en Mand, som er meget fortrolig med Stedforholdene, har jeg en Liste liggende for mig over en heel Deel Personer i Byerne Isted, Gammellund, Jydbæk (Landsognet til Michaelis i Byen Slesvig), som deels blot tale Dansk, deels baade Dansk og Plattydsk. — I Nyt Hist. Tidsskrift 1855, 6 B. S. 287 bemærkes leilighedsviis af Lic. Hagerup: „Det er ikke mindre vist, at der i Grødersby, lige vest for Kappel, eller i Brodersby Sogn ved Missund findes flere end Een, som kan tale Dansk, eller at man med Bønderne i Ravnkjær, ligeledes syd for Regjeringens Sproggrændse, kunde faae en dansk Passiar i Kroen, da de for 2 Aar siden kom fra Præstevalget i Kirken. Af saadanne Erfaringer kunde vi opregne mange".

Premierl. Knudsens Yttringer om de nordligere Sogne Store og Lille Solt, Hyrup og Rylskov behøve vi ikke at anføre, da Sprogforholdene her, efter alle de Oplysninger, der foreligge, ere hævede over enhver Tvivl, eller bør være det. Vi bemærke kun, at han kalder Tydskheden, hvor den her forekommer, „en complet Affectation, noget efter Oprørets Begyndelse paataget," og siger, at det i flere af de til disse Sogne hørende Byer „ikke engang faldt Officerer eller Mandskab ind, at noget andet Sprog end Dansk var nødvendigt for at omgaaes baade Voxne og Børn, uagtet flere af de større Bønder tydelig nok ansaae en dansk Konversation som et Slags Tegn paa en mindre god Dannelse."

Premierl. Knudsen gjør til Slutning den almindelige Bemærkning om Sognene mellem Sproggrændsen og Slien, hvor han havde opholdt sig paa 10de Maaned: „Sprogforholdene vare her i det Hele taget saaledes, at Befolkningen efter min inderlige, paa Erfaring grundede Overbeviisning, endnu den Dag i Dag gjennem dansk Skoleunderviisning lettere vilde kunne tilegne sig det danske Skriftsprog, end det med den bestaaende tydske Skoleunderviisning er Tilfældet med Høitydsk."

Skjøndt vi i de foregaaende Uddrag ikke have taget synderligt Hensyn til Sogne i Flensborg Amt, fordi dette i det Hele maa ansees for overflødigt, ville vi dog gjøre en Undtagelse med Sørup og meddele et Par Vidnesbyrd om dette Sogn, der under Vaabenstilstanden Vinteren 1849—50 var Skuepladsen for den selvgjorte Amtmand Jacobsens Optøier og bestandig har udmærket sig ved sin Gjenstridighed mod Sproganordningerne. Kaptain Baupell siger: „Alle ældre Folk tale Dansk indbyrdes saavel Gaardmænd som Huusmænd. De Yngre, der ere opdragne paa Tydsk

tale Dansk til deres Forældre, men Tydsk til deres Børn, til Tjenestetyendet og til Fremmede. Det hændte ofte, at jeg i Værelset ved Siden af hvor jeg boede, hørte Folkene tale indbyrdes Dansk; naar jeg saa gik ind og tiltalte dem paa Dansk, svarede de mig altid i Begyndelsen paa Tydsk, indtil jeg forlangte, at de skulde tale Dansk.... Mine Undergivne bleve altid ikke alene forstaaede, men besvarede af alle Beboerne paa Dansk." — Premierlieut. Bærentzen, der omtrent halvanden Maaned laae indqvarteret i Landsbyen Sørup yttrer: „I Begyndelsen af mit Ophold i Sørup maatte jeg som oftest opfordre Beboerne til at tale Dansk med mig, førend de ret vilde indlade sig derpaa; ogsaa kom de altid med den Undskyldning, at de talte det saa slet.... Senere da jeg var bleven bedre bekjendt, behøvedes der ingen Opfordring mere til at tale Dansk, men Konversationen blev, som Noget der fulgte af sig selv, altid ført i dette Sprog. Det var min Mening den Gang, og den har jeg ogsaa endnu, at i Sørup By og Sogn er det danske Sprog det ene berettigede" [1]).

---

[1]) Det er morsomt at see Tydskere selv, som have været inde i Angel, leilighedsviis oplyse, at der tales Dansk her. Saaledes bemærker Bernhard Endrulat i sit tidligere nævnte Skrift S. 175 om Forvalteren paa den Gaard i Angel, hvor han opholdt sig, et Par Miil fra Flensborg, at han „am liebsten das dänische Patois sprach". Selv en Mand som Moritz Busch, af hvis Schleswig-Holsteinische Briefe vi tidligere have anført hans Jagttagelse, at der i en By i Nybøl Sogn paa Vestkanten, som har udelukkende tydsk Kirke- og Skolesprog, taltes meget Dansk, er ogsaa kommen til Skade at levere et Beviis for, at Angelboen taler Dansk. I en Afhandling, der er trykt i „Hausblätter, herausg. von F. W. Hackländer und E. Hoefer, Jahrg. 1855, 21 H. S. 235, siger han: „Der angelsche Bauer glaubt, er sei ein Deutscher; die Herrn in Kopenhagen glauben das im Grunde auch, handeln aber,

Det er kun af et forholdsviis ringe Antal af de fra de danske Officerer indkomne Erklæringer, jeg har meddeelt Uddrag, deels fordi Hensyn til Rummet paabød Indskrænkning, deels fordi jeg antager, at det Billede, som disse Erklæringer give af Sprogtilstanden baade sønden for Sproggrændsen og i den nærmeste Egn indenfor denne, ved det

---

als ob er ein Däne wäre, und lassen ihn, weil er sich dagegen mit der ihm eigenen Hartnäckigkeit sperrt, auf das Raffinirteste von ihren Pastoren und Gensdarmen zwacken". Senere S. 240 hedder det: „Næste Aar kommer atter æ Julasten (Nächstes Jahr kommt wieder Weihnachten, d. i. ungefähr: wie bald kann der Tanz wieder angehen!) meinte sich selbst tröstend ein Hürupper Hufener, als er mir seine Noth mit den dänischen Pfarrern und Gensdarmen geklagt hatte". Det maa være lidt generende for de udvandrede Præster, naar Touristerne saaledes for hele Tydskland røbe den store Hemmelighed, at der tales Dansk i Angel. Præsterne kunne nok tie, men hvad kan det hjælpe, naar de Andre ikke ogsaa ville beholde det hos sig selv? — Jeg vil her tilføie et Vidnesbyrd fra en Mand, der rigtignok ikke er en Tydsker, skjøndt han skriver Tydsk; han er født i Byen Slesvig, men forlod sin Fødeby allerede i en ung Alder 1807 og har siden levet udenfor sit Fædreland og i en Række af Aar havt en Ansættelse dybt inde i Tydskland, hvor han endnu lever. Han skriver i et Brev af 25 Juli 1852: „In meiner Jugendzeit sprachen die eigentlichen Bewohner der Stadt Schleswig kein Dänisch, und ich selbst war auch damals der Sprache unkundig. Indessen weiß ich noch viele dänische Worte, die unserm gewöhnlichen Plattdeutsch beigemischt waren, deren Ursprung mir aber später erst bekannt wurde. Auf den benachbarten Dörfern nördlich von der Stadt, wo ich in den Jahren 1800—1806 als Knabe häufig Besuche machte, fand ich jedoch meistens, daß die Bewohner unter sich dänisch, obwohl mit Fremden plattdeutsch redeten. Ich kann hier Idstedt, Nübel m. m. nennen; die Namen anderer Ortschaften, wo ich manchmal Zeuge dieser Thatsache war, sind mir entfallen. Dasselbe habe ich auch westlich, z. B. in Schuby, doch seltener gefunden. Nicht minder ist mir vorgekommen, daß Landleute aus diesen verschiedenen Gegenden, wenn sie sich in der Stadt trafen, ebenfalls mit einander

allerede Anførte vil være tilstrækkelig tydeligt og bestemt. Samtlige øvrige Erklæringen ere forresten aldeles samstemmende med dem, som jeg har meddeelt heelt eller i Uddrag. Som Læseren vil have bemærket, hersker der den fuldkomneste Overeensstemmelse mellem Officerernes Erklæringer og Kriminaltabellernes Udsagn. Det ikke er Andet, end hvad

---

dänisch sprachen. Sogar habe ich klare Erinnerungen, daß Bauern aus südlichen Dörfern, wie Selk m. m., wenn sie Bekannte aus nördlichen Gegenden in der Stadt fanden, mit diesen sich dänisch unterhielten, obwohl ich nicht behaupten kann, daß jene nicht vielleicht aus dem Norden gebürtig waren. Wenn zur Exercierzeit im Frühjahre die Landmilizen aus der nördlichen Umgegend Schleswigs in die Stadt kamen, hörte man sie gewöhnlich unter sich, wie mit den entfernter nach Norden wohnenden dänisch reden. — Seit 1807 lebe ich fern von Schleswig und sah die Stadt erst 1842 auf einer Durchreise wieder. Damals war eben der Sprachenstreit sehr lebhaft, und Schleswiger, denen ich die vorstehenden Bemerkungen aus meiner Jugendzeit mittheilte, widerlegten sie zwar nicht, versicherten aber, daß von dem, was damals gewesen sein mochte, sich nun keine Spur mehr finde — daß man in einem weiten Kreise um die Stadt nirgends mehr Dänisch höre. Obgleich ich dagegen etwas zu erwiedern keine Gründe hatte, so fand ich es doch später nicht so. Nach einem kurzen Besuch Schleswigs im Jahr 1845 ging ich von da durch Angeln nach Flensburg; einige Stunden von erster Stadt, auf einem Dorfe wo ein Amt war, dessen Namen ich nicht anzugeben vermag, war das Wirthshaus, wo der Fuhrmann anhielt, mit Bauern angefüllt, die sehr lebhaft und laut, und zwar sämmtlich in dänischer Sprache sich unterhielten. Ich fragte hochdeutsch den Wirth nach dem Gegenstande. Er versuchte hochdeutsch mir eine Erzählung zu machen, verfiel aber immer mehr ins Plattdeutsche, und als ich mir plattdeutsch einige nähere Erklärungen ausbat, redete er sogleich nur plattdeutsch; aber bald, als er seine handelnden Personen redend einführte, geschah dies dänisch. Nun richtete ich eine Frage in dänischer Sprache an ihn, worauf er sich ausschließlich dieser bediente; und alsbald kamen alle Bauern, die bis dahin nicht auf mich geachtet hatten, herbei, und wetteiferten, mir die Begebenheit

man maatte vente; en sanddru Jagttagelse af de samme Kjendsgjerninger maa føre til det samme Resultat. Fra hele Strøget mellem Sproggrændsen og Slien, selv et Sogn som Moldened, der ligger tæt op til Byen Slesvig, ja fra Mjøsund, sønden for Slien, fremstille Kriminaltabellerne os Individer, med det tilføiede lakoniske Vidnesbyrd: „spricht Plattdeutsch und Dänisch im Angler Dialect".

---

so genau als möglich auf Dänisch zu erzählen. — Nun ist wohl auch gesagt worden, daß jenes Dänisch in Schleswig eigentlich nicht Dänisch sey. Da ich aber die Sprache ohne Lehrer, mitten in Deutschland, bloß aus dänischen Sprachwerken gelernt habe, und jene Landleute nicht nur mir verständlich redeten, sondern auch mich verstanden, so muß ich doch wohl annehmen, daß ihr Idiom dänisch sey". — De sidst anførte Ord bringe mig til at tænke paa en Prøve paa Angeldansk fra Sognet Husby, der er meddeelt i Biernatzkis Schl.=Holst.=Lauenb. Landesberichte for 1846, S. 9 af Dr. Jensen. Den lyder blot med Forandring af den tydske Orthografi, hvori den er meddeelt, som ä for æ, w for v, o. desl. saaledes:

Vi hær Agger aa Green (Reen?)
Vi hær Præst aa Deen,
Vi hær Ting aa Ret,
Hva vil vi det?

Dertil føier Dr. Jensen den mærkværdige Oplysning, at det Danske, som Angelboerne tale, er „ein Gemisch der alten angelsächsischen, dänischen med deutschen Sprache"! (Jævnfør Amtmand Warnstedt). Ja det kan man bilde Tydskerne ind, som ikke forstaae Dansk og i Regelen vel heller ikke Angelsaxisk; men hvis jeg ellers forstaaer mit Modersmaal, saa er den meddeelte Prøve virkelig godt Dansk, og ikke en „Gemisch" af tre Sprog. Ellers er dog denne Oplysning ganske nyttig; thi man seer heraf, at naar de tydskdannede Præster og Amtmænd tale om den „Gemisch der alten angelsächsischen, dänischen und deutschen Sprache", som bruges i Angel og andre Steder i Slesvig, saa mene de derved godt og reent Dansk. Ved Hjælp af denne Nøgle kan man let forstaae deres ellers gaadefulde Tale.

De danske Officerer have ved deres Erklæringer givet de tørre Kriminallister en fyldig og indholdsrig Kommentar, for hvilken man maa være dem meget takskyldig.

Naar man nu i Tanken vil sammenfatte den hele Række af saa mange, saa gyldige, saa samstemmende Vidnesbyrd, som vi have anført, kan der da for Nogen, hvis Overbeviisning lader sig bestemme af Grunde, være Tvivl om, at det danske Tungemaal lever og lyder over hele Angel, at det strax indenfor Sproglinien fuldkommen hævder sig ved Siden af det Tydske, og altsom man gaaer mod Nord vinder i Styrke, indtil det bliver det næsten udelukkende Familiesprog i Angels nordligere Sogne; og at det søndenfor Sproglinien kjæmper haardnakket og endnu uovervundet for sin Tilværelse imod det Tydske. Med Hensyn til dette sydlige Strøg, mellem Slien og Sproggrændsen, ville vi, for at afvæbne alle Indvendinger, ikke engang beraabe os paa de ældre Vidnesbyrd — selv ikke paa et saa betydningsfuldt som Holsteneren Kruses, der 1817 med udtrykkelige Ord bevidner, at Dansk er Befolkningens daglige Omgangs- og Familiesprog lige til Slien — men vi holde os alene til Kellers Vidnesbyrd 1824, til Gudmes 1833, til Kriminaltabellernes 1837—41, og til de Erfaringer, de danske Officerer gjorde 1851—52: disse Vidnesbyrd skal man vel lade staae, de lade sig hverken rykke eller rokke.

Og Folket selv stadfæster ved sin Talebrug, at det er Slien, som skiller mellem Dansk og Tydsk. Endnu den Dag i Dag kalde Beboerne paa Sliens nordre Bred den modsatte Bred „den tydske Side“, og de, der boe her, kalde Nordbredden „den danske Side“ („de dänsche Sid“).

Men naar det nu er uimodsigeligt, at det danske Tungemaal, langt fra at være udryddet, endnu med dybe

Rødder er fæstet i sin gamle Grund ved Sliens Bred, hvor det lød for meer end tusinde Aar siden, naar det er vist, at dette Sprog her endnu som Modersmaal falder lettest paa Tungen for de Ældre, hvis Barndom faldt i en Tid, da det var det almindelige Omgangssprog, og at det kan tales af de fleste Voxne i en moden Alder, og saa godt som uden Undtagelse forstaaes af Alle i enhver Alder: maa det da ikke vække en dyb Beklagelse, at den danske Regjering ved den sidste Ordning af Sprogforholdene har nægtet det hjemlige, oprindelige Sprog i denne Deel af Slesvig, som kun er trængt tilbage, fordi det under en unaturlig Tilstand savnede ethvert af de Midler til Uddannelse og Befæstelse, som det nationale Sprog ellers aldrig fattes, naar et Land har en national Regjering, og ikke alene savnede disse Midler, men i sin forladte Tilstand og kun støttet paa sin Naturkraft maatte udholde den Udryddelseskamp, som førtes mod det af et fremmed Tungemaal, der til sin Tjeneste havde saa mægtige Vaaben som Skole og Gudstjeneste og Rettergang — at den danske Regjering har nægtet dette Sprog paa dets ved meer end tusindaarig Besiddelse hjemlede Enemærker enhver Beskyttelse, enhver Røgt og Pleie. Udryddelseskrigen fortsættes endnu og ved de samme kraftige Midler som før, og Modstanden maa Aar for Aar blive svagere. Tilstanden i denne Deel af Slesvig er aldeles den samme, som den var i det øvrige Slesvig i Tydskhedens værste Tider: det tydske Sprog fremelskes og fremtrænges ved alle de Midler, som Staten har til sin Raadighed, Landets oprindelige Sprog, der tillige er Regjeringens og hele Rigets Sprog, behandles som et fremmed Tungemaal, bortvises fra Skole og Kirke, som ikke værdig til nogen Agtelse eller Pleie, indtil det omsider fredløs og forskudt

paa sin egen Grund, under Trykket af Foragt og Forsøm melse opløses, døer og glider i Glemselens Skjød. Saa ledes burde det ikke være nu, da Slesvig endelig eft lange Tider har faaet en dansk Regjering.

Det vilde uden Tvivl være en altfor dristig Forvent ning, at troe, at Danmark nogensinde skulde faae en Regje ring, der besad saa megen Kraft og Selvfølelse, at den fo at gjenindføre det oprindelige ved Tidernes Ugunst fortrængt danske Sprog i Svansø, denne gamle Deel af Riget, vild vise Noget af den Energi, hvormed Preussens og Østerrig Regjeringer have paatrængt Landskaber, som de have under kastet sig ved Erobring, det nye og fremmede tydske Sprog; men det vilde visselig ikke være formeget forlangt af en dansk Regjering, at den skulde frede om de danske Spirer, som endnu findes paa Sliens nordre Bred, og som ere meget for gode til at qvæles af tydsk Ukrudt. Skjænk dem Pleie, og de ville snart skyde op i frodig Væxt. Endnu er det Tid, snart bliver det for silde.

Det er ikke blot Hensynet til det danske Sprog i denne Egn, der kræver, at Børnene i Skolen ikke bør underviises paa Høitydsk; Hensynet til det plattydske Sprog, saaledes som dette tales i det sydlige Angel, fordrer det Samme. Vi vide, at dette saakaldte Plattydsk er vidt forskjelligt fra det virkelige plattydske Sprog, selv fra det, der tales mellem Eideren og det danske Tungemaals gamle historiske Grændse, end sige fra det holsteenske Plattydsk og de øvrige nord-tydske Dialekter. Det er groet paa en dansk Grund og der-for heelt gjennemvævet med Dansk; den tydske Skole har givet en Deel høitydske Ord, dertil kommer noget virkelig Plattydsk, indbragt ved Forbindelsen med Syden. Sprogets Bygning, Ordføiningen, Ordforraadet og Udtalen vidne alle

m den mægtige Indflydelse, det danske Sprog har havt aa dette Blandingssprogs Tilblivelse. Deraf følger atter, t det i høieste Grad fjærner sig fra Høitydsk, som bliver t fremmed og uforstaaeligt Sprog for den, som kun kan ette Plattydsk. Børn, der ere blevne vante til at tale ette Sprog, have derfor i Skolen den yderste Møie med it tilegne sig det høitydske Sprog, men det danske nømme e let, saa let, at de inden føie Tid udtrykke sig deri med n Frihed og Naturlighed, som det var deres Modersmaal — medens de selv ved fleeraarig Skolegang i Høitydsk kun bringe det til en mechanisk Brug af en Hob udenad lærte stereotype Fraser, henhørende meest til den religiøse Underviisnings Omraade. Dette er et særdeles vigtigt Punkt, naar der er Spørgsmaal om Valg af Underviisningssprog. De tydskdannede Præster have derfor med en mærkværdig Forsigtighed vogtet sig for nogensinde med en Stavelse at omtale den umaadelige Afstand, der findes mellem det slesvigske Plattydsk og Skolens og Kirkens Høitydsk, medens de aldrig undlade at fremstille Afstanden mellem det danske Folkesprog og det danske Skriftsprog større end den er, og i deres Vankundighed eller Ildesindethed bruge Haansord om dette Folkesprog [1]). I alle de Beretninger, jeg har gjennemgaaet, har jeg kun en eneste Gang fundet bemærket, at de Plattydsktalende ikke kunde forstaae

[1]) Kun Dr. Jensen siger rigtigen, at det danske Folkesprog ligger det danske Skriftsprog nærmere end det plattydske det høitydske. At der var slesvigske Præster, som erkjendte og godt vidste, og, skjøndt de nægtede det i offentlige Erklæringer, i private Skrivelser vedgik, at det Danske laae Folkesproget nærmere end det Høitydske, og at det danske Skolesprog derfor bedre fremmede Underviisningens Øiemed end det høitydske, men alligevel arbeidede paa, „daß das Deutsche zur vollen und fröhlichen Herrschaft gelange", have vi ovenfor viist. Se S. 368, Anm. 2.

det Høitydske, som brugtes i Kirken og alle offentlige Forhold; men det var, vel at mærke, ikke om en dansk Egn, hvor det Plattydske havde trængt sig ind, at denne Bemærkning gjordes, men om Femern! (se ovenfor S. 77). De udvandrede tydske Præster, ihvor ofte de i deres Smædeskrifter bringe Sprogsagen paa Bane, vogte sig naturligviis som for Ilden for at røre ved dette Punkt. — Dersom man nu ikke vilde beqvemme sig til i Sli-Sognene at gjøre Dansk til det herskende Underviisningssprog — skjøndt det vilde være en Velgjerning for de plattydsktalende Børn og en retfærdig Omsorg for det danske Sprog — saa skulde man troe, at man dog ikke vilde have fundet det for Meget at fyldestgjøre den yderst billige og beskedne Fordring, at der i Skolen gaves Underviisning i Dansk. Men selv dette skete ikke; og dog gives der nordenfor Sproglinien, hvor Skolesproget er Dansk, Underviisning i Tydsk; men sønden for Sproglinien, hvor Skolesproget er Tydsk, gives ingen Underviisning i Dansk! Vilde man i disse Sogne ikke indføre dansk Gudstjeneste ligesaa ofte som tydsk — skjøndt man har indført tydsk Gudstjeneste ligesaa ofte som dansk i en Mængde Sogne i Slesvig, i hvilke Omgangssproget alene er Dansk — saa kunde man have begyndt med dansk Gudstjeneste hver fjerde Søndag, eller kunde indtil videre have ladet det udelukkende tydske Kirkesprog vedblive; men det er Mangel paa pligtskyldig Omhu for det danske Sprog, som er Landets gamle oprindelige Tungemaal, som for ikke længe siden taltes af Hvermand, som endnu lever ved Siden af det indtrængte fremmede Sprog, og som tillige er Rigets og Regjeringens Sprog, at den danske Regjering hidtil ikke har taget Hensyn til den saa tarvelige, saa maadeholdne, saa beskedne og ydmyge For-

dring, at dette Sprog dog maa nyde nogen Pleie og Undervilsning i Skolen. Det er ikke noget Nyt, som her fremføres; den slesvigske Præst Aagaard og Holsteneren Kruse have for længe siden fremsat den samme Fordring [1]).

Alle de Grunde, hvormed vi have godtgjort, at det danske Tungemaal først ved Slien finder sin Sydgrændse, vinde endelig i praktisk Henseende en væsentlig Støtte i den nærværende Sproggrændses Uskikkethed til at være en virkelig Grændse. Den er uskikket til at være Grændse, ikke blot fordi den vilkaarligen skiller Ting, der ere ligeartede — thi i Sprogforholdene nærmest indenfor og nærmest udenfor Grændsen er der ingen væsentlig Forskjel — men ogsaa fordi den ikke danner noget naturligt Skjæl, der virkelig kunde sondre. Paa et Stykke løber rigtignok den lille Oxebæk, men den er ganske ubetydelig; paa andre Steder er det kun Sogneskjællet, der danner den tilfældige Grændse. Der gives Steder, hvor Adskillelsen ikke er større, end at en Mand kan staae i sin Dør og samtale med sin Nabo om den Skjæbnens Forunderlighed, der har villet, at den Ene skal være en Tydsker og den anden en Dansker, uagtet de begge to kan lige godt eller lige slet Tydsk og Dansk. Den utilfredse Befolkning, der har et skarpt Øie for ethvert svagt Punkt, har ogsaa kastet sin Misnøie herpaa; det er ikke usædvanligt at høre af Angelboen, at han nok kunde finde sig i, at hans Børn lærte Dansk i Skolen, naar det Samme kun gjaldt for hans Naboer og alle Angelboer. Er han en

[1]) Aagaard, Tørning-Lehn, S. 53; Kruse, Kieler Blätter, 5 B. S. 85.

meget stiv Tydsker, sender han sine Børn til Rabosognet, for at de kunne blive „tydsk lærte“.

Fra hvilket Synspunkt man derfor end betragter Sagen, maa man blive staaende derved, at Slien først danner det sande og naturlige Skjæl mellem Dansk og Tydsk [1]).

[1]) Jeg vil her endnu til Slutning tilføie et Vidnesbyrd af en heel anden Beskaffenhed end de hidtil anførte: En Indvaaner fra et af Sli-Sognene skal selv og i det brugelige Folkemaal afgive Forklaring om Sprogforholdene. Det er M. Carstensen, der er født 1793 i Byen Ørsbjerg i Tøstrup Sogn, hvor han opholdt sig til sit 32 Aar, da han (1825) flyttede til en Gaard i Sterup Sogn, hvor han endnu lever som Aftægtsmand. Han har megen Slægt og mange Bekjendte i Tøstrup og Ravnkjær Sogne (søndenfor Sproggrændsen), hos hvilke han deels jævnlig aflægger Besøg, deels komme de til ham; Samtalen føres da paa Dansk. Han skriver herom [1]): „Æ er førd i Øersbjerre i Tøstrup Sovn. Min Faer boi midt emell e Præst aa e Deen ve e Kjerk. Han er førd i Ardelt aa min Moer i Ravnkær, aaber di er begge dø. No er der kommen en ann Mand aa min Faers Stei, aa di meest a min Slæit der i e Sovn er dø. A dem, der løvver enno, er der jen, der jerrer Rasmus M., han er Møller i Skjørup. Vi snakker immer Dansk sammel; aaber no veer æ innt, ob e Søn hær faaen et, anter [2]) han er enno sjel Besitser“ (derefter nævnes flere Slægtninge i Tøstrup). „J Ravnkær Sovn hær æ aa novver Slæit. Der er en Boend Hans H. i Stor-Grøsbøl, han hær væt Sandmand, aaber no er han nok Avtæitsmand. Han kam kørrend her forbi i e Kris-ti aa spuer mæ aa Dansk: hvordant hær do et no her, aa hvordant stær et av mæ Kuen aa Byrn? hjels dem! Di anner a min Slæit derøvver er möi tysk; ven di aa kan Dansk, saa vil di itt, aa novver er dø. Under min Bekæend derøvver er der jen, der jerrer Hans F., en Boend i Skjørup; han er danskslnnet, aa ham snakket æ Dansk mæ ve e Stændervaal i

[1]) Sproget kan ingen Vanskelighed gjøre, selv for den, der kun har ringe Kjendskab til Landskabsmaalene. De indtrængte tydske Forbindelsesord aaber, ven o. s. v. ere almindelige overalt i Slesvig. Formerne førd, jerrer, veer for fød, hedder, veed, forstaaes let af Ombytningen af d og r, ligesom Formerne boi, goi for boede, god af Byttningen af d og i. [2]) enten, en gammel Form, isl. annat tveggja, norsk anten, svensk antingen.

XXV.

Hvad der ligger til Grund for den Misstemning, der findes hos en Deel af Befolkningen, mod Sprogreformen, og hvad Betydning der kan tillægges denne Stemning. Fremgang og gode Udsigter. „Dat Dänische steckt in de Kinder".

Uagtet den danske Regjering ved den Maade, hvorpaa den har ordnet Sprogforholdene i Slesvig, er gaaet frem med et Maadehold, der grændser nær til Uretfærdighed imod det Danske, idet paa den ene Side Dele af Landet,

---

Asbøl for novver Aar sin. I Vetkil er der to Brøer: Hans D., der hær e Stei, aa Jakob D., der fær Opholding ve ham. Di er begge saa novver aa min Aaringer, aa æ tror, di snakker Dansk sammel, for di kan bæder Dansk som Tysk. Saa er der jen Boend i Vetkil, di kolder aa hans Stei Elmoes; han jerrer Peter H. Ham taald æ mæ enno de annet Aar ve Haagemann; der var Gericht; æ var derhen for min Søstersøn om e Soldaterl, aa der snakket vi Dansk sammel. Lisaa er der i Vetkil en Avtæltsmand, der jerrer Jes J., ham hær æ snakket mæ for novver Aar sin, ven æ hær væt te Kappel. — No vil vi gaa te Gulle: der er Johan H., en Boend; ham hær æ snakket mæ aa Brarup Merkend; han vild heller snak Dansk som Tysk. Lisaa er der i Gulle aa jen Boend Fredrik P., æ hær snakket mæ aa Brarup, aa han hær aa snakket Dansk. — I e Kro ve Tøstrup Kjerk er der en Avtæltsmand, æ har [1]) nær forgjet ham; ham taald æ jessind [2]) mæ, som æ gik hen aa besøg min Søster i Ravnkær. Han sto urren [3]) ve e Kro. Æ hjelst ham go Auden; saa svaer han: Auden gol [4]). Saa sää æ: i Auden kømmer æ itt ind, vil et er saa sild, te et ännet Gaang kømmer æ ind. Saa svaer han: De er godt, hjels hjemm". (Saaledes vedbliver han at opregne en stor Mængde af sine Bekjendte i Sognene Tøstrup og Ravnkjær, med hvem han i de sidste Aar har talt Dansk; ved En og

---

[1]) Havde (idet der af Formen habe, der er saa almindelig i andre Landskaber, ved den sædvanlige Ombytning af b med r, bliver: har). [2]) Gammel Dansk, en Sinde, en Gang. [3]) ude. [4]) god.

hvor begge Sprog virkelig tales, ere behandlede som udelukkende tydske og ikke regnede til det blandede Distrikt, og paa den anden Side Dele af Landet, hvor Dansk alene er Omgangssproget, ikke ere behandlede som udelukkende danske, men henførte til det blandede Distrikt: saa lyder dog evindelig fra Tydskland den hoirøstede Klage over, at den danske Regjering er gaaet for vidt. Chorførerne i Klagesangen ere de slesvigholsteenskfindede Præster, som enten have forspildt deres Stilling ved et Forhold, der i de fleste Lande vilde have paadraget dem en haardere Straf, eller selv have forladt deres Menigheder, fordi Frygten, som deres onde Samvittighed indjog dem, var større, end Tilliden til den danske Regjerings bekjendte Mildhed og Hensynsfuldhed. At disse Mennesker, istedenfor at anklage sig selv, anklage den danske Regjering, og istedenfor at vredes paa sig selv, fordi de have skuffet sig selv ved falske Beregninger over Oprørets Udfald, udøse deres Galde over Alt, hvad der skeer i Slesvig, efterat Lovlighed har afløst Ulovlighed: det er ikke

---

Anden tilføier han, at han ikke veed, om han endnu vedbliver dermed, da „han er bløvven møi tysk i e Kris-ti". Derpaa slutter han saaledes): „E Spraag i Tøstrup aa Ravnkær aa her i Stærup Sovn er saa novver jens. Æ troer aa, te di Gammel i Tøstrup aa Ravnkær snakker lisaa godt Dansk som di Gammel her. Æ kan godt tænk [1]), som æ enno var lill, te di Gammel i Tøstrup hær gør Nar a di Ung, ven di vild vær saa hye aa snak Tysk, aaber no er et itt saa. Æ kan aa tænk, te e Præst i Tøstrup, han jet [2]) Henningsen aa var fraa Tønder Kant, jessind hær løst [3]) novver av aa Dansk i e Kjerk; han sää te e Folk, æ hær tæjen [4]) feil, aa faat et mæ aa Dansk, aaber I Gammel forstær et jo nok".

---

1) huske. 2) hed. 3) læst. 4) taget.

mere end Enhver maatte vente og være beredt paa. Blive vi i den store Mangfoldighed af Klager staaende ved selve Sprogsagen, saa er det især tvende Beskyldninger, der rettes imod den sidste Ordning af Forholdene: den ene, at Indbyggerne i det Distrikt, der ifølge Regjeringens Bestemmelse skal betragtes som blandet, ikke forstaae eller tale Dansk; den anden, at Indbyggerne selv ere imod den Forandring, der er skeet, og langt hellere vilde have udelukkende høitydsk Kirke- og Skolesprog. Ved den første Paastand skulle vi ikke opholde os videre; vi have i dette Skrift saa fuldstændigen og klart godtgjort dens Usandfærdighed, at det maa være indlysende for Enhver, der vil see; og vi have viist, at Paastanden, for at blive i Sandhed, maatte vendes heelt om og lyde saaledes: i mange Menneskealdre og lige indtil Sprogreformen indtraadte, blev Guds Ord i mange af de Menigheder, som høre til det nuværende blandede Distrikt, forkyndt i et Sprog, som i større eller mindre Grad var uforstaaeligt for Menighedslemmerne. Og naar de tydsksindede Præster forsikkre det Modsatte, kunne de ikke engang altid undskylde sig med Vankundighed. En af de frugtbareste af Øieblikkets Smædeskrivere, Fr. Petersen i Saarbrück, skriver imod bedre Vidende, ligesom nogle Aar tilbage Feddersen i N. Hagsted og Hansen i Bov. — [1]). Noget

---

[1]) Der er en ikke uantagelig Forklaringsgrund til at Tydskerne — ikke de slesvigholsteenskſindede Præster, thi de vide bedre Besked — men at Tydskerne i Almindelighed vedblive at nære den Mening, at Folket i Slesvig taler Tydsk. Tydskerne have sat sig saa fast i Hovedet, at Slesvig er „ein Stück Deutschland", at selv naar de høre Dansk i Slesvig, lyder det for deres Øren, som det var Tydsk. Det gaaer dem aldeles som Franskmanden, der, da han kom til Rhinlandene, bildte sig ind, at han endnu var i Frankrig, og syn=

anderledes forholder det sig med det, de berette om Befolkningens Utilfredshed med den gjorte Forandring, skjøndt de naturligviis heller ikke gjennem Briller, der ere duggede af Lidenskabens og skuffede Forventningers Taage, kunne see dette Forhold i det rette Lys. I det store Hav af Usandhed, hvori de svømme, have de truffet paa Noget, som ikke

tes, at Folket talte Fransk. I Blätter für litterar. Unterhaltung Nr. 45, 5 November 1857, findes en Anmeldelse af „Promenade philosophique en Allemagne par Cousin", hvori det bl. A. hedder: „Er erzählt auch, daß man (1817) in Saarbrück zu ihm gesagt habe: „„Nous avons le corps prussien et le coeur français"": erst in Frankfurt erschien ihm Alles, Sprache, Sitte, Landschaft wirklich deutsch, neu, merkwürdig. Natürlich, da die Franzosen das Rheinland fortdauernd als französisches Land betrachten, so muß ihnen selbst das Deutsche, was die Rheinländer sprechen, wie französisch klingen". Tydskeren er ikke bedre faren med sin Hørelse i Slesvig: han troer bestandig at høre Tydsk. — Da en fransk Geograf for nogen Tid siden sagde, at Rhinen var Frankrigs naturlige Grændse, opløftede de tydske Blade „einen Schrei der Entrüstung"; men de samme Blade opføre daglig Slesvig under Tydskland, og dog have Franskmændene mere Ret paa deres Side, forsaavidt som Rhinlandene en Tid have udgjort en Deel af det franske Rige, medens derimod Slesvig ingensinde har staaet under Tydskland. Af og til, skjøndt, naar man betænker Tydsklands Rigdom paa Forfattere og Blade, rigtignok meget for sjeldent, kan man høre det ellers saa samstemmige mægtige Chor afbrydes af en enkelt Røst, der ikke vil synge efter den tydske Forstørrelsessyges og opblæste Nationalfølelses stereotype Noder. Undertiden føres Ordet for en sundere Betragtning. Vi have tidligere anført Niebuhr, der i det slesvigholsteenske Røre 1830 ikke saae Andet end „Gimpelei" og „elende holsteinische Geschichten". I samme Retning gaaer Wolfgang Menzel, der nylig har sagt: „Das Recht Deutschlands auf Schleswig war durch die Beseler-Dahlmann-Heckscherschen Sophismen so zur fable convenue geworden, daß obgleich ein solches Recht nirgends existirte, Jeder sein Leben, wenigstens seinen guten Ruf aufs Spiel setzte, der nur Zweifel erhob" (Geschichte der letzten 40 Jahre, Stuttgard 1857, 2 B.

er aldeles blottet for Sandhed. Dette gjælder dog blot om selve Faktummet, ikke om det Omfang, de give det, endnu mindre om de Slutninger, de saa freidigen drage deraf. Det er vist, at der hos en Deel af Befolkningen i det blandede Distrikt for Tiden hersker en ugunstig Stemning mod Sprogforandringen, og det er beklageligt nok, at det er saa; men

---

S. 262). At imidlertid den Fare, der ifølge Menzels Ord var tilstæde 1849, endnu er meget alvorlig i Tydskland, derpaa giver Robert Prutzes nylig udkomne dygtige Arbeide over Holberg et Beviis. Robert Prutz har ikke vovet at udgive dette Skrift, uden at opstille Dahlmanns Navn som Skjærmbræt, og har ikke troet at kunne affone den Forbrydelse at beskjæftige sig med en dansk Forfatter og finde ham fortræffelig, uden ved med det Samme at gjøre urimelige Udfald paa den danske Nation. — En Stadfæstelse af Menzels Yttringer og en Bekræftelse paa, at Sandheden endnu er ilde hørt i Tydskland, saasnart Talen er om Forholdet til Danmark, finder man ogsaa i et i disse Dage udkommet Skrift af Ungewitter, Neueste Erdbeschreibung und Staatenkunde, erster Band, vierte Aufl., Dresden 1858. Efterat Forfatteren har omtalt den lykkelige Tilstand, hvori baade Holsteen og Slesvig befandt sig under den danske Regjerings Styrelse, og det lange Rænkespil, som brugtes deels for at forføre Folket selv, deels for at vildlede den offentlige Mening i Tydskland om disse Landskabers Forhold, gjennem Pressen, ved Liedertafeln o. desl., siger han (S. 374): „Man darf sich also nicht wundern, wenn nach solchen und anderen ähnlichen, fast achtzehn Jahre hindurch fortgesetzten Bemühungen, die Behauptung, Schleswig-Holstein müsse von Dänemark getrennt werden, in Deutschland zuletzt dermaßen an der Tagesordnung war, daß Jeder, der ihr freimüthig widersprach, als ein in dänischem Solde stehender oder mit einem dänischen Orden geschmückter Dänenfreund verschrien wurde, und in den Herzogthümern selbst das Volk nach und nach an das Lostrennungsproject in dem Grade sich gewöhnt hatte, daß es sogar zur Ausführung desselben 1848 mit Hand anlegte; wenngleich keinesweges durchgängig aus innerem Antriebe, sondern vielmehr meist den äußern Umständen nachgebend. Dies alles sind Thatsachen, welche Niemand, der die damit zusammenhängenden Verhältnisse und Zu-

for at indsee, hvad Betydning man bør tillægge denne Stemning, maa man vide, hvad der ligger til Grund for den, hvorledes den yttrer sig, og hvorvidt den gaaer. Dette ville vi undersøge. Og vi kunne gjøre det med saa megen større Lethed og Sikkerhed, som vi for største Delen kunne støtte os til Ting, som vi i det Foregaaende have oplyst og godtgjort.

Stemningen har sin Rod deels i Forestillinger, som man allerede i en noget ældre Tid har bibragt Almuen, deels og fornemmelig i Anskuelser, som man i den sidste Menneskealder har indprentet den. Allerede i den sidste Halvdeel af forrige Aarhundrede kan man finde den Mening meget udbredt hos Bønderne, at Tydsk var et bedre og fornemmere Sprog end deres danske Modersmaal. Denne Mening kom fra de Embedsmænd, med hvem de havde den jævnligste Berørelse, allermeest fra Præsterne. Disse talede i deres Familie og til Menighedens Medlemmer bestandig Tydsk, og aldrig Dansk, uden hvor de ikke kunde undgaae det, hvis de vilde blive forstaaede. Det Sprog som Kongens Embedsmænd og de første i Mænd i Sognet og Herredet talte, meente Bønderne, maatte endelig være et fornemmere Sprog, end det

---

stände genau kennen gelernt und beobachtet hat, in Abrede stellen kann und wird, sofern er nicht absichtlich die Wahrheit verleugnet. Daß wir sie ans Licht gezogen und der Oeffentlichkeit übergeben haben, hat man uns von verschiedenen Seiten her zum Vorwurfe gemacht; aber offenbar mit Unrecht............. daß man noch jetzt dabei stehen bleiben will, und die längst enthüllte Wahrheit ferner noch zu verdecken trachtet, ist denn doch in der That eine Verhöhnung der gesunden Vernunft. Warum wenigstens jetzt nicht offen sagen, was im Schilde geführt ist?"

de selv talte, og naar nu det samme Sprog ogsaa brugtes i Skolen og lød i Kirken, saa kunde der da ikke længer være nogen Tvivl; thi der var intet Spørgsmaal om, at man jo valgte det allerbedste Sprog, man havde, naar man talte om Gud eller til Gud. Men desuden forsikkrede Præst og Herredsfoged dem, at det danske Maal, de talte, ikke blot var ringere end Tydsk, men i sig selv ikke duede noget, det var ikke rigtig Dansk, Kjøbenhavnerne talte ganske anderledes; derfor kunde de nok bruge det til at tale imellem sig selv; men ikke videre. Nu kom Forfængeligheden i Bevægelse, og den er ikke mindre stærk i Sønderjylland end andensteds, maaskee endogsaa lidt stærkere, maa man formode, naar man veed, at der i mangt et Sogn, især i Angel, findes en „Putzmacherin", som har sit gode Udkomme ved at sye Pynt til Landsbyfruerne og Bondefrøkenerne. Den velstaaende Gaardmand syntes, han hævede sig adskillige Trin over Huusmanden, naar han var istand til at fremføre nogle Ord, der i et velvilligt og overbærende Øre løde, som om de vare tydske. Den talrigere Deel af Befolkningen, Huusmændene og Arbeidsklassen, stræbte ikke saa høit og gjorde sjælden Forsøg i det Tydske; men det bidrog naturligviis ikke til at hæve det danske Modersmaals Anseelse, at det fornemmelig elskedes af de Fattige og Ringe, medens den rige Gaardeier ikke gjerne talte det, naar han var i Søndagsklæderne. Saaledes gik det i lang Tid, og da Uvanen ingen Modvægt havde, men tværtimod Støtte fra mange Sider, voxede den i Styrke med Aarene. Politikken var endnu udenfor Sagen; Ingen tænkte paa Adskillelse fra Danmark, eller paa „Grundrechte", eller paa Oprør; men alligevel var der hos Embedsstanden en bevidst Stræben efter at fortrænge det danske Tungemaal fra Sles-

vig, en Straben, der havde sit Udgangspunkt fra den Ringeagt for det eiendommelig Menneskelige, hvilken tilhørte Tiden, og fra den hovmodige Indbildning om det tydske Tungemaals Fortrin for det danske som „Intelligentsens" udvalgte Sprog, hvilken tilhørte den tydskdannede Embedsstand i Slesvig. At en saadan bevidst Stræben var tilstede, fremgaaer af hele Struensees Virksomhed og af andre gyldige Vidnesbyrd [1]). Efterat et langt

[1]) Til de tidligere anførte Vidnesbyrd, vil jeg føie et nyt, som min Opmærksomhed senere er bleven henledet paa. Det findes i „Königl. Schleswig-Holsteinischer Special-Calender auf das Jahr 1790" (trykt i Kiel) i et Stykke, som har til Overskrift „Unterredungen zweener Prediger im Schleswigschen über den Gebrauch der deutschen Sprache in den Landschulen". For at gjøre det ret pikant, angives A., der fører Ordet for det tydske Sprog, at være en Dansk, og B., der holder paa det Danske, at være en Holstener. B. ytrer sin Forundring over, at alle A's „Landschulmeister deutsche Lesebücher, Gesangbücher und Bibeln gebrauchen — und alles spricht ja doch hier Dänisch;" han selv følger lige den modsatte Fremgangsmaade. „Man krüppelte", siger han, „als ich Prediger wurde, allenthalben mit dem Deutschlesen und Deutschreben kümmerlich fort. Man folgte darin freylich den kirchlichen Einrichtungen, aber ich fand es ungereimt, und ließ für die Jugend, die immer dänisch spricht, auch die Schulmeister in der Schule dänischer Bücher und der dänischen Sprache sich bedienen". A. erklærer nu ligefrem, at efter hans Overbeviisning burde man arbeide paa at gjøre det tydske Sprog til herskende i Kirke og Skole over hele Slesvig, for paa den Maade at tilbagetrænge „das elende Dänische, das man hier spricht"; til det daglige Livs Brug kunde man lade Folket beholde sit usle Sprog. B. mener, at det dog var at svømme imod Strømmen, naar man vilde undervise danskttalende Folk paa Tydsk. A. indrømmer, at det rigtignok havde sine Vanskeligheder i Begyndelsen, da Børnene havde ondt ved at forstaae Skoleundervüsningen, og de Voxne ondt ved at fatte Prædikenen, men, „wo von Verbesserungen die Rede ist", skulde man ikke see paa Dieblikket, men paa Fremtiden; naar man blev ved i 50 Aar, saa

Aaremaal var hengaaet med en stadig møisommelig Arbeiden paa at forvandle Jydsk til Tydsk, brød Politikken ind, efter 1830, og det en Politik, hvis Endemaal var Statsopløsning og Oprør. Nu vare de gamle Lærdomme ikke længer tilstrækkelige, skjøndt de vare meget nyttige som Forberedelse; nu skulde man lære at have det, som man først havde lært

---

vilde Alting give sig; det viste Frisernes Exempel. B. spørger da, om man da ikke ogsaa i Nørrejylland, hvor man ligeledes taler „eine schlechte und verdorbene Sprache", skulde indføre Tydsk i Kirke og Skole. Dette mener A. dog ikke; det er en anden Sag, thi „man ist da ganz über die Gränze hinaus". I Nørrejylland maatte man see at forbedre det slette Folkesprog ved dansk Skoleunderviisning; men i Slesvig burde man indføre Tydsk lige til Hertugdømmets Grændse; „das Herzogthum Schleswig ist der deutschen Kanzeley untergeordnet. Es gehört also auch zur Ordnung der Dinge, daß man sich der deutschen Sprache darin bediene". Holsteneren bliver naturligviis overbeviist af disse slaaende Grunde, og siger: „in der That, ich weis nichts dagegen zu sagen". I Samtalens Fortsættelse gaaer A. imidlertid videre; han vil ikke blot, at Tydsk skal herske i Kirke og Skole i Slesvig, men ligesaa i det øvrige Danmark; derved vilde vindes store Fordele især for Litteraturen og den alminbelige Dannelse, og ved at gaae ind herpaa, fulgte man kun den naturlige Udvikling; thi den større Nation udøver altid større Indflydelse paa den mindre, end denne paa hiin, og Dialekterne tabe sig efterhaanden i Hovedsproget — Dansk og Svensk ere nemlig Dialekter af Tydsk (Es wäre also großer Gewinnst, wenn die Dänen sich durch die deutsche Sprache mit in den großen Gedankenumlauf von mehr als zwanzig Millionen Menschen durch Aufnehmung der deutschen Sprache zur Schul-, Kirchen- und Büchersprache hineinbrächten..... die dänische Sprache könnte ja immer noch im Reden und Umgange ebenso — wie die plattdeutsche oder niedersächsische in Deutschland — beibehalten werden." Holsteneren bliver, som det forstaaer sig, atter overbeviist. Det hele lange Stykke, hvoraf her kun er meddeelt et kort Uddrag, fortjener at efterlæses. Det hører med til de andre litterære Produkter fra 1790, der fremkaldte de Bredeslyn fra Slesvigeren Werner Abrahamson imod den tydske Uforskammenhed, som vi have meddeelt 1 B. S. 385—86, Anm.

at ringeagte, nu skulde enhver Borger og Bonde i Slesvig vide og troe, at han var en Tydsker, at Slesvig var et tydsk Land, havde „Grundrechte", var en selvstændig Stat o. s. v. o. s. v.; og, da de, der boede i Kongeriget nægtede baade hans Tydskhed, og Slesvigs Tydskhed og alle „Grundrechte", maatte han vænne sig til i dem at see sine hadskeste og farligste Fjender; og han maatte forstaae at afpæle Grændserne for den Lydighed, han skyldte Kongen, for at, hvis Kongen, som boede derovre hos de Danske, forlangte Noget, der gik ud over disse Grændser, han da kunde vide, hvad han havde at gjøre. De Unge bleve ikke glemte over de Voxne. De fik det hele Litani i Skolen. Vi have seet, hvilken travl, utrættelig, vedholdende Virksomhed Slesvigholstenerne have udfoldet i denne Retning, hvor opfindsomme og snedige de have været. Næsten hver Skolebog fyldtes med den slesvigholsteenske Læres Gift; i enhver Landsby i Slesvig foredrog Skolemesteren den slesvigholsteenske Katechismus for de lyttende og troende Børn; hvo der gik forbi Skolen, kunde høre de danske Drenge synge med deres underlig klingende jydske Udtale: „Hört Brüder wir sind Deutsch", med Skolemesteren til Forsanger. Det vilde være til at lee ad, hvis ikke de Lærdomme, som her meddeeltes, siden havde ført mangen Yngling til Valpladsen, hvorfra han aldrig vendte tilbage, eller om han kom tilbage til sin Landsby, mødte sine Forældre og Slægt som en elendig Krøbling.

Saaledes fremelskedes Oprørsaanden; men det var først de fremmede Vaaben, som gave den Betydning. Selv i den Deel af Slesvig, hvor Lærdommen havde slaaet an, viste der sig dog kun ringe Beredvillighed til at bringe Offre for Sagen, og da Tydskland tildeels havde trukket sin beskyttende

Haand tilbage fra Oprøret, faldt det til Jorden. Men nu blev det den danske Regjerings uafviselige Pligt, at tilintetgjøre et Underviisnings-Uvæsen, der satte et fremmed Sprog i Modersmaalets Sted, der lærte at elske det Tydske og hade og foragte det Danske, og som endelig var blevet benyttet som et Hovedmiddel til et Oprør, der ved den Hjælp, Udlandet ydede det, var blevet truende for Staten. Hvad enten man seer hen til, hvad den simpleste Statsklogskab foreskrev, eller til den skyldige Omsorg, som enhver Regjering bør have for, at Folket ikke savner de naturlige Midler til aandelig Udvikling og Fremgang baade i menneskelig Dannelse og christelig Kundskab, kunde den danske Regjering ikke gjøre mindre, end den gjorde, da den gjennemførte Sprogreformen. Men Befolkningen — hvorledes optog den denne Forholdsregel? — Saaledes som den maatte! Den vidste, at det danske Sprog var et usselt Sprog, og det skulde nu lyde i Kirke og Skole; de, der havde lært Noget af det andet, det rette Sprog, som alle fornemmere Folk talte, mistede nu hele deres Fortrin og skulde ikke agtes bedretalende end den simpleste Huusmand og Dagleier. Hvor utaaleligt! De vidste, at de vare Tydskere — det havde Skolemester, Præst og Provst, og enhver Mand, hvis Ord havde nogen Vægt, gjort dem saa tydeligt, som det kunde forlanges; og desuden kunde man jo læse sig til det i mange Bøger — og nu skulde de dog være Danskere. Hvor ydmygende! Tydskland havde erkjendt dem for ægte Børn, og dets Konger og Fyrster sendt vældige Hære ind i Landet, for at hævde deres Tydskhed — og nu skulde de dog ikke gjælde for Tydskere. Hvor forsmædeligt! Kom de før til deres Præst, saa talte han gjerne Tydsk med dem, og hjalp dem paa Gled, naar de ikke kunde komme afsted med

det; men den Præst, de nu havde, havde samme Forkjærlighed for Dansk som den tidligere havde for Tydsk, og om han end talte Tydsk, var det let at mærke, at han holdt mere af det Danske. Med Herredsfogeden var det stundum endnu værre.

Se det er Grundene, hvorfor den fortydskede Slesviger er misfornøiet med Sprogreformen, det er det, der ligger paa Bunden af den Misstemning, der findes hos en Deel af Befolkningen i det blandede Distrikt [1]). Vi vide hertil kun

[1]) Man bør imidlertid ikke dømme de stakkels mislebte Slesvigere altfor haardt, naar man seer dem fornægte Fædreland og Nationalitet; Medlidenhed maa være den overveiende Følelse, og man bliver meget tilbøielig til at undskylde dem, naar man seer, at andre Folk, ikke ved saadanne Fristelser og Forførelser som Slesvigerne, men af blot og bar Forfængelighed have ladet sig forlede til at lade haant om deres sande Nationalitet og sætte en Ære i at tilhøre en fremmed. Tydskland byder os et Exempel. Der var en Tid, og den er ikke ganske forsvunden endnu, da en af de tydske Stammer, der ikke pleier at regnes til de mindst anseelige, Baverne, ikke vilde være eller hedde Tydskere, men satte sin Stolthed i at høre til la grande nation. Med de tydske Stammer, forsikkrede man, havde man intet Slægtskab, de gamle Stamfædre vare Celter, og komne fra det galliske Skovland; derom vidnede selve Navnet Boier, som kom af det franske bois. Ikke til de fremmede Tydskere, men til sine Stammeslægtninge, de celtiske Galler, burde man derfor holde sig og med dem staae Last og Brast. Først efterat Napoleons Magt var knækket, fandt man sig i at hedde Tydsk, og erklærede ved en høitidelig Leilighed: „Wir Bayern sind Teutsch". At imidlertid denne Mening om gallisk Stambyrd endnu meget tiltaler Bayrerne, maa man slutte deraf, at der lige til den sidste Tid udkommer Skrifter, hvori den forsvares, og at tydske Forfattere endnu finde det fornødent at kjæmpe imod Forsøg paa et saadant haanligt Affald fra Tydskland (se Beilage zu Nr. 11 der Augsburger Allg. Zeitung, 11 Jan. 1857). Jo mere historisk uhjemlet en saadan Mening er, og jo færre Fristelser der har været til at indbilde sig, at man ikke tilhørte

at føie **Vanens Magt.** Vanen er et strængt Aag, som det falder haardt at frigjøre sig for. Selv om det Nye, som bydes, er meget bedre, end det man havde, vil man dog saa nødig bryde med det Gamle, det Tilvante, allerhelst naar det er saa gammelt, at det er taget i Arv fra Fædrene, og man mener, at disse have befundet sig vel ved det. Gjælder

---

den Nation, hvis Sprog man talte: desto stærkere har ogsaa den Forfængelighed og den Følelsens Slaphed været, der røber sig i Bayrernes Fornægtelse af deres tydske Nationalitet. Bayrerne kunne ikke undskylde sig med, at, da hiint Fænomen fremtraadte, var den studerende Ungdom i en lang Række af Aar bleven gallice- ret ved et fransk Universitet, saaledes som Slesvigs Embedsstand er bleven fortydsket paa et tydsk Universitet, eller at i flere Men- neskealdre franske Præster og Skolelærere, havde lært det tydske Folk, at det var fransk, saaledes som tydske Præster og Skolelærere have lært de danske Slesvigere, at de vare tydske. — Nogle Yttrin- ger, som jeg har seet i et tydsk Blad, jeg erindrer ikke hvilket, be- væge mig til at føie nogle Bemærkninger til. Bladet har taget Anledning af det Afsnit om „Tydskhed i Danmark", som findes i nærværende Skrifts første Deel, til i en hoverende Tone at om- tale den Indflydelse, det tydske Væsen har havt i Danmark, som noget Herligt og som et Beviis paa den tydske Aands Overlegen- hed over den danske og Urimeligheden af den Indbildning, man nu syntes at have i Danmark, at kunne være Noget uden de Tydske. Jeg skal ikke nægte, jeg blev noget forundret ved denne Anvendelse af mine Ord, da jeg hidtil havde staaet i den Forme- ning, at en tydsk Journalist dog kjendte saa meget til sit eget Fædrelands Historie, at han kunde skrive uden at prostituere sig selv ved altfor grov Uvidenhed, eller i sit Blad tillade andre at prostituere sig paa lignende Maade. Havde han havt blot en tarvelig Kundskab til sit Fædrelands Historie, maatte han jo vide, at hvad der gjælder om Tydsk i Danmark, det gjælder om Fransk i Tydskland, og at der altsaa ingen Grund var til at hovere. Jeg seer, jeg har taget feil i den Mening og har nu en Vildfarelse mindre. Da imidlertid hiin Journalist vel næppe er den Eneste i Tydskland, der lider af Uvidenhed, eller i det Mindste en meget kort Hukommelse, vil det maaskee ikke være af Veien, med et Par

dette i Almindelighed, saa gjælder det fortrinligviis om den danske Bondestand, der er bekjendt for sin Vedhængen ved det Overleverede, sin Skyhed og Mistænksomhed mod det Nye, og den varsomme Langsomhed, hvormed den gaaer ind selv paa øiensynlige Forbedringer, det være sig nu i den ene eller den anden Retning. Det kan derfor ikke vække

---

Ord at minde om „Franskhed i Tydskland". Det er kun Tydskernes nærværende Glemsomhed, der kan undskylde, at jeg et Øieblik dvæler ved en saa notorisk og bekjendt Ting, hvorom man kan læse i enhver Litteraturhistorie og i enhver politisk Historie. Hvo veed ikke, at fra den anden Halvdeel af det 17de Aarhundrede indtil henimod Slutningen af det 18de Aarhundrede, ringeagtede enhver Tydsker, der gjorde Fordring paa at høre til de fornemmere Klasser, sit Modersmaal og foretrak det franske Sprog; med deres Tyende talte de Tydsk, indbyrdes talte de forhutlet Fransk, og i den franske Litteratur søgte de Næring for deres Aand. Ved Tydsklands mange Hoffer var Fransk det herskende Sprog, ethvert Hof var fuldt af franske Æventyrere, som modtoges med aabne Arme og erholdt de anseeligste og meest indbringende Embeder med Tilsidesættelse af Landets Indfødte; ikkun Italienere, naar man var saa lykkelig at kunne have dem, kunde gjøre dem Rangen stridig, især i den første Deel af Tidsrummet; og de tydske adelige Familier, langt fra at føle sig tilbagestødte, krøb for de franske Herrer, smigrede sig lykkelige ved deres Venskab og efterabede dem som i Sprog saa i Sæder. Var der et eller andet Hof, som gjorde en Undtagelse, saa møder man her et modsat, men ikke mere tækkeligt Skue i en frastødende selvtilfreds Raahed. Selv til Borgerstanden trængte det franske Væsen ned, saa at de, der ikke vilde gjælde for aldeles simple og udannede, ansaae det for nødvendigt at lære Fransk og læse franske Bøger. Det var den Tid, da „jeder Barbier in Teutschland Marquis hieß", og da „während der teutsche Doctor den Rang des Hofkutschers hatte, der französische Sprachmeister hoffähig war und mit den gnädigen Herren wie Ihresgleichen umging". Det er egentlig overflødigt at anføre Vidnesbyrd for saa bekjendte Ting; jeg vil dog meddele et fra Begyndelsestiden og et fra Slutningstiden. Thomasius siger i det bekjendte Program, han udgav i Leipzig som begyndende Universitets-

Forundring, om Sønderjyden følte sig noget ubehagelig berørt, da han hørte, at et andet Sprog, end det han var vant til at høre i Kirken og Skolen, selv om dette andet Sprog var Modersmaalet, nu skulde lyde paa disse Steder. Men det, der er Nyt, bliver efterhaanden Gammelt, og det, der er Uvant, bliver lidt efter lidt Tilvant. Vi have et

---

lærer, og i hvilket Tydsk for første Gang brugtes i et Universitets-skrift: „In Frankereich redet niemand teutsch, außer etwan die Teutschen unter einander, so sich darinne aufhalten. Allein bey uns Teutschen ist die Französische Sprache so gemein worden, daß an vielen Orten bereits Schuster und Schneider, Kinder und Gesinde dieselbige gut genug reden" (Citeret efter N. M. Petersens Litt. Hist. IV. 79). Det andet fra Slutningstiden udhæver netop de analoge Forhold i Tydskland og Danmark; det lyder saaledes: „Daß sich französische Abentheurer an deutschen Höfen als etwas produziren, das sie nicht sind, und Rollen spielen, solte freylich nicht so seyn; allein was wir Deutschen hierin von Frankreich leiden, vergelten wir unsern nordischen Nachbaren, die über deutsche Abentheurer die nämliche Klage führen" (Deutsches Museum 1786, S. 269, Anm.). Vil man sammenligne Forholdene ved „Tydskheden i Danmark" og „Franskheden i Tydskland" med hinanden, bliver Udslaget næppe til Tydsklands Fordeel. Den danske Nation paa knap et Par Millioner maatte udholde Trykket af Tydsklands mange Millioner, og Danmark havde desuden Paahænget af de tydske Provindser Holsteen, Oldenborg og Delmenhorst, hvis Adel paa Grund af denne Forbindelse let kunde trænge sig frem og tilfredsstille sin Gridskhed efter Æresposter og rige Indtægter; Kongehuset, som oprindelig var tydsk, blev, efterat det var blevet nationalt, atter et Par Gange dyppet i et tydsk Bad i Holsteen og Bremen; tydske Prindsesser toges jævnligen til Stammens Vedligeholdelse. Tydsklands Stilling til Frankrig har i disse Henseender været langt gunstigere. Tage vi Hensyn til Størrelse og Folketal, saa kunde Frankrig ikke trykke med større Vægt paa Tydskland, end dette paa Frankrig; over franske Provindser, der generede det, har Tydskland da aldrig havt Grund til at besvære sig; dets Fyrstehuse skulde efter Byrden være nationale, og Ægteskaber med franske Prindsesser vare forholdsviis sjældne.

mærkeligt Træk i den danske Bondestands Historie om dens Ulyst til Forandringer, selv om disse ere Velgjerninger, Bønderne, som med grædende Taarer bade om, at maatte være frie for at blive Selveiere. Ogsaa Slesvigerne har man ved den sidste Forandring villet gjøre til Selveiere, aandelige Selveiere, ved at give dem tilbage til sig selv og

---

Ogsaa i den Henseende var Tydskland heldigere stillet, at Franskmændene aldrig i samme Grad som Tydskerne have lidt af Lyst til at søge Brød og Lykke i et fremmed Land; paa Grund af denne Eiendommelighed blev Trykket og Trængslen fra Tydskland til Danmark, selv uden Hensyn til Folketallet, intensivere end fra Frankrig til Tydskland. Men uagtet alt dette bukkede det store Tydskland dog under for den franske Indflydelse, var i over hundrede Aar Frankrigs Trælqvinde og tiggede sit aandelige Brød hos det. Det synes saaledes, at en Tydsker har mindre Grund til at hovere over Tydskheden i Danmark, end til at skamme sig over Franskheden i Tydskland. — Mon Tydskland ellers har Noget at rose sig af paa den nationale Selvstændigheds Vegne? Næppe synderligt. Ligesom det har trællet for den franske Aand, har det trællet for Frankrigs Penge. En stor Deel af Tydsklands Fyrster stode i Frankrigs Sold, som Fyrsterne i Bayern, Würtenberg, Sachsen, Brunsvig, Köln, Pfalz, Baireuth, Zweibrücken, og de toge Sølvmønten fra Frankrig for at forraade deres Fædrelands Interesser. Og da Frankrig blev kjed af at betale disse Fyrster, svingede det sit seirrige Sværd over Tydskland, saa Fyrster og Folk bøiede Hovedet og ydmygede sig i Støvet; Tydsklands Jord sukkede og skjælvede under Fodtrinene af de seirende franske Hære fra Rhinen og Elben indtil Niemen og Raab. Og Skjændsel over al Skjændsel, Tydsklands egne Børn under fremmede Faner og fremmede Høvdinger hjalp selv til at lægge deres Brødre i Lænker, og dyppede deres Hænder i deres Frænders Blod. Men Tydskland har maaskee aftvættet Skjændselen ved med egen Kraft at ryste Aaget af Nakke og tage Hævn over Forsmædelsen? Ingenlunde, ligesaa lidet denne Gang som tidligere. Tydskland har, naar det var stædt i Nød, ikke kunnet hjælpe sig selv, men har maattet tye til en fremmed Arm for at frelses af Vaanden. Da Østens Hære truede det med Forbærv, var det Polen (det siden af

deres virkelige Natur og befrie dem fra Trældommen under en fremmed Herres unaturlige Tyranni. Hine Bønders Taarer tørredes snart, og saa vil med Guds Hjælp ogsaa Sønderjydens.

Ingensteds er Misstemningen fremtraadt stærkere end i Angel. Ganske naturligt. Der er heller intet Sted i hele Slesvig, hvor de slesvigholsteensksindede Præster saa omhyggelig have bearbeidet Jordbunden, intet Sted, hvor deres fordærvelige Lærdomme have slaaet en dybere Rod, intet Sted, hvor Præsterne mere hensynsløst have fulgt deres vilde Hads og forbryderiske Sinds strafværdige Indskydelser — lige indtil umiddelbar personlig Deeltagelse i den væbnede Opstand. Man erindre, at Præster som Göze i Tumby og Karl Schmidt i Grumtofte vare den angelske Landalmues Anførere, da den gjorde det for Resten saa ynkelige Forsøg paa at reise sig som Landstorm, og at der forekommer Exempel paa, at en angelsk Sognepræst har taget sig af **Skoleungdommens Exercits**, og skjænket denne Ungdom, der forførtes til Forbrydelser, om hvis Betydning den ingen Forestilling havde, tydske Faner, de „schwarz-roth-goldne" Symboler for Oprøret. Man tør derfor antage, at om der end paa mange Steder i Slesvig er virket kraftigen for at udbrede Fordomme mod Modersmaalet, og forvirre Begreberne om Fædreland og

---

Tydskland mishandlede og sønderlemmede Polen), som bragte Frelsen; da Troesfriheden og Protestantismen truedes med Undergang, var det Sverrigs seirrige Vaaben, der sikkrede disse Goder, som det afmægtige Tydskland ikke formaaede at forsvare; da Napoleon havde smedet Tydskland i Lænker, formaaede det ikke at bryde dem, førend Rusland og England rakte deres stærke Hænder til Hjælp. Det store, og dog i mange Dele saa jammerlige Tydskland skal derfor ikke hovere; Beskedenhed passer det bedst.

Nationalitet, saa er der med mangedobbelt Styrke virket for det Samme i Angel. Derfor er det heller intet Under, at denne forførte og forvirrede Slægt, hvem Præsterne des-uden i hele den lange Oprørstid, to til tre Aar, vedbleve at give det „Fingerzeig“, over hvis heldige Virkning de yttre saa megen Glæde, har mere ondt ved at komme til Besindelse, end Befolkningen paa andre Steder i Slesvig, og vanskeligere kan finde sig i en Ordning, der løber saa stik imod Alt det, som de Mænd, hvis Raad og Veiledning den troede at burde følge uden Skygge af Tvivl, havde lært og indprentet den. Det er da ogsaa klart — for at jeg skal nævne en Indvending, der falder, naar man rører ved den — at det ikke er Sprogreformen, der har fremkaldt den misfornøiede Stemning hos Angelboerne, men omvendt den oprørske slesvigholsteenske Stemning, som Præsterne havde indpustet dem, der kastede sig paa Sproget, fordi det var Dansk. Strax da Oprørsregjeringen havde udstædt sin berygtede Proklamation 24 Marts 1848, stillede Angelboerne sig paa Oprørets Side; den Gang var der dog intet Spørgsmaal om Forandring af Skolens og Kirkens Sprog; og de fremturede i halvtredie Aar i haardnakket Modstand mod den kongelige Autoritet, indtil Magten bragte Lydig-heden tilveie. Hvo kan tvivle om, at hvis Regjeringen omordnede Forholdene efter den ene af de slesvigholsteenske Præsters Læresætninger: „Angelboerne ere Tydskere af Sprog og Byrd“, saa vilde Misfornøielsen blive lige stor, og den vilde, naar Forholdene engang stillede sig saaledes, at Evnen fik noget at betyde ved Siden af Villien, ogsaa gjøre sig gjældende i Gjerning, fordi der intet Hensyn var taget til de andre Læresætninger: Slesvig er et tydsk Hertugdømme, uadskilleligt forbundet med Holsteen, en selvstændig Stat og bør ind-

lemmes i Tydskland — og den Modvægt, som kunde haves i Modersmaalets Brug og Skoleunderviisningens Indflydelse til at danne den opvoxende Slægt til gode og fædrelandsksindede Borgere, havde saa Regjeringen selv borttaget.

En Stemning, der hviler paa en saadan Grundvold, som vi have beskrevet, og hvis Styrke staaer i Forhold til den større eller mindre Magt, som Fordomme og statsfarlige Lærdomme have udøvet, bør hos en forstandig Regjering ikke kunne have nogen Vægt eller Betydning. Dette vil blive endnu klarere, naar vi betragte, hvorledes denne Stemning har yttret sig i de Aar, der ere forløbne siden Oprøret, hvor ustadig og springende den har været, hvor afhængig den har viist sig at være af Paavirkninger udenfra, hvor besynderlig modsigende og endeløs forvirret den har været, og hvor ofte Skinnet traadte i Virkelighedens Sted. Der har været Tider, da det havde alt Udseende af, at ikke blot Oprørets Erindringer blegnede, men at Folket begyndte at skimte Sandheden gjennem Fordommenes Taage, og finde det var dog ikke aldeles urimeligt, at Børnene i Skolen lærte det Sprog, som Fædrene havde talt, især naar man saae, hvor god en Fremgang de gjorde, og hvor let dette Tungemaal faldt dem fremfor det Høitydske — eller at man i det Mindste slog sig til Taals som ved en Sag, der nu engang var afgjort. Men en saadan begyndende Ro var noget af det Utaaleligste, der kunde hændes de talrige og utrættelige Agitatorer, som findes i Mængde deels i Landet selv, deels i Holsteen, deels i forskjellige nordtydske Stater, der grændse til Holsteen, og som drives baade af Hævnlyst og af Haabet om ved en Omstyrtning af den bestaaende Orden at kunne tilbagevinde den Stilling og den Velfærd, som de ved Deeltagelse i Oprøret have forspildt.

De anspændte alle deres Kræfter, for igjen at vække de dyssede Lidenskaber. Almuen er lettroende, fordi den fattes Evne til at bedømme Forhold, som ligge udenfor de Forestillinger, hvori den daglig bevæger sig, og fordi det varer saa længe, inden de fjærnere Begivenheder i deres virkelige Skikkelse træde indenfor dens snævre Synskreds. Heraf benyttede Agitatorerne sig. Baade de indenlandske og udenlandske udspredte Rygter, der smigrede Ønsker, som man vel var paa Veie til at opgive, men som dog endnu ikke vare udslukte. Snart hed det sig, at der i Kjøbenhavn var dannet et tydsk Ministerium, som vilde afskaffe alle Forordninger om Sproget og igjen gjøre Slesvig tydsk, snart at tydske Fyrster, om hvis gode Villie man jo ikke kunde tvivle, siden de havde taget saa mange af de udvandrede Præster i deres Tjeneste, havde forlangt, at det danske Sprog skulde afskaffes i Slesvig, snart at det slesvigholsteenske Ridderskab var gaaet til Berlin og havde klaget over, at den slesvigske Forfatning ikke var rigtig skreven, men der var Feil i den, som absolut maatte rettes, og at Preussen, som altid saa trofast havde taget sig af den tydske Sag i Slesvig, heller ikke havde svigtet nu, men for visse Aarsagers Skyld raadet Ridderne at gaae til Frankfurt, thi saaledes kunde det for Tiden næmmest gaae. Og nu havde Forbundsdagen taget Sagen i sin Haand og nu skulde det ikke vare længe, inden der stod en tydsk Hær ved Dannevirke ligesom 1848 — hvis Danmark ikke gav efter; og hvad kunde Danmark stille op imod Tydsklands 40 Millioner? Desuden var der i Tydskland udkommen en heel Mængde fortræffelige og overbevisende Skrifter, som soleklart godtgjorde, at det aldrig blev godt i Slesvig, før man der igjen fik den tydske Religion; og at det tydske Folk ikke vare mindre ivrigt end Fyrsterne og

Ridderne, derom tvivlede vel Ingen, i alt Fald var det let at overbevise sig derom ved at læse en Side i hvilkensomhelst tydsk Avis. Men naar Sagerne stode saaledes, da maatte Slesvigerne ikke lægge Hænderne i Skjødet, men røre sig, for at Alle kunde see, hvad deres Mening var.

Om nu slige Forestillinger i Formen en Deel omskabte og vanskabte Virkeligheden, for at læmpe den efter det Maal, man tilsigtede, saa laae der desværre altfor meget Sandt til Grund for dem. Hvad der i disse Aar til forskjellige Tider er foregaaet i Kjøbenhavn, er vitterligt nok; at enhver tydsk Statsmand, naar han nævner Holsteen og Lauenborg, har Slesvig in mente, vilde det være Enfoldighed at tvivle om; at Preussen aldrig vil tillade, at der bliver Ro i Slesvig, men idelig rive det halvlægte Saar op, og holde Spillet gaaende nu med Holsteen, nu med Lauenborg, nu med Noter, nu med Handlinger, nu skjult, nu aabenbart, nu med gode Miner, nu med vrede Ord, for at det engang kan komme til at fiske i de rørte Vande og „arrondere" sig ogsaa paa denne Kant: det ligger saa klart for Dagen, at man maa lukke Øinene for ikke at see det, og hele Preussens Historie giver en Kommentar, som oplyser de vanskelige Steder, om der findes nogle [1]). At Slesvigs Danskhed og Adskilthed fra Holsteen er en Anstødssteen for det slesvig-holsteenske Ridderskab, som maa ryddes af Veien, hvis det

[1]) „Wir sind noch nicht arrondirt", siger Karl Rosenkranz, med Henviisning til at Kongen af Preussen i sin Throntale anbefalede Stænderne ret at betragte Kaartet over den preussiske Stat. (Göthe und seine Werke, 2 Aufl. 1856, S. XIX). Jfr. „Die Erbansprüche des Königlich = Preußischen Hauses an die Herzogthümer Schleswig-Holstein", 1846, S. 227—32, hvor den berlinske Professor Helwing opregner de store Fordele, Preussen vilde vinde ved at komme i Besiddelse af Slesvig og Holsteen. Den Konge, der skaffede Preussen denne Perle, vilde gjøre sig mere fortjent, end de, der erhvervede Schlesien og Pommern.

skal have Udsigt til at virkeliggjøre sit Haab om endnu engang at grunde sit tydske Regimente i Danmark, og at det derfor i Frankfurt 1857 kjæmper for „det monarkiske Princip," som det glemte i Rendsborg 1848, og for „Schleswig-Holstein", som det aldrig har glemt og aldrig kan glemme, falder ikke vanskeligt at forstaae. Hvorledes den tydske Presse daglig ophidser Stemningen i Slesvig, og hvilken Dosis Edder der hver anden eller tredie Maaned heldes i Saaret igjennem de udvandrede oprørske Præsters Smædeskrifter, er bekjendt nok.

Naar Slesvigerne paa denne Maade ere blevne vækkede, saa sættes Petitioner mod Sprogreformen i Gang. Om Petitioners Usikkerhed som Maalestok for Stemningen, er der talt saa meget, at vi ikke behøve at sige Noget derom. Men maa det i Almindelighed antages, at Petitioner ikke give noget paalideligt Billede af Stemningen, saa er det vist, at Sprogpetitionerne i Slesvig give et usandt og forvansket Billede af Virkeligheden. Dette vil blive indlysende, naar man erfarer, hvorledes disse Petitioner blive til, og tillige holder i Erindring, i hvilket Forhold de forskjellige Klasser af den slesvigske Landbostand staae til hinanden. Det Bondearistokrati, som man allevegne bliver vaer hos den danske Landalmue, er ingensteds udpræget saa stærkt som i Slesvig. Bondealmuen i dette Landskab bestaaer deels af Huusmændenes og Arbeidsklassens talrige Stand, deels af den mindre talrige, men velstaaende og meget aristokratiske Gaardeierklasse. Denne sidste behersker ganske den første. Huusmændene og Arbeiderne trænge paa mange Maader til Gaardeierens Hjælp, snart for at faae en lille Jordlod pløiet, snart for lidt Mælk til Huusholdningen, snart et lille Pengelaan o. s. v., og desuden ere de afhængige af Gaardeieren for den stadige Arbeidsfortjenestes Skyld, som han giver dem og kan unddrage dem, naar han vil. Deraf

følger, at de ikke kunne nægte at gjøre Gaardeieren en lille Tjeneste, som han begjærer, eller opfylde et Ønske, som han yttrer. Storbønderne ere ofte tydskſindede, fordi de ansee det for fornemmere at tale Tydsk end Dansk; til dem henvende derfor Agitationens Ledere sig med Petitionerne; de skrive da under, og Smaafolkene maae følge efter, hvis de ikke aldeles ville bryde med de Mænd, der ere istand til baade at gavne og skade dem saa meget. Jeg kunde anføre; ikke fra et, men fra mange Steder, mærkelige Exempler paa, hvor vidt den Terrorisme gaaer, som Storbønderne udøve over de afhængige Smaafolk; det er hændet paa flere Steder, at en Huusmand er gaaet en meget lang Omvei, for at Gaardeieren ikke skulde see, at han gik til den danske Gudstjeneste; ligesaa at Gaardeieren regelmæssig hver Søndagformiddag, naar der var dansk Gudstjeneste, har gjort Besøg hos Huusmanden for at see, om han og hans Familie var hjemme. Mon Petitioner, hvis Underskrifter ere tilveiebragte paa den anførte Maade, kunne siges at udtrykke den virkelige Stemning? Stundum er Hovedværkstedet for Agitationen ikke i Slesvig, men i Udlandet; her blive Petitionerne affattede, mangfoldiggjorte ved Hjælp af Lithografien, og derpaa med Posten sendte til de forskjellige Landsbyer og Sogne i Slesvig, hvor da paa ethvert Sted en betroet Mand besørger det videre fornødne (jeg har, medens jeg skriver dette, en af disse lithograferede Petitioner liggende for mig, sendt til en By i Angel i en Konvolut med hamborgsk Poststempel). Iøvrigt har man været med at petitionere i Angel; men naar den tydske Agitations Bølger gik høit, rev den ligesaa fuldt de nordligste Sogne i det blandede Distrikt med. Man har i alle disse Sogne, hvor Folkesproget er udelukkende Dansk, hvor der i Omgang aldrig høres enten Plat- eller Høi-Tydsk, og hvor der over-

hoved ikke findes andet Tydsk, end at maaskee En eller Anden kan huske nogle ynkelige Brokker af det Tydske, han lærte i Skoletiden, og det vil endda i disse Sogne være sjældent, ligesaa ivrigt petitioneret om at faae udelukkende høitydsk Kirke- og Skolesprog, som i de sydligste Sogne af det blandede Distrikt, hvor et Slags Plattydsk lyder ved Siden af det danske Folkesprog. Dette viser da tydelig nok, at man ved at petitionere ikke gaaer ud fra Sprogtilstanden, eller nogen deri begrundet Trang, men fra en udenfra fremægget politisk Stemning, eller rettere sagt politisk Galskab. Hvorlidet det er Sprogforholdene, der ere det Afgjørende for Stemningen, viser sig ogsaa paa en anden Maade. Det er indlysende, at der inden for det samme Sogns Grændser, ikke kan være nogen væsentlig Forskjel paa Sprogtilstanden. Men nu finder der i flere Sogne en stor Meningsforskjel Sted, idet nogle Byer i samme Sogn ere danskfindede og ville beholde Dansk, Andre tydskfindede og ville have Tydsk. Dersom man vilde føie de forskjellige Partier, saa maatte man, uagtet alle Indvaanerne tale samme Sprog, i nogle af Sognets Byer indføre tydsk Skolesprog, i andre dansk, og med Kirkesproget vilde man være i nogen Forlegenhed, naar der kun var een Sognekirke [1]). Ligesaa falsk og usandt som det Billede er, Petitionerne give om Stemningen, ligesaa vaklende og ustadig er denne. I Balsbøl Menighed for Exempel erklærede man 1846, at man ikke ønskede dansk Prædiken; det næste Aar 1847 bad man indstændig om, at Præsten maatte prædike

[1]) Saadanne Modsætninger findes eller fandtes for ikke længe siden f. Ex. i Lille Solt, Nylskov, Hyrup, Nørre-Hagsted, Balsbøl, Oversø. En By, der udmærker sig ved dansk Sindelag, beæres af Modparten undertiden med Navnet „det lille Kjøbenhavn“, eller hyppigere „det lille Jylland“.

Dansk, i Aaret 1850 blev dette Ønske opfyldt; men 1852 petitionerede man om at blive fri for Dansk. Hvad Vægt kunne Stemninger og Ønsker have, der skifte hvert andet Aar, og hvad Slutning kan man fra disse Petitioner gjøre til de virkelige Sprogforhold? Valsbøllerne have dog i alle disse Aar talt det samme Sprog. I eet Sogn er det indtruffet, at der indgaves to Petitioner, hvoraf den ene begjærede Tydsk, den anden vilde beholde Dansk i Kirke og Skole; men begge vare de for en stor Deel undertegnede **af de samme Mænd!** Her (Ladelund Sogn) havde det slesvigske Petitionsvæsen naaet Fuldkommenhedens Maal.

Fra tydsk Side har man foreslaaet en Udvei, ved Hjælp af hvilken Alt kunde opløse sig i Fred og Harmoni og en lyksalig Enighed, nemlig at lade Menighederne selv ved Afstemning afgjøre, om de vilde have tydsk eller dansk Skole- og Kirkesprog. Til Grund for dette Raad ligger der enten en stor Dumhed, hvis Ophavsmændene have troet, at noget Menneske, der kjender de slesvigske Forhold, kunde billige det, eller snarere en ikke ringe Grad af Underfundighed, der har til Øiemærke, hos de Mange, især i Udlandet, som hverken heelt eller halvt kjende de virkelige Forhold i Slesvig, at stille den danske Regjering i et forhadt Lys, naar den ikke vilde gaae ind paa et Forslag, der tilsyneladende bærer Billighedens og Upartiskhedens Præg. I Afstemningen vilde jo de samme ugyldige og slette Elementer gjøre sig gjældende, som vi have viist der ligger i hiin Stemning, naar den har yttret sig: en paa eengang taabelig og fordømmelig Foragt for det gode Modersmaal, indblæst af tydske Lærere, en ligesaa taabelig Forkjærlighed for et fremmed Sprog, udspringende af samme Kilde, en fædrelandsfjendsk Stemning, der gjennemvistes af det for ikke længe siden

40*

dæmpede Oprørs urene Aande, og oppustes af indenlandske og udenlandske Agitatorer, og som den trædske Rabomagt, der altid sidder lurende med Nættet, giver frisk Næring, hver Gang den synes at mattes. Det vilde være uforsvarligt at lade en Slægt, der er hildet i saadanne Fordomme og undergiven saadanne Indskydelser, være den afgjørende i en Sag, der saa dybt berører ikke blot dens egen, men alle fremtidige Slægters aandelige Velfærd. Dens skiftende, selvmodsigende, af øieblikkelige Forhold afhængige Stemning, kan ikke være alle Tiders Norm. Den lider af en dyb aandelig Sygdom, der gjør, at den ikke kan kjende det, som i en sund Tilstand vilde være den det Dyrebareste og Kjæreste; den støder Modersmaalet fra sig som noget Ureent og vrager Fædrelandets Navn som noget Fjendtligt. Men er denne Slægt syg, saa maa Lægen raade for Lægemidlet, selv om det ikke behager den Syge, og er Slægten umyndig, saa maa den have en Formynder, og denne maa ikke blot tænke paa Myndlingen, men ogsaa paa Arvingerne i mange Led. Tilkommende Slægter ville velsigne den danske Regjering, for det, den har gjort i disse Aar, om end den nærværende Slægt miskjender det, og maaskee ikke kan andet, i det Mindste for en Tid, end miskjende det.

Men den Syge har Krav paa Skaansel og Overbærenhed. Har den danske Regjering da ikke viist Overbærenhed mod Fordomme og Skaansel mod Forvildelsen? Der er ikke et Sogn i det blandede Distrikt, hvor der ikke, selv om Omgangssproget er udelukkende Dansk, holdes ligesaa ofte tydsk, som dansk Gudstjeneste, skifteviis Søndag for Søndag, Helligdag for Helligdag, eller hvor ikke Enhver kan faae de kirkelige Handlinger udførte i det Sprog, han ønsker.

Har Nogen en Retssag, da hersker den samme Frihed i Valget af Rettergangssproget. Rigtignok kan den, der foretrækker Tydsk for Dansk, skjøndt han forstaaer begge Sprog, ikke hver Søn- og Helligdag høre en tydsk Prædiken; men en Kirkegang paa 30 Søn- og Helligdage om Aaret vil dog paa de fleste Steder ikke være under det Maal, hvori man pleier at deeltage i den offentlige Gudstjeneste. Det er ikke let at forstaae, at Nogen virkelig paa sin Christendoms Vegne kan føle sig besværet over, at han ikke hver Søn- og Helligdag kan høre en Prædiken i det Sprog, han helst vil, da han dog paa de Dage, han ikke gaaer i Kirke, kan opbygge sig ved sin Bibel, Psalmebog og andre gudelige Bøger. Det er i hvert Tilfælde en Ulæmpe, som er uadskillelig fra Overgangstiden, og ikke at ligne ved de Onder, hvorunder man led under den ældre Tilstand; og, hvad der vel maa erindres, det hører op at være en Ulæmpe, saasnart den kirkelige Interesse hos den Paagjældende er stærk nok til at bringe ham til at tilsidesætte sine politiske Fordomme; thi Sproget kan med en sjælden Undtagelse ingen Hindring være.

Skjøndt en Deel af Befolkningen har miskjendt Foranstaltninger, som bleve trufne til dens eget Bedste, saa er der dog ingen Grund til at tvivle om, at den vil komme til Besindelse og til en sundere Bedømmelse af Forholdene. Det vil skee tidligere eller senere, alt eftersom den tidligere eller senere faaer Ro for Agitationerne fra Tydskland. Vi have netop i den slesvigske Sproghistorie et mærkeligt Exempel paa, hvorledes Stemningen kan slaae om, og en af de groveste Fordomme fremavlet, og ved politiske Agitationer næret Uvillie mod en retfærdig og velgjørende Foranstaltning, forvandle sig til en taknemmelig Paaskjønnelse af det Gode, man har vundet. Man erindre, hvilken Storm af For-

bittrelse Afskaffelsen af tydsk Retssprog i Nordslesvig vakte 1840 og flere Aar efter; hvorledes der indkom Petitioner, og det endog fra Egne, hvor Dansk var det herskende Sprog i Kirke og Skole, i hvilke man bad om, at Retten maatte pleies paa Tydsk for dansktalende Folk; hvor vedholdende Stænderne hos Kongen petitionerede om, at han vilde tage Sprogreskriptet tilbage og gjenindføre den tydske Retspleie; hvilke Grunde Stænderne vidste at opstable, som skulde godtgjøre, at denne Forandring var en Krænkelse af Landets Rettigheder, at den førte til Rettens Forvanskning og Folkets Fordærvelse, og rystede hele den bestaaende Samfundsorden i sine Grundvolde; medens Bladene deels i mangestemmigt Echo gjentoge det Samme, deels forsikkrede, at det aabenbart var en Frugt af en Seir, som et Parti i Kongeriget, der tragtede efter at danisere det tydske Hertugdømme, havde vundet over Kongens Villie, og medens den tydske Presse hverken vidste Maal eller Maade med at udtrykke sin Forbittrelse over de Danskes forvovne Forgribelse paa et tydsk Folks helligste Rettigheder. Men nu — nu er der næppe et Menneske i Slesvig, som ikke priser denne Forandring, som viis, retfærdig og velgjørende, og i Tydskland vover man ikke længer at tale derom. Ikke et Haar anderledes vil det gaae med den Foranstaltning, der har gjengivet Folket sit Modersmaal i Kirke og Skole, naar blot Fordommenes Taage faaer Tid til at løfte sig, og Folket Ro til at komme til Besindelse; og Tydskland kunde maaskee ogsaa blive taust, hvilket dog turde være det Vanskeligste, med mindre det fik Noget at tage Vare paa hos sig selv.

Maa man allerede ved en almindelig Betragtning af Forholdene komme til denne Overbeviisning, saa vil den

yderligere stadfæstes ved at see den Fremgang, som der i de ikke mange forløbne Aar allerede er gjort, uagtet de Vanskeligheder der have stillet sig i Veien. Først møder os den glædelige Kjendsgjerning, at Børnene overalt næmme det Danske med en vidunderlig Lethed og bruge det med en Frihed, der er egen for den, der taler sit Modersmaal. Dette gjælder om de sydligste Sogne, som Bøl, Tumby, Nørrebrarup o. s. v. saavel som om de nordligste, og er saa almindeligt, at jeg tør paastaae, der ikke er en eneste Skole i hele det blandede Distrikt, som gjør en Undtagelse derfra. Mange Præster og Skolelærere have forsikkret mig, at Børnene i 3 til 4 Maaneder langt lettere lære at læse Dansk, end Tydsk i et eller to Aar. Paa Steder, hvor der idelig klagedes over Børnenes langsomme Fremgang, ere disse Klager forstummede, siden Dansk er blevet Skolesprog, **uagtet Lærerne ere de samme** [1]). Hvor hurtig Fremgangen er i Dansk, kan sees af det, som hændte Provst Aschenfeldt: paa sine første Visitatser i Flensborg Provsti efter Sprogreformens Indførelse examinerede han paa Tydsk; men senere da han kom igjen, **forstode Børnene ham ikke længer, naar han talede Tydsk**, og han maatte med nogen Overraskelse tye til det Danske. Skjøndt dette rigtignok ikke er Andet, end hvad man kunde vente, er det dog glædeligt; thi ogsaa Virkeligheden vækker Glæde, om man end var nok saa berettiget til at vente, at det vilde skee saa og ikke anderledes. Jeg har ovenfor af Kaptain Thurahs Brev anført Angelboernes Udtryk: „Dat Dänische steckt in de Kinder"; jeg har imidlertid hørt dette Udtryk fra saa mange forskjellige Sider, at jeg maa antage, det er en staaende

---

[1]) For at nævne et bestemt Exempel, anfører jeg Adelby Sogn.

Vending hos Angelboerne, hvormed de, skjøndt halv uvillige, forklare sig den Hurtighed, hvormed deres Børn næmme og bruge det Danske; og, som det gjerne er Tilfældet, naar en Fælleds-Jagttagelse af Mange finder sit Udtryk, betegner det ligesaa træffende som rigtigt det Sande af Sagen. Det forholder sig virkelig som Angelboen siger: Dat Dänische steckt in de Kinder! Det hedder sig almindelig, at Angelboen for at lette sine Børn det Tydske i Skolen, taler Plattydsk med dem, og det er vel i Almindelighed saa, skjøndt det ikke er let at sige, hvor strængt det gjennemføres; men vist er det, at Børnene ved at høre Forældrene og andre Voxne tale Dansk indbyrdes, blive fortrolige med de danske Toner, og at paa den Maade en stor Masse af Sprogets Ord og Vendinger vinde Indgang hos dem, uden at de selv tænke paa det eller vide af det; og selv det Plattydske, Forældrene tale, er jo halv Dansk. Derfor er det, at det danske Ord ligger Børnene saa let paa Tungen, at det flyver ud, saasnart de faae Lov at bruge det. Men foruden dette har det Danskes Lethed for Børnene i Modsætning til det Tydskes Vanskelighed endnu en dybere Grund: det er Folkeaandens Forskjellighed og det Udtryk, denne har fundet i de tvende Sprog. I det danske Sprog føler Barnet sig hjemme og let tilrette, fordi det er det naturlige Udtryk og Meddelelsesmiddel for Bevidstheden, dannet og udviklet af den Slægt, det ved Fødselen tilhører, efter dens Fornødenheder og Eiendommeligheder. Det er som et Værktøi, der falder det let i Haand, og med hvilket det derfor arbeider rask og hurtigt. Det Modsatte er Tilfældet med det tydske Tungemaal: det er fremgaaet og udviklet af en anden Aand, svarer til andre Eiendommeligheder, tilfredsstiller andre Fornødenheder. Jo større Modsætningen er

mellem begge Folkeaander, desto større bliver ogsaa Vanskeligheden og Letheden paa den ene og den anden Side. Men mellem den danske og den tydske Aand er der en dyb Grundforskjel, oprindelig given, og siden udviklet gjennem Historien. Derfor falder det Danske som af sig selv for Børnene i Angel, det synes ligesom at ligge i deres Indre, og derfor bliver det Høitydske evig fremmed og tungt for dem, og de lære aldrig at bruge det med Frihed. Ogsaa saaledes gjælder Angelboens Udtryk: „Dat Dänische steckt in de Kinder", og dette ligger egentlig nærmest ved Ordenes Mening.

Det er en Jagttagelse, man oftere har gjort i de angelske Skoler, at Børnene talte bedre Dansk end Lærerne. Medens denne, naar han havde gaaet i en tydsk Skole og under sin Opvæxt bestandig talt Tydsk, og endog havde faaet sin Dannelse paa et tydsk Seminar, i sin danske Tale tydelig røbede den fremmede Paavirkning, hvorunder hans Sprog havde lidt, var intet Saadant at mærke hos Børnene, de talte baade sproglig rigtigt og med en ægte dansk Udtale. Dette er i sin Orden, og finder sin Forklaring i det, vi have bemærket om den Fortrolighed med de danske Toner, som Børnene umærkelig faae ved at lytte til de Voxnes Samtaler.

Som et godt Tegn for Fremtiden fortjener ogsaa dette at mærkes, at Forældrene paa flere Steder begynde at aflægge den Uvane at tale Plattydsk med Børnene. Den var en Frugt af de tidligere unaturlige Forhold og vil efterhaanden forsvinde med disse, naar Forældrene indsee, at de ikke som tidligere derved fremme, men tværtimod hindre deres Børns Fremgang i Skolen. Men det forstaaer sig, at der skal Tid til, inden en saa udbredt og ved Fordomme

understøttet Uskik aldeles kan forsvinde. Da vi ovenfor vare at tale om den ugunstige Stemning mod Sprogreformen dvælede ved Skyggesiderne, bemærkede vi dog, at en saadan Stemning kun fandtes hos en Deel af Befolkningen; dette maae vi udtrykkeligen gjentage. Man vilde danne sig en meget falsk Forestilling, hvis man troede, at en saadan Misstemning allevegne herskede enten i eller udenfor Angel. Rigtignok kan Agitationen, naar den udspænder alle Sejl og en gunstig Bør blæser, et Øieblik rive Alt med sig, men snart vender man tilbage til de gamle Folder. Der er Steder, hvor man har seet gamle Folk pludselig briste i Graad, da de første Gang hørte det kjære Modersmaal lyde i Guds Huus, og jeg kunde efter den gyldigste og paalideligste Hjemmel nævne en Mængde Sogne, deels i Angel, deels udenfor Angel, hvor den danske Gudstjeneste besøges gode og ligesaa godt som den tydske, og, hvad der er den sikkreste Maalestok for Stemningen, hvor man, uagtet man har Frihed til at vælge det tydske Sprog ved ministerielle Handlinger, ligesaa ofte eller endog langt oftere vælger det danske, et Forhold, som er meget mærkeligt, naar man betænker Vanens Magt, der er til Fordeel for det Tydske; ligesaa Sogne, hvor næsten Ingen betjener sig af det tydske Sprog til Præsten, uagtet denne har erklæret, at Enhver i den Henseende havde sin fulde Frihed. Ytringen, som kan høres i disse Sogne om den danske Prædiken, at den „er mere lige til“ end den tydske, er meget charakteristisk. I det angelske Sogn Nylskov er ikke blot den danske Gudstjeneste fuldkommen saa godt besøgt som den tydske, men det hændte Præsten først begyndte den danske Konfirmand-ing, at flere Forældre bade, at deres Børn maatte denne Underviisning, skjøndt de endnu ikke skulde

konfirmeres; af 200 Kommunikanter gik 140 til dansk Altergang; i de angelske Sogne Adelby, Hyrup, Grumtofte, Lille Solt, Esgriis er den danske Gudstjeneste godt besøgt, ligesaa i Hanved, Valsbøl, Ladelund og flere andre Sogne, der ligge mere vestlig og sydvestlig. Bibler i det fremmede tydske Sprog gjøre efterhaanden Plads for den hellige Skrift trykt i Folkets Modersmaal; det smukke Træk, at endog Skolebørnene i en angelsk By (Sterup) sammenskjøde en lille Sum til Bibelsagens Fremme, have vi ovenfor anført. I en af Byerne i Nørre-Hagsted Sogn (Skovlund, som den almindelig skrives) udføres efter Begjæring $\frac{1}{10}$ af de kirkelige Forretninger paa Dansk; i de andre Byer vel ikke i et saa stort, men dog i et tilfredsstillende Forhold. Det gjælder overhoved om mange Sogne, selv om dem, hvor man hellere vil høre en tydsk end en dansk Prædiken, at Beboerne dog foretrække det danske Sprog ved de kirkelige Handlinger, som Vielse, Daab, Liigtaler o. s. v. Det ligger uden Tvivl deri, at ved slige Leiligheder kommer det Personlige mere frem, Ordet henvendes til den Enkelte eller de Enkelte, ikke til den hele Forsamling, i hvilken den Enkelte taber sig. Og da de Paagjældende ved saadanne Begivenheder som Daab, Dødsfald, Brudefærd, der gribe dybt ind i deres Liv, i Almindelighed føle sig stærkere bevægede, kommer det Naturlige mere frem hos dem, og de finde en større Tilskyndelse end ellers til klart at ville forstaae og tydelig tilegne sig det Ord, som lyder ved en Leilighed, der rører dem saa nær. I Adelby Sogn i Angel udføres nu omtrent to Trediedele af de kirkelige Handlinger paa Dansk. (Ved 91 Begravelser, som forefaldt i Aaret 1857, var Liigtalen efter Begjæring i 77 Tilfælde dansk, og kun i 14 Tilfælde tydsk). Ved dette Sogn bør ikke lades uomtalt et

understøttet Uskik aldeles kan forsvinde. Da vi ovenfor ved at tale om den ugunstige Stemning mod Sprogreformen dvælede ved Skyggesiderne, bemærkede vi dog, at en saadan Stemning kun fandtes hos en Deel af Befolkningen; dette maae vi udtrykkeligen gjentage. Man vilde danne sig en meget falsk Forestilling, hvis man troede, at en saadan Misstemning allevegne herskede enten i eller udenfor Angel. Rigtignok kan Agitationen, naar den udspænder alle Seil og en gunstig Bør blæser, et Øieblik rive Alt med sig, men snart vender man tilbage til de gamle Folder. Der er Steder, hvor man har seet gamle Folk pludselig briste i Graad, da de første Gang hørte det kjære Modersmaal lyde i Guds Huus, og jeg kunde efter den gyldigste og paalideligste Hjemmel nævne en Mængde Sogne, deels i Angel, deels udenfor Angel, hvor den danske Gudstjeneste besøges godt og ligesaa godt som den tydske, og, hvad der er den sikkreste Maalestok for Stemningen, hvor man, uagtet man har Frihed til at vælge det tydske Sprog ved ministerielle Handlinger, ligesaa ofte eller endog langt oftere vælger det danske, et Forhold, som er meget mærkeligt, naar man betænker Vanens Magt, der er til Fordeel for det Tydske; ligesaa Sogne, hvor næsten Ingen betjener sig af det tydske Sprog til Præsten, uagtet denne har erklæret, at Enhver i den Henseende havde sin fulde Frihed. Yttringen, som kan høres i disse Sogne om den danske Prædiken, at den „er mere lige til" end den tydske, er meget charakteristisk. I det angelske Sogn Rylskov er ikke blot den danske Gudstjeneste fuldkommen saa godt besøgt som den tydske, men det hændte sig, da Præsten først begyndte den danske Konfirmandunderviisning, at flere Forældre bade, at deres Børn maatte deeltage i denne Underviisning, skjøndt de endnu ikke skulde

konfirmeres; af 200 Kommunikanter gik 140 til dansk Altergang; i de angelske Sogne Adelby, Hyrup, Grumtofte, Lille Solt, Esgriis er den danske Gudstjeneste godt besøgt, ligesaa i Hanved, Valsbøl, Ladelund og flere andre Sogne, der ligge mere vestlig og sydvestlig. Bibler i det fremmede tydske Sprog gjøre efterhaanden Plads for den hellige Skrift trykt i Folkets Modersmaal; det smukke Træk, at endog Skolebørnene i en angelsk By (Sterup) sammenskjøde en lille Sum til Bibelsagens Fremme, have vi ovenfor anført. I en af Byerne i Nørre-Hagsted Sogn (Skovlund, som den almindelig skrives) udføres efter Begjæring $\frac{9}{10}$ af de kirkelige Forretninger paa Dansk; i de andre Byer vel ikke i et saa stort, men dog i et tilfredsstillende Forhold. Det gjælder overhoved om mange Sogne, selv om dem, hvor man hellere vil høre en tydsk end en dansk Prædiken, at Beboerne dog foretrække det danske Sprog ved de kirkelige Handlinger, som Vielse, Daab, Liigtaler o. s. v. Det ligger uden Tvivl deri, at ved slige Leiligheder kommer det Personlige mere frem, Ordet henvendes til den Enkelte eller de Enkelte, ikke til den hele Forsamling, i hvilken den Enkelte taber sig. Og da de Paagjældende ved saadanne Begivenheder som Daab, Dødsfald, Brudefærd, der gribe dybt ind i deres Liv, i Almindelighed føle sig stærkere bevægede, kommer det Naturlige mere frem hos dem, og de finde en større Tilskyndelse end ellers til klart at ville forstaae og tydelig tilegne sig det Ord, som lyder ved en Leilighed, der rører dem saa nær. I Adelby Sogn i Angel udføres nu omtrent to Trediedele af de kirkelige Handlinger paa Dansk. (Ved 91 Begravelser, som forefaldt i Aaret 1857, var Liigtalen efter Begjæring i 77 Tilfælde dansk, og kun i 14 Tilfælde tydsk). Ved dette Sogn bør ikke lades uomtalt et

andet Vidnesbyrd om, at man skjønner paa det Gode, man har vundet ved at faae sit Modersmaal igjen istedenfor det fremmede Sprog. Til en Skole i dette Sogn, i Byen Tvedskov, har en Mand, Skipper Peter Lassen, der nu lever i Flensborg, hvor han er født, men som længe har været bosiddende i Tvedskov, skjænket en Kapital 2400 Rdlr., hvis Renter tilfalde Skolen, saalænge Underviisningssproget er Dansk, men bortfalde, hvis nogensinde mod Forventning heri skulde skee Forandring. Ikke mindre betegnende for Stemningen og lovende for Fremtiden er det at see, at der i Aaret 1853 i det angelske Sogn Sterup har dannet sig en dansk Læseforening, hvis Medlemmer sammenskyde Bidrag til aarlig Anskaffelse af gode danske Bøger, og at Beboerne i et andet angelsk Sogn Grumtofte og den nærmeste Omegn, der først vare Deeltagere i Foreningen i Sterup, i Aaret 1856 have stiftet en selvstændig Forening i Strygmølle med samme Øiemed som den sterupske. Kongen har her som ved andre Leiligheder viist, at den danske Sag i Slesvig ligger ham paa Hjerte; Giveren af hiin Kapital til Tvedskov Skole er bleven hædret med Dannebrogskorset, og til Grundlæggelsen af den danske Bogsamling i Strygmølle har Kongen skjænket 100 Rdlr.

De omtalte angelske Læseforeninger føre os til Betragtningen af en anden vigtig og glædelig Kjendsgjerning, som vi særskilt skulle behandle i det følgende Afsnit [1]).

---

[1]) Peter Lassens Gavebrev fik kongelig Stadfæstelse 31 Marts 1856. Blandt Akterne vedkommende Foreningen i Strygmølle er det ikke uinteressant at støde paa et Brev fra Regnskabsmand og Gaardeier H. Hinrichsen, som var den virksomste for Stiftelsen af denne Forening. Skjøndt han naturligviis har gaaet i tydsk Skole, skriver han dog saa rigtig og flydende Dansk, at det er en Fornøielse at læse det. Dette er mig iøvrigt ikke noget Nyt. Jeg

XXVI.

Dansk Læsning i Slesvig.

Der er næppe nogen Ting, som paa en mere slaaende og anskuelig Maade tydeliggjør Forskjellen mellem den Tilstand, der ikke ret mange Aar tilbage fandt Sted i Slesvig, og den, der nu hersker, end den Udbredelse Kjendskab til dansk Litteratur og Læsning af danske Skrifter har vundet, sammenlignet med den tidligere Tid. Da Stænderne først traadte sammen og de statsopløsende Bestræbelser for Alvor begyndte at røre sig, var det selv i den Deel af Slesvig,

---

har seet ikke faa Breve fra angelske Landmænd, som uagtet de ere tydsk oplærte og aldrig have nydt Undervüsning i Modersmaalet, dog — formodentlig gjennem Læsning af danske Skrifter — have erhvervet sig stor Færdighed i at skrive Dansk. Dette viser, at ligesom det danske Sprog falder dem naturligt i Munden, saa falder det dem ogsaa let i Pennen. Jeg har ogsaa seet Breve af ganske unge Skolebørn, i en Alder af 11 til 12 Aar, affattede saa godt og i et saa rigtigt Sprog, at de kunne taale Sammenligning med hvad et Barn i samme Alder fra hvilkensomhelst Skole i Kongeriget formaaer at skrive. — Af de mange deels private, deels officielle Meddelelser, hvorpaa, i Forbindelse med personlig Erfaring, de ovenfor anførte Enkeltheder støtte sig, vil jeg kun til et Exempel udhæve nogle Ytringer i et Brev af 9 Mai 1856 fra Hr. Sognepræst Friis i Hanved. Han skriver bl. A.: „Min inderligste Overbeviisning er det, at ethvert i Hanved Sogn opdraget Menneske, der har lært saa Meget, at han overhoved kan forstaae nogetsomhelst Foredrag, kan til sand Opbyggelse høre en populær Prædiken i det danske Sprog, og det er en ligesaa urokkelig Overbeviisning hos mig, at der næppe findes 10 Mennesker i dette store Sogn, der fuldkommen forstaae en høitydsk Prædiken. Der er Mange her, der selv troe, at de ret vel forstaae den tydske Prædiken; men dette er sandelig kun en ved Vanens Magt fremkaldt Indbildning, hvorpaa jeg, om jeg ellers havde samlet Data

der officielt betragtedes som dansk og havde dansk Kirke- og Skolesprog, paa Landet vanskeligt at overkomme en dansk Bog foruden Bibelen, Psalmebogen og Skolebøgerne (og selv disse vare tiltrods for Love og Forordninger ofte tydske).

---

i den Retning, vilde kunne give Exempler i tusindviis. Lader man 10 forskjellige Mennesker — og det endog af dem, der gjælde for ret oplyste — læse en tydsk Bekjendtgjørelse, da tør jeg forsikkre, at af disse 10 næppe 2 have faaet ganske den samme Mening ud deraf, hvorimod de alle 10 ret vel vilde have forstaaet Bekjendtgjørelsen, naar den var bleven dem fortalt paa Dansk. — Den Skildring af Sprogforholdene her i Sognet kunde maaskee synes partisk, og jeg vil derfor helst lade Facta tale: Kirkebesøget er ligesaa stærkt til dansk som til tydsk Prædiken, hvad der vil sige meget, naar man betænker, hvor stor Vanens Magt er især over den mindre Dannede. Den danske Altergang er nu i dette Foraar bleven besøgt af omtrent lige saa Mange som den tydske. De kirkelige Handlinger udføres, paa ganske enkelte Undtagelser nær, paa Dansk. Instar omnium vil jeg tillade mig at anføre Forholdet mellem danske og tydske Daabshandlinger. Fra min Introductionsdag 14 Januar f. A. indtil Dato har jeg døbt 104 Børn, hvoraf 99 paa Dansk og 5 paa Tydsk. Omtrent det samme Forhold finder Sted ved alle de øvrige kirkelige Handlinger. — Men hvad er dette vel Andet, end Menighedens klare og tydelige Udtalelse, at den ret vel forstaaer Dansk, ja langt bedre end Tydsk, og altsaa en Stadfæstelse af den foranstaaende Skildrings Sandhed? — Nylig havde jeg paa en Søndag, da Prædikenen var tydsk, følgende Forretninger: 1 Brudevielse, 4 Daabshandlinger, 4 Kirkegangskoner og 1 Liigtale — Alt paa Dansk — eller med andre Ord: hvor Menigheden havde Valget imellem Sprogene, der blev det Dansk". — Om den større Lethed, Børnene baade i Angel og i det øvrige blandede Distrikt have ved at lære Dansk fremfor Høitydsk, foreligge utallige Vidnesbyrd. Ogsaa Biskop Boesen har bevidnet det allerede i Stænderne 1853—54 (Ständezeit. S. 599—600), og hans senere Visitatser have i fuld Maade stadfæstet den tidligere Erfaring. Han har tillige ved flere Leiligheder gjort den Jagttagelse, at Børnene talte bedre Dansk end Læreren.

og i de nordlige Kjøbstæder vare Boglader og Leiebibliotheker fyldte med tydske Bøger; der udkom kun et ganske ubetydeligt Ugeblad i det danske Sprog i Sønderborg, som Hertugen af Augustenborg desuden snart kjøbte, for at bruge efter sine Hensigter. Sydligere, i det nuværende blandede Distrikt, havde de allerfleste Mennesker aldrig i deres Liv seet en dansk Bog. Det var i den første Trediedeel af dette Aarhundrede endog værre, end det havde været i den sidste Deel af det 18de Aarhundrede, da der dog i Haderslev udkom tvende danske Tidsskrifter (Jydske Fama og Haderslevsk Maanedsskrift) og danske Bøger trykkedes i Flensborg. — Nu er det heelt anderledes: danske Skrifter ere udbredte i tusindviis og læses over hele den danske Deel af Slesvig, og der udkommer i det Mindste fire danske Aviser i Slesvig selv, foruden at Aviser fra Kongeriget have en betydelig Læsekreds her.

Vi have i det Foregaaende omtalt de tidligere Bestræbelser, som, efterat den danske Aand havde begyndt at røre sig og vise kraftige Livstegn hos Slesvigerne selv, først udgik fra Trykkefrihedsselskabet, og snart efter i en større Maalestok optoges af den slesvigske Forening, bestaaende af indfødte Slesvigere, for at skaffe den danske Befolkning Adgang til Læsning i Modersmaalet. Hvor dyb Trangen var, og hvor unaturlig den hidtidige Tilstand havde været, viste sig ved den Fremgang, Foreningens Bestræbelser havde. Foreningen dannede sig 1839 og kunde efter to Aars Virksomhed (Sept. 1841) bekjendtgjøre, at den havde sendt tretten til fjorten tusinde Bind gode danske Skrifter over til Slesvig, og at halvtredsindstyve Læseforeninger vare fast grundede. Skjøndt Foreningen især rettede sin Virksomhed paa Nordslesvig, saa læstes dog allerede den Gang danske Bøger i Angel lige til Slien, og den nordslesvigske Almue

havde selv i disse to Aar bidraget elleve til tolv hundrede Rigsbankdaler til Bogers Anskaffelse [1]). Af en Beretning fra Juni 1844 sees, at Foreningen siden dens Stiftelse i det Hele havde oversendt til Slesvig omtrent 20,000 Bind, at der var oprettet 60 Folkebiblitheker, og at det fra Slesvig modtagne Bidrag til Indkjøb af Bøger var voxet til henved 3000 Rigsbankdaler [2]). Om Foreningens Virksomhed i de følgende Aar indtil Oprørets Udbrud savner Forfatteren Oplysning. Men antager man blot, at der i disse Aar er oversendt 5000 Bind, vil det hele Antal beløbe sig til 25,000 Bind. Alt dette var udrettet saa godt som udelukkende ved private Kræfter.

Men de tydskfindede Autoriteter i Slesvig saae naturligviis overmaade suurt til disse danske Bestræbelser, og det varede ikke længe, inden de gjorde alvorlige Forsøg paa at hindre en Sag, der var dem saa forhadt. Midler hertil fattedes de ikke; Bøgerne bevaredes for det Meste i Skolerne, og Skolelæreren besørgede Udlaanet; men et Ord fra Præsten, Provsten eller Amtmanden blev i Regelen ikke uden Virkning paa Skolelæreren, og det hændte sig derfor paa mange Steder, hvor Autoriteterne vare afgjort tydskfindede, at Skolelærerne sagde sig fra det Hele og ikke vilde have mere med den Sag at gjøre. En af dem, der stærkest modarbeidede de danske Folkebibliotheker, var den oftere omtalte Provst Rehhoff i Aabenraa. I Byen ivrede han stadigen mod „die Lesewuth", som næredes ved de danske Bøger, og paa Landet turde Skolelærerne af Frygt for hans Vrede ikke befatte sig med Udlaan eller beholde Bøgerne hos sig.

---

[1]) Se ovenfor S. 180—84. 231—34.

[2]) Schouws Dansk Ugeskrift, 2 R. 5 B. Nr. 115, S. 176—80.

Under Opreret gik det endnu værre; deels ødelagdes Bøgerne af de fjendtlige Tropper, deels bleve de adsplittede og forkomne, naar man flyttede dem fra Sted til andet, for at bringe dem i Sikkerhed, og mange, som vare udlaante, bleve aldrig indkrævede eller tilbageleverede. Under Urolighederne maatte den slesvigske Forening naturligviis ophøre med sin Virksomhed, og Bestyrelsen oploestes efterhaanden, da dens Medlemmer deels traadte ind i Livsstillinger, der ikke tillode dem at varetage hiint Hverv, deels flyttede til forskjellige Kanter af Riget. Men hvad den havde virket, var derfor ikke tabt; var end en stor Deel af Bøgerne ødelagt, saa var dog Læsningens Frugter noget blivende; de gode Indtryk, den Belæring, den Vækkelse af det fædrelandske Sind, en Bog har frembragt, blive og virke, selv naar hvert Blad er tilintetgjort.

Da den danske Sag havde seiret i Slesvig og Ordenen var gjenoprettet, var det imidlertid vigtigere end nogensinde, at den danske Slesviger, som netop var udfriet af den tydske Tvangsskole, hvori han saa længe havde været holdt, ikke skulde savne den styrkende Næring for sin Aand, som Læsningen af gode Skrifter i Modersmaalet giver. Især var det vigtigt for den store Deel af Slesvig, hvor Folkets danske Modersmaal havde savnet enhver Røgt og Pleie, idet det høitydske Sprog havde indtaget dets Plads i Skole og Kirke; den ældre slesvigske Forening havde paa Grund af Forholdene især maattet holde sig til Nordslesvig og intet synderligt kunnet udrette i den sydligere Deel, om end dens Virksomhed heller ikke her gik ganske sporløs hen. Der fandtes ogsaa strax nogle fædrelandsksindede Mænd, som besluttede at gjenoptage den slesvigske Forenings Hverv og fortsætte det efter en udvidet Maalestok. Den Opgave, de

satte sig, have de løst med udmærket Held og Fremgang. De traadte sammen som en „midlertidig Komitee for Oprettelsen af danske Folkebibliotheker i Slesvig“ [1]), og udstædte 14 Mai 1851 en Opfordring til deres Medborgere om Understøttelse ved Bidrag i Bøger og Penge [2]). Denne Opfordring fandt stor Gjenklang og den villigste Imødekommen; selv Danske, der levede fjærnt fra Fædrelandet, have sendt Bidrag til dette patriotiske Foretagende. Ifølge en Bekjendtgjørelse fra Komiteen af 1 Oktober 1856 er der indkommen i Alt omtrent 14,000 Bind brugelige Bøger, hvoriblandt en Deel norske, og 5350 Rdlr. i Penge. For disse Penge har der, da Boghandlerne have understøttet Sagen ved at tilstaae en Rabat fra 25 til 50 pro Cent paa deres Forlagsskrifter, kunnet kjøbes et betydeligt Antal

---

[1]) Komiteen bestod og bestaaer endnu af den utrættelige Justitsraad Mangor og hans virksomme Medarbeidere, de Herrer G. Borries, C. Levinsen og A. L. C. de Coninck.

[2]) Et Par Uger før den kjøbenhavnske Komitee udstædte sin Opfordring, var der (27 April 1851) fra en Komitee, som havde dannet sig i Aabenraa, og som bestod af Redaktør Fischer, Raadmand M. Bahnsen, Sognefoged H. P. Petersen og Gaardmand H. C. Møller, udgaaet en Indbydelse til at virke for Oprettelse af danske Folkebibliotheker for Aabenraa og Omegn (se Freja 3 Mai 1851). I Tønder dannede sig en Komitee, bestaaende af H. C. Refslund, N. B. Müller og A. Baudiß, der satte sig den samme Opgave for Tønder Byes og Amts Vedkommende og 30 Juli 1851 bekjendtgjorde en Opfordring til Deeltagelse (se Berl. Tidende 12 Dec. 1851). Man seer, at Trangen har været følt paa mere end eet Sted og Kræfter sat sig i Bevægelse for at afhjælpe den. Den tønderske Komitee modtog fra den kjøbenhavnske en Gave af 2000 Bind; men ellers er mig intet nærmere bekjendt om denne eller den aabenraaske Komitees Virksomhed. Pengebidrag har den kjøbenhavnske Komitee modtaget fra ikke faa af de Sogne i Slesvig, til hvilke Bøger ere oversendte.

Bøger. Da Komiteens Bekjendtgjørelse udkom, havde den havt 32,300 Bøger til sin Raadighed, hvilke vare fordeelte paa 92 Steder i Slesvig, baade mod Nord og mod Syd, saa vidt det danske Tungemaal har hjemme. Ifølge den seneste Bekjendtgjørelse af 12 Febr. 1858 er Antallet af de uddeelte Bøger steget til omtrent 40,000 Bind, og Tallet paa de Steder, hvor Folkebibliotheker ere oprettede, voxet til 103. I den sidste Tid har Komitéen i det Schouwske Legat modtaget en saa betydelig Pengegave, at den har været i Stand til ikke blot at fortsætte, men ogsaa at forøge sin Virksomhed. Den hedengangne Hædersmand J. F. Schouw erholdt i sin Tid som Gave en Eiendom i Viborg for at kunne blive valgbar til den jydske Stænderforsamling. Efter sin uegennyttige Tænkemaade vilde Schouw ikke betragte denne Eiendom som en Deel af sin Formue, men overlod i sin sidste Villie Exekutorerne af hans Testamente at gjøre en passende Anvendelse af den. Disse have truffet en Bestemmelse, der ganske er i den ædle Afdødes Aand, ved at anvende den fra hiin Eiendom hidrørende Kapital, der ved Tillæg af Renter udgjorde 4800 Rdlr., til Fremme af dansk Læsning i Slesvig og stille den til Komiteens Raadighed. Hidtil har Komiteen modtaget 3100 Rdlr. Naar Summen af det Schouwske Legat føies til de ovennævnte 5350 Rdlr., udkommer et Pengebidrag af over 10,000 Rdlr., der er skjænket til Oprettelse af danske Folkebibliotheker i Slesvig.

Lægger man til de 40,000 Bind, som den nuværende Komitee har uddeelt, de tidligere 25,000 Bind, da maa man tilstaae, at det er et virkelig storladent Resultat, som her er tilveiebragt ved frivillige og for den allerstørste Deel private

Kræfter[1]). Med Bøgerne alene er Sagen imidlertid ikke afgjort; Spørgsmaalet er, om de benyttes og læses af Slesvigerne. At dette er Tilfældet, og at de bruges til Gavns, kunne vi oplyse.

Det man først og fremmest maa tænke paa i Slesvig, er den opvoxende Ungdom; i dens Opdragelse til en fædrelandsk Tænkemaade og et dansk Sind ligger Betryggelsen for en lykkelig Fremtid og glædelig Udvikling. At Ungdommen i Slesvig benytter de Midler til Dannelse i dansk Aand, som Bogsamlingerne tilbyde, i en Udstrækning, der kun paa faa Steder lader noget tilbage at ønske, skulle vi strax vise i det Enkelte. Men ogsaa de Voxne læse Dansk i et Omfang, der overtræffer selv de Forventninger, som ikke vare ringe — og det Voxne, som i deres Skolegang ikke have lært andet end Høitydsk, og naar de kom i Kirke, ikke hørte andet end Høitydsk. Der er maaskee Intet, som mere slaaende viser, hvor huult og tomt og holdningsløst det tydske Væsen i Slesvig dog er, tiltrods for al den Flid og Anstrængelse man især i den sidste Menneskealder har anvendt for at give det Fasthed og Hold, end den Kjendsgjerning, at Folk, der have faaet deres hele Dannelse gjennem Tydsk, med Lethed lære sig til at læse Dansk, ja om det skal være, til at skrive Dansk. De kunstige Bestræbelser

[1]) Ligesom Christian den Ottende har vor nuværende Konge viist en virksom Deeltagelse for Udbredelse af dansk Læsning i Slesvig. Det Clasenske Fideicommis har understøttet Sagen, Landhuusholdningsselskabet og flere litterære Foreninger have ydet Bøger. — Dersom Nogen uden personlig Uleilighed og med et ringe Offer vil være vis paa virkelig at gavne den danske Sag i Slesvig, da kan han opnaae dette ved at sende passende Bøger eller et Pengebidrag til den ovennævnte Komitee.

ere afmægtige mod Naturen; den troskyldige enfoldige Natur gjør ved sin Styrke og Allestedsnærværelse den beregnende Kunst til Skamme. Nok saa kløgtige Beregninger, nok saa snilde Planer formaae dog ikke at forudsee Alt eller ramme ethvert Punkt, snart bliver hist, snart her en Dør staaende aaben; men Naturen er allevegne tilstæde, den møder med sin Modstand paa ethvert Punkt, hvor man vil stænge den inde, og den smutter ud ad de Døre, man har glemt at lukke, og spotter sine Fjender. Naturen i Slesvig har først spillet den tydske Kunst det Puds, at Folket er vedblevet at tale sit Modersmaal, uagtet der prækedes Tydsk for det fra Morgen til Aften, i Skolen og i Kirken, og nu spiller den den endogsaa det Puds, at skjøndt Folket er oplært til blot at læse tydske Bøger, læser det rastvæk danske og lader de tydske ligge. Det Tydske i Slesvig har arbeidet imod Naturen, og derfor gaaer dets Værk til Grunde; det Danske arbeider med Naturen, og derfor seirer det.

For rettelig at vurdere Betydningen af Størrelsen af de Udlaan, som vi skulle oplyse have fundet Sted fra de forskjellige Bogsamlinger, maa man vide, at ihvor stort end Tallet af Udlaanene er paa de fleste Steder, saa er dog Læsernes meget større. Fremlaan er ganske almindeligt, Bøgerne gaae ofte paa anden, tredie, fjerde, og undertiden flere Hænder. Hvor Børnene bringe Bøgerne i Huset, falder det af sig selv, at Forældre og ældre Sødskende intet særskilt Laan gjøre, men Børnene bede ofte, at de maae beholde en Bog nogle Dage endnu, for at den eller den af Familien kan faae den læst ud. Naboen finder det tidt beqvemmere, at laane Bogen hos sin Nabo, end at gaae til Præsten eller Skolelæreren for at faae den; endelig har undertiden det ogsaa virket med, at en Mand ikke vilde stemple sig som

Danskfindet, ved at laane Bøger af det danske Bibliothek, men foretrak at laane paa anden Haand, og tilfredsstille sin Læselyst uden at vække Opmærksomhed eller gjælde som frafalden. Dette er imidlertid Noget, som nu er i sin Forsvinden; men tidligere, især 1852—53, da den tydske Agitation drev sit Spil stærkest, havde man ofte Leilighed til at bemærke, at slige Omveie brugtes. Nu læse, i det Mindste paa mange Steder, de, der have Ord for at være tydsksindede, danske Bøger ligesaa flinkt som de danskfindede. Meget virker vistnok her Folkets naturlige Videbegjærlighed og Læselyst; Nørrejyden er bekjendt for sin Læselyst, som han tilfredsstiller i de lange ledige Vinteraftener; hos Sønderjyden er den ikke mindre stærk.

Jeg skal fornemmelig meddele Oplysning om Bøgernes Benyttelse i Flensborg Provsti med den dertil hørende store Deel af Angel, hvorom der foreligger omstændelige Beretninger for Aarene 1855 og 1856, og desuden en tidligere fra 1853. Jeg holder mig ved dette Provsti især til Beretningen om Forholdene i Aaret 1856 som det, der ligger det nærværende Øieblik nærmest, og udhæver blot et og andet mærkeligt Træk fra den tidligere Tid. For en heel Deel Sogne haves Talangivelser over det aarlige Udlaan. I Kylskov Sogn — det er et ganske lille Sogn, som efter den sidste Folketælling ikke har mere end 350 Mennesker — har det aarlige Udlaan i de sidste Aar været omtrent 450. I dette Sogn er det mærkelige, at de voxne Laaneres Tal er større, meer end dobbelt saa stort som Tallet af de Børn, der laane Bøger. I Grumtofte 450 Udlaan; her ere ogsaa de voxne Laanere talrigere end Børnene; desuden bestaaer der her en særskilt dansk Læseforening. I Qværn ere Udlaanet henved 300; i Husby 300; i Sterup omtrent 350;

ogsaa i dette Sogn er der tillige en egen dansk Læseforening. I **Steenbjerg** Sogn har Udlaanet været 760, baade til Ældre og Yngre, og det er (hvad ogsaa bemærkes om de fleste Steder, som enten ere nævnte eller siden forekomme) i Tiltagende. I **Estriis** Sogn har der siden Bibliothekets Aabning 1 Juli 1852 indtil Begyndelsen af 1856 fundet 3229 Udlaan Sted; deraf falde paa det første halve Aar kun 239, paa hvert af de følgende tre Aar 1853, 54, 55 i Gjennemsnit altsaa henved 1000 Udlaan. Det danske Bibliothek i Estriis Sogn var en Torn i Øiet for Godseier Rumohr paa Runtofte og for en af de gamle tydske Skolelærere; understøttet af hiin, aabnede denne 1853 et tydsk Bibliothek ved Siden af det danske Sognebibliothek og uddeelte endog til Foræring tydske Bøger baade til Voxne og Børn. Denne Manøvre maa imidlertid være mislykket, thi den danske Bogsamling har siden den Tid, som bemærket, været ivrig benyttet baade af Ældre og Yngre. Ellers er det mig ikke bekjendt, at dansk Læsning nogensteds i Angel har været modarbeidet af Embedsmændene; kun paa eet Sted, i et Sogn i det nordlige Angel, har der hos en Præst, der sad fra den tydske Tid, viist sig Noget, der i det Mindste seer ud som Vrangvillighed. I Aaret 1853 erklærede han paa Tydsk, at der ikke var mange Folk i hans Sogn, der holdt af at læse, og 1856 tilkjendegav han paa Dansk, at det ikke havde været ham muligt at faae et Folkebibliothek oprettet. Men det Snurrige er, at medens Præsten erklærede dette, var der allerede oprettet ikke eet, men tre Folkebibliotheker i hans Sogn, eller en lille Samling for hvert af de tre Skoledistrikter. Degnen havde ved sin Nidkjærhed bragt Sagen i den bedste Gang, og Udlaanet besørgedes af ham

og de andre Skolelærere. — I Oversø har det aarlige Udlaan været over 1300; det bemærkes, at Bøgerne ikke blot benyttes af Børnene, men ogsaa af de ældre Søskende og af Forældrene; „og dette er mangen Gang Tilfældet med saadanne, hos hvem man troede at kunne drage baade Evne og Villie til at læse Dansk i Tvivl". I Solt Sogn har Udlaanenes Antal i det sidste Aar været 750, og især i Lille Solt er Benyttelsen af Bøgerne i Tiltagende. I Lille Solt Sogn findes der ikke færre end 57 voxne Personer, om hvem det vides, at de kunne læse Dansk, uden at have lært det i Skolen; at Tallet i Virkeligheden er en Deel større, ligger deels i Sagen selv, deels følger det allerede deraf, at der kun kan nævnes 16 Fruentimmer mod 41 Mandfolk; regner man hertil de sidste 4 Aars Konfirmander, som udgjøre 49, bliver Tallet 106 eller 27 pCt. af Sognets 390 voxne Personer; føies 106 Skolebørn til som Læsere af Dansk, bliver Summen 212, eller 42 pCt. af alle, som have lært at læse, eller henved 38 pCt. af hele Folketallet 563. Det er et ikke umærkeligt Resultat i et angelsk Sogn, hvor der for faa Aar siden hverken læstes eller hørtes andet end Høitydsk i Skole og Kirke. I Store Solt finder et lignende Forhold Sted, men bestemte Opgivelser fattes derom. Hine 57 Personer havde i Aarets Løb gjort 162 Laan fra Bogsamlingen. — I Vandrup har det aarlige Udlaan været 4 til 500; i Hanved Sogn har Bogsamlingen været meget flittig benyttet baade af Ældre og Yngre; Udlaanenes Antal har i de sidste Aar i Gjennemsnit været henved 2000, og mange Bøger ere næsten aldeles opslidte ved den hyppige Brug; Beboerne yde selv et Bidrag til Anskaffelse af Bøger (dette bemærkes om

flere Sogne). I Dalsbøl har det aarlige Udlaan været 900; i Adelby Sogn har Bibliotheket fra 1 Mai 1855 til Begyndelsen af Febr. 1856 været benyttet af 166 Familier, og Udlaanene have udgjort 13 til 1400. Om Byen Flensborg har jeg kun Opgivelser for 1852 og 53, og i de følgende Aar har Benyttelsen sikkert meget tiltaget; men i hine to Aar tilsammen udgjorde Udlaanene omtrent 7500; da Bogsamlingen bestaaer omtrent af 1000 Bind, havde altsaa i Gjennemsnit hvert Bind været 8 Gange ude.

Fra de Sogne i Flensborg Provsti, for hvilke Udlaanenes Antal ikke med Bestemthed er opgivet, gaae dog alle Beretninger ud paa, at Bogsamlingerne benyttes paa den ønskeligste Maade, og ikke blot af Børnene, men i Regelen ogsaa af de Voxne. Paa somme Steder undrede Forældrene, da dansk Læsning først begyndte at komme i Gang (1852), sig meget over, at de saa godt kunde forstaae deres Børn, naar de læste for dem af de danske Bøger, da de dog selv vare „tydsk lærte". To Klager lyde dog almindelig næsten i alle Beretninger, den ene, at mange Laanere have gjennemlæst alle Bøgerne, saa man ikke har noget Nyt at byde dem; den anden, at Bøgerne ved den idelige Læsning slides heelt op og blive næsten ubrugelige.

Skjøndt vi om de øvrige Dele af det blandede Distrikt ikke ere i Besiddelse af saa omstændelige Oplysninger som for Flensborg Provsti, saa lyde dog alle de Beretninger, vi have seet, og de ere ikke faa, ikke mindre gunstigt fra disse Dele. Men da det vel kan ansees som indrømmet fra alle Sider, at det Danske paa de allerfleste Steder i det blandede Distrikt udenfor Flensborg Provsti fører et ikke mindre kraftigt Liv end i dette, er der ingen Anledning til at dvæle

ved de enkelte Sogne. De tydske Præster, som saa dristigen paastaae, at det Danske i Angel (af hvilket den allerstørste Deel med blandet Kirkesprog hører under Flensborg Provsti) for længe siden er dødt og skrinlagt, medens de om de øvrige Dele af det blandede Distrikt dog ikke vove at gaae saa vidt i deres Paastande, kunne i det Mindste ikke beskylde os for Partiskhed, naar vi lade det, vi have berettet om Fremgangen af dansk Læsning i Flensborg Provsti, afgive Maalestokken for Tilstanden i det Hele. Blot om et Par Yderpunkter af det blandede Distrikt skulle vi endnu tilføie nogle Bemærkninger. Fra Havetoft siges der allerede April 1853: „Mangen Læser er allerede naaet saavidt, at jeg ikke længer kan tilfredsstille hans Læselyst med de tidligere tilsendte Bøger, fordi de atter og atter ere læste til Ende. Det er som en tørstig Eng, der længe har savnet Regn". Fra Sjolde Sogn (et af de sydvestligste) hedder det Sept. 1853: „Læsningen har god Fremgang. I eet Halvaar, 1 Dec. 1852 til 1 Juni 1853, have 313 Udlaan fundet Sted. Læserne have været saavel ældre som yngre Folk; thi baade Unge og Gamle tale indbyrdes Dansk her i Sognet, og skjøndt det er blandet med en Deel plattydske og frisiske Ord, lære de dog meget hurtigt ved egen Hjælp at forstaae Skriftsproget. Selv om Sommeren, da Bønderne ellers ikke have Tid til at læse, ere Bøger dog jævnlig blevne udlaante". I de senere Aar have Udlaanene blot til de Voxne været over 200. En af Sognemændene har selv kjøbt sig Mynsters Prædikener. Fra samme Sted er en Bemærkning, som ikke er uden Interesse, nemlig at endnu førend et dansk **Folkebibliothek var oprettet**, bade de ældre Børn ofte Læreren om at maatte tage Hjorts Børneven (som bruges i Skolen) med sig, for at læse i den

hjemme, og flere ældre Personer have ligeledes benyttet denne Bog med Fornøielse. Fra Svesing (det sydligste Sogn paa denne Kant), hvor der først 1857 oprettedes et Bibliothek, berettes der allerede Januar 1858: „Bøgerne læses af Svesing Skoles Ungdom med Lyst, saa at allerede i det Mindste Halvdelen af Bøgerne ere læste af Enkelte". Lignende Yttringer haves fra det nærliggende Olderup Sogn.

Fra ikke saa Steder i det blandede Distrikt høres den Bemærkning, at de Ældre i den første Tid, da en dansk Bogsamling kom til Stedet, ikke ret havde Mod til at begynde paa at læse Dansk, fordi de i deres Skolegang kun havde lært Tydsk og aldrig før seet en dansk Bog; men naar de først toge Mod til sig og forsøgte paa det, saa gik det uden Vanskelighed, og da kunde man høre den mærkelige Yttring: „det tykkes mig endda, at man faaer nok saa godt Grund for hvad man læser i det danske Sprog som i det tydske". Det svarer aldeles til, hvad der siges flere Steder i Angel: „den danske Prædiken er mere lige til end den tydske". Et Middel, som jeg veed paa flere Steder med stort Held er anvendt for at overvinde den Skyhed, som den ældre Uvante føler for at begynde paa at læse Dansk, vil jeg ikke undlade at anføre. Det bestaaer deri, at En forelæser en let og underholdende Fortælling eller en Komedie af Holberg, især Jeppe paa Bjerget: naar de høre, at de saa let forstaae, hvad der læses for dem, faae de Lyst til selv at læse, og naar de først begynde derpaa, gaaer det let.

Hvad der i Slesvig er udrettet ved Folkebibliothekerne til at fostre dansk Tænkemaade og Fædrelandssind og fremme dansk Dannelse, lader sig lettere ane end i det Enkelte be-

skrive. Jeg vil blot anføre et enkelt fuldkommen hjemlet Træk, der viser, at ligesom et enkelt Ord i en Tale kan kaste en Funke i Sjælen, der siden ikke udslukkes, saaledes kan Læsningen blot af en enkelt Bog frembringe et mægtigt og varigt Indtryk, der bestemmer hele Sindelaget. Der var en angelsk Bonde (Solt Sogn), som var bekjendt for at hælde til den tydske Side og hidtil ikke havde villet have noget at gjøre med de danske Bøger. Yttringer af hans Naboer bevægede ham dog omsider til at laane en dansk Bog, det var Ingemanns Valdemar Seir. Han begyndte paa den og Indholdet fængslede ham snart aldeles; da han havde læst første Deel, kom han og fik den anden og derpaa den tredie Deel. Da han havde læst det Hele, gik han til Præsten og sagde, naar Danmark havde havt saadanne Konger, saa kunde man nok være bekjendt at være Dansk og høre til Danmark. Han fik flere Bøger og blev en saa ivrig Læser, at hans Kone yttrede Bekymring for, at han derover skulde forsømme sit Arbeide. Man mærkede siden aldrig til, at han havde Noget tilovers for det tydske Væsen.

Det er ikke uden Interesse at see, hvilke Bøger der meest falde i den slesvigske Ungdoms og slesvigske Almues Smag. De Begjæringer, der jævnligst lyde paa de Dage, Udlaan finder Sted: „Jeg vilde gjerne have Noget om Kongerne"; „Er Holger Danske hjemme?" „Er Valdemar Seir hjemme?" „Er Tordenskjold hjemme?" „Kunde jeg ikke faae en Stykkebog?" — vise, hvad der er Yndlingslæsning. Historiske Bøger, især de, som handle om Fædrelandet, Levnetsbeskrivelser, historiske Romaner, Fortællinger, [illegible] fra den nordiske Oldtid, Æventyr, Reisebeskrivelser, ...nger af Naturen o. s. v. tiltale meest. Børnene ville

helst have „Stykkebøger", derved mene de Bøger, som indeholde flere Stykker, korte underholdende Fortællinger; derfor yndede de saa meget Andersens Æventyr, Molbechs Samling af Æventyr og Fortællinger, Maus 400 Fortællinger, Thieles Folkesagn, Rafts Morskabslæsning, Drewsens Underholdning for Menigmand o. s. v. Hvad der er i bunden Stiil søges ikke, undtagen fædrelandske Sange og Kjæmpeviser. Foruden Ingemanns høre de historiske Romaner af Karl Bernhard, Anonymen P. P., Carit Etlar, Blichers Noveller, Oehlenschlægers prosaiske Fortællinger til den yndede Læsning; Walter Scott har en høi Plads (og bør til Folkelæsning langt foretrækkes for Bulwer og Marryat, som findes i flere af Bibliothekerne). Snorre og Saxe findes der nok et Exemplar af paa de fleste Steder; men to Exemplarer var vel ikke for meget. Opbyggelige Skrifter gives paa nogle Steder et afgjort Fortrin, saa at man endog er nær ved at have Fordom mod verdslige Bøger; men ellers er Begjæret efter gudelige Bøger meget forskjelligt efter de forskjellige Egne. Landøkonomiske Skrifter søges kun paa enkelte Steder.

Det fortjener at bemærkes, at en saa national Forfatter som Holberg synes at ville vinde en fast Grund i Slesvig, eller maaskee rettere, at han i sydligere Egne og i en videre Kreds vinder den Plads, som han aldrig har savnet i det nordlige Slesvig [1]). Forfatteren er det i det Mindste

[1]) Derfor taler det, at der 1796 udkom et Optryk af Jæppe paa Bjerget i Haderslev, se Molbechs Hist. biogr. Saml. S. 462. Nøiere Kjendere af den holbergske Litteratur ville maaskee kunne paavise flere Exempler paa Optryk af Holbergs Komedier i Slesvig.

skrive. Jeg vil blot anføre et enkelt fuldkommen hjemlet Træk, der viser, at ligesom et enkelt Ord i en Tale kan kaste en Funke i Sjælen, der siden ikke udslukkes, saaledes kan Læsningen blot af en enkelt Bog frembringe et mægtigt og varigt Indtryk, der bestemmer hele Sindelaget. Der var en angelsk Bonde (Solt Sogn), som var bekjendt for at hælde til den tydske Side og hidtil ikke havde villet have noget at gjøre med de danske Bøger. Yttringer af hans Naboer bevægede ham dog omsider til at laane en dansk Bog, det var Ingemanns Valdemar Seir. Han begyndte paa den og Indholdet fængslede ham snart aldeles; da han havde læst første Deel, kom han og fik den anden og derpaa den tredie Deel. Da han havde læst det Hele, gik han til Præsten og sagde, naar Danmark havde havt saadanne Konger, saa kunde man nok være bekjendt at være Dansk og høre til Danmark. Han fik flere Bøger og blev en saa ivrig Læser, at hans Kone yttrede Bekymring for, at han derover skulde forsømme sit Arbeide. Man mærkede siden aldrig til, at han havde Noget tilovers for det tydske Væsen.

Det er ikke uden Interesse at see, hvilke Bøger der meest falde i den slesvigske Ungdoms og slesvigske Almues Smag. De Begjæringer, der jævnligst lyde paa de Dage, Udlaan finder Sted: „Jeg vilde gjerne have Noget om Kongerne"; „Er Holger Danske hjemme?" „Er Valdemar Seir hjemme?" „Er Tordenskjold hjemme?" „Kunde jeg ikke faae en Stykkebog?" — vise, hvad der er Yndlingslæsning. Historiske Bøger, især de, som handle om Fædrelandet, Levnetsbeskrivelser, historiske Romaner, Fortællinger, Sagn fra den nordiske Oldtid, Æventyr, Reisebeskrivelser, Skildringer af Naturen o. s. v. tiltale meest. Børnene ville

helst have „Stykkebøger", derved mene de Bøger, som indeholde flere Stykker, korte underholdende Fortællinger; derfor ynde de saa meget Andersens Æventyr, Molbechs Samling af Æventyr og Fortællinger, Maus 400 Fortællinger, Thieles Folkesagn, Rasts Morskabslæsning, Drewsens Underholdning for Menigmand o. s. v. Hvad der er i bunden Stiil søges ikke, undtagen fædrelandske Sange og Kjæmpeviser. Foruden Ingemanns høre de historiske Romaner af Karl Bernhard, Anonymen P. P., Carit Etlar, Blichers Noveller, Oehlenschlægers prosaiske Fortællinger til den yndede Læsning; Walter Scott har en høi Plads (og bør til Folkelæsning langt foretrækkes for Bulwer og Marryat, som findes i flere af Bibliothekerne). Snorre og Saxe findes der nok et Exemplar af paa de fleste Steder; men to Exemplarer var vel ikke for meget. Opbyggelige Skrifter gives paa nogle Steder et afgjort Fortrin, saa at man endog er nær ved at have Fordom mod verdslige Bøger; men ellers er Begjæret efter gudelige Bøger meget forskjelligt efter de forskjellige Egne. Landøkonomiske Skrifter søges kun paa enkelte Steder.

Det fortjener at bemærkes, at en saa national Forfatter som Holberg synes at ville vinde en fast Grund i Slesvig, eller maaskee rettere, at han i sydligere Egne og i en videre Kreds vinder den Plads, som han aldrig har savnet i det nordlige Slesvig [1]). Forfatteren er det i det Mindste

[1]) Derfor taler det, at der 1796 udkom et Optryk af Jæppe paa Bjerget i Haderslev, se Molbechs Hist. biogr. Saml. S. 462. Nøiere Kjendere af den holbergske Litteratur ville maaskee kunne paavise flere Exempler paa Optryk af Holbergs Komedier i Slesvig.

bekjendt, at Holbergs Komedier læses i flere angelske Sogne, som Esbriis, Solt, Rylskov, Adelby, og paa nogle Steder meget ivrigt; Jæppe paa Bjerget er Yndlingsstykket; uden for Angel læses Holberg saa langt mod Syd som Fjolde. I alle Kjøbstæderne, hvor Dansk tales, læses saavel hans Komedier som Peder Paars og Niels Klim.

Af nu levende Forfattere er der ingen, der er saa yndet eller har saa store Fortjenester af Danskheden i Slesvig som Ingemann. Gjennem hans historiske Romaner er der i Stilhed og som af sig selv udbredt megen Kundskab og megen Kjærlighed til Fædrelandet. De ere altid ude og opslides snart. Det falder ogsaa saa godt ind i Tiden, at de for en stor Deel dreie sig om Danmarks Kamp med Fjenden i Syd. Paa nogle Steder har man givet dem et eget Navn, de hedde: „Kongebøgerne". Ingemanns Romaner have ved den Virkning, de have gjort og endnu gjøre i Slesvig, næsten faaet en historisk Betydning.

Den Overtro, som de tydske Præster havde udbredt hos Menigmand i Slesvig, og som de saa gjerne vilde skaffe Indgang langt ud over Slesvigs Grændser, at Folkemaalet i dette Landskab afveg saa meget fra Skriftsproget, at en Slesviger umulig kunde forstaae en dansk Bog eller følge et Foredrag, som holdtes i Bogsprogets Tone, er nu ved at forsvinde. Allerede tidligere Kjendsgjerninger, som de, at Angelboerne nede ved Slien endnu kort før Oprørets Udbrud samlede sig til Læsemøder for at høre En eller Anden læse op for dem af en dansk Bog, at Præsten Th. H. Jensen prædikede Dansk i Bov (indtil det 1840 blev forbudt af hans tydske Provst og Amtmand), og blev forstaaet af Bønderne, at Præsten P. Mumsen (1824 og følgende Aar) gjorde det Samme i Nørre-Hagsted, og ikke

alene blev forstaaet, men derved fik Kirken, som ellers var tom, fyldt med opmærksomme og andægtige Tilhørere — og baade ved Slien og i Bov og i Nørre-Hagsted havde jo Folket ikke lært andet end Tydsk i sin Skolegang — burde vel vise, hvor grundløs denne Fabel var, der var opfunden for at dække det Urimelige i, at man prædikede Tydsk for dansktalende Folk og holdt tydsk Skole for danske Børn. Men om denne daarlige Tale ikke før har kunnet bringes til at forstumme, saa vil man vel herefter vogte sig for at gjentage den, da vi ved omstændelige og nøiagtige Vidnesbyrd afgjørende have viist, at baade i Angel og udenfor Angel, baade i den nordlige og i den sydlige Deel af det blandede Distrikt, læse ikke blot de Yngre med Glæde og Lyst de danske Bøger, men ogsaa de Ældre, som have faaet en udelukkende tydsk Opdragelse, lære sig selv med Lethed til at læse Dansk, og søge nu rundt omkring i Slesvig, i det Slesvig man meente at have fortydsket i Bund og Grund, af danske Bøger Adspredelse, Vederqvægelse og Belæring for deres Aand.

Det er lyse Udsigter for Fremtiden, som aabnes ved de to store Kjendsgjerninger: at Børnene selv i den Deel af Slesvig, hvor det Tydske meentes at have det fasteste Hold, som af sig selv næmme det Danske og bruge det med Modersmaalets Frihed, og at de ældre tydskdannede have fattet Hu til dansk Læsning og gjennem denne aabnet sig selv en Vei til Sindelagets Rensning og Fornyelse. Det er sikkre Julemærker, som bebude, at det tydske Væsen i Slesvig luder til et brat Fald. Grunden under det har aldrig været fast, og nu udhules den Dag for Dag.

XXVII.

Forvanskning af danske Stednavne.

Med de Fremtidsudsigter, hvormed vi sluttede foregaaende Afsnit, have vi egentlig endt det danske Sprogs Historie i Slesvig. Dog er der et Punkt, hvorom vi ikke kunne undlade at tilføie nogle Bemærkninger, som vi hidtil have udsat, fordi det, hvorom det gjælder, ikke falder ind under nogen bestemt Tid, men tagende sin Begyndelse, da det Tydske først blev mægtigt i Slesvig, har fortsat sig lige ind i dette Aarhundrede, vi mene Forvanskningen af de danske Stednavne. Det kan passeligst afhandles her, da der ogsaa hermed i de sidste Aar er foregaaet en Forandring til det Bedre.

Somme have meent, at man røbede en altfor stor Omtaalighed ved at forarge sig over de danske Navnes Fortydskning i Slesvig, og fremstillet det som en temmelig ligegyldig Ting, enten man sagde Hadersleben, Apenrade, Grafenstein, Törtschel, Riesgrau, Klein-Gammelbuy, Lundegaardshof o. s. v., istedetfor Haderslev, Aabenraa, Graasteen, Thorskilde, Risvraa, Lille-Gammelby, Lundegaard. Vi finde det imidlertid ikke ligegyldigt, men baade stødende og skadeligt at bruge fortydskede Benævnelser paa Byer og Steder i det danske Slesvig, og det vil næppe falde vanskeligt at gjøre dette indlysende. Der er dog næppe Mange i Kongeriget, som det jo vilde støde, hvis Embedsmændene faldt paa at skrive Kopenhagen istedenfor Kjøbenhavn, Rotschild for Roeskilde, Løwenbuy for Lyngby, Schaafshaus for Skovhuus o. s. v. Siger man saa: ja det er en anden Sag, det er i Sjælland, saa kommer den

Mening frem, at hvad der gjælder for andre danske Landskaber, det skal ikke gjælde for Slesvig, dette Landskab skal dog betragtes som det var halvt tydsk, selv hvor Folket taler Dansk; eller siger man: nye Fortydskninger maa man rigtignok frabede sig, baade i Slesvig og udenfor Slesvig, men med de gamle er det en anden Sag, dem er man nu engang vant til: saa bruger man et Ræsonnement, hvormed man kan forsvare al gammel Galskab, ogsaa f. Ex. den, at man prædikede Tydsk for de dansktalende Slesvigere, det var ogsaa Noget, som „man nu engang var vant til." At man bør forlade de under det tydske Regimente forvanskede og forvrængede Navne og vende tilbage til de gamle, rette og forstaaelige Benævnelser, følger ellers simpelthen af den samme Grund, hvorfor ethvert Menneske med sund Dømmekraft og sund Følelse foretrækker det Rigtige for det Urigtige, og det, som har sin rette naturlige Skikkelse, for det Misdannede og Vanskabte. Men dertil kommer endnu, at Stednavnenes Fortydskning er en Virkning af de samme fordærvelige Forhold, der have bragt saa meget andet Tydsk ind i Slesvig, en Frugt af den samme Vankundighed, der gjorde, at Embedsmændene i Folkets danske Tale ikke kunde høre andet end „ein Gemisch von Deutsch-Dänisch-Frisisch oder etwa Angelsächsisch," et Foster af de samme Bestræbelser, der søgte at nedværdige og fortrænge det danske Modersmaal, sætte det tydske Sprog paa Høisædet og stemple Slesvig som „ein deutsches Herzogthum." De danske Stednavnes Fortydskning hører ikke til det ringeste eller mindst betydende i denne Retning. Der er Intet, som stiller det saa klart og anskueligt for Øie, hvor ilde det Tydske har regjeret med det gode gamle danske Sprog i Slesvig, som naar man tager et af de ældre Kaart for sig, og seer, hvilke

misdannede, forqvaklede, forhutlede, vanskabte Ord, der ere traadte istedenfor de efter Sprogets naturlige Love og af det gamle Ordforraad vel dannede og vel lydende Navne, der i Slesvig som i de andre danske Landskaber have den smukke Egenskab, at naar man forstaaer Folkets Maal, saa ere Navnene i Almindelighed ogsaa forstaaelige, fordi deres Betydning ligger i Sproget. Disse tydske Forvanskninger ere ret egentlig et Symbol paa det tydske Herredømme i Slesvig, et Trællemærke fra den Tid, da det tydske Aag hvilede paa de Danskes Nakke. Derfor ere de modbydelige for enhver Slesviger, hos hvem dansk Følelse rører sig; men de Tydske holde fast paa Symbolet, de ville ikke slippe det, fordi de godt indsee dets Betydning. De have derfor kjæmpet for de forvanskede Navne lige til det Sidste, og jublede høit for nogle Aar siden, da der kom en Bestemmelse, som syntes at give Forvanskningen Hævd. Anseer man det derfor for en god og vigtig Sag i andre Henseender at hævde det danske Modersmaal i Slesvig i sin Ret, sin Værdighed og Ære, og vise det Tydske bort fra de Enemærker, hvor det ikke hører hjemme, saa bør man heller ikke betænke sig paa at feie den tydske Suurdeig ud, som ligger i de forvanskede Navne.

Man gjør ogsaa i Tydskland en praktisk Anvendelse af de fortydskede Navne. Tydskerne sige, man har Syn for Sagn, man kan jo, naar man tager et Kaart, som endnu ikke er blevet daniseret, læse sig til, at Slesvig maa være et tydsk Land, beboet oprindelig af et tydsk Folk, om end maaskee nu de Danske have trængt sig ind paa adskillige Steder. Hist og her seer det vel noget broget ud, men en stor Deel af Navnene ere dog reent Tydske, de allerfleste have en tydsk Endelse eller dog noget Tydskladent ved sig. Og

hvad disse brogede underlige Ord angaaer, som man træffer imellem, saa forklares det jo let, naar man antager, at der i gamle Tider ikke har været talt just det samme Slags Tydsk, som man nu taler, men dog Tydsk, det har maaskee været Angelsachsisk eller et andet nu forsvundet tydsk Sprog. Men at det Tydske har været mægtigt og upaatvivlelig det oprindelige, kan man jo see deraf, at man selv i Egne, hvor der nu tales Dansk (eller rettere, hvor man vil paastaae, at der tales Dansk, skjøndt det for et tydsk Øre ikke lyder anderledes end Tydsk), i Mængde kan træffe saa grundtydske Navne som **Schaafshaus**, som enhver Tydsker kan forstaae, og som giver en meget god Mening (de Danske forvanske det nu til Skovhuus) eller **Schauesende**, som Enhver strax kan see, betyder det Sted, hvor Udsigten ender (det skal nu daniseres til Skovsende) eller **Ausacker**, et Udtryk, der tydelig nok staaer i Forbindelse med Landbrugets Indretning, og som de Danske ikke engang kunne forstaae, uden det heelt oversættes til Udmark (skjøndt det nu skal fordreies til Oxager), eller **Sonnenschau** (plumpt forvansket til Sønderskov) eller det zirlige tydske Navn **Gravenstein** eller **Grafenstein** (hvilket nu paa en smagløs Maade fordreies til det simple danske Graasteen) eller **Løwenstedt**, et Sted, hvor der engang har været Løver, eller som man af klimatiske Grunde maaskee hellere maa antage, løveagtige Mennesker (det skal nu med Vold og Magt forvandles til Lyngsted), og saaledes kunde man i det Uendelige af Stednavnene hente Beviser for, at det Tydske er det Oprindelige i Slesvig. Selv et Navn som Klein-Gammelby viser det; den sidste Deel af Ordet er rigtignok mindre forstaaelig, men finder sagtens sin Forklaring i det Angelsachsiske, derimod er den første Deel saa meget renere og ægtere Tydsk.

Tager man et Navn som Stoltelundshof, saa finder det omvendte Forhold Sted: den sidste Deel af Ordet er aldeles tydelig, hvorimod den første Deel er mindre klar, men der er næppe nogen Tvivl om, at en Sproglærd vil kunne paavise det i en eller anden af de ældre eller nyere tydske Dialekter. Navnenes Endelser føre til det Samme; f. Ex. Endelsen leben, der findes i en saa nordlig By som Haders-leben, forekommer i mange tydske Stednavne; Endelsen stedt, der findes f. Ex. i det for Resten ubehagelige Navn Idstedt er meget hyppig i Tydskland, baade som stede, stedt eller stätt, f. Ex. Auerstätt o. s. v.

Fortydskningen af de danske Navne tog sin Begyndelse, da de holsteenske Grever og den holsteenske Adel fik Indpas i Slesvig. Greverne fik først det gamle Landskabsnavn Sønderjylland forvandlet til Slesvig, saa at det fra den anden Halvdeel af det fjortende Aarhundrede og i den følgende Tid blev den hyppigste, om end ingenlunde den udelukkende Benævnelse for Landet. Kjøbstædernes, Borgenes, Sognenes og de større Landsbyers Navne fik under Grevernes og Adelens Skriveres og Fogeders Hænder et tydsk Tilsnit; jo hyppigere et Navn forekom i Skrift, desto sikkrere var det paa at blive fordreiet; smaa Landsbyers, enkelte Gaardes og Eiendommes Navne, eller Benævnelser paa Egenheder i Jordoverfladen o. desl., der sjælden eller aldrig forekom i verdslige Dokumenter, sørgede imidlertid de tydske Præster for at forvanske. Fra den første Deel af det femtende Aarhundrede var Fortydskningen i fuld Gang, dog saaledes at man gik gradeviis frem. I de ældre plattydske Dokumenter, Jorde- og Skatte-Bøger er der ofte kun skeet en ringe Forandring for at læmpe Ordet efter den tydske Udtale, saa at dets oprindelige Skikkelse ligger næsten gjennemsigtig deri;

ja meget ofte er det danske Navn i ældre plattydske Brevskaber blevet staaende uforvansket, og tager sig da stundum med sine i Almindelighed haardere og skarpere Former underlig nok ud i det bløde Plattydske. Men efterhaanden som det Tydske blev mægtigere i Slesvig, og det i den offentlige Bestyrelse blev hyppigere at betjene sig af Skrift ved Forretningernes Udførelse, gik man videre og videre i Forhutlingen af Navnene. Saa kom i det 16de Aarhundrede Ombytningen af det Plattydske med det Høitydske: de danske Navne, som først vare blevne fordreiede paa Plattydsk, bleve nu forvredne paa Høitydsk. Nu var der paa de jævnligst forekommende Navne tre Former i Skrift: den oprindelige danske, den senere plattydske, og den nye høitydske; Folket lod sig i sin Tale nøie med een, den gamle danske. Den Forvandling, som det Høitydske bragte med sig, var især voldsom; den hvilede ofte paa de meest komiske Misforstaaelser og frembragte de snurrigste Vanskabninger. Ved Danckwerths „Newe Landesbeschreibung," som udkom 1652, bleve disse høitydske Forvanskninger for Størstedelen slaaede fast, da i den følgende Tid ikke let nogen Forfatter skrev om Slesvigs Topografi, uden at støtte sig paa dette ansete Skrift. Dog blev man ikke staaende herved; den høitydske Omstøbning fortsattes i hele det 18de og ind i det 19de Aarhundrede; nogle af de meest fortvivlede Forvanskninger, som Rundhof og Grundhof, tilhøre netop denne Tid. Medens de tydske Forfattere og den tydskdannede Embedsstand, naar den skrev, saaledes forqvaklede og misdannede slesvigske Navne, holdt Folket dem, som sagt, tilligemed Modersmaalet fast i den danske Form, og dette i Forbindelse med Dokumenter, der ere ældre end Fortydskningen, gjør det muligt at finde ud af Forvanskningernes Labyrinth. Hertil kommer endnu den

vigtige Hjælp, som Jævnførelse med Stednavnene i andre danske Landskaber yder, thi der er næppe et Navn i den danske Deel af Slesvig enten paa en Landsby, eller en enkelt Gaard, eller Dele af Marken, eller paa Skove, Søer, Vandløb, eller paa Høider og Dybder og andre Beskaffenheder i Jordoverfladen, der ikke gjenkommer som oftest flere Gange, undertiden mangfoldige Gange i det øvrige Danmark, ja i alle eller de fleste nordiske Landskaber udenfor Danmark.

Som noget Eiendommeligt for Angelboerne fortjener det at bemærkes, at de have dannet sig egne Benævnelser, naturligviis danske, paa de tre Kjøbstæder, med hvilke de meest staae i Forbindelse. Slesvig kalde de som Landskabets Hovedstad fortrinsviis Byen, uden nærmere Bestemmelse. Flensborg hedder hos dem blot „Borre", og Landeveien, som fører til Flensborg, „Borrevej". Ekernførde synes at have været altfor tungt og altfor tydsk til at falde i Ørerne og paa Tungen selv for de sydligste Angelboer: de kaldte denne By, som er yngre end de to andre, **Nysted** (Nystej) [1]).

Af de Oplysninger, man allerede har, vilde det, om det ellers var Umagen værd, næsten være muligt Skridt for Skridt i det Enkelte at følge de tydske Forvanskninger, og lettere vil det blive, jo flere Dokumenter Slesvig vedkommende der efterhaanden bekjendtgjøres. Hvad vi have

---

[1]) Jensen (N. Staatsb. Mag. 2 B. S. 788) siger: „Die Angler nennen in ihrem Dänisch noch immer die Stadt schlechthin Borre, die Landstraße von Gelting nach Flensburg heißt Borrevej". Jfr. Hagerup, det danske Sprog i Angel, S. 8. Om Navnet Nysted se C. G. Hanssen, Versuch einer Chronik von Eckernförde, Kiel 1833, S. 8.

anført, vil imidlertid være tilstrækkeligt til at vise Gangen i Fortydskningen; vi skulle blot nærmere belyse et Par enkelte Navneforvanskninger, der have været meget omtalte og omstridte, og derpaa tilføie nogle Bemærkninger om Fortydskningens almindelige Charakteer og den Methode, som hyppigst brugtes ved at forvandle Dansk til Tydsk eller til Noget, der saae ud som Tydsk. Der vil i Fortolkningen af Stednavnene forekomme Exempler paa en Sprogkundskab, der maaskee ikke naaer, men dog ikke er langt fra at naae den, som de nærmeste Naboer, Holstenerne, lærde Mænd, endnu i det 18de og 19de Aarhundrede have givet saa glimrende Prøver paa ved Forklaringen af andre danske Ord, som naar **Bonde** (1821) fortolkes af „einem gebundenen Manne," eller det fra de ældre danske Landboforhold bekjendte **Ornum** forklares (1758) af „den heiligen Hainen von Ornusbäumen," eller **Landgilde** (1833) bringes i Forbindelse med „einem ländlichen Feste," eller naar **Skraa**, Lov, Vedtægt, af den kielske Professor Arpe udledes deraf, at Loven vedtoges „mit einem Geschrei" (Skraal)[1])

Kjøbstaden **Haderslevs** Navn kommer som bekjendt af **Navnet Hødur**, i Eieformen Hadar, og et nordisk Ord, som betyder Gods, Arveeiendom og nu skrives lev eller **løv**, i ældre Dansk leff eller løff. Navnet forekommer tidligt; saaledes i Valdemars Jordebog 1231 (Hathærsløfhæret), i Dokumenter: 1285 (gambla Hatharsløf), 1319 (Hathersløf), 1334 (Hadersleff), 1374 (Haderschleff), 1377 (Haderslæf), 1421 (Hadersleff), 1448 (Hadersløff), 1451

---

[1]) Den sidste Fortolkning nævnes i Dreyers Sammlung vermischter Abhandlungen, 3 Th. S. 1487; de andre anføres i Paulsens Saml. Skr. 2 B. S. 430, Anm. 1.

(Hatherslefss læen..... i Søndre Jullandt); og iblandt disse Dokumenter ere endog flere, som ere plattydske (1374, 1377, 1421), i hvilke alligevel den danske Form har formaaet at holde sig [1]). I det femtende Aarhundrede, navnlig i de mange plattydske Dokumenter fra Christiern den Førstes Tid, bliver den plattydske Endelse „leue“ hyppig, dog har Kongens danske Haandfæstning „Haderslaff“. Da det Høitydske i Slesvig afløste det Plattydske, kom Endelsen „leben“ frem istedenfor „leue“. I danske Dokumenter og Bøger vedblev den danske Form i den følgende Tid at være den jævnlige (Hvitfeldt f. Ex. skriver Haderslef og — løff, Holberg skriver Haderslev), skjøndt ogsaa den tydske Endelse „leb“ tilsidst fandt en Deel Indgang, ihvorvel ikke saa hyppigt som den tydske Form af det Navn, vi næst skulle omtale. — Da de tydske Skrivere først havde faaet Navnet forvansket, traadte den tydske Lærdom til, og beviste, hvor ægte tydsk det var. En fandt, at Ordet maatte komme af „Hader“, Kiv og Strid, fordi Borgerne vare saa trættekjære; en Anden gaaer dybere ind paa Sagen: „Athar hieß in Alt-teutsch Vena, und der Buchstabe H ist nicht allein von den Francken, sondern auch von den Jüten, vielen Wörtern vorgesetzet. Daraus denn folget, daß Hathersleben, oder, nach niedersächsischer Mundarth etwas weicher und gelinder ausgesprochen, Hadersleben, so viel heisset, als eine an der See- oder Wasser-Ader liegende Wohnung oder Löve“.

---

[1]) S. R. D. VII. 521. Schl.-Holst.-Lauenb. Urkundensamml. 1 B. 121 (dette Dok. af 1285, der ogsaa findes i et godt Aftryk hos Suhm X. 1024, er vigtigt ved den Mængde slesvigske Stednavne, som her forekomme i deres gamle Form), 2 B. 41. 55. 304. 325; Antislesv.-holst. Fragm. 13 Hæfte, S. 97. 120; Diplomatar. Christierni I, S. 2. 41. Danske Magazin, 3 B. S. 31.

Om den sidste Deel af Sammensætningen, „leben", oplyses vi, at det betyder Bolig: „Tydskerne have endnu det Ord Laube, i Steden for hvilket Nedersachserne sige Löwe eller Löbe (obumbraculum), et Sted bedækket med Grene eller Bretter, hvorfore Hamborgerne kalde den bedækkede Gang bag Husene over det forbiflydende Vand de Löwe." Fortolkeren undrer sig dog selv over, at Haderslev, hvor det danske Sprog altid har hersket, er blevet sammensat af to tydske Ord; men han er ikke forlegen med at finde en Forklaring hertil: „man veed af historia medii ævi, at Keiser Otto Magnus havde gjort ikke alene Sønder-Jylland, men og en stor Deel af Nørre-Jylland underdanig, og har anlagt uden Tvivl hist og her en sachsisk Colonie." Danckwerth er omtrent af samme Mening: naar man foran Ater sætter et W, saa faaer man Water, hvilket er det samme som Wasser; „daher, weil diese Stadt am Wasser, ja teihls mitten im Wasser belegen, auch vom Wasser den Namen erlanget". I Modsætning til denne rigtige Fortolkning anfører han den forvanskede Benævnelse, som de Danske brugte. Førend han troer, at Navnet kommer af en Person Hather, vil han først see en „Uhrkunde" [1]).

Navnet Aabenraa, skjøndt det stemmer med Beboernes Udtale og med den Skrivemaade, som findes i de gamle Dokumenter, har dog i den Grad været ubehageligt for tydske Øren, at Byens Magistrat i et Anstød af hjemmetydsk Nidkjærhed i Aaret 1840 ansøgte Regjeringen om at udstæde et Forbud mod Brugen af dette Navn! Byen

---

[1]) Rhode, Haderslev Amts Beskrivelse, S. 91 flg.; Danske Atlas VII, 123; Noodts Beyträge, 1 B. S. 230, Anm. b; Danckwerth Newe Landesbeschreibung, S. 72.

maatte ikke hedde andet end Apenrade. Tidligst (rimeligviis 1203) spores Byens Navn i Benævnelsen paa Landsbyen „gamel Opner"; i Valdemars Jordebog (1231) forekommer Opnør (Opn-ør) i Riisherred, og uden Tvivl menes her en Kjøbstad, da Kongen siges at have Told fra dette Herred; 1257 skrives Obnroe; i Byens Skraa fra 1335 forekommer Navnet tre Gange skrevet Opneraa (Opner-aa); i Dokument 1366 Oppenraa; 1411 og 1421 endog i plattydske Dokumenter Openraa og Openra; i et dansk Brev 1523 Aapenraae og i et plattydsk samme Aar Open Raa; i et dansk Digt fra Reformationstiden Obenraa, i et dansk Brev 1546 Obennraa og i et ligeledes dansk Brev udstædt i Byen selv 1616 Abenraa; selv Holsteneren Henrik Ranzow bruger i sin latinske Beskrivelse af den cimbriske Halvø 1597 Formen Aapenroa [1]). Den plattydske Form Apenra forekommer i det femtende Aarhundrede; da Høitydsk blev Skriftsprog, kom Skrivemaaden Apenrade til Ære og Værdighed. Selv mange danske Forfattere vænnede sig i den senere Tid til at bruge denne tydske Form, medens dog den rette danske Skrivemaade holdt sig ikke blot hos ældre Skribenter som Hvitfeldt, men ogsaa hos nyere kyndige Forfattere som Suhm, Langebek og Carstens. Denne Sidste, skjøndt han ogsaa var tydsk Forfatter og ved sin Embedsstilling i tydske Kancelli havde saa megen Anledning til at vænne sig til tydsk Skrivebrug, skriver dog i sine Afhandlinger i Vid.

[1]) Schl.-Holst.-Lauenb. Urkundensamml. 1 B. S. 79, 2 B. S. 274; Antisles v.-holst. Fragm. 13 Hæfte, S. 96—97, 14 Hæfte, S. 100; Behrmann, Christ. 26 Hist. 2 B. S. 192; Kallar, Aktstykker, S. 7; Danske Magazin 2 B. S. 91; Tegnelser over alle Lande i Geh. Ark., Chr. Paulsens Samlede Skr. 1 B. S. 266; Westphalen. monumenta ined. I. 55.

Selskabs Skrifter rigtigen Aabenraa, Haderslev, Tønder o. s. v. Den danske Reisende Wilse skriver Aabenraae; men mere mærkeligt er det, at Fremmede have brugt den rette Form; i Coxes travels f. Ex. findes Aabenraae (paa Kaartet); **John Carr** (1804) skriver Abenraae.

Den lærde tydske Fortolkning undlod naturligviis ikke at forsøge sig paa Apenrade, ligesom den havde gjort ved Hadersleben. Danckwerth især viser megen Lærdom; han forklarer Navnet af det Svabiske, og veed Besked om et Folk, som han kalder de svabiske Angler eller de angelske Svaber, veed, at de have boet i Aabenraa eller tæt derved, og kjender det Sprog, de have talt. Han siger (S. 95): „Die Stadt Apenrade hat den Namen wie Apenreide, eine offene Reide, nach Schwäbischer pronunciation, weil die Suevi Angli hieherumb vor vielen und langen Jahren gewohnet: Reide aber bedeutet das Vormeer oder Vorwasser, wohin man aus dem Hafen außleget". Skjøndt nu denne Appel til den svabiske Udtale af Rhed havde noget misligt ved sig, da Skibsfarten ikke skal være synderlig stærk i Svaberland, og man vist har ondt ved der at finde en Havn end sige en Rhed, ikke at tale om, at der i de 2000 Aar, der vel maae antages at være forløbne, siden Suevi Angli seilede paa Aabenraa Fjord, kan være foregaaet allehaande Forandringer med deres Sprog, saa afskrækkede dette dog ikke en lærd tydsk Dr. Reuber i Aaret 1840 fra at optage den „sagkyndige Danckwerths" Mening. Christian Paulsen gjorde sig den Uleilighed at vise ham til Rette, og Dr. Reuber havde derved den Græmmelse at erfare, at en Aandsfrænde af ham Professor A. L. J. Michelsen (hvem vi dog kun nævne ved Siden af Dr. Reuber paa Grund af det slesvig-holsteenske Frændskab) havde erklæret, at det tydske Apenrade

Intet havde at gjøre med Rhed, men var en Forvanskning af det danske Aabenraa. Michelsen havde ogsaa altfor godt Kjendskab baade til Dokumenter og sit Fødelands Sprog, til at han kunde billige saadant Galimathias. Men Dr. Reuber fik den Trøst, at Magistraten anbefalede ham til at faae Privilegium paa at udgive „ein „„Apenradener““ Wochenblatt“. — Oprindelsen til den nuværende danske Form Aabenraa bliver klar, naar man betragter de ældre sikkre Former Opnør (1231) og Opneraa (1335) og Landsbyen „gamel Opner“, der nævnes 1335, og hvis Mark meer end hundrede Aar tidligere (1203) var skjænket Kjøbstaden til Græsgang. Der har altsaa, ligesom Tilfældet er med Haderslev, været en ældre By, fra hvilken en nyere af samme Navn har udviklet sig. Opn-ør er sammensat af Aaben og den bekjendte Endelse ør, der findes i saa mange danske Stednavne (Helsingør, Korsør, Dragør) og betyder en sandig Strand; altsaa et aabent Sted ved Stranden. Senere, 1335, forekommer Formen Opneraa (Opn-ør-aa), hvor Tillægget Aa er kommet til, uden Tvivl fordi Byen har udvidet sig ned imod den Aa, der endnu flyder ved den. Det slæbende Aaben-ør-aa sløifedes i Udtalen til Aabneraa og Aabenraa [1]).

[1]) Navnets Oprindelse oplyses i Thorsens Udg. af de gamle slesv. Stadsretter, Forerindr. S. 50 flg. Den ældre Forklaring, som ogsaa Paulsen følger (Saml. Skr. 1 B. S. 256 flg.), ifølge hvilken den sidste Deel af Navnet udledes af Vraa, har foruden Andet ogsaa det imod sig, at skjøndt rigtignok Islænderne udelade v foran r, saa bliver det dog i Dansk baade skrevet og udtalt (vred, vrang, vrage), og netop i Slesvig forekommer den fulde Form Vraa i flere Stednavne. At der fra statutum Apenradense ikke kan hentes nogen gammel Hjemmel for Formen Apenrade, da denne latinske Bearbeidelse endog forudsætter den meget unge plattydske Stadsret, er viist hos Thorsen, anf. St. S. 62.

Af Graasteen, som Beboerne sige den Dag i Dag, kom ved en pudsig Forvanskning „Gravenstein“ eller „Grafenstein“. Først oversatte man ligefrem det danske Ord ved Graustein eller Growstein, hvilket i Forbindelse med andre Former forekommer hos Danckwerth. Men naar Ordet forekom udenfor Nævneformen (hvilket var det hyppigste), bøiedes det, og blev Grauen- eller Growen- eller Grawenstein (f. Ex.: „Gegeben auf unserm Schlosse zu Grawenstein“), og naar første Deel udtaltes i to Stavelser, havde man det naragtige Graven- eller Grafenstein, hvilket er den nyeste Form og nok skriver sig fra Augustenborgernes Tid. Paa samme Maade kunde man af Graabrødreklosteret i Flensborg, der paa Tydsk kaldes Grawkloster, og naar det bøies „Grawenkloster“, have faaet et „Grafenkloster“. For Resten vidste man ret godt, hvad den rette Benævnelse var; Gude siger i sin Bericht von Sundewitt 1788, S. 81: „Gravenstein, auf dänisch Graasteen, wegen der grauen Farbe so genannt“. Flensborgeren O. H. Møller, og E. Pontoppidan og senest Dr. Jensen yttre sig paa samme Maade [1]).

Ved Forvanskningen fulgte man forskjellige Fremgangsmaader. Undertiden lod man sig, naar man forstod det danske Ords Betydning, nøie med ligefrem at oversætte det; ofte beholdt man det danske Navn, men gav det et Tillæg eller foretog Forandringer med enkelte Bogstaver, hvorved det fik

---

[1]) O. H. Moller, Nachricht von dem adelichen Geschlecht derer von Ahlefeldt, Flensburg 1771, S. 364 „Grauenstein, auf Dänisch Graasteen genant, wegen der grauen Farbe des Schlosses“. E. Pontoppidan, Theatrum Daniæ, S. 251: „Gravenstein, oder wie es eigentlich heisset, Graasteen“. Jensen, Kirchl. Statistik, S. 1447.

et mere tydsk Udseende eller blev lettere at udtale for et tydsk Organ; Forandringen herved var dog ofte saa gjennemgribende, at Navnet næppe var til at gjenkjende. Værst gik det imidlertid, naar man tog sig for at etymologisere; man kjendte ikke Ordets Betydning i det danske Sprog, men ledet af en tilfældig Lighed, som det enten i sin oprindelige Form eller i Folkemaalets Udtale havde med et eller andet tydsk Ord, dannede man et nyt Navn, der havde en forstaaelig Betydning paa Tydsk. Der røber sig ofte en komisk Skarpsindighed i Dannelsen af mange af de snurrige Vanskabninger, der paa den Maade kom frem.

Stedbetegnelser som Sø, Borg, Gaard, Kirke, Bjerg, Skov, Steen, Hjort, Ravn, Stor, Lille, Ny oversattes ofte ligefrem til See, Burg, Hof, Kirchen, Holz, Hirsch, Groß, Klein, o. s. v. [1]). Istedenfor at oversætte disse Ord, foretrak man dog ikke sjælden at forvanske dem: Sø blev ogsaa til So (Soholm), Hjort til Jord eller Jordt, Skov til Schau o. s. v. Ord, som man ikke kunde oversætte, omdannede man paa allehaande Maader for at lempe dem efter tydsk Udtale og Skrivemaade. En nem Maade var Tilsættelsen af Bogstavet n, som Angeln, Alsen, Schwansen, Tondern, Kappeln; vil man tale Dansk og ikke Tydsk, maa man sige: Angel, Als eller Alsø, Svans eller Svansø, Tønder, Kappel o. s. v. Det bløde danske d kunne Tydskerne ikke udtale; Bogstavet t maatte derfor her komme til Hjælp (Tved blev til Twedt, Sted til Stedt, ved eller vit til witt, hvid ogsaa til witt, vad til watt, som Ekwatt for Egvad o. s. v.). Bogstavet sk forvandledes til sch; f. Ex.:

[1]) Naar Folket bruger Endelsen Holt, som ogsaa fortydskes til Holz, maa dette naturligviis ikke udledes af det Tydske, men af det danske og nordiske Holt, som forekommer over hele Norden fra Island til Bleking i mangfoldige Stednavne paa holte, holt og hult.

Eschelsmark for Eskilsmark, Schild for Skjæl, Schaddelund for Skadelund, Scheggeroth for Skjæggerød. Brugen af dette sch viser maaskee tydeligere end noget andet, at Forvanskningen hidrører fra Skrivere, der brugte et Sprog, som Folket ikke talte; thi Slesvigerne kunne slet ikke udtale det hvislende sch. Bogstavet g forvandles ofte til ck eller k, som Acker for Ager eller Agger, Rinkenis for Ringenæs. H bortkastedes ofte foran v og ellers i Begyndelsen af en Stavelse, hvor det vanskelig kunde udtales, som witt for hvid, Joldelund, Jalm, Jerpstedt for Hjoldelund, Hjalm, Hjerpsted. Undertiden blev hele Endelsen ombannet, dog med en vis Regelmæssighed; Endelsen rød blev gjerne givet med roth, ryd med rüde; Endelsen balle ved ballig; Endelsen næs blev saa godt som aldrig beholdt, men sædvanlig forvandlet til niß eller nitz eller paa anden Maade forvansket, som Holniß, Warnitz, Kekeniß (for Kegnæs, som det skrives 1373 (tidligere Keghænæs) og som stemmer med den nuværende Udtale, Kejnæs), Waabs (for Vabnæs). Den gamle Endelse lev eller lef holdt sig i mange Navne, men fortydskedes i andre til leue eller leben; ogsaa forvandlet til el, som i Cosel for Koslev. Meget hyppigt undergik imidlertid Ordene, naar de kom i de tydske Skriveres Penne, mere voldsomme og vilkaarlige Forandringer, uden al Regel eller Mening. Som Exempler i den store Mangfoldighed kan nævnes: Ulegraf for Ulvegrav, Karr for Kjær, som Karrharde, Rohrkarr (Kjærherred, Rorkjær), Esgrus for Eskriis, Breckensrüde for Bregnerød, Viöl for Fjolde, Schmöl for Smaabøl; Schnaghöi for Snoghoi; Beuschau for Bøgeskov; Maasbüll for Mosebøl; Uggelharde for Ugleherred; med Guden Thors Navn handlede man ilde; man forvandlede det til Tar, som i Tarsballig, Tarstedt (Thorsballe, Thor-

sted) eller til Tort, Tört og Thodt, hvilke tre Former alle forekomme for den første Deel af Navnet Thorskilde, medens den anden gaves med schell, altsaa Tort- eller Törtschell eller Thodtschell. Det danske forstaaelige Isted blev til det tydske meningsløse Idstedt (det hed oprindelig Istathe, d. v. s. i Staden, i Syssslets Hovedby; vel det samme Navn som Ystad i Skaane).

Men allerhelst vilde dog Skriverne have en Mening i deres Ord, og under Bestræbelsen herfor er det, de have det Uheld at blive komiske. Ryekloster forvandles til det sindrige Ruhkloster; Sønderborg bliver til Sonderburg (som naar det skal være noget maa betyde uden Borg, hvilket ikke synderlig passer); af Egelsbøl gjorde man et Eisbüll; Ordet Kjær, som man slet ikke forstod, vanskabte man vel ofte til Karr, men bedre var det, naar man kunde oversætte det, saaledes at en Tydsker kunde forstaae det; det blev til Kirchen, saaledes fik man af Koldkjær en kold Kirke, Kaltenkirchen, af Ravnekjær og Hjortekjær, Rabenkirchen og Jordkirchen o. s. v. Overgangen skete gjennem Plattydsk; det forvanskede Karr blev let til Kark, som er en af de plattydske Former for Kirke, og Kark oversattes saa paa Høitydsk til Kirchen. En Stræben efter at give de forvanskede Ord en forstaaelig Mening ligger ogsaa i Former som Sonnewitt for Sundeved, Sonnenschau for Sønderskov, Schauesende for Skovsende, Riesgrau for Risvraa, Rönhoj for Rønhave, Schild for Skjæl o. s. v. I et glimrende Lys viser den tydske Etymologiseren sig i Formen Ausacker for Oxager, dannet efter den jydske Udtale af Oxe som Ous; undertiden fordunkles den ellers saa klare Mening, naar en ubehændig Skriver falder paa at sætte Autzacker for Ausacker. Ligesaa smuk og sindrig er Formen Ohrfeld, som

svarer til Udmark, der i Folkets Mund lyder som Urmark. Det samme træffende Vid maa man beundre, naar Tollesley bliver til det drabelige Tollschlag, eller Lyngsted til det interessante Löwenstedt, eller Sollested (Solvested) til det fine Silberstedt, eller Angelbogade i Flensborg til det instruktive Angelburgerstraße, der oplyser os om Tilværelsen af de ellers ubekjendte Angelborgere. Navnene Grumtoft og Runtoft, der skurrede barbarisk i ethvert tydsk Øre, har man ved en lykkelig Ingeniøsitet rekonstrueret til Grundhof og Rundhof, Dannelser, som en Tydsker maa finde ligesaa forstaaelige og velklingende som hine uforstaaelige og ildelydende [1]).

[1]) Forvanskningerne Grundhof og Rundhof tilhøre, som bemærket, den nyere Tid; først forvanskede man Run og Grum til Rund og Grund, senere forvandledes toft til hof. Danckwerth har i det Mindste det ene af disse Navne heelt rigtigt; han skriver (S. 107) „Grumtofft", og det andet kun halvt galt, han skriver (smstds.) „Runthoff" og „Rundthoff", og paa Kaartene „Rundthoff", men ogsaa „Rundthofft". Blandt de mange slesvigske Stednavne, som Valdemars Jordebog har bevaret i deres gamle danske Form, er ogsaa „Runætoft", (vel af det oldnordiske runnr, Krat, Buskvæxter) og ligeledes forekommer paa Valdemar Seirs Tid det andet Navn i Formen „Grummethoft". Saaledes omtrent lyde Navnene endnu i Folkets Tale, nemlig „Runtovt" og „Grumtovt". Jensen i sin Kirchl. Statistik S. 978 bemærker udtrykkelig: „In neueren Zeiten hat man angefangen Grundhof zu schreiben", og han viser at dette er urigtigt, stridende baade mod den gamle Skrivemaade og Folkets Tale. Lignende Oplysning giver han (Beschreib. von Angeln, S. 237—38) om Runtoft: „da im Angler Dänisch immer Runtaut gesprochen wird" — ikke Rundgaard, ligesaalidet som Grundgaard. Det Samme kan man finde yttret af A. L. J. Michelsen (Archiv für Staats- und Kirchengesch. der Herzogthümer Schl. Holst. Lauenb. 1 Heft 1833, S. 2). Han siger: „Runtoft hat sich verdeutscht zu Rundhof. So schreibt man jetzt, während in der Volkssprache der Umgegend deutlich Runtaut gesagt wird,

Hele det lange Arbeide med at fortydske de danske Navne i Slesvig synes imidlertid at skulle være spildt. Den barokke Bygning, der hvilede paa en Uvidenhed, som traadte allerklarest frem, naar man ved en komisk Anstrængelse af Klogt syntes at ville dække den, er nærved at falde omkuld. Med det øvrige tydske Uvæsen i Slesvig er ogsaa denne særskilte Deel deraf stærkt paa Tilbagegang. De danske Navne ere blevne befriede fra det Smuds, hvormed

---

indem die noch Dänisch redenden Einwohner des nördlichen Angelns, „wo der dänische Pflüger den Deutschen, dieser den Dänen versteht“, die Toft bei ihren Häusern Taut nennen. — Ganz analog ist aus Grumtoft, Grundtoft, Grundhof geworden in der deutschen Schriftsprache“. At der efter den grundige Fortydskning, som er overgaaet Slesvig, kan være enkelte Navne, i hvis Skrivemaade der hersker Usikkerhed, er ikke at undres over. Det fortydskede Jordkirchen i Riisherred seer man nu oftere skrevet Jordkjær; der bør dog ikke være Tvivl om, at den rette Skrivemaade er Hjortkjær, naar man har den i et saa gammelt Dokument som det af 1196 (Suhm VIII, 705), ogsaa i 17de Aarhundrede skreves Hjortkjær (af Niels Helvad); Langebek skriver Hjortkjær (S. R. D. III, 337 Anm. d), ligesaa Outzen. Paa Navnet Jure er der under disse Omstændigheder næppe Grund til at tænke; Personnavnet Hjort forvanskes ogsaa i slesvigske Navne til Jord og Jordt. Rapsted i Slaugsherred skrives vistnok rettelig saaledes, og ikke Ravsted, da der i Fyn er, eller rettere var, en nu udstykket Rapgaard; Benævnelsen skriver sig vel fra det nordiske Navn Hrap. Skovlund i Nørre-Hagsted Sogn bør sikkert skrives Skaftelund, eller (hvis den sidste Deel af Ordet paa Stedet udtales lum) Skaftelum, da det i ældre Skrift skrives Skaftlund (Schafftlundt) og Skafte i andre danske Landskaber forekommer i Navne som Skaftelev, Skafterup; Skafte eller Skapte er jo et gammelt nordisk Navn. Navnet Dybbøl bør vel snarere skrives Dibbel eller Dybbel og afledes af det isl. dipill, en Vandpyt, der i flere danske Stednavne er bleven til Debel, og i den jydske Dialekt endnu forekommer i Formen Dibbel eller Dybbel med Betydning af en Pyt eller Pøl (Molbechs Dialektlex. S. 75. 89).

de vare blevne tildækkede, de rette Skikkelser ere førte tilbage, og Vanskabningerne bortviste. Brugen af de rigtige danske Benævnelser bliver Dag for Dag mere almindelig, saa den Tid vel ikke vil være fjærn, da de tydske Navneforvanskninger ville staae som et blot historisk Minde om, at Slesvig engang har havt et tydsk Regimente, der i denne som i saa mange andre Henseender viste, hvor fremmed det var for Folket, og hvor libet det agtede det. En god Fremhjælp har Sagen faaet ved de Kaart, som Generalstaben udgiver over Slesvig, paa hvilke Navnene ere behandlede med Kyndighed og Indsigt.

XXVIII.

Beskaffenheden af Folkesprogene. Prøver paa Dansk, Plattydsk og Frisisk.

Vi skulle nu til Slutning give nogle Oplysninger om Beskaffenheden af det Sprog, med hvis Historie vi saa længe have sysselsat os. Det er et Landskabsmaal og som saadant forskjelligt fra Bogsproget. Det er kun sproglig Vankundighed og Miskjendelse af den Forskjel, som der uundgaaelig maa være mellem et Skriftsprog og et Folkemaal, der kan have foranlediget de vrange Domme og ubeføiede Haansord, som vi i det Foregaaede saa ofte have seet de tydskdannede Præster udtale om det slesvigske Landskabsmaal, skjøndt rigtignok det politiske Had til det danske Sprog ogsaa spillede en stor Rolle herved, og næsten aldrig

undlod at træde til for at skjærpe den Dom, som Bankundigheden havde afsagt. Sagen er dog saa klar og gjentager sig overalt, hvor der findes et Bogsprog ved Siden af et Folkesprog, at man maa undre sig over den sproglige Blindhed eller politiske Forivrelse, der har kunnet miskjende dette simple Forhold saaledes, at Sønderjydsk erklæredes for ikke at være Dansk, fordi det afveg fra det danske Skriftsprog, eller som man ogsaa med ligesaa stor Uforstand og ligesaamegen Mangel paa Kundskab yttrede, fordi det ikke stemmede med det Sprog, som taltes i andre danske Landskaber. Skriftsproget udgaaer i Almindelighed fra et enkelt Landskab og faaer sit første Præg fra dette, hvilket det siden aldrig taber, om det end videre udvikles under Forfatternes Hænder, uddannes, forædles, beriges, eller, som ogsaa kan hændes, til sine Tider frister lige den modsatte Skjæbne; baade de særdeles Tilskikkelser, som overgaae Nationen, og Kulturens almindelige Indflydelse efterlade deres dybe Spor i det. Landskabsmaalenes Afvigelse fra Skriftsproget kan naturligviis ikke betragtes som en Udartning fra dette, da de have en ældre Tilværelse end Skriftsproget, og dette selv har udviklet sig af et eller flere af dem. Forholdet er tværtimod dette: de eie det fælleds nationale Sprog oprindelig i en særegen Form, der er begrundet deels i Beboernes aandelige Eiendommelighed, som i Folketalen altid søgte de Betegnelser og Vendinger, der nærmest og bestemtest gav det Eiendommelige sit Udtryk, deels deri, at Beboerne efter Taleredskabernes Beskaffenhed havde lettere ved at udtale visse Lyde fremfor andre, og derfor i eet Landskab foretrak nogle, i et andet andre Lyde og Bogstavforbindelser; stundum kunne ogsaa Forhold og Indflydelser have medvirket, der ligge saa dybt eller saa langt tilbage i Tiden, at

de skjule sig for al Forskning. De ere altsaa baade indbyrdes forskjellige og tillige forskjellige fra Skriftsproget, skjøndt de alle stemme i Ordforraadets store Masse i det Hele og i de Eiendommeligheder, der udgjøre Fællesdsprogets Grundvæsen. Sammenlignet med Skriftsproget udvikle de sig med en overordentlig Langsomhed; de Egenheder, de eengang have, bevare de med en sjælden Trofasthed; Litteraturen øver her ringe Indflydelse; Kirken og Almueskolen mægte knap at svække, end sige at udslette Eiendommelighederne. Er et Sprog udbredt over en meget stor Landstrækning, der tillige frembyder stærke Modsætninger i Naturforholdene, og tales det af en talrig Nation, der er deelt i mange Stammer, som endog i mange Forhold ere isolerede fra hverandre, saa kan Forskjellen i Landskabsmaalene blive meget stor, og deres Ulighed med Skriftsproget naae en næsten skrækkende Skikkelse. Dette er f. Ex. Tilfældet med mange af Tydsklands Dialekter. Et Par Exempler vil vise det.

En Prøve paa Folkesproget i det sydlige Bayern (Allgau) er følgende:

„Jo hond nu kun Kumm'r! und wenn as au kuedunkel wur, wette dea Weag dur de Wold umme finde. I ho zwoi Johr dohomma gholte, und as ischt fast kui Tanne, wo i nit schu unt'r gstong bi. Wenn d'r aber it reat naß weare wend, so hand'r Zitt, m'r kummet suß it deanat üb'r d' Holde abe, voras 's Wass'r it ugspaltena ar wirft. Denn wenn as amol dohomma afot, thuet as reat grile; und as ischt no fast a halbe Stund bis zua da nersta Hiser. — So, ietz kinned'r de Weag go numa grob fehle, d'r gond nu do abe bis deta zum Hohlgassele, denn kummand zwya Weag, do gond'r hot umme, und denn sehad'rs Wirthshus vorana

do. J ka nümma witt'r mitena, i mueß mache, daß i no bizitte hua kumm. So, ietz vergelts Gott! Leabed wohl und gond alsgma hua".

Følgende er et Exempel paa Sproget i Nedre-Østerrig:

„Siacht'r da main guadi Aldi, dö in alla Frua auf'n Füaß'n woar, und hat wida Grumad g'machd. An groß-mächdinga Binkl hads schon z'samgmachd g'habd, den had's in iar Grainß'n g'schobn, und g'waldichi Köarb san daneb'n g'schdand'n, dö hads vol wildi Biarn und Äpfln ang'füld, und döß Allas hads auf ananda gupfd, und had si nidaghokarld, und hads auf'n Bugl nema wöll'n. Awa wail 's Miaddarl goar so masleidi than had, hads den Junga dabarmd. D'rum red't 'rs goar fraindli an: Awa han, Waiwarl! was fald da den ain, daß d'r goar so auf-ladnst? Du dakaichst di und dawuarlst di ja schiar".

Men værre bliver det, naar man tager en Prøve fra Tyrol, eller „Deutsch"-Böhmen eller Steyermark. Følgende giver en Forestilling om Sproget i det sidstnævnte Landskab:

„Wounn pan ins uannar a Hauswiadin praucht, und ea nid a sou schuan eppa said lengara Zaid a Dianddl gedn ghop hod, oda wounn an de eppa nid taugg, wail ar uanni hobm muis, de a a poa Kraiza hod, sa muis a held piddln gain. Do suicht a va sainni Vettann, va di Richta oda Gschwodna oda fisd a zwain gschaiti Mannar aus, de iam hairadsmaßigi Dianddln aunroddn, und wounn an uanni gfold, mid iam midgenn, und iadn Laiddn zuihoatzn, daß s'n s' gebm: pan ia sölbma wiad a schuan aluan aunpantln".

Jeg tillader mig at troe, at jeg ikke vil møde megen Modsigelse, naar jeg vover at antage, at der ikke er mange

Tydskere, som forstaae disse Sprogprøver ved den første Gjennemlæsning, ja maaskee ikke ved den anden. Jeg tilstaaer, at i den sidste Prøve er det især Ordet „und" og et Par Ord til, som minde mig om, at det er Tydsk. Prøverne ere tagne af Firmenichs „Germaniens Völkerstimmen" (2 B. S. 419. 789. 755), i hvilken Bog man uden lang Søgen kan finde mangfoldige lignende [1]).

[1]) I et nylig udkommet Skrift findes nogle Yttringer om de tydske Dialekter, som vi ville anføre, forbi de ere oplysende for vort Emne og udgaae fra en tydsk Forfatter. Julius Fröbel bemærker om de Tydskere, som udvandre til Amerika (Aus Amerika, Erfahrungen, Reisen und Studien, Leipzig 1857, 1 B. S. 515—16): „Unter Tausenden in der deutschen Einwanderung ist kaum Einer, welcher ein Deutsch redet, um das es Schade wäre, wenn er es vergäße...... Bei der großen Masse ist es eine Wohlthat für die Menschheit, wenn es der neuen Welt erspart wird, durch Mundarten, in denen sich die ganze provinzielle Gemeinheit eines in seinen nationalen Angelegenheiten zurückgebliebenen und politisch verwahrlosten Volkes ausspricht, verunziert zu werden. Die Annahme der englischen Sprache ist für die große Masse der deutschen Einwanderung nicht nur ein intellectueller und ästhetischer, sondern auch ein moralischer Fortschritt, indem sie den Stolz des Bürgers eines großen Gemeinwesens an die Stelle eines krähwinkelhaften Provinzialgefühls setzt..... Wenn einmal diese Hunderttausende das Kauderwelsch verlernt haben werden, welches sie Deutsch zu nennen wagen, dann ist eine Hoffnung vorhanden, daß sich die Zahl der Amerikaner vermehren wird, welche die Sprache (der deutschen Dichter und Denker) zu lernen geneigt sind". — Man seer, at Fröbel ikke sætter de tydske Dialekter meget høit. Vi kunne naturligviis efter vor Betragtning af Folkesprogene ikke ubetinget være enige med ham, navnlig ikke forsaavidt Talen er om virkelige tydske Dialekter, d. v. s. saadanne, som ere til paa det oprindelige tydske Sprogomraade, og som derfor i det almindelige Ordforraad og i hele Sprogets Væsen stemme med deres Skriftsprog, høitydsk eller plattydsk, hvilket sidste ulykkeligviis er blevet fortrængt af hiint, hvorved rigtignok et sørgeligt Misforhold er opstaaet for de nedersachsiske Dialekter. Derimod have hans Ord deres fulde Anvendelighed paa saadanne saakaldte tydske Dialekter, som tales f. Ex. i Steyermark

En saadan Afstand findes ingenlunde mellem det danske Skriftsprog og de danske Folkemaal. Vi have det Held, at alle Landskabsmaalene, det sønderjydske saavel som de øvrige, staae Bogsproget meget nærmere, end mange tydske Dialekter staae det tydske Skriftsprog [1]). Det bør kaldes et Held, da det letter det menige Folk Benyttelsen af Bogsproget, som efter vor hele Kultur er blevet et Hovedmiddel til Udbredelse af almindelig Dannelse. At det uagtet de mange Særegenheder, der ere uadskillelige fra ethvert Landskabsmaal, forholder sig saaledes, ville de følgende Sprogprøver godtgjøre for det sønderjydske Folkemaals Vedkommende. Den sproglige **Konservatisme**, der gjør, at Landskabsmaalene holde fast ved de gamle Ord og Former og langt nødigere end

---

eller i „Deutsch" Böhmen (Firmenich, 2 B. 378 flg.) eller det Høitydsk, der tales i de slesvigske Kjøbstæder, eller det Plattydsk (eller hvad man skal kalde det), som tales paa Landet i Slesvig. Det vilde navnlig for de to sidstnævnte Idiomers Vedkommende være „ein intellectueller und ästhetischer und moralischer Fortschritt", om de, som tale dem (hvad enten de blive hjemme eller udvandre), ombyttede dem med det virkelige Sprog, som de ere henviste til; thi det, de tale, er vissélig „ein Kauderwelsch", „welches sie Deutsch zu nennen wagen", og paa dette lade sig alle de Haansord, som de tydske Præster af Vankundighed eller Had uden al Føie have brugt om det danske Folkesprog i Slesvig, med den fuldeste Ret anvende.

[1]) Dette bemærkes udtrykkelig om Sønderjydsk i Modsætning til Plattydsk af en Mand som Dr. Jensen, der saa godt kjendte begge disse Sprog. Han ytrer: „unläugbar steht die platte dänische Volkssprache, so abweichend sie auch für den ersten Augenblick z. B. dem Kopenhagener klingen mag, dem reinen Dänisch weit näher als das Plattdeutsche dem Hochdeutschen. Die letztern sind zwei verschiedene Sprachstämme; dort aber ist in der That nur eine Dialect-Verschiedenheit". Se Jensen, Kirchl. Statistik, S. 28; smlgn. Chr. Paulsens Ytringer om den sønderjydske Dialekts Forhold til Bogsproget, Saml. Skr. 2 B. S. 369, jfr. 366.

Skriftsproget tilstæde det Fremmede Indgang, udmærker i høi Grad den sønderjydske Dialekt. Der findes i Sønderjydsk en overmaade stor Mængde Ord, der have hjemme i det Oldnordiske og for en Deel ogsaa i ældre Tid have været brugte i det danske Bogsprog, men nu ere forsvundne derfra, saaledes at Skriftsproget enten aldeles savner et tilsvarende Udtryk, eller har hjulpet sig ved at laane af fremmede Sprog, for det Meste det tydske. Det er vel Noget, som Sønderjydsk har tilfælleds med alle danske Landskabsmaal, men det fremtræder stærkere i dette, maaskee netop fordi det har levet ligesom for sig selv, uden Samqvem med det øvrige danske Sprog og upaavirket af dets Udvikling. Det er disse gamle danske og nordiske Udtryk og Vendinger, som give de tydske Sprogdommere saa meget at bestille, da de heri finde et Beviis for, at Sønderjydsk i Grunden maa være Angelsaxisk, eller i det Mindste, at det ikke kan være Dansk. Man maa holde dem deres Uvidenhed til Gode [1]).

[1]) Undertiden gaaer dog Vankundigheden vel vidt, naar Folk som Wollesen og Fr. Petersen fortælle deres Læsere, at ingen Kjøbenhavner forstaaer saadanne sønderjydske Ord som Kindbeen eller Hærde, og tilføie: „Selbst Wörter, die ganz dänisch klingen, haben oft bei uns eine ganz andere Bedeutung wie in Dänemark", som Exempel paa hvilket anføres: „Klokke, in Dänemark ein Unterrock, bei uns eine Stubenuhr". Begge disse Mænd have været Præster for danske Menigheder og hver Søndag holdt danske Prædikener; de burde derfor skamme sig over ikke bedre at kjende det danske Folke- og Skriftsprog; men Fr. Petersen i Saarbrück har rigtignok for længe siden viist, at han ikke kjender til Skam. Fremdeles anføre de som et Ord, en Kjøbenhavner umulig kan forstaae: Forhoved, d. v. s. Pande (efter sønderjydsk Udtale Forhôi). Andre Exempler paa uforstaaelige sønderjydske Ord ere: Kalven paa Benet istedenfor Læggen, og Blee i Betydning af Lagen. Ordet Blee forekommer netop i de allerældste nordiske Mindesmærker

Det er ikke blot Ord og Udtryk, som det Sønderjydske har bevaret fra det gamle nordiske Sprog, men ogsaa Former, Bøininger, Bogstavovergange (den gamle Hunkjøns-Genitiv findes f. Ex. i Fruerlund, og i en Form som „til Hjælper"). Sammenhænget med Oldsproget er ikke det Eneste, som viser, at Sønderjydsk er et ægte nordisk Folkemaal; det Samme fremgaaer af mange Overeensstemmelser med de nuværende norske og svenske Dialekter. Der findes mange Ord, mange Egenheder i Former og Bøininger, som først gjennem Norsk og Svensk finde deres rette Forklaring og Belysning. Alt dette giver det sønderjydske Landskabsmaal Præget af en Ælde og Oprindelighed, som maa slaae Enhver, der gjør sig bekjendt med det. Og Livskraft er der endnu i Sproget; det viser sig deri, at der endnu kan skabes Folkeviser i dette Sprog, (vi skulle siden meddele Prøve paa en angelsk Folkevise fra den nyere Tid); det viser sig fremdeles deri, at det formaaer at skabe smukke, letfaldende og udtryksfulde Ord; Dannelser som: fremsom, mærksom, spildsom, Svindsel, bjergvorn (bakket) og flere Forbindelser med vorn, vil Ingen finde enten uheldige eller udanske. Istedenfor et saa slæbende Ord som „forsørgelsesberettiget" har man dannet sognefast, istedenfor „Hovedparcel" bruger man det gamle Ord Stavn. Da Stænderne opkom, dannede Bønderne strax istedenfor det tydske „Stænderforsamling" det danske Ord Kongegrand (Grand, Møde), og saaledes bruge

---

saavel som i nyere Islandsk i Betydning af Lagen, hvilket Ord derimod senere har trængt sig ind fra det Tydske. Ordet Kalv i Betydning af Læg er ligeledes oldnordisk og bruges saaledes ogsaa i Nørrejydsk. For ret at gjøre det godt, forvansker Fr. Petersen aldeles de sønderjydske Ord; han skriver Paarhoi! og Kiedbeen!

de ofte enten nyere selvdannede eller ældre danske Ord, hvor Skriftsproget har et fremmed [1]).

Men paa den anden Side har det Sønderjydske ogsaa optaget en Deel Ord og Gloser af det Tydske. Det kunde efter det langvarige Herredømme, som det Tydske har havt i hele det offentlige Liv i Slesvig, ikke let være anderledes, og der er langt større Grund til at undre sig over, at det ikke har formaaet at efterlade dybere Spor i det danske Folkesprog, end derover, at der findes Mærker af dets Herredømme. Sprogets Grund og Væsen har det Tydske aldrig været istand til at forstyrre; hele Sprogbygningen, Formerne, Bøiningerne, Udtalen, Ordforraadet i dets store Masse have bevaret deres oprindelige Danskhed uforvansket. De tydske Ord og Gloser staae som løse Brokker, uden indre Sammenhæng med det øvrige Sprog, de have ikke formaaet at gribe ind i dets Organisme og heller ikke at føde nye Ord af sig; dersom alle de indflikkede tydske Ord med eet Slag borttoges, vilde det ikke afstædkomme nogen Forstyrrelse i Sproget, netop fordi de ikke ere andet end Flikværk, og deres Plads let kunde udfyldes af Sprogets eget Forraad. Der kan derfor aldrig i Slesvig, selv ikke i de sydligste danske Egne, hvor Naboskabet med det Tydske har indbragt nogle flere Ord end længre nordpaa, være Tale om hvad Tydskerne kalde „eine Mischsprache". Enhver veed godt i sin Tale at holde begge Sprog fra hinanden; Bevidstheden om, at det er tvende heelt forskjellige Sprog, er altid levende, og forhindrer Dannelsen af et Blandingssprog.

[1]) Nærmere Oplysning om det, som her korteligt er bemærket om Sprogets Beskaffenhed, giver Lic. Hagerups Skrift om det danske Sprog i Angel, til hvilket Enhver henvises, der vil lære den sønderjydske Dialekt nøiere at kjende.

Selv saadanne tydske Ord, som have fundet Indgang i Skriftsproget, og som Sønderjyden ogsaa godt kjender og som han bruger, naar han taler Plattydsk, betjener han sig ikke af i sin danske Tale; da bruger han de ægte danske Ord, som Skriftsproget tildeels har tabt [1]). Selv det plattydske Sprog, som har undergaaet en langt dybere Forandring ved Paavirkning af det Danske, paa hvis Grund det tog Bolig, i Bygning, Ordforraad, Bøining og Udtale, er man (skjøndt Benævnelsen her kunde være mere tilstædelig) dog maaskee ikke aldeles beføiet til at kalde et Blandingssprog, fordi det endnu har bevaret Præg af Tydsk, og fordi den, der taler det, er sig dets Modsætning til Dansk bevidst. — Som man kan tænke, er det især saadanne Udtryk, der hyppigt forekomme i Rettergangen og den offentlige Bestyrelse samt i Kirkelivet, der ere indkomne fra Tydsk. Men da nu det danske Sprog i disse Kredse for en stor Deel igjen er kommen til sin Ret, da Sproget overalt pleies i Skolen, og den tiltagende Læsning af danske Bøger styrker Sprogkundskaben, saa er det at vente, at Folkesproget, der aldrig har kunnet fordøie disse fremmede Legemer, snart vil afsondre dem fra sig, og erstatte dem med

---

[1]) Hagerup, Om det danske Sprog i Angel, S. XIII og XIX. Chr. Paulsen (Saml. Skr. 2 B. S. 369) siger: „es giebt keine Gegend, in der eine bloße Mischsprache, die weder dänisch noch deutsch wäre, gesprochen würde, sondern wo letzteres nicht allein herrschend geworden ist, da besteht noch neben ihm die dänische Sprache als solche, und zwar als die ältere, wie geschichtlich nachgewiesen werden kann". Paa lignende Maade yttrer Holsteneren Kruse sig (Kieler Blätter, 5 B. S. 9): „eine eigentliche Amalgamation beider Sprachen hat hier bis dahin noch nicht Statt gefunden. Beide Sprachen werden hier geredet, aber jede stets abgesondert von der andern".

Ord, der bedre passe til dets Organisme. En anden Klasse af Ord, der jævnlig er indtrængt fra det Tydske, er Betegnelsen af abstrakte Begreber. Det kommer deraf, at Almuen sjælden selv danner slige Ord, men laaner dem ligefrem af Skriftsproget, eller ogsaa bruger en Omskrivning. Ved den tiltagende Fortrolighed med det danske Bogsprog og det dannede Talesprog, ville disse Ord gaae samme Vei som hine.

Som bekjendt, have adskillige slesvigholsteenske Forfattere prostitueret sig ved at paastaae, at Sønderjydsk ikke var Dansk, men egentlig en tydsk Dialekt, der ved det danske Kirke- og Skolesprog i Nordslesvig havde faaet „eine dänische Färbung". Prostitutionen gik især i det Store med Advokat Heiberg. For at bevise sin Paastand udgav han (1844) en Deel Prøver af Folkesproget; men han var saa ulykkelig at levere et fuldstændigt Beviis for, at Sønderjydsk var et godt dansk Landskabsmaal, og havde den Sorg at see, at flere danske Forfattere netop fra hans Prøver, der maatte ansees for aldeles umistænkelige, hentede Beviser for, at Sproget var jydsk og paa ingen Maade tydsk [1]). Han fandt en Forbundsfælle i den i sin Tid bekjendte Subrektor C. Michelsen i Haderslev, der erklærede, at Dansk var et fremmed Sprog i Slesvig, og i den nyeste Tid har han fundet en i den berygtede Fr. Petersen i Saarbrück, der i et af sine Smædeskrifter har underrettet Tydskland om, at Folkesproget i Nordslesvig staaer det tydske Sprog nærmere end det danske. Han har imidlertid

---

[1]) Zwölf Fabeln in den nordschleswigschen Mundarten mit Uebersetzung in der Schriftsprache (hvilket er tydsk). Gesammelt von Dr. Gottlieb. Bevorwortet von Dr. C. Heiberg. Husum 1844.

været saa uforsigtig at sige lige det Modsatte i en Privatskrivelse, og derved givet eet Beviis blandt flere paa, hvor haardt det falder ham at lade være at sige Usandhed, naar han skriver offentlig om danske Forhold (se ovenfor S. 330. Anm.).

Dersom man ellers behøvede Vidnesbyrd om, at det sønderjydske Folkemaal er et ægte og virkelig dansk Sprog, at stille ved Siden af de andre danske Dialekter, da savnes saadanne ikke, aflagte af Mænd, hvis Ord maa tillægges den fuldeste Gyldighed. Blandt dem, hvis Stemme maa have en særdeles Vægt, hører den grundige Kjender af de slesvigske Folkesprog, **N. Outzen**, selv en født Slesviger, af hvem vi allerede tidligere have anført enkelte herhid hørende Ytringer. Han siger om det sønderjydske Folkemaal: „Unsre Sprache ist ihrer Natur und Art nach wirklich dänisch"; og et andet Sted: „sie ist unsre alte rechte Landessprache"; — „noch immer die alte, im Ganzen noch unverändert, obschon den Dialekten nach ein wenig verschieden". Om Forholdet til Bogsproget og det dannede Talesprog bemærker han: „Spricht doch auch auf Seeland und Fühnen der Bauer ganz anders als der Städter oder Bürger in Kopenhagen und Odensee, oder gar als ein dänisches Buch. Und ist dies wohl jemals anders bey Menschen von mehr oder weniger gebildeter Sprache gewesen? So war es in Italien, so war es in Griechenland" [1]).

Falck, ligeledes en født Slesviger, tør vel ligesom Outzen betragtes for en Autoritet i denne Sag. Han var født i en reen dansk Egn af Slesvig, Professor ved et tydsk Universitet og udelukkende tydsk Forfatter; han kjendte

---

[1]) Outzens Preisschrift, S. 5. 123—24.

nøie baade det tydske og danske Sprog, saavel Skriftsproget som Folkedialekterne, og der er ikke fjærneste Grund til at mistænke ham for nogen Forkjærlighed for det Danske, men vel for det Modsatte; thi han var tydsksindet tilbunds og en grundig Slesvigholstener, og en af hans sidste offentlige Ytringer var den, at den danske Kokarde og de danske Farver vare ham „eine Schmach". Denne Mand altsaa, som man ikke kan nægte at være kyndig, og hvem man trøstig tør frikjende for at være forudindtagen for det Danske, erklærede ikke lang Tid før Oprørets Udbrud (1847) offentlig: „Ich kenne die dänische Schriftsprache und die Volksdialecte der verschiedenen Provinzen in hinreichendem Grade, **um mit vollkommener Sicherheit behaupten zu können, daß das Verhältniß der schleswigschen Dialecte zur dänischen Schriftsprache kein andres ist, als das der jütschen und seeländischen Volkssprache"**. Ogsaa tidligere har han gjentagne Gange yttret sin Forundring over, at Nogen, der kjendte dansk Skriftsprog og for Resten var ved sund Sands og Samling, kunde falde paa at nægte, at Sønderjydsk var en dansk Dialekt. Ogsaa Advokat Heiberg blev i Anledning af de Absurditeter, han yttrede, da han kom frem med sine tolv Fabler, saaledes viist til Rette af Falck, at han vist vil mindes det for bestandig [1]).

Dr. Jensen, der ogsaa var en Slesviger og meget fortrolig med dette Landskabs Folkesprog, har, som vi have seet, med største Bestemthed erklæret, at der mellem det danske Skriftsprog og det sønderjydske Folkemaal ikkun er en Dialektforskjel. Vi have tidligere anført de Ord, som

[1]) Falcks Archiv für Geschichte der Herzogth. Schl. Holst. und Lauenb. 5 Jahrg. S. 277, 3 Jahrg. S. 657.

den kyndige Elvers bruger (han er ligeledes Slesviger, men har levet sin meste Tid som Embedsmand i Tydskland). „Der südjütische Volksstamm“, siger han, „ist der Sprache und Sitteneinfalt der Väter treu geblieben“, og, tilføier han, selv i den sydligere Deel, hvor Kirke og Skole ere blevne tydske, „ist doch die Umgangssprache meistens Altdänisch geblieben“ (Han taler om Slesvigs Midtland, jfr. ovenfor S. 533). Saaledes kunde vi blive ved at anføre flere gyldige Vidnesbyrd; men disse turde være tilstrækkelige. Egentlig burde der i en Sag, hvorom der mellem kyndige og sandhedskjærlige Mennesker ingen Tvivl kan være, ikke behøves Vidnesbyrd. Men da de oprørske Præster og Andre, baade Store og Smaae, som spekulere i Slesvigs Tydskhed, vedblive at fortælle Verden Usandhed, maa man ikke blive træt af at møde dem med Sandheden og støtte denne med Vidnesbyrd, som hverken lade sig modsige eller afvise.

Det sønderjydske Landskabsmaal maa betragtes som een eneste Dialekt. Der findes vel endog paa Steder, der ligge hverandre ganske nær, Smaaforskjelligheder, men de ere saa ubetydelige, at der hører et fiint og opmærksomt Øre til for en Fremmed at opdage dem. Der kan paa mere fjernede Steder være nogen Forskjel i Udtale og Tonefald og i en og anden Bøiningsform, men ingensteds saa betydelig, at der kan være Tale om nogen egen Dialekt[1]). Et

---

[1]) Falck har ogsaa med Bestemthed udtalt dette. Han siger (Archiv, 3 B. S. 657—58) bl. A.: „In den einzelnen Theilen des Herzogthums Schleswig sind überall die Verschiedenheiten der Mundarten so gering, daß kein Grund vorhanden zu sein scheint, mehrere Mundarten anzunehmen“. — „Alle dänischredenden Schleswiger verstehen sig gegenseitig vollkommen, und die kleinen Abweichungen

Folkemaal lyder over hele den danske Deel af Slesvig. I de sydligste Egne er der, som sagt, indkommen nogle flere tydske Ord, men de staae ogsaa her som løse Brokker uden Indflydelse paa Sprogets Organisme. Fremdeles er den sønderjydske Dialekt ikke en for sig bestaaende; den falder i alt Væsentligt sammen med det Folkemaal, som tales i den største Deel af Nørrejylland. Afvigelserne fra Skriftsproget og de andre Landskabsmaal i Ordforraad, Bøininger og Udtale ere paa begge Steder for den allerstørste Deel de samme. Udtalen af Bogstavet h, der i Nørrejydsk er saa stærk, medens dette Bogstav hos Sønderjyderne, ligesom hos Øboerne, slet ikke høres foran v eller j og r, danner en af de meest i Øre faldende Forskjelligheder. Hvor stor Overeensstemmelsen er mellem Sønderjydsk og Nørrejydsk, viser sig allertydeligst, naar den samme Sprogprøve stilles jævnsides i den Skikkelse, som den faaer, naar den gjengives efter begge Folkemaal. Som f. Ex.:

Nørrejydsk.	Sønderjydsk.
„Vi kinne jow aalsaammel de hæ bette kon Bøj, di kalle „Skræe". No ejer di dem sjælh; men i æller Daww hoer di unne Kjasholm. Den æ da ennele splet ad som saa manne anner; men fahr haar ed wot	„Vi kenner jo olsammel den her lille vitte By, di koller „Skræe". No ejer di dem sjel, men i gammel Daww hoer di unner Kjærsholm. Den er da ennelist split aa skjel ad som saa manne anner, men

der Mundart sind in dieser Beziehung auf keine Weise hinderlich". Falck sigter vel nærmest til den Deel af Slesvig, som den Gang officielt betragtedes som dansk, men hans Ord lade sig fuldkommen anvende paa hele den Deel af Slesvig, hvor Dansk tales. Yttringer af Mænd, som i længre Tid have været bosatte i forskjellige Egne af Slesvig, saavel som Forfatterens egen Erfaring bestyrke det ganske.

en skammele gue Goer. I di Tier — A veed no ett saa noww, nær ed war — bowed dær et Sted tow Breer po e Goer. Den ældst a dem wa da e Mand, aa den ungest ejed slet ett nød, hverken aa e Goer eller aa e Gwos. Men Pæeng haad han ejsen nok aa, manne Kihster full, saawalsom den Aahn.

Noddeda, i de samm Golaw bowed der en Fraaww po Annsbjerre. Hun war ung blewwen Enki, aa righ wa hun, aa knew wa hun. De ku jow da ett slo fejl, te dæ wa baade Jen aa Enaahn, dæ bejled te hin. Si kuns no! Ham den ældst Broer o Kjasholm, han bejled aasse, men de vil ett blyw te nød. E Fraaww had sit sæ Enaahn ued; men hvem han war, elle hwor han wa fræ, de mo A ett sejj, for A veed ed ett. Den ungest aa di bæ Kjasholms Breer haad aasse sit sæ Jen ued; men de wa sgi en Buenpihg i Skræe. Jahja! han wil jow ett hat hin te Kuen, men ejjesen. seen — I vedd wal. De passed hun ett om. Han ga Gaat for, aa han bej hinne Pæeng, aa

for hær e vætt en feit goi Gaar. I di Tier — Æ veed no it saa nevv, vinner e vaar — boi der et Sted to Breer aa e Gaar. Den gamlest a dem vaar da e Mand, aa den engest ejet slet int novver, hverken a e Gaar eller a e Gos. Men Pæeng hai han ejsen nok av, manne Kister full, saavelsom den Annen.

Se kon no, jystjavn i den saem Ti boi der en Fruh aa Annsbjerre. Hun vaar tille blevn Enk, hun vaar baade righ aa keen. De kund jo int fejel, at te der vaar baade Jen aa Ahn, der fried te hin. Se kun no! Ham den gamlest Broer aa Kjærsholm, han frie aa, men de blev int te novver med ham. E Fruh hai seet sæ Jen ued, men hva de vaar for Jen, eller vor han vaar fra, de kan Æ int sej, for Æ veer et int. Den engest a di bæ Kjærsholms Breer hai aa seet sæ Jen ued, men de vaar en Buenpihg i Skræe. Jaja! han vild jo int had hin te Kuen, men ejsen saaent — I veer et vel. De past hun int aa. Han lovved hind Got aa han bei hind Pæeng, aa han lovved hind baade Guld

han lowwed hin baade Guld aa grenn Skoww; men lih vidt kam han mæ binne. Hun passed hin Rok aa bin Binnhues aa hehded bin gammel Forræller“ [1]).

aa green Skovv, men lib vidt kom han me bind. Hun passed bind Spindjyvl aa bind Binnhoes aa vaer hind gammel Foreller“.

Jeg skal nu meddele en Række Prøver paa det danske Folkemaal, saaledes som det lyder i de forskjelligste Egne af det Distrikt, der har blandet Kirkesprog, og tilføie nogle fra det Strøg, som ligger søndenfor Sproggrændsen, saavidt det danske Tungemaal endnu høres mod Syd, altsaa lige til Slien [2]).

---

[1]) Det Nørrejydske er af en af Blichers bekjendte Fortællinger, det Sønderjydske er opsat af en Skolelærer, som er bondefødt og opdragen i Ensted Sogn, Lundtofte Herred, Aabenraa Amt; det findes meddeelt hos Mørk Hansen i Oplysninger og Bemærkninger om det danske Folkesprog i Sønderjylland, 1854, S. 20—21.

[2]) Da det kjøbenhavnske Sprog under de tydsksindede Præsters Bestræbelser for at indgyde Slesvigerne Ringeagt for deres eget Modersmaal har spillet en ikke ganske ubetydelig Rolle, vil det maaskee ikke være af Veien at skjænke dette Sprog en lille Opmærksomhed. De Færreste have vel en Forestilling om, hvorledes det Sprog tager sig ud paa Prænt, der i Kjøbenhavn tales af de mindre Dannede, og ikke sjælden ogsaa af dem, der vilde tage det meget ilde op, om man ikke vilde regne dem med til de Dannede. Her er en Prøve: „Vorres Svovver har vaaren saa høflt a seune sin Kahl in mæ Bovnen Klokken ongefær hal tol aa be vos te Midda hvos sei; vi faaer satens Kallekyd, aa moskee Fulestei aa naaene rare Kessebær; men je ska føst være færi mæ Neierdelen a mit Forkle; men du aa Kaveline ka jo følle mæ udden mei. Min Sjorte, som du laae inn te mei, er inte strøien, aa nu begynner de osse a tohrne; de blier være inu; je ve lukke Vinneverrene, je ka inte huse saaddn'et Vær. Reinen har rungeneret hinners Gebaarsdaspresang, som loe paa Voret i Haven. Jei kom ævven igjæmmel Stuen aa soe, a min Hat, som je habe hat sidden ifjor, va reent forderret, for den habe lagt paa Gollet

De hidrøre fra Mænd, som ved et langvarigt Ophold ere blevne fortrolige med deres Egns Sprog.

---

aa Naa'en hade traadt paa'en. Je har sat aa ventet paa, a Pien skulle komme tebaves fra Kerregaaren; imorres taste hun Pengene, som hun skulle ha køst Urs for hvos Vaveren. Han har sæl brunget desse Uhr te vos; men je ka inte begrive, hvodn han ka tro, a jei ve ha de, de er slet inte etter mit Hode, for mit va meiet støhre, aa mit var a Gull, men hanses er a Søll; men ve du ta desse, saa beholler jei hanses. Værsgo aa kom don innen for, Di har inte væt hvos vos saa længe. Han loste osse a besøie vos mæ de føste aa ga mei saagar Hannen paa'et". Det er dette Sprog, som de tydsksindede Præster vidste at indgyde Slesvigerne en saadan Respekt for, at de ansaae deres „eget Maal" for at være usselt i Sammenligning med det kjøbenhavnske. Det Morsomme er, at ikke faa Bogstavovergange og mange Egenheder i den kjøbenhavnske Udtale komme igjen i det sønderjydske og vel i alt dansk Talesprog, medens i andre Tilfælde det kjøbenhavnske staaer tilbage for Landskabsmaalene. Enkelte af Formerne som hinner, vaaren, desse o. fl. have i øvrigt deres Grund i det ældre Sprog. — Til en Sammenligning mellem de Afvigelser fra Bogsproget, som finde Sted i Sønderjydsk og de andre Landskabsmaal, hidsætter jeg (efter Dannevirke 26 Febr. 1840, 2 Aarg. Nr. 43, S. 172) en Prøve paa Fynsk: „Otter jæ ha'e saat min Danne, aáe jæ te Ohne e Støkke Smiema, aa sned in Bytte Skjørmjell te; mæ hu var saa snur som Weke. Vor Mor sa'e rejtinok, a jæ saa ville faa den Kahle, hurteh jæ sored: „„de tyer itte;"" mæ jæ fik hinne allein, da jæ gik hehm ætter Metanten strax for Solbjerre, aa vouvre har jæ aller væhr, saa lænne jæ ka honse, aa jæ maatte ouven i Kevet høre saa moi Tonlheh da ætter a Queenne hos mi Visaers yre aa Hynet a Gaen, so jæ itte ku taale den Drøve Mjelk i mi Liv. Nu ær jæ igen vall i Maut, aa ska nok vutte mæ herætter". Vilde man tage en Prøve af Folkemaalet paa Bornholm eller i Vensyssel, vilde Afvigelserne vise sig endnu større.

Folkesproget i Tønder By og Amt:

1.

Kong Christian den Aen aa Hertug Fredrik.

Lav [1]) Kong Christian den Aen vaar fordrevven ura sint Rig' aa di Stor vild væel Hertug Fredrik te Kong, da holdt æ Borrer aa æ Bynder mæ djer Kong, aa maat li myer for'et a æ Hertugs Parti. Da sammel æ Bynder sæ fra oll æ Herreder i Hasle, Avenraa aa Flensborre Amt ve Vorrby ve Bollesle for aa jens om aa enne Mar'er [2]) aa tæj [3]) æmor Hertug Fredrik til Kong aa geer hva di kund, for te Christian den Aen kund blyvv hjolpen. Der medt en grovv Deel aa di saaj [4]) 'et reent ur, som di meen'et. Men æ Herredsfuud fo Slaugs Herred, Nis Henriksen fra Haistrup Gaard, vaar da aa medt, aa han tål [5]) æmor dem; han laaj dem 'et ur, te di mæ oll djer Mavt int vild' kunn faae den fordrevven Kong tebaeg, aa te di geer bedst i aa væel den, der vaar næst ve æ Haend. Novver slovv sæ no te hans Si, men Manne blevv ravgall i æ Hoj, aa æ Herredsfuud maat flejt fra æ Thing. Æ Bynder forfûl ham heel ind i æ stor Skov, som degaang vaar i Burkal Sovn; den vaar saa tæt aa saa tyk, te der kun vaar jet jenneste Stej i æ heel Skov, hvo æ Lys kand skinn ægjemmel, aa dæfor kaaldt di de Lysholm, aa de kaeldes et da den Dav ædavv. Da han no kom dæ-te, blevv fem Piil, som æ Bynder håj [6]) skødt a ætter ham, sirrend [7]) i hans Kavai aa han hæent'em op i Byllerup Kirk, hvo di længg vaar aa see. Men di naaj ham int, før han håj i manne Davv foret sin hviir [8]) Hest mæ Mjelk og Nørrekjerner. Te Leen skjænked æ Hertug Haistrup Gaard di Frihejer, som 'en hær enno.

2.

En Pig' i Eidum håj forlovvet sæ mæ en ong Kael aa svorren aa, te hun førr skuld blyvv te Steen, end hun skuld

[1]) Da. [2]) paa ingen Maader. [3]) tage. [4]) sagde, ogsaa Formen so (kort udtalt) bruges. [5]) talede. [6]) havde, ogsaa ho. [7]) siddende. [8]) hvid.

blyvv en A'ens Kuen. Den ongg Kael trôj no godt aa hind aa drovv tilsees. Men de vår int længg inden æ Pig' forglæmt ham aa tovv om Nat æmor ander Frieres Besøg aa forlovvet sæ tesist mæ en Slavter fra Keitum. Æ Davv, te æ Brøllop skuld staae, vaar bestemt, aa æ Brujskar saat sæ i Gaang fra Eidum te Keitum mæ æ Anfører i æ Spids. Saa kom de da undervej æmor en gammel Kuen aa de betyer int novver Godt for en Bruj. Men hun øjt [1]) aa so: „Eidumbynder, Keitumbynder, Jer Bruj æ'en Hex!“ No blevv æ Anfører ærgele aa gall i æ Hoj aa svår aa so: „Ja hvinner [2]) vor Bruj vaar en Hex, saa vild æ onnsk, te vi Oll saank i æ Jord aa grôj Oll hall op ægjen som graae Steen. Allersaasnar håj han saaj di Ord, inden æ heel Selskob mæ samt æ Bruj aa æ Brøgom saank neer i æ Jord aa grôj hall op ægjen som graae Steen. Enno for int manne Aar sin vidst di aa vis di fem stor Steen, to om to ve æ Si a ænaen mæ æ Anfører i æ Spids. Di stov Noren for Tinnum, int laant fra den gammel Thingpold [3]), aa for aa hovs [4]), hva de skê de Gaang, vaa der ve æ Si a æ Hy opsmedt to smaa Bjerre, som di kaaldt æ Brujskarhy.

3.

Jen Nat da kam æ Præst mæ en Gjengaanger, aa di gik ur a Synderport, aa dæ kam Boh Slavter te dem. Gojavten Hæ Paster, so Boh Slavter, aa lissom han saaj de, gik æ Gjengaanger om aa æ hyer Si. Ven so do Gojavten te, Boh Slavter, so æ Præst; te Dem, Hæ Paster, svår han aa saaj; men saa maat æ Gjengaanger vig aa gaa om aa æ venster Si ægjen.

Sønder Lygum, Tønder Amt:

(Luc. 15, 11 flg.). Men han sôj: en Mand håj to Sønner, den yngest a dem sôj te sin Faer: Faer, gi mæ den

---

[1]) raabte, af öfe, oldnord. œpa, gl. Sv. ôpa, raabe, skrige. [2]) naar, islandsk hvenær. [3]) Thinghøi. [4]) huske.

Part a min Eiendom te der her mæ te. Saa skevt han æ Gôj te dem. Men int manne Davv deretter sammelt den yngest Sen olt Sit aa drovv urrenlands, laant hen, aa øjt sin Gôj me et lirrele Levne. Men lav han håj fortær olt hva han håj, saa blevv der en stor Hunger i de Land, aa han begynt aa li Nø. Saa gik han hen te jen a æ Borrere i æ Stai, aa den skikket ham hen aa sin Agger aa pas aa æ Sviin. Han ønsket aa faa sit Lyvv full a Mask, te di gov æ Sviin, men de vaar inne aa gov ham novver. Men han tænt ve sæ sjell aa sôj: Min Faer hær saa manne Davvlønner, te der fær davle sat [1]) aa æ omkommes a Hunger, æ vil gaa hen te min Faer aa si te ham: Faer, æ hær geer Seen imor dæ aa æ himmel, aa er int vær længer aa kaalles din Søn, men geer mæ te jen a din Davlønner. Han stov op aa gik te sin Faer. Men lav han vaar laant henn, saae sin Faer ham aa han ynkes øvver ham aa løf hen aa tov ham om sin Hals aa kesset ham. Men æ Søn sôj te ham: Faer, æ hær synnet imor dæ aa æ Himmel, æ er int vær aa kaalles din Søn. Men æ Faer sôj te sin Tennester: tæj di bæst Klær aa dræj ham de aa, gi ham en Ring aa sin Finger aa Sko aa sin Ferrer, aa hint de feer Kal' aa slavt de aa la vos ær aa vær luste, for den min Søn vaa' de aa er blevven levven, han vaa' taft aa er blevven funnen ægjen. Aa di begynt aa vær luste.

Landsbyen Stadum, Læk Sogn, Tønder Amt:

Æ Kok [2]) aa æ Rææv.

En gammel Kok holdt Vagt aa en Lai [3]). Da kam en Rææv sneier [4]) løfen aa soj: „O graal no Ven, for æ ger dæ no glai. Æ kemmer me den Naaricht, te det int ær Kri meer ibland vos Dyr; di ær ollstei træt a'en, aa fraa no a æ der Ro aa Frei. Æ kemmer sjil, aa før dæ Frei fraa vos Rææv. O Ven kom sneier neer, for te æ kan tryk dæ te mit Hjårt. Men hvofor seer do saa runnen om dæ?

---

[1]) mættet, isl. saddr. [2]) Hane, ogsaa Nørrejydsk. [3]) Lade, ligesaa glai, Frei og Stei for glad, Fred og Sted. [4]) snart.

„Greif, Tyrk aa Pakan kemmer, di Hund, som de ask kænner", svår den gammel Kok ham.

Aa lav æ Ræsev no løf, spør æ Kok ham: „hvofor leffer do?"

„Slet int, Broer", soj æ Ræsev, „æ Stri æ rigternok neerloj[1]), men æ tvil aa, te æ Hund int veer de æne".

Store Bie Sogn, Flensborg Amt:

Den annen Dav, da æ var te Stais, kom æ ind te en Kjømand aa æ Søndermærkend aa folant aa faae novver Kaffe aa Sukker, aa saadan novver a oll Slau te æ Huesholling. Aa som æ der staai urrenfor æ Disk, kom en stor graa Slavterhund løvvend lieg hen te mæ, lissom 'en vild ha bidt mæ. Æ blevv græsig ræi[2]), for æ tænt, den va gal, aa æ vidst nok, aa blyvv bidt a en gal Hund va fale, aa kund væ Aarsag te jens De, aa de vild æ saa nøre, da æ hær Knen aa Been aa foserre. Æ slap aasse mæ æ Skræk, aa ven der blevv glai, de va mæ. Da æ kom hjem aa fotaaeld mi Kuen' et, blevv hun rai[3]) ringer temoed, som æ hai væen; men da æ ga mæ te aa lee, aa saai: „den Far' va vel øvverstannen", saa saai hun: „De er aasse sand, do sejer", aa saa lê[4]) vi Oll a de Heel; fo ven jen kan slip mæ aa blyvv ræi, saa kaaller æ, te jen kommer godt fra'et av.

Nørre-Hagsted Sogn, Byen Skovlund (Skaftelund), Flensborg Amt:

Kære Søn!

Æ kan see uer a dit siest Brevv te do skrevvst, te do vønsker giern aa veer, hvordant Olting stæer her himm: Æ vil derfor gi dæ herme in lil kort Beskrevvels derøvver. I Øvvergaar blev vi ferre me e Tarrer[5]) aa saae, e Rou hær

---

[1]) nedlagt. [2]) græsselig ræd. [3]) snart, af råde, isl. hradr, snar, hurtig, i Nørrejydsk ra eller raa, ogsaa Norsk og Svensk, jfr. Molb. Dialektlex. [4]) loe. [5]) Tadder, Boghvede.

no sist ov hael se gevaltig, for vi hær i di siest Davv hai Fogt aa aasse Værmt, aa etter som de stiller, kan de vel nok blyvv in trirre Part meer som forgaangen Aar. E Havver aa e Bygg stillet ov godt te. Der er rigtenok et dygte Ukrut kommen, da de vaar fest saa kold, min æ tror dog din fær e Bugt derme, e Eng derimor æ meest tebaeg, da de hold sæ saa leng kold i e Foraar. Lissaadant gik de me e Græes aa e Aggerland, de er no fest kommen, aa e Keer hær kon` ret for kort Ti kommen te de rigte Mjelk. Øvver di Deel kan æ int ao skrivv dæ bet [1]).

Hva vos angær, saa skal vi vær tefreis, aa tak Gaj for Moer, som Do jo nok veer oller er saa sund, kan dog hver Davv gaa aa pas hin Syssel, aa i din hjer Ti er der ov nok aa gjør inne, da e Pig' snart hver Davv skal te Marks, aa hjelp aa sâns [2]) me e Brænsel. Nyt hær de i din siest Ti int paseer her i e By, te de er vær aa skrivv evver, aa æ sluter derfor, aa vønsker Dæ goi Sunheer, aa hjelser Dæ fra vos oll.

Byen Linaa, Nørre-Hagsted Sogn, Flensborg Amt:

Judas Ischarioth.

Lav den Forræier Judas Ischariot inoen vaar en Dreng, skenke sin Faer ham aa sin Søskin hvær it Træ, den Jen gavv han it Figentræ, den annen it Manneltræ aa den trirre it Ulletræ [3]), aa soj han te dem aail, no maast di ov pass aa plej dem got. De gee di da ov, di revv e Joer mæ en Ryv, lugt e Ukrut ue, sammelt e Rufe av, beeest dem i den Tørkning mæ Vain, aa saa haang di om Harrest [4]) full a Frugte, aa a Børn glæit dem te den Davv, di kuin væ maaen, aa hvo di kuin bry dem av. No, soj e Faer, hva vil I gee mæ jer Frugt, da svae den gôj Hanne, „Faer æ samle min Figner i en Korre, aa hver Maaren ven vi fæe Davv(r)e, fær æ min

---

[1]) mere, bedre. [2]) sandse d. e. tage Vare paa, sørge for, sysle med.
[3]) Olietræ. [4]) Høst, engl. harvest.

Korre hen aa e Boe(r), aa saa tæje(r) [1]) do jen, Moe(r) jen, enhvær a min Broe(r) jen, aa æ jen". De hovver [2]) e Faer vel, aa han spue Nathan om sin Mannele. „Jen hanful vil æ behol tebagg fo mæ", soj han, „aa gee dermæ som Hanne, men di øvrige vil Broer Judas keef mæ av. Han sier e Pæeng æ bæe(r) som e Mannele". Sæel? soj e Faer mæ en stor Forvunring. Hvo tæje(r) Do e Pæeng hi deer te, Judas? Aa, svae den, æ sæl min Olifer te e Keman, saa fæer æ Pæeng, aa saa keffer æ Broer Nathan sin Mannelle av, aa dem sæl æ te anne Børn, aa saa fæe(r) æ meer Pæeng. Aa ven æ ge de saaint hvert Aar, saa vil æ vistnok blyvv riig te æ e stor". Aa Judas, Judas! soj e Faer, gi Avt te e Pæeng kun int gør dæ ulykkele. Den som it Barn vil dryvv Hannel mæ sin Kamraater, den vil som Mand vistnok forhannel sin Venner aa sin Æe(r). Aa saa æ de ov gauen [3]) mæ Judas.

Fjolde Sogn, Bredsted Amt:

En Buund har [4]) en Broer boen i den næst Stai, den vaa Gaarner [5]) aa besaer [6]) en herle Frugtgaard full av hy aa kostle Boem [7]). Æ Buend giek jissen [8]) te Stais for aa besøg ham, a vunnert sæ mei øvver æ Boem, dæ oll stû i saarren net Reier [9]).

„Hør min Broer", sau æ Gaarner te ham, æ vil skænk dæ den best Boem ur av min Plantskol, aa den ska do aa din Børen ha Glæi av.

Deraa kaaldt æ Gaarner ar sin Svenn aa viist dem den Boem, den di skull græv ur. Æ Buund vur falle [10]) glai aa la'en [11]) bær ur aa sin Agger.

---

[1]) tager. [2]) huger. [3]) gaaen. [4]) har eller hai d. e. havde. [5]) Gartner. [6]) besad. [7]) Ordet Træ kjendes, men skal kun bruges om Ved. Tømmer, hvorimod Boem bruges om et Træ, som voxer. [8]) en Sinde, en Gang. [9]) saadanne nette Rader. [10]) blev farlig, blev meget; vur er Imperf. af vorde. [11]) lod den.

Om andas Morne vaa hàn ekk jens mæ sæ sjille, hvo han vild plant æ Boem hen, for han tænnt: planter æ en best hen aa æ Hy, saa ær 'en ursæt for æ Vær aa de kestle Frugt blæs av, før 'en ver [1]) maaen, aa planter æ 'en ve æ Vei, saa kà novve, som gær ferbi, faa Lost te di re' Æffel aa stiæl 'em, aa sætter æ 'en tæt ve æ Hus ve æ Der, saa er æ ekk sæker for min een [2]) Beren aa for æ Tinnest [3]). Tesiest sætt han æ Boem unner æ Nor Si æbag æ Lai.

Svesing Sogn, Husum Amt, det sidste Sogn mod Sydvest, hvor Dansk tales:

Ven vi vil geer æ Hee [4]) urbaar, saa plovver vi 'en — om meest Ti em Harrest, am aassaa om Foraar. Saa er 'et got, ven 'et ligger i halaent Aar, am de er bæer, ven 'et kan ligg to Aar. De er got, ven 'et blyvver plovvet mæ en goi stor Plov, for jo meer der kan blyvv fortovven [5]), desto netter legger de sæ om. Saa ska de føst myg gjeres; ven de blyvver aat te tille [6]) tovven, de dovver ikk. De er got, ven der kemmer en stor Harre aa 'et føst, te de ryvver sæ got ur a enaaner, ja føst vænd 'et, aa saa æ Harre deraa. Saa ager vi Mærgel aa'et; ven 'en er urgravven, gær der ikk saa beestle [7]) mei te, for saa kan et hunner Lass endda geer novver Kvalm. Den graa Havver dræjer [8]) ikk saa meiet som den hvii, den dryvver ikk æ Laend saa meier ur, den gier aassaa meer Futteraas; eis [9]) er den aen bæer, am den er ikk saa genegt te aa gro i vort Laend. Æ hær syv Bæster aa æ Stold, aa di er oll got i Ræi [10]).

Husby og Hyrup Sogne i Angel, Flensborg Amt.

Det følgende er Prøve paa en Smædevise, der blev til i Anledning af et Bryllupsgilde, ved hvilket Beværtningen

---

[1]) bliver, af vorde (vur). [2]) egne. [3]) Tjenestefolk, Tyende. [4]) Hede. [5]) tovven er Part. af tage. [6]) altfor tidlig. [7]) særdeles, saare. [8]) drager. [9]) ellers. [10]) i Rad, i Orden, i Stand.

(som tilveiebringes ved de Deeltagendes Gaver) havde været saa kümmerlig, at Skuffelsen og Misfornøielsen var stor hos alle de Tilstædeværende. Disse charakteriseres hver med et Tillægsord. Den tilhører den nyere Tid; kun enkelte Strofer meddeles her:

Hans Haasen mæ den runae Hat,.
Han va tefreis te di saae go Nat.
Jakob Hjot i æ Tout [1]),
Han saae, der hængt eno atten Bøster [2]) aa æ Lout.
Jakob Diriksen ve æ Bro,
Han saae, de va bær te di slavted ennen Ko.
Rasmus Jessen i Røbjirre [3]),
Han saae, æ Vinsupp var oppe te Mirre [4]).
Markus Mumm'
Han saae, te dæ var eno lit i æ Kumm'.
Jakob Peulsen den Polisk,
Han saae, dæ var eno nok i æ Kist.
Klas Teger mæ den opstannen Næs,
Han saae, la vos no kun pust op æ Blæs [5]).
Jakob Poulsen den Traang,
Han saae, te Hans Hansen stoi vunnele [6]) te Skaam.
Den Husby Smei han tov di raane Hens mæ æ frisk Mor [7])
Aa smee dem in unner æ Boer.
Klas Hansen mæ den stur As,
Han saae, de ga it aent en Sludder Slas.
Æ Pigger stoi aalle aa trippelt i æ Vraa,
Te dæ var it bet aa bær aa [8]).

Følgende Prøver vise Folkesproget i Solt, Øversø, Grumtofte og flere tilgrændsende Sogne i Angel, Flensborg Amt [9]):

---

[1]) Jakob Hjort paa Toften. [2]) Skinker. [3]) Rødbjerg. [4]) slap op til Middag. [5]) Blære. [6]) underlig. [7]) Mod. [8]) mere, bedre at bære frem. [9]) De ere meddeelte af Hagerup i N. Hist. Tidskr. 6 B.

1.

I Gammelbyskov dæ va jissin en Kuen, dæ va saa feit [1]) gire a hin Smør. Ven e va dyt, saa so hon: Tæje kons lidt Byen [2]), de æ dyt. Aa ven e va volfeil, so hon ægjen: Tæje kons lidt, Byen, dæ ska me'l te en Sum.

2.

„Di Sierr'p Savns Honnelekkere" [3]), de æ saa't gammelt Ord, te dæ vu [4]) tit sôj i min Oldmors Tî, aa hon fotoel, te de skuld kom hi fraa de, te di ve sî dæ hæ jissin passier mæ Gal-Mårker [5]) i Taaestrup. Han ho en Bisvarm staaend aa æ Vej, aa æ Stajsvej [6]); fo di Sierr'p Savns Folk, nær di ôg [7]) te Stajs, saa ôg di æ miest Tî igjemmel Brettenborre aa sin vijer den Tuur igjemmel Taaestrup ve æ Katgaf [8]) aa u ve Synderupgaard, der u. Di bemærkt jo sin, te han ho en Bisvarm staaend der aa æ Vej, aa ufa Nysgireheit sto di av sin aa stak æ Sveefskavt [9]) ind i æ Korre aa saa lække di sin a æ Sveefskavt. Men Gal-Mårker fosto e bæer mæ dem. Han tov dender Korre væk aa sæt en anden aa de sæm Stej hen. Lav dj saa kam ægjen aa vild lekk, saa fek di en anden Smagg; fo han ho sk. i æ Korre, mæ Folov aa sî. Aa etter den Tî hæ di kaaldt dem di Sierr'p-Savns Honnelekkere; der kemmer de hi fraa.

3.

Kjære Guj, æ takker dæ
Fo den-hjer gô Dav;
Men host do it hjulpen mæ,
Hvo var æ bløvven av?

---

[1]) overmaade, særdeles, bruges paa samme Maade som fæl i Sjælland. [2]) Børn. [3]) Sørup Sogns Honningslikkere. Om mangfoldige Byer og Sogne i Sønderjylland haves Mundheld eller spottende Tilnavne og Fortællinger, hvormed den ene Byes Beboere drille den andens. Her gaaer det ud over Sørup. [4]) blev, Imperf. af vorde. [5]) Gale Marqvard. [6]) Veien til (Kjøb-) Staden. [7]) agede. [8]) Katgab, Kattehul i Adelby Sogn. [9]) Svøbeskaft.

Do gast mæ Klæer te mit Lyv,
Gast mæ davle Brye,
Do gast mæ Glæer tusenviis,
Bevarst mæ fraa aa dye.
Hold no i den-hjer sôet [1]) Nat
Din Haend aa over mæ,
Saa æ sin mon-arl [2]) aa ny
Kan, Faer, tak dæ.
Men skuld de vær den siest Nat,
Æ levver her aa Jord,
Saa tæj mæ i din Himmel op,
Hvo din Engle boer.

Om Sproget i de angelske Sogne Sterup i Flensborg Amt, og Tøstrup og Ravnkjær (søndenfor Sproggrændsen) i Gottorp Amt, giver det ovenfor S. 602 meddeelte Brev fra Aftægtsmand Carstensen en god Forestilling.

Bøl Sogn i Angel, Gottorp Amt:

(Luc. 15, 11 flg.): Men han so, en Man ho to Sønner, a den yngest a dem so te æ Faer: Faer gi mæ den Diel a æ Gos, der filder mæ te; a han diel dem æ Gos. A it manne Dav deretter saanked den yngest Søn olt sit, a dro væk i et Laend vidt dæfraa, a han la der o' hva han ho i et ruglest Levne. Men som han sin ho fotæer olt, hva han ho, blev der en stur Honger i de saem Laend a han begynt a li ·Ne. A han gik hen a holdt sæ te en Borrer der i æ Laend, a han skekked ham ur aa æ Mark a vaer æ Sviin. A han ho gjern æt Mask, hva æ Sviin fek, men dæ var ingen a ga ham novve. Men han gik i sæ sjel a so: hvomanne Davlønner hær min Faer, di hær rigele Bre, a æ dyer a Honger. Æ vil staa op a gaa te min Faer a si te ham: Æ hær fo(r)si mæ emor æ Himmel a emor dæ; æ er it bet [3]) vær a jerr [4]) din Søn, gyr mæ te jen a

[1]) sorte. [2]) I Morgen aarle. [3]) mere. [4]) hedde.

din Davlønner. A han sto op a gik te sin Faer. Men som han enón var et laant Stykk dæfraa, so sin Faer ham, a de fotryer ham fo ham, a han løf hen a foldt ham om æ Hals a kyssed ham. A æ Søn so te ham: Faer, æ hær fo(r)si mæ o. s. v. Men æ Faer so te sin Svenn: Tæjer de best Ty hir [1] a dræjer dem aa ham, a gier ham en Ring aa sin Haend aa Sku aa sin Førre [2], a hinter et fedt Kalle aa slavter et a la vos ær [3] a vær glai, for denbjer Søn va de, a han hæ vurn [4] løvvend ægjen, a han va taft, a han hæ vurn funnen ægjen. A di begynt a vær luste.

Egebæk Sogn, Bollingsted By, Arensherred, Gottorp Amt:

Der va etgaang en Maen, han kom in i et Værtshus a folang sæi novver te æen. Dæ Vært, de var'n vunnele [5] Kael; ha ga ham te Antvurt: Vee han kun teev te æ Unnen [6] va fære, saa skul de int kom dær an aa, aaber ha moss ham i Fo(r)væe si, de'r kun ga Kateffel a Fisk. Ja hva de'r anbelanger, saa kan æ ov nok ha Kateffel ov Fisk; aaber æ hæ kun ing'n Ti a teev drætter, sau den Maen te ham. No sau den Vært, væen han ing'n Ti hai, saa kunn han kun gaa, fo æ slyder [7] min Døæ int te fo min Gæest, ob di er innen anter [8] udden. Den Maen gik sin Væe, a tænt ve sæ sjel: d'r dou en vunnele jen, saa novver ær mæ enovr int passeer, am æ skal vel vaer mæ a kom ham meer.

Egebæk Sogn, Hynding By, Treia Herred, Gottorp Amt:

(Luc. 15, 11 flg.): A hain [9] sau: An Minnesk hai toæ Sønner, a den yngest den sau te sin Faer: Gi mæ,

---

[1]) hid. [2]) Fødder. [3]) æde. [4]) er vorden. [5]) underlig. [6]) Middagsmad, almindeligt Udtryk i flere Landskaber i Danmark og Sverrig. [7]) slutter, lukker. [8]) enten, norsk anten, sv. antingen. [9]) Foran l og n, især naar derefter følger d eller t, høres en dunkel Lyd af i, der i ovenstaaende og flere Prøver er betegnet med et tilsat i, skjøndt det er vel stærkt at udtrykke den saaledes; den findes ogsaa i Nørrejydsk og synes der at være mere frem-

Faer, min Diel te mæ her. A hain diel dem diet Gos. A it læng deretter sammeilt den yngest Søn oille sammel a reiser ur æ Lain, a kam sit Gos om. Da hain nu hai sit oillna færtæer, der war [1]) oillas dyr ijæmmel æ ganse Lain, a hain fangt an a lie Nyæ [2]). A hain gik hen te'n Berre i de saem Lain; hain skekker ham aa sit Lain a vaer æ Sviin. A hain vensker a fyil sit Lyvv mæ de, hvar æ Sviin oæ [3]), a der var engen a ga ham novver. Da slûr [4]) hain i sæ a sau: Hvo manne Davlenner har min Faer, di har Bryæ [5]) nok, a æ færdærrer over Honger. Æ vil staa op a gaa hen te min Faer, a sæj te ham: Faer, æ hæ gyr Sein i Hemmel a for dæ, a er it mir vært, te æ skal jee [6]) din Søn, gyr mæ som een a din Davlenner. A hain stûr [7]) op a kam te sin Faer. Da hain nôin var vit væk, soæ sin Faer ham a jammer ham, lyæf a fuilt ham om sin Hals, a ga ham Søt. Æ Søn hain sau te ham: Faer æ hæ o. s. v. Æ Faer han sau te sin Svenn: Fyer de best Klæer hir [8]), a dræjer aaæ ham, a gier ham en Reng aaæ sin Hain, a Skûæ aaæ sin Førre [9]), a fyer et mæste Kalle hir a slauter æ. La vos ær [10]) a søn [11]) vær glai, thi den Søn va dyæ, a hæ vun [12]) ijæn levven; hain hæ væt taft, a hæ vun hit ijæn. A di fangt an a vu [13]) glai.

Treia Sogn (det sydligste Punkt paa denne Kant, hvor Dansk tales) Gottorp Amt:

A. God Dag! Moer Hinriksen!

B. Godavv vor Præst!

A. Naa, hvor staaer det til?

B. Aa, de æ mæn kon ring me mæ; fo æ ha saa slimm Bien; de Docter sæjer, æ ha Vassersuch, aa de ka aasse

---

trædende. Se Hagerup anf. St. S. 97 og Bloch om den vesterjydske Dialekt S. 21.

[1]) blev, af vorde. [2]) Nød. [3]) aade. [4]) slog. [5]) Brød. [6]) hedde. [7]) stod. [8]) hid. [9]) Fødder. [10]) æde. [11]) siden. [12]) vorden. [13]) vorde.

vær, fo min Bien bli saa svær. Ska æ hint min Maen? Ve ha snakk mæ ham?

A. Nei, jeg kommer blot for at tale lidt Dansk, og det kan I jo ogsaa.

B. Ja, æ ka nok snakk Dansk, aa de æ godt, fo æ ska si ham, ven de Soldater va her i Grøvt [1]), saa va di saa glai ve mæ, fo æ kunn snakk Dansk. Di kam her øver te mæ, aa saa så [2]) di ve mæ aa Faer aa snakked Dansk, aa saa va di saa fonøjt.

A. Bonnesen fik sin Gaard godt solgt!

B. Ja ha kam godt væk, de ka æ fotæel ham, fo ha ha slet int Jald [3]) meer, aa der gær mø'l [4]) mæ, sæis Daler æ Davv, de æ itt novve. Han ska ha e Glas Mjølk enôn, de veer æ; ha ska itt vær saa synne [5]). — Ska ha no gaa hjim te sit Folk [6])? Farvel vor Præst, hjels hans Kuen; ha ka gaa jemmel æ Kalgaard [7]). Si dær va't ve de rø Qvie, te Marqvard gik te Våins [8]), der æ døgte dyft.

Tolk Sogn i Angel, søndenfor Sproggrændsen, Gottorp Amt:

Vi hidsætte her en Deel af den oftere omtalte Sprogprøve, som den tydske Reisende Keller meddeelte i Aaret 1824 i Okens Isis. Den tydske Orthografi har givet Sproget et noget fremmed Udseende; der skrives ä for æ, w for v, sch for sk, ja selv ie for y eller ö (som gier for gyr eller gør), den svage Lyd af i foran n og l er stærk udtrykt ved et hyppigt anbragt i; der findes ogsaa ellers en og anden Misforstaaelse; men i det Hele er det umiskjende-

[1]) En By i Sognet, paa Tydsk kaldet Grüft. [2]) sade. [3]) Gjæld, den gamle Form er Gjald. [4]) det gamle Ord møgel, der forekommer i flere Dialekter, isl. mykill. [5]) synnig, d. e. sparsom, paaholden, af synne eller søne, isl. synja, afslaae en Bøn. [6]) Familie. [7]) Have. [8]) gik til Vands, d. e. druknede.

ligt, at Forfatteren samvittighedsfuldt har stræbt efter nøiagtigen at gjengive Folkemaalet. Vi finde det rigtigst at meddele det følgende Stykke af Prøven uden nogensomhelst Rettelse eller Ændring.

(Luc. 15, 11 flg.). **En Main ho tou Sönner, à den öngst so te hains Far: Gie mä, Far, den Diel a Päng, de mä hörr; à hain dielt em de Päng. A int läng derätter sankede den öngst Sön olt sammel, à gik wied ur ar Lain, à der ferkamm hain oll Päng mä Frern à Drikken. Som hain no ho oll hains Päng fertehr, so kamm en stur dyer Tee i à hiel Lain, à hain begyint à honger, à gik hen à ween ssä te'n Main i á Stai; den schikkede hain te Markens, te à war á Schwin; à hain will fyll hains Liu mä Auen, de de Schwin frar (oor [1]), à ingen ga ham nauer. Da gik hain i ssä à so: Wo mange Davlönner herr min Far, som der ha Brö nok, à ä ferdärrere far Hunger; à ä will sto op à go hen te min Far, à see [2]) te ham: Far ä her gier [3]) uret i [4]) Himmere à for dæ, à ä er no ikke bet wär à jirr [5]) din Sön, gier (gyr) mä te din Daulönner. À hain sto op à kam te hains Far. Som hain awer innu war wied darfro, so hains Far ham, à de gier (gyr) ham weh, reen hen à follt ham om á Hals à ge [6]) ham Sött. De Sön awer so te ham: Far ä her gier Uret i Himmere à for dä, à ä er no ikke bet wär à jirr din Sön. Awer de Far so te jin a hains Swenn: Tai den beest Kled hier [7]) à traie [8]) ham o, à gie ham en Fingerring à hains Hoain, à Sko te hains Förre; à taie et fett Kalle hier, à slagter á. La woss är à wär glai.**

Betænker man de Kaar, under hvilke det danske Tungemaal har levet i denne Egn under Aarhundreders langsomme Løb, ikke blot uden al Pleie, men i stadig Kamp med et

---

[1]) aade. [2]) skulde være: sie eller si, sige. [3]) skulde være: har gyr, har gjort. [4]) skulde være: imor, imod. [5]) jee eller jerr d. e. hedde. [6]) skulde være: ga, gav. [7]) skulde være: hir, hid. [8]) skulde være: dræj, drag. Til Misforstaaelserne hører ogsaa, at à flere Gange er brugt for á, som à hiel Lain for á h. L. o. s. v. Ellers bruges à i denne Prøve jævnligen for det sædvanligere aa; men dette beroer maaskee tildeels paa Udtalen.

fremmed beslægtet Sprog, som nød al den Pleie og Hævd, et Sprog kan faae — og saaledes er det jo endnu, med Skam at sige, den Dag i Dag' — faaer man ved at læse denne Prøve paa Folkesproget et dybt Indtryk af den vidunderlige Livskraft, der er i Modersmaalet. Thi selv med den fremmede Klædebragt, som Ordene her have faaet, viser denne Prøve, at Sproget i Tolk Sogn, fraregnet at der findes et og andet tydsk Udtryk mere end i nordligere Egne, er det almindelige sønderjydske Landskabsmaal, som tales over hele den danske Deel af Slesvig, og Holsteneren Kruse har ikke Uret, naar han siger, at det danske Folkemaal, som nu tales ved Slien, i det Væsentlige er det samme, som lød for tusinde Aar siden.

Ulvsnæs Sogn ved Slien, søndenfor Sproggrændsen, Gottorp Amt:

Æ hæ vurn te [1]) her i Gundeby aa min Faer hai dehjer Stej, ska han vêj [2]). Den Ti æ ho gauen te Skol aa saa sijen ho vurn confirmeert, bløvv æ gliks [3]) Soldát. Æ va kun sejsten Oer, avers æ ho go Lyst, aa saa kunn æ vur [4]) før fære. Æ har ingen Kri væt i, avers æ hæ væt i Hamborre, lav æ Kong tou Brandskat. Ven vi kam hinn, var æ Vold hiel suot a Minnisker. Sijen kam vi a Rensborre te. Dæer var æ jet Gaang i Far', min Hæest foldt mæ me, aa dehjer Bien kam unner 'en, avers de var it novver aa de va gov [5]) ferbi. Lav æ va tov aa tjyvv Oer, bløvv æ fri for æ Soldateri, fik saa æ Stej, aa sijen vur æ gyvt; æ hæ haj de aen Kuen [6]), aa ven hun va døj, kam denhjer Kuen, som sirrer [7]) dæer. Hun ka aa snakk Dansk, avers en ka gaar it godt fostau hinn, fo hun hær ingen Lout [8]) i æ Mun. Æ æ no tefreis aa vanter [9]) it novve.

[1]) er vorden til d. e. født. [2]) vide. [3]) gleich, strax. [4]) vorde. [5]) snart. [6]) været to Gange gift. [7]) sidder. [8]) Loft, Gane. [9]) fattes, isl. vanta.

Broderšby Sogn ved Slien, søndenfor Sproggrændsen. Gottorp Amt:

Min Man vo mei ve Segebjirre, en Kosakkeren ha skodt etter ham. Han æ de, de æ femten Oer; jæ ha haut gue Naaber, aa mi Sener va sunn aa stærk. Ven man æ sunn, gæer 'et.

Mæ Faalou aa speer, haa di keft Rou, faa de æ gov[1]) it aa fo, te di sæjer.

Han hæ savtens novver ant aa bestil: vi skul ha novve Regning aa æ Tach, saa æ ka int sei, om vi ka kom te aa mei imaan. Ven de ku vent te aa Levvedav, saa skal 'et væ vis.

De æ suotte[2]) Rips, dæ va en Man fræ Kallenborre, han ga mæ dem: æ ha sjel plant dem, aa dæ ær ikke jen sloen feil.

Min Forældre snakk jimmer dansk, men te mæ taal di Tydsk, dje Bibel aa Gesankbook va tysk.

Det andet Folkesprog i Slesvig er det **plattydske**. Vi have flere Gange omtalt den mærkelige Taushed, som de tydske Præster iagttage om det plattydske Folkesprog i Slesvig, uagtet de havde ligesaa megen Anledning til at yttre sig om dette som om det danske, hver Gang der var Spørgsmaal om Forholdet mellem Kirkens og Skolens Sprog og Folkesproget. De blive yderst veltalende, naar de begynde at nedrive det danske Sprog, men naar man saa venter, at de dernæst ville oplyse Beskaffenheden af det plattydske Folkemaal i Slesvig, og maaskee vise, at dette laae det høitydske Skriftsprog saa nær, at der i de Egne, hvor Plattydsk er trængt ind ved Siden af det oprindelige

---

1) snart. 2) sorte.

danske Sprog, ikke kunde være Tale om at vælge andet end det Høitydske til Kirkens og Skolens Sprog, saa skuffes man aldeles: de bryde her pludselig af og sige ikke et Ord; de rose ikke det plattydske Folkemaal, de dadle det heller ikke, de iagttage Taushed, en ubrødelig, haardnakket Taushed. (Vi sigte nemlig her til de tydske Præsters offentlige og officielle Ytringer; med deres private Skrivelser er det en anden Sag; i disse kunne de nok yttre sig om Forholdet mellem begge Folkesprog, og i disse tage de ikke i Betænkning at sige, at Christendom og Folkeoplysning vilde langt bedre fremmes, naar man valgte Dansk i disse Egne til Kirkens og Skolens Sprog istedenfor Høitydsk; men alligevel „muß darauf hingearbeitet werden, daß das Deutsche zur vollen und fröhlichen Herrschaft gelange"). Det er ikke meer end billigt, at vi søge at bøde noget paa de tydske Præsters Taushed og saaledes fuldstændiggjøre det slesvigske Sprogbillede. Vi have i det Foregaaende oftere leilighedsviis yttret os om Forholdet, men skulle her samle og fuldstændiggjøre de adspredte Træk.

Inden vi imidlertid omtale det slesvigske Plattydsk eller det tydsklabne Sprog, som ved Siden af Dansk tales i oprindelig danske Egne, maae vi forudskikke nogle Bemærkninger om det virkelige plattydske Sprog, som er Modersmaal for mange Millioner Mennesker i hele det nordtydske Sletteland. Det er bekjendt, at dette er et ældgammelt Sprog, ikke en Dialekt af Høitydsk, men en egen Green, der er skudt frem af det tydske Sprogs oprindelige Fællesrod, og derfor ikke mindre selvstændig end den anden Green, det høitydske Sprog. Begge have igjen hver sine særskilte Dialekter. Det Plattydske er i sin sproglige Charakteer ogsaa vidt forskjelligt fra det Høitydske: det udmærker sig ved

Simpelhed, Klarhed og Naturlighed, Egenskaber, som Ingen vil kunne sige ere det høitydske Sprogs Særkjende, medens derimod det Plattydske heri nærmer sig de nordiske Tungemaal, hvis Præg netop er Simpelhed og Klarhed. Sprogbygningen i Plattydsk og Høitydsk er saa forskjellig, som den vel kan være i tvende Sprog, der ere udgaaede af en fælleds Rod; Ordenes Former og Bøininger ere ligeledes afvigende; i Udtalen danner den plattydske Blødhed en heel Modsætning til den skurrende Haardhed, der hersker i det Høitydske; i Ordforraadet er Forskjellen ligeledes betydelig; skjøndt ogsaa Høitydsk har en betydelig Deel af sit Ordforraad fælleds med de nordiske Sprog, saa er dette dog i endnu langt høiere Grad Tilfældet med Plattydsk. Ligesom det plattydske Sprog i saa mange og væsentlige Henseender afviger fra det høitydske, saaledes har det ogsaa havt sin egen selvstændige Udvikling, uafhængig af Høitydsk. Det har uddannet sig i en rig Litteratur — rig, naar man tager Hensyn til den Tid, i hvilken den udviklede sig — det tæller Værker, som vilde være en Prydelse for enhver Litteratur, og det har nydt en Anseelse, der en Tid gjorde det til det herskende Sprog ved offentlige Forhandlinger endog langt udenfor det Omraade, hvor det havde sit egentlige Hjem. Men dette Sprog, der havde saa mange fortrinlige Egenskaber, der taltes af saa mange Millioner Mennesker og i en saa vid Kreds af Lande, og tegnede til at gaae en rig litterær Udvikling imøde, har havt den sørgelige Skjæbne at blive knækket og brudt af det herskesyge om sig gribende høitydske Sprog, der har indtaget dets Plads i Litteraturen, i Kirken og Skolen og hele det offentlige Liv. At mange ædle Spirer herved ere blevne qvalte, at meget Eiendommeligt herved er gaaet til Grunde, kan Ingen tvivle om.

skjøndt det er vanskeligt at tale om det blot Mulige; men vist er det, at det maa betragtes som en sand Ulykke for hele den store Befolkning, der beboer det nordtydske Slette-land[1]), at dets Modersmaal er blevet udelukket fra al offentlig Brug, selv i Skolen og Kirken, og ombyttet med et Sprog, der i saa Meget er fremmed for Folket, der aldrig tilfulde kan forstaaes af det eller blive et naturligt Udtryk for dets Tanker og Følelser. Der har derfor ogsaa lige siden Reformationsaarhundredet, i hvilket det plattydske Sprogs Fortrængelse ved det høitydske begyndte og næsten fuldendtes, og indtil vore Dage bestandig lydt Klager over dette bedrøvelige Forhold fra Forfattere, der havde Følelse for Folkets Nød. Vi ville blot som et Exempel nævne en Enkelt, den gøttingske Professor J. D. Michaelis, som midt i det attende Aarhundrede (1751) sagde: „Det plat-tydske Sprogs Fortrængelse fra Kirken har været et stort Uheld for os Nedersachser; thi endnu den Dag i Dag for-staaer Landbefolkningen ikke rigtig, hvad Præsten forkynder den paa Høitydsk, og har derfor ikke den Belæring og Op-byggelse af en høitydsk Prædiken, som den kunde have af en plattydsk". At Forholdet, siden Michaelis yttrede dette, ikke er blevet bedre, skulle vi strax see[2]).

Skjøndt næppe Nogen, som kjender baade Plattydsk og Høitydsk, vil kunne nægte, at det høitydske Tungemaals Brug som offentlig Sprog hos et plattydsktalende Folk maa

---

[1]) Claus Harms angiver Tallet til 10 Millioner, Gnomon, 8 Ausg. S. 84.

[2]) I første Deel S. 99, Anm. 8 findes flere Forfattere nævnte, som have gjort denne Sag til Gjenstand for egne Skrifter eller Afhandlinger. Jfr. ogsaa Kinderling, Geschichte der Nieder-Sächsischen Sprache, S. 133 flg.

være en alvorlig Hindring for dets naturlige Udvikling og Fremgang i Dannelse og Oplysning, saa skulle vi dog nærmere oplyse og godtgjøre dette, idet vi herved efter vor Sædvane holde os til bestemte Kjendsgjerninger og til tydske Forfatteres egne Vidnesbyrd. Igjennem disse vil det blive klart, at det Høitydske bestandig staaer som et fremmed tillært Sprog for den Plattydsktalende; at det Plattydske ikke forstaaes af den, som blot kjender Høitydsk og de Dialekter, som slutte sig hertil; at paa een Gang baade Slægtskabet og Forskjelligheden mellem Høitydsk og Plattydsk i mangfoldige Tilfælde giver Anledning til Misforstaaelser; at det misforstaaede og halvforstaaede Høitydsk virker hindrende for Opbyggelse i Kirken, Fremgang i Skolen og Folkets Deeltagelse i Kommunallivet, hvorfor der ogsaa, og netop i den nyeste Tid, forekommer Exempler paa, at man i disse Forhold er vendt tilbage til Folkesproget, eller i det Mindste for en Deel har tyet til det, for at bøde paa Manglerne ved det Høitydske.

Klaus Groth, Forfatter til en bekjendt plattydsk Digtsamling, Quickborn, bemærker i Fortalen: „Wenn alle Poesie den Zweck hat, ästhetische Veredelung zu wirken, so muß sie durch **Naturwahrheit und Verständlichkeit** zunächst und vor allen Dingen sich Zugang verschaffen. **Der Plattdeutsche lernt aber nie aus dem Grunde, d. h. in anschaulicher Durchsichtigkeit, Hochdeutsch**".

I samme Retning udtaler sig med Skarphed Dr. K. J. Clement, tillige antydende, at Forfængelighed er med i Spillet hos mange Plattydskere, naar de tilsidesætte deres Modersmaal for det formeentlig fornemmere Høitydsk. Han siger:

„Der holsteinische Mund paßt wenig zum Hochdeutschen; das holsteinische Hochdeutsch klingt unnatürlich und häßlich; aus Eitelkeit stümpern viele Tausende hochdeutsch, welche ihren platten Mund mehr in Ehren halten sollten. Man meint, es sei vornehmer ein unnatürliches Deutsch zu affectiren" [1]).

Da Høitydsk for den, hvis Modersmaal er Plattydsk, saaledes altid beholder noget Fremmed og Tvungent, forstaaer man let, at i Familielivet og ellers naar en mere fortrolig og hjærtelig Meddelelse finder Sted, aflægger man det Høitydske og taler Plattydsk. Dette er ganske almindeligt i de nordtydske Kjøbstæder, selv i de Familier, som regne sig til de meest dannede. Bestemte Yttringer herom fattes ikke heller [2]).

Det synes ogsaa nu i Tydskland at være almindelig erkjendt, at der imellem Høitydsk og Plattydsk er en saa stor Forskjel, at de maae betragtes som to særskilte Sprog, og at fordi man forstaaer det ene, følger deraf ikke, at man ogsaa forstaaer det andet. Saameget synes man at være berettiget til at slutte deraf, at man i Tydskland oversætter

[1]) K. J. Clement, Reise durch Frisland, Holland und Deutschland, 1847, S. 25. Jævnfør hvad Kohl, Nationalität und Sprache im Herzogthume Schleswig, S. 215 siger om det Høitydske i de slesvigske Kjøbstæder: „Uebrigens muß ich gestehen, daß sie von allen Niederdeutschen diejenigen sind, welche das am wenigsten angenehme Deutsch reden"; om Flensborgsk Høitydsk, se dette Skrift 2 Deel, S. 13, Anm. 1.

[2]) „Wenn sie so recht entre-elles waren, sprachen sie gerne plattdeutsch" siger Professor Schumacher i sine Genrebilder aus dem Leben eines siebenzigjährigen Schulmannes, Schleswig 1841, S. 335; ligeledes bemærker han S. 242 om en Præst i Altona: „Wenn er katechisirte, so sprach er viel plattdeutsch".

plattydske Bøger paa Høitydsk. Af den nysomtalte plattydske Digtsamling Quickborn, der er bleven Modelæsning, er der udkommet ikke færre (men maaskee flere) end tre høitydske Oversættelser, og for at gjøre det beqvemt for Læserne, har den ene af disse Oversættelser den plattydske Text paa den ene Side og den høitydske Oversættelse lige overfor paa den anden Side!

Naar den Dannede ikke kan forstaae Plattydsk, selv naar han har det foran sig trykt i en Bog, saa er det intet Under, at han endnu mindre forstaaer det, naar han kommer i Berørelse med Folket, som taler det. Vi skulle anføre et Par Yttringer herom af tydske Forfattere. I General Fr. von Gagerns Levnet hedder det: „Wir fuhren durch das Holsteinische..... Weil wir gezwungen waren sehr langsam zu fahren, bin ich unterwegs in einige Bauernhäuser eingekehrt, in welchen Wohlhabenheit zu herrschen schien. Die Sprache konnte ich nicht verstehen, doch fand ich in den Häusern lutherische deutsche Bibeln und Gesangbücher“ [1]). Et andet Træk er det, at General Willisen ikke kunde forstaae de holsteenske Soldater, naar de svarede ham paa Plattydsk; han maatte have En til at oversætte det for sig paa Høitydsk [2]).

Men Folket forstaaer ligesaa lidet eller endnu mindre Høitydsk, end de Dannede Plattydsk, uagtet der nu i over tohundrede Aar ikke er hørt andet end Høitydsk i Kirken, og

---

[1]) Das Leben des Generals Friedrich von Gagern, von Heinrich von Gagern. Dritter Band 1856, S. 344—45. Det her omtalte forefaldt paa Veien fra Hamborg til Lybek.

[2]) Richard Goß, Genrebilder aus den schleswig-holsteinischen Feldzügen, Leipzig 1851, S. 100.

uagtet Høitydsk er Underviisningssproget i Skolen. Et meget sørgeligt Forhold. Vi have allerede tidligere anført de mærkelige Yttringer, som forekomme i den officielle Beretning fra Amtmanden paa Femern i Aaret 1811: „Das Plattdeutsche ist die Nationalsprache der hiesigen Eingesessenen, und viele verstehen kaum das Hochdeutsche, obschon keine andere Sprache beym Gottesdienst, dem Schulunterricht und gerichtlichen Handlungen Statt findet". Atter efter snart et halvt Aarhundredes Forløb, i hvilket Skolen dog har været saa virksom, lyder den samme Klage igjen: ved den ifjor (1857) afholdte Bispevisitats klagede en Præst paa Femern for Biskoppen over, „at der var Mange i Menigheden, som vare aldeles ubekjendte med det Høitydske og ei kunde forstaae Prædikenen". Vi skulle tilføie endnu et Vidnesbyrd fra den nyeste Tid.

Venedey skriver 1851: „Ich ging übrigens erleichterten Gewissens von Beseler weg, wenn auch ziemlich überzeugt, daß ich, wie oft schon in meinem Leben, tauben Ohren gepredigt hatte.

Ganz anders aber predigten die Herren Propst Burkhart und Pastor Petersen in der Kirche im Neuwerke heute tauben Ohren. Ich sah nämlich, als ich Beselers Wohnung verließ, ein Bataillon in die Kirche ziehen und ging mit hinein. Die ganze Kirche war von Soldaten besetzt, die Officiere an der Spitze. Der Pastor Petersen hielt eine lange Rede....

Dann hielt noch der Propst Burkhart — oder Volkert, ich bin nicht ganz sicher — [1]) eine kleine Anrede....

[1]) Her menes uden Tvivl Provst Volquardts, som, efter at have udspillet sin Rolle i Flensborg og Sørup — paa hvilket sidste Sted han var den selvgjorte Amtmand Jacobsens Hjælper — blev Feltprovst ved Oprørshæren.

Jeg glaube übrigens, daß die große Mehrzahl der Soldaten **nicht verstand, was die Herren sagten**, denn sie sprachen gut Deutsch, und das ist die schwache Seite vieler schleswig-holsteinischen Bauernbursche. Die Herren Prediger sollten entweder dem Schulmeister helfen die Kinder Deutsch lehren, **oder plattdeutsch predigen**" [1])

Det er ikke blot Uligheden mellem Høitydsk og Plattydsk, men selve **Ligheden**, der fortrædiger, idet de samme Ord i begge Sprog ofte have en heel forskjellig Betydning. Den holsteenske Præst Kruse har med Beklagelse omtalt dette uheldige Sprogforhold. Han siger: „Der gemeine Niedersachse verbindet mit manchen hochdeutschen Ausdrücken ganz andere Begriffe wie der Obersachse — daher Mißverständnisse die Menge. Dem Niedersachsen heißt z. B. **großmüthig** so viel wie **hochmüthig**, **niederträchtig** so viel wie **bescheiden**. Prediger, welche sich gewöhnen, in ihren Catechisationen den Inhalt ihrer Predigten zu wiederholen, werden **jeden Augenblick** durch Antworten der Catechumenen überzeugt, daß manche von ihnen gebrauchte hochdeutsche Wörter und Redensarten von ihren Zuhörern ganz falsch und verkehrt verstanden wurden" [2]). Claus Harms, den bekjendte Prædikant i Kiel, har i en Samtale, som han lader en Præst føre med en Bonde, gjort dette ret anskueligt [3]). Det er Misforstaaelse paa Misforstaaelse. Præstens Udtryk „Gegenstand des Gesprächs", forstaaer Bonden om Modgang, og svarer: „ja ich habe viele und oft recht harte Gegenstände gehabt". Præsten advarer ham mod at være „jachzornig"; Bonden svarer, at naar hans Søn uden hans

---

[1]) J. Venedey, Schleswig-Holstein im Jahre 1850, Leipzig 1851, 2 Th. S. 24—27.

[2]) Kieler Blätter, 5 B. 1818, S. 14.

[3]) Claus Harms, Vermischte Aufsätze, Kiel 1853, S. 191 flg.

Tilladelse „mit andern Flankörs im Dorf auf die Jagd läuft", saa kan han ikke andet end blive vred og „jagdzornig". Præsten formaner ham til at beherske sine „Leidenschaften"; men Bonden indvender, „das steht ja nicht in meinem Vermögen, meine Leidenschaften mißt Gott mir zu; Sie wissen, ich habe in den letzten Jahren viel gelitten". Præsten bemærker, at hans Søn er „ein achtungswerther, sittsamer junger Mensch"; hertil svarer Bonden: „was Sie damit sagen wollen, daß mein Sohn 8 Tungens (Jungen) werth ist, das verstehe ich nicht; aber sittsam ist er nicht; er ist rasch und flink, nicht sittsam und faul". Ordet „Rücksicht", som Præsten bruger, forstaaer Bonden slet ikke, da man jo ikke kan see med Ryggen. Præstens Spørgsmaal, om hans Søn „jemals schlecht gehandelt", besvarer Bonden med den Yttring: „über seine Handlungen haben wir nichts mit einander gehabt"; men paa det sidste Marked havde han rigtignok baaret sig dumt ad, da han kjøbte en ussel Hest for 100 Rdlr., som ikke var det Halve værd: „das heißt doch wohl schlecht handeln?" Og saaledes gaaer det hele Samtalen igjennem; naar Præsten beder ham vogte sig for „Ausreden", svarer Bonden, han kan godt forstaae hans „Udtale", og naar Præsten nævner „Grundsatz", tænker Bonden paa „Bundfald" o. s. v. o. s. v.

Ingen har med saa megen Kraft og Varme talt det plattydske Sprogs Sag eller med mere levende Farver skildret den Uret, det plattydsktalende Folk har lidt, og den Skade, det endnu daglig lider ved at være berøvet Brugen af sit Modersmaal i alle offentlige Anliggender, end den nysnævnte Claus Harms, der selv udgaaet fra Folket kjendte dets Nød og havde Følelse for den, og som, da han fra Grunden af forstod begge Sprog, var saa godt skikket

Ich glaube übrigens, daß die große Mehrzahl der Soldaten **nicht verstand, was die Herren sagten**, denn sie sprachen gut Deutsch, und das ist die schwache Seite vieler schleswig-holsteinischen Bauernbursche. Die Herren Prediger sollten entweder dem Schulmeister helfen die Kinder Deutsch lehren, **oder plattdeutsch predigen**" [1])

Det er ikke blot Uligheden mellem Høitydsk og Plattydsk, men selve **Ligheden**, der fortrædiger, idet de samme Ord i begge Sprog ofte have en heel forskjellig Betydning. Den holsteenske Præst Kruse har med Beklagelse omtalt dette uheldige Sprogforhold. Han siger: „Der gemeine Niedersachse verbindet mit manchen hochdeutschen Ausdrücken ganz andere Begriffe wie der Obersachse — daher Mißverständnisse die Menge. Dem Niedersachsen heißt z. B. **großmüthig** so viel wie **hochmüthig**, **niederträchtig** so viel wie **bescheiden**. Prediger, welche sich gewöhnen, in ihren Catechisationen den Inhalt ihrer Predigten zu wiederholen, werden **jeden Augenblick** durch Antworten der Catechumenen überzeugt, daß manche von ihnen gebrauchte hochdeutsche Wörter und Redensarten von ihren Zuhörern ganz falsch und verkehrt verstanden wurden" [2]). Claus Harms, den bekjendte Prædikant i Kiel, har i en Samtale, som han lader en Præst føre med en Bonde, gjort dette ret anskueligt [3]). Det er Misforstaaelse paa Misforstaaelse. Præstens Udtryk „Gegenstand des Gesprächs", forstaaer Bonden om Modgang, og svarer: „ja ich habe viele und oft recht harte Gegenstände gehabt". Præsten advarer ham mod at være „jachzornig"; Bonden svarer, at naar hans Søn uden hans

[1]) J. Venedey, Schleswig-Holstein im Jahre 1850, Leipzig 1851, 2 Th. S. 24—27.

[2]) Kieler Blätter, 5 B. 1818, S. 14.

[3]) Claus Harms, Vermischte Aufsätze, Kiel 1853, S. 191 flg.

Tilladelse „mit andern Flankörs im Dorf auf die Jagd läuft", saa kan han ikke andet end blive med og „jagdzornig". Præsten formaner ham til at beherske sine „Leidenschaften"; men Bonden indvender, „das steht ja nicht in meinem Vermögen, meine Leidenschaften mißt Gott mir zu; Sie wissen, ich habe in den letzten Jahren viel gelitten". Præsten bemærker, at hans Søn er „ein achtungswerther, sittsamer junger Mensch"; hertil svarer Bonden: „was Sie damit sagen wollen, daß mein Sohn 8 Tungens (Jungen) werth ist, das verstehe ich nicht; aber sittsam ist er nicht; er ist rasch und flink, nicht sittsam und faul". Ordet „Rücksicht", som Præsten bruger, forstaaer Bonden slet ikke, da man jo ikke kan see med Ryggen. Præstens Spørgsmaal, om hans Søn „jemals schlecht gehandelt", besvarer Bonden med den Yttring: „über seine Handlungen haben wir nichts mit einander gehabt"; men paa det sidste Marked havde han rigtignok baaret sig dumt ad, da han kjøbte en usſel Hest for 100 Rdlr., som ikke var det Halve værd: „das heißt doch wohl schlecht handeln?" Og saaledes gaaer det hele Samtalen igjennem; naar Præsten beder ham vogte sig for „Ausreden", svarer Bonden, han kan godt forstaae hans „Udtale", og naar Præsten nævner „Grundsatz", tænker Bonden paa „Bundsald" o. s. v. o. s. v.

Ingen har med saa megen Kraft og Varme talt det plattydske Sprogs Sag eller med mere levende Farver skildret den Uret, det plattydsktalende Folk har lidt, og den Skade, det endnu daglig lider ved at være berøvet Brugen af sit Modersmaal i alle offentlige Anliggender, end den nysnævnte Claus Harms, der selv udgaaet fra Folket kjendte dets Nød og havde Følelse for den, og som, da han fra Grunden af forstod begge Sprog, var saa godt skikket

til at domme i denne Sag som Rogen. Vi kunne ikke nægte os den Fornøielse at hidsætte nogle af hans Yttringer.

„Setzen sich unsre Beamten auf ihren Stuhl, mit der Commüne oder mit den Vorstehern derselben sich über Commünesachen zu berathen, so sprechen mehrere hochdeutsch, obwohl sie alle plattdeutsch können so gut wie hochdeutsch und die meisten besser jenes wie dieses, und wer es etwa nicht gut meint, der möchte sich leicht die Regel bilden: Was man verstehen darf, das kann ich plattdeutsch, was man nicht verstehen darf, das muß ich hochdeutsch verbringen. Es ist kaum glaublich, wie Wenige einem hochdeutschen Vortrage über weltliche Sachen zu folgen im Stande sind, und wird der Vortrag gehalten mit einer geläufigen Zunge, ist er selbst von lateinischen und französischen Wörtern nicht rein, so versteht ihn in allen Collegien nicht der dritte Mand......

Möchte uns auch plattdeutsche Schrift wiedergegeben werden! Diese ist völlig verdrängt..... Ich kann es mir nicht zu Genüge erklären, wie mehrere Millionen Menschen, wie ganz Niedersachsen, sich seine Schrift hat nehmen, von stolzen oder faulen Fremdlingen und von einheimischen Narren sich eine andre hat aufdringen lassen, die es nicht versteht und nimmer verstehen lernt. Nicht allein das Verständniß ist den Niedersachsen genommen in Sachen, die Gut und Blut, Seel und Seeligkeit betreffen, sondern auch die schriftliche Mittheilung dermaßen, daß sie keinen Gevatterbrief mehr schreiben können, ohne sich lächerlich zu machen mit ihm, wenn er einem Studirten in die Hände kömmt...... von hundert Schulkindern dürften keine zehn der hochdeutschen Sprache mächtig werden bis zum richtigen Sprechen und Schreiben.

Efterat han derpaa videre har udsert den Sætning:

„Stümperei wird das Hochdeutsche des Volks immerdar bleiben“, vedbliver han: „Es wird aber die Zeit kommen, daß die plattdeutsche Sprache wiederum ihr Haupt erhebt und durch ihren Reichthum, ihren angeerbten und nach dem Sprachenrechte rechtmäßig erworbenen Reichthum, so wie durch ihren Wohlklang für das Ohr und ihre Leichtigkeit für die Zunge vergessen macht ihren einzigen Fehler, das ist die in ihrem Mangel eines Dativs und eines Conjunctivs gegründete Unbestimmtheit. Sie wird in allen Volkssachen, werden dieselben geführt am ungeheiligten oder geheiligten Ort (auf der Kanzel plattdeutsch, ja, doch am Altar bleibe nun einmal das Hochdeutsche) das ihr genommene Wort wiedernehmen, mit offenen Thüren umgehn, das Band zwischen Obrigkeit und Untergebenen von Neuem anknüpfen, welches Mißtrauen zerrissen hat — den Geistlichen für ihre jetzt zum Theil verloren gehende Mittheilung an die Gemeine einen sicherern Weg zeigen — das Volk heben aus der Unmündigkeit, indem sie die Augen ihm öffnet, die Zunge löst und eine Feder ihm in die Hand giebt zu schreiben, wohin die Stimme nicht reicht, oder was nicht laut werden darf. Schöne Aussicht! Hoffnung, die meine Seel' ergötzt“! [1]).

Om det Haab, som Claus Harms her ytrer, at det plattydske Modersmaal engang vil komme til at lyde fra Prædikestolen for Nordtydsklands talrige Folk, og bruges i Skolen og hele det offentlige Liv, nogensinde vil gaae i Opfyldelse, tør vel efter alle de herskende Forhold antages for tvivlsomt, skjøndt Enhver, der agter levende Christendom og fornuftig Folkedannelse for store Goder, maa ønske, at det vil gaae, som han haaber, og at denne store Folke-

[1]) Claus Harms, vermischte Aufsätze, Kiel 1853, S. 92—95.

til at domme i denne Sag som Rogen. Vi kunne ikke nægte os den Fornøielse at hidsætte nogle af Hans Ytringer.

„Setzen sich unsre Beamten auf ihren Stuhl, mit der Commüne oder mit den Vorstehern derselben sich über Commünesachen zu berathen, so sprechen mehrere hochdeutsch, obwohl sie alle plattdeutsch können so gut wie hochdeutsch und die meisten besser jenes wie dieses, und wer es etwa nicht gut meint, der möchte sich leicht die Regel bilden: Was man verstehen darf, das kann ich plattdeutsch, was man nicht verstehen darf, das muß ich hochdeutsch verbringen. Es ist kaum glaublich, wie Wenige einem hochdeutschen Vortrage über weltliche Sachen zu folgen im Stande sind, und wird der Vortrag gehalten mit einer geläufigen Zunge, ist er selbst von lateinischen und französischen Wörtern nicht rein, so versteht ihn in allen Collegien nicht der dritte Mand......

Möchte uns auch plattdeutsche **Schrift** wiedergegeben werden! Diese ist völlig verdrängt..... Ich kann es mir nicht zu Genüge erklären, wie mehrere Millionen Menschen, wie ganz Niedersachsen, sich seine Schrift hat nehmen, von stolzen oder faulen Fremdlingen und von einheimischen Narren sich eine andre hat aufdringen lassen, die **es nicht versteht und nimmer verstehen lernt.** Nicht allein das Verständniß ist den Niedersachsen genommen in Sachen, **die Gut und Blut, Seel und Seeligkeit betreffen**, sondern auch die schriftliche Mittheilung dermaßen, daß sie keinen Gevatterbrief mehr schreiben können, ohne sich lächerlich zu machen mit ihm, wenn er einem Studirten in die Hände kömmt...... von hundert Schulkindern dürften keine zehn der hochdeutschen Sprache mächtig werden bis zum richtigen Sprechen und Schreiben.

Efterat han derpaa videre har udført den Sætning:

„Stümperei wird das Hochdeutsche des Volks immerdar bleiben", vedbliver han: „Es wird aber die Zeit kommen, daß die plattdeutsche Sprache wiederum ihr Haupt erhebt und durch ihren Reichthum, ihren angeerbten und nach dem Sprachenrechte rechtmäßig erworbenen Reichthum, so wie durch ihren Wohlklang für das Ohr und ihre Leichtigkeit für die Zunge vergessen macht ihren einzigen Fehler, das ist die in ihrem Mangel eines Dativs und eines Conjunctivs gegründete Unbestimmtheit. Sie wird in allen Volkssachen, werden dieselben geführt am ungeheiligten oder geheiligten Ort (auf der Kanzel plattdeutsch, ja, doch am Altar bleibe nun einmal das Hochdeutsche) das ihr genommene Wort wiedernehmen, mit offenen Thüren umgehn, das Band zwischen Obrigkeit und Untergebenen von Neuem anknüpfen, welches Mißtrauen zerrissen hat — den Geistlichen für ihre jetzt zum Theil verloren gehende Mittheilung an die Gemeine einen sicherern Weg zeigen — das Volk heben aus der Unmündigkeit, indem sie die Augen ihm öffnet, die Zunge löst und eine Feder ihm in die Hand giebt zu schreiben, wohin die Stimme nicht reicht, oder was nicht laut werden darf. Schöne Aussicht! Hoffnung, die meine Seel' ergötzt"! [1]).

Om det Haab, som Claus Harms her yttrer, at det plattydske Modersmaal engang vil komme til at lyde fra Prædikestolen for Nordtydsklands talrige Folk, og bruges i Skolen og hele det offentlige Liv, nogensinde vil gaae i Opfyldelse, tør vel efter alle de herskende Forhold antages for tvivlsomt, skjøndt Enhver, der agter levende Christendom og fornuftig Folkedannelse for store Goder, maa ønske, at det vil gaae, som han haaber, og at denne store Folke-

[1]) Claus Harms, vermischte Aufsätze, Kiel 1853, S. 92—95.

stamme maa blive befriet fra det fremmede Sprogs Tvang, det Sprog, som Folket „nicht versteht und nimmer verstehen lernt“, og som dog skal bruges „in Sachen, die Gut und Blut, Seel und Seeligkeit betreffen“. Imidlertid ville vi dog bemærke, at om Udsigten end er fjærn og usikker, saa er den dog ikke aldeles lukket. Der har til alle Tider, snart hist snart her, været Præster, som paa Prædikestolen betjente sig af Folkesproget, og skjøndt Skolebøgerne have været høitydske, saa er det dog først siden dette Aarhundredes Begyndelse (i det Mindste i Holsteen først siden 1814, og lignende vil vistnok have været Tilfældet i de fleste andre plattydsktalende Lande) at Høitydsk er blevet Underviisningssproget i Skolerne; tidligere brugte Lærerne Folkesproget. Netop i den nyeste Tid har der viist sig adskillige Fænomener, der synes at tyde paa, at en Reaktion mod det Høitydske er i Bevægelse. Dertil kunne vi dog af den ovenanførte Grund ikke regne den Lykke, som den plattydske Digtsamling Quickborn har gjort, og den Udbredelse den har fundet, og heller ikke kan det have stor praktisk Betydning, at de plattydske Dialekter i den senere Tid i Tydskland jævnlig gjøres til Gjenstand for videnskabelig Undersøgelse, omendskjøndt baade dette og hiint altid bidrager til at henlede Opmærksomheden paa Folkesproget. Vigtigere ere de plattydske Bibellæsninger, som en udmærket geistlig Taler, Præsten Harms, Navnefælle til den ovennævnte, holder i den hannoveranske Menighed Hermannsburg, og som vidt og bredt have vakt en levende Deeltagelse. De, der have været tilstæde ved dem, kunne ikke noksom beskrive den Andagt og spændte Opmærksomhed, hvormed Tilhørerne følge Foredraget og ligesom gribe Taleren Ordet af Munden; ikke blot Menighedens egne Medlemmer, men mange Fremmede

indfinde sig ved disse Andagtsøvelser. At det i Holsteen har vakt stor Opmærksomhed og Deeltagelse, maa man slutte deraf, at der i den holsteenske Kalender, som udkommer i Altona, findes optaget udførlige Beretninger om denne plattydske Bibellæsning og Stykker af Foredragene baade i Aargangen 1855 og 1856[1]). Af ikke mindre Betydning ere de Yttringer, som faldt paa den tydske Lærerforsamling, som for ikke længe siden holdtes i Hamborg. Flere Lærere bemærkede, at Børnene, naar de kom i Skole, ikke vilde forstaae et eneste Ord af hvad Læreren sagde, naar han ikke kom dem til Hjælp ved at tale Plattydsk til dem. Adskillige holsteenske Lærere fremsatte derfor ogsaa paa dette Møde det Ønske, at der maatte tilstaaes det plattydske Sprog en lovhjemlet Ret til at bruges ved Skoleunderviisningen indenfor et vist Omraade, et Ønske, som var saa meget mere beføiet, som allerede mange Lærere paa egen Haand betjene sig af dette Sprog[2]).

Vi have saaledes baade med aabenbare Kjendsgjerninger og tydske Forfatteres Vidnesbyrd godtgjort, at Høitydsk og Plattydsk ere saa ulige, at den Plattydsktalende ikke forstaaer den, der taler Høitydsk, og denne ikke hiin, at selv en trykt plattydsk Bog ikke kan forstaaes af de Dannede, men til Bedste for dem maa oversættes paa Høitydsk, ja at det Ufolkelige ved det Høitydske er saa stærkt, og dets Modsætning til Plattydsk saa stor, at det aldrig kan fuldelig forstaaes eller frit tilegnes af et plattydsktalende Folk, men kun læres af den Enkelte som et fremmed Sprog, med større

[1]) Med den holsteenske Kalender jævnfør Evang. Kirketidende Nr. 33, 17 Juli 1857.

[2]) Dagbladet Nr. 194, 21 August 1857.

eller mindre Fuldkommenhed, eftersom han har Leilighed til at anvende Tid og Studium derpaa. Heraf følger igjen, hvad tydske Forfattere ogsaa med stort Eftertryk have udtalt, at det er en af de flere store Skyggesider, som hæfte ved den tydske Udvikling, at det høitydske Sprog alligevel hos de mange Millioner, der have Plattydsk til Modersmaal, er blevet det herskende Tungemaal i Kirke og Skole og Rettergang. Det er bedrøveligt, at det skal kunne siges med Sandhed, at i en saa betydelig Deel af Tydskland bliver det Ord, som lyder i Kirken og Skolen, enten slet ikke forstaaet, eller misforstaaet og halvt forstaaet, og den borgerlige Udvikling hæmmes, fordi det offentlige Sprog er et andet end Folkets.

Men dersom det nu ikke lader sig nægte, at det er en stor og alvorlig Ulykke, at Hoitydsk er blevet det herskende offentlige Sprog i den Deel af Tydskland, hvor der tales virkelig Plattydsk: saa gjælder det med mangefold Styrke om de Egne af Slesvig, hvor der ved Siden af det oprindelige Sprog har uddannet sig et eftergjort Plattydsk, der i en ganske anden Grad end det ægte Plattydsk afviger fra det Høitydske, som indtil for faa Aar siden udelukkende herskede i Skole og Kirke, Rettergang og den offentlige Bestyrelse; og selv den mindst villige maa dog, naar han ret vil besinde sig og være oprigtig, indrømme, at der er viist disse Egnes Beboere en overordentlig Velgjerning, idet de befriedes fra det indtrængte uforstaaelige fremmede høitydske Sprog og fik deres Modersmaal, deres naturlige og oprindelige Sprog tilbage i Kirke og Skole og det offentlige Liv. Skal der klages over Noget, maa det være, at ikke hele den Deel af Slesvig, hvor Dansk er det oprindelige

Sprog, og hvor det endnu lever hos Folket, blev deelagtig i denne Velgjerning.

At den, der taler slesvigsk Plattydsk, ikke kan forstaae Høitydsk, og den, der kun kan Høitydsk, ikke kan fatte det slesvigske Plattydsk, vil Enhver finde troligt, som veed, hvordan Forholdet er mellem Høitydsk og det virkelige Plattydsk, og erindrer, at de fremmede tydske Officerer end ikke kunde forstaae de holsteenske Soldaters Plattydsk. Det viste sig idelig under de tydske Troppers Ophold i Slesvig, at hverken menige Soldater fra Sydtydskland eller Officerer, der blot talte Høitydsk, kunde forstaae Beboernes halvdanske Plattydsk i det sydlige Slesvig, ligesaalidet som disse kunde forstaae hine. Det kan være nok at anføre et Par enkelte Yttringer herom.

Uffo Horn fortæller, at han søgte at faae nogle Oplysninger i et Huus i Egnen ved Egernfjord, og bemærker ved den Leilighed: „Die Leute sprachen plattdeutsch, und obwohl wir uns zur Noth verständigen konnten, war doch keine deutliche und nähere Kunde von ihnen zu erlangen".

Et andet Sted siger han: „Ein zweites Prachtstück war ein Badenser..... Wenn K. mit den Hausleuten sprach, war das jedesmal ein Fest für alle Zuhörer. Er verstand ihr Plattdeutsch ebenso wenig wie sie sein Schwäbeln" [1]).

Tanken glider her uvilkaarligt hen til Modsætningen: den gjensidige lette Forstaaelse mellem vore Soldater og Officerer og Sydslesvigs Beboere lige til Slien. Angelboerne forstode godt vore Soldater og talte med dem, enten

---

[1]) Uffo Horn, Von Idstedt bis zum Ende, Hamburg 1851, S. 104. 155.

Soldaterne saa talte Jydsk, eller Sjællandsk eller Fynsk; de forstode vore Officerer, som talte det dannede danske Talesprog, og vore Officerer forstode igjen dem, og dog havde de færreste Angelboer den Gang havt Leilighed til at blive bekjendte med dansk Skriftsprog.

Vi skulle nu noget nærmere oplyse Beskaffenheden af det besynderlige Sprog, som indenfor det danske Tungemaals oprindelige Omraade tales i nogle Egne af det sydlige Slesvig, navnlig i Angel, ved Siden af Dansk, og som man kalder Plattydsk[1]). Vi skulle herved i det Hele holde os til Taxen, som er den, der bedst kjender det slesvigske Plattydsk, navnlig det angelske[2]). Den Omstændighed, at dette Sprog har uddannet sig i et dansk Land, hos en Befolkning, der talte Dansk og endnu taler Dansk ved

---

[1]) Om Høitydsk i Slesvig kan vel det være tilstrækkeligt, som vi leilighedsviis paa forskjellige Steder have anført, f. Ex. om det høitydske Talesprog i Flensborg og andre Kjøbstæder. Et Exempel paa den angelske Udtale af Høitydsk giver Jensen (Angeln S. 147), naar man siger, at Børnene udtale den første Sætning i den høitydske Katechismus saaledes: „Wir Mensken wönsken alle vergnügt ond froh su säjn". Vil man have en Prøve paa en sydslesvigsk Kommunal-Embedsmands Stiil, naar han skriver Høitydsk, saa er den her: „Es wird verboten hie mit im Herzogthum Schleswig, von dessen Ministerium, zu verbreiten, nach angeführter Schrieft, dies Kleine buchlein gehört der Gemalin Seiner Majestet Eine Volksstimme aus dem Herzogthume, in Veranlassung der Reise des hohen Königspaar im October und November 1854 Truck von A. S. Kaderup Wittwe in Flensburg — wonach ein Jeder sich zu achten und für Schaden zu hüten — Empfangen durch Circulair Schreibens am 15ten d. M. von das Konigliche Amthaus und die Königliche Uggelharbersvogtei in Flensburg — zum auf hängen ins Wirthshaus in Eggebeck". (Freja, 23 Nov. 1854).

[2]) L. R. Taxen, Det plattydske Folkesprog i Angel, tilligemed nogle Sprogprøver, 1857.

Siden af det nye Sprog, forklarer ganske den forunderlige Beskaffenhed af dette Plattydsk, der er forskjelligt fra alt andet Plattydsk i Verden. Har det snyltet sig ind paa en fremmed Grund og søgt sin Næring ved et Bord, hvor det var en ubuden Gjæst, saa har det ogsaa maattet betale det ved aldeles at opgive sin Selvstændighed og underkaste sig en hensynsløs og lunefuld Behandling. Det var ogsaa et farligt Nabolag at komme i, thi efter en Yttring af en udmærket Sprogkyndig, der kan gjælde for upartisk — ja for meget mere end upartisk, hvor Talen er om Dansk og Tydsk — er det faretruende for det plattydske Sprogs Tilværelse at komme i Berørelse med Dansk[1]). Det Plattydske i Angel, og endnu mere, hvor det ellers tales i den danske Deel af Slesvig, har opgivet det Meste af sit Væsen som tydsk Sprog, idet det i den største Deel af Ordforraadet er Dansk, og i Ordenes Stilling, hele Sprogbygningen, Bøiningerne, Udtalen og de eiendommelige Talemaader og Vendinger, som charakterisere ethvert selvstændigt Sprog, har føiet sig væsentlig efter det danske Tungemaal. Men disse danske Elementer ere igjen — og dette giver dette sære Sprog et saa underligt og barokt Præg — opblandede med en heel Deel høitydske Ord og Former og Vendinger, som ere optagne raat og uforduiede. Dette kommer deraf, at det høitydske Sprog, som herskede i Kirken og Skolen og brugtes ved Retten og af alle Embedsmænd, har været den anden store Faktor ved dette saakaldte plat-

---

[1]) P. A. Munch i Annaler for Nord. Oldkynd. og Hist. 1848, S. 334 siger: „Paa samme Maade (som Gotisk og Nordisk) vilde Plattydsken, der i Mangt og Meget nuomstunder staar Dansken nærmere end Tydsken, overladt til Danskens Paavirkning, umærkeligt tabe sig i denne“.

tydske Sprogs Tilblivelse. I det ægte plattydske Sprog er der vel ogsaa, især i den nyere Tid, gjennem Kirke og Skole og Bestyrelse indkommen en Deel høitydske Ord, men langt fra ikke i samme Grad som i det angelske Plattydsk. Den tredie Bestanddeel af det angelske Plattydsk er endelig en Deel virkelig Plattydsk, som er indkommen ved Samfærdselen med Syden, men meget mindre end man skulde troe. Denne Indflydelse har mere gjort sig gjældende i Kjøbstæderne, hvor Samfærdselen er større, end paa Landet, hvor der er mindre Bevægelighed og mere Tilbøielighed til at holde fast ved det Gamle. En Undtagelse gjøre kun de Dele af Landet, gjennem hvilke Hovedlinierne for Samfærdselen gaae; netop i Nærheden af disse Linier kan man paavise, at det virkelige Plattydske har vundet større Raaderum end paa andre Steder. At det ægte Plattydsk fra Syden kun har havt en indskrænket Indflydelse paa Tilblivelsen af det angelske Plattydsk, kan man ogsaa see deraf, at det afviger meget fra det Plattydsk, som tales i de Egne søndenfor Slien, hvor Plattydsk er et oprindeligt Sprog, og at disse Egnes Beboere spotte over Angelboernes Plattydsk, som de tildeels have ondt ved at forstaae. Endnu større er Afvigelsen fra det holsteenske Plattydsk[1]).

Hvad Ordforraadet angaaer, da have Dansk og ægte Plattydsk som bekjendt mange Tusinde Ord tilfælleds, fordi de begge ere udsprungne af en fælleds Oldtidsrod. Disse samme Ord findes nu ogsaa alle eller for største Delen i

---

[1]) Dr. Jensen siger ogsaa: „Dennoch tönen in dem Plattdeutsch, was gesprochen wird (in Angeln), Englischer Dialect und dänische Construction durch"; og ligeledes tilstaaer han, at der altid bliver „ein Hause", som aldrig lærer rigtig at forstaae en høitydsk Prædiken. Kirchl. Statistik, S. 21—22. 28.

det angelske Plattydsk, og da nu dette er voxet op paa den danske Sproggrund, vil man med megen Føie kunne slutte, at det nye Sprog har laant alle eller de allerfleste af disse Ord fra det ældre forud værende Sprog. Beviisligt er det dog ikke; thi der bliver altid den Mulighed, at disse Ord kunne være indkomne fra Plattydsk. Muligt er det, men rigtignok meget lidet sandsynligt; thi man antager da, at Angelboen har gjort sig den Uleilighed at hente langveis fra det, han havde lige ved Haanden, og ikke blot ved Haanden, men i Munden. Det er saa lidet sandsynligt, at man gjerne kan kalde det urimeligt. For at undgaae den Indvending, som kan hentes fra hiin Mulighed, lægger Tuxen ikke Vægt paa disse Ord, men holder sig til saadanne Ord, som findes i Dansk og det angelske Plattydsk, men ikke i andre plattydske Dialekter. At disse Ord ere indkomne fra Dansk, er da uimodsigeligt. Fortegnelsen hos Tuxen paa slige Ord fylder elleve Sider, og han bemærker, hvad ogsaa let forstaaes, at Forraadet langt fra ikke er udtømt, da han kun har kunnet meddele, hvad han har havt Leilighed til at høre og derefter har bevaret i Hukommelsen, indtil han kunde optegne det[1]). Føier man nu til disse mange Ord de mange Tusinde andre, som, ad hvad Vei de nu end ere komne ind, dog ligesaa fuldt ere danske som de ere plattydske: saa vil Enhver kunne forestille sig, hvor ringe Præg af Tydskhed det angelske Plattydsk har alene med Hensyn til Ordforraadet, og hvor let det forstaaes af en Dansk, hvor vanskeligt af en Tydsker.

---

[1]) L. R. Tuxen er Præst i Tumby og Struxtrup Sogne, som ligge tæt ved den sydlige Grændse for det blandede Distrikt.

Ikke anderledes forholder det sig med Udtalen. Udtale, Tonefald og Ordenes Modulation er saa aldeles dansk, at det endnu kan hændes en Mand som Tuxen, der saa længe har opholdt sig i den Egn, at „naar han i Frastand hører Folk tale sammen, er han i Tvivl, om det ikke er Dansk de tale, indtil han omsider overbeviser sig om, at det er, eller rettere sagt skal være Tydsk". — Det bløde tydske s udtaler Angelboen som de fleste Danske som haardt s; Bogstavet z lyder ogsaa som s; Ordene reisen, reissen og reizen lyde eens i Angelboens Mund. Sch udtale de Ældre som sk, de Yngre som sj; videre have de tydske Skolemestre ikke bragt det, uagtet der var en Tid, da Lærerne i Angel anvendte hele Timer i Skolen paa at bringe Børnene til at udtale det tydske sch. Denne Hvislelyd kan ingen Angelbo udtale. Han siger ikke Schein, men Skein, eller naar det skal være rigtig godt Sjein; ikke schwarz, men svars eller svart. Den meget væsentlige Forskjel i Udtalen, som det gjør, om en Vokal udtales aaben eller lukt, og hvorved den ægte Plattydsker adskiller mange Ord, som ellers skrives eens, kjender Angelboen ikke til; han udtaler disse Ord eens.

Der er mange andre Eiendommeligheder ved det angelske Plattydsk, hvorved det adskiller sig fra ægte Plattydsk og slutter sig enten til Dansk i Almindelighed eller særligt til det sønderjydske Landskabsmaal. De plattydske Dialekter have f. Ex. tre Kjøn ligesom Høitydsk, det eftergjorte Plattydsk i Angel har som i Dansk kun to Kjøn, Fælledskjøn eller Intetkjøn, undtagen i Benævnelser for fornuftige Væsener, i hvilke ligesom sædvanlig i Dansk det naturlige Kjøn iagttages. I de forskjellige Taledeles Bøiningsformer findes der ligeledes store Uovereensstemmelser mellem det ægte og det

angelske Plattydsk. Heelt mærkeligt er det, at det relative Pronomen kan udelades, hvilket er eiendommeligt for Dansk, og hverken kan finde Sted i Høitydsk eller Plattydsk; f. Ex.: dat sind de Pere, ik mener, det er de Heste, jeg meente. Meget interessant er det at see, at den Genitivsstyrelse efter Præpositionen til, som Dansken i adskillige Udtryk har beholdt fra Oldsproget, har fundet Vei til det angelske Plattydsk (efter Præpositionen to d. e. zu!) f. Ex.: byt to Dågs, nu til Dags. Mærkelig er ogsaa en Imperfektsdannelse af en Deel Verber paa er (som lewer for lewde, mener for meente), som ikke vel kan forklares paa anden Maade, end derved, at den for det Sønderjydske eiendommelige Ombytning af r for d er gaaet over i det angelske Plattydsk![1]) Som Hjælpeverbum bruges hebben, og ikke blot ved transitive Aktiver, men ogsaa jævnlig ved Intransitiver (istedenfor sin, som bruges i anden Plattydsk) f. Ex.: ik heff wäsen, du hest lopen; ja selv det danske Hjælpeverbum have forekommer, f. Ex.: dat schust du nich ha' don, det skulde du ikke have gjort!

Desuden er det angelske Plattydsk heelt igjennem gjennemvævet med eiendommelige danske Vendinger og Talemaader og danske Konstruktioner, som man maa forundre sig over at møde i Noget, der skal hedde Tydsk. Exempler herpaa kunne være: Då hebben Se Recht in, det har de Ret i;

---

[1]) I meklenborgsk Plattydsk findes rigtignok en Overgang af d til r, f. Ex. bedürer for bedüder, Varer for Vader, men netop ikke i Verbernes Imperfektsendelse, uden alene i leggen og seggen. For Resten forstaaer det sig jo af sig selv, at naar man vil paavise Plattydskens Indskydelse paa Angel, maa man holde sig til Holsteen og de oprindelig plattydsktalende Egne i Sydslesvig, og ikke tye til Meklenborg, Westfalen, Pommern, Preussen eller Ostfrisland.

dat is mi, dat is hem, det er mig, det er ham; dat skal ik nok don, det skal jeg nok gjøre; de Skolmester skal nok en Skorsteen kregen, Skolemesteren skal nok faae en Skorsteen; dat is nich werth un fangen an, det er ikke værdt at (aa) begynde; dat Kaspel komt to un futtern em, Sognet kommer til (!) at (aa) føde ham; ik mot wol to un gaaen, jeg maa vel til (!) at (aa) gaae; dat hört mi to, det hører mig til; ik how gud to mit ehr, jeg huer hende godt (jydsk hove, huge) töw en bitt, (ligesaa jydsk); in Stä för, istedenfor; so näg as, saa nær som; op twe näg, paa to nær; he sücht gud ut, han seer rask ud; ik wer nich gud tomo', jeg blev ikke godt til Mode: he is man swak gegen he het west, han er kun svag mod (hvad) han har været; en Daggs Tid, en Dags Tid; min Sandt, min Sandten; so minn, saa mænd; so sind wi af dåmit, saa er vi af dermed; då ward nix von, der bliver Intet af (saaledes anvendes jævnlig von, hvor det ægte Plattydsk vilde bruge ut). Ofte sættes ogsaa ligesom i Dansken Prædikatet i Enkeltallet, skjøndt Subjektet er et Fleertal, f. Ex.: då kann noch dre sitten, der kan nok sidde tre. Meget gjennemgribende er det ogsaa, at Gjerningsordene mögen (gide) og möten (maatte d. e. være nødt til) ganske bruges som det danske maatte i Betydningen turde; f. Ex.: magg ik et hebben? maa jeg have det? dat magg he gern, det maa han gjerne; must ik Se bäden? maa jeg bede Dem? De ægte plattydske Dialekter bruge her altid dörwen (høitydsk dürfen).

Betænker man nu, hvilket Sammensurium det her beskrevne Sprog er, af Høitydsk, Dansk og Plattydsk, da maa man vistnok tilstaae, at de tydske Præster med megen Føie paa dette Sprog kunde have anvendt de Haansord „Sprachgemisch", „Kauderwelsch", „abscheuliches Patois", „unästhetisches

Patois" og hvad den hele Remse hedder, som de uden af Føie bruge om det gode sønderjydske Landskabsmaal; og overveier man tillige, at Dansk alligevel, saavel hvad den store Masse af Ordforraadet angaaer, som i Ordstillingen, Udtalen, hele Sprogbygningen og de eiendommelige Udtryk og Vendinger, er det alt overveiende Element i dette besynderlige Sprog, og at der derfor ikke blot er en ganske umaadelig Afstand fra det Høitydske, men at det ogsaa fjærner sig vidt fra Plattydsk, som dog allerede ligger saa langt fra Høitydsk: saa forstaaer man, hvorfor de tydske Præster i deres offentlige og officielle Erklæringer have iagttaget den tidligere omtalte tvære og ængstelige Taushed om dette Tungemaal, naar der var Spørgsmaal om fra Beskaffenheden af **dette tydske** (!) Sprog at begrunde det Fornuftige og Rigtige i at beholde **Høitydsk** som Undervüsningssprog for Børnene, Opbyggelsessprog for de Voxne og offentligt Sprog for Retten og i Bestyrelsen. Og er der Nogen, som vil kunne nægte, at den Regjering har gjort en velsignelsesrig Gjerning, som i disse Egne brød det høitydske Sprogs Aag, og indsatte i sin Ret og Værdighed det oprindelige Sprog, som Folket aldrig havde opgivet, om end under Tidernes Ugunst og et fremmed Herskab et tydskladent forvirret Sprog havde trængt sig ind ved Siden af Modersmaalet.

Vi meddele nu ogsaa nogle Prøver paa dette Sprog.

Stadum By, Læk Sogn, Tønder Amt (jfr. den *danske* Prøve S. 695).

De Haan un de Foss.

En ole Haan heel op en Schün Wacht. Da keem en Foss snell loben un reeb: „Krei nu, Fründ, denn ik maak

di fröhlig. Ik bring di de Naaricht, dat dar keen Krieg mehr uner os Thiere is; man is allenthalwen möd davon un van nu af an is dar Ruh un Fred. Ik sölv kaam un bring di en Fred an van os Fösse. O, Fründ, kaam bald daal to mi, dat ik di recht hartlich drücken kann. Awers warum siehst Du so um di?"

„Greif, Türk un Packan kaamen, du kennst de Hünde wol", swaart de ole Haan.

Un as de Foss nu leeb, frog de Haan äm: „Warum läbst du?"

„Nix, Broder", sä de Foss, „de Striet is frielig daallägt, awer ik twiwl noch, um de Hünde dat all weeten".

Bollingsted By, Egebæk Sogn, Arensherred, Gottorp Amt (jfr. den danske Prøve S. 703):

Da weer mal en Mann, he kem in in en Wertshus un verlang sik wat to ät'n. De Wert weer 'n wunnerlig'n Mann un gew em to Antwort: Wenn he töem kun bet de Medag farig weer, sa schol dat nig d'rob ankom; awes he mos em in fä'weg'n segn, dat dat man Kantöffeln un Fisch gew. Ja wat dat anbelang'n deit, sa kann ik ok nog Kantöffeln un Fisch hem, awes ik hew man keen Tid un töem dana, sä de Mann to em. Na, sä de Wert, wenn he keen Tid het, sa kan he man gaen, denn ik slut min Dör nig to fär min Gäs, ob se bin od'r but'n sünd. De Mann ging'n sin Weg un dag bi sik söl'm: dat es dog en wun'rlig Een, saawat es mi nog nig passeert, un ik schal mi wol waen un kom em meer.

Hynding By, Egebæk Sogn, Treia Herred, Gottorp Amt (jfr. den danske Prøve S. 703—4):

Un he sä: En Mensch har twe Söns; un de jüngste sä to sin Fatter: Gif mi, Fatter min Deel, wat mi hört. Un he deler se är Gut. Un nich lang dana sammel de jüngste Sön alles tosaem, un raiser na en anner Land, un brögt sin Gut

um. Da he nu allns fertärt har, wur et dür dörch dat ganse Land; un he fing an to Noot lidn. Un he ging hen to en Börger in dat sülbige Land, he schikker em up sin Land un waern sin Sviin. Un he wünscher sin Lif to fülln mit dat, wat de Sviin eten; un da wär keen un geef em wat. Da sloog he in sik, un he sä: Wo fäel Daglöners het min Fatter, de Broot nuch hem, un ik ferdarf ôwer Hunger. Ik wil upstaen, un gaen hen to min Fatter, un to em seggen: Fatter, ik hef sündigt in Himmel un föer di, un bin nich mäer wäert, dat ik schal din Sön heten; maek mi als en vun din Daglöners. Un he stun up, un keem to sin Fatter. Da he awer noch wit weg wär, seeg sin Fatter em, un jammer öwer em, leeb un full em um sin Hals, un küsser em.

Bol Sogn, Gottorp Amt (jfr. den danske Prøve S. 702):

Awer he sä: En Man har twe Söns. Un de jüngste von se sä to de Fatter: Fatter, gif mi de Deel von et Vermögen, de mi tofallt. Un he deler se dat Gut. Un nich vehl Dag danah sammler de jüngste Sön al wat he har tosamen un trok na en fremde Land wit weg un verkehm da sin Gut in en ruchlose Lebend. Awer als he vertährt har al wat he har, wurr' da en grote Hungersnoth in et sölbige Land, un he begynner un le Mangel. Un he ging hen un hel sik to een von de Börgers da in et Land, un de schicker em ut op sin Land, de Swiin to wahren. Un he har sik gern holpen mit Masch, wat de Swiin eten; awer da währ Keen un gev em watt. Awer he ging in sik selbst un sä: Worvehl Daglöhners bi min Fatter hem riklig Brot; awer ik mott hungerstarben. Ik will opstahn un to min Fatter gahn un to em seggen: Fatter, ik heff mi versehn gegen de Himmel un gegen di. Un bin nich mehr werth un heten din Sön; mak mi to een von din Daglöhners. Un he stunn op un kehm to sin Fatter. Awer als he nach wit weg währ, seg sin Fatter em, un et vedroot em haertlich, un he leb hen un foll em öm de hals un küsser em.

Tolk Sogn, Gottorp Amt. (Efter Keller; jfr. den danske Prøve S. 706):

En Mann har twee Söhns. Un de jöngst van se seeg to sien Vader: Gev mi, Vader, dat Deel van dat God, wat mi to hört. Un he deelt' se dat God to. Un nich lang darnah nehm de jöngst Söhn alt to hoop un trock wiet öwer Land un dasülm breek he sien God mä Prassen döhr. As he nu all dat siene vertehrt har, da warr 'ne grot düer Tid (Dürniss) döhŕ datsülwige Land, un he fung an Nood to lieden. Un he ging hen un verhüer sik bi en Börger van datsülwige Land, un de schickt' em op sien Feld, de Swien to höiden. Un he wull sien Buuk med de Sei füll'n, de de Swien freten, un nümms geev se em. Da slog he in si un sprök: wo veel Daglöhner het mien Vader, de Brod g'nog hebb'n, un ik verdarf in Hunger. Ick will mi opmaken un to mien Vader gahn un to em seggen: Vader! ick heff sünnigt in Himmel (Häven) un vär di un ick bün nu nich mehr werth, dat ick dien Söhn heete, maak mi as en van dien Daglöhners. Un he maakt' si op un köm to sien Vader. As he awerst noch wiet af weer, seg em sien Vader, un he duert' em, leep un feel em om sien Hals un küsst em.

Treia Sogn, Gottorp Amt. (Byen Sollested; jfr. den danske Prøve for Treia Sogn S. 704):

Abendgespräch
twischen twee Nawers in Treia-Kaspel.

A. (Kömt in bi B.) Gon Abend!

B. Gon Abend, A! Sät Di dal. Kom hä op en Stohl, un sät Di nich op de hare Bank bi't Finster.

A. (Sät sick, un sägt:) Man kan ja nu sidden wo et is, un ick kun geern op de Bank sidden.

B. Dat deit nich nöhdig, hier sind ja Stöhl nog. — Du bis vån Dag ja wol to Stadt west? Wat maken de Priesen, steg'n se, orer folln se?

A. De Råg woll'n se vån Dag noch hem; de steg op to näg'n bet tein Daler, un de Bokweit kregn se wol ach Daler för.

B. Dat sind gure Priesen för et Kohrn, un brinkt Geld för de Bur, wenn he wat to verkopen het. Da hört in disse Tid väl to för de, de Alles kopen schall. Wat gul de Båtter denn?

A. Twee Mark wär de meiste Pries; sön's gul en ock nåch en paar Schilling daräwer un darünner, eben as en wär, un se hanneln könn'n.

B. Man mutt sick wunnern äwer de hoche Båtterpriesen. Wo dat to geit is nich to begrieben. De mutt dåch gut afgahn för de Opköbers.

A. Dat mutt en. — In Hamburg schall et awer disse Wäk en bät stoppt hem, wor i Sleswig sägt.

B. Harst Du dien Båtter ock mit to Stadt, orer hest Du en bi't Hus an de Opköber verkäft?

A. Ick har en vån Dag nåch mit; awer ick will en nu inslan un stahn laten to et Harst, orer, wenn ick en gure Pries kriegen kann, jerer Wäk bi't Hus verkopen, so hef ick nich nöhdig jerer Sönnabend to Stadt to reisen. Wenn de Ahrentid kömmt, kann man dåch nich immer gut vånt Hus kamen.

B. Dat will nåch ga nich rech warm warn. Fucht heb wi nog so väl krägen, awer Gras un Kohrn kann keen Städ kamen för de Köll. Bi de Köh is et Gras man knapp, un in de Wischen is ock nåch niks.

A. Nä, op et kohle Land will et nich. Dat het lang wahrt ehr de Råg Wöppen kreg, un annerdags in de starke Wind knikker en ock, wo en dünn is. Dat Såmmerkohrn is ock nåch wiet torüch, un voll von Unkrut, dat nåch gans Æverhand krigt, wenn et nich bald warm wad.

B. Dat is wahr nog. Mien Hawer dächt altohop niks, de steit so dünn un spirig, un is för Unkrut nich to sehn. Ick hef Hawer un Gast dit Jah väl to fröh seit. Op unse

kohle Land känn'n wie uns geern Tid laden, dat kömt dåch nich ehr et warm wad.

A. Du krigst dåch dit Jah werrer düchtig Råg. Bab'n an de Landstrat in de nie Koppel hest Du de beste Råg bi't Dörp, un in de Koppel achter et Hus is en ock gut. Mien is allewegen dünn un brinkt niks. Ick weet nich worin et stickt. Ob de Saat nich gut wesen is; ick hef en dåch dür nog betalt.

Brodersby Sogn ved Slien, Gottorp Amt. (Jfr. den danske Prøve S. 708):

Do kaamen se to un kopen sik en Ko to.

He weer dok so verpust', as he keem in to mi.

Dat is min Fatter sin Körwaag, de he bruke, wen he wur to Stat.

De daare Toft[1]) hört min Naber to, de hjere Lök hät min Fatter köft.

Kas du nog lesen ohne Brill? Jaa, makli'.

Min Farbro weer hier annendaags von Boskou.

Ek mot wol to un gev em en bet Raag.

Disse Prøver, og især de to sidste, kunne maaskee frembyde en Deel Vanskeligheder for en Tydsker, desto lettere falde de for en Dansk.

Endnu have vi at tilføie nogle Ord om det tredie Folkesprog i Slesvig, det frisiske. Man kan ikke uden Deeltagelse og Medlidenhed betragte den ærværdige Ruin af Frisernes Folk og det frisiske Sprog. Eengang en stor og mægtig Folkestamme, der udbredte sig langs Vesterhavets

---

[1]) Sønderjydsk: den-dèr Toft.

Kyster og paa den lange Strække udenfor Kysten, fra Rhinen indtil Hvidaaen, har den i mange Aarhundreder kjæmpet mandigt og djærvt for sin Selvstændighed og sin Nationalitet. Men den politiske Selvstændighed har den frisiske Stamme for længe siden mistet, endog i den Grad, at den ikke som et samlet Folk lyder under en enkelt, meer eller mindre fremmed Regjering, men er deelt under flere Herskaber; og dens Nationalitet deels har tabt, deels er nærved at tabe sit sidste og væsentligste Særkjende, Sproget; de Levninger, der endnu findes af det, gaae en Undergang i Møde, der er ligesaa sikker som den, der allerede har ramt de store Strækninger af Frisernes Land, over hvilke nu Vesterhavets Vande skylle hen. Udvortes Forhold have havt megen Deel i den sørgelige Lod, som har været denne Stamme beskikket; men der synes ogsaa at være Noget hos den selv, der gjør det forklarligt, at dens Skjæbne ikke blev anderledes. Der synes hos denne Stamme at have været en Tilbøielighed til at drage sig tilbage i sig selv, uden Lyst eller Drift til at gribe ind i eller tage Deel i det, som bevægede sig udenfor den. Denne Afsluttethed, der paa en mærkelig Maade lægger sig for Dagen baade i dens Stillesidden, medens dens Naboer droge paa deres dristige Englandstog — der findes i det Mindste ingen paalidelige Vidnesbyrd om, at Friserne have taget nogen almindelig Deel heri — og i den Ret, den paa Karl den Stores Tid erhvervede, til ikke at kaldes udenfor sit Land til Deeltagelse i fremmede Krigstog, har været den fordærvelig. Imod Havets Angreb var intet Værn tilstrækkeligt; men Friserne søgte heller ikke hos Naboerne at vinde Erstatning for det Tabte; og den haardnakkede Modstand, hvormed de stræbte at forsvare det, Havet havde levnet, mod Menneskenes Angreb, brødes omsider af de mægtige og mere driftige og bevægelige Nabostammer.

Ligesaa synes Friserne, saa dygtig en Stamme det end ellers var, at have fattets Drift til Selvvirksomhed paa Aandens Enemærker: man har kun nogle ubetydelige Lovstykker o. desl. fra Vestfriserne, og hos Nordfriserne haves ikke det Ringeste optegnet i Modersmaalet; i deres ældste bevarede Love fra første Deel af 15de Aarhundrede er et fremmed Sprog, det plattydske, brugt.

De Friser, som boe indenfor Danmarks Riges Grændser, paa en Deel af Slesvigs Vestkyst og paa Øerne udenfor, og som man sædvanlig kalder Nordfriser, have endnu tildeels bevaret deres gamle Folkemaal, og Friserne have saaledes i Danmark havt bedre Vilkaar end i Tydskland for Vedligeholdelsen af deres Nationalitet [1]). Alligevel er Tilstanden i national Henseende kun lidet glædelig, og det har længe været saa. Det nationale Liv hos Friserne er i en stadig Hensygnen, og Sproget er splittet ad i en Mængde Dialekter, næsten een for hver Ø og hvert Sogn, Aar for Aar skridende nærmere hen mod sin endelige Opløsning.

Næst efter den svagere nationale Livskraft, som man synes at maatte tillægge Friserne, har Hovedgrunden til dette Onde været det samme, som har bragt saa megen Ulykke over Slesvigs danske Folk, men som blev endnu mere ødelæggende for Friserne: det tydske Regimente og Modersmaalets Udelukkelse fra Kirke og Skole og hele det offentlige Liv. Allerede i Begyndelsen af det femtende Aarhundrede, under de holsteenske Grevers Herredømme i Slesvig,

---

[1]) Dersom det Almuesmaal, som i Begyndelsen af dette Aarhundrede taltes i Saterland i Oldenburg paa Grændsen af Ostfrisland, med stærk Indblanding af Frisisk, endnu er til, vilde det være det eneste Exempel paa, at Frisisk har holdt sig under tydsk Herredømme. Derimod i Vestfrisland under hollandsk Regjering skal endnu en frisisk Dialekt leve.

havde, som bemærket, det Plattydske trængt sig ind som Rets-sprog, i det Mindste, naar Noget skriftlig optegnedes. Men Frisernes Nød begyndte først ret, da det fremmede og aldeles uforstaaelige høitydske Sprog efter Reformationen trængte sig frem. Om og hvor længe det frisiske Sprog har været brugt paa Prædikestolen, lader der sig ikke sige Noget med Bestemthed om, da Efterretninger fattes; Bibelen er ikke bleven oversat paa Frisisk, men derimod haves i Haandskrift Luthers Katechismus oversat i to forskjellige nordfrisiske Dialekter, altsaa som det synes bestemt til praktisk Brug. Som Underviisningssprog i Skolen holdt det Frisiske sig, uagtet man brugte høitydske Lærebøger, lige til Slutningen af det attende og maaskee ind i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede. Det er een af de flere vildfarende Meninger, som Falck har bragt i Omløb om Folkesprogene i Slesvig, at Frisisk ogsaa ved Skoleunderviisningen er kommet af Brug snart efter Reformationen [1]). — Først undergroves det frisiske Tungemaal i den sydligste Egn, Eidersted; derfra udbredte Ødelæggelsen sig længere nord paa. I Aaret 1597 siges, at Eidersteds Indvaanere indbyrdes tale Frisisk, men i Samqvem med Fremmede bruge Plattydsk; 1652 hedder det, at Plattydsk almindelig tales i Eidersted, og Falck antager det for sandsynligt, at de sidste Spor af det gamle Sprog ere forsvundne ved Enden af det syttende Aarhundrede [2]). Men at Frisisk endnu i den anden Halvdeel af det attende Aarhundrede har holdt sig hos Land-

[1]) Falck yttrer det i Kieler Blätter 2 B. S. 108 og det gjentages i i en Komiteebetænkning i de slesvigske Stænder, see Stændertid. 1840, 2 Bilaghæfte S. 294.

[2]) Henrik Ranzau hos Westphalen, Mon. I. 72, Danckwerth, anf. St. S. 55, Falck i Kieler Blätter 2 B. S. 108.

befolkningen ved Siden af det indtrængte Plattydsk, fremgaaer med Sikkerhed af Büschings Vidnesbyrd 1752 og en Yttring i Overkonsistoriets Skrivelse 31 Mai 1765[1]. Efter den Tid maa imidlertid Sproget efterhaanden have opløst sig, og nu kan det frisiske Tungemaal betragtes som udryddet i denne Egn af det Tydske[2]).

I Egnen Norden for Eidersted, hvor det Frisiske førte et kraftigere Liv var det Brandenborgeren General-Superintendent Struensee, som gav det sit Knæk. Han arbeidede med samme Iver paa at udrydde det frisiske som det danske Folkesprog, og sætte det høitydske Tungemaal paa den Plads i Folkeundervíisningen, som hine Sprog endnu havde bevaret. Hans Stræben understøttedes kraftigen af Hannoveraneren J. H. E. Bernstorff og de tydskdannede Medlemmer af Overkonsistoriet paa Gottorp. Folket, som følte, at dets Modersmaal maatte gaae til Grunde, naar Børnene herefter skulde oplæres paa Høitydsk, krympede sig og gjorde Modstand; ved gjentagne strænge Reskripter og Mandater (20 Sept. 1765, 12 April 1768, 6 Mai og 17 Dec. 1777) søgte man at bryde denne Modstand. Dog var det først Skolevæsenets Omdannelse i dette Aarhundrede, som fuldendte, hvad Struensee havde begyndt, og endelig ganske drev Modersmaalet ud af de frisiske Skoler. Endnu i Aaret 1804 fandt man det fornødent at indskjærpe, at Frisisk ikke maatte bruges ved Underviisningen[3]).

---

[1]) Se 1 Deel S. 237 og 275.

[2]) Det Plattydske, som er fremkommet i Eidersted, er naturligviis af en ganske eiendommelig Beskaffenhed; overalt stikke Ruinerne af det gamle Sprog frem. Schröder bemærker ogsaa i sin Topographi von Schleswig 1837, I. 20, at der endnu findes Levninger af Frisisk i Eidersted.

[3]) Se 1 Deel S. 275. 283. 295. 301. 2 Deel S. 382, Anm. 1. Kohl angiver Midten af det attende Aarhundrede som den Tid, da

Friserne kalde sig aldrig Tydskere, men betragte sig med Stolthed som et eget Folk og mindes gjerne deres Fædres Bedrifter i Fortiden [1]). Men alligevel har dog det fremmede Sprogs Brug i Kirken og i Skolen, skjøndt det fra Begyndelsen af var dem stærkt imod, efterhaanden frembragt samme Virkning hos dem, som hos en Deel af de dansktalende Slesvigere. De ansee det høitydske Sprog, der lyder i Kirken, og som Præsten og andre Embedsmænd tale, for et fornemmere og bedre Sprog, og om de end ikke rigtig forstaae det — eller maaskee netop derfor — see de med en vis Ærefrygt op til det. Som det indtil for faa Aar siden var i en stor Deel af det danske Slesvig, er det

---

det Høitydske begyndte at trænge ind i Skolerne, hvilket omtrentlig er rigtigt. Det fortjener at mærkes, at den overordentlige Aftagelse af Skibsfarten, som er Hovednæringskilden for Friserne paa Øerne og Kystlandet, og den deraf følgende Formindskelse af Velstand og Velvære i Tiden falder sammen med Modersmaalets Fortrængelse. Andre Omstændigheder have vel ogsaa bidraget hertil; men man feiler næppe ved at antage, at den slettere Underviisning i Skolen, som fulgte med det høitydske Sprogs Indførelse, har havt en væsentlig Deel heri, navnlig for de mange Skibskaptainers og Styrmænds Vedkommende, som tidligere udgik fra Øerne og Kysten. I Aaret 1760 drog alene fra Før til Holland 1415 Skibsfolk, hvoriblandt omtrent 300 Skibskommandører og Styrmænd; i Aaret 1796 udgik kun 550 Skibsfolk, hvoriblandt 93 Kommandører og Styrmænd. I Aaret 1787 var der 6 Skibskaptainer paa Amrum, nu (1845) ikke en eneste. Se Kohl, die Marschen und Inseln der Herzogthümer Schleswig und Holstein 1 B. S. 296. 75—79.

[1]) Okens Isis 1824, 1 B. S. 50. Ogsaa Dr. Clement (Nordgermanische Welt, S. 5) bemærker: „Die reinen Frisen haben nie den Namen Deutsche geführt, weder die Westfrisen noch die Ostfrisen, noch die Nordfrisen“ o. s. v. Om Forholdet mellem det frisiske og tydske Sprog yttrer han et andet Sted (S. 204, Anm.): „Es ist ein Jammer, daß die frisische Sprache, ein so köstlicher Ueberrest der Urzeit, in ihrer Fortbildung gehemmt ward, weil ein fremder Dialekt Kanzel, Schule und Schrift eroberte.“

endnu hos Friserne: der er et profant Folkesprog og et helligt Kirkesprog, af hvilket Almuen kun forstaaer Fraser. Det er et ikke lidet Stykke af katholsk Væsen i et protestantisk Land [1]).

Hvor stor en Ulykke det er for Friserne, at de have mistet Brugen af deres Modersmaal i hele det offentlige Liv og have maattet ombytte det med Høitydsk, vil blive endnu tydeligere, naar vi betragte Forholdet imellem Frisisk og Høitydsk. Afstanden mellem disse to Sprog er endnu meget større end mellem Høitydsk og Plattydsk, og vi have dog seet, hvor ilde farne Plattydskerne ere med det Høitydske, hvor vanskelig de forstaae det, og hvor hæmmende det er for deres aandelige og borgerlige Udvikling. Det Frisiske er rigtignok en Dialekt af det Tydske, men hvad allerede Rask har bemærket og andre Sprogkyndige gjentaget, det er den af alle germaniske Dialekter, som staaer de nordiske Sprog nærmest, og naar dette gjælder om det Gammelfrisiske, som Rask sigter til, finder det endnu en langt videre Anvendelse paa det nyere Frisiske, i hvilket saa mange danske Elementer have gjort sig gjældende [2]). I en mærkelig Egenhed afviger

[1]) Kohl anf. St. S. 242: „Selbst die, welche nur wenig hochdeutsch verstehen, fühlen sich doch geehrt, wenn sie ihre wenigen Phrasen anbringen können". Om det Fraseagtige, Stereotype og Skolemæssigt Tillærte i Frisernes Høitydsk har Kohl en Deel gode Bemærkninger S. 108—9. Han beskriver endog det egne Væsen, som en Friser faaer, naar han taler Høitydsk: „Sie sprechen langsam, bedächtig, mit einiger Anstrengung. Man sieht, daß sie sich besinnen, auch wiederholen und corrigiren sie sich nicht selten hastig, gleichsam als wenn der Schulmeister noch mit dem Stocke drohte".

[2]) R. Rask, Frisisk Sproglære, 1825, Fortalen S. 9: „Man vil finde, at Frisisken kommer Islandsk eller Oldnordisk nærmere end Angelsaksisk eller Oldsaksisk, altså nærmere end nogen anden germanisk Sprogart". — P. A. Munch yttrer sig i Annaler for

det Frisiske fra Høitydsk og al anden Tydsk og slutter sig til de nordiske Sprog, derved at det lader Infinitiv ende paa en Vokal, *a* eller *e*, medens alle tydske Dialekter have Endelsen *en*[1]). Den charakteristiske tydske Forstavelse *ge*, hvoraf der i ældre Frisisk undertiden findes Spor i Bogstavet *e* foran Participier, er i nyere Frisisk bortfalden, eller i det Mindste overmaade sjælden. Fra Høitydsk afviger det fremdeles i høi Grad i Ordforraadet, i hvilket der derimod hersker stor Overeensstemmelse med de nordiske Sprog[2]).

nord. Oldkynd. og Hist. 1848, S. 331 paa følgende Maade om Forholdet: „Friserne vare Nedertydskere, men deres Mundart var af alle tydske i Middelalderen mest lig den nordiske. Der var mindre Forskjel mellem Frisisk og Oldnordisk, end mellem Oldhøitydsk og Frisisk, ligesom der vel nu er større, eller ikke mindre Forskjel mellem almindelig tydsk og frisisk Leveskik, end mellem frisisk og dansk." — Dr. Clement kalder, som anført, Tydsk i Forhold til Frisisk „einen fremden Dialekt".

[1]) Former paa n efter Præpositionen to ere ikke Infinitiver; men Gerundier, som: „ik wel min Eeks haale", men: hi ging ut, om sin Eeks to haalin", se Rask, anf. St. S. 71—72.

[2]) Chr. Paulsen (Saml. Skr. 1 B. S. 213, Anm.) anfører en Deel Ord i det Frisiske, som ere fremmede for Tydsk, men stemme med det Danske, saasom: Aalfer = Alvor; Ahx = Ax; ählt = ælte; allisch johvel = alligevel; Ihl, Ihling = Ild, Ildebrændsel; aag = age; Bradlap, Bröllep = Bryllup; Bählt = Belte; Bricken = Brog (Buxer); Bihren, Bähren, Baren = Barn; bühtji = bytte; blig = bly; Dohrd, Dauer = Davre; Drihng, Dreng = Dreng; Eek = Eg; Flihting = Fløde; Gld, Göde = Gjødning; Harrer = Harve; Hohl = Hul; Ham = Havn (Græsningsstykke); haalt = halt; kaaste = kaste; kehr, kör = kjøre; Kortel = Kjortel; mett = møde; man = men; Nuht = Nød (Qvæg); Ol = Uld; oosti, oste = at lave Ost; Ood = Od, Hjørne; oller = aldrig; ragi = rage; spuhei = spaa; Trohl = Trold; trät = træt; trinj = trind; Wog = Væg; Wors = Vaar; wiht = vaad. — Disse Ord, der ere tagne af en Fortegnelse over frisiske Ord, især fra Føer, „die entweder ganz oder doch sehr weit vom Teutschen abweichen", der er forfattet for 100 Aar siden (1757) og trykt i Staatsb. Mag. 5 B. 1826, S. 739 flg., kunne af den samme Fortegnelse forøges med

Det nære Slægtskab mellem Frisisk og Nordisk lægger sig ogsaa for Dagen i den mærkværdige Kjendsgjerning, at det frisiske Sprog under sin Opløsning hellere gaaer over til Dansk end til Tydsk. Tilbøieligheden hertil er saa stærk, at det blot ved at komme i Berørelse med Dansk efterhaanden gaaer over i dette Sprog, uagtet til samme Tid

---

flere andre, saasom: An = And; Borsel = Bord; Schiw = Skive, Bordskive; Buhs = Baas, Qvægstald; Grihs = Grüs; Gop, Gav = Gab; Hahjel, Hägel = Hæl; Hahf = Hav; kier = kjær; Karmen = Karlemænd, Mandfolk; Muhl = Maal, Mæle; Naachtert = Nadver; Sjührt = Skjorte; say = sve; schuur = skjør; Schruhder = Skrædder; Snihs = en Snees; tjock = tyk; Wönning = Vindue; Wark = Værk, Smerte; wrihes = vred; zuhrt = sort. Det er muligt, at man i de tydske Dialekter vil kunne paavise et og andet af de nævnte Ord; men udenfor de Egne, hvor Friserne enten selv have boet eller øvet sproglig Indflydelse, vil det næppe blive mange. Men selv om det var mange flere, saa bliver det uden Betydning, naar man holder Sagens praktiske Side i Øie, som er den: at i det høitydske Sprog, som bruges i Kirke og Skole hos Friserne, findes disse og mange lignende Ord ikke, men de findes baade i dansk Tale og dansk Skriftsprog. De anførte Ord kunne vinde en ganske overordentlig Forøgelse, naar Nogen vil gjøre sig den Uleilighed at gjennemgaae Outzens frisiske Glossarium; næsten hver Side giver Bidrag i denne Retning. Et beqvemt Middel til at overtyde sig om den store Overeensstemmelse, der findes mellem Dansk og Frisisk, frembyder den i disse Dage udkomne Samling af gamle sildringske Sagn og Fortællinger (Uald' Söld'ring Tialen fan C. P. Hansen üp Söld, Mögeltönder 1858). Vi anføre til Exempel nogle Ord og Sætninger, som man møder, naar man lader Øiet løbe over Bladene: swaar, at svare; Heefsgründ, Havsgrund, deilk, deilig; Skuat, Skjød; Waagh, Vugge; litjet, lidet; ek, ikke: uk, og; hiil, heel; faa, at faae; ap of de See, op af Søen: aur Buurd, over Bord; skrumplig, skrumpen; Inkewüf, Enke; begenne, begynde; skrualo, skraale; beghe, bygge; Eeks, Øxe; somm, somme, nogle; Skeid, en Skee; Karmins Kluader, Karlemændsklæder, Mandfolkeklæder; eeder, efter; spille, spilde;

Enhver lærer Tydsk i Skolen og hører Tydsk i Kirken, hvilket man skulde mene maatte være tilstrækkeligt til at styrke de tydske Elementer og give Opløsningen en Retning mod Tydsk. Vi have tidligere omtalt dette Forhold, men vi maae paa dette Sted atter fæste Opmærksomheden paa denne Kjendsgjerning, der i sig selv er saa mærkelig, og som tillige har saa megen praktisk Betydning; thi der ligger heri, at, naar intet Overordentligt indtræffer, men alt gaaer sin jævne Gang som hidtil, saa vil Folkesproget i de Egne, hvor der nu tales Frisisk, selv om det tydske Kirke- og Skolesprog beholdes, tilsidst af sig selv gaae over til Dansk. Denne danske Sprogerobring vil være den uskyldigste og lovligste, som vel nogensinde noget Sprog har gjort. Man har forsøgt at forklare dette Fænomen noget anderledes, og fremstillet det ikke som en Følge af en i Sprogslægtskabet grundet Tilbøielighed hos det Frisiske til at gaae over til

---

slekke, slikke; Urt, Urt; tru, at tro; en bet, en bitte; smite, smide, kaste; potte, putte; grine, grine; Swäät, Sved; Frinjer, Frænder; Aarn, Ørn; tjenne, tænde; ite, æde; Meet, Mad, Kjødmad; wreed, vred; bliid, blid, glad; Skelfisk, Skjælfisk; Töök, Taage; Skötj, Skude; Ingegrääs, Enggræs; Ljung, Lyng; foghtig, fugtig; Klar, Kjær; tau, to; on tu, itu; sii, at sige o. s. v. Sætninger som disse, vise ogsaa, hvor nær Frisisk staaer Dansk og hvor fjern Høitydsk: „Jü skrualet en buad höm, hi skuld hÖör gung let", hun skraaled og bad ham, han skulde lade hende gaae; „hat waaret ek lung, da kam hi uk", det vared ikke længe, da kom han og; „da kam en deilk jung Drääng langs de Asdääl höm forbigungen, om ön de Heef tö baadin", da kom en deilig ung Dreng langs Asdalen ham forbigangende for at bade sig i Havet; „hat wiar en deilk Muunskiin Wedder, man en tjuk Töök leid aur de hiile Hiid; bluat de suurt Hooger stekket üs Eilönden of Kleppen ut af de Töök", det var et deiligt Maanskins Veir, men en tyk Taage laae over den hele Hede, blot de forte Høie stikkede som Øer eller Klipper ud af Taagen o. s. v.

Dansk, men som en Fortrængelse af det Frisiske ved Indvandring fra danske Egne. Hvad de nordligste frisiske Sogne angaaer, der ligge i en frugtbar Egn og støde umiddelbart op til danske Sogne, skal det ikke nægtes, at det kan have øvet nogen Indflydelse paa Sproget, at Beboerne toge dansk Tyende og danske Arbeidsfolk i deres Tjeneste; men det maa dog bemærkes, at kun et mindre Antal af slige Folk kan antages at have fæstet stadigt Bo paa Stedet; de fleste ville være vendte tilbage til deres Hjem. Den sproglige Indvirkning af det Danske ad denne Vei kan derfor ikke have været betydelig, allerhelst da paa samme Tid i disse nordligste frisiske Sogne Skoleunderviisningen og Kirkesproget gav det Tydske saa stærkt et Hold. Og alligevel har det Danske i disse Egne gjort sig saa gjældende, at f. Ex. i det frisiske Sogn Aventoft allerede i lang Tid ikke et Menneske taler Frisisk, og heller ikke Tydsk som Modersmaal, men kun Dansk. Finder derfor denne Forklaring kun en indskrænket Anvendelse paa de nordlige frisiske Egne, saa gjælder den endnu mindre om de sydlige Sogne, som Hjoldelund, Fjolde, Svesing, Olderup. Disse ligge i en fattig Hedeegn og have ingen Trang til fremmede Arbeidere; mod Vest og Nordvest grændse de til frisiske Sogne, i Egnen syd for dem tales Plattydsk, i Skolen underviistes indtil 1850 paa Høitydsk, i Kirken prædikedes indtil samme Tid ligeledes udelukkende Høitydsk, mod Øst er den store Hede, paa hvilken der findes enkelte spredte danske Sogne. Ikke desmindre er Sproget i hine oprindelig frisiske Sogne blot ved det ringe og ustadige Samqvem med de danske Sogne mod Øst blevet enten næsten udelukkende Dansk eller Dansk ved Siden af et med Frisisk blandet Plattydsk. Dette viser dog uimodsigelig, at naar Livskraften udslukkes i det

frisiske Sprog, saa at det maa slutte sig til og opløses i et af de Sprog, som det er kommet i Forbindelse med, saa er Tilbøieligheden til at gaae over i Dansk saa stærk, at der kun behøves en ganske ringe Berørelse med dette Sprog, for at bringe Friseren til at antage det som Modersmaal.

Naar Forholdet mellem Frisisk og Dansk er saadant, og naar ulykkeligviis Omstændighederne gjøre det noget nær umuligt, at indføre Frisernes eget Sprog i Kirken og Skolen[1]), saa vil Ingen kunne nægte, at det vilde have været et stort Held for Friserne, om de istedenfor det Høitydske, som de saa vanskeligt nemme, og som ligger deres Modersmaal saa fjærnt, havde faaet det Danske, som de tilegne sig saa let, og som ligger dem saa nær, til Kirkens og Skolens Sprog. Fik Friserne end i dette Tilfælde ikke det bedste, som var deres Modersmaal, saa fik de dog det næst bedste, og gode Frugter baade for Kirke og Skole af en saadan Ordning vilde snart vise sig. Vilde Regjeringen ikke paa eengang gribe ombannende ind i disse Forhold, var der dog stor Grund til at forberede en Overgang til en bedre Tilstand ved at gjøre Dansk til Underviisningsgjenstand i Skolen. Det vilde næppe vare længe, inden det Høitydske af sig selv vilde vige, naar det fik en saadan Medbeiler i Skolen ved Siden af sig.

Vi skulle ogsaa meddele et Par frisiske Prøver, for at give en Forestilling om dette Sprogs nærværende Skikkelse. Følgende er fra Sild:

[1]) Det var 1850 under Overveielse, om man ikke kunde tilbagegive Friserne deres Modersmaal i Kirke og Skole; men Tanken herom maatte snart opgives paa Grund af uovervindelige Vanskeligheder ved Udførelsen, blandt Andet Savnet af et Skriftsprog for de adsplittede og ulige Dialekter og den fuldkomne Mangel paa alt Underviisningsapparat.

Ik mei di,	Jeg elsker Dig,
Wel di haa!	Vil Dig have!
Meist dü mi?	Elsker Du mig?
Skedt mi faa.	Skal Du mig faa.
Wedt dü ek?	Vil Du ikke?
Feist mi dagh!	Fæst mig dog!
Med ön Week	Midt i Ugen
Haa wat Lagh.	Have vort Lag.
Man kjenst sii	Men kan Du sige
Wat ik jit?	Hvad jeg hedder?
Da best frii,	Da er Du fri,
Best mi quit.	Er mig qvit.

Delling skel ik bruu,	Idag skal jeg brygge,
Miaren skel ik baak,	Imorgen skal jeg bage,
Aurmiaren wel ik Bröllep maak.	Overmorgen vil jeg Bryllup holde.

Prøve paa den frisiske Dialekt i Klangsbøl og Rødenæs Sogne (jævnfør den danske Prøve ovenfor S. 693):

Bræidefartshuge æv Saal.

En Faamel oon Eidum hæi her forlaavet[1]) med en jungen Moan, en hem taasværet, dat's ier taa en Stiin vorde vil, es en vorde en oern Moans Vöf. Dii junge Moan forleet hem æv her Trauhæid, en ging taa Sæie. Man sin Faamel forgæit hem bal, en nom moit oere Freiere em Nagtem, en forlaavet her taaliast med en Slagter foan Keitum. De Brellupsdæi vord bestemt, en de Tog ordnet hem med sen Formoan foret jeter uile Tids Skecke, en maget hem æve Væi foan Eidum taa Keitum. Der kommens onervegens en uil Vef oontmoit, en det es en hiin Fortiken for en Bræid. Man jü sæ: Eidumbonne, Keitumbonne, jernge Bræid es en

[1]) I dette og det næste Stykke er der brugt danſk v for det tydske w, og aa lyder ſom paa Danſk.

Hex. Ærgerlik en forbettert svaaret de Formoan: Es yys Bræid en Hex, denn vil ik, det vi her altaamoal dealsunken, en vydder epvaxten es græ Stiine. Es hii even de Uurde sæid hæi, saank det hiile Selskab med Bræid en Bredgom deal oone Grynn, en vaxet vydder hulv ep es græ Stiine. For ei menning Jir heves hjem nog visset es grot Stiine, tveer en tveer æve Sid bei enooer med de Formoan oone Spesse. Je sten taa'd Norden foan Tinnum, ei vid foant uil Thinghuged, en taa en Erinnering em je Beigevenhæid vern æve Sid bei det Huged tau lait trinn Huge epsmenn, der's Bræidefartshuge namden.

Könning Christian de Tvede.

Der Könning Christian de Tvede yt sin Loin fordreven vas, en de Edelmoanse hastig Hertog Frederik taa Könning väle vin, höllen de Börgere en Bonne med jerre Könning, en moassten derfor faale lisse foan de Hertog sin Folk. Der forsommelten de Bonne foan oale Hierde oon Haderslev, Aavenru en Flensborriger Amt hjem æv Urnehöved bei Baldurslevem, en vorde iinig, æv noan Foal Hertog Frederik taa Kenning taa nemmen, en jerre Biast taa dauen, det Könning Christian de Tvede holpen vorde ky. Der steld hem en groaten Mængde Folk in, en je spreken hjem fri yt, es je't miinden. Man de Hierdsfoged foan Sluxhierd, Niss Henriksen foan Haistrup Guurd hæi hem ok insteld, en hii sprek hjem ooniin; hii steld hjem for, det je me al jerre Magt de fordrevene Könning ei taabege faue kyn, en derfor kloker deen, dii Hiire taa vælen, der bei hjem vas. De Sem slogen hjem taa sin Parti, man menning vorden forbettert, en de Hierdsfoged moast flygdie foant Thing. De Bonne forfooligten hem liek in oon det groat Hoalting, der jetid oon Burkal Sjesbel vas. Det vas se tægt en tjaak, det der man en iinsigt Sted oont hiil Hoalting vas, vert Hljagt derskinne ke, en det vord derfor Lysholm namt, es't nog hoat. Der hii hertaa kom, bliven fief Pile, der de Bonne jeter hjem skuiten, oon sin Kapp setten, en hii hangts ep oon Bylderup Sjerk, vers laang taa sjönns veen

hie. Man je hoalten hem ei in, for hii hæi oon menning Dege sen hvidte Hengst fooert med Moalke en Nerrekjarle. Taa Beitoaling skankt de Hertog Frederik Haistrup Guurd de Fribæide, dert nog hie.

Prøve paa Frisisk fra Stedesand:

Der, wer nö dat Torp Stesöin(d) leit, der es't äi alt'ns so ween, äs't nö es. Öin ulns Tid'n het et her hil oers [1]) ötsäin, äs et nö did(j). Jint bödde öint Weesten vont Torp öin Hans Jössens Fehn, wer dat Ste(d) es, dat we de ülle Wehrf nomme, der het ihr üs Schörk [2]) stin'n. Jö het ors [3]) ä Stesöin(d) häid'n, hum hets Oxlef nommt. Wat de ölle Dankwerth dervon verthelt, dat wit(j) ick ä. Ick verthel jem't man, sö as ick't hiert hew.........

.... Trolebüll het alt'ns stihn'n, wer't nö stohnt; Norder-Trolebüll en ok Söther Trolebüll. Ors der weesten von Trolebüll, der öinj Peter Kröschan's Fehn, der wisset ick de nog njössen, äs we ewer'e Wayguurd schapperten, de huge Staune. Der het Froddeguurd läin. — Dankwerth het dat Dil ok kant. We nomme jö Fehn ok nog Froddeguurd. — Dat es denn de ganze Sötherdil vont Schörspl ween: Oxlef, Wonnräith, Trolebüll en Froddeguurd. Öint Noren hewen Snotebüll en Browäi läin, wer s' nog lade.

To jö Tid, äs de Heefdikke nog äi sö bäi e Rä [4]) wern, äs se nö sän, denn es der ihsen [5]) en grod Flöjd(j) kihmen, en het de Böttendik dörbregen, en het dat Löin unner Wather seet ap to Klenninger Bähri (Klintum-Berg). Jö Tid säin ale Hössinge, de her öin'e Läigd stihnen hewe, verswön'n. Wonnräith toerst, Oxlef en Froddeguurd derehfter.

Der, wer nö dat Torp stönt, hewe jö Tid ok ho Hössinge stihn'n. Der schall ihn aw Kröschan Greger's en ok ihn aw Tams Ketel's Staun stihn'n hewe. De sän

---

[1]) anderledes. [2]) før vor Kirke. [3]) ellers. [4]) I Rad, i Orden. [5]) engang = det sønderjydske: jissind.

ok äi fri for't Wather ween, ors je sän dog äi unnergingn, allickerwäil dat Wather so hug ween es, dat en Schwinn dör Kröschan Greger's Bulkelök öindrewen es aw'e Bön. — So hewe de Menskene von Wonnräith, Oxlef en Froddeguurd denn jerre Merschstaune verleedt, en hewe jem bei de Audere aw'e Söin(d)ste(d) öinbegget, en dervon es en Torp word'n, en dat hewe je Ste(d)söind nommt. — Leder[1]) hewe je de Schörk aw'e ülle Wehrf dehlbregen en öint Torp apseht, aw'e hugst Sted, wat je der to finn wusten. Dat möit(j) ors dog vor fjaurtäinhunnert tu en sösti (1462) ween wese, denn aw jö grott Bä-klok öin üs Klokkehös, der stohnt:

„na. gades. boert. dusent. CCCC. LXII. anno. um. ist. geheten. †. †. †.
dat. kaspel. to. stedsande. hebben. mi. laten. gheten."

To jö Tid het et äi mör Oxlef häid'n, der es Stedsöind nommt word'n.

Dat hew ick de denn nö aw Fräisk verthelt, for dat dö habl ihsen Stedsönninger Fräisk hiere wäist. De ülle Dankwerth schall sehde, dat trinam bei Oxlef dat beest Fräisk snaket word. Dat mä vilicht to sin Tid richtig ween wese, äs dat Fräisklöin(d) nog so grott wos, dat Oxlef sowatt ma(d) öin läi; dat es nö ors was äi mör so, denn dat Tjösk nammt her alt'ns mör Öwerhöind, en so kon dat Fräisk äi rin bliwe. Ick tonk me, dat dat beest Fräisk nö to Tids bei'e Böttendik der heram bei Daagebüll oder vilicht aw'e Hollige snaket ward.

Von'e Fäiringer en'e Syltinger wall ick gaar äi snake, de kon hum je gaar äi ihsen verstöinne, wenn hum me jem snake wall.

---

[1]) Senere.

Dat es ors snorri nog, dat dat Fräisk äi allerwegen ibns snaket word.

Öin ark [1]) Torp es't bald oers. We sehde her: „Wàjen en nân"; en öin Bäierm (Bargum) sehdes „Wajen en nan", en en Trelling nommens en Liif [2]), am Täte sehdes Fahje.

Öin'e Maure es't widder oers. Wenn we sehde: „We skän märne särne", so sehde jem: „Wi skan mjarne sjarne". Bei jem „rad en Ainel aw'e Hainst ewer di Haimel", en we sehde: „Engel, Hengst en Hemmel". Täte nommens Tatje. Dat es juxi!

XXIX.

Tilbageblik.

Det er en lang Vei, vi have vandret gjennem Tiderne, og for det Meste en glædeløs. Saasnart vi kom ret ind paa den, mødte os det ene Skue sørgeligere end det andet: Fremmedherredømme, Folkeundertrykkelse, et godt og dygtigt Folk snart sukkende i Stilhed over den dybe Uret, det maatte lide, snart opløftende Klager, som Ingen hørte, et Led af Danmarks Rige søndret fra Riget, en politisk Blindhed hos de Styrende, saa stor, at den var nær ved at blive en Forbrydelse, svage Forsøg paa at hjælpe Folket afløste af haardere Tryk, tilsidst Landsforræderi og Oprør. Der hørte Mod til at begynde denne Vandring og endnu mere til at fortsætte den; den vilde have været trøstesløs, hvis den ikke tilsidst havde ført til lyse Udsigter.

---

[1]) enhver. [2]) Brød, gammel Dansk: Leve.

At et Grændselandskab som Sønderjylland vilde være udsat for Anfægtelser, kunde man vel vente. Der viste sig et tidligt Varsel, allerede i Svend Estridsens Dage, om Tydskernes Stræben, men Anmasselsen vistes den Gang saaledes tilbage, at det snarere syntes at tyde paa en anden Udgang. Der hengik ogsaa flere Aarhundreder, i hvilke Intet lod formode, at det Danske i Sønderjylland engang skulde blive Træl for det Tydske. Endnu i det 13de Aarhundrede drog Danmarks seirrige Valdemar ud fra dette Landskab og underkastede sig Holsteen og en stor Deel af Nordtydskland. Men under Danmarks middelalderlige Splid, Tvist og Deling i Kongehuset og en Politik, der tabte det Nærmere af Syne for det Fjærnere, vandt Holstenerne Indgang i Sønderjylland. Ikke ved seirrig Erobring — den holsteenske Greve, som forsøgte Erobring, fandt sin Niels Ebbesen — men ad Overeenskomstens Vei og fremhjulpne ved Øieblikkets politiske Forhold, bleve Holsteens Grever Herrer i Sønderjylland. De førte Holsteen med sig ind i dette Landskab; i deres hovmodige Sind ringeagtede de det danske Folk, dets Sprog og Sæder; de regjerede paa Tydsk, havde tydske Embedsmænd og udstædte Love og Forordninger i et Sprog, som var fremmed for Folket. Forud for Greverne, med dem og efter dem kom det holsteenske Ridderskabs Skare; det førte med sig sit plattydske Sprog, holsteenske Sæder og holsteensk Livegenskab; det kom snart i Besiddelse af Landets bedste Jordegodser. Paa denne Maade lagdes den brede Grund for den følgende Tids Tydskhed i Slesvig, med dette Navn døbte Holstenerne Landskabet.

Da den holsteenske Greveslægt uddøde i Midten af det 15de Aarhundrede, var Øieblikket kommet til at raade Bod paa Fortidens Feil. Man gjorde det ikke, men begik en

større Feil, hvis Følger have varet til vore Dage. Sønderjylland skulde falde tilbage til Kronen og træde i sit gamle Forhold til Riget; saaledes krævede Retten, og Datidens politiske Forhold lagde ingen Vanskeligheder i Veien herfor. Det skete ikke. Den tydske Fyrste, som nogle Aar forud var bleven Danmarks Konge, ønskede at blive Greve i Holsteen, og den holsteenske Adel ønskede at sikkre sig et fortsat Regimente i Slesvig. Hvorledes disse to Ønsker bragtes til Ening, og hvorledes Danmarks Ret og Rigets sande Fordeel offredes for en reen dynastisk Interesse, er bekjendt nok. Det tydske Væsen, som var grundet under de holsteenske Grever, bredte sig videre under de nye Forhold. Den første gottorpske Hertug, Frederik, siden Konge i Danmark, spillede en Hovedrolle herved.

Med Reformationen indtraadte en ny Vending, til Skade for det Danske. Der er det Tragiske i Slesvigs Udvikling, at det, som i sig selv var en Velsignelse, og alle andre Steder bragte Lys og Vækkelse og Frihed, her ledsagedes af saa store Onder, at det næsten skiftede Natur. Saaledes Reformationen, ligesaa en forbedret Folkeundervisning, og saaledes tildeels den nyere Tids Frugt, friere offentlige Institutioner. Thi det føiede sig saaledes, at Slesvigerne ikke skulde nyde disse Goder uden paa Bekostning af deres Modersmaal og Nationalitet. Den protestantiske Geistlighed førte det fremmede plattydske Sprog ind i Kirken, medens dog selv den katholske Geistlighed ved Siden af sin latinske Messe ikke havde vraget Folkets Modersmaal; Reformationen brød det Eenhedens Baand i den øverste kirkelige Bestyrelse, som hidtil havde omsluttet alle Rigets Landskaber, og efter dens Indførelse løsnede man i smaa Tag, lidt efter lidt (endnu 1828!) det særlige

Baand, som knyttede Dele af Slesvig til enkelte Stifter i Kongeriget. Den tydske Strøm, som Reformationen førte over Slesvig, fulgtes af lange Efterdønninger. Holsteensk Adel havde man forud i rigelig Mængde, men nu fulgte fra alle Tydsklands Egne en heel Indvandring af tydske Jurister, Skolemænd og Præster (helst dog Hofprædikanter, Provster og Superintendenter), og det varede længe ved; thi Fyrsterne i Slesvig bleve ikke kjede af at modtage, og Tydskerne ikke af at komme. Landsdelingerne styrkede det tydske Væsen. En af Frederik den Førstes Sønner blev Stamfader for Gottorpernes fjendske Slægt, og Kongestammen plantede en Green herover, der satte en Mængde smaa Fyrstehuse som Aflæggere rundt omkring i Landet. De bleve hvert især et Midtpunkt for tydske Sæder og tydsk Sprog.

Folket blev ved sit Modersmaal; men det trængtes haardt, og dets Nød gav sig Luft i Klager. Papiret, som Tiden skaanede, har med henblegnende Træk bragt Lyden af disse Klager, som hendøde upaaagtede af Samtiden, over til den nulevende Slægt. Enkelte have naaet os, men hvo kjender det Hele, eller hvo kan tilfulde beskrive hele den lange Lidelseshistorie, som Folket har gjennemgaaet, medens det stred og led for sit Modersmaal, som Fremmede vilde tage fra det?

I Nordtydskland maatte det plattydske Sprog vige for det høitydske: Slesvig fulgte Stødet fra Tydskland og skiftede ogsaa Sprog, det vil sige i de Kredse, som stode udenfor Folket, Fyrsterne med deres Smaahoffer, Ridderskabet, Embedsmændene. Men snart skulde det Høitydske ogsaa trænges ind i Kirken. Havde Nøden ikke været stor før, saa blev den det nu. Sønderjyden skulde lære Høitydsk og forstaae

en høitydsk Prædiken! Man har anvendt 200 Aar paa at lære ham det; han har ikke lært det endnu og lærer det aldrig. Enkelte høitydske Fraser, maaskee; men høitydsk Sprog, umuligt. Det var tvende Tydskere, en Westfaler og en Sachser, Klotz og Reinboth, der begyndte paa dette ligesaa daarlige som formastelige Forsøg. Midt i forrige Aarhundrede, 100 Aar efter Klotz og Reinboth, erklærede en tydsk Præst i en dansk Menighed i Angel sine Tilhørere for „Teufels-Gesinde und Höllenbrände", fordi de ikke vilde lære Tydsk, men bestandig bleve „bei ihrer tollen dänischen Sprache, im Hause unter sich und allenthalben". Siden den Tid ere atter 100 Aar gaaede, og endnu har Sønderjyden ikke faaet Forstand paa Høitydsk.

Det gottorpske Regimente, fjendsk mod Danmark og fjendsk mod Folkets Modersmaal, fik omsider Ende, og det hele Slesvig forenedes atter med Riget. Nu var Intet rimeligere at vente, end at Modersmaalet vilde blive betrygget, og at det længe Adskilte igjennem dette og den fælleds nationale Bevidsthed vilde blive sammenknyttet i inderlig Eenhed. Men Frederik den Fjerde gjorde Intet for dette; dette vigtige og afgjørende Øieblik gik tabt, og Eftertiden har haardt maattet bøde for denne Forsømmelse. Hvad der skete 1460, og hvad der forsømtes 1720, blev lige fordærveligt; Gjentagelsen kom 1811.

Kong Christian den Sjette, som indsaae, at Brugen af et fremmed Sprog i Kirken var en Haan mod Christendommen, i det Mindste som Protestanterne opfattede den, gjorde nogle Skridt for at tilbagegive Modersmaalet sin Ret. Hans Forsøg førte til Intet, da han overlod Sagens Udførelse til Tydskere, i den gode Tro, at de vilde være ligesaa nidkjære for at føre det Tydske Sprog ud af det

danske Folks Kirker, som deres Landsmænd i sin Tid havde været for at føre det ind. Alt blev naturligviis som det var. Og ikke længe efter blev Trykket meget værre, end det nogensinde havde været. Det høitydske Sprog skulde ogsaa føres ind i Skolen. Ligesom det var tvende Tydskere, en **Vestfaler** og en **Sachser**, der først bragte høitydsk Prædiken i Gang for danske Folk, saaledes var det ogsaa tvende Tydskere, en **Brandenborger** og en **Hannoveraner**, Struensee og J. H. E. Bernstorff, der først gave sig i Færd med at skaffe danske og frisiske Børn høitydsk Underviisning i Skolen. Det var det stærkeste Angreb, der hidtil var skeet paa Modersmaalet. At der ikke udrettedes Mere, var heller ikke Ophavsmændenes eller deres Efterfølgeres Skyld; det laae i Folkets seige Vedhængen ved Modersmaalet, i Skolevæsenets mangelfulde Tilstand, der først langsomt kunde forbedres, i det høitydske Sprog selv, som kan være godt nok for lærde Folk, men som Bønderbørn og Almuesfolk vanskelig kunne faae i Hovedet eller paa Læben, og endelig forstyrredes Arbeidet, just som man ventede sig den bedste Frugt, ved Begivenheder, der laae udenfor Beregningen.

I vort Aarhundrede lod det i Begyndelsen til, at den gamle Uret skulde hæves. Frederik den Sjette erklærede det for sin Villie, at det danske Folks Modersmaal i Slesvig i det fulde Omfang skulde nyde den Ret, det saa længe havde savnet. Lykkeligt for Land og Folk, om det var skeet; men Kongens egne Tjenere lammede deres Herres Villie. Intet skete, eller saa godt som Intet. Det var en sørgelig Skuffelse og en stor Ulykke. Christian den Ottende gjenoptog Sagen; han vilde i det Mindste gjengive Nordslesvig dansk Retssprog. Han udgav ogsaa en Lov herom; men deels ved de tydsksindede Embedsmænds snart aabenlyse, snart

hemmelige og uredelige Modstand, deels ved Læmpelser i Loven for denne Modstands Skyld, blev dens Virkning kun en Skygge af det, der var tilsigtet.

Nye Elementer havde efterhaanden blandet sig ind i Sprogstriden, nogle meer eller mindre udviklede af det, som var for Haanden, andre kommende udenfra. Imod Modersmaalet selv havde de tydske Bestræbelser kun formaaet lidet, Folket talte det nu som før og omtrent i samme Omraade som tidligere. Men foruden den ubodelige Skade, som mange fremfarne Slægter havde lidt paa deres aandelige Udvikling ved det fremmede Sprogs Brug i Kirke og Skole, saa var i den sidste Tid selve Folkebevidstheden bleven udhulet og forstyrret. Den tydsksindede Embedsstand havde paa denne Grund fremelsket en sæl og giftig Frugt, som kun kan blive til under slige unaturlige Forhold. Folket, vel ikke det hele, men en betydelig Deel af det, tabte sin Selvagtelse, Agtelsen for sin medfødte Natur og sit Modersmaal, det blev usikkert om sit Fædreland og sin Nationalitet. Det talte Dansk, men troede, at et andet Sprog var bedre og helligere end dets Modersmaal; det talte Dansk, men troede sine Læreres og Embedsmænds Forsikkring, at Danmark ikke var dets Fædreland. Det næste Skridt maatte blive, at, efterat de indre Baand vare løste, ogsaa det udvortes Baand, som knyttede det til Danmark, maatte sønderrives. Dertil kom det ogsaa. Men for at den tydske Sæd fuldkommen kunde modnes til denne Høst, og Høstarbeidet begyndes, maatte der fremmede Kræfter til. Kiels Universitet havde alt længe været Planteskolen for Landets Embedsstand; her lærte Slesvigeren at ringeagte sit Eget, indsugede med tydsk Sprog og tydsk Dannelse ogsaa tydsk Sind og Tænkemaade, og hjemkommen til sit Fødeland, forplantede

han det videre. Dette var allerede en stor Skade, men det blev værre, som Tiderne skrede frem. Fra Kiels Høiskole udgik siden de Lærdomme, som rystede Statens Grundvolde, som forkyndte Rigets forestaaende Opløsning og Stiftelsen af en ny Stat paa den gamles Ruiner. Saadanne Lærdommes Frugt maatte blive Oprør og blodig Omvæltning. Slesvigs Embedsmænd bragte dem med sig fra Kiel og bare dem ud i Landet. Dommere, Præster, Skolelærere forkyndte Adskillelse fra Danmark, Forening med Holsteen, Had mod Danmark, Kjærlighed til Tydskland. Folket forvildedes. Saa kom Kronprætendenten til fra Augustenborg; han vilde høste af den Forvirringens Sæd, som hans Rænker længe havde givet Væxt, og bygge sig en Throne ved Oprør. Nu brast Baandet. Sværdet skulde dømme, og Fortidens Uret og Fortidens Feil bødes med Blod.

Danmark vandt Seir. Der blev en stor Vending i Tiden, Enden syntes at bøie sig tilbage til Begyndelsen. Ved den gamle Grændsevold, som Thyra havde bygget, førtes atter Kampen for Danmark; Tusinder af kjække Danske offrede Liv og Blod for dens Forsvar, og Kampen hvilede ikke, før Sydens fjendske Stamme var viist tilbage til sit Hjem. Fostbrødre fra Norden fattedes heller ikke i disse sidste Dage som Danmarks Kampfæller paa den gamle Valplads. Og efter Striden er der bygget et nyt Dannevirke, saadant som vor Tids Tarv kræver, mægtigt i sig selv og til Styrke for det gamle, et Aandens Dannevirke. Der bygges daglig derpaa og Værket trives; thi Grunden, hvorpaa der bygges, er indviet ved ædelt Blod og rig paa styrkende Minder. Og det behøves vel at ruste sig til Forsvar og berede stærke Vaaben; thi Striden er ikke endt endnu, og Kampens nye Time er maaskee nærforestaaende. Tydsk-

land larmer og truer atter og vil ikke taale, at de Danske raade for deres Eget. Men lever endnu den Aand, som sidst førte Danmarks Sønner til seirrig Kamp for Fædrelandets Ret og Ære, saa skal der, naar fremmed Vold atter forsøger at bryde vor Grændse, ikke fattes Kjæmper, som møde Fjenden med Magt og Mandemod. Og Fostbrødrene ville ikke blive borte fra Mødet.

Tillæg og Rettelser.

Første Bind S. 10: Blandt Runestenene i Slesvig ere ingen mærkeligere, end de som ere fundne ved det danske Sprogs gamle Sydgrændse, ved Sliens søndre Bred, tæt ved Dannevirke. Foruden de to omtalte fra sidst i forrige Aarhundrede, er der ifjor Sommer (Juli 1857) i den selvsamme Egn (Hadeby Sogn) nogle hundrede Skridt fra Foden af Dannevirke funden en tredie, der ikke er mindre mærkelig end hine. Under vor Tids Sprogstrid vidne Stenene selv med deres Røst fra de gamle Dage, at det danske Tungemaal i Oldtiden lød ved den Grændse, fra hvilken Vold og Uret aldrig siden ganske har kunnet fortrænge det. Indskriften lyder bogstavret:

Suin kunu(n)kr sati stin uftir Skarþa, sin himþika, ias uas faria uestr, ian nu uarþ tauþr at Hiþa bu.

Det er i Nutidens Sprog: Svend Konge satte Steen efter Skarde, sin Hjemfælle, som var faren vesterpaa, men nu døde i Hedeby.

Følge den Tidsbestemmelse, som Indskriftens Sprogform giver, og som bestyrkes ved andre Omstændigheder, maa den Kong Svend, som nævnes, være Svend Tveskjæg, og Indskriften være forfattet omtrent Aar 1000, lidt før eller lidt senere (Se P. G. Thorsen, Danevirke-Runestenen, i Nordisk Universitets-Tidsskrift, 4 Aarg. 1858, 1 Hæfte, S. 77 flg.)

S. 12. Lin 3. Tønder Amt, læs: Aabenraa Amt.

S. 15. Anm. 1. I Forbindelse med hvad her er bemærket, kunde erindres de Ord, hvormed Adam af Bremen (hist. eccles. lib. II. cap. 15) sætter **Eideren** som det hamborgske Stifts Nordgrændse: „Hæc (dyocesis Hammaburgensis) clauditur.... ab aquilone Egdore fluvio, qui Danos dirimit a Saxonibus“.

S. 113. At Stefan Klotz ogsaa har benyttet Nægtelse af Tilladelse til Ægteskab som et Middel til at tvinge Angelboerne til at lære den tydske Katechismus, sees af den ordinatio de rebus ecclesiasticis in Præfectura Flensburgensi, som han i Forbindelse med Amtmand Kay Ahlefeldt udgav 1640. Det hedder heri Westphalen Mon. IV. 1974, Nr. 5): „Demnach auch bey den Eingepfarreten an Wissenschafft ihres Catechismi grosser Mangel gespühret wird, als sollen die Prediger hiemit befehliget seyn, daß sie niemand von den Canzeln sollen verkündigen, copuliren und zusammen geben, es sey denn, daß sie ihren Catechismum und dessen Haupt-Stücke wissen“. Les beaux esprits se rencontrent: en svensk Provst anvendte siden det samme Middel mod Skaaningerne, og efter sit eget Sigende (1 Deel S. 154, Anm.) med udmærket Held. Klotz var vel, som Tiden har viist, ikke saa heldig, men hans Villie var god.

S. 164. Anm. Den her omtalte Bibeloversættelse var ikke H. P. Resens. Den saakaldte „Huus- og Reyse-Bibel“, som optryktes, fulgte Bibeloversættelsen fra Christian den Tredies Tid (1550) med de enkelte Ændringer, som vare gjorte 1589 og 1633.

S. 181. Lin. 10: tales Slesvig, læs: tales i Slesvig.

S. 227: Et Træk, som hører med til Skildringen af Retsforfatningens Udvikling i Slesvig under de tydsksindede Autoriteters Indflydelse, er Fortrængelsen af Christian den Femtes danske Lov fra Als og Ærø. Denne Lov traadte i Kraft paa disse Øer 1683, samme Aar som i Kongeriget, og afløste saaledes den hidtil gjældende jydske Lov. Men dette varede for en Deel af disse Øer kun til 1731, for en anden Deel til 1750. Et Par Aar nemlig efter at Nordborg Amt paa Als og Godserne Søbygaard og Gudsgave paa Ærø vare blevne overdragne til

Kongen, afskaffede den tydskfindede Overret paa Gottorp Danske Lov i disse Distrikter, og gjenindførte jydske Lov, tilmed i tydsk Oversættelse, uagtet Indvaanerne ikke forstode andet end Dansk. Dette skete ifølge et Reskript fra Overretten ved en Bekjendtgjørelse fra Amtmanden af 13 August 1731, der bestemte, at jydske Lov skulde være enegjældende Norm „in judicandis et decidendis causis, item in modo processus". I Aaret 1747 søgte Beboerne af Godset Gudsgave om, at Danske Lov maatte blive indført igjen, og Amtsforvalteren tilligemed Amtmanden, Grev Danneskjold Samsø, understøttede Ansøgningen med den Bemærkning: „daß das Dänische Gesetz den Unterthanen nach ihrer Muttersprache verständlicher sei, als das Deutsche Lovbuch". Men Overretten paa Gottorp vilde ikke vide noget af Danske Lov; den afslog Begjæringen. Da Resten af Ærø i Aaret 1749 kom i Kongens Besiddelse, bleve allerede det følgende Aar ved Patent af 2 Nov. 1750 de i Slesvig gjældende Love og Forordninger indførte og Danske Lov afskaffet. Saaledes var denne Lov aldeles fortrængt fra begge Øer; thi ogsaa i Sønderherred paa Als, hvor Retsprotokollerne vise, at den har været brugt, er den gaaet af Brug, formodentlig efter 1731, uden at nogen særlig Bestemmelse derom kan paavises. (Se Stemann, Schleswigs Recht und Gerichtsverfaßung, S. 60—63. 270—72).

S. 247, Lin. 6: dänische, læs: dänische Predigten.

S. 255, Lin. 4 f. n.: Ikke Sogneraadet for Solt, men Bymændene i Kollerup og Estrup indgave den omtalte Forestilling.

S. 363, Lin. 9 f. o.: bevægede, læs; bevæge.

S. 377, Lin. 9 f. o.: middelmaadelige, læs: middelmaadige.

S. 419, Det fortjener dog at bemærkes, at Nordslesvig, hvor det Tydske ikke har formaaet at virke saa fordærveligt paa Modersmaalet som i de sydligere Egne, har frembragt flere Digtere, endog af høi Rang, navnlig i den religiøse Digtekunst, som Th. Knudsen Hygom, Anders Arrebo, Ægidius, H. A. Brorson og hans Brødre, P. Hygom o. fl. Ogsaa kan det erindres, at Digteren Ewald var, om ikke Slesviger, dog Søn af en Sles-

viger. Faderen var født i Høist i Tønder Amt, og Sønnen tilbragte 4 Aar, fra det 11te til det 15de, i Slesvig Skole.

Andet Bind S. 7, Lin. 16 og S. 103, L. 17 f. o. I Henhold til Oplysningen S. 396, Anm. 1 vedligeholdt den tydske Psalmesang sig kun i Aabenraa, ikke i Tønder, til 1850.

S. 193, Lin. 7 f. n.: ligesom det allerede 18 Febr. 1826 var indskjærpet, læs: ligesom det under 18 Febr. 1836 blev indskjærpet.

S. 262 flg. Med Hensyn til de høiere Autoriteters Forretningssprog, fortjener det at bemærkes, at Præsidenterne i tydske Kancelli Møsting og O. Moltke indtil 1840 i deres Forestillinger og Betænkninger til Kongen sædvanlig betjente sig af det danske Sprog, ligesom Kongen baade til Præsidenterne og hele Kollegiet skrev paa Dansk. Ogsaa tidligere forekomme ikke sjeldent kongelige Reskripter paa Dansk til tydske Kancelli.

S. 545 flg. Talforholdet mellem de Beboere, som have udelukkende dansk, eller skiftende dansk og tydsk, eller udelukkende tydsk Kirkesprog, viser følgende Oversigt, der slutter sig til den sidste Folketælling.

Dansk Kirkesprog:

Als og Ærø med Ærøeskjøbing (23,161+11,120) . .		34,281
Tørning-Len Provsti		21,993
Haderslevs Provsties Landdistrikt		31,745
Haderslev Kjøbstad, St. Severins Menighed		1,780
Aabenraaes Provsties Landdistrikt		18,731
Sønderborgs Provsties Landdistrikt		10,875
Slaugs Herred	6,945	
Lygumkl. Birk og Løve Herred . .	3,235	
Høier Herred og Birk	1,855	
Abild Sogn af Tønder Herred . .	1,020	
Tønder Landsogn	606	
Under Ribe Stift	1,420	
Af Tønder Provsti	15,081	15,081
Flensborgs danske Menighed		1,000
Dansk Kirkesprog —		135,486

Skiftende dansk og tydsk Kirkesprog:

a) Kjøbstæder og Flækker.

Haderslev Frue Sogn	5,700	
Christiansfeldt	679	
Aabenraa med Landsogn	5,533	
Sønderborg	3,997	
Tønder (uden Landsogn)	2,909	
De til Flensborg By hørende Dele af Adelby og Hanved Sogne omtr.	2,000	
	20,818	20,818

b) Landdistrikter.

Flensborg Provsti	35,407	
Af Tønder Provsti	10,112	
Af Bredsted Provsti	2,480	
Af Husum Provsti	2,163	
Af Gottorp Provsti	11,059	
	61,231	61,231
Dansk og tydsk Kirkesprog —		82,049

Tydsk Kirkesprog:

a) Kjøbstæder.

Flensborg Byes Marie, Nikolai, St. Johannis Menigheder	15,800	
Husum	5,079	
Tønning	3,077	
Garding	1,580	
Slesvig	12,411	
Egernfjord	3,931	
Frederiksstad	2,449	
Burg	2,297	
	46,624	46,624

b) Landdistrikter.

Af Tønder Provsti	16,977
Af Bredsted Provsti	9,612
Af Husum Provsti	13,987
Eidersted	14,131
	54,707

	54,707		
Af Gottorp Provsti	30,181		
Hütten Provsti.	38,056		
Femern Provsti	7,439		
	130,383	. . . . .	130,383
			46,624
	Tydsk Kirkesprog	—	177,007

Altsaa:	Dansk Kirkesprog		135,486
	dansk og tydsk	—	82,049
	tydsk	—	177,007
			394,542.

Af det blandede Distrikt havde omtrent 25,000 Indvaanere tidligere dansk og tydsk Gudstjeneste, om end ikke paa samme Maade som nu; omtrent 57,000, som før 1850 havde udelukkende tydsk Gudstjeneste, have nu skifteviis tydsk og dansk.

Omtrent 20,000 Indvaanere, som endnu have udelukkende tydsk Gudstjeneste, burde ifølge Folkesproget have skiftende dansk og tydsk Gudstjeneste; og en meget stor Mængde — baade de 25,000, som tidligere havde blandet Kirkesprog, og et betydeligt Tal derud over — som nu have vexlende Kirkesprog, burde efter Sprogforholdene have udelukkende dansk Gudstjeneste.

N°1

KAART
over
Folkesprogene
i
Hertugdömmet
SLESVIG
eller
Sönderjylland
1857.

BELT

ALS

Augustenborg

Sönderborg

Faaborg

Ærösköbing

ÆRÖ

ÖSTER SÖEN

SVANSÖ

Kappeln

DÄNISCHWALD

Fredriksort

Kiel

Rendsborg

FEMERN

Borg

Dansk Folkesprog, det Punkterede antyder den Styrke, hvormed det Plattydske har trængt sig ind ved Siden af det Danske

Frisisk Folkesprog.

Blandet Dansk og frisisk Folkesprog.

Plattydsk Folkesprog.

